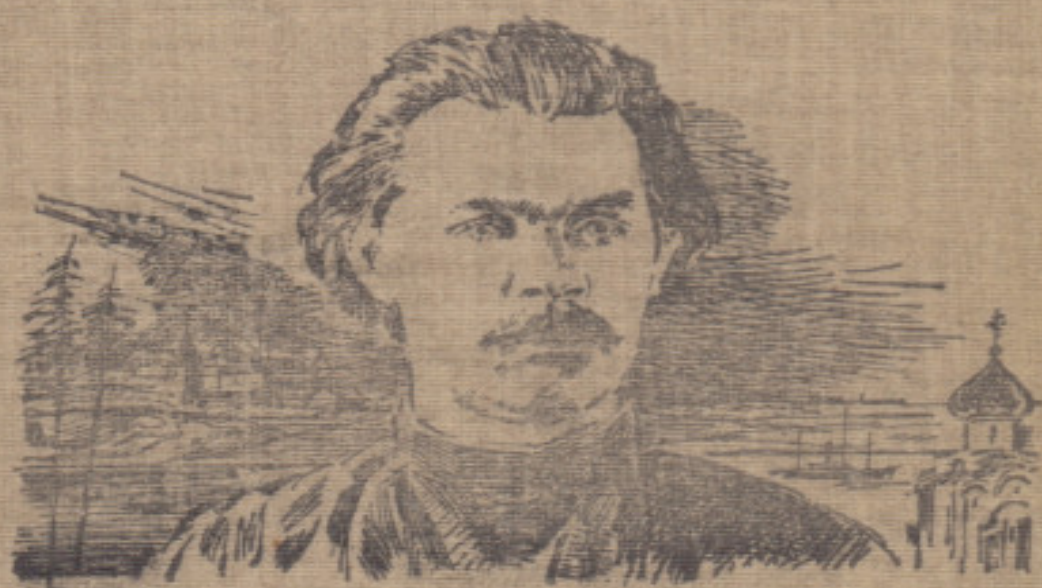

Максим Горки
ДЕТСТВО
•
СРЕД ХОРАТА

Издателство Отечество

Световна класика за деца и юноши

МАКСИМ ГОРКИ

ДЕТСТВО. СРЕД ХОРАТА

Превод: Благовеста Старирадева, Катя Койчева

chitanka.info

ДЕТСТВО

Посвещавам на моя син

1

В полутъмната тясна стая, на пода, под прозореца, лежи баща ми, облечен в бяло и неестествено дълъг; пръстите на босите му крака са странно разперени, пръстите на добрите му ръце, смирено скръстени на гърдите, също са разкривени; веселите му очи са плътно закрити с черни кръгчета от медни монети, доброто му лице е потъмняло и ме плаши с грозно озъбената си уста.

Майка ми, полугола, с червена фуста, е коленичила и реше дългите меки коси на баща ми от челото към тила с черния гребен, с който аз обичах да срязвам динени кори. Тя непрекъснато говори нещо с дебел и дрезгав глас, сивите ѝ очи са подпухнали и като че ли се топят и изтичат на едри сълзи.

Държи ме за ръка баба ми — валчеста, едроглава, с огромни очи и смешен месест нос. Тя е цялата черна, мека, удивително интересна; тя също плаче, някак особено и хубаво пригласяйки на майка ми, цяла трепери и ме дърпа, като ме подбутва към баща ми; аз се противя, крия се зад нея; страшно ми е и ми е неловко.

Никога още не бях виждал възрастните да плачат и не разбирах думите, които баба повтори няколко пъти:

— Прости се с баща си, никога вече няма да го видиш; умря си сиромашкият без време, не дочака своя час...

Аз бях тежко боледувал, току-що бях станал на крака; по време на боледуването — добре помня това — баща ми весело играеше с мен, после изведнъж изчезна и го замени баба, особен човек.

— Ти откъде дойде? — попитах аз.

Тя отговори:

— Отгоре, от Нижни, и не дойдох, а пристигнах! По вода не се ходи, шиш такъв!

Това ми беше смешно и непонятно: на горния етаж на къщата живееха брадати, къносани персийци, а в сутерена стар, жълт калмик продаваше овчи кожи. По стълбата можеш да се спуснеш, като яхнеш перилата, или пък, ако паднеш, да се претъркулнеш надолу — това го

знаех добре. Но какво общо има тук водата? Всичко е невярно и чудновато заплетено.

— А защо съм шиш?

— Защото шумиш — каза тя, също засмяна.

Тя говореше ласкаво, весело, умно. Още от първия ден се сприятелих с нея и сега ми се иска по-скоро да ме изведе от тази стая.

Потиска ме майка ми; нейните сълзи и вой запалиха в мен ново, тревожно чувство. За първи път я виждам такава — беше всякога строга, говореше малко; тя е чиста, загладена и едра като кон; тялото ѝ е кораво, ръцете ѝ са страшно силни. А сега цялата е някак неприятно подпухнала и раздърпана, всичко по нея е разпокъсано; косите, винаги грижливо вчесани, като голяма светла шапка на главата ѝ, са се разпилели по голото рамо, паднали са на лицето, а другата половина, сплетена в плитка, се люшка, докосвайки заспалото лице на баща ми. Аз вече отдавна стоя в стаята, но тя нито веднъж не погледна в мене — разресва баща ми и реве, задавена от сълзи.

От вратата надничат черни селяни и постовият войник. Той вика сърдито:

— Изнасяйте го по-скоро!

Прозорецът е завесен с тъмен шал; той се издува като платно. Веднъж баща ми ме вози на платноходка. Неочаквано тресна гръм. Баща ми се засмя, здраво ме стисна с коленете си и викна:

— Нищо, не бой се, Лук!

Изведнъж мама тежко се надигна от пода, тутакси пак се отпусна, строполи се по гръб, косата ѝ се разпиля на пода. Сляпото ѝ бяло лице посиня и тя, озъбена като баща ми, каза със страшен глас:

— Затворете вратата... Изведете Алексей!

Баба ме отблъсна, хукна към вратата и завика:

— Милички, не бойте се, не я закачайте, излезте, за бога! Не е холера това, ще ражда, господи божичко!

Аз се скрих в тъмния ъгъл зад сандъка и оттам гледах как майка ми се гърчи на пода, охка и скърца със зъби, а баба пълзи около нея и ѝ говори нежно и радостно:

— Во имя отца и сина! Потърпи, Варюша! Пресвета майко божия, закрилнице...

Страшно ми е; те се търкалят по пода около баща ми, бутат го, стенат и викат, а той е неподвижен и сякаш се смее. Дълго продължи това — търкалянето по пода; неведнъж майка ми се изправяше на крака и отново падаше; баба се изтъркулваше от стаята като голямо, черно, меко кълбо. После изведнъж в тъмнината изплака дете.

— Слава тебе господи! — каза баба. — Момче!

И запали свещ.

Аз трябва да съм заспал в ъгъла — нищо повече не си спомням.

Друг отпечатък в паметта ми е дъжделив ден, пустинно кътче в гробищата; аз стоя върху хлъзгава купчина лепкава пръст и гледам в трапа, където спуснаха ковчега на баща ми; на дъното в трапа има много вода и жаби — две от тях вече се покатериха върху жълтия капак на ковчега.

Край гроба сме аз, баба, мокрият постови и двамина сърдити селяни с лопати. Всички ни ръси топъл дъжд, ситен като мъниста.

— Заравяй — каза постовият, като се отдалечаваше.

Баба заплака, скрила лице в края на забрадката си. Селяните се наведоха и бързо почнаха да хвърлят пръст в гроба, водата зашляпа; жабите скокнаха от ковчега, взеха да се хвърлят по стените на трапа, буците пръст ги събаряха на дъното.

— Дръпни се, Лъоня — каза баба, като ме хвана за рамото; аз се изплъзнах от ръката ѝ, не ми се искаше да се махна.

— Божичко, какъв си — оплака се баба от мен ли, от господа ли, и дълго стоя мълчаливо, с наведена глава; гробът вече се изравни със земята, а тя все още стои.

Селяните шумно приплескваха с лопати подгизналата пръст; налетя вятър и прогони, отнесе дъжда. Баба ме хвана за ръка и ме поведе към отдалечената църква, нататък, сред множеството потъмнели кръстове.

— Ти защо не поплачеш? — попита тя, когато излязохме извън оградата. — Да беше поплакал!

— Не ми се ще — казах аз.

— Е, щом не ти се ще, тогава недей — тихичко издума тя.

Чудно беше всичко това: аз плачех рядко и само от обида, не от болка; баща ми винаги се смееше на моите сълзи, а майка ми викаше:

— Да не си посмял да плачеш!

После ние минахме с файтон по широка, твърде кална улица, между тъмночервени къщи. Аз попитах баба:

— А жабите няма ли да излязат?

— Не, вече няма да излязат — отвърна тя. — Господ да им е на помощ.

Нито баща ми, нито майка ми произнасяха така често и свойски името божие.

След няколко дена аз, баба и мама пътувахме с параход, в малка каюта; новороденият ми брат Максим умря и лежеше на масата в ъгъла, повит в бяло и стегнат с червен повой.

Наместил се върху вързопите и сандъците, аз гледам през прозорчето, изпъкнало и кръгло, също като око на кон; зад мокрото стъкло безкрайно се лее мътна и пенеста вода. Понякога тя плисва нагоре и лизва стъклото. Аз неволно скоквам на пода.

— Не бой се — казва баба и като ме повдига лекичко с меките си ръце, отново ме слага върху вързопите.

Над водата се стеле сива, влажна мъгла; далеч някъде се появява тъмен бряг и отново изчезва в мъгла и вода. Всичко наоколо се тресе. Само майка ми, отметнала ръце зад главата, стои опряна до стената твърдо и неподвижно. Лицето ѝ е тъмно, желязно и сляпо, очите ѝ са здраво затворени, тя през всичкото време мълчи и е цялата някак друга, нова, даже роклята ѝ не ми е позната.

Баба неведнъж ѝ казваше тихо:

— Варя, да беше хапнала поне мъничко, а?

Тя мълчи и не помръдва.

Баба говори с мен шепнешком, а с майка ми по-високо, но някак предпазливо, плахо и твърде малко. Струва ми се, че тя се бои от майка ми. Това ми е понятно и много ме сближава с баба.

— Саратов! — неочаквано високо и сърдито каза майка ми. — А къде е матросът?

Ето — и думите ѝ са странни, чужди: Саратов, матрос.

Влезе плещест побелял човек, облечен в синьо, донесе малко сандъче. Баба го взе и почна да настанява тялото на брат ми, положи го и с протегнати ръце го понесе към вратата, но понеже беше дебела, тя можеше да мине през тясната врата на каютата само ребром и смешно се засуети пред нея.

— Ох, мамо! — извика майка ми, грабна от нея ковчежето и двете изчезнаха, а аз останах в каютата и заразглеждах синия мъжага.

— Е, какво, отиде си братчето, а? — каза той, като се наведе към мен.

— Ти какъв си?

— Матрос.

— А Саратов кой е?

— Град. Погледни през прозореца, ето го!

Зад прозореца се движеше земя: черна, стръмна, димяща от мъгла, тя напомняше-голямо парче хляб, току-що отрязано от самун.

— А баба къде отиде?

— Да си погребеш внучето.
— В земята ли ще го заровят?
— Ами как иначе? Ще го заровят.

Аз разказах на матроса как заровиха живите жаби, когато погребвах баща ми. Той ме взе на ръце, силно ме притисна към себе си и ме целуна.

— Ех, братле, нищо не разбираш ти още! — каза той. — Жабите няма какво да ги жалиш, остави ги ти тях! Майка си пожали — виж, съсипала се е от мъка!

Над нас нещо забуча, зави. Аз вече знаех, че това е параходът, и не се изплаших, а матросът бързо ме пусна на пода и хукна навън, като каза:

— Трябва да бягам!

И на мене ми се дощя да избягам. Излязох навън. В полутъмния тесен проход нямаше никого. Недалеч от вратата лъщеше медта по стъпалата на стълбата. Като погледнах нагоре, видях хора с торби и вързопи в ръце. Ясно бе, че всички слизат от парахода — значи, и аз трябва да слизам.

Но когато заедно с тълпата селяни се озовах до борда на парахода, пред мостика за брега, всички почнаха да викат по мене.

— Чие е това? Чий си ти?

— Не знам.

Дълго ме блъскаха, дърпаха, пипаха. Накрая се появи побелелият матрос и ме грабна, като обясни;

— Това е астраханче, от каютата...

Тичешком ме отнесе в каютата, сложи ме на вързопите и си отиде, като ме заплаши с пръст:

— Ще ти дам аз на тебе!

Шумът над главата ми все повече затихваше, параходът вече не се тресеше и не бухаше във водата. Някаква мокра стена закри прозореца на каютата; стана тъмно, душно, вързопите като че ли набъбнаха и ме притиснаха и всичко беше неприятно. Може би така и ще ме оставят завинаги сам в празния параход?

Приблжих се до вратата. Тя не се отваря, медната ѝ дръжка не ще да мръдне. Взех тогава шишето с млякото и с всичка сила ударих по дръжката. Шишето се счупи, млякото заля краката ми и потече в ботушите.

Огорчен от неуспеха, аз легнах на вързопите, заплаках тихичко и тъй, облян в сълзи, съм заспал.

А когато се събудих, параходът отново бухаше и трепереше, прозорчето на каютата гореше като слънце. Баба, седнала до мен, разчесваше косата си и се мръщеше, като си шепнеше нещо. Тя имаше учудващо буйни коси, те плътно ѝ закриваха раменете, гърдите, коленете и падаха на пода, черни, със син оттенък. Като ги повдигаше от пода с една ръка, тя с мъка вкарваше в гъстите кичури дървения с редки зъбци гребен; устните ѝ се кривяха, тъмните очи святкаха сърдито, а лицето ѝ сред тази купчина коси изглеждаше мъничко и смешно.

Днес тя ми се стори зла, но когато я попитах защо има толкова дълги коси, каза с вчерашния си топъл и мек глас:

— Изглежда, за наказание ми ги е дал господ — ха вчеши ги проклетите! На младини с тази грива се хвалех, а на стари години я кълна! Ти спи! Още е рано, слънчицето едва е взело да се вдига...

— Не ми се спи вече!

— Ми недей спа — веднага се съгласи тя, като сплиташе косата си и поглеждаше към дивана, дето възник, изпъната като струна, лежеше майка ми. — Как така счупи бутилката вчера? Тихо приказвай!

Тя говореше, като някак особено провличаше думите и те леко се вращаха в моята памет; приличаха на цветя, също тъй нежни, ярки, сочни. Когато се усмихваше, тъмните ѝ като вишни зеници се разширяваха, пламваха с неизказано приятен блясък, усмивката весело оголваше бели, здрави зъби и — въпреки множеството бръчки по тъмната кожа на страните, цялото лице изглеждаше младо и светло. Много го загрозяваше тоя месест нос с разширени ноздри и червен връх. Тя смъркаше енфие от черна табакера, украсена със сребро. Цялата бе тъмна, но светеше отвътре — през очите — с неугасима, весела и топла светлина. Беше превита, почти гърбава, твърде пълна, а ходеше леко и пъргаво, също като голяма котка — беше и мека като тоя галъовен звяр.

До нейното идване аз като че ли спях, скрих в тъмнина, но тя се яви, разбуди ме, изведе ме на светло, свърза всичко около мен с непрекъсната нишка, сплете го в разноцветна дантела и отведнъж ми стана за цял живот приятел, най-близък на сърцето ми, най-разбираем

и скъп човек: безкористната ѝ любов към света — ето кое ме обогати, насити ме с крепка сила за трудния живот.

Преди четиридесет години параходите плаваха бавно; ние пътувахме до Нижни доста дълго и аз добре помня тези първи дни на преизпълване с красота.

Задържа се хубаво време. От сутрин до вечер аз и баба сме на палубата, под ясното небе, между позлатените от есента, везани с коприна брегове на Волга. Бавно, като пляска лениво и шумно с перките по сивосинята вода, се влачи по течението светлоръждивият параход, теглейки шлеп с дълго въже. Шлепът е сив и прилича на мокрица. Незабелязано плува над Волга слънцето; всеки час всичко наоколо е ново, всичко се мени, зелените хълмове са като разкошни дипли по богатата дреха на земята; край бреговете се редят села и градове, отдалече също като курабии; златна есенна шума плува по водата.

— Гледай каква е хубост! — постоянно ми говори баба, като преминава от единия борд на другия и цяла сияе, а очите ѝ са радостно разширени.

Често, загледана в брега, тя забравяше за мен стои на борда, скръстила ръце на гърди, усмихва се и мълчи, а на очите ѝ сълзи. Аз я дърпам за тъмната, изпъстрена с цветя пола.

— А? — трепва тя — Аз пък като че бях задрямала и сънувах.

— А за какво плачеш?

— Това, миличък, е от радост и от старост — казва тя, като се усмихва. — Стара съм вече, шейсет лета-пролети вече прехвърлих, отидоха, та се не видяха...

И като смърква енфие, почва да ми разправя някакви чудновати истории за добри разбойници, за свети люде, за всякакви зверове и нечисти сили.

Приказките тя разказва тихо, тайнствено, наведена към лицето ми, гледайки ме в очите с разширени зеници, сякаш влива в сърцето ми сила и тая сила ме извисява. Говори, сякаш че пее — и колкото повече разказва, толкова по-плавно звучат думите ѝ. Неизразимо приятно е да я слушаш. Аз слушам и моля:

— Още!

— А още ето какво станало: седи под печката старче-таласъмче, уболо си е лапата на юфка, поклаща се и хленчи: „Ох, мишленца, боли, ох, мишлета, не мога да търпя!“

Като повдига крака си, тя го хваща с ръце, разлюлява го, смешно се мръщи, като че самата нея я боли.

Наоколо стоят матроси — брадати и добродушни хора, — слушат, смеят се, хвалят я и също молят:

— Хайде, бабке, разкажи още нещо!

После казват:

— Хайде сега елате с нас да вечеряте!

На вечерята я черпят с водка, а мене с дини и пъпешки, това става скришом: на парахода пътува човек, който забранява да се ядат плодове, взема ги и ги хвърля в реката. Той е облечен като пазач — с металически копчета — и всякога е пиан; хората се крият от него.

Майка ми рядко излиза на палубата и се държи настрана от нас. Тя все мълчи. Едрото ѝ, стройно тяло, тъмното желязно лице, тежката корона от сплетената в плитка светла коса — цялата нея, силна и твърда — си я спомням като през мъгла или през прозрачен облак; от него неприветливо и отчуждено гледат сиви очи, също такива големи като бабините.

Веднъж тя строго каза:

— Смеят ви се хората, мамо!

— Е, бог да ги съди! — безгрижно отвърна баба. — Нека се смеят, здраве да е!

Помня детинската радост на баба при вида на Нижни. Теглейки ме за ръка, тя ме подбутваше към борда и викаше:

— Гледай, гледай колко е хубаво! Ей го скъпия наш Нижни! Ей го на какъв е, от бога даден! Гледай само черквите, сякаш че летят!

И молеше мама едва ли не с плач:

— Варюша, че погледни де! Сигурно си забравила! Порадвай се!

Мама мрачно се усмихваше.

Когато параходът спря срещу красивия град, посред реката, гъсто покрита с кораби, настръхнала със стотици остри мачти, към борда доплува голяма лодка с множество хора, хванаха с кука спуснатата стълба и един след друг хората от лодката почнаха да се изкачват на палубата. Начело бързо вървеше дребен, сухичък старец с дълга черна дреха, с рижа като злато брадица, с птичи нос и зелени очички.

— Тате! — гърлесто и силно извика майка ми и се хвърли към него, а той, като ѝ хвана главата, бързо гладеше страните ѝ с малките си червени ръце и викаше пискливо:

— Какво, глупачке? Аха-а-а! Видя ли!... Ех, че сте...

Баба прегръщаше и целуваше някак всички наведнъж, въртеше се като пумпал. Тя ме тласкаше към хората и казваше бързо:

— Хайде, по-бързо! Този е вуйчо Михайло, този — Яков... вуйна Наталия, тези са ти братовчеди, и двамата Сашовци, братовчедка ти Катерина, това е целият ни род, виж ги колко са!

Дядо ѝ каза:

— Здрава ли си, майко?

Те трикратно се целунаха.

Дядо ме издърпа от гъстата купчина хора и ме попита, като ме държеше за главата;

— Я ми кажи, ти кой си?

— Астраханче съм, от каютата...

— Какво рече той? — обърна се дядо към майка ми и без да дочака отговор, ме отмести, като издума:

— В скулите е на баща си... Качвайте се в лодката!

Слязохме на брега и вкупом поехме нагоре по настлания с големи камъни път, между два високи ската, покрити с изсъхнала, изпотъпкана трева.

Дядо и мама вървяха най-отпред. Той стигаше до под мишницата ѝ, крачеше ситно и бързо, а тя, гледайки го изотгоре, като че плуваше във въздуха. След тях мълчаливо вървяха вуйчовците: Михаил, с черна пригладена коса, сух като дядо ми, русокосият и къдрав Яков, някакви дебели жени в пъстри рокли и шест деца, всичките по-големи от мен и всичките кротки. Аз вървах с баба и дребничката вуйна Наталия. Бледа, синеока, с огромен корем, тя често се спираше и запъхтяно шепнеше:

— Ох, не мога!

— Защо трябваше да разкарват и теб? — сърдито гълчеше баба.
— Ей, че глупаво племе!

И възрастните, и децата — всички не ми се харесаха, аз се чувствах чужд сред тях, даже и баба някак помръкна за мен, отдалечи се.

Особено пък не ми се хареса дядо; веднага подуших в негово лице враг и у мене се породих особено внимание към него, предпазливо любопитство.

Стигнахме до края на пътя. Най-горе, прилепена до десния склон, в началото на улицата се намираше ниска едноетажна къща, боядисана с мръсно розова боя, с прихлупен покрив и изпъкнали прозорци. От улицата къщата ми се видя по-голяма, но вътре, в малките полутъмни стаи, беше тясно; навсякъде като на параход, наближил пристанище, се суетяха сърдити хора, като ято крадливи врабчета се мятаха дечица и навсякъде се носеше остра непозната миризма.

Излязох на двора. Дворът също беше неприятен: навсякъде висят големи мокри парцали, наредени са качета с гъста разноцветна вода. В тях също киснеха парцали. В ъгъла, в нисичка полуразрушена пристройка, гореше в печката силен огън, нещо кипеше, бълбукаше и невидим човек високо изговаряше странни думи:

— Сантал—анилин—витриол...

2

Започна и потече със страшна бързина наситен, пъстър, неизразимо чудноват живот. Аз си го спомням като сурова приказка, увлекателно разказана от добър, но мъчително правдив гений. Сега, когато съживявам миналото, аз сам понякога с мъка вярвам, че всичко е било именно така, както беше, и много неща ми се ще да оспоря, да отхвърля — така богат с жестокости бе тоя мрачен живот на „глупавото племе“.

Но истината стои по-горе от жалостта. Пък и не разказвам за себе си, а за оня тесен, душен кръг от тягостни впечатления, в който живееше, пък и до ден-днешен живее обикновеният руски човек.

Къщата на дядо бе изпълнена с горещата мъгла на взаимна вражда на всички към всички; тя тровеше възрастните и дори децата взимаха в нея живо участие. Впоследствие от разказите на баба узнах, че майка ми пристигнала тъкмо по времето, когато нейните братя настойчиво искали от баща си да подели имота. Неочакваното пристигане на майка ми още повече изострило и усилило желанието им да се разделят. Те се боели, че майка ми ще поиска своята зестра, която дядо не й дал, защото пристанала против волята му. Вуйчовците смятали, че тази зестра трябва да се подели между тях. Те също спорели отдавна и жестоко помежду си кой да отвори работилница в града и кой — отвъд Ока, в предградието Кунавино.

Скоро след нашето пристигане, в кухнята, по време на обед избухна кавга: вуйчовците изведнъж скочиха и наведени през масата, почнаха да вият и реват срещу дядо, да се зъбят и ежат като кучета, а дядо, чукайки с лъжица по масата, почервеня целият и звънко — като петел — закрещя:

— До просешка тояга ще ви докарам!

Болезнено изкривила лице, баба казваше:

— Дай им всичко, татко, по-спокойно ще ти бъде, дай им го!

— Млък, разсипнице! — викаше дядо, очите му святкаха и беше чудно, че такъв мъничък, той можеше да вика така оглушително.

Майка ми стана от масата и като отиде бавно към прозореца, обърна гръб на всички.

Изведнъж вуйчо Михаил със силен замах удари брат си по лицето; другият ревна, счепка се с него и двамата се затъркаляха по пода, като пъшкаха, охкаха и се псуваха.

Заплакаха децата; отчаяно завика бременната вуйна Наталия; майка ми я сграбчи и я помъкна нанякъде; веселата, сипаничава бавачка Евгения пъдеше децата от кухнята; падаха столове; младият плещест калфа Циганок яхна вуйчо Михаил, а майсторът Григорий Иванович, плешив, брадат човек с черни очила, спокойно връзваше ръцете на вуйчо с кърпа.

Изпънал шия, вуйчо влачеше рядката си черна брада по пода и хъркаше страшно, а дядо обикаляше тичешком около масата и жално подвикваше:

— Братя, а! Родна кръв! Ех, че сте...

Аз още в началото на кавгата, изплашен, се покатерих на печката и оттам със страшно изумление гледах как баба измива с вода от медния умивалник кръвта от разбитото лице на вуйчо Яков; той плачеше и тропаше с крака, а тя говореше с натежал глас:

— Проклетници, диво племе, опомнете се!

Дядо, като намъкваше на гърба си изподраната риза, й крещеше:

— Видя ли, вещице, какви зверове си народила!

Когато вуйчо Яков излезе, баба се свря в ъгъла и с покъртителен вой занарежда:

— Пресвета майко, божия, вразуми децата ми!

Дядо застана встрани от нея и загледан в масата, гдето всичко беше съборено, разляно, тихо проговори:

— Ти, майко, ги следи, че, току-виж, погубили Варвара...

— Недей, за бога! Съблечи ризата си да я закърпя...

И като обхвана главата му с длани, тя целуна дядо по челото; а той, дребен пред нея, завря лице в гърдите ѝ.

— Изглежда, ще трябва да се делим, майко...

— Трябва, татко, трябва!

Те си приказваха дълго; изпърво дружелюбно, а после дядо почна да тътри крак по пода като петел пред бой, заплашваше баба с пръст и високо шепнеше:

— Знам те аз тебе, ти тях повече ги обичаш! А тоя твой Мишка е йезуит, а Яшка — фармазонин^[1]! Ще пропият имота ми те, ще го прахосат...

Извърнах се несръчно на печката и съборих ютията; като затрещя надолу по стълбата, тя цопна в помийната копаня. Дядо скочи на стъпалото, смъкна ме и ме загледа в лицето тъй, сякаш ме виждаше за първи път.

— Кой те качи на печката? Майка ти ли?

— Аз сам.

— Лъжеш.

— Не, сам. Уплаших се.

Той ме отблъсна, като лекичко ме удари с длан по челото.

— Цял бащичко! Марш навън!

Само това и чаках.

Аз добре виждах как дядо ме наблюдава с умни и внимателни зелени очи и се боях от него. Помня, че винаги ми се искаше да се скрия от тези изгарящи очи. Струваше ми се, че дядо е зъл; с всички говореше насмешливо, оскърбително, като дразнеше и се стареше да разсърди всекиго.

— Ех, че сте-е! — често възкликваше той; провлаченият звук „е-е“ всякога предизвикваше у мен тягостно, смразяващо чувство.

В часовете за отдих, по време на вечерния чай, когато той, вуйчовците и работниците идваха в кухнята от работилницата уморени, с ръце, алени от санталовата боя, обгорени от витриол и с коси, прихванати с ширит, подобни на потъмнелите икони в ъгъла на кухнята — в този опасен час дядо сядаше насреща ми и будейки завист

у другите внуци, разговаряше с мене повече, отколкото с тях. Той целият беше спретнат, стегнат, строг. Атлазената, бродирана с коприна жилетка беше стара, изтъркана, басмената риза измачкана, коленете на панталоните му бяха украсени с големи кръпки, но все пак той изглеждаше и по-чисто, и по-красиво облечен от синовете си, които носеха сака, нагръдници и копринени вратовръзки.

Няколко дена след нашето пристигане той ме накара да уча молитви. Всички други деца бяха по-големи и вече се учеха на четмо и писмо при псалта на Успенската черква; златните и кубета се виждаха от прозорците ни.

Мене ме учеше кротката, плашлива вуйна Наталия, женица с детско лице и такива прозрачни очи, че — струваше ми се — през тях може да се види всичко зад нея. Обичах да я гледам в очите дълго, без да се откъсвам, без да мигвам, тя примижаваше, въртеше глава и молеше тихичко, почти шепнешком:

— Хайде, повтаряй, моля ти се „Отче наш, иже еси“...

И ако аз запитвах „Какво е това — яко же!“ — тя плахо се озърташе и ме съветваше:

— Ти не питай, това не е хубаво! Просто повтаряй след мене „Отче наш“... Е?

Чувствах безпокойство защо не е хубаво да питам? Думите „яко же“ придобиваха скрит смисъл и аз нарочно всякак ги изопачавах:

— „Яков же“, „я в кожа“...

Но бледата, като че топяща се вуйна търпеливо ме поправяше с глас, който все пресекваше:

— Не, ти казвай само: „яко же“...

Но и самата тя, и всичките ѝ думи не бяха прости. Това ме дразнеше и ми пречеше да запомня молитвата.

Веднъж дядо ме попита:

— Е, Альоша, какво прави днес? Играл си! Виждам по цицината на челото ти. Не иска голяма философия да си из караш цицина! А „Отче наш“ научи ли?

Вуйна тихичко каза:

— Той има слаба памет.

Дядо се подсмихна, като вдигна весело рижите си вежди.

— Щом е така — бой му трябва!

И отново ме попита:

— Баща ти налагаше ли те?

Не разбирайки за какво пита, аз премълчах, а майка ми каза:

— Не, Максим не го биеше, пък и на мен ми беше забранил.

— Че защо!

— Казваше, че с бой не се учи.

— Глупав беше въобще тоя Максим, покойник е, боже прости ми! — сърдито и рязко каза дядо.

Обидиха ме думите му. Той забеляза това.

— Какво се цупиш? Я го виж ти... И като поглади сребристорижите си коси, добави:

— А пък аз в събота голям пердах ще отпоря на Сашка заради напръстника.

— Как е това „отпоря“? — попитах аз.

Всички се разсмяха, а дядо ми каза:

— Потрай, ще видиш...

Аз се спотаих и размишлявах „да отпоря“ — значи да разпарям дрехите, дадени за боядисване, а „налагам“ и „бия“ — изглежда, е едно и също. Бият коне, кучета, котки; в Астрахан стражарите бият персийците — това съм го видял. Но никога не съм виждал да бият така децата и макар тук вуйчовците да пошляпваха своите ту по челото, ту по тила — децата се отнасяха към това равнодушно, само почесваха удареното място. Аз неведнъж ги питах:

— Боли ли?

И те всякога храбро отвърщаха:

— Не, хич даже!

Шумната история с напръстника я знаех. Вечер, от чая до вечерята, вуйчовците и майсторът съшиваха боядисаните парчета в едно „парче“ и прикрепваха към него картонени етикети. Като искал да се пошегува с полуслепия Григорий, вуйчо Михаил казал на деветгодишния си племенник да нажежи на свещта напръстника на майстора. Саша взел напръстника с щипците за чистене на фитила, силно го нажежил и като го оставил незабелязано до Григорий тъй, че да му е под ръка, се скрил зад печката. Но тъкмо в тоя момент влязъл дядо, седнал да работи и си пхнал пръста в нажежения напръстник.

Помня, че като чух шума, дотичах в кухнята, дядо се беше хванал за ухото с изгорените пръсти, смешно скачаше и викаше:

— Кой го направи, нечестивци?

Вуйчо Михаил, наведен над масата, търкаляше с ръка напръстника и го духаше, майсторът невъзмутимо си шиеше, сенки скачаха по неговата огромна плешива глава, дотича вуйчо Яков и като се скри в ъгъла зад печката, тихо се кискаше, баба настъргваше на рендето суров картоф.

— Яковият Сашка го направи! — изведнъж каза вуйчо Михаил.

— Лъжеш! — извика Яков, като изскочи иззад печката. А някъде в ъгъла синът му плачеше и крещеше:

— Татко, не е вярно. Той ме подучи!

Вуйчовците почнаха да се карат. Дядо пък изведнъж се успокои, наложи пръста си с настъргания картоф и излезе мълчаливо, като взе със себе си и мен.

Всички казваха, че е виновен вуйчо Михаил. Разбира се, че като пиехме чай, аз попитах ще го налагат ли сега?

— Не би било зле — измърмори дядо, като ме изгледа накриво.

Вуйчо Михаил удари с ръка по масата и викна на майка ми:

— Варвара, стегни палето си, че главата му откъсвам! Майка ми каза:

— Ти само посмей да го пипнеш...

И всички млъкнаха.

Тя умееше да изговаря къси думи някак тъй, сякаш отблъскваше хората от себе си, отмяташе ги и те се смаляваха.

Разбрах, че всички се бояха от мама: дори дядо говореше с нея не така, както с другите, а по-тихо. Това ми беше приятно и аз с гордост се хвалех пред братовчедите:

— Майка ми е най-силната!

Те не възразяваха.

Но онова, което се случи в събота, развали моето мнение за майка ми.

До събота аз също успях да се провиня.

Много ме занимаваше въпросът как умело възрастните променят цвета на платовете: вземат жълт, натопят го в черна вода и платът става тъмносин — „индиго“; натопят сиво в ръждива вода и то става червеникаво — „бордо“. Просто, а — необяснимо.

Искаше ми се сам да боядисам нещо и аз го казах на Саша Яковов, сериозно момче; той винаги се навираще сред възрастните, с всички добър, готов всякак на всички да послужи. Големите го хвалеха за послушанието, за ума му, но дядо гледаше Сашка накриво и казваше:

— Ама че подлизурко!

Слабичък, черен, с изпъкнали рачешки очи, Саша Яковов говореше бързо, тихо, като се задавяше от думите си и винаги тайнствено се озърташе, като че се готви да бяга нанякъде, да се скрие. Черните му зеници бяха неподвижни, но когато биваше възбуден, те трепереха заедно с бялото.

Той ми беше неприятен. Много повече ми харесваше неугледният и пипкав Саша Михайлов, свито момченце с тъжни очи и хубава усмивка, който много приличаше на своята кротка майка. Той имаше грозни зъби; те се подаваха от устата и на горната челюст растяха в два реда. Това много го занимаваше, той постоянно си бъркаше в устата, разклащаше и се опитваше да измъкне зъбите от задния ред, покорно даваше да ги пипа всеки, който поиска. Но аз не намирах в него нищо по-интересно. В къщата, натъпкана с хора, той живееше самотно, обичаше да седи в полутъмните ъгли, а вечер на прозореца. С него беше приятно да се мълчи — да седиш на прозореца, притиснат до него, и да мълчиш по цял час, загледан как в червеното вечерно небе около златните кубета на Успенската черква се вият и сноват черни врани, издигат се високо нагоре, спускат се надолу и изведнъж, като покриват угасващото небе с черна мрежа, изчезват някъде, като оставят след себе си пустота. Когато гледаш това, не ти се ще да говориш за нищо и сладка скука изпълва гърдите.

А Саша на вуйчо Яков можеше за всичко да говори дълго и важно, като голям. Щом узна, че имам желание да стана бояджия, той ме посъветва да взема от шкафа бялата празнична покривка за маса и да я боядисам в синьо.

— Бялото най-лесно се боядисва, знам го! — каза ми той много сериозно.

Аз измъкнах тежката покривка, изтичах с нея на двора, но когато топнах единия и край в кацата със „синилото“, при мене долетя отнякъде Циганок, измъкна покривката и като я изстискваше с

големите си лапи, извика на братовчеда, който наблюдаваше от пруста моята работа:

— Викай бързо баба си!

И като поклащаше зловещо черната си рошава глава, ми каза:

— Ама ще си изпатиш за тая работа!

Дотича баба, завайка се, дори заплака, като смешно ме хокаше:

— Ах ти, дивако, главо зелена! Да те вземат мътните дано!

После взе да предумва Циганок:

— Ти, Ваня, не казвай на стария. Пък аз ще прикрия работата, дано се размине някак...

Ваня загрижено каза, като бършеше мокри ръце в шарената си престилка:

— Че мен какво ме засяга? Аз няма да кажа; гледайте Сашутка да не го наклевети!

— Аз ще му дам петаче — каза баба, като ме водеше към къщи.

В събота, преди всенощната служба, някой ме заведе в кухнята; там беше тъмно и тихо. Помня плътно притворените врати към пруста и стаите, а зад прозорците — сивата мътилка на есенната вечер и шумоленето на дъжда. Пред черното лице на печката на широката скамейка седеше Циганок, сърдит и неузнаваем, дядо стоеше в ъгъла до коритото и вадеше от водата дълги пръчки, мереше ги, като ги сравняваше една с друга и със свистене ги размахваше във въздуха... Баба стоеше някъде в тъмнината, шумно смъркаше енфие и мърмореше:

— Драго му е... Мъчител...

Саша Яковов седеше на стола сред кухнята, търкаше с юмруци очите си и с някакъв чужд глас, също като стар просяк хленчеше:

— Простете ми, за бога...

Като вдървени стояха зад стола децата на вуйчо Михаил, брат и сестра, рамо до рамо.

— Като те нажуля, ще ти простя — каза дядо като прокарваше дългата мокра пръчка през стиснатия си юмрук. — Хайде, сваляй гащите!...

Той говореше спокойно и нито звукът на неговия глас, нито шаването на момчето върху скърцащия стол, нито тътренето на бабините крака — нищо не нарушаваше зловещата тишина в полутъмната кухня, под схлупения опушен таван.

Саша стана, разкопча гащите си, смъкна ги до коленете и като ги придържаше с ръце, наведен и с препъване тръгна към пейката. Неприятно бе да се гледа как той върви, моите крака също трепереха.

Но стана още по-лошо, когато той покорно легна на пейката по очи, а Ваня, като го привърза за пейката под мишниците и през шията с широка кърпа, се наведе над него и стисна с черните си ръце краката му при глезените.

— Лексей — повика ме дядо, — ела по насам!... Хайде на кого казвам?... Ето, гледай как налагат... Раз!...

Като замахна не много високо, той шибна с пръчката по голото тяло. Саша изпищя.

— Лъжеш! — каза дядо. — Не боли! Виж, така боли!

И удари така, че на тялото веднага пламна, подпухна червена бразда, а братовчед ми нададе провлачен вой.

— Не ти се услажда, нали? — питаше дядо, като равномерно дигаше и спускаше ръката си. — Не ти харесва, а? Това е за напръстника!

Когато замахваше с ръка, в гърдите ми всичко се повдигаше заедно с нея; падаше ръката, — и аз цял като че падах.

Саша пищеше страшно, тънко, противно:

— Няма вече-е... Нали казах за покривката... нали казах...

Спокойно, като че ли четеше псалтира, дядо каза:

— Доносничеството не е оправдание! На клеветника — първия камшик. На ти за покривката!

Баба се хвърли към мене и ме взе на ръце, завика:

— Лексей няма да ти дам! Няма да го дам, чудовище!

Тя почна да рита вратата и да, вика:

— Варя, Варвара!...

Дядо се хвърли към нея, повали я, измъкна ме и ме понесе към пейката. Аз се извивах в ръцете му, дърпах рижата му брада, ухапах го за пръста. Той кряскаше, натискаше ме и накрая ме хвърли на пейката, като ми разби лицето.

Помня дивия му вик:

— Връзвай го! Ще го убия!...

Помня побелялото лице на майка ми и нейните огромни очи. Тя тичаше около пейката и викаше прегракнало:

— Тате, не бива!... Дай ми го...

Дядо ме би, докато изгубих съзнание и няколко дена боледувах, като се въргалях по очи на широкото горещо легло в малката стаичка с един прозорец и червено неугасващо кандилце в ъгъла, пред иконостаса с множество икони.

Дните на боледуване бяха за мене големи дни в живота ми. През тия дни, изглежда, много пораснах и почувствувах нещо особено. Именно тогава у мене възникна тревожен интерес към хората и сякаш бяха одрали кожата на сърцето ми, то стана непоносимо чувствително към всяка обида и болка, своя и чужда.

Преди всичко силно ме порази скарването между баба и майка ми: в тясната стая баба, черна и едра, налиташе върху майка ми, като я натикваше в ъгъла при иконите, и съскаше:

— Защо не го измъкна, а?

— Изплаших се.

— Я каква си яка! Засрами се, Варваро! Аз, дете съм бабичка, пък не се боя! Засрами се!

— Остави ме, мамо... мъчно ми е...

— Не, не го обичаш ти, не ти е жал за сирачето! Майка ми каза високо и тежко:

— Аз самата съм сиротна за цял живот!

После и двете дълго плакаха, седнали в ъгъла на сандъка, и майка ми говореше:

— Ако не беше Алексей, бих се махнала, бих заминала! Не мога да живея в тоя ад, не мога, мамо! Сили нямам.

— Чедо мое, сърце мое — шепнеше баба.

Запомних: мама не е силна; тя, както всички, се бои от дядо. Аз й преча да се махне от къщата, където не може да живее. Това бе много тъжно. Скоро майка ми наистина изчезна от къщи. Замина някъде на гости.

Някак изведнъж, като че ли скочи от тавана, се яви дядо, седна на кревата, попипа ми главата със студена като лед ръка:

— Здравсти, господинчо... Че отговаряй де, не се сърди! ...А? Какво?...

Много ми се искаше да го ритна, но не можех да шавна от болка. Той изглеждаше още по-червенокос, отколкото по-рано; главата му

неспокойно се поклащаше; ярките му очи търсеха нещо по стената. Като измъкна от джоба си курабийка, две захарни рогчета, ябълка и чепчица сини стафиди, той сложи всичко това на възглавницата под носа ми.

— Ето, видиш ли, подаръци ти донесох!

Наведе се, целуна ме по челото, после заговори, като леко гладеше главата ми с малката корава ръка, изцапана с жълта боя, която особено изпъкваше по кривите птичи нокти.

— Тогава попрекалих, братко. Разлютих се много; ти ме ухапа, дращеше и аз също се разсърдих! Но не е голяма беда, че изтърпя повечко — то ще ти се приспадне! Помни: когато свой човек, близък, те бие, то не е обида, ами поука! На чужд не се давай, а свой ли е — нищо! Как мислиш, мен не са ли ме били? Мен, Альоша, тъй са ме били, както ти и в страшен сън няма да сънуваш. Така са ме оскърбявали, че самият господ-бог би заплакал, ако ме видеше! А какво излезе? Сирак, син на бедна майка, аз достигнах свое място в живота — старши на работници станах, началник на хората.

Навел над мене сухото си, спретнато тяло, той започна да ми разказва за детинските си дни със силни и тежки думи, като ги редеше една след друга леко и умело.

Зелените му очи ярко пламнаха и весело наежил златни коси, той смекчи високия си глас и забоботи в лицето ми:

— Ти с параход пристигна, пара те возеше, а аз на младини сам, със своя сила съм теглил шлепове срещу течението на Волга. Шлепът по водата, а аз по брега, бос по острите камъни, по сипеите — и така от ранно утро до късна вечер! Напече ти слънцето врата, главата ти завира като котел, а ти, превит на три — пукат ти костите, — вървиш ли, вървиш и път се не вижда, очите залени от пот, а душата плаче, сълзи капят — е-ех, Альоша! Какво знаеш ти! Вървиш, вървиш, па се изхлузиш от каиша, паднеш по очи — и на това се радваш; всичката ти сила се е изцедила, щеш — отдъхвай, щеш — издъхвай! Ето как живеехме пред божите очи — пред милостивия господ Исус Христос!... На три пъти съм измерил така майчицата Волга: от Симбирск до Рибинск, от Саратов дотук на и от Астрахан до Макарев, до панаира — това са хиляди версти! А на четвъртата година станах старши сред бурлаците — показах на господаря разума си.

Той приказваше и бързо като облак растеше пред мене, превръщайки се от малък, сухичък старец в човек с приказна сила — той самичък влачи срещу реката огромен сив шлеп...

Понякога дядо скачаше от леглото и като размахваше ръце, показваше как вървят бурлаците в хомота, как изгребват водата; басово пееше някакви песни, после пак по младежки скачаше на кревата и като същински чудак, още по-гърлесто, силно говореше:

— Ех, затова пък, Альоша, когато спирахме в лятна вечер на почивка в Жигули, нейде под зелен хълм, че като накладем огньове — каша да варим, че като подхване затъженият бурлак сърдечна песен, че като заприглася, като гръмне цялата задруга — просто тръпки ме побият и като че ли Волга по-бързо потича — така, сякаш като кон се възпря на задни крака чак до облаците! И всякаква мъка — като прах по вятъра. Дотолкова се унасяха в песента хората, че се случваше и кашата да изкипи от котела. Тогава кашаварят трябва да отнесе черпак по главата: прави каквото щещ, но работата си не забравяй!

На няколко пъти надникваха от вратата, викаха го, но аз му се молех:

— Недей си отива!

Той се усмихваше и отпращаше хората:

— Потрайте сега...

Той ми разказва чак до вечерта и когато излезе, като се прости нежно с мен, аз знаех, че дядо не е лош и не е страшен. До сълзи ми беше мъчно да си спомням, че тъкмо той така жестоко ме би, но не можех и да забравя това.

Посещението на дядо широко отвори врата за всички и от сутрин до вечер все някой седеше до леглото и се стараше по всякакъв начин да ме развлича; помня, че това не всякога беше весело и забавно. Най-често при мен идваше баба; тя и спеше на едно легло с мен. Но най-ярко впечатление през тези дни ми направи Циганок. Квадратен, широкоплещест, с голяма къдрава глава, той дойде веднъж надвечер празнично пременен, в златиста копринена рубашка, плюшени панталони и скърцащи, нагънати като хармоника ботуши. Косата му лъщеше, святаха дръпнатите му весели очи под гъстите вежди и белите зъби под черна ивица наболи мустаци, пламтеше рубашката и меко отразяваше червения пламък на неугасващото кандило.

— Я погледни — каза той, като запретна ръкав и ми показва гола ръка, нашарена до лакътя с червени резки, — виж как е нашарена! То беше още по-зле, но вече заздравя. Разбираш ли: като се разлюти дядо ти и видях, че ще те претрепе, взех да подлагам тази си ръка, мислех си — ще се скърши пръчката, старият ще иде да вземе друга, а теб ще те отмъкне баба ти или майка ти! Но пръчката не можа да се прекърши, кисната, жилава беше! Все пак отнесох малко от твоето. Видиш ли колко? Аз, братко, съм хитър... — Той се засмя с копринен, нежен смях, разглеждаше отеклата си ръка и като се смееше, говореше:

— Толкова ми бе жал за тебе, че се задушавях. Усещам, че става лошо! А той удря ли, удря...

Той пръхтеше като кон, въртеше глава, почна да ми говори нещо за дядо и изведнъж ми стана близък, по детски обикновен.

Казах му, че много го обичам, а той незабравимо простичко ми отвърна:

— Та нали и аз те обичам — затова и болките изтърпях, от обич. Нима бих го направил за някой друг? Плюя аз на тях...

После той взе да ме учи тихичко, като често поглеждаше към вратата:

— Случи ли се друг път да те бият, гледай да не се стягаш, не си стягай тялото, разбра ли? Двойно повече боли, когато се стягаш, а ти го отпусни свободно, нека бъде меко — лежи като тесто! И не се надувай, дишай силно, викай колкото можеш — запомни това, ще ти е от полза!

Попитах:

— Мигар пак ще ме бият?

— Че как мислиш? — спокойно каза Циганок. — Разбира се, че ще те бият! Тебе сигурно често ще те пердашат...

— Че за какво?

— Дядо ти ще намери...

И отново загрижено почна да ме учи:

— Ако те бие отвисоко, просто те удря отгоре с тоягата — тогава лежи мирно, отпуснато, а ако бие с притегляне — удари и придръпне към себе си тоягата, за да обели кожа, — тогава и ти помръдвай тялото си към него, според пръчката, разбираш ли? Така е по-леко!

Като ми смигна с черно присвито око, той каза:

— Аз в тая работа съм по-умен и от полицейския пристав! От кожата ми, братко, и ръкавици можеш да шиеш!

Гледах веселото му лице и си спомнях бабините приказки за Иван царския син и за Иван глупака.

[1] Видоизменена дума „франкмасон“, член на тайно религиозно-философско дружество, възникнало през XVIII век; в бита така наричали свободомислещи хора, непридържачи се към общоприетите мнения и обичаи (имало оскърбителен оттенък). ↑

3

Когато оздравях, стана ми ясно, че Циганок заема в къщи особено положение: дядо не го навикваше така често и сърдито, както синовете си, а зад гърба му казваше за него, като примижаваше и поклащаше глава:

— Златни ръце има Иванчо, вдън земя да се продъни! Помнете ми думата: голям човек ще стане!

Вуйчовците също се държаха добре, приятелски с Циганок и никога не се „шегуваха“ с него така, както с майстор Григорий, комуто те почти всяка вечер погаждаха по нещо обидно и лошо: ту нагряят на огъня дръжката на ножицата, ту втикнат в седалката на стола му гвоздей с остро̀то нагоре или пък му дадат на него, полуслепия, разноцветни парчета плат — той ги съшие в едно „парче“, а дядо му се кара.

Веднъж, когато той спеше след обяда в кухнята на високия одър, те му намазаха лицето с боя и той дълго ходи смешен и страшен; измежду сивата брада мътно гледат двете кръгли петна на очилата и унило виси дълъг червен нос, приличен на език.

Те бяха неизтощими на такива хрумвания, но майсторът всичко понасяше мълчаливо, само тихичко изпъшкваше и преди да хване ютията, ножиците, щипците или напръстника силно наплюнчваше пръстите си. Това му беше станало навик; даже на обед, преди да вземе нож или вилица, той наплюнчваше пръсти, предизвиквайки смях у децата. При болка на голямото му лице се надигаше вълна от бръчки, тя странно пропълзваше по челото, повдигаше веждите и се изгубваше някъде по голия череп.

Не помня как се отнасяше дядо към тези забавления на синовете си, но баба ги заплашваше с юмрук и викаше:

— Безсрамници, нехранимайковци!

Но зад гърба и на Циганок вуйчовците говореха сърдито, подигравателно, коряха неговата работа, казваха, че е крадец и лентяй.

Аз попитах баба защо правят така.

Тя ми обясни както винаги на драго сърце и разбрано:

— Видиш ли, и на двамата им се ще да вземат със себе си Ванюшка, когато си отворят сами работилници, затова го хулят един пред друг: уж бил лош работник! Лъжат те, хитруват. Пък и се боят, че Ванюшка може да не отиде с тях, а да си остане при стария, а старият е своенравен, той с Иванка може да отвори и трета работилница — а на вуйчовците ти това няма да им изнася, разбра ли?

Тя тихичко се засмя.

— Все хитруват, за смях на господа-бога! А пък старият забелязва тези хитрини и нарочно дразни Яшка и Мишка: „Ще откупя, казва, Иван от войската, та да го не взимат войник той и на мен самия си ми трябва!“ А те се сърдят, не им се иска това, а и за парите им е жал — откупът е голям!

Сега отново живеях с баба, както на парахода, и всяка вечер, преди да заспим, тя ми разказваше приказки или за своя живот, също подобен на приказка. А за живота в семейството — за делбата на децата, за намерението на дядо да си купи нова къща — тя говореше с присмех, безучастно, някак издалече, като да бе комшийка, а не втора в къщата по старшинство.

От нея научих, че Циганок е подхвърлено дете: веднъж през ранна пролет в дъждовна нощ го намерили на пейката пред портите.

— Лежи, увито в престилка — замислено и тайнствено разказваше баба, — едва писука, вкочанявало се вече.

— А защо подхвърлят децата?

— Майката няма мляко, не може да го кърми; и като чуе, че нейде наскоро се е родило и умряло дете, подхвърля там своето.

Като помълчи и си почеше главата, тя продължаваше с въздишка, загледана в тавана:

— Сиромашия, Альоша; такава сиромашия има понякога, че с думи не можеш да я изкажеш! И се смята, че неомъжена мома не бива да ражда — срамно е! Дядото искаше да отнесе Ванюшка в полицията, ама аз го разубедих — да си го вземем, рекох; бог ни го праща вместо умрелите ни деца. Аз съм ги родила осемнайсет; да бяха всичките живи, щяха да са цяла улица хора, осемнайсет къщи! Мен, видиш ли, на четиринайсет години ме омъжиха, а към петнайсетата вече и родих; ала господ обикна рожбите ми и все ги прибираше за ангелчета. Хем ми е мъка, хем пък ми е радостно!

Седнала до края на леглото само по риза, цялата покрита с черна коса, едра и чорлава, тя приличаше на мечката, която неотдавна беше довел в двора ни брадат горски селянин от Сергач. Като прекръства снежнобелите си чисти гърди, тя тихичко се смее, цялата се тресе:

— По-добрите си ги взе; по-лошите на мен остави. Аз много се зарадвах на Ванюша — много ви обичам аз вас, малките! Е, прибрахме го, кръстихме го, ей го на — жив, хубав. Аз изпърво му виках бръмбар — той понякога бръмчеше особено — същински бръмбар, пълзи и бръмчи, та се чува из цялата къща. Обичай го — той е чиста душа!

Аз наистина обичах Иван и му се чудех безкрайно.

В събота, след като дядо напердашваше децата, провинени през седмицата, и отиваше на всенощна, в кухнята почваше неописуемо забавен живот. Циганок измъкваше иззад пещта черни хлебарки, бързо стъкмяваше юзди от конци, изрязваше от хартия шейна и по жълтата, чисто остъргана маса се втурваше четворка врани коне, а Иван, като ги направляваше с тънка пръчица, възбудено пищеше:

— При владиката отиват!

Лепваше върху гърба на някоя от хлебарките малка хартийка, погваше хлебарката след шейната и обясняваше:

— Торбата забравили! Калугерът тича, мъкне я!

Връзваше краката на друга хлебарка с конец; насекомото пълзеше, падаше по очи, а Ваня викаше, пляскайки с ръце:

— Псалтът от кръчмата отива на вечерня!

Показваше мишлета, които по негова команда се изправяха и ходеха на задните си крачета, влачейки подире си дълги опашки, и смешно мигаха с чернички като мъниста, хитри очички. Към мишлетата той се отнасяше грижливо, носеше си ги в пазва, хранеше ги от устата си със захар, целуваше ги и казваше убеждаващо:

— Мишката е умно животинче, добро, нея таласъмът много я обича! Който храни мишките, него и дядо таласъм го обича...

Той, умееше да прави фокуси с карти, с пари, крещеше повече от всички деца и почти по нищо не се различаваше от тях. Веднъж децата, като играеха с него на карти, го изкараха „глупак“ няколко пъти подред — той много се наскърби, обидено наду устни и заряза играта, а после ми се оплака, като подсмърчаше:

— Знам аз, те са се наговорили! Смигаха си, разменяха си под масата картите. Мигар това е игра? Тия мошеничества и аз ги умея не по-зле...

Беше на деветнайсет години и беше по-голям от всички нас четиримата, взети заедно.

Но особено си го спомням в празничните вечери; когато дядо и вуйчо Михаил отиваха на гости, в кухнята се появяваше къдравият, рошав вуйчо Яков с китара, баба приготвяше чай с богата закуска и водка в зелена стъкленица с алени цветя, изкусно излени от стъкло на дъното ѝ; като пумпал се въртеше празнично облеченият Циганок; тихо, странишком се вмъкваше майсторът, като святкаше с тъмните стъкла на очилата си; бавачката Евгения, сипаничава, червендалеста и дебела като буренце, с хитри очи и тръбен глас; понякога присъствуваха косматият успенски псалт и някакви тъмни, непонятни хора, прилични на шуки и чиги.

Всички много пиеха, ядяха, тежко въздишаха, на децата даваха сладкиши, по чашка сладка вишновка и постепенно се разгаряше буйна, но странна веселба.

Вуйчо Яков любовно настройваше китарата, а като я настроеше, казваше всякога едни и същи думи:

— Е, господа, аз почвам!

Тръсваше къдри, надвесваше се над китарата и изпъваше шия като гъсок; кръглото му, безгрижно лице ставаше сънливо; живите, неуловими очи угасваха в мазна мъгла и като пощипваше лекичко

струните, той засвирваше нещо отсечено, което неволно те вдигаше на крак.

Музиката му изискваше напрегната тишина; като бърз ручей тя идваше някъде отдалеч, просмукваше се през пода и стените и вълнувайки сърцето, пораждаше неясно чувство, тъжно и неспокойно. От тази музика ти ставаше жал за всички и за самия себе си, възрастните изглеждаха също тъй малки и всички седяха неподвижно, притихнали в мълчалив размисъл.

Особено напрегнато слушаше Саша Михайлов; той все се навеждаше към вуйчо, гледаше китарата с отворена уста и от устата му се точеше слюнка. Понякога дотам се забравяше, че падаше от стола, опираше ръце на пода и ако това станеше, той така и оставаше да седи на пода, опулил застиналите си очи.

И всички замираха очаровани; само самоварът тихичко пее, без да пречи да слушаме жалбата на китарата. Двата квадрата на малките прозорчета са устремени в тъмнината на есенната нощ и от време на време някой меко почуква по тях. На масата се люшкат жълтите пламъчета на двете лоени свеци, остри като копия.

Вуйчо Яков все повече се вцепеняваше; изглеждаше, като че ли спи дълбоко, стиснал зъби, само ръцете му живеят отделен живот: прегънатите пръсти на дясната ръка незабележимо потръпват над черния резонатор, сякаш птица пърхаше и се блъскаше; пръстите на лявата с неуловима, бързина тичаха по грифа.

Като пийнеше, той почти всякога пееше през зъби с неприятно писклив глас безкрайната песен:

*Де да беше Яков куче,
от зори до късно вил би:
Ох, тежко ми е!
Ох, мъка ми е!
Вън калугерка минава,
а на плета гарван дреме.
Ох, тежко ми е!
Зад пецта щурец скрибуца.
разтревожват се хлебарките.
Ох, тежко ми е!*

*Просек си прострял навуцата,
просек друг му ги отмъкнал!
Ох, тежко ми е!
Ох, мъка ми е!*

Не можех да понасям тази песен и когато вуйчо запяваше за просяците, плачех бурно от непоносима мъка.

Циганок слушаше музиката със, същото внимание, с каквото и всички, ровеше с пръсти в черната си коса, гледаше към тъгъла и сумтеше. Понякога неочаквано и жално възкликваше:

— Ех, да имах глас — как бих пял, господи!

Баба въздъхваше и казваше:

— Стига, Яша, не се измъчвай! А ти, Ванюшка, да беше поиграл.

Не всякога изпълняваха молбата ѝ веднага, но се случваше и тъй, че музикантът тутакси, в същия миг, притисваше струните с длан, а после, като стисваше пестник, със замах отхвърляше от себе си нещо невидимо, беззвучно и решително се провикваше:

— Махай се, мъко! Ванко, ставай!

Като се оправяше, подръпвайки жълтата си риза, Циганок предпазливо, като че стъпва по гвоздеи, излизаше наред кухнята; мургавите му бузи поруменяваха и като се усмихваше срамежливо, молеше:

— Само че по-ситно, Яков Василич!

Лудо звънеше китарата, ситно тропаха токовете, на масата и в бюфета дрънчаха съдовете, а сред кухнята като огън пламтеше Циганок, летеше подобно на орел, размахвайки ръце като криле и незабелязано местеше крака. Провикваше се, клякаше на пода и се мятеше като златна лястовица, осветявайки всичко наоколо с бляска на коприната, а коприната трептеше и се преливаше, сякаш гореше и се, топеше.

Циганок играеше неуморно, в самозабрава, и ти се струваше, че ако му отвориш вратата, както играе, ще се понесе по улицата, из града, неизвестно накъде...

— Сечи напрако! — викаше вуйчо Яков и притропваше.

Пронизително свиркаше и с неприятен глас редеше поговорки:

*Иха-а! Да не жалех аз опинците,
бих избягал от жена и деца!*

Хората около масата не ги свърташе, те също подвикваха от време на време, изпискваха като опарени; брадатият майстор се пляскаше по плешивата глава и мърмореше нещо. Веднъж, като се наведе над мен и покри рамото ми с меката си брада, каза в самото ми ухо, като на възрастен:

— Да беше тук баща ти, Алексей Максимич — той би запалил друг огън! Весел мъж беше, забавен. Ти помниш ли го?

— Не.

— Тъй ли? Понякога той и баба ти — абе я чакай!

Той се изправи на крака, висок, изнурен, с лице на светия, поклони се на баба и взе да я моли с необикновено басовит глас:

— Акулина Иванова, бъди добра, позавърти се веднъж! Както някога с Максим Саватеев играехте. Направи ни удоволствие!

— Какво приказвате, мили, какво говорите, скъпи, Григорий Иванич? — като се смееше и свиваше рамене, казваше баба ми. — Къде ще ти играя! Само да ми се смеят хората...

Но всички почнаха да я молят и изведнъж тя се изправи младежки, оправи си фустата, отметна тежката си глава и се понесе из кухнята, като подвикваше:

— А че смейте се, много ви здраве! Хайде, Яшка, обръщай свирнята!

Вуйчо целият се изправи, изпъна се, притвори очи и засвири побавно; Циганок за момент спря и като подрипна, почна с приклякания да обикаля баба, а тя безшумно плаваше по пода като по въздух, разтваряше ръце, повдигаше вежди, гледаше с черните си очи някъде далеч. На мене ми се видя смешна, аз се изкисках: майсторът строго ме заплаши с пръст и всичките възрастни ме изгледаха с укор.

— Не тропай, Иване! — каза майсторът, като се усмихваше; Циганок послушно отскочи настрана и се отпусна на прага, а бавачката Евгения, като издаде адамовата си ябълка, запя с приятен гръден глас:

Цяла седмица момата

*бе дантела плела.
От умора тя, горката,
беше премалела.*

Баба не играеше, а сякаш разказваше нещо. Ето тя върви полекичка, замислена, люлее се, поглежда наоколо, изпод длан и цялото ѝ голямо тяло се поклаща нерешително, краката предпазливо налучкват пътя. Тя, спря изведнъж, уплашена от нещо, лицето ѝ трепна, намръщи се и тутакси засия от хубава, приветлива усмивка. Тя отскочи встрани, сякаш че отстъпваше някому път, отстраняваше някого с ръка; отпусна глава, замря вслушана и усмихваща се все по-весело — ѝ отведнъж нещо я откъсна от мястото ѝ, завъртя я като вихър, цялата тя стана по-стройна, по-висока и вече не можеше да откъснеш очи от нея — така буйно красива и мила ставаше тя в тия минути на чудесно възвръщане към младостта си!

А бавачката Евгения бучеше като тръба:

*След неделната молитва
до среднощ играла.
В къщи си последна идва —
празника ѝ малък!*

Като свърши играта, баба седна на мястото си пред самовара. Всички я хвалеха, а тя, като си оправяше косите, казваше:

— Хайде стига! Не сте виждали вие истински играчи. В Балахна имахме една мома — вече не помня чия беше, как я казваха — ама някои, като я гледаха как играе, чак плачеха от радост! Гледаш я понякога — а в душата ти празник и нищо повече ти не трябва! Грехота е, но ѝ завиждах!

— Певците и играчите са най-личните хора в света! — строго каза бавачката Евгения и подхвана да пее нещо за цар Давид, а вуйчо Яков прегръщаше Циганок и му приказваше:

— Ти би трябвало по кръчмите да играеш — ще подлудиш хората!...

— Глас ми се ще да имам! — оплакваше се Циганок. — Ако господ ми беше дал глас, щях да пея десетина години, пък после — ако ще и калугер да стана!

Всички пиеха водка, особено много — Григорий. Като му наливаше чаша след чаша, баба го предупреждаваше:

— Внимавай, Гриша, съвсем ще ослепееш!

Той важно отговаряше.

— Нека! Не ми трябва вече очи — всичко съм видял аз...

Пиеше, без да се напива, но ставаше все по-разговорлив и почти всякога ми говореше за баща ми.

— С голямо сърце беше той, приятелят ми Максим Саватеич...

Баба въздишаше и се съгласяваше:

— Да, божие чадо беше...

Всичко беше страшно интересно, всичко ме държеше в напрежение и от всичко в сърцето ми се просмукваше някаква тиха, недотеглива скръб. И мъката, и радостта живееха в хората заедно, почти неразделно и се сменяха една друга с неуловима и непонятна бързина.

Веднъж вуйчо Яков, не много пиан, взе да си къса ризата, яростно скубеше косите и редките си белезникави мустаци, носа и увисналата си бърна.

— Какво е това, какво? — виеше той, като се заливаше в сълзи. — Защо е тъй?

Удряше се по бузите, по челото, в гърдите и ридаеше:

— Негодник и подлец, пропаднала душа!

Григорий ръмжеше:

— Аха-а! Видя ли!...

А баба, и тя пийнала, предумваше сина си, като го хващаше, за ръцете:

— Недей, Яша, бог знае на какво да ни учи!

Като си пийнеше, тя ставаше още по-добра: черните ѝ очи се усмихваха и обливаха всички със стопляща душата светлина и като вееше с кърпа на разгорещеното си лице, тя напевно говореше:

— Господи, господи! Колко е хубаво всичко! Ама вижте само колко е хубаво!

Това беше вик на сърцето и, лозунг на целия нейн живот.

Много ме зачудиха сълзите и крясъците на безгрижния вуйчо. Попитах баба защо плаче, и псува, и бие себе си.

— Ти пък всичко искаш да знаеш! — без желание, против обичая си, каза тя. — Не бързай, рано ти е да ги знаеш тия работи...

Това още повече разпали любопитството ми. Отидох в работилницата и се лепнах за Иван, но и той не искаше да ми каже, смееше се тихо, скришом поглеждаше майстора и като ме изтласкваше от работилницата, викаше:

— Остави ме, върви си! Ей сега ще те пусна в казана и ще те боядисам!

Майсторът, застанал пред широката ниска печка, в която бяха взидани три казана, бъркаше в тях с дълга черна бъркалка и като я изваждаше, гледаше как се стичат от края ѝ цветните капки. Огънят гореше буйно, като озаряваше полата на кожената престилка, пъстра като попска одежда. Шумеше в казаните боядисаната вода, люта пара на гъст облак се носеше към вратата, в двора се вдигаше снежна вихрушка.

Майсторът ме погледна изпод очилата с мътни зачервени очи и грубо каза на Иван:

— Трябват дърва! Не виждаш ли?

А когато Циганок изтича на двора, Григорий, приседнал на чувала със санталови кори, ме повика при себе си:

— Ела тук!

Сложи ме на коленете си и като допря мека топла брада до бузите ми, разказа ми така, че го запомних:

— Вуйчо ти умори жена си от бой, измъчи я, а сега съвестта го яде — разбираш ли? Всичко трябва да разбираш, внимавай, иначе ще пропаднеш!

С Григорий е хубаво — също като с баба, но е страшно и ми се струва, че той всичко вижда изпод очилата си.

— Как я умори ли? — продължава той бавно. — Много просто: легне да спи до нея, завие я през глава с одеялото и я мачка, бъхти я. Защо? Да го питаш — и сам не знае.

И без да обръща внимание на Иван, който се бе върнал с наръч дърва и клечеше пред огъня, греейки си ръцете, майсторът продължаваше изтежко:

— Може би затова я биеше, защото тя беше по-добра от него, а той ѝ завиждаше. Каширини, братко, не обичат добрия, те му завиждат, а не могат да се примирят с него, унищожават го! Ти питай баба си как погубиха твоя баща. Всичко ще ти каже, тя не обича лъжата, не я възприема. Тя е като светица, макар да пие и да смърка енфие. Ти се дръж яко за нея...

Той ме отстрани и аз излязох на двора угнетен, изплашен. В коридора на къщата ме догони Ванюшка, хвана ме за главата и тихо ми пошепна:

— Ти не се бой от него, той е добър; гледай го право в очите, той обича това.

Всичко беше странно и вълнуващо. Аз не познавах друг живот, но смътно помнех, че баща ми и майка ми не живееха така: приказваха си другояче, веселяха се съвсем иначе, ходеха и седяха винаги един до друг. Често и продължително се смееха вечер седнали до прозореца, пееха високо; на улицата се събираха хора да ги гледат. Лицата на хората, вдигнати нагоре, смешно ми напомняха мръсни чинии след обед. Тук рядко се смееха и не винаги бе ясно за какво се смеят. Често

си крещяха един на друг, заплашваха се един друг, шушукаха си по тългите. Децата бяха тихи, безлични; те бяха стъпкани в земята, както прахът от дъжда. Аз се чувствавах чужд в къщата и целият този живот ме възбуждаше с десетки убождания, пораждаше в мен подозрителност, караше ме да се вглеждам във всичко с напрегнато внимание.

Дружбата ми с Иван все повече укрепваше; баба от изгрев слънце до късна нощ бе заета с къщната работа и аз почти цял ден се въртах около Циганок. Той все така подлагаше ръка под пръчките, когато дядо ме биеше, а на другия ден ми показваше отеклите си пръсти и ми се оплакваше:

— Не, няма никаква полза! На тебе не ти е по-леко, а на мен — я гледай! Вече няма да го правя, да знаеш!

И следващият път отново изтърпяваше ненужната болка.

— Нали не искаше?

— Не исках, ама на, подложих я... Тъй, някак без да се усетя...

Скоро узнах за Циганок нещо, което още повече засили интереса и обичта ми към него.

Всеки петък Циганок впрягаше в широката шейна дорестия Шарап, любимец на баба ми. Обличаше къса до колене полушуба, тежка шапка, препасваше стегнато зеления пояс и отиваше на пазара да купи провизии. Понякога дълго се бавеше. Всички в къщи се тревожеха, отиваха до прозорците и като разтапяха с дъх скрежа по стъклата, гледаха улицата.

— Иде ли?

— Не!

Най-много се вълнуваше баба.

— Е-ех — казваше тя на дядо и синовете си, — ще ми погубите момчето, и коня ще погубите! Как не ви е срам, безсъвестни муцуни! Или ви е малко своето! Ох, глупаво племе, ненаситници — бог ще ви накаже!

Дядо сърдито мънкаше:

— Добре де. Това е за последен път...

Понякога Циганок се връщаше едва по обед: вуйчовците и дядо бързо, излизаха на двора; след тях като мечка вървеше баба, ожесточено смъркаше енфие, кой знае защо, всякога несръчна в този час. Изтичваха дечурлигата и се почваше весело разтоварване на

шейната, пълна с прасенца, заклани птици, риба и късове месо всички сортове.

— Всичко ли купи, каквото ти казах? — питаше дядо, като оглеждаше отстрани с остър поглед колата.

— Всичко е наред — весело отвърщаше Иван и като подскачаше из двора за да се сгрее, оглушително тупаше с ръкавиците.

— Не блъскай ръкавиците, пари са давани за тях — строго викаше дядо. — Пари останаха ли ти?

— Не.

Дядо бавно обикаляше около колата и тихо приказваше:

— Ти май пак много си докарал. Да не би да си купувал без пари? Аз такова нещо не позволявам.

И си влизаше бързо, с намръщено лице.

Вуйчовците радостно се хвърляха към колата и като претегляха на ръка птиците, рибата, гъшите дреболии, телешките бутове, големите късове месо, подсвиркваха и одобрително гълчаха:

— Е, майсторски е избрано!

Особено се възхищаваше вуйчо Михаил: като на пружини скачаше той около колата, помирисваше всичко с нос на кълвач, лакомо примлясваше, сладко премигваше с неспокойните си очи, сух като баща си, но по-висок от него и чер като въглен. Мушваше измръзналите си ръце в ръкавите и разпитваше Иван:

— Колко ти даде баща ми?

— Пет рубли.

— Тука има за петнайсет. А колко похарчи?

— Четири и десет копейки.

— Значи, деветдесет копейки в джоба. Видиш ли, Якове, как се трупат пари?

Вуйчо Яков, застанал на студа само по риза, тихо се подсмиваше и мигаше срещу синьото студено небе.

— Ти, Ваня, ще трябва да ни почерпиш — лениво казваше той.

Баба разпрягаше коня.

— Какво, момченце? Какво, котенце? Играе ли ти се? Хайде, поиграй си то от бога е дадено!

Огромният Шарап разтърсваше гъстата грива, дърпаше баба с белите си зъби за рамото, смъкваше копринената ѝ кърпа от косите,

поглеждаше я в лицето с весели очи и като отърсваше скрежа от ресниците си, тихо цвилеше.

— Хлебец ли искаш?

Тя пъхваше в устата му голям краишник, силно посолен, подлагаше като торба престилката си под муцуната и замислено гледаше как яде.

Циганок, разиграл се и той като млад кон, изтича при нея.

— Ама такъв хубав кон е дорестият, бабче, такъв е умен...

— Я се махай оттук, недей въртя опашка! — викна баба и тропна с крак. — Знаеш, че не те обичам на тоя ден.

Тя ми обясни, че Циганок не толкова купува на пазара, колкото краде.

— Старият му даде пет рубли, той за три рубли ще купи, а за десет ще открадне — тъжно казваше тя. — Обича да краде, лудетината. Открадна един път — добре излязло, а в къщи се посмяха, похвалиха го за сполуката — и кражбата му стана навик. А старият на младини се е преситил на мъка и сиромашия — на стари години стана алчен и парите му са по-скъпи от родните деца, радва се на даром спечеленото! Пък Михаил и Яков...

Тя махна с ръка, замълча за минута и после, загледана в отворената табакера, сърдито прибави:

— Тия работи, Лъоня, са заплетени и ги е заплела сляпа баба — къде можем ние да ги разплетем! Току-виж хванат Ванюша в кражба — ще го пребият до смърт...

И сетне, като помълча, тя тихо каза:

— О-хо-хо! Закони много, а правда никаква...

На другия ден почнах да моля Циганок да не краде вече.

— Иначе ще те бият до смърт...

— Няма да ме стигнат — ще се измъкна; аз съм хитър, конят е бърз! — каза той, като се усмихна, но тутакси тежко се навъси. — Аз знам: не е хубаво да се краде и е опасно. От скука го правя, ей така. Пък и парите не ги трупам, вуйчовците ти през седмицата всичките ми ги измъкват. На мен не ми е жал, вземайте! Аз съм сит.

Той изведнъж ме вдигна на ръце, разтърси ме леко.

— Лекичък си, тъничък, а костите ти са здрави, силен ще бъдеш. Знаеш ли какво: учи се да свириш на китара, помоли вуйчо си Яков, ей

богу! Само че си малък още, това е лошото! Малък си, а си сърдит. Дядо си не обичаш ли?

— Не знам.

— А аз всички Каширини, освен бабичката, не ги обичам, нека дяволът ги обича!

— А мене?

— Ти не си Каширин. Ти си Пешков, друга кръв, друг род...

И изведнъж, като ме стисна яко, той почти простена:

— Ех, да ми беше хубав гласът, ух ти, господи! Жегнал бих народа. Върви си братко, че имам работа...

Той ме пусна на пода, насипа в устата си шепа малки гвоздейчета и взе да обтяга и заковава на голяма квадратна дъска мокро парче чер плат.

Наскоро той умря.

Ето как се случи: на двора до портите беше подпрян на стобора голям кръст с дебел възлест чукан. Отдавна стоеше тук. Аз го забелязах още първите дни — тогава беше по-нов и по-жълт, но през есента силно потъмня от дъждовете. От него горчиво миришеше на мокър дъб и в тесния кален двор той беше съвсем излишен.

Купил го беше вуйчо Яков, за да го постави на гроба на жена си, и беше дал обет сам на плещите си да-отнесе кръста до гробищата на годишнината от смъртта ѝ.

Този ден се случи събота, в началото на зимата. Беше мразовито и ветровито, от покривите се сипеше сняг. Всички от къщи излязоха на двора; дядо и баба с трите внучета още преди това заминаха на гробищата, за да се отслужи панихида; мене ме оставиха у дома, като наказание за някакви прегрешения.

Вуйчовците, в еднакви черни полушубки, повдигнаха кръста от земята и застанаха под крилата му; Григорий и някакъв чужд човек с мъка повдигнаха тежкия чукан и го сложиха върху широкия гръб на Циганок; той се залюля разкрачи нозе.

— Ще можеш ли? — попита Григорий.

— Не знам. Тежко е като че ли...

Вуйчо Михаил сърдито закрещя:

— Отваряй портата, кьорав сатана!

А вуйчо Яков каза:

— Засрами се, Ванка, ние двамина сме по-слаби от теб! Но Григорий, докато отваряше портата, строго посъветва Иван:

— Хем, гледай, недей да се пресилваш! Хайде, господ да ви помага!

— Плешив глупак! — викна вуйчо Михаил от улицата.

Всички, които бяха на двора, се усмихнаха, заприказваха високо, сякаш на всички олекна, че отнесоха кръста.

Григорий Иванович, като ме водеше за ръка към работилницата, казваше:

— Днес дядо ти може да не те бие, кротък изглеждаше...

В работилницата, като ме сложи върху купчината приготвена за боядисване вълна и като ме зави грижливо до рамене с нея, той помирисваше дигащата се над казаните пара и замислено говореше:

— Аз, миличък, познавам дядо ти от трийсет и седем години, видях началото на работата, виждам сега и края. Ние с него по-рано бяхме приятели, заедно намислихме и започнахме тази работа. Той, дядо ти, е умен! Ето, стана господар, а аз не съумях. Обаче господ е по-умен от всички: стига само да се усмихне — и най-мъдрият човек остава с пръст в устата. Ти още не разбираш кое за какво се говори, за какво се върши, а трябва всичко да разбираш. Сирашкият живот е труден. Баща ти, Максим Саватеич, беше човек на място; всичко разбираше — затова не го обичаше дядо ти, не го признаваше...

Беше ми приятно да слушам добрите думи, да гледам как играе в печката червеният и златен пламък, как над казаните се дигат млечни облаци пара и се напластяват в синкав скреж по дъските на полегатия покрив — през мъхнатите му пролуки се виждаха сини ивици небе. Вятърът поутихна, някъде свети слънце, целият двор е като че ли посипан със стъклен прах, на улицата скърца шейна, сив дим се вие от комините на къщата, леки сенки пълзят по снега и също разказват нещо.

Дългият, костелив Григорий, брадат, без шапка, с големи уши, като добър магьосник, разбърква кипящата боя и все ме учи:

— Гледай всички право в очите; куче да се хвърли върху тебе, погледни го — и ще се махне...

Тежките очила са се врязали в носа му, той е посинял и прилича на бабиния...

— Я чакай? — изведнъж каза той, послуша се, после затръшна с крак вратичката на печката и със скокове притича през двора. Хукнах и аз след него.

Посред кухнята на пода по гръб лежеше Циганок; широки ивици светлина от прозорците падаха — една на главата му, на гърдите, друга — на краката. Челото му странно светеше; веждите високо повдигнати; монголските му очи втренчено гледаха в черния таван; тъмните устни потръпваха, изпускаха розови мехури; от ъглите на устата по страните, по шията и на пода се стичаше кръв; тя течеше на гъсти струи изпод гърба. Краката му бяха неловко разкрасени, панталоните бяха мокри; виждаше се как тежко са прилепнали към дъските. Подът беше хубаво измит с пясък, блестеше слънчево. Вадичките кръв пресичаха светлите ивици и пълзяха към прага, яркоалени.

Циганок не мърдаше, само пръстите на ръцете му, изтегнати покрай тялото, шаваха, дръщеа по пода и боядисаните му нокти блестяха на слънцето.

Бавачката Евгения, приклепнала, пъхаше в ръката на Иван тънка свещ; Иван не я задържаше, свещта падаше, пламъчето потъваше в кръвта; бавачката я вдигаше, изтриваше я с крайчеца на престилката и отново се опитваше да я закрепим в неспокойните пръсти! В кухнята плаваше колеблив шепот; той като вятър ме блъскаше от прага, но аз здраво се държах за скобата на вратата.

— Спъна се той — с някакъв сив глас разказваше вуйчо Яков, потръпваше и въртеше глава. Той целият беше сив, измачкан, очите му бяха загубили цвят и често мигаха.

— Падна, тогава го затисна — в гърба го удари. И нас щеше да ни осакати, ама успяхме да хвърлим кръста.

— Вие сте го смазали — глухо каза Григорий.

— Да — как не...

— Вие!

Кръвта все течеше, под прага тя вече образува локва, потъмня и сякаш се вдигаше нагоре. Като изпускаше розова пана, Циганок мучеше като в сън и се стапяше, ставаше все по-плосък, като че прилепваше към пода, потъваше в него.

— Михайло препусна с коня към черквата за баща ми — шепнеше вуйчо Яков, — а аз го натоварих на файтона и по-скоро тук... Добре, че не бях аз под чукана, че видиш ли...

Бавачката отново прикрепил свещта в ръката на Циганок, като капеше на дланта му восък и сълзи.

Григорий високо и грубо каза:

— Че залепи я на пода до главата му, глупачке!

— Тъй де.

— Шапката му свали!

Бавачката смъкнала шапката от главата на Иван; тилът му тъпо удари на пода. Сега главата му се изкриви и кръвта потече по-обилно, но вече само от едната страна на устата. Всичко това продължи ужасно дълго. Отначало аз очаквах, че Циганок ще си отдъхне, ще стане, ще седне на пода и като се изплюе, ще каже:

— Пфу, че жегата...

Така правеше той, когато се пробуждаше в неделни дни следобед. Но той не ставаше, все се топеше. Слънцето вече се отмести от него, светлите ивици се скъсаха и лежаха по перваза на прозореца. Целият потъмня, пръстите му не шаваха и пияната на устата му изчезна. Зад темето и до ушите му стърчаха три свещи. Трепкаха златни пламъчета и осветяваха рошавата, синьочерна коса, жълти зайчета играеха по мургавите бузи, светеше връхчето на острия нос и розовите устни.

Бавачката, коленичила, плачеше и нареждаше:

— Гълъбче мое, соколче мое хубаво...

Беше страшно, студено. Аз се мушнах под масата и се скрих там. После в кухнята тежко нахълтаха дядо в енотова шуба, баба с дълга дреха с опашки на яката, вуйчо Михаил, децата и множество чужди хора.

Като хвърли шубата на пода, дядо закрещя:

— Мръсници! Какво, момче погубихте! След пет години цена нямаше да има...

На пода се търкаляха дрехи и ми пречеха да виждам Иван; аз се измъкнах и се оплетох в краката на дядо. Той ме отхвърли далече, като заплашваше вуйчовците ми с малкото си червено юмруче:

— Вълци! — И седна на скамейката, опря се с ръце на нея, сухо захълца и заговори с пресипнал глас:

— Знам аз — на гърлото ви беше заседнал... Ех, Ванюша... глупавичък беше! Какво да се прави, а? Какво — казвам — да се

прави? Чужди конете, гнили юздите. Майко, нещо не ни обича вече господ, а? Майко?

Проснала се на пода, баба опипваше лицето, главата и гърдите на Иван, дишаше в очите му, хващаше ръцете му, мачкаше ги и разбута всичките свещи. После тежко се изправи, цялата черна, в черна лъскава рокля, страшно изблеци очи и каза тихо:

— Вън, проклетници!

Всички, освен дядо, се изнизаха от кухнята.

... Погребаха Циганок незабелязано, без много шум.

4

Лежа на широкия креват, увит съм няколко пъти в тежък юрган и слушам как баба се моли на бога, коленичила и притиснала едната си ръка на гърдите, а с другата бавно и рядко се кръсти.

Навън е лют мраз; зеленикава лунна светлина гледа през дантелените — целите в лед — стъкла на прозореца и ясно осветява доброто широконосо бабино лице, запалвайки в тъмните очи фосфорен пламък. Копринената шапчица, която покрива косите на баба, лъщи като кована; черната и рокля се движи, на струи се спуска от раменете ѝ, разстила се по пода.

Като свърши молитвата, баба мълчешком ще се разсъблече, грижливо ще сгъне дрехите си на сандъка в ъгъла и ще дойде при леглото, а аз ще се престоря, че съм заспал дълбоко.

— Ама ти хитруваш, разбойнико, не спиш ли? — тихичко ми казва тя. — Не спиш май, ангелчето ми? Хайде, давай юргана!

Предвкусвайки по-нататъшното, аз не мога да си сдържа усмивката; тогава тя ръмжи:

— А-а, така ли? Шеги си решил да си правиш със старата баба!...

Като хваща края на юргана, тя така ловко и силно го дръпва към себе си, че аз подскачам във въздуха и преобръщайки се няколко пъти, се плъосвам в мекия пухен дюшек, а тя се залива от смях:

— Какво, шаранчо? Глътна ли коремчето?

Но понякога тя се моли много дълго, аз действително заспивам и вече не усещам кога си ляга.

Дългите молитви всякога бяха завършек на дни на огорчение, кавги и бой; много интересно беше да се слушат. Баба подробно разказва на бога за всичко, което се е случило в къщи; тежко, като голям хълм, стои тя на колене, отначало шепне неразбрано, бързо, а после нарежда басово:

— Ти, господи, сам знаеш — всекиму се иска по-хубавото. Михаил е по-голям, той би трябвало да остане в града, унижително му е да иде отвъд реката, и мястото там е ново, непроверено; какво ще бъде — не се знае. А баща им — той повече Яков обича. Хубаво ли е това — да не обичаш еднакво децата си? Упорит старец — да беше го вразумил, господи!

Гледайки черните икони с големите си светещи очи, тя съветва своя бог:

— Прати му, господи, праведен сън, та да разбере как трябва да дели децата си!

Кръсти се, кланя се до земята и като удря голямото си чело в пода, отново се изправя и говори внушително:

— Да беше се усмихнал на Варвара с някаква радост! С какво те разгневи тя, с какво е по-грешна от другите? Бива ли тъй: млада жена, здрава, а в скръб живее. Спомни си, господи, и за Григорий — очите му са все по-зле. Ще ослепее — ще тръгне да проси, не е хубаво! Цялата си сила е похабил за дядото, а ще му помогне ли дядото!... О, божичко, божичко...

Тя дълго мълчи, покорно отпуснала глава и ръце, като че е заспала дълбоко, замръзнала е.

— Какво още? — гласно си припомня тя, като смръщва вежди. — Спаси, помилуй всички православни; на мене, окаяната глупачка, прости — ти знаеш: не от злоба греша, а от глупост.

И като въздъхва дълбоко, говори ласкаво, удовлетворено:

— Ти знаеш всичко, скъпи, всичко ти е известно, господи.

Много ми харесваше бабиният бог, такъв близък на нея, и аз често я молах:

— Разкажи ми за бога!

Тя говореше за него особено: много тихо, като странно провличаше думите, притворила очи и непременно седнала; приповдигне се, седне, метне забрадка на главата си и започне надълго, докато не заспиш:

— Седи господ на хълм, посред райска ливада, на престол от син камък-сапфир, под сребърни липи, и тия липи цъфтят през цялата година; няма в рая ни зима, ни есен и цветята никога не вехнат, така и цъфтят непрекъснато, за радост на Божиите угодници. А около господата летят множество ангели — като че вали сняг или се роят пчели — или пък бели гълъби долитат от небето на земята и отново на небето и разправят на бога за нас, хората. Там са и твоят, и моят, и дядовият — всекому ангел е даден, господ е еднакъв към всички. Ето, твоят ангел носи вест на господата: Лексей се оплези на дядо си! А господ нарежда: е, нека дядо му да го набие! И така всичко, за всички и на всекиго той въздава според делата — на едни нещастие, на други радост. И тъй е хубаво всичко при него, че ангелите само се веселят, пляскат с криле и му пеят непрекъснато: „Слава тебе, господи, слава тебе!“ А той, милият, само им се усмихва — иска да каже, така да е!

И самата тя се усмихва, като поклаща глава.

— Ти това виждала ли си го?

— Не съм го видяла, но знам! — отговаря тя замислено.

Като говореше за бога, рая, ангелите, тя ставаше мъничка и кротка, лицето ѝ се подмладяваше, влажните очи струяха особено топла светлина. Аз вземах в ръце тежките копринени плитки, обвивах шията си и без да се помръдвам, внимателно слушах безкрайните, никога неомръзващи разкази.

— На човека не е дадено да види бога — ще ослепее. Само светиите могат да го гледат. А виж, ангели съм виждала; те се явяват, когато душата е чиста. Стоях в черква на утринна, а в олтара се разхождат двама като мъгла, през тях се вижда всичко, светли, светли и с криле до пода, дантелени, воалени. Обикалят около престола и помагат на отец Илия, старчето; той повдига немощни ръце богу да се моли, а те подкрепят лактите. Той беше много старичък, вече сляп, блъскаше се във всичко и скоро след това склопи очи, помина се. Тогава, като ги видях — примрях от радост, сърцето ме заболя, сълзи ми потекоха — ох, хубаво беше! Ех, Лъонка, душице, хубаво е всичко божие и на небето, и на земята, толкова е хубаво...

— А у нас нима е хубаво?

Баба се прекръсти и отговори:

— Слава на пресветата Богородица — всичко е хубаво!

Това ме смущава: трудно ми беше да призная, че в къщи всичко е хубаво, струваше ми се, че живеем все по-зле и по-зле.

Веднъж, като минавах покрай вратата на вуйчо Михайловата стая, видях как вуйна Наталия, цялата в бяло, притиснала ръце на гърди, се мяташе из стаята, като изхълцваше тихо, но страшно:

— Господи, прибери ме, отведи ме!...

Молитвата ѝ ми беше понятна и аз разбирах Григорий, когато той мърмореше:

— Ще ослепея, по просия ще тръгна и пак ще съм по-добре.

На мен ми се искаше да ослепее по-скоро — ще измоля да му стана водач и ще скитаме по света заедно. Аз вече му говорих за това; майсторът се усмихна и отговори:

— Ами добре, ще тръгнем! Пък аз ще разправам из града: това е внук на Василий Каширин, старейшината на цеха, от дъщеря му! Интересно ще бъде...

Неведнъж под празните очи на вуйна Наталия видях сини подутини, на жълтото ѝ лице — подпухнали устни. Попитах баба:

— Вуйчо бие ли я?

Въздишайки, тя отвърна:

— Тайно я бие, проклетникът! Дядо ти не му дава да я бие, а той — нощем. Зъл е той, а тя е мека Мария.

И разказа, като се въодушеви:

— Все пак сега вече не бият така, както биеха! Е, в зъбите ще удрят, по ухото, за косата ще подърпат малко, а пък по-рано с часове изтезаваха! Дядо ти ме би веднъж на един Великден от обед до вечерта. Побие — умори се, а като отпочине — пак. И с юздите, и всякак.

— За какво?

— Не помня вече. Друг път ме би до смърт и пет денонощия не ми даде да ям — едва оживях тогава. А пък веднъж...

Това ме учудваше до немай-къде: баба беше два пъти по-едра от дядо и не ми се вярваше, че той може да я надвие.

— По-силен ли е от тебе?

— Не е по-силен, но е по-голям! Освен това — мъж ми е! За мене бог ще му дири сметка, а на мене ми е заповядано да търпя...

Интересно и приятно беше да гледам как тя бърше прахта на иконите, чисти украсите им; иконите бяха богати, с бисери, сребро и скъпоценни камъни по ореолите; тя вземаше с ловки ръце иконата, гледаше я усмихнато и с умиление говореше:

— Какво мило личице!...

И като се прекръстваше, я целуваше.

— Напрашила си се, опушена си — ах ти, майко всепомощнице, радост безкрайна! Гледай, Лъоня, ангелче, каква тънка рисунка, фигурите какви са мънички, а всяка си е отделно. Тази се казва „Дванадесет празници“, в средата е божията майка Феодоровска, предобра. А ето тази е „Не ридай за мене, майко, като ме гледаш в ковчега“.

Понякога ми се струваше, че тя си играе на икони, така задушевно и сериозно, както немощната братовчедка Катерина — на кукли.

Често виждаше дяволи, по цял куп и поотделно.

— Вървя си една нощ през великите пости покрай къщата на Рудолфови. Нощта лунна, млечна, изведнъж гледам: яхнал покрива, край комина стои черният, навел рогата глава над комина и души, пръхти, голям и рошав. Души и опашка влачи по покрива, мете. Аз го прекръстих: „Да възкръсне бог и да се пръснат враговете му“ — рекох. Той изскимтя тихичко и се претърколи от покрива, плъосна се в двора! Рудолфови тоя ден готвеха сигур блажно, та той душеше и се радваше...

Аз се смея, като си представям как дяволът се търкаля от покрива, тя също се смее и казва:

— Много обичат те лудориите, също като малките деца! Веднъж перях в банята и закъснях до среднощ: изведнъж вратичката на пещта отскочи. И се изсипаха те оттам, кое от кое по-малко, червенички, зелени, черни като хлебарки. Аз — към вратата — няма път; потънах в дяволи, цялата баня изпълниха: не можеш да мръднеш, в краката се завират, дърпат ме, притиснаха ме така, че и да се прекръстя не мога! Мъхнатички, меки, горещи, като котета, само че всички ходят на задните си крака; въртят се, лудуват, зъбят се с мишите си зъбчета, оченцата им зелени, рогата едва наболи, като брадавици стърчат, опашките — като на прасенца — олеле господи! Изгубих сваяст! А като дойдох на себе си — свещта едва гори, коритото изстинало, прането изтърсено на пода. Ах, вие, мисля си — да пукнете макар!

Затворил очи, аз виждам как от гърлото на пещта, от нейните сиви камъни на гъст поток се леят мъхнати, пъстри твари, изпълват малката баня, духат свещта, плезят закачливо розови езици. Това е смешно, но и страшно. Баба, като клати глава, мълчи известно време и изведнъж сякаш пак пламва цялата:

— И прокълнати съм виждала: беше пак през зимна нощ, виелица имаше. Вървя си през Дюковия дол, дето, ако помниш, съм ти разправяла, че Яков и Михайло искаха да удавят баща ти в процепа на леда. Вървя си, значи; едва се спуснах по пътеката на дъното, па като се засвири, задюдюка в дола! Гледам, а срещу мене лети тройка врани коне и един такъв едър дявол с червена шапка стърчи като кол, управлява ги, стъпил на капрата, изпънал ръце, държи юзди от ковани синджири. А по дола не се минаваше с кола — и лети тройката право в яза, обвита в снежен облак. И седят в шейната пак само дяволи, свирят, викат, размахват шапки — та така преминаха седем тройки като

пожарни и всичките врани коне са хора, прокълнати от бащите и майките си; такива хора стават залъгалка на дяволите, а те ги яздят, разкарват ги нощем по разни свои празници. Сигур дяволска сватба съм видяла...

Не може да не се вярва на баба — тя говори така просто, убедително.

Но особено хубаво казваше тя стихове за това, как Богородица ходела по земните мъки, как уговаряла разбойничката, „княгиня-госпожата“ Енгаличева да не бие и да не граби руските хора; стихове за Алексей, божия човек, за Ивана-воина; приказки за премъдрата Василиса, за Попа-козел и божия кръстник, страшни бивалици за Марфа Посадница, за Баба Уста, атаман на разбойници, за Мария, египетската грешница, за скърбящата майка на разбойника; приказки, истории и стихове тя знаеше безброй много.

Без да се страхува ни от хората, ни от дядо, ни от дявола, ни от всяка друга нечиста сила, тя до ужас се боеше от черните хлебарки, като ги усещаше даже на голямо разстояние. Случваше се да ме разбужда нощем и да шепне:

— Альоша, миличък, хлебарка пълзи, убий я, за бога!

Сънен, аз запалвах свещ и пълзях по пода, като търсех врага, това не веднага и всякога ми се удаваше.

— Никъде я няма — казвах аз, а тя като лежеше неподвижно, завита през глава, едва чуто молеше:

— Ох, има! Потърси, моля ти се! Тук е, знам аз...

Тя никога не се лъжеше — намирах хлебарката някъде далече от леглото.

— Уби ли я! Е, слава богу! А на тебе сполай...

И като дръпне завивката от главата, облекчено въздъхва и се усмихва.

Ако не намирах гадината, тя не можеше да заспи; усещах как потреперва тялото и при най-малкото шумолене в мъртвата нощна тишина и чувах как, сдържайки дишането си, шепне:

— До прага е... под сандъка пропълзя...

— Защо те е страх от хлебарките?

Тя отговаряше убедително:

— Ами не разбирам за какво са? Пълзят ли, пълзят, черни. Господ на всяка буболечка заръка е дал: мокрицата показва, че в къщи

има влага, дървеницата — значи, стените са мръсни; въшка ако попадне — човек ще се разболе — всичко е ясно! А тези — кой ги знае каква сила има в тях, за какво са пратени?

Веднъж, когато беше коленичила и сърдечно беседваше с бога, дядо отвори вратата на стаята и с пресипнал глас каза:

— Е, майко, навести ни господ — горим!

— Какво приказваш? — извика баба, като скочи от пода, и двамата, тежко затропали, се втурнаха в тъмнината на голямата гостна стая.

— Евгения, сваляй иконите! Наталия, обличай децата! — строго, с твърд глас командуваше баба, а дядо тихичко виеше:

— И-и-и...

Аз изтичах в кухнята: прозорецът към двора блестеше като златен. По пода течаха, пълзяха жълти петна. Босият вуйчо Яков, като обуваше прав ботушите си, подскачаше, като че му пареха подметките, и викаше:

— Мишка е подпалил, подпалил и избягал, аха!

— Млък, куче — каза баба, като го блъсна към вратата така, че той едва не падна.

През скрежа на стъклата се виждаше как гори покривът на работилницата, а през отворената ѝ врата се развихряше къдрав пламък. В тихата нощ червените му цветове цъфтяха без дим, само много високо над тях се люшкаше тъмен облак, без да скрива от погледа сребърния поток на Млечния път. Алено светеше снегът и стените на постройките трепереха, клатеха се, като че се стремяха към горещия ъгъл на двора, дето весело играеше огън, като заливаше с червено широките цепнатини в стената на работилницата и подаваше през тях нажежени криви гвоздеи. По черните дъски на сухия покрив се извиваха златни, червени ленти и бързо го омотаваха; сред тях предизвикателно стърчеше и димеше тънкия глинен комин; тих пукот, копринен шум се удряше в стъклата на прозорците; огънят все повече се засилваше; работилницата, разхубавена от него, приличаше на иконостас в черква и непреодолимо влечеше към себе си.

Като наметнах на главата си тежка полушубка и нахлузих някакви обувки, аз се измъкнах в коридора, на външния вход, и се

вцепених, ослепен от ярката игра на огъня, заглушен от виковете на дядо, на Григорий, на вуйчо, от трясъка на пожара, изплашен от поведението на баба: наметнала на глава празен чувал, обвила се с чул, тя тичаше право към огъня и се мушна в него, като викаше:

— Витриолът, диванета! Ще избухне витриолът...

— Григорий, дръж я — викаше дядо. — Ох, загубена е.

Но баба вече изскочи, цялата димяща, като въртеше глава, превита, с голямата дамаджана витриол в изпънатите си ръце.

— Старче, коня изведи! — викаше тя, като хъркаше и кашляше. — Махнете това от гърба ми — не виждате ли, че горя!...

Григорий смъкна от нея тлеещия чул и като се превиваше на две, почна с лопатата да хвърля към вратите на работилницата големи буци сняг; вуйчо подскачаше около него с брадва в ръце; дядо тичаше около баба, като хвърляше по нея сняг; тя пхна дамаджаната в преспата, втурна се към портата, отвори я и като се кланяше на дотичалите хора, говореше:

— Хамбара, съседи, спасявайте! Огънят ще се прехвърли в хамбара, в плевнята — нашето всичкото до троха ще изгори, а и вашето ще обхване. Сечете покрива, сеното — в градината! Григорий, горе хвърляй, защо хвърляш на земята! Яков, не се щурай, дай на съседите брадви, лопати! Добри хора, хайде всички — бог да ни е на помощ.

Тя беше така интересна, както и пожарът. Осветявана от огъня, който сякаш гонеше нея черната, тя се мятеше по двора, навсякъде довтасваше, навред разпореждаше, всичко виждаше.

На двора изтича Шарап, като се дигаше на задните си крака и подхвърляше дядо; огънят удари в големите му очи, те алено блеснаха; конят изпръхтя, запъна се на предните си крака; дядо изпусна повода и отскочи, като викна:

— Майко, дръж!

Тя се хвърли под краката на изправилия се кон, разпери ръце, застана като кръст, конят жално зацвили, устреми се към нея, като гледаше накриво огъня.

— Не бой се! — каза с плътен глас баба, като го потупа по шията и хвана юлара. — Оставям ли те аз в тоя ужас? Ех, ти, мишленце...

Мишленцето, три пъти по-голямо от нея, покорно вървеше подире ѝ към портата и пръхтеше, като оглеждаше червеното ѝ лице.

Бавачката Евгения изведе от къщи загърнатите, глухо хленчещи деца, и завика:

— Василий Василич, няма го Алексей...

— Върви, върви! — отговори дядо, като махаше с ръка, а аз се мушнах под стълбата на входа, за да не изведе бавачката и мен.

Покривът на работилницата вече хлътна; тънки греди стърчаха към небето, димяха и святакаха със златни въглени; вътре в постройката с вой и трясък избухваха зелени, сини, червени езици, пламъкът на снопове се хвърляше към двора, към хората, които се трупаха около голямото огнище и с лопатите хвърляха в него сняг. В огъня яростно кипяха казаните, дигаше се гъст облак пара и дим, странни миризми се носеха по двора и изстискваха от очите сълзи; аз се измъкнах изпод стълбата и попаднах в краката на баба.

— Бягай! — извика тя. — Ще те смачкат, бягай...

В двора се втурна конник в медна шапка с гребен... Червеният кон бе потънал в пяна, а той, вдигнал високо ръка с бич, ревеше заплашително:

— Отстъпете!

Весело и бързо дрънчаха звънчета, всичко беше празнично красиво. Баба ме блъсна към входа:

— На кого казвам? Бягай!

Не можеше да не я послушаш в този час. Аз отидох в кухнята, отново се прилепих до стъклото на прозореца, но от тъмната купчина хора вече не се виждаше пожарът — само медни шлемове бляскаха между зимните черни шапки и каскети.

Бързо притиснаха огъня към земята, заляха, стъпкаха го, полицията разгони хората и в кухнята влезе баба.

— Кой е? Ти-и? Не спиш ли, боиш ли се? Не бой се, вече всичко се свърши...

Седна до мене и замълча, като се поклащаше. Беше хубаво, че отново се върна тихата нощ, тъмнината, но и за огъня ми беше жал.

Влезе дядо, спря се на прага и попита:

— Майко?

— Е?

— Изгори ли се?

— Нищо!

Той запали клечка кибрит, като освети със син пламък своето лице на порче, изцапано със сажди, намери свещта на масата и бавно седна до баба.

— Да беше се измил — каза тя, също цялата в сажди, вмирисана на лют дим.

Дядо въздъхна:

— Милостив е господ към тебе, голям разум ти дава...

И като я погали по рамото, добави ухилен:

— За малко, за един час, ама дава!...

Баба също се усмихна, искаше нещо да каже, но дядо се начумери:

— Григорий трябва да се уволни — това е негово недоглеждане! Отработи си човекът, отживя си своето! На входа седи Яшка, плаче диването... Иди при него...

Тя стана и излезе, като държеше ръка пред лицето и духаше пръстите си, а дядо, без да ме гледа, тихо попита:

— Целия пожар ли видя? Как ти се струва баба, ти, а? Уж старица... Бита, трепана... Ама на! Ех, че сте...

Наведе се и дълго мълча, после стана и като очисти фитила на свещта с пръсти, отново ме попита:

— Беше ли те страх?

— Не.

— И няма защо да се боиш...

Той сърдито смъкна ризата си, отиде в ъгъла към умивалника и там, в тъмнината, като тропна с крак, високо каза:

— Пожарът е глупост! За пожара пострадалият трябва да се набие с камшик наред площада: той или е глупец, или е крадец! Ето как трябва да се постъпва и няма да има пожари!... Върви да спиш. Защо седиш?

Аз излязох, но не ми се удаде да спя тази нощ: едвам бях легнал в леглото — и подскочих от нечовешки вой; отново се хвърлих в кухнята; по средата стоеше дядо без риза, със свещ в ръка; свещта трепереше, той тътреше крака по пода, без да се движи, и хриптеше:

— Майко, Яков, какво, става?

Аз скочих на печката, сврях се в къошето, а в къщата пак почна шетня като при пожара; на вълни се блъскаше, в тавана и стените отмерен, все по-висок, напрегнат вой. Дядо и вуйчо тичаха като

побъркани, баба крещеше и ги пъдеше нанякъде; Григорий тропаше с цепениците, с които натъпкваше печката, наливаше вода в съдовете и ходеше из кухнята, клатейки глава като астраханска камила.

— А ти запали по-напред печката! — командуваше баба.

Той посегна за борина, напипа крака ми и уплашено извика:

— Кой е? Тю-ю, изплаши ме... Все си там, където не трябва...

— Какво става?

— Вуйна ти Наталия ражда — равнодушно каза той, като скочи на пода.

Аз си спомних, че майка ми не виеше така, когато раждаше. Като постави котлите на огъня, Григорий се качи при мене на печката, извади от джоба си глинена луличка, показва ми я.

— Почвам да пуша зарад очите! Баба ти ме съветва: смъркай, а аз мисля, че е по-добре да пуша...

Той седеше на крайчеца на печката, спуснал крака, загледан надолу в слабия пламък на свещта. Ухото и бузата му бяха очернени със сажди, ризата му беше скъсана отстрани, виждаха се ребрата му, широки като обръчи. Едно от стъклата на очилата му беше счупено, почти половината от стъклото беше паднало от рамката и през дупката гледаше червено око, мокро, също като рана. Натъпквайки лулата с тютюн, той се прислушваше в стоновете на родилката и бърбеше несвързано, като пиян:

— А баба ти се изпогори. Как ще бабува сега? Гледай как стене вуйна ти! Забравихме за нея; тя, изглежда, още в началото на пожара е почнала да се гърчи — от уплаха... Ето колко е трудно да родиш човек, а не почитат жените! Ти запомни: жените трябва да се почитат, майките тоест...

Аз дремех и се пробуждах от шетнята, от хлопането на врати, от пияните викове на вуйчо Михаил: в ушите ми се навираха странни думи:

— Царските врата трябва да се отворят...^[1]

— Дайте й масло от кандилото с ром и сажди: половин чаша масло, половин чаша ром и супена лъжица сажди...

Вуйчо Михаил молеше досадно:

— Пуснете ме да погледам...

Той седеше на пода, разкрачил крака, и плюеше пред себе си, като пляскаше с ръце по пода. На печката стана нетърпимо горещо, аз слязох, но когато се изравних с вуйчо, той ме хвана за крака, дръпна ме и аз паднах, като се ударих в тила.

— Глупак! — викнах му аз.

Той скочи, отново ме хвана и изрева, като ме раздруса:

— Ще те прасна в печката!...

Дойдох на себе си в гостната стая, в ъгъла, под иконите, на коленете на дядо; той гледаше в тавана, люлееше ме и говореше тихо:

— Оправдание за нас няма, за никого...

Над главата му ярко гореше кандилото, на масата, сред стаята — свещ, а в прозореца вече гледаше мътното зимно утро.

Дядо ме попита, като се наведе към мене:

— Какво те боли?

Всичко ме болеше. Главата ми беше мокра, тялото тежко, но не ми се искаше да говоря за това — всичко наоколо бе така чудно: почти по всички столове в стаята седяха чужди хора — свещеник в лилава дреха, побелял старец с очила и във военни дрехи и още много други. Всичките седяха неподвижно, като статуи, застинали в очакване, и слушаха плискане на вода някъде близо. До вратата стоеше вуйчо Яков, изпънат, скрил ръце отзад. Дядо му каза:

— На, отведи го тоя да спи...

Вуйчо ме повика с пръст и тръгна на пръсти към вратата на бабината стая, а когато се вмъкнах в кревата, той пошепна:

— Умря вуйна ти Наталия.

Това не ме учуди — тя вече, отдавна живееше невидимо, без да се явява в кухнята, на масата.

— А къде е баба?

— Там — отвърна вуйчо, като махна с ръка и излезе все така бос, на пръсти.

Аз лежах на кревата и се озъртах. До стъклата на прозорците се бяха притиснали някакви космати, побелели, слепи лица. В ъгъла, над сандъка, виси роклята на баба — аз знаех това, — но сега ми се струваше, че там се е притаило нещо живо и чака. Като скрих глава под възглавницата, аз гледах с едно око към вратата; искаше ми се да скоча изпод пухения юрган и да бягам. Беше горещо, задушаваше ме гъста, тежка миризма, напомняйки ми как умираше Циганок и по пода течеха вадички кръв. В главата или в сърцето ми набъбваше някакъв оток. Всичко, каквото видях в този дом, минаваше през мене като зимен керван по улицата и ме мачкаше, унищожаваше...

Вратата се отвори много бавно, в стаята влезе баба, притвори вратата, облегна се с рамо на нея и като протегна ръце към синьото пламъче на неугасващото кандило, тихо, по детски плачливо каза:

— Ръчичките ми, ръчичките болят...

[1] Според суеверния обичай, за облекчаване на тежкото раждане трябвало да се отворят в църквата вратите, водещи в олтаря; те се наричали царски врата. ↑

Към пролетта вуйчовците се разделиха: Яков остана в града, Михаил отиде отвъд реката, а дядо купи за себе си голяма интересна къща на Полева улица, с кръчма в долния каменен етаж, с малка уютна таванска стаичка и градина, която се спускаше в дол, гъсто обрасъл с голи върбови пръчки.

— Ех, че пръчки! — каза дядо, като ми подмигна весело, когато оглеждахме градината и аз вървах с него по меките размразени пътечки. — Ето, скоро ще почна да те уча на четмо, бива ги за тая работа пръчките...

Цялата къща беше натъпкана с квартиранти; само в горния етаж дядо остави голяма стая за себе си и за приемане на гости, а ние с баба се настанихме на тавана. Прозорецът ни гледаше към улицата и като се навеждах през него, можех да виждам как вечерно време и в празник от кръчмата излизат пияни, завалят се, вървят по улицата, реват и падат. Понякога ги изхвърляха на улицата като чували, а те пак се втурваха към вратата на кръчмата; тя думкаше, трепереше, скръцваше бравата, започваше бой — занимателно бе да гледаш всичко това отгоре. Сутрин дядо все още отиваше в работилниците на синовете си, помагаше им да се нареждат; връщаше се вечер уморен, угнетен, сърдит.

Баба готвеше, шиеше, копаеше в бостана и градината, въртеше се цял ден като огромен пумпал, гонен от невидим камшик, смъркаше енфие, кихаше с наслада и казваше, като бършеше потното си лице:

— Здравейте, честни хора, во веки веков! Ех, Альоша, гълъбче, заживяхме спокойно! Слава тебе, царице небесна, така хубаво стана всичко!

А мен не ми се струваше, че живеем спокойно; от сутрин до късна вечер из двора и в къщата неспокойно тичаха квартирантките, постоянно идваха съседки, всички бързаха някъде и всякога закъсняваха, тюхкаха се, всички се готвеха за нещо и викаха:

— Акулина Ивановна!

Усмивайки се на всички еднакво любезно, към всички кротко внимателна, Акулина Ивановна пъхаше с големия си пръст енфие в ноздрите, внимателно изтриваше носа и пръстите си с червена карирана кърпа и говореше:

— Против въшки, мила госпожо, трябва често къпане, на ментова пара да се париш, а ако е подкожна въшка — вземете гъша мас, съвсем чиста, една супена лъжица, чайна лъжица сублимат, три капки живак, разбъркайте всичко това седем пъти в чинийка с парче фаянс и мажете! Ако бъркате с дървена лъжица или с кост — живакът изчезва; мед, сребро не употребявайте — вредно е!

Понякога тя замислено съветваше:

— Вие, майчице, в Печьори^[1], при Асаф-схимника^[2] идете — не мога да ви дам съвет аз.

Тя бабуваше, разрешаваше семейни спорове и караници, лекуваше децата, казваше наизуст „Сънят на св. Богородица“, за да го научат жените „за щастие“, даваше домакински съвети:

— Краставицата сама казва кога е време да се прави на туршия. Като престане да мирише на земя и всякакви други чужди миризми, тогава е време да я берете. Квасът трябва да се опита дали е резлив, дали кипи; квасът сладко не обича, затова го подправяйте със стафиди, а ако бъде със захар — около 5 грама на ведро. Подквасеното в пещ мляко се прави различно: има дунавски вкус и ишпански, а още и кавказки...

Аз цял ден се въртах около нея в градината, из двора, ходехме при съседките, където тя по цели часове пиеше чай и непрекъснато разказваше всякакви истории. Аз като че се бях сраснал с нея и не помня през това време да съм гледал нещо друго освен неуморимата, винаги добра старица.

Понякога за късо време идваше отнякъде мама; горда, строга, тя гледаше всичко със студени сиви очи, като зимно слънце, и бързо изчезваше, без да остави спомен за себе си.

Веднъж попитах баба:

— Ти магьосница ли си?

— Хе, виж какво измислил! — засмя се тя и тозчас замислено добави: — Къде мога аз: магьосничеството е трудна наука. А аз и да чета не зная — нито буква; дядо ти е такъв грамотен, а мене не ме усподоби Богородица.

И разкриваше пред мене още една страница от живота си:

— И аз съм расла сираче, майка ми беше самотна, саката жена: още като била момиче, господарят ѝ я изплашил. Една нощ от страх се хвърлила през прозореца, та си строшила хълбока, ударила си рамото, от това дясната ѝ ръка, дето най-трябва, изсъхнала, а майка ми била прочута плетачка на дантели. Е, и като станала ненужна на господарите си, те ѝ дали свобода — живеј, значи, както знаеш — а как се живее без ръце? И тръгнала тя да проси милостиня от хората, а на онова време хората живеели по-богато, по-добри били — все прочути балахонски дърводелци, че плетачки на дантели — все за показ хора! Ходим ние с майка ми есенно време и зиме по града, а когато архангел Гавраил замахне с меч, та пропъди зимата и обхване пролет земята — тогава ходим и по-далече, където ни очи видят. В Муром сме ходили, и в Юревец, и нагоре по Волга, и по тихата Ока. Напролет и лете е хубаво да се скита по земята, земята е приветлива, тревата — кадифена: пресвета Богородица обсипала с цветя поляната — каква радост, какъв простор за сърцето! А понякога майка ми притвори сините си очи, извие глас та запее — гласецът ѝ не беше силен, а звънлив — и всичко наоколо като че задрямва, не шава, слуша я. Хубаво беше да се живее ради Христа! А когато прехвърлих девет години, майка ми я досрамя да ме води по просия и се спря в Балахна; куцука по улиците от къща в къща, а в празник — в черковното преддверие проси. А аз седя в къщи, уча се да плета дантели, бързам — уча се, иска ми се по-скоро да помогна на мама; случваше се нещо да не ми върви — лея сълзи. За две години и нещо, поглеж — изучих работата и славата ми се понесе из града: щом някому е нужна хубава работа, веднага при нас: хайде, Акуля, разиграй совалчиците! А аз се радвам, за мен е празник! Разбира се, не беше мой майсторлъкът, а маминото показване. Тя, макар с една ръка и сама да не работеше, но умееше да показва. А добрият учител е по-скъп от десет работника. Е, и се повъзгордах аз: ти, казвам, мамо, остави просията, сега аз мога да те прехранвам! А тя ми отговаря: я мълчи, че това за зестра трябва да си го събираш. Тогава наскоро и дядо ти се намъкна, лично момче беше: на двадесет и две години, а вече отговорник на работници! Огледа ме неговата майка, вижда: работлива, дъщеря на просякия, значи, послушна ще бъде, е-ех... А тя беше геврекчийка и зла жена...

Да не я поменаваме с лошо... Защо да си спомняме зловните? Господ и сам ги вижда; той ги вижда, а дяволите ги обичат.

И тя се смее от сърце, носът ѝ ритмично потръпва, а очите, замислено светящи, ме гаят и говорят за всичко по-ясно от думите.

Помня, беше тиха вечер. Ние с баба пиехме чай в дядовата стая. Той беше болен, седеше на леглото без горна риза, наметнал на рамене дълъг пешкир, и като бършеше непрекъснато обилната си пот, дишаше често, хрипливо. Зелените му очи бяха помътнели, лицето подпухнало, зачервено, особено червени бяха малките му остри уши. Когато посягаше към чашата с чая, ръката му жално трепереше. Беше кротък и не приличаше на себе си.

— Защо не ми даваш захар? — с капризен тон на глезено дете питаше той баба. Тя отвърщаше любезно, но твърдо:

— Пий го с мед, така е по-добре за теб!

Той се задъхваше, пъшкеше, бързо гълташе горещия чай и казваше:

— Ти гледай да не взема да умра!

— Не бой се, ще гледам.

— Така де! Сега ако умра, все едно, че не съм живял — всичко ще иде на вятъра.

— Стига си приказвал, лежи си тихо!

За минута той млъкваше, затворил очи, помлясквайки с потъмнели устни, и изведнъж като убоден се стресваше и разсъждаваше гласно:

— Яшка и Мишка трябва да се оженят колкото може по-скоро; може би жените и новите деца да ги оправят, а?

И си припомняше кой в града има подходящи моми за женене. Баба мълчеше и пиеше чаша след чаша, аз седях на прозореца и гледах как алее над града вечерната заря и червено светят стъклата по прозорците на къщите — заради някакво провинение дядо ми беше забранил да се разхождам по двора и градината.

В градината около брезите летяха с бръмчене бръмбари, в съседния двор работеше кацар, някъде близо точеха ножове; зад градината, в дола, шумно играеха деца, като се мушкаха в гъстите храсти. Много ми се искаше да изляза навън, вечерна тъга нахлуваше в сърцето ми.

Изведнъж дядо измъкна отнякъде новичка книжка, силно я удари в дланта си и бодро ме повика:

— Ей ти, глупчо, ела тука! Седни, калмицка мутро. Виждаш ли тази фигура? Това е — аз. Казвай: аз! Буки! Веди! Какво е това?

— Буки.

— Случи! Това?

— Веди.

— Лъжеш — аз. Гледай: глагол, добро, ест — това какво е?

— Добро.

— Случи! Това?

— Глагол.

— Вярно! А това?

— Аз.

Баба се намеси:

— Да беше си лежал спокойно, старче...

— Чакай, мълчи! Това ме залъгва, иначе ме налягат мисли. Карай, Лексей!

Той ме прегърна през врата с гореща, влажна ръка и през рамото ми сочеше с пръсти буквите, като държеше книжката под носа ми. От него горещо лъхаше на оцет, на пот и печен лук, аз почти се задъхвах, а той се ядосваше, хриптеше и викаше в ухото ми:

— Земя! Люди!

Думите бяха познати, но славянските букви не отговаряха на тях: „земя“ приличаше на червей, „глагол“ — на прегърбения Григорий, „я“ — на мен и баба, а дядо имаше нещо общо с всички букви от азбуката. Той дълго ме разкарва по азбуката, като ме питаше и наред, и разбъркано; той ме зарази със своята разпалена ярост, аз също се изпотих и крещях, колкото можех. Това го разсмиваше; като се хващаше за гърдите, кашляше, мачкаше книгата и хриптеше:

— Майко, гледай го как се засили, а? Ах ти, холера астраханска, защо крещиш, а, защо?

— Вие крещите...

Весело ми беше да ги гледам с баба: тя, сложила лакти на масата и подпряла бузи с пестници, ни гледаше и тихо се смееше, като казваше:

— Стига сте се надвиквали!...

Дядо приятелски ми обясняваше:

— Аз викам, защото съм болен, ами ти защо?

И казваше на баба, като разтърсваше мокра глава:

— Криво е разбрала покойницата Наталия, че той няма памет — памет, слава богу, има като на кон! Карай по-нататък, чипоноско!

Накрай шеговито ме бутна от кревата.

— Стига! Дръж книгата! Утре искам да ми кажеш цялата азбука без грешка и тогава ще ти дам петак...

Когато посегнах да взема книгата, той отново ме привлече до себе си и мрачно каза:

— Захвърли те майка ти, братле...

Баба трепна:

— Ех, старче, защо говориш така?...

— Не бих казал, ама мъката ме яде... Ех, какво момиче се погуби...

Той рязко ме отблъсна.

— Върви да се разхождаш! На улицата да не излизаш, само по двора и градината...

Мен ми се искаше именно в градината: само като се покажеш в нея, на високото — момчетата от дола почваха да ме замерят с камъни, а аз с удоволствие им отвърщах със същото.

— Бир дойде! — развикваха се те, щом ме зърнаха, и бързо се въоръжаваха. — Бийте го!

Аз не знам какво е това „бир“ и прякорът не ме обиждаше, но ми беше приятно да се браня сам от мнозина, приятно е да гледаш как сполучливо хвърленият от тебе камък застава врага да бяга, да се крие в храстите. Тези сражения се водеха без злоба, завършваха почти безобидно.

Учението ми се удаваше леко, дядо ставаше все по-внимателен към мен и все по-рядко ме биеше, макар че по моите сметки следваше да ме бие по-често от преди: като станах по-голям, по-смел, аз почнах много по-често да нарушавам дядовите правила и заръки, а той само се караше и замахваше срещу мен.

Взех да мисля, че по-рано той напразно ме е бил и веднъж му казах това.

С лек удар под брадичката той ми подигна главата и каза провлачено, като мигаше:

— Какво-о?

Ситно се разсмя, казвайки:

— Ах ти, еретико! Че как ще пресметнеш колко трябва да те бият? Кой може да знае това освен мене? Марш навън!

Но тозчас ме хвана за рамото и отново, като ме погледна в очите, запита:

— Хитър ли си, или простодушен, а?

— Не знам...

— Не знаеш ли? Е, тогава виж какво ще ти кажа: бъди хитър, по-добре е, а простодушието е равно на глупост, разбра ли? Овенът е простодушен. Запомни! Хайде, върви да играеш...

Скоро аз вече сричах псалтира. Обикновено с това се занимавахме след вечерния чай и всеки път бях длъжен да прочитам по един псалом.

— Буки-люди-аз-ла — бла, живе-те-иже-же — блаже; наш-ер — блажен — изговарях аз, като местех показалката по страницата и от скука запитвах:

— Блажен мъж — това вуйчо Яков ли е?

— Като те прасна, ще видиш кой е блажен мъж! — казваше дядо и сърдито фучеше, но аз чувствавах, че той се сърди само по навик, за сплашване.

И почти никога не грешех: след малко дядо, очевидно забравил за мене, мърмореше:

— Да, по свирня и песни той е цар Давид, а по постъпки — Авесалом ядовит! Песнотворец, сладкодугмен, веселяк... Ех, ви-ий! „Скакаше, играя, веселими ногами“, а къде ще стигнете със скачане? Да, докъде?

Аз преставах да чета, като се заслушвах, поглеждайки неговото мрачно, угрижено лице. Очите му, присвити гледаха някъде през мене, в тях светеше тъжно, топло чувство и аз вече знаех, че в този момент привичната суровост на дядо се топи. Той ситно барабанеше с тънките

си пръсти по масата, боядисаните нокти лъщяха, златните вежди мърдаха.

— Дядо!

— Какво?

— Разкажете нещо.

— Ти чети, лениви мужико! — мърмореше той, като да се пробуждаше, разтърквайки очи. — Приказките обичаш, а псалтира не обичаш...

Но аз подозирах, че и самият той обичаше приказките повече от псалтира. Знаеше го почти целия наизуст и според обета всяка вечер, преди да легне, прочиташе катизма на глас, и то тъй, както псалтовете в черква четат часослова.

Аз настойчиво го молах и старецът, като ставаше все по-мек, отстъпваше:

— Е, хайде, добре! Псалтирът всякога ще бъде с тебе, а аз скоро ще ида на съд пред бога...

Облегнат на бродирания с вълна гръб на старинното кресло и като се притискаше все по-плътно към него, отметнал глава, загледан в тавана, той тихо и замислено разказваше за старото време, за своя баща. Веднъж дошли в Балахна разбойници да ограбят търговеца Заев. Дядовият баща се затичал към камбанарията да бие тревога, а разбойниците го настигнали, съсекли го със сабите си и го хвърлили долу от камбанарията.

— По онова време съм бил малко дете, тази работа не съм я виждал, не я помня, взех да помня от французина, в дванадесета година, тъкмо бях навършил дванадесет години. Тогава в нашата Балахна докараха тридесетина пленници — всички сухички, дребнички, облечени кой в какво намерил, по-лошо от просяци, треперят, а някои измръзнали, нямат сила да стоят. Селяните искаха да ги избият, но конвойт не даде, гарнизонните се застъпиха — разгониха селяните по дворовете. А после — нищо, всички свикнаха. Това французите са ловък народ, досетливи, даже доста весели, понякога пееха песни. От Нижни идваха господа на тройки да видят пленниците. Дойдат, някои ги псуват, заплашват французите с юмруци, дори ги понатупат, а други разговарят мило на техния език, пари им дават и всякакви там топли неща. А един стар господин си закри лицето с ръце и заплака: съвсем

— казва — погуби злодеят Бонапарт французите! Ето, видиш ли — руснак беше, даже господар, а добър: съжали чуждия народ...

Той млъква за малко, притваря очи, приглажда с длани косата си, после продължава предпазливо да буди миналото.

— Зима, виелица мете по улиците, мраз притиска къщите, а те, французите, дотичваха понякога под нашето прозорче, при мама, тя печеше и продаваше гевречетата — чукат по стъклото, викат, подскочат, искат горещи гевречета. Мама не ги пускаше в къщи, а подаде гевречето през прозореца, французинът го грабне и хоп в пазвата, от огъня, горещо — право до гърдите, до сърцето; как търпяха това — не мога да разбера! Много от тях умряха от студ, те бяха хора от топли краища, несвикнали със студа. В нашата баня в градината живееха двамина, офицер с ординареца Мирон. Офицерът беше дълъг, слаб, кожа и кости, ходеше с женско палто, а то до колене му беше. Много беше любезен и пияница. Майка ми тайно вареше пиво и продаваше, та той си купи, напие се и почне да пее песни. Научи се по нашенски, бърбори, понякога: „Ваш страна не бял, той черен, зъл!“ Говореше лошо, но му се разбираше, и е вярно: горните наши краища не са приветливи, надолу по Волга земята е по-топла, а зад Каспия, казват, съвсем не вали сняг. На това може да се повярва: нито в евангелието, нито в деянията, ни още повече в псалтира за сняг и зима не се споменава, а родното място на Христа е нататък... Щом свършим псалтира, ще захванем с теб да четем евангелието.

Той отново млъква, като че е задрямал. Мисли си нещо, гледа през прозореца, изкривил поглед, целият остър и дребничък.

— Разказвайте — напомням аз тихичко.

— Та значи — като трепва, започва той, — французите!

Също са хора не по-лоши от нас, грешните. Случваше се да викат на майка ми: мадама, мадама — демек — моя дама, господарка моя, а господарката мъкне на гърба си от брашнарницата чували с брашно по пет пуда единия. Силата ѝ беше мъжка, до двадесетата ми година много лесно ме разтърсваше за косите, а като навърших двадесет години и аз не падах по-долу. А ординарецът Мирон обичаше коне: ходи по къщата и с жестове моли да му дадат да почисти кон. Отначало се бояха: ще му навреди, враг, а после самите селяни почнаха да го викат: хайде, Мироне! Той се усмихне, наведе глава и като бик отива. Беше риж, дори червен, с широк нос и дебели устни.

Добре гледаше конете и умееше чудесно да ги лекува. После тук, в Нижни, стана конски знахар, но полудя и пожарникарите го убиха. А офицерът към пролетта взе да слабее и на летния Никулден тихо се помина. Седял замислен в банята до прозореца и така и издъхнал, подал глава навън. Беше ми много мъчно за него, даже тихичко поплаках. Добър беше. Хване ме за ушите и говори приятелски за нещо свое, неразбираемо, а хубаво! Човешка милувка не се купува на пазар. Беше почнал да ме учи на своя език, но мама не даде, даже при попа ме води, а попът каза да ме набият и се оплака от офицера. Тогава, братко, живеехме строго, ти вече няма да го изпитаеш, други са изтърпели обидите заради тебе и ти го запомни! Ето аз например толкова съм изпитал...

Стъмни се. В здрача дядо странно порасна; очите му светят като на котка. За всичко говори тихо, внимателно, замислено, а за себе си — разпалено, бързо, самохвално. Не харесвам, когато говори за себе си, не обичам неговите постоянни заповеди:

— Запомни! Запомни го!

Много от онова, което разправяше, не ми се искаше да помня, но то и без заповедите на дядо насила се вмъкваше в паметта ми като болезнено трънче. Той никога не разказваше приказки, а само случки и забелязах, че не обича въпросите. Затова пък аз настойчиво го разпитвах:

— А кои са по-добри: французите или русите?

— Че отде да знам? Не съм видял как живеят французите у тях си — сърдито мърмори той и добавя:

— В своята дупка и порът е добър...

— А русите добри ли са?

— Различно. При помешчиците бяха по-добри, подкован народ беше. А сега уж всички са свободни — а ни хляб, ни сол! Господарите, разбира се, са немилостиви, затова пък са насъбрали повече ум. Не за всички може да се каже това, но ако господарят е добър, просто не можеш да му се нарадваш! Друг път уж е господар, а е глупав като чувал, с каквото го натъпчат — с него се влачи. Много са у нас черупките, гледаш го — човек, а като го опознаеш — само черупка, ядка няма, изядена. Трябва да се учим, ума си да точим, а и точило свястно няма...

— Руснаците силни ли са?

— Има и силни, ама не е до сила работата — до ловкост е. Колкото и да си силен, конят е пак по-силен.

— А защо французите воюваха с нас?

— Е, войната е царска работа, това ние не можем да го разберем!

Но на въпроса ми кой е бил Бонапарт, дядо достолепно отговори:

— Смел човек е бил той, искал да победи целия свят, та след това всички еднакво да живеят — нито господари, нито чиновници ни трябва, а просто: живеј без съсловия! Само имената различни, а правата еднакви за всички. И вярата една. Разбира се, това е глупост: само раците са еднакви, а рибата е различна: есетрата не е прилика на сома, чигата и селдата не са дружки. Такива бонапарти и у нас е имало — Разин Степан Тимофеев, Пугач Емелян Иванов — за тях друг път ще ти разправам...

Понякога дълго и мълчаливо ме разглеждаше, вперил очи, като че за пръв път ме вижда. Това беше неприятно.

И никога не ми говореше за баща ми и майка ми.

Често на тия разговори идваше баба, седнаше тихо в ъгъла, дълго мълчеше там, незабелязана, и изведнъж запитваше с меко милващ глас:

— А помниш ли, старче, колко беше хубаво, когато ходихме с тебе в Муром на поклонение? Коя година беше?

Като се позамисляше, дядо обстойно отговаряше:

— Точно не мога да кажа, но беше преди холерата, в годината, когато ловиха олончаните по горите.

— А, вярно! Нали се бояхме от тях...

— Ха тъй...

Аз разпитвах: какви са тези олончани и защо са избягали по горите, а дядо без особено желание обясняваше:

— Олончаните са обикновени селяни, а бягаха от държавата, от фабриките, от работа.

— А как ги ловяха?

— Че как? Както децата си играят: едни — бягат, други — търсят, ловят. Като ги хванат, бият ги с въжета, с камшици, ноздрите им късат, жигосват им челата с клеймо, та да се вижда, че са наказани.

— За какво?

— За да питаш! Това са неясни работи и кой е виновен: онзи ли, който бяга, или този, който лови — не можем разбра...

— А помниш ли, старче — отново казва баба, — как след големия пожар...

Дядо, обичащ във всичко точността, строго запитва:

— След кой голям?

Когато се връщаха в миналото, те забравяха за мене. Гласът и приказките им звучаха така тихо и така гладко, че понякога ми се струваше — пеят песен, тъжна песен за болести, пожари, избити хора, за ненадейни смърти и ловки мошеничества, за юродиви во Христа, за зли господари.

— Колко е преживяно, колко е видяното — тихо бърбореше дядо.

— Да не би лошо да сме живели? — говореше баба.

— Спомни си каква хубава пролет се пукна след като родих Варя!

— Беше в 48-ма година, точно през унгарския поход. Кръстника Тихон го погнаха на другия ден след кръщенето...

— И изчезна — въздиша баба.

— Изчезна, да! От тая година божията благодат като вода потече у нас. Ех, Варвара...

— Хайде, стига, старче...

Той се сърдеше, чумереше се.

— Защо стига? Не излязоха свестни децата ни, от която и страна да ги погледнеш. Къде отива сокът, силата ни? Мислехме с теб, че в шиник сипваме, а господ ни пхнал в ръцете пробито решето.

Той подвикваше и като попарен се щуреше из стаята, болезнено пышкаше, псуваше децата си и заплашваше баба с малко сухо пестниче.

— А ти във всичко им угаждаше на тия, разбойници. Ти, вещице!

В тая горестна възбуда той стигаше до плачлив вой, пхваше се в ъгъла с иконите и с размах се удряше в сухите кхнтящи гърди:

— Господи, нима съм по-грешен от другите? Защо-о?

И цял трепереше, като святкаше обидено и злобно с мокри, потънали в сълзи очи.

Баба, седнала в тъмнината, мълчаливо се кръстеше, после внимателно пристъпваше до него, предумваше го:

— Е, защo си се разтържил така? Бог знае какво да прави. На мнозина ли децата са по-добри от нашите? Навсякъде, старче, е едно и също — препирни, разпри и побоища. Всички бащи и майки измиват греховете си със сълзи, не си само ти...

Понякога тези приказки го успокояваха. Той млъкваше, уморено се тършваше на леглото, а ние с баба тихичко си отивахме на тавана.

Но веднъж, когато тя го приближи с ласкави думи, той бързо се обърна и със силен замах я удари по лицето с пестник. Баба отскочи, залюля се, сложи ръка на устата си, съвзе се и каза тихо, спокойно:

— Ех, глупак...

И изплю кръв в краката му, а той на два пъти изрева провлечено, вдигнал двете си ръце:

— Махни се, ще те убия!

— Глупак — повтори баба, като излизаше през вратата. Дядо се хвърли след нея, но тя, без да бърза, прекрачи прага и хлопна вратата пред лицето му.

— Стара мърша — съскаше той, червен като въглен, подпрян на вратата и я дращеше.

Аз седях на печката ни жив, ни мъртъв и не вярвах на това, което видях: той биеше баба за пръв път пред мен и това беше непоносимо гнусно, откриваше нещо ново в него — такова, с което не можех да се примиря и което сякаш ме смаза. А той все още стоеше, вкопчен във вратата, и сякаш се покриваше с пепел — посивяваше, свиваше се. Изведнъж застана на средата на стаята, коленичи и като не се задържа, политна напред, подпря се с ръка на пода, но тутакси се изправи и се удари с ръце в гърдите:

— Ех, господи!...

Аз се смъкнах от топлите кахлени плочки на печката като по лед и избягах вън. Гореще баба се разхождаше из стаята и си плакнеше устата.

— Боли ли те?

Тя отиде в ъгъла, изплю водата в помийната кофа и спокойно отговори.

— Нищо, зъбите са здрави, само устните е разкървавил.

— Защо го направи?

Тя погледна през прозореца към улицата и каза:

— Сърди се, тежко му е на стареца, все несполуки... Ти си легни спокойно, не мисли за това...

Аз я запитах още нещо, но тя викна необикновено строго:

— На кого казвам — лягай! Немирник такъв...

Седна до прозореца и като смучеше устни, започна често да плюе в кърпата. Докато се събличах, аз я гледах: в синия квадрат на прозореца над черната ѝ глава блестяха звезди. На улицата беше тихо, в стаята — тъмно.

Когато легнах, тя дойде и като ме поглади лекичко по главата, каза:

— Спи си, а аз ще сляза при него... Ти мене недей да ме жалиш много, гълъбче, аз, речи го, и сама съм си виновна... Спи!

Тя излезе, като ме целуна, а мен ми стана нетърпимо мъчно, скочих от широкия, мек и горещ креват, отидох до прозореца, и загледан долу в празната улица, се вкамених от непоносима тъга.

[1] Махала до Нижни Новгород, където имало мъжки манастир.

↑

[2] Монах с висша монашеска степен. Вярващите смятали схимниците за ясновидци, способни да предскажат бъдещето, да дадат верен съвет. ↑

Отново започнаха кошмарите. Една вечер, след като бяхме пили чай и ние с дядо се заловихме за псалтира, а баба беше почнала да мие съдовете, в стаята се втурна вуйчо Яков, разчорлен както всякога, приличен на разнищена метла. Без да поздрави, хвърли фуражката си някъде в ъгъла, припряно завика, като се тресеше и размахваше ръце:

— Татко, Мишка буйствува съвсем като луд! Обядва у дома, напи се и стигна до пълно безобразие и безумие: съдовете изпотроши, раздра готовите поръчки — вълнени дрехи, изпочупи прозорците, обиди мене, Григорий. Насам иде сега, заканва се: на баща си, вика, брадата ще изскубя, ще го убия! Внимавайте...

Дядо, като се подпираше с ръце на масата, бавно се изправи, лицето му се сгърчи, събра се към носа и страшно заприлича на брадва.

— Чуваш ли, майко? — изпищя той. — Как ти се чини, а? Да убие баща си иде, чу ли, родният син! Ами време е! Време е, деца...

Разходи се из стаята, изправи рамене, отиде към вратата, рязко щракна тежкото резе и се обърна към Яков:

— Искате да пипнете Варварината зестра ли? На̀ ви!

Той направи кукиш под носа на вуйчо, онзи обидено отскочи:

— Татко, аз какво съм крив, а?

— Ти ли? Знам те аз теб!

Баба мълчеше, като бързо прибираше чашите в шкафа.

— Ама аз дойдох да ви защитя...

— Тъй ли? — възкликна насмешливо дядо. — Чудесно! Благодаря, синко! Майко, дай на тая лисица нещо — ръжен ли, ютия ли! А ти, Яков Василиев, като се вмъкне брат ти — удрай с него по моята глава!...

Вуйчо мушна ръце в джобовете и отиде в ъгъла.

— Щом не вярвате...

— Да вярвам? — викна дядо, като тропна с крак. — Не, на звяр ще повярвам, на куче, на таралеж — а за теб ще, си помисля! Знам: ти

си го напоил, ти си го подучил. Ха сега, бий! Както ти дойде: него, мене...

Баба тихичко ми пошепна:

— Тичай горе, гледай от прозореца и щом се покаже на улицата вуйчо ти Михаил, дотичай тук да кажеш! Върви по-скоро...

И ето аз, малко изплашен от очакваното нападение на буйния вуйчо, но горд с възложената ми задача, стърча на прозореца и оглеждам улицата. Тя е широка, покрита с дебел пласт прах: през праха, като отоци, се показваха тук-там едрите камъни на настилката. Наляво-тя се простира далеч и като прескача дола, излиза на Затворническия площад, където здраво е стъпило на глинестата земя сиво здание с четири кули по ъглите — старият затвор. В него има нещо тъжно, красиво, внушително. Отдясно, през три къщи от нашата, широко се разстила Сенният площад с жълтото здание на арестантските роти и оловносивата пожарникарска кула. Около окатия връх на кулата обикаля като вързано куче пожарникарски часовой. Целият площад е нарязан с долчинки. На дъното на една от тях имаше зеления сала локва, по-вдясно бе вмирисаният Дюков яз, дете според разказа на баба една зима вуйчовците хвърлили баща ми в процепа на леда. Почти срещу прозореца има уличка, застроена с малки пъстри къщички. Тя свършва при широката схлупена черква „Три светители“. Ако гледаш направо, виждаш покриви като лодки, обърнати нагоре с дъното сред зелените вълни на градините.

Охлузени от виелиците на дългите зими, измити от безкрайните есенни дъждове, избелелите къщи на нашата улица са напудрени с прах. Те се притискат една към друга, като просяци пред черква, и заедно с мене чакат някого, подозрително облещили прозорци. Хората са малко, те вървят бавно, като замислени хлебарки пред отвора на пещта. Душна топлина се надига към мене. Силно се разнасят неприятните за мен миризми на банички със зелен лук и с моркови. Тези миризми всякога предизвикват у мене униние.

Тежко е; някак особено тежко, почти непоносимо. Гърдите ми се наливат с разтопено, горещо олово, то напират отвътре, разпъва ми гърдите, ребрата, почва да ми се струва, че се подувам като мехур и ми е тясно в малката стаичка, под ковчегообразния таван.

Ето го вуйчо Михаил, той поглежда уличката иззад ъгъла на сивата къща; нахлупил е фуражката до уши и те, клепнали, стърчат.

Облечен е в червеникаво сако и прашни ботуши до колене, едната му ръка е в джоба на карираните панталони, с другата е хванал брадата си. Аз не виждах лицето му, но той стои така, като че се е приготвил да прескочи улицата и да се вкопчи в дядовата къща с черните си космати ръце. Трябва да бягам долу, да кажа, че е пристигнал, но не мога да се откъсна от прозореца и виждам как вуйчо предпазливо, като че се бои да не напраши посивелите си ботуши, преминава през улицата, чувам как той отваря вратата на кръчмата — вратата скърца, стъклата дрънчат.

Тичам долу, чукам в дядовата стая.

— Кой е? — грубо пита той, без да отвори. — Ти ли си? Е? Влезе в кръчмата? Добре, върви си!

— Мене ме е страх там...

— Ще потърпиш!

Отново стърча на прозореца. Стъмва се. Прахът на улицата подпухна, стана по-дълбок, по-черен; по прозорците на къщите мазно се разливат жълтите петна на лампите; в отсрещната къща свири музика, множество струни пеят тъжно и хубаво. И в кръчмата пеят. Когато вратата се отваря, в улицата нахлува уморен, покрусен глас. Аз знам, че този глас е на слепия просяк Никита, брадатия старец с червен въглен на мястото на дясното око, а лявото — плътно затворено. Хлопне вратата и отсече песента му като със секира.

Баба завижда на просяка: като слуша неговите песни, тя казва с въздишка:

— Какъв е благодатен — какви стихове знае! Щастливец! Понякога тя го извиква на двора. Той седи на стълбата, подпрян на тоягата си и пее, разказва, а баба седи до него, слуша и разпитва.

— Чакай де, че нима божата майка е ходила и в Рязан?

И просякът говори басово, уверено:

— Тя всякъде е ходила, по всичките губернии...

Невидимо тече по улицата сънна умора и стяга, притиска сърцето, очите. Колко ще е хубаво, ако баба рече да дойде! Или макар дядо. Що за човек е бил моят баща, защо дядо и вуйчовците не са го обичали, а баба, Григорий и бавачката говорят за него толкова хубаво? А къде е майка ми?

Все по-често мисля за нея, като я поставям в центъра на всички приказки и случки, разказвани от баба. Това, дете мама не иска да

живее в своето семейство, все повече я издига в мечтите ми. Струва ми се, че тя живее в някакъв хан край големия път, при разбойници, които ограбват богатите пътници и делят ограбеното с бедните. Може би живее в гората, в някоя пещера, също, разбира се, с добри разбойници, готви им и пази ограбеното злато. А може би ходи по земята и пресмята нейните богатства, както е ходила „княгиня-госпожа“ Енгаличева заедно с божата майка, и Богородица уговаря майка ми, както е уговаряла „княгиня-госпожа“:

*Не ще сбереш, ненаситна робиньо,
всичкото сребро и злато на тоя свят:
не ще закриеш ти, душо алчна,
с благата земни голотата си...*

А мама ѝ отговаря с думите на „Княгиня-госпожа“, разбойницата:

*Ти прости, пресвета Богородице,
над моята грешна душа смили се.
Не зарад мене света съм грабила,
а за сина си — един-едничък...*

И Богородица, добра като баба ми, ще ѝ прости, ще каже:

*— Ех ти, Марюшка, рожбо татарска;
ти, беда люта за християни!
Хайде, върви си по пътя,
по своя път и със своите сълзи!
Но не закачай народа руски,
по гори ходиш — мордовци мъчи,
по степи ходиш — калмици гони!...*

Припомняйки си тези приказки, аз живея като насън; събужда ме тропот, блъсканица, рев долу, в коридора, на двора. Като се навеждам през прозореца, аз виждам как дядо, вуйчо Яков и слугата на кръчмаря, смешният черемис^[1] Мелян, изтласкват през портичката на улицата вуйчо Михаил: той се противи, те го бият през ръцете, по гърба, шията, ритат го и най-после той стремглаво полита в пепелта на улицата. Портичката се хлопна, граква ключалката: през портата прехвърлиха смачкан каскет. Стана тихо.

Полежал малко, вуйчо се надига, цял разпокъсан, чорлав, взема камък и го запраща във вратата. Раздава се еклив удар, като по дъно на бъчва. От кръчмата излизат съмнителни хора, реват, хриптят, размахват ръце. По прозорците на къщите се показват човешки глави — улицата оживява, смее се, вика. Всичко това е пак като приказка, интересна, но неприятна, страшна.

И изведнаж всичко се заличи, всички ще млъкнат, ще изчезнат.

... До прага, на сандъка седи баба, превита, не шава, не диша. Аз стоя пред нея и галя нейните топли, меки, мокри бузи, но тя като че не усеща това и бърбори тъжно:

— Господи, не се ли намери у тебе разум за мен, за моите деца? Господи помилуй...

Струва ми се, че в къщата на Полева улица дядо живя не повече от една година — от пролет до пролет, но и за това време къщата придоби шумна слава. Почти всеки неделен ден към нашата порта се стичаха деца, като радостно оповестяваха по улицата:

— Каширини пак се бият!

Обикновено вуйчо Михаил идваше вечер и цялата нощ държеше къщата в обсада, квартирантите ѝ в трепет. Понякога с него идваха двама-трима помощници, противни кунавински еснафи. Те се промъкваха през дола в градината и там даваха пълна воля на пиянската си фантазия, като изскубваха малините и френското грозде. Веднъж разрушиха банята, като изпочупиха в нея всичко, което можеше да се чупи: полички, пейки, котли за вода, а печката разтуриха, изкъртиха няколко дъски от пода, събориха вратата, рамката ѝ.

Дядо, мрачен и ням, стоеше до прозореца и се вслушваше в работата на хората, които разсипваха имота му. Баба тичаше някъде по

двора, невидима в тъмнината, и умолително викаше: — Миша, какво правиш, Миша! В отговор от градината към нея долиташе идиотски мръсна руска псувня, чийто смисъл навярно бе недостъпен за разума и чувството на зверовете, които я изригваха.

В такива минути не мога да тичам след баба, а без нея ми е страшно. Слизам в дядовата стая, но той изсъсква насреща ми:

— Вън, ан-натема!

Аз бягам на тавана и оттам през капандурата гледам в тъмния двор и градината, като се старая да не изпусна от очи баба, боя се, че ще я убият, крещя, викам. Тя не идва, а пияният вуйчо, като чува гласа ми, диво и мръсно псува мама.

В една такава вечер дядо беше болен, лежеше на кревата и като мятеше по възглавницата овързаната си с кърпа глава, кресливо се оплакваше:

— Ето за какво живяхме, грехихме, имот печелихме! Да не беше срамота, позор, бих повикал полиция, а утре — при губернатора... Срамота! Кой родители викат полиция срещу децата си! Така, значи, лежи, старче!

Той изведнъж спусна крака от кревата, тръгна с клатушкане към прозореца. Баба го подхвана под ръка:

— Къде си тръгнал, къде?

— Запали свещ! — заповяда той, като се задъхваше и шумно поемаше въздух.

А когато баба запали свещта, той взе свещник държейки го пред себе си, както войник пушката, закрещя в прозореца подигравателно и високо:

— Ей, Мишка, нощен крадецо, куче бясно краставо!

Тозчас се пръсна на парчета горното стъкло на прозореца и на масата до баба падна половин тухла.

— Не улучи! — зави дядо и се засмя или заплака.

Баба го взе на ръце, както мене, и го понесе към леглото, като говореше изплашено:

— Какво правиш, какво правиш, за бога! Че за това Сибир го чака! Мигар той разбира в беснотията си какво е Сибир?

Дядо риташе с крака и ридаше сухо, хрипливо:

— Нека ме убие...

Зад прозореца се чуваше рев, тропот, дращение по-стената. Аз взех тухлата от масата, затичах се към прозореца, баба успя да ме хване и като ме запрати в ъгъла, изсъска:

— Ах ти, окаянико...

Друг път вуйчо, въоръжен с дебел кол, се втурна от двора в коридора на къщата и застанал на стъпалата на черния вход, разбиваше вратата, а зад вратата го дебнеха дядо, с тояга в ръка, двама квартиранти с някакви сопи и жената на кръчмаря, висока жена, с точилката, зад тях тъпчеше на място баба, като се молеше:

— Пуснете ме при него. Оставете да му кажа една дума...

Дядо стоеше, издал един крак напред, както селянинът с чаталестия прът на картината „Лов за мечки“. Когато баба пристъпваше към него, той мълком я блъскаше с лакът и крак. Четиримата чакаха, готови за нещо страшно. Над тях на стената светеше фенер, който слабо, треперливо осветяваше главите им. Аз гледах всичко това от стълбата към тавана и ми се искаше да отведа баба горе...

Вуйчо трошеше вратата усърдно и успешно, тя се люлееше, готова да се откачи от горната панта — долната беше вече отчупена и противно подрънкваше. Дядо говореше на своите помагачи също с някакъв дрънчащ глас:

— Бийте по ръцете, по краката, моля ви се, но по главата недейте...

До вратите в стената имаше мъничко прозорче — колкото глава да провреш. Вуйчо вече изби стъклото му и то, цъфнало на парчета, се чернееше като избито око.

Баба се хвърли към него, подаде ръка навън и като махаше, завика:

— Миша, иди си, за бога! Ще те осакатят, иди си.

Той я удари с кола по ръката, видя се как, като се плъзна край прозореца, на ръката ѝ падна нещо широко, а след това и сама баба приседна, повали се на гръб, като успя все пак да викне:

— Миш-ша, бягай...

— А! Майка си? — страшно изрева дядо.

Вратата изведнъж се разтвори, в черната ѝ дупка скочи вуйчо и тозчас беше отхвърлен по стълбата, като лопата кал.

Кръчмарката отведе баба в стаята на дядо; скоро и той дойде там и навъсено пристъпи към баба.

— Костта здрава ли е?

— Ох, пречупена е май — каза тя, без да отвори очи. А с него какво направихте, с него?

— Престани! — строго викна дядо. — Да не съм звяр? Вързахме го, в плевнята е. С вода го облях... Ех, че е зъл! На кого ли се метна такъв?

Баба застена.

— Пратих за знахарката — потърпи! — каза дядо, като присядаше до нея на леглото. — Ще ни свършат те дните на нас с тебе, майко, без време ще ги свършат!

— Дай им всичко...

— Ами Варвара?

Те говориха дълго: баба — тихо и жалостиво, той високо и сърдито.

После дойде дребна бабичка, гърбава, с големи до ушите уста; долната ѝ челюст трепереше, устата ѝ беше отворена като на риба и в нея надничаше през горната устна остър нос. Очите ѝ не се виждаха; тя едва тътреше крака, като тракаше по пода с патерица и носеше в ръка някакво дрънкащо вързопче.

Стори ми се, че това е бабината смърт. Аз подскочих към нея и закресях с всичка сила:

— Махай се!

Дядо ме грабна непохватно и твърде нелюбезно ме отнесе горе.

[1] Старото наименование на хората от народността мари. ↑

Доста рано разбрах, че дядо има един бог, а баба — друг.

Случваше се, събуди се баба, дълго време седи на кревата, реше с гребен чудните си коси, дърпа глава, скубе, като стиска зъби, цели кичури дълга черна коприна и къльне шепнешком, за да не ме разбуди:

— Да те огън гори! Да окапеш дано!...

Надве-натри, като ги оправи, тя заплита дебели плитки, измива се набързо, като пръхти сърдито, и неотмила още раздразнението на голямото си, набръчкано от сън лице, застава пред иконите — тъкмо тогава започваше истинското утринно умиване, което изведнъж я освежаваше цялата.

Изправила превития си гръб, отметнала глава, нежно загледана в кръглото лице на Казанската Богородица, тя широко, усърдно се кръстеше и шумно, горещо шепнеше:

— Преславна Богородице, дай ми твоята милост за настъпващия ден, майко!

Кланяше се до земята, бавно изправяше гръб и отново шепнеше все по-горещо и по-умилено:

— Извор на радост, хубавице пречиста, цъфнала ябълко!...

Тя почти всяка сутрин намираше нови хвалебствени думи и това всякога ме заставяше да се вслушвам с напрегнато внимание в молитвата ѝ.

— Сърчице, мое чисто, небесно! Закрилнице и покровителко моя, слънчице златно, майко божия, пази ме от лоша напаст, не дай никого да обидя и мене да не обиждат напразно.

С усмивка в черните очи и като че подмладена, тя отново се кръстеше с бавни жестове на тежката ръка.

— Исусе Христе, сине божи, бъди милостив към мене, грешницата, заради твоята майка...

Нейната молитва всякога биваше акатист, възхвала искрена и простодушна.

Сутрин тя се молеше малко — трябваше да приготви самовара. Дядо не държеше вече прислуга и ако баба закъснееше да приготви чая на часа, определен от него, той дълго и сърдито се караше.

Понякога, пробудил се по-рано от баба, той се качваше горе и като я сварваше на молитва, слушаше известно време нейния шепот и презрително кривеше тънките си тъмни устни, а на масата гълчеше:

— Колко съм те учил аз тебе, дъбова главо, как трябва да се молиш, а ти все своето си бърбриш. Еретичка! Как ли те търпи господ!

— Той ще разбере! — уверено отвърщаше баба. — Нему каквото и да му говориш — той ще разбере...

— Езичница проклетата! Ех, ви-ий...

Нейният бог беше цял ден с нея, тя даже на животните говореше за него. Мен ми беше ясно, че на този бог леко и покорно се подчинява всичко: хора, кучета, птици, пчели и треви. Той към всички на земята беше еднакво добър, еднакво близък.

Веднъж глезеният котарак на кръчмарката, хитър, лаком и мазен, пепеляв, златоок, любимец на целия двор, довлече от градината скорец. Баба изтръгна измъчената птица и взе да кори котарака:

— Не се ли боиш от бога, подъл злодей!

Кръчмарката и слугата се изсмяха на тези думи, но баба сърдито им викна:

— Мислите, животните не разбират бог? Всяка твар разбира това не по-лошо от вас, безжалостници...

Като впрягаше затлъстелия, оклюмал Шарап, тя беседваше с него:

— Какво ти е, божи работнико, а? Старичък си ти...

Конят въздишаше, въртеше глава.

И все пак името божие тя не произнасяше така често, както дядо. Бабиният бог ми беше понятен и не ме плашеше, но пред него не биваше да се лъже — срамно бе. Той събуждаше у мене само непреодолим срам и аз никога не лъжех баба. Беше просто невъзможно да скрия каквото и да е от този добър бог и, струва ми се, даже не изникваше желание да скриям.

Веднъж кръчмарката, като се скара с дядо, нахока заедно с него и баба, която не взимаше участие в кавгата, нахока я злобно и даже хвърли по нея морков.

— Глупачка си ти, мила моя — каза ѝ баба спокойно, а аз се обидих жестоко и реших да отмъстя на злодейката. Дълго измислях как по-болезнено да уязвя тази рижа дебела жена с двойна гуша и без очи.

По наблюденията ми върху междуособиците сред квартирантите аз знаех, че си отмъщават един на друг за обидите, като отрязват опашките на котки, убиват кучета, убиват петли и кокошки или се вмъкват нощем в избата на врага, наливат газ в качетата със зеле и туршия и пускат кваса из буретата — но всичко това не ми харесваше. Трябваше да измисля нещо по-внушително и страшно.

Намислих го: издебнах, когато кръчмарката се спуска в избата, захлупих над нея капака, заключих го, потанцувах върху него танц на отмъщението и като хвърлих ключа на покрива, стремглаво побягнах в кухнята, където баба готвеше. Тя не можа да разбере изведнъж възторга ми, а като разбра, нашлапа ме гдето трябва, измъкна ме на двора и ме прати на покрива за ключа. Учуден от нейното отношение, аз свалих мълчаливо ключа и като избягах в ъгъла на двора, гледах оттам как тя освобождаваше пленената кръчмарка и как двете вървяха по двора и приятелски се смееха.

— Ще ти кажа аз — ме заплаши кръчмарката с месест пестник, но безокото ѝ лице се усмихваше добродушно. А баба ме хвана за яката, закара ме в кухнята и запита:

— Защо направи това?

— Тя хвърли по тебе морков...

— Значи, заради мене? Тъй! Аз тебе, нехранимайко, при мишките под печката ще те завра, тогава ще се оправиш! Ама че защитник — гледайте мехура, че сега ще пукне. Ще кажа аз на дядо ти — той ще ти смъкне кожата! Върви горе да се учиш на книга...

Целия ден тя не ми продума, а вечерта, преди молитвата, приседна на леглото и внушително произнесе незабравимите думи:

— Виж какво, Лъонка, гълъбче, запомни едно: не се бъркай в работите на възрастните! Възрастните са хора покварени: тях бог ги е изпитал, а тебе още не е — живеј си с детски ум. Чакај господ да ти докосне сърцето, твоя работа да ти посочи, на твоя пътека да те изведе. Разбра ли? А кой какво е виновен — това не е твоя работа. Господ ще съди и ще наказва. Той, а не ние!

Тя помълча, смръкна енфие, като зажумя с дясното око, добави:

— Пък то понякога като че ли и сам господ не може да разбере кой какво е виновен.

— Нима господ не знае всичко? — запитах аз учудено, а тя тихо и печално отговори:

— Ако знаеше всичко, то много неща хората, май, не биха вършили. Той сигур, милият, гледа ли, гледа от небесата земята, всички нас, па понякога като се разплаче, като зариде: „Хора мои, хора, мили мои хора! Ох, как ми е жал за вас!“

Тя сама заплака и без да избърше мокрите си бузи, отиде в ъгъла да се моли.

От този ден нейният бог ми стана още по-близък и ясен.

Дядо, когато ме поучаваше, също казваше, че бог е същество вездесъщо, всезнаещо, всевиждащо, добра опора на хората във всичките им работи. Но не се молеше така, както баба.

Сутрин, преди да застане в ъгъла пред иконите, той продължително се миеше, после, спретнато облечен, внимателно приглаждаше рижата си коса, оправяше си брадата, оглеждаше се в огледалото, придърпваше ризата, пхваше черната вратовръзка в жилетката си и предпазливо, почти крадешком, отиваше към иконите. Заставайки всякога на един и същ, като конско око, чеп на пода, той помълчаваше минута, навел глава, изпънал ръце покрай тялото си като войник. После, изправен и тънък, внушително казваше:

— Во имя отца и сина и светого духа!

Струваше ми се, че след тези думи в стаята наставаше особена тишина, даже мухите бръмчат по-тихо.

Той стои, отметнал глава, веждите му повдигнати и щръкнали, златистата брада стърчи хоризонтално; той чете молитвата твърдо, като че разправя урок; гласът му звучи ясно и настойчиво:

— „Ще дойде съдникът и ще се разкрият делата на всички...“

Полекичка се тупа в гърдите с пестник и настойчиво моли:

— „Пред тебе едничък съгреших — отвърни лице от греховете ми...“

Чете „Верую“, отсичайки думите; десният му крак потръпва, като че ли безшумно тропа в такта на молитвата; целият той напрегнато се стреми към иконите, расте и като че ли става по-тънък, по-сух, чистичък такъв, точен и придирчив:

— „Ти, която си родила изцелителя, изцели многолетните страсти на душата ми! От сърце ти поднасям стенания непрестанно, погрижи се, владичице!“

И високо вика, със сълзи в зелените очи:

— „Да ми се зачете вярата вместо делата, боже мой, да не съдиш делата, които никак, не ме оправдават!“

Сега той се кръсти често, конвулсивно, клати глава, като че иска да бодне, гласът му писка и хълца. По-късно, след като бях влизал в синагоги, аз разбрах, че дядо се молеше като евреин.

Самоварът вече отдавна кипи на масата, из стаята се носи топла миризма на ръжени питки с извара — яде ми се! Баба навъсено се е прислонила до вратата и въздиша, загледана в пода. През прозореца откъм градината наднича весело слънце, по дърветата като бисер гори роса, утринният въздух приятно мирише на копър, френско грозде, зреещи ябълки, а дядо все още се моли, поклаща се, скимти:

— „Угаси пламъка на страстите ми, яко нищ съм и окаян!“

Знам наизуст всичките утринни молитви и всичките за преди лягане — знам и напрегнато следя: няма ли да сгреши дядо, няма ли да пропусне поне една дума?

Това се случваше крайно рядко и всякога възбуждаше у мене злорадо чувство.

Свършеше ли молитвата, дядо ни казваше:

— Здравейте!

Ние се покланяхме и най-после сядахме на масата. Тогава казвах на дядо:

— Днес ти пропусна „довлеет“!

— Да не лъжеш? — неспокойно и недоверчиво пита той.

— Пропусна! Трябва: „Но та вяра моя да довлеет вместо всех“, а ти не каза „довлеет“.

— Гледай ти! — възкликна той, като мига виновно.

После по някакъв начин горчиво ще ми отплати за тази забележка, но засега, като го гледам смутен, аз тържествувам.

Веднъж баба шеговито каза:

— Скучно му е сигур на господата да слуша твоето молене, старче — все едно и също говориш.

— Какво-о? — зловещо провлече той. — Какво мучиш?

— Казвам, че от своя душа никога ни думичка не подаряваш богу, колкото и да слушам.

Той се изчерви, затрепера и като подскочи от стола, хвърли чинийката върху главата ѝ, хвърли я и заскърца като трион през чеп:

— Вън, стара вещице!

Когато ми разказваше за необоримата божия сила, той всякога и преди всичко подчертаваше нейната жестокост: съгрешили хората — и били потопени, пак съгрешили — били изгорени, градовете им разрушени. Ето господ наказва хората с глад и мор и всякога той е меч над земята и бич за грешниците.

— Всеки, който с непослушание нарушава божии закони, ще бъде наказан с нещастие и гибел! — внушаваше той, като почукваше с костеливите си пръсти по масата.

Мъчно можех да повярвам в жестокостта на бога. Подозирах, че дядо нарочно измисля всичко това, за да ми внуши страх не от бога, а от себе си. И аз откровено го питах:

— Говориш ми това, за да те слушам, нали?

А той също така откровено отговаряше:

— Разбира се! Има си хас да не ме слушаш!

— Ами баба?

— Ти на нея, старата глупачка, не вярвай! — строго ме учеше той. — Тя от млада си е глупава, неграмотна е и не е умна. Аз ще ѝ заповядам да не смее да говори с тебе за тия големи работи! Отговори ми: колко ангелски чинове има?

Аз отговарях и запитвах:

— А какви са тези, дето им викат чиновници?

— Гледай накъде го избива! — усмихваше се той, като криеше очи, и хапейки устни, ми обясняваше неохотно:

— Това няма нищо общо с бога, чиновниците — това са човешки работи! Чиновникът е всъщност законояд, той яде законите.

— Какви закони?

— Законите ли? Това значи... обичаи — по-весело и с по-голямо желание разправяше старикът, а язвителните му очи проблесваха. — Живеят хората, живеят и се сдумват: ето, тъй е най-добре, това и ще вземем ние за обичай, ще го направим правило, закон! Примерно: деца се събират да играят, уговарят се как да се води играта, в какъв ред. И ето тъкмо това условие е закон!

— А чиновниците?

— А чиновникът е като пакостника — дойде и всичките закони развали.

— Защо?

— Е, това ти не можеш го разбра! — казва той, като строго се намръщва и отново внушава:

— Над всички хорски работи е господ! Хората искат едно, а той — друго. Всичко човешко е нетрайно. Духне господ — и всичко става на прах и пепел.

Аз имах много причини да се интересувам от чиновниците и подпитвах:

— А защо вуйчо Яков пее:

*Светлите ангели — богу служат,
а чиновниците — дявола слушат!*

Дядо си повдигна брадата с ръка, пъкна я в устата си и затвори очи. Бузите му трепереха. Разбрах, че той вътрешно се смее.

— Да вържа аз на вас с Яшка краката, па да ви пусна по водата! — каза той. — Тези песни нито той трябва да пее, нито ти да ги слушаш. Това са кулугурски^[1] шеги, измислени от разколниците, еретиците.

И като се замисли, устремил поглед някъде през мене, той тихичко проточи:

— Ех, ви-ий...

Но като рисуваше бога страшен и високо над хората, той, както и баба, също го вмъкваше във всичките си работи — и него, и безчислено множество свети угодници. Баба пък като че съвсем не знаеше за угодниците освен за Никола, Юрий, Фрол и Лавр, макар че и те са били много добри и близки на хората: ходили по села и градове, намесвали се в живота на хората, имали всички техни свойства. Дядовите пък светии бяха почти все мъченици; те събаряли идоли, спорели с римските царе и затова ги изтезавали, горели, одирали им кожата.

Понякога дядо мечтаеше:

— Да ми помогне господ да продам тази къщица, макар с петстотин печалба — бих отслужил молебен на свети Никола!

Баба ми говореше, подсмивайки се:

— Ще вземе свети Никола да продава къщата на стария глупак, като че ли си няма отец Никола друга, по-умна работа.

Дълго време пазех дядови черковни календари с разни надписи от неговата ръка. В тях между впрочем срещу деня на Йоаким и Ана беше написано с ръждиво мастило и прави букви: „Избавиха ме от беда милостивите“.

Аз помня тази „беда“: загрижен за поддръжката на непрокопсаните си деца, дядо почна да се занимава с лихварство, започна тайно да приема вещи в залог. Някой обадил на властите и една нощ нахлу полиция за обиск. Беше, голям страх, но всичко свърши благополучно: дядо се моли до изгрев слънце и сутринта пред мене написа на календара тези думи.

Пред вечерята той четеше с мене псалтира, часослова или дебелата книга на Ефрем Сирни, а след вечеря отново заставахе на молитва и във вечерната тишина дълго звучаха тъжни, покаяни думи:

— „Какво да ти поднеса или с какво да ти се отплатя, великомъдри и безсмъртни царю... И ни запази от всяко мечтание... Господи, закрилай ме от някои люде... Дай ми сълзи и съзнание за смъртта...“

А баба често казваше:

— Ох, как се уморих днеска! Май че, изглежда, без молитва ще легна...

Дядо ме водеше на църква: в събота — на всенощно бдение, в празници — на втора литургия. Аз и в храма различавах кога на кой бог се молят: всичко, което четат свещеникът и псалтът е за дядовия бог, а хористите пеят всякога за бабиния.

Аз, разбира се, грубо изразявам това детско различие между боговете, което, помня, тревожно раздвояваше душата ми, но дядовият бог предизвикваше у мене страх и неприязън: той не обичаше никого, следеше всичко със строг поглед. Търсеше и виждаше у човека преди всичко лошото, злото, грешното. Беше ясно, че той не вярва на човека, всякога очаква покаяния и обича да наказва.

В тези дни мислите и чувствата за бога бяха главната храна за душата ми, най-красивото в живота ми — всички други впечатления

само ме обиждаха със своята жестокост и мръсотия, възбуждаха отвращение и тъга. Господ беше единственото добро и светло от всичко, което ме заобикаляше — бабиният бог, такъв мил, приятел на всичко живо. И, разбира се, не можеше да не ме тревожи въпросът: как така дядо не вижда добрия бог?

Не ме пускаха да излизам на улицата, защото тя ме възбуждаше много, аз като че се опивах от нейните впечатления и почти всякога ставах виновен за буйства и скандали. Не се сдружих с никого, съседските дечурлига се отнасяха към мене враждебно; не ми се харесваше, дето ме наричаха Каширин, а те като забелязаха това, още по-упорито крещяха един на друг:

— Гледайте, излезе внукът на гърчавия Каширин!

— Дръжте го!

И се започваше бой.

За годините си бях твърде силен и сръчен в битките — това признавах самите ми врагове и винаги ме нападаха на тълпа. Но все пак улицата всякога надвиваше и аз се връщах в къщи обикновено с разбит нос, разсечени устни и синини по лицето, изпокъсан, прашен.

Баба ме посрещаше уплашено, със състрадание:

— Какво, сине майчин, пак ли се би? На какво прилича това, а? Като те почна сега пък аз...

Миеше ми лицето, налагаше ми синините с речна гъба, с медни монети или с компрес от куршумена вода и ме съдеше:

— Ами ти защо се биеш? В къщи си мирен, а на улицата на нищо не приличаш! Безсрамник. Ще кажа на дядо ти да не те пуска...

Дядо виждаше синините ми, но никога не ми се караше, само покашлюваше и мърмореше:

— Пак ли с медали? Ти, Аника-воин, да не си посмял да излизаш на улицата, чуваш ли?

Мен не ме и влечеше улицата, ако там беше тихо, но щом чуех веселата детска глъчка, аз се измъквах на двора въпреки дядовата забрана. Синините и натъртванията не ме обиждаха, но неизменно ме възмущаваше жестокостта на уличните забавления — жестокост, твърде позната, която ме вбесяваше! Не можех да търпя, когато децата насъскваха кучета или петли, мъчеха котките, гонеха еврейските кози, подиграваха се с пияните просяци и с малоумния Игоша Смърт в джоба.

Той беше висок, сух и почернял човек, в тежък овчи кожух, с остри косми по костеливото, ръждясало лице. Ходеше по улицата прегърбен, странно се клатеше и мълчаливо, упорито гледаше в земята пред краката си. Неговото чугунено лице с малки тъжни очи ми внушаваше боязливо уважение — мислех, че този човек е зает със сериозна работа, нещо търси и не трябва да му се пречи.

Децата тичаха след него и хвърляха камъни по приведения му гръб. Той като че дълго не ги забелязваше и не чувствуваше болките от ударите, но изведнъж се спираше, вдигаше глава, поправяше с конвулсивни движения на ръцете рунтавата шапка и се оглеждаше, сякаш току-що се бе пробудил.

— Игоша Смърт в джоба! Игоша, къде отиваш? Виж — смъртта е в джоба ти! — крещят децата.

Той сграбчваше с ръка джоба си, после бързо се навеждаше, вземаше от земята камък, късче от нещо, буца пръст и несръчно размахваше дълга ръка, като псуваше. Псуваше всякога с едни и същи три мръсни думи — в това отношение децата бяха неизмеримо по-богати от него. Понякога той ги подгонваше с куцукане: дългият кожух му пречеше да тича, падаше на колене, като се опираше в земята с черните си ръце, които приличаха на сухи клони. Децата го удряха по гърба и ребрата с камъни, а по-смелите от тях съвсем го приближаваха и отскачаха, след като изсипеха на главата му шепи пръст.

Друго и може би още по-тежко впечатление от улицата беше майсторът Григорий Иванович. Той съвсем ослепя и ходеше да проси — висок, благообразен, ням. Водеше го под ръка дребничка, побеляла бабичка. Когато спираха под прозорците, тя се провикваше провлечено с писклив глас, всякога загледана някъде встрани:

— Подарете, за бога, на слепия, сакатия...

А Григорий Иванович мълчеше. Черните му очила гледаха право в стената на къщата, в прозореца, в лицето на отсрещния. Просмуканата с бои ръка бавно поглаждаше широката брада, устните му бяха плътно стиснати. Аз често го виждах, но никога не чувах звук от тези стиснати устни и мълчанието на стареца мъчително ме подтискаше. Не можех да отида при него, никога не се приближавах, напротив, като го зърнех, тичах в къщи и казвах на баба:

— Григорий минава по улицата!

— Ами? — неспокойно и тъжно възкликваше тя! — На, тичай, дай му!

Аз отказвах грубо и сърдито. Тогава тя сама отиваше навън и дълго разговаряше с него, застанала на тротоара. Той се смееше, като тръскаше брадата си, но сам говореше малко, едносрично.

Понякога баба го викаше в кухнята, поеше го с чай, нахранваше го. Веднъж той попитал къде съм аз. Баба ме повика, но аз побягнах и се скрих в дървата. Не можех да отида, беше ме извънредно срам от него и аз знаех, че и баба се срамува. Само веднъж говорехме с нея за Григорий: като го изпрати до портата, тя се връщаше бавно през двора и плачеше, отпуснала глава. Отидох при нея и я хванах за ръка.

— Ти защо бягах от него? — тихо попита тя. — Той те обича, той е добър...

— Защо дядо не го храни? — попитах аз.

— Дядо ти ли?

Тя се спря, притисна ме към себе си и почти шепнешком пророчески каза:

— Помни ми думата: тежко ще ни накаже господ за този човек! Ще ни накаже...

Не се излъга: след десет години, когато баба вече беше се успокоила навеки, самият дядо ходеше по улиците на града, просяк и безумен, и жално се молеше под прозорците:

— Добри готвачи, подарете парче баничка, да имаше баничка! Ех, ви-ий...

От предишното му беше останало само това горчиво, провлечено, вълнуващо душата:

— Ех, ви-ий...

Освен Игоша и Григорий Иванович мен ме подтискаше и пропъждаше от улицата разпътната Ворониха. Тя се появяваше в празнични дни, грамадна, раздърпана, пияна. Вървеше с някаква особена походка, сякаш не движи краката си, не се допира до земята, носеше се като облак и пееше безсрамни песни. Всички срещнати се криеха от нея, като се мушкаха в портите на дворовете, зад ъглите, в дюкянчетата — тя като че ли помиташе улицата. Лицето и беше почти синьо, надутото като мехур, големите сиви очи бяха страшно и насмешливо ококорени. А понякога тя виеше, плачеше:

— Дечица мои, къде сте?

Аз питах баба: какво значи това?

— Не ти трябва да знаеш! — отвърна тя тъжно, нов се пак разказа накратко. Тази жена имала мъж — чиновник, Воронов, доискало му се нему да получи друг, по-висок чин и той продал жена си на своя началник, а оня я отвел някъде и две години я нямало. А когато се върнала, децата ѝ — момченце и момиче — били умрели, мъжът ѝ прахосал държавни пари и бил в затвора. И ето от мъка жената почнала да пие, да скита и буйствува. Всеки празник навечер я прибира полицията...

Не, в къщи беше по-добре, отколкото на улицата. Особено хубави бяха часовете след обяд, когато дядо отиваше в работилницата на вуйчо Яков, а баба, седнала до прозореца, ми разказваше интересни приказки, истории, говореше за моя баща.

На скореца, който тя отърва от котарака, обряза счупеното крило, а на мястото на отхапаниа крак майсторски пристави клечка и като излекува птицата, учеше я да говори. Понякога по цял час стоеше пред клетката на прозоречната рамка — също като голям, добър звяр — и с дебел глас повтаряше на възприемчивата, черна като въглен птица:

— Е, искай; на скорчо — просце!

Скорецът я поглежда накриво с кръгло, живо око на хуморист, чука с клечката по тънкото дъно на клетката, протяга шия и свири като авлига, имитира сойка, кукувица, мъчи се да мяука като котка, подражава воя на кучето, а човешката реч не му се удава.

— Ама не хитрувай! — сериозно му казва баба. — Кажи: на скорчо — просце!

Черната маймуна в пера оглушително крещи нещо подобно на бабините думи, — старицата се смее радостно, дава с пръсти на птицата просени зрънца и казва.

— Знам те аз тебе, шмекер; преструван си ти — всичко можеш, всичко умееш!

И изучи скореца: след известно време той доста ясно си искаше храна, а като видеше баба, провличаше нещо като:

— Драасти...

Отначало висеше в стаята на дядо; но-скоро той го изгони при нас на тавана, защото скорецът се научи да го дразни. Дядо произнася гласно думите на молитвите, а птицата, като провере въсърно жълто клонче между пръчките на клетката, изсвирва:

— Тю, тю, тю-ирр, ту-ирр, ти-ирр, тю-уу!

На дядо това му се стори обидно. Веднъж, като прекъсна молитвата, тропна с крак и изкрещя свирепо:

— Махни го, дявола, ще го убия!

Много бяха интересните, забавните неща в къщи, ала понякога ме душеше непоносима мъка. Целият сякаш се наливаха с нещо тежко и дълго живеях като в дълбока тъмна яма, изгубил зрение, слух, и всички чувства, сляп и полумъртъв...

[1] Кулугури наричали сред народа разколниците. ↑

Дядо неочаквано продаде на кръчмаря къщата и купи друга, на Канатна улица; ненастлана, обрасла с трева, чиста и тиха, улицата излизаше право на полето и беше нанизана с малки, пъстро боядисани къщици.

Новата къща беше по-гиздава, по-мила от първата. Нейната фасада беше боядисана с топла и спокойна тъмномалинова боя; ярко светеха сините капаци на трите прозореца и единичният решетест капак на таванския прозорец; покривът от лявата страна красиво бе потулен от гъстата зеленина на бряст и липа. На двора и в градината имаше много приятни кътчета, като че ли нарочно за игра на криеница. Особено хубава беше градината, малка, но гъста и приятно заплетена. В единия ѝ ъгъл имаше малка като играчка баня. В другия имаше голям, доста дебел трап; той бе обрасъл с бурени, а сред тях стърчаха дебели главни, останки от предишната изгоряла баня. Отляво градината бе оградена от стената на конюшните на полковник Овсяников, а отдясно — от постройките на Бетленг. В дъното тя стигаше до стопанството на млекарката Петровна, дебела, червена, шумна жена, прилична на камбана; нейната къщица, схлупена до земята, тъмна и стара, добре покрита с мъх, добродушно гледаше с две прозорчета към полето, нарязано от дълбоки долове, с тежкия син облак на гората в далечината. По, полето по цял ден се движеше, тичаха войници. В полегатите лъчи на есенното слънце бляскаха белите мълнии на щиковите.

Цялата къща беше натъпкана с непознати за мен хора: в предната половина живееше военен — татарин с дребна, кръгла жена. Тя от сутрин до вечер викаше, смееше се, свиреше на богато украсена китара и с висок ясен глас пееше най-често следната закачлива песен:

*Една любов — не е отрада,
ти друга, вечно млада,*

*търси и намери!
И знай, че теб награда
тоз верен път ще ти дари!
О, сла-адостна нагр-рада-а!*

Военният, кръгъл като топка, седеше до прозореца, издуваше синьо лице и като пулеше весело някакви червеникави очи, непрекъснато пушеше лула и кашляше със странен, кучешки глас:

— Вух, вух-вух-хх...

В топлата пристройка над избата и конюшната живееха двама колари — дребничкият, посивял чичо Пьотр, немият му племенник Стъопа, гладко, като че излято момче, с лице като бакърен поднос, и тъжният, висок татарин Вале́й, ординарец. Всички те бяха нови хора, богати с неизвестности за мен.

Но особено здраво ме притегли и привърза към себе си квартирантът Хубава работа. Той заемаше една стая до кухнята, в задната половина на къщата, дълга, с два прозореца — към градината и към двора.

Беше слаб, стгушен човек, с бяло лице и черна раздвоена брадичка, кротки очи с очила. Беше мълчалив, незабележим и когато го повикваха да обядва, да пие чай, всякога отговаряше:

— Хубава работа.

Баба така и започна да го нарича и пред него, и зад гърба му.

— Лъонка, викай Хубава работа да пие чай! Вие, Хубава работа, защо не ядете?

Цялата му стая беше препълнена и затрупана с някакви сандъци, дебели книги с непознати за мене светски букви; навсякъде имаше бутилки с разноцветни течности, парчета мед и желязо, пръчки олово. В червеникава кожена куртка, със сиви карирани панталони, целият изцапан с някакви бои, вмирисан неприятно, разрошен и неловък, той от сутрин до вечер топеше олово, спояваше някакви медни парчета, нещо теглеше на малки везни, мучеше, опарваше пръсти и бързо ги духаше, тръгваше с препъване към чертежите си на стената и като избърсваше очилата си, миришеше чертежите, почти допирайки до хартията тънкия си прав, чудно бял нос. А понякога изведнъж се спираше посред стаята или до прозореца и дълго стоеше, затворил очи, вдигнал лице, вдървен, безмълвен.

Аз се качвах на покрива на бараката и го наблюдавах през двора и през отворения прозорец, виждах синия пламък от спиртната лампа на масата, тъмната фигура, виждах как той пише нещо в разръфана тетрадка, очилата му блестят студено и синкаво като късчета лед. Магьосническата работа на този човек ме държеше с часове на покрива, като разпалваше у мен мъчително любопитство.

Понякога, застанал до прозореца като в рамка, турил ръце отзад, той гледаше право към покрива, но като че не ме виждаше и това много ме обиждаше. Изведнъж отскачаше към масата и превит одве, тършуваше по нея.

Мисля, че бих се боял от него, стига да беше по-богат и по-добре облечен, но той беше беден: над яката на куртката му стърчеше смачкана, мръсна яка на риза, панталоните бяха целите в петна и кръпки, на босите му крака — разкривени обувки. Бедните не са

страшни, не са опасни — в това незабелязано ме убеди бабиното съжалително отношение към тях и презрителното — от страна на дядо.

Никой в къщата не обичаше Хубава работа. Всички говореха подигравателно за него; веселата жена на военния го наричаше „тебеширен нос“, чичо Пьотр — аптекар и магьосник, дядо — чернокнижник и фармазонин.

— Какво работи той? — попитах аз баба. Тя строго ми подвижна:

— То не е твоя работа; да мълчиш...

Веднъж, като се престраших, аз отидох до прозореца му и попитах с едва скривано външение:

— Ти какво, работиш?

Той трепна, дълго ме гледа над очилата си и като ми протегна ръка в рани и белези от изгаряния, каза:

— Вмъквай се...

Това, дето ми предложи да вляза при него не през вратата, а през прозореца, още повече го издигна в очите ми. Той седна на един сандък, тури ме пред себе си; отдалечи ме, приближи ме пак и най-после тихо попита:

— Откъде си?

Беше странно: четири пъти на ден седяхме на една маса в кухнята! Аз отвърнах:

— Тукашният внук...

— Аха, да — каза той, като оглеждаше пръста си и замълча.

Тогава сметнах за нужно да му обясня:

— Аз не съм Каширин, а Пешков...

— Пешков? — повтори той невярно. — Хубава работа.

Отмести ме настрана, стана и като тръгна към масата каза:

— Хайде, стой мирно...

Аз седях дълго-дълго, като наблюдавах как пилеше с пила парче мед, притиснато в преса; на картоната под пресата падаха златни стърготини. Той ги събра в шепа, изсипа ги в тумбеста чаша, прибави към тях бял като сол прах от едно бурканче, поля ги с нещо от черна бутилка — в чашата зашумя, запуши, люта миризма ме задави, аз се закашлях, взех да въртя глава, а той, магьосникът, запита със самохвалство:

— Лошо мирише, нали?

— Да!

— Така ами! Това, братле, е много хубаво!

„С какво се хвали!“ — си помислих аз и строго казах:

— Щом е лошо, не може да бъде хубаво...

— Тъй ли? — възкликна той, като намигна. — Обаче това, братле, не всякога е тъй! Ти играеш ли на ашици?

— На кокалчета ли?

— На кокалчета, да.

— Играя.

— Искаш ли да ти направя наливка? Хубав ашик ще стане!

— Искам.

— Донеси ми един ашик.

Той пак дойде при мен, като държеше димящата чашка в ръка и гледаше в нея с едно око, приближи се и каза:

— Аз ще ти направя наливка, а пък ти в замяна вече не идвай при мен. Бива, нали?

Това прежестoko ме обиди.

— Аз и така никога няма да дойда...

Обиден, отидох в градината. Там работеше дядо, покриваше с тор корените на ябълките: беше есен, отдавна вече листата капеха.

— Хайде, подкастри малините — каза дядо, като ми подаваше ножицата.

Аз го запитах:

— Хубава работа какво работи?

— Стаята съсипва — сърдито отвърна той. — Пода изпогори, тапетите измърси, изпокъса. Ще взема да му кажа да си излезе.

— Така и трябва — добавих аз, като се залових да подстригвам сухите малинови пръчки.

Но аз избързах.

През дъжделивите вечери, ако дядо излезеше от къщи, баба уреждаше в кухнята преинтересни събирания, като поканваше на чай всички обитатели: коларите, ординареца, често идваше дръзката Петровна, понякога идваше даже и веселата квартирантка и всякога в ъгъла до печката неподвижно и безмълвно стърчеше Хубава работа. Немият Стюпа играеше с татарина на карти; Валея пляскаше с тях немия по широкия нос и викаше:

— Аш-шайтан!

Чичо Пьотр донасяше голяма порязаница бял хляб и сладко в голямо глинено гърне, нарязваше хляба на парчета, обилно ги намазваше със сладко и раздаваше на всички тези вкусни малинови парчета, като ги държеше на длан и ниско се кланяше.

— Бъдете тъй добри, опитайте! — ласкаво молеше той, а когато някой вземаше парче, той внимателно оглеждаше черната си длан и забелязваше, ли на нея капчица сладко, облизваше я с език.

Петровна донасяше бутилка с вишновка, веселата госпожа — орехи и бонбони. Започваше лудо угощение, любимото бабино удоволствие.

Известно време след като Хубава работа ми предложи подкуп, за да не му ходя на гости, баба уреди такава вечеря. Валеше и плющеше неспирен есенен дъжд, хленчеше вятър, дърветата шумяха и дращеха с клони по стената. В кухнята беше топло, уютно, всички седяха един до друг, всички бяха някак особено мили и кротки, а баба повече от всякога разказваше приказки, една от друга по-хубави.

Тя седеше на края на печката, опряла крака на стъпалото, наведена към хората, осветени от пламъка на малката тенекиена лампа; всякога, когато беше в настроение, тя се качваше тъй на печката, като обясняваше:

— Отгоре искам да приказвам — отгоре е по-добре!

Аз се намествах до краката ѝ, на широкото стъпало, почти над главата на Хубава работа. Баба разправяше хубавата история за Иван-воина и Мирон-отшелника. Отмерено се лееха сочните, тежки думи:

*Имало е нявга зъл войвода Гордион,
черна душа, съвест каменна;
правдата гонел, хората мъчил,
в зло живял, като бухал в хралупа.
Най-вече намразил Гордион
стареца отшелник Мирона,
на правдата кротък защитник,
благодетел на света безстрашен.
Повикал войводата верни си слуга,
храбрия воин Иванушка:
— Я чуй ме, Иванко, иди, та убий*

стареца Мирона, горделивия!
Иди, та му отсечи главата,
за брадата сива улови я,
донес я на моите псета!

Тръгнал Иван, послушал го.
Върви Иван и тъжно си мисли:
„Не отивам самичък — неволята ме кара.
Види се, тъй ми е от бога писано.“

Скри си остър меч Иван под дрехата,
стареца доближи, поклони му се:
— Здрав ли си още, стари дядо?
Грижи ли се господ за тебе? —
Тука се праведникът усмихнал
и с мъдри уста му продумал:
— Недей ти, Иванушка, правдата кри!
Нищо се от бога не скрива,
той доброто и злото в ръцете си държи!
Зная защо си дошъл при мене!

Засрами се Иван от отшелника,
а и страх го бе да не изпълни повелята.
Меча си от ножница извади кожсена,
о пола си дълга изтри го.

— Исках, Мироне, да те убия
тъй, че и меча ми да не зърнеш.
А сега ти богу се помоли,
моли му се ти за сетен път
за теб, за мен, за греховния род людски,
а след туй ще ти взема главата!... —
Коленичи кроткият старец Мирон,
коленичи под дъбче младо,
а то се пред него прекланя.
И старецът дума, усмихва се:
— Ох, Иване, много ще чакаш!

Дълга е за целия свят молитвата!
Убий ме по-добре отведнъж,
защо да се маеш напразно!

Тук се Иван сърдито намръщил
и се глупаво Иван похвалил:
— Не, каквото съм рекъл — отсякъл съм!
Ти се моли — пък аз ще чакам!

До вечерта се молил отшелника
и от вечерта чак до ясни зори,
и от изгрев, та до късни нощи,
и от лято чак до друга пролет.

Молил се той години така,
дъбчето до облаците порасло,
от жълъди му гора се дигнала —
а молитвата край няма!

Тъй си стоят двамата до ден-днешен.
старчето на бога тихо се жалва,
за хората от него помощ проси,
от преславна Богородица — утешение.

А до него стои воин Иван,
мечът му на прах се е вече разсипал,
доспехите му ръжда ги прояла,
скъпата му дреха изгнила —
зиме и лете Иван гол стои.
Зной го суши — не изсушава го,
насекоми пият кръвта му — не изпиват,
мечки, вълци го не закачат,
бури и хали, мраз не усеца.
Сам той силици няма да се помръдне,
ни ръка да вдигне, ни да повика.
Господ-бог го така наказал:
задето зли повели е слушал

*и зад чужда съвест се прикривал!
А молитвата за нас, грешните,
и до ден-днешен тече към бога
яко светла река в океана!*

Още в началото на бабиния разказ забелязах, че Хубава работа е нещо неспокоен: той странно, конвулсивно движеше ръце, сваляше и надяваше очилата, размахваше ги в такт с напевните думи, кимаше с глава, докосваше си очите, силно ги натискаше с пръсти и час по час бършеше с бързо движение на ръката челото и бузите си, като да бе силно изпотен. Когато някой от слушателите се размърдваше, кашляше, местеше крака, квартирантът строго шъткаше:

— Шш-т!

А когато баба замълча, той бурно скочи и като размахваше ръце, някак неестествено, почна да се върти, да бърбори:

— Знаете ли, това е удивително, трябва непременно да се запише! Това е страшно вярно, наше...

Сега се виждаше ясно, че плаче — очите му бяха пълни със сълзи; те напиреха отгоре и отдолу, очите му се къпеха в тях; това беше странно и много жалко. Той тичаше из кухнята — подскачаше смешно, несръчно, размахваше очилата пред носа си, искаше да ги надене и все не можеше да ги прикрепи зад ушите. Чичо Пьотр се подсмиваше, като го поглеждаше, всички сконфузено мълчаха, баба бързо нареждаше:

— Запишете, какво пък, не е грехота; знам още много такива...

— Не, именно това! Това е страшно руско — възбудено се провикваше квартирантът и изведнъж, като се вцепени пред кухнята, започна да говори високо, цепейки въздуха с дясната си ръка, а в лявата трепереха очилата. Дълго говори яростно, като подвикваше и тропваше с крак и често повтаряше едни и същи думи:

— Не може да се живее с чужда съвест, да, да!

После гласът му някак изведнъж секна, той замълча, погледна всички и тихичко, виновно излезе с наведена глава. Хората се подсмиваха и се споглеждаха сконфузено, баба се отмести по-навътре, в сянка, и оттам тежко въздишаше.

Бършейки с длан червените си, дебели устни, Петровна запитва:

— Май че се разсърди?

— Не — отвърна чичо Пьотр. — Той си е такъв...

Баба слезе от печката и мълком започна да приготвя самовара, а чичо Пьотр бавно каза:

— Господата са все такива — капризници!

Валей мрачно подхвърли:

— Ергенинът всякога върши глупост!

Всички се засмяха, а чичо Пьотр продължаваше.

— До сълзи стигна. Изглежда — и щуката се е хванала на куката, а днеска и черноперка се не мерка...

Стана тъжно. Някакво униние притискаше сърцето ми. Хубава работа много ме учуди, беше ми жал за него — така ясно виждах плувналите му очи.

Той не спа в къщи, а на другия ден си дойде следобед — тих, измачкан, явно засрамен.

— Вчера го прекалих — каза той на баба виновно, като малък. — Сърдите ли се?

— Че за какво?

— Ами защото се намесих, говорих.

— Вие никого не обидихте...

Аз чувствавах, че баба се бои от него, не го гледа в лицето и говори някак необичайно — твърде тихо.

Той отиде съвсем близо до нея и каза удивително просто:

— Видите ли, аз съм страшно сам, нямам никого! Мълчиш, мълчиш — и изведнъж кипне в душата, пробие... Готов си на камък да говориш, на дърво...

Баба се отмести.

— Че да бяхте се оженили...

— Е! — възкликна той, намръщи се и излезе, като махна с ръка.

Баба погледна навъсено след него, смръкна енфие и после строго ми каза:

— Ти гледай много да не се въртиш около него, господ го знае какъв е...

А мен отново ме потегли към него.

Видях как се измени, преобрази се лицето му, когато каза „страшно сам“; в тези думи имаше нещо познато за мен, което трогна сърцето ми и аз тръгнах след него.

Надникнах от двора през прозореца на стаята му — тя беше празна и приличаше на килер, където набързо са хвърлени в безпорядък разни ненужни вещи — така ненужни и странни, като своя стопанин. Отидох в градината и там, в ямата, го видях; прегърбен, обхванал с две ръце главата си, опрял лакти на коленете, той седеше неудобно на края на обгорялата гредка. Гредата бе затрупана с пръст, а краят ѝ, лъскаво овъглен, стърчеше във въздуха над повехналия пелин, коприва и репей. И това, че му беше неудобно да седи, още повече ме влечеше към този човек.

Той дълго не ме забелязваше, гледайки някъде покрай мене със слепите си очи на бухал, после изведнъж запита като че с досада:

— При мене ли?

— Не.

— За какво тогава?

— Тъй.

Той свали очилата, изтри ги с кърпичка с черни и червени петна и каза:

— Е, ела тук!

Когато седнах до него, той ме прегърна здраво през раменете.

— Седи. Ще седим и ще мълчим. Бива, нали? Такова... Ти упорит ли си?

— Да.

— Е, хубава работа!

Дълго мълчахме. Вечерта беше тиха, кротка, една от онези тъжни вечери на сиромашкото лято, когато всичко наоколо е така цветисто и тъй видимо линеет, от час на час обеднява, а земята е изчерпала вече всичките си богати летни мириси, мирише само на хладка влага, а въздухът е страшно прозрачен и в червеникавото небе тревожно се мяркат гарги, навяващи невесели мисли. Всичко е безмълвно и тихо; всеки звук — пърхането на птица, шушненето на падащ лист — ти се струва силен и те застава плахо да трепваш, но трепнал, отново замираш в тишината — тя е обгърнала цялата земя и изпълва гърдите.

В такива минути се раждат особено чисти, леки мисли, но те са тънки, прозрачни като паяжина и неуловими с думи. Те припламват и изчезват като падащи звезди, жегват душата с тъга по нещо, милват я, тревожат и тя кипи, разтваря се, добива форма за цял живот и в този момент се създава нейното лице.

Като се притисках към топлия хълбок на квартиранта, аз гледах заедно с него през черните ябълкови клони червеното небе, следях полета на суетливите скатии, гледах как кадънките кълват сухите върхове на репея, измъквайки тръпчиви зърна, как откъм полето се носят мъхнати, сиви облаци с червени краища, а под облаците тежко летят гарваните към гнездата си на гробището. Всичко беше хубаво и някак особено, необикновено ясно и близко.

Понякога човекът запитваше, като въздъхваше дълбоко:

— Хубаво е, братле, нали? Да-да! А не ти ли е влажно, студено?

А когато небето потъмня и всичко наоколо набъбна, наливайки се с влажен здрач, той каза:

— Хайде, стига! Да вървим...

Пред вратичката на градината той се спря, като каза тихо:

— Добра баба имаш — о, каква земя!

Затвори очи и като се усмихна, издекламира не високо, но много отчетливо.

*Господ-бог го така наказал,
задето зли повели е слушал
и зад чужда съвест се е прикривал!*

— Ти, братле, добре запомни това!

И побутвайки ме напред, попита:

— Можеш ли да пишеш?

— Не.

— Научи се. А като се научиш — записвай каквото разказва баба ти, това, братко, цена няма...

Сприятелихме се. От този ден аз ходех при Хубава работа когато исках, сядах в един сандък с някакви парцали и спокойно следях как той разтопява куршум, загрева мед. Като го нагорещи, кове железни пластинки на малката наковалня с леко чукче с красива дръжка, работи

с рашпил, пилички, шмиргел и тънко като конец трионче. И всичко претегля на чувствителни медни везни. Налива в бели хаванчета разни течности, гледа как те димят, напълва стаята с люта миризма, мръщи се, поглежда в дебела книга и мучи, като хапе червените си устни, или тихичко провлича със сипкав глас:

О, роза Саронска...

— Какво е това, дето го правиш?

— Едно нещо, братле...

— Какво?

— А-а, видиш ли, не мога да ти обясня така, че да разбереш...

— Дядо казва, че ти може би правиш фалшиви пари...

— Дядо ти ли? Мм... Е, той говори глупости! Парите, братко, са вятър работа...

— А с какво ще си купуваме хляб?

— М-да, братле, хлябът трябва да се плаща, вярно...

— Виждаш ли? И говеждото също...

— И говеждото...

Той тихичко, удивително мило се смее, гъделичка ме зад ухото като кутренце и казва:

— Хич не мога да споря с теб — всякога ме наддумваш; по-добре да мълчим...

Понякога той прекъсваше работата си, сядаше до мен и ние дълго гледахме през прозореца как роси дъждът по покрива, на двора, обрасъл с трева, как осиротяват ябълките, губейки листата си. Хубава работа приказваше малко, но всякога с някакви необходими думи. Най-често пък, желаейки да обърне вниманието ми върху нещо, той леко ме побутваше и показваше с очи, като смигваше.

Нищо особено не виждам в двора, но от тези побутвания с лакътя и от кратките думи всичко видяно изглежда особено значително, всичко се запомня. Ето, по двора тича котка, спира се пред светла локвичка и гледайки своето отражение, повдига меката си лапичка, като че ли иска да го удари. Хубава работа казва тихичко:

— Котките са горди и недоверчиви...

Червеникавозлатистият петел Мамай скочи върху плета на градината, закрепил се, плесна с криле, едва не падна, и като се обиди, сърдито закокоти, изпънал шия.

— Важен генерал, а не е твърде умен...

Иде тромавият Валеи, стъпвайки тежко по калта, като стар кон. Скулестото му лице е намусено, гледа замижал небето, а оттам право на гърдите му пада бял есенен лъч — медното копче на куртката му блести, татаринът се спира и го пипа с криви пръсти.

— Като че медал е получил, любува се...

Аз бързо и силно се привързах към Хубава работа, той ми стана необходим и в дни на горчиви обиди, и в часове на радост. Мълчалив, той не ми забраняваше да говоря за всичко, каквото ми идваше на ум, а дядо всякога ме прекъсваше със строго подвикване:

— Не дрънкай, дяволска воденица!

Баба пък беше така изпълнена със своето, че нито чуваше, ни възприемаше чуждото.

Хубава работа всякога слушаше внимателно моите дрънканици и често ми казваше, като се усмихваше:

— Е, това, братле, не е така, това сам си го измисляш...

И неговите кратки забележки винаги идеха навреме, бяха необходими — той като че ли прозираше всичко, което ставаше в сърцето и главата ми, предугаждаше всички излишни, неверни думи и още преди да ги кажа, ги виждаше и отстраняваше с два ласкави удара:

— Лъжеш, братле!

Често нарочно изпитвах тази му магическа способност. Понякога измислях какво да е и го разказвах като минало, но той като послуша малко, поклащаше отрицателно глава:

— Е, лъжеш, братле...

— А отде знаеш?

— Виждам аз, братле...

Често, като отиваше на Сенния площад за вода, баба вземаше и мене и веднъж ние видяхме как петима еснафи бият един селянин — съборили го на земята и го дърпат, както кучетата ръфат куче. Баба пусна ведрата от кобилищата, размахаше я и се спусна към еснафите, като ми викна:

— Бягай далече!

Но аз се изплаших, затичах след нея и почнах да хвърлям по еснафите буци, камъни, а тя храбро ги блъскаше с кобилицата, удряше ги по гърбовете, по главите. Застъпиха се още няколко хора, побойниците избягаха, а баба започна да мие бития. Лицето му беше изпогазено, аз и сега с отвращение виждам как той притискаше с кални пръсти раздраната си ноздра и ревеше, кашляше, и изпод пръстите му кръвта пръскаше лицето и гърдите на баба. Тя също викаше и цяла трепереше.

Когато се върнах в къщи, изтичах при квартиранта и почнах да му разправам, той остави работата и застана пред мен, вдигнал дългата пила като сабя и ме погледна изпод очилата втренчено и строго, а после изведнъж ме прекъсна и каза необикновено внушително:

— Прекрасно, точно така е било всичко! Много хубаво!

Потресен от видяното, аз не успях да се учудя на неговите думи и продължих да говоря, но той ме прегърна и като ме разхождаше по стаята, заговори, спъвайки се:

— Достатъчно, не трябва повече! Ти, братле, каза всичко, което трябваше — разбираш ли? Всичко!

Аз мълкнах обидено, но като помислих, с изумление, което много добре помня, разбрах, че той ме спря навреме: действително бях казал всичко.

— Ти, братле, не се спирай върху такива случки — това не е хубаво да се запомня! — каза той.

Понякога той неочаквано ми казваше думи, които си останаха у мен за цял живот. Разказвам му аз за моя враг Ключников, побойник от новата улица, дебело момче с голяма глава, на което нито аз можех да надвия в боя, нито той на мен. Хубава работа внимателно изслуша болките ми и каза:

— Това е празна работа; такава сила не е сила! Истинската сила е в бързината на движението; колкото си по-бърз, толкова си по-силен — разбра ли?

Следващата неделя, аз опитах да действам с пестници по-бързо и лесно победих Ключников. Това още повече повиши вниманието ми към думите на квартиранта.

— Всяко нещо трябва да умееш да го подхванеш — разбираш ли? Това е много трудно — да умееш да подхванеш!

Аз не разбрах нищо, но неволно запомнях тия и подобни на тях думи — именно затова ги запомнях, защото в простотата на тези думи имаше нещо досадно-тайнствено; защото не беше нужно някакво особено умение, за да подхванеш камък, парче хляб, чаша, чукчето!

А в къщи все повече не обичаха Хубава работа, даже глезената котка на веселата квартирантка не отиваше на неговите колене, както отиваше при всички, и не се отзоваваше на галеното му повикване. Аз я биех за това, дърпах ѝ ушите и едва ли не с плач я предумвах да не се бои от този човек.

— Моите дрехи миришат на киселини — затова и котката не иде при мене — обясняваше той, но аз знаех, че всички, даже и баба, обясняваха това иначе, враждебно за квартиранта, невярно и обидно.

— Ти какво стърчиш при него? — сърдито питаше баба. — Току-виж, че те научил на нещо...

А дядо жестоко ме биеше за всяко посещение у квартиранта, за което узнаваше той, червеникавия пор. Аз, разбира се, не казах на Хубава работа, че ми забраняват познанство с него, но откровено му разказвах как се отнасят към него в къщи.

— Баба се бои от тебе. Тя казва, че ти си черно книжник, а дядо и той — че си враг на бога и опасен за хората.

Той тръсваше глава, като че пъдеше мухи; на тебеширеното му лице пламваше розова усмивка, от която сърцето ми се свиваше и на очите ми призеленяваше.

— Аз, братле, виждам! — тихичко казваше той. — Това, братле, е тъжно, а?

— Да!

— Тъжно, братле...

Накрая го пропъдиха.

Веднъж, след утринния чай, аз отидох при него и го видях, седнал на пода, да нарежда нещата си в сандъци и тихичко да тананика за розата на Сарон.

— Е, прощавай, братле, ето че си отивам...

— Защо?

Той втренчено ме погледна и каза:

— Нима не знаеш? Стаята е нужна за майка ти...

— Кой ти каза това?

— Дядо ти...

— Той лъже!

Хубава работа ме дръпна за ръка към себе си и, когато седнах на пода, заговори тихичко:

— Не се сърди! Пък аз, братле, помислих, че ти знаеш, а не ми казваш; не е хубаво това, мисля си.

Беше ми тъжно и обидно за нещо.

— Слушай — почти шепнешком говореше той, като се усмихваше. — Помниш ли, аз ти бях казал да не идваш при мене?

Кимнах.

— Ти се обиди тогава, нали?

— Да...

А аз, братле, не исках да те обидя; аз, виждаш ли, знаех, че ако се сдружиш с мене, вашите ще почнат да ти се карат, нали? Така ли беше? Разбра ли защо ти го казах тогава?

Той говореше, сякаш беше малък, на еднаква възраст с мен, а аз страшно се зарадвах от неговите думи! Даже ми се стори, че отдавна, още тогава, съм го разбрал, и така и казах:

— Това отдавна разбрах!

— Видиш ли! Така, братко. Така си е, гълъбче...

Сърцето нетърпимо ме заболя.

— Защо никой от тях не те обича?

Той ме прегърна, притисна ме към себе си и отговори, като подмигна:

— Чужд съм — разбираш ли? Ей за това. Не съм като тях...

Аз го дърпах за ръкава, като не знаех или просто не умеех какво да кажа.

— Не се сърди — повтори той и добави шепнешком на ухото ми: — Не бива и да плачеш!...

А на самия него също му текат сълзи изпод мътните очила.

И после, както всякога, ние дълго седяхме и мълчахме, само нарядко разменяхме по някоя дума.

Вечерта той замина, като се прости любезно с всички, а мене — силно прегърна. Излязох на портата и видях как талигата го тръскаше, като размачкваше буците на замръзналата кал. След неговото излизане баба тозчас се залови да мие и чисти мръсната стая, а аз нарочно се разхождах от единия до другия ъгъл и ѝ пречех.

— Излез! — викаше тя, като се блъскаше в мене.

— Защо го изгонихте?

— Не се бъркай!

— Глупаци сте вие всички — казах аз.

Тя ме зашляпа с мокрия парцал и викаше:

— Да не си полудял, немирнико!

— Не ти, а всички останали са глупаци — поправих се аз, но това не я успокои.

На вечерята дядо каза:

— Е, слава богу! А то, случваше се, като го погледна — нож се заби в сърцето ми: ох, трябва да се изпъди!

От яд аз счупих лъжицата и пак си изпатих.

Така свърши моята дружба с първия човек от безкрайната върволица хора, чужди в родната си страна — най-добрите й хора...

В представите за детството ми виждам себе си като кошер, където разни прости, сиви хора трупаха като пчели меда на своите знания и мисли за живота, щедро обогатявайки душата ми кой с каквото можеше. Често тоя мед бива мръсен и горчив, но всяко знание е все пак мед.

След заминаването на Хубава работа с мен се сприятели чичо Пьотр. Той приличаше на дядо: също така сух, спретнат, чист; но беше по-нисък от дядо и целият по-дребен от него. Приличаше на момче, преоблякло се на шега като старец. Лицето му беше изплетено, като решето, цялото в тънки кожени връвчици, между които подскачаха, като кадънки в клетка, смешни игриви очи, а бялото на очите му жълтеникаво. Сивата му коса се къдреше, брадичката му се виеше на пръстени. Той пушеше лула, пушекът ѝ имаше цвета на косите му и също се къдреше, и приказката му беше къдрава, изобилна с поговорки. Той говореше с бръмчащ глас и като че любезно, но мен всякога ми се струваше, че се надсмива над всички:

— В първите години ми заповяда госпожа-графинята Татян, душа, Лексевна — „стани ковач“, а след някое си време заповядва: „Помагай на градинаря!“ Хубаво. Само че на нея не можеш ѝ угоди. Друг път ми казва: „Ти, Петрушка, трябва да ловиш риба!“ А мен ми е все едно, аз и риба... Обаче едва се прирастих и — прощавай, рибо, сполай ти. А аз трябваше да замина в града като колар, за оброк! Е, какво пък, станах колар, а сетне какво? А сетне нищо не успяхме да променим с господарката — освободиха ни нас, крепостните, и аз останах с кобилата; сега тя ми е за графиня.

Кобилата беше старичка и сякаш по-преди е била бяла, а някакъв пиян бояджия почнал да я шари с разни бои — почнал, но не свършил. Краката ѝ бяха изкривени и цялата тя — сякаш съшита от парчета, костеливата глава с мътни очи бе скръбно увиснала, слабо свързана с трупа чрез подути жили и стара, изтъркана кожа. Чичо Пьотр се отнасяше към нея с уважение, не я биеше и я наричаше Танка.

Веднъж дядо му каза:

— Ти защо наричаш това животно с християнско име?

— Съвсем не, Васил Василиев, съвсем не, уважаеми! Няма такова християнско име Танка, а има Татяна!

Чичо Пьотр също беше грамотен и доста начетен по писанието. Те всякога спореха с дядо кой от светиите е по-свят, осъждаха един от други по-строго древните грешници — особено си патеше Авесалом. Понякога споровете вземаха чисто граматичен характер. Дядо казваше: „Согрешихом, беззаконствовахом, неправдовахом“, а чичо Пьотр твърдеше, че трябва да се казва „согрешиша, беззаконствоваша, неправдоваша“.

— Едно е според теб, а друго според мен — се горещеше дядо, като се изчервяваше и викаше на подбив: — Ваша, шиша!

Но чичо Пьотр, като се обвиваше в дим, ехидно питаше:

— Че с какво са по-добри твоите хоми? Хич не са те подобри за бога! Той, бог, може би слуша молитвата и си мисли: моли се, както мож, но не чиниш грош!

— Махай се, Алексей! — яростно викаше дядо, като святкаше със зелените си очи.

Пьотр много обичаше чистотата, реда: като вървеше по двора, той всякога отритваше встрани тресчици, чирепи, кокали — отритваше ги и им казваше с упрек:

— Не трябваш, а само се пречкаш!

Той беше приказлив, изглеждаше добър, весел, но понякога очите му се наливаха с кръв, помътняваха и се втренчваха като на мъртвец. Случваше се да седне някъде в ъгъла, в тъмнината, свит, мрачен и ням като своя племенник.

— Какво ти е, чичо Пьотр?

— Махни се — казваше той глухо и строго.

В една от къщичките на нашата улица се настани някакъв господин с буца на челото и извънредно странна привичка: в празник той сядаше до прозореца и стреляше със сачми по кучета, котки, кокошки, гарги, а също и по минувачите, които не му харесваха. Веднъж той обсипа със сачми хълбока на Хубава работа. Сачмите не пробиха кожената куртка, но няколко от тях бяха попаднали в джоба. Помня как квартирантът внимателно разглеждаше през очилата сивите

сачми. Дядо взе да го надумва да се оплаче, но той каза, като хвърли сачмите в ъгъла на кухнята:

— Не си струва.

Друг път стрелецът заби няколко сачми в крака на дядо. Дядо се разсърди, подаде заявление до мировия съдия, започна да събира по улицата потърпевши и свидетели, но господинът изведнъж изчезна някъде.

И ето, всеки път, когато на улицата се чуваха изстрели, чичо Пьотр, ако беше дома, бързо нахлупваше на сивата си глава празничната избеляла фуражка с голяма козирка и изтичваше през портата. Там той слагаше ръце отзад, под кафтана, вирваше дрехата си като опашка на петел, изпъчваше корем и важно тръгваше по тротоара покрай стрелеца. Мине, върне се назад и пак така. Ние, цялата къща, стоим на портата, от прозореца гледа синьото лице на военния, над него — русата глава на жена му. От двора на Бетленг също излизат някакви хора, само от сивата мъртва къща на Овсяников не се показва никой.

Понякога чичо Пьотр се разхожда безуспешно — ловецът, вижда се, не го признава за дивеч, достоен за изстрел, но понякога двуцевката бухва едно подир друго:

— Бух-бух...

Без да ускори крачки, чичо Пьотр пристъпва към нас и много доволен казва:

— В кафтана удари!

Веднъж сачмите го улучиха в рамото и шията. Докато ги изчопляше с игла, баба се караше на чичо Пьотр:

— Ти защо се закачаш с тоя луд човек, а? Току-виж, че ти избил някое око!

— Не-е, няма как, Акулина Ивановна — пренебрежително провлича Пьотр. — Той не е никакъв стрелец...

— Ами ти защо се закачаш с него?

— Нима се закачам? Ще ми се да подразня господина...

И като разглеждаше изкараните сачми върху дланта си, той казваше:

— Какъв ти стрелец! Виж у госпожа графинята, у Татян Лексевна, изпълняваше временно съпружеска длъжност — тя си менеше мъжете като лакеи — та, казвам, че при нея живееше един,

Мамонт Илич, военен човек — е, виж, той право мереше! Той, бабо, с куршуми, с нищо друго! Постави Игнашка щурия далеко, може на четиридесет крачки, а на пояса му привърже бутилка така, че да виси между краката му, а Игнашка се разкрачи, смее се от глупост. Мамонт Илич се премери, револверът — бум! Пръсва се бутилката. Само веднъж щръклица ли, що ли ухапа Игнашка — той се дръпна, а куршумът право в коляното му, в капачето! Повикаха лекар, тозчас отрязва крака — готово! Заровиха отрязаното...

— А щурия?

— Той — нищо. На щурия нито крака, нито ръце му трябват, той и с щуротията си може да се прехрани. Щурия всеки го обича, щуротията е безобидна. Има дума: и секретар, и писар, щурав ли е — търпи се.

Такива разкази не учудваха баба, тя сама ги знаеше с десетки, а на мен ми ставаше малко странно, аз питах Пьотр:

— А господарят може ли съвсем да убива?

— Защо да не може? Мо-же. Те даже един другиго се избиват. При Татян Лексевна пристигна един улан, скараха се те с Мамонта и тозчас грабнаха пистолетите, отидоха в парка, там, при езерото, на пътечката, уланът — бух Мамонта в самия чер дроб! Мамонт — в гробищата, уланът — на Кавказ — работата готова! Това те — помежду си! А за селяните и прочие — да не говорим! Сега на тях не им е особено жал за хората, не са вече техни, а по-рано все пак ги жалеха — своя стока!

— Е, и тогава не ги жалеха много — казва баба.

Чичо Пьотр се съгласява:

— И това е вярно: своя стока, ама евтина...

Към мене той се отнасяше ласкаво, говореше с мен по-добродушно, отколкото с големите, и не криеше очи, но нещо в него не ми харесваше. Като гощаваше всички с любимото си сладко, той намазваше моето парче хляб по-дебело, донасяше ми от града разни сладкиши и разговаряше с мене винаги сериозно, бавничко.

— Как ще живеем, господинчо? Войник ли ще ставаш, или чиновник?

— Войник!

— Това е хубаво. Сега и войниклъкът не е труден. И поп е хубаво, кажеш едно „господи помилуй“ — и това ти е. Поп даже е по-

леко, отколкото войник, а още по-леко е рибар. Нему съвсем никаква наука не трябва — нужна е само привычка!...

Той забавно показваше как рибите се въртят около стръвта, как се мятат, как се улавят на въдицата речните костури, мрени, кленчета.

— Ето, ти се сърдиш, когато те бие дядо ти — утешително казваше той. — Няма защо да се сърдиш за това, господинчо, за поука те бият и този бой е детски. А виж, моята госпожа Татян Лексевна — е, тя знаменито биеше! Имаше човек нарочно за това, казваше се Христофор, такъв майстор беше в работата си, че се случваше съседите от други чифлици да го искат от госпожа графинята: пуснете, госпожо Татян Лексевна, Христофор да понабие слугите! И тя го, пускаше.

Той безобидно и подробно разказваше как графинята, в бяла воалена рокля и ефирна небесносиня забрадка, седяла на стълбичката с колонки, в червено кресленце, а Христофор налагал пред нея жени и мъже.

— Тоя Христофор, господинчо, макар и да беше рязанец, но приличаше на циганин или малорусин: мустаците му бяха до ушите, а лицето — синьо, брадата си бръснеше. Или беше глупав, или се преструваше, за да не го питат излишно.

Понякога налее чашка вода в кухнята, хване муха, я хлебарка, щурец някакъв и ги дави с пръчица, дълго ги дави. Или — хване някоя от своите въшки — и нея дави...

Такива и подобни на тези разкази ми бяха вече добре познати. Много ги бях слушал от дядо и баба. Разнообразни, те всички странно си приличаха: във всеки мъчеха човек, подиграваха се с него, преследваха го. Бяха ми омръзнали, не ми се искаше да ги слушам и аз молах коларя:

— Разкажи нещо друго!

Той събираше всичките си бръчки около устните, после ги подигаше към очите и се съгласяваше:

— Добре, ненаситнико! Друго! Имахме един готвач...

— Кой го имаше?

— Графиня Татян Лексевна.

— Защо я наричаш Татян? Нима тя е мъж?

Той тъничко се смееше.

— Разбира се, госпожа беше, обаче имаше мустачки, чернички — беше от черните немци, народец като арапите. Та за готвача. Това, господинчо, ще бъде смешна история...

Смешната история се състоеше в това, че готвачът развалил зелника и го накарали да го изяде наведнъж. Изял го и се разболял.

Аз се сърдех:

— Това съвсем не е смешно!

— А какво е смешно? Хайде, кажи!

— Не знам...

— Тогава — мълчи!

Отново дрънкаше врели-некипели.

Понякога в празник идваха на гости братовчедите ми — печалният и ленив Саша Михайлов и акуратният и всезнаещ Саша Яковов. Веднъж, като се разхождахме тримата по покрива на постройките, видяхме в двора на Бетленг господаря в зелен кожен сюртук. Седнал върху куп дърва до стената, той играеше с кученца; малката му гола, жълта глава беше непокрита. Някой от братовчедите предложи да откраднем едно кученце и тозчас съставихме остроумен план за кражбата: братовчедите веднага да идат на улицата при портата на Бетленг, аз да изплаша господаря, а когато той, уплашен, побегне, те да се вмъкнат в двора и да хванат кученцето.

— Но как да го изплашим?

Един от братовчедите предложи:

— Плюй на плешивото му теме!

Голям грях ли е да плюеш на главата на човек? Аз много бях слушал, пък и с очите си видях, че с хората постъпват много по-лошо, и разбира се, честно изпълних възложената ми задача.

Вдигна се голям шум и скандал, от къщата на Бетленг в нашия двор дойдоха цяла армия мъже и жени, водени от млад, красив офицер, и понеже братовчедите в момента на престъплението се разхождаха мирно по улицата, без нищо да знаят за моята невероятна лудория — дядо наби само мене, като отлично удовлетвори всичките хора от Бетленговата къща.

Когато аз, пребит, лежах в кухнята на печката, при мене влезе чичо Пьотр, празнично облечен и засмян.

— Добре си го измислил това, господинчо! — шепнеше той. — Така му се пада на стария пръч, така — плюй на тях! Трябваше с камък

— по гнилата глава!

Пред мене стоеше кръглото, късаво, детинско лице на господаря. Помнех как той, като кученце, тихо и жално скимтеше, бършейки жълтата си плешивина с малки ръчички. Беше ми непоносимо срамно, ненавиждах братовчедите си, но всичко това изведнъж се забрави, когато се вгледах в набръчканото лице на коларя: то трепереше също така противно, както лицето на дядо, когато ме биеше.

— Махай се! — закрещях аз, като изблъсках Пьотр с ръце и крака.

Той захихика, замига и слезе от печката.

От този ден изгубих желание да разговарям с него, взех да го избягвам и в същото време почнах подозрително да го следя, като смътно очаквах нещо.

Скоро след историята с господаря се случи още една, Мен вече отдавна ме интересуваше тихата къща на Овсяников, струваше ми се, че в тази къща тече особен, тайнствен, приказен живот.

В къщата на Бетленг живееха шумно и весело, там имаше много красиви госпожи, при тях идваха офицери, студенти, там всякога се смееха, крещяха и пееха и свиреше музика. И самият вид на къщата беше весел, стъклата на прозорците блестяха ясно, цветята зад тях зеленееха разнообразно, ярко. Дядо не обичаше тази къща.

— Еретици, безбожници — казваше той за всички хора в нея, а жените назоваваше с мръсна дума, чийто смисъл чичо Пьотр веднъж ми обясни също тъй гадно и злорадо.

Строгата и мълчалива къща на Овсяников внушаваше на дядо почит.

Тази едноетажна, но висока къща се бе разположила в двор, обрасъл с трева, чист и пустинен, а сред него кладенец под покривче на два дирека. Къщата като че бе се оттеглила от улицата, криейки се от нея. Трите ѝ прозореца, тесни и прорязани от арки, бяха високо над земята, а стъклата им мътни, оцветени от слънцето като дъга. От другата страна на портата имаше хамбар със свършено същата фасада, както и къщата, също с три прозореца, но фалшиви: на сивата стена бяха набити рамки и в тях с бяла боя бяха нарисувани черчевета. Тези слепи прозорци бяха неприятни и целият хамбар отново намекуваше, че къщата иска да се скрие, да живее незабелязано. Нещо

тихо и обидено или тихо и гордо имаше в целия чифлик, в неговите празни конюшни, в сайвантите с грамадни врати — също празни.

Понякога по двора минаваше, куцайки, висок старец, бръснат, с бели мустаци, космите на мустаците му стърчаха като игли. Понякога друг старец с бакенбарди и крив нос извеждаше от конюшната сива дългоглава кобила. Тесногръда, с тънки крака, като излизаше на двора, тя се кланяше на всичко наоколо като смирена монахиня. Куцията я шляпаше звънко с длан, свиреше, шумно въздишаше, после пак скриваха кобилата в тъмната конюшня. И на мен ми се струваше, че старецът иска да избяга от къщата, но не може, омагьосан е.

Почти всеки ден на двора от следобеда до вечерта играеха три момченца. Еднакво облечени, със сиви куртки и панталони, с еднакви шапчици, кръглолики, сивооки и тъй еднакви, че аз ги различавах само по ръста.

Наблюдавах ги през цепнатините на оградата, те не ме забелязваха, а мен ми се искаше да ме забележат. Харесваше ми как хубаво, весело и дружно играеха те на непознати за мен игри, харесвах ми техните дрехи, грижата един за друг, особено забележима в отношенията на по-големите към малкото братче, смешно и пъргаво дребосъче. Паднеше ли, те се смееха, както всякога се смеят на падналия, но се смееха не-злорадо — веднага му помагаша да стане и ако то бе изцапало ръцете или коленете си, те изчистваха пръстите и панталоните му с листа от репей и с кърпички, а средното момченце добродушно казваше:

— Ех, че си непохватен!

Те никога не се караха, не се лъжеха един друг, и тримата бяха много ловки, силни, неуморими.

Веднъж аз се покачих на едно дърво и им свирнах — те се спряха там, дето ги свари изсвирването, после се скупчиха бавно и като ме поглеждаха, започнаха за нещо тихо да се съвещават. Помислих, че ще почнат да ме замерят с камъни, спуснах се на земята, напълних джобовете и пазвата си с камъни и отново се покачих на дървото, но те вече играеха в дъното на двора, далеко от мен, и очевидно бяха ме забравили. Това беше тъжно, обаче мене не ми се искаше пръв да почна войната, а скоро някой им викна от прозореца:

— Деца — скоро в къщи!

Те тръгнаха бавно и покорно като гъски.

Много пъти седях на дървото над оградата, като се надявах, че ще ме повикат да играя с тях — а те не ме повикваха. Мислено аз вече

играех с тях, като се увличах понякога дотолкова, че извиквах и силно се изсмивах. Тогава и тримата ме гледаха, като говореха тихо за нещо, и аз, засрамен, се смъквах на земята.

Веднъж почнаха игра на криеница. Дойде ред да търси средният. Той застана в ъгъла зад хамбара и стоеше, като честно си закриваше очите и не поглеждаше, а братята му побягнаха да се крият. Най-големият бързо и ловко влезе в широката шейна под стряхата на хамбара, а малкият, объркан, смешно тичаше около кладенеца, като не намираше къде да се скрие.

— Раз — викаше средният, — два...

Малкият скочи върху оградата на кладенеца, хвана се за въжето, пхна крака в празната кофа и кофата, като почукваше глухо по стените, изчезна.

Изтръпнах, като гледах как бързо и безшумно се върти добре смазаното колело, но бързо разбрах какво може да стане и скочих при тях в двора, като виках:

— Падна в кладенеца!...

Средното момче дотича при кладенеца заедно с мен, грабна въжето, то го дръпна нагоре, ожули му ръцете, но аз вече успях да подхвана въжето, а в това време дотича най-големият. Като ми помагаше да теглим кофата, той каза:

— Полекичка, моля!

Ние бързо изтеглихме малкия; той също беше изплашен. От пръстите на дясната му ръка капеше кръв, бузата му също беше много ожулена, беше мокър до пояс, посинял, но се усмихваше, треперейки, усмихваше се с широко отворени очи, и говореше:

— Ка-ак па-адна-ах...

— Ти си се побъркал, ето какво — каза средният, като го прегърна и изтриваше с кърпа кръвта от лицето му, а най-големият начумерено каза:

— Да вървим, все едно, не можеш скри...

— Ще ви бият ли? — попитах аз.

Той кимна с глава, после каза, като ми протегна ръка:

— Ти много бързо дотича!

Зарадван от похвалата, аз не успях да хвана ръката му, а той вече отново казваше на средния брат:

— Да вървим, ще се простуди! Ще кажем, че е паднал, а за кладенеца — нито дума.

— Да, не трябва — съгласи се малкият, треперейки. — Паднал съм в локва, нали?

Те си, отидоха.

Всичко това се разигра така бърже, че когато погледнах към клона, по който се спуснах в двора, той още се люлееше, като ронеше жълти листа...

Цяла седмица братята не излизаха на двора, а след това се явиха по-шумни, отколкото по-рано. Когато най-големият ме видя на дървото, той ми извика любезно:

— Ела при нас!

Отидохме под стряхата на хамбара в старата шейна, и като се оглеждахме един друг, дълго разговаряхме.

— Биха ли ви? — запитах аз.

— Да — отговори големият.

Трудно беше да повярваш, че тези момчета също ги бият както мен, беше ми обидно за тях.

— Ти защо ловиш птичките? — питаше малкият.

— Те пеят хубаво.

— Не, ти не ги лови, остави ги по-добре да си хвърчат както искат...

— Е добре, няма вече!

— Само че по-напред хвани една и ми я подари.

— На теб ли? Каква?

— Весела. И в клетка.

— Значи — щиглец.

— Котката ще то изяде — каза средният. — Пък и татко няма да позволи.

Големият се съгласи:

— Няма да позволи...

— Вие имате ли майка?

— Не — каза големият, но средният го поправи:

— Имаме, само че друга, не наша, а нашата я няма, тя е умряла.

— Другата се казва мащеха — казах аз; големият кимна с глава:

— Да.

И тримата се замислиха, помръкнаха.

От бабините приказки знаех какво нещо е мащехата и разбих тази замисленост. Те седяха близо един до друг, еднакви като пиленца. А аз си спомних за магьосницата мащеха, която с измама заела мястото на истинската майка и им казах:

— Ще се върне родната ви майка — почакайте!

Големият вдигна рамене:

— Даже и умряла! Това не се случва...

Не се случва ли! Господи, колко пъти мъртви, даже насечени на парчета, са възкръсвали само като ги понапръсквали с жива вода; колко пъти се е случвало смъртта да не е истинска, не божа, а от магьосници и магьоснички!

Аз започнах възбудено да им разправам бабините истории; големият изпърво все се усмихваше и казваше тихо:

— Ние знаем това — това са приказки...

Братята му слушаха мълчаливо, малкият стиснал здраво устни, начумерен, а средният, опрял лакът на коляно, бе се наклонил към мене и прегръщаше брат си с праметната през врата му ръка.

Вече се бе доста свечерило, червени облаци висяха над покривите, когато при нас се яви старецът с белите мустаци, в дълга кафява като на поп дреха и с рунтава кожена шапка.

— Кой е този? — попита той, като ме сочеше с пръст.

Голямото момче стана и посочи с глава дядовата къща:

— Той е оттам...

— Кой го повика?

Момчетата, всичките изведнъж, мълчаливо слязоха от шейната и тръгнаха към къщи, като пак ми заприличаха на покорни гъски.

Старецът яко ме стисна за рамото и ме поведе през двора към портата. Искаше ми се да заплача от страх пред него, но той крачеше така широко и бързо, че не успях да заплача и вече се намерих на улицата, а той, като се спря на вратичката, ме заплаши с пръст и каза:

— Да не си посмял да идваш при мен!

Аз се разсърдих:

— Съвсем не идвам при теб, дърти дяволе!

Той ме хвана пак с дългата си ръка и ме поведе по тротоара, като питаше, сякаш чукаше с чук по главата ми:

— В къщи ли е дядо ти?

За мое нещастие дядо се случи в къщи. Той застана пред страшния старец, вдигна глава, издаде напред брадичка и бързо говореше, като го гледаше в очите, мътни и кръгли като петачета:

— Майка му замина, аз съм човек зает, няма кой да го гледа — простете му, полковник.

Полковникът се изкашля, та екна в цялата къща, обърна се като дървен стълб и излезе, а мене след някое време ме изхвърлиха на двора, в колата на чичо Пьотр.

— Пак ли си изпати, господинчо? — питаше той, като разпрягаше коня. — Защо те биха?

Когато му разказах защо, той пламна и изсъска:

— А ти защо си се сдружил с тях? Те са господарчета, змийчета; ето как си изпати заради тях! Сега пък ти ги набий — какво ще ги гледаш!

Той дълго съска. Озлобен от побоя, отначало го слушах съчувствено, но неговото набръчкано лице трепереше все по-неприятно и ми напомняше, че ще бият и момчетата и че те са невинни пред мен.

— Няма защо да ги бия, те са добри, а ти лъжеш за всичко — казах аз.

Той ме погледна и неочаквано извика:

— Веднага се измъквай от колата!

— Глупак! — викнах аз, като скочих на земята.

Той почна да ме гони из двора, като безуспешно се опитваше да ме хване, тичаше и неестествено викаше:

— Аз ли съм глупак? Аз ли лъжа? Ще ти кажа аз...

На вратата на кухнята се показва баба, аз се спуснах към нея, а той почна да се оплаква:

— Няма живот от това момче! Аз съм пет пъти по-стар от него, а той ме псува на майка и всякак ми вика... и лъжец...

Когато ме лъжеха в очите, аз се обърквах и оглупявах от удивление. Обърках се и в тази минута, но баба твърдо каза:

— Е, сега, Пьотр, наистина лъжеш — той не те е псувал!

Дядо би повярвал на коларя.

От този ден между нас започна мълчалива, зловна война: той се старееше, уж без да ще, да ме блъсне, да ме засегне с юздите, пускаше птичките ми, веднъж насъска котката и за най-малкото нещо се

оплакваше на дядо, всякога послъгвайки, а мен все по-често ми се струваше, че и той е момче като мен, само че облечено като старец. Аз му разплитах цървулите, незабележимо разсуквах и разтягах връзките и те се късаха, когато Пьотр се обуваше. Веднъж насипах в шапката му пипер, като го заставих цял час да киха; изобщо стараех се, колкото можех и умеех, да не му остана дължен. В празници той по цели дни внимателно ме следеше и често ме хващаше в забраненото — в общуване с господарчетата, хващаше ме и отиваше да ме клевети на дядо.

Познанството с господарчетата продължаваше и ми ставаше все по-приятно. В малкото кътче между стената на дядовата къща и оградата на Овсяникови растяха бряст, липа и гъст храст бязовина. Аз прорязах в оградата под този храст полукръгла дупка, братята поред или по двама идваха при нея и ние разговаряхме тихо, клекнали или опряни на колене. Един от тях винаги следеше да не би полковникът да ни свари неочаквано.

Те разказваха за своя тъжен живот и на мен ми беше много мъчно да ги слушам. Говорехме за това как живеят моите птици, за много детинщини, но те никога нито дума не казаха за мащехата или бащата — поне аз не помня това. Най-често просто ми предлагаха да разказвам приказка. Аз добросъвестно повтарях бабините истории, а ако бях забравил нещо, молах ги да почакаат, тичах при баба и я питах за забравеното. Това всякога ѝ беше приятно.

Много им разправях и за баба. Голямото братче веднъж каза, като въздъхна дълбоко:

— Бабите, изглежда, всичките са много добри — нашата също беше добра...

Той така често и тъжно казваше „беше, имаше“, като че беше живял на земята сто години, а не единадесет. Той имаше, помня, тънки ръце и дълги пръсти и целият беше тънък, крехък, а очите — много ясни, но кротки като пламъчета на църковни кандила. И братята му бяха също мили, също будеха широко доверчиво чувство — всякога ми се искаше да направя това, което им е приятно, но големият повече ми харесваше.

Увлечен в разговор, аз често не забелязвах кога се появяваше чичо Пьотр и ни разгонваше с провлечено възклицание:

— Па-ак ли?

Аз: забелязвах, че все по-често се повтарят припадъци на мрачно вцепеняване, даже се научих предварително да разпознавам в какво настроение се връща от работа: обикновено той отваряше портата бавно, пантите изскърцваха продължително и лениво. Ако пък коларят беше в лошо настроение, пантите изскърцваха кратко, като че изохкваха от болка.

Неговият ням племенник замина за село да се жени. Пьотр живееше сам над конюшната в нисичка стаичка с много малко прозорче, пълна с гъста миризма на изгнила кожа, катран, пот и тютюн — и заради тази миризма аз никога не ходех в неговото жилище. Сега той спеше, без да гаси лампата, което никак не се харесваше на дядо.

— Внимавай, ще ме подпалиш, Пьотр!

— Съвсем не, бъди спокоен! Аз през нощта поставям свещта в чаша вода — отговаряше той, като гледаше встрани.

Той сега изобщо гледаше все някак настрана и отдавна престана да посещава бабините вечери. Не гоцаваше със сладко, лицето му изсъхна, бръчките станаха по-дълбоки и когато ходеше, се заваляше и влачеше крака като болен.

Един делничен ден сутринта ние с дядо ринехме на двора снега, паднал изобилно през нощта — изведнъж ключалката на малката портичка изтрака звучно и особено, в двора влезе полицай, затвори портичката с гръб и повика дядо с дебел сив пръст. Когато дядо отиде, полицаят наклони към него носесто лице и като че дълбаеше челото на дядо, започна тихо да говори нещо, а дядо бързо отговаряше:

— Тук! Кога? Господ да ни е на помощ...

И изведнъж, като подскочи смешно, викна:

— Господи помилуй, наистина ли?

— По-тихо — строго каза стражарят.

Дядо се огледа, видя ме...

— Прибери лопатите и върви в къщи!

Аз се скрих зад ъгъла, а те тръгнаха към стаичката на коларя. Стражарят свали от дясната си ръка ръкавицата и удряше с нея по лявата ръка, като казваше:

— Разбира той; коня оставил, а самият се скрил...

Аз изтичах в кухнята да кажа на баба всичко, каквото видях и чух. Тя месеше в нощвите хляб, като поклащаше брашнена глава. Като ме изслуша, спокойно каза:

— Откраднал е сигур нещо. Върви да играеш, какво те интересува!

Когато отново излязох на двора, дядо стоеше на портата, свалил шапка, и се кръстеше, като гледаше към небето. Лицето му беше сърдито, наежено и единият му крак трепереше.

— Нали казах — иди си в къщи! — викна ми той, като тропна.

И сам тръгна след мен, а когато влезе в кухнята, повика:

— Ела тука, майко!

Те отидоха в съседната стая, дълго си шепнеха там и когато баба пак дойде в кухнята, мен ми стана ясно, че се е случило нещо страшно.

— Защо си се изплашила?

— Мълчи, чу ли? — тихо отговори тя.

Целия ден в къщи беше неспокойно, неприятно. Дядо и баба тревожно се споглеждаха, говореха тихо и неразбрано с кратки думи, които още повече сгъстяваха тревогата.

— Майко, я запали всички кандила — заповядваше дядо, като покашлюваше.

Обядваха без желание, но бързо, като че очакваха някого.

Дядо уморено издуваше бузи, охкаше и мърмореше:

— Силен е дяволът наспроти човека! Уж благочестив и черковник, а пък ето ти на!

Баба въздишаше.

Мъчително дълго се топеше този сребристомътен зимен ден, а в къщи ставаше все по-неспокойно, по-тежко.

Преди вечеря пристигна стражар, вече друг, червенокос и дебел. Той седеше в кухнята на пейката, дремеше, похъркваше и клюмаше, а когато баба го питаше: „Как узнахте това?“ — отговаряше не веднага и дебело:

— Ние всичко узнаваме, не се безпокой!

Помня, седях до прозореца и като затоплях в уста стар грош, се стараех да отпечатам на леда на стъклата Георги Победоносец, убиващ змея.

Изведнъж в коридора се чува тежки стъпки, вратата се разтвори широко и Петровна викна от прага оглушително:

— Я погледнете какво е зад къщата ви!

Като видя стражаря, тя се дръпна пак в коридора, но той я хвана за роклята и също изплашено завика.

— Стой — коя си ти? Какво да видят?

Тя се препъна в прага, падна на колене и започна да крещи, задавяйки се с думи и сълзи:

— Отивам да доя кравите, гледам: какво е това като ботуш в градината на Каширини?

Тук дядо яростно изкрещя, като тропна с крак:

— Лъжеш, глупачке! Не можеш да видиш нищо в градината, оградата е висока, пролука никъде няма, лъжеш. Нищо няма у нас!

— Бащице! — виеше Петровна, като протягаше едната си ръка към него, а с другата се държеше за главата. — Вярно е, бащице, аз ли да лъжа! Вървя аз, а към вашата ограда — следи и на едно място снегът стъпкан. Аз погледнах през оградата и виждам — лежи си...

— Ко-ой?

Този вик продължи страшно много и нищо не можеше да се разбере от него. Но изведнъж всички хукнаха навън от кухнята като обезумели, един през друг, затичаха към градината — там в ямата, меко постлана със сняг, лежеше чичо Пьотр, прислонил гръб на обгорялата гредка, ниско отпуснал глава на гърдите. Под лявото му ухо имаше дълбока цепнатина, червена като уста, от която като зъби стърчаха синкави парчета. Аз затворих очи от страх и през ресниците видях на коленете му познатия ми сарашки нож, а около него сгърчените черни пръсти на дясната ръка: лявата беше отхвърлена настрани и потънала в снега. Снегът под коларя беше се стопил, неговото малко тяло беше потънало дълбоко в мекия светъл пух и беше станало още по-детско. От дясната му страна на снега се червенееше странна рисунка, прилична на птица, а от лявата снегът беше недокоснат, гладък и ослепително светъл. Покорно склонената глава се опираше на гърдите, смачкала гъстата къдрава брада, на голата гръд сред червени струи застинала кръв лежеше голям меден кръст. От шума на гласовете силно ми се зави свят; Петровна непрекъснато крещеше, крещеше стражарят, изпращайки някъде Валея, крещеше дядо:

— Не тъпчете следите!

Но изведнъж се начумери и като гледаше в краката си, високо и властно каза на стражаря:

— Напразно крещиш, момче! Това е божя работа, божи съд, а ти разправяш глупости, ех, че сте...

И всички веднага млъкнаха, всички се вгледаха в покойника, въздишаха, кръстеха се.

От двора в градината тичаха някакви хора, те влизаха през оградата откъм Петровна, падаха, гълчаха, но все пак беше тихо, докато дядо, озъртайки се наоколо, не закрещя в отчаяние:

— Съседи, защо ми изпочупихте малините, как не ви е съвестно!

Баба ме хвана за ръка и като хълцаше, ме поведе към къщи...

— Какво е направил той? — запитах аз, а тя отвърна:

— Не виждаш ли...

Цялата вечер до късно през нощта в кухнята и стаята до нея се тълпяха и крещяха чужди хора, командуваше полицията човек, приличен на дякон, пишеше нещо и питаше, крякайки като патица:

— Как? Как?

Баба черпеше в кухнята всички с чай, на масата седеше топчест човек, сипаничав, мустакат и с дрезгав глас разказваше:

— Истинското му презиме е неизвестно, знае се само, че е родом от Елатма. А Немия съвсем не е ням и всичко си признал. И третият си признал; има и трети. Те грабили черквите много отдавна, това е главният им занаят...

— О, господи! — въздишаше Петровна, червена и мокра.

Аз лежах на печката и гледах надолу, всички хора ми се струваха късички, дебели и страшни...

Една събота рано сутринта отидох в градината на Петровна да ловя червенушки. Лових дълго, но червенушките, важни птици, не влизаха в капана: като ме дразнеха със своята хубост, те забавно се разхождаха по кованото сребро на снежната кора, подхвъркваха върху клончетата на храстите, дебело облечени със скреж, и се люлееха на тях като живи цветя, посипвайки със сини искри снега. Това беше толкова красиво, че несполуката в лова не предизвикваше досада. Аз не бях много страстен ловец — процесът на ловенето ми харесваше всякога повече, отколкото ловът. Обичах да гледам как живеят птичките и да мисля за тях.

Хубаво е да седиш сам на края на снежното поле, заслушан как чуруликат птици в кристалната тишина на мразовития ден, а някъде далеко пее и отлита звънче на отминаваща тройка, тъжната чучулига на руската зима...

Като премръзнах на снега и усетих, че ушите ми вкочаняха, аз прибрах капаните и клетките, прескочих през стобора в дядовата градина и тръгнах към къщи. Портата беше отворена, грамаден селянин извеждаше от двора тройка коне, впрегнати в голяма покрита шейна, от конете се вдигаше гъста пара, селянинът подсвиркваше весело — моето сърце трепна.

— Кого докара?

Той се обърна, погледна ме изпод ръка, скочи на капрата и каза:

— Попа!

Е, това не ме засягаше: ако е поп, навярно е дошъл при квартирантите.

— Ех, кокошчици! — закрещя, заподсвирка селянинът, като удари конете с юзди и изпълни тишината с веселие. Конете дружно поеха към полето, аз погледнах след тях, затворих портата, но когато влязох в празната кухня, в съседната стая се раздаде силният глас на мама и отчетливите думи:

— И сега какво — трябва да ме убиете, така ли? Без да се събличам, хвърлих клетките и изтичах в коридора, където се сблъсках с дядо. Той ме хвана за рамото, погледна ме в лицето с диви очи и като преглътна с мъка нещо, каза пресипнало:

— Майка ти пристигна, върви! Стой... — дръпна ме така, че едва се задържах на крака и ме тласна към вратата на стаята: — Върви, върви...

Аз се блъснах във вратата, тапицирана с плъст и мушама, дълго не можех да намеря бравата, шарейки с треперещи от студ и вълнение ръце, най-после тихо я отворих и се спрях заслепен на прага.

— Ето го — каза мама. — Господи, колко е пораснал! Какво, не ме ли познаваш? Ех, ама че го обличате... Ами че ушите му са бели! Мамо, дайте бързо гъша мас...

Тя стоеше сред стаята, наведена над мене, сваляше дрехите ми и ме въртеше като топка. Нейното едро тяло беше обвито в топла и мека червена рокля, широка като мужишки чапан^[1]. Тя се закопчаваше с големи черни копчета от рамото ѝ — косо — до полата. Никога не бях виждал такава рокля.

Лицето ѝ ми се стори по-дребно, отколкото преди, по-дребно и по-бяло, а очите порасли, станали по-дълбоки, и косата по-златиста. Като ме събличаше, тя хвърляше дрехите към вратата, малиновите ѝ устни се кривяха гнусливо и все звучеше заповедническият глас:

— Защо мълчиш? Радваш ли се? Фу, каква мръсна риза...

После тя разтри ушите ми с гъша мас. Болеше, но от нея лъхаше освежаваща, приятна миризма и това намаляваше болките. Аз се притисках до нея, като надничах в очите ѝ, онемял от вълнение, и през нейните думи чувах тихия, тъжен бабин глас:

— Своеволник е той, съвсем се разхайти, даже от дядо си не се бои... Ех, Варя, Варя...

— Хайде, не хленчете, майко, ще се нареди някак...

В сравнение с мама всичко наоколо беше дребничко, тъжно и старо. Аз също се чувствах стар като дядо. Като ме стискаше с яки колене и приглаждаше косата ми с тежка, топла ръка, тя казваше:

— Трябва да се острижеш. Време е и за училище. Искаш, ли да се учиш?

— Аз вече се изучих.

— Трябва още малко. Гледай какъв си як, а?

И се смееше с плътен, стоплящ смях, като играеше с мен.

Влезе дядо, сив, наежен, със зачервени очи; тя ме отстрани с ръка и запита високо:

— Е, какво, татко? Да замина ли?

Той спря до прозореца, чоплейки с нокът леда по стъклото, дълго мълча; всичко наоколо се напегна, стана страшно и както всякога в минути на такива напрежения, по цялото ми тяло израстваха очи, уши, странно се разширяваха гърдите ми, предизвиквайки желание да извикам.

— Лексей, излез вън — глухо каза дядо.

— Защо? — попита мама, като пак ме привличаше към себе си.

— Никъде няма да замине, забранявам ти...

Мама стана, преплува по стаята като червен облак и се спря зад гърба на дядо.

— Тате, чуйте...

Той се обърна към нея, като кресна:

— Мълчи!

— Не ви позволявам да ми крещите — тихо каза мама.

Баба стана от дивана, като я заплашваше с пръст:

— Варвара!

А дядо седна на стола, забърбори:

— Почакай, аз кой съм? А? Как така?

И изведнъж изрева с неузнаваем глас:

— Опозори ме ти, Варка-а!

— Излез — заповяда ми баба. Аз отидох в кухнята смазан, качих се на печката и дълго слушах как зад стената ту говореха всички заедно, прекъсвайки се един друг, ту млъкваха, като че изведнъж заспиха. Приказваше се за някакво дете, което мама родила и дала някому, но не можах да разбера защо се сърди дядо: за това ли, че мама е родила, без да го пита, или защото не му е донесла детето?

После той влезе в кухнята разчорлен, почервенял и уморен, след него — баба, като бършеше с края на блузата сълзите от бузите си. Той седна на пейката, като се допря с ръце на нея, преви се, треперейки и хапейки сиви устни. Тя коленичи пред него, като говореше тихичко, но страстно:

— Старче, прости й, за бога, прости й! И най-здравите шейни се чупят! Нима у господата, у търговците, не се случва? Виж каква е

жена! Хайде, прости ѝ, никой не е праведен...

Дядо се облегна на стената, гледаше я в лицето и мърмореше, като се усмихваше криво, хълцаше:

— Е, да, как не! Ами че как? Ти кому не прощаваш, ти на всички прощаваш, да-а, ех, че сте...

Наведе се към нея, хвана я за раменете и почна да я разтърсва, като шепнеше бързо:

— А господ май нищо не прощава, а? Ето че пред гроба ни настигна, наказва последните наши дни, а — ни покой, ни радост имаме — и няма да имаме! И — помни ми думата! — просяци ще умрем, просяци!

Баба хвана ръцете му, седна до него и тихо, леко се засмя.

— Голяма работа! От какво се изплашил — просяци! Е и, просяци. Ти ще седиш в къщи, а по просия ще тръгна аз — не бой се, ще ми дават, няма да останем гладни! Ти зарежи това!

Той изведнъж се подсмихна, изви шия като козел и като хвана баба за шията, притисна се към нея, дребничък, измачкан и захълца:

— Ех, глупачко-о, чудата глупачко, ти последен човеко! За нищо, глупачке, не ти е жал, нищо не разбираш ти! Я си спомни: не работихме ли ние с тебе, не греших ли аз заради тях — та поне сега, поне малко...

Тук и аз не изтърпях повече и цял плувнах в сълзи, скочих от печката и се хвърлих към тях, ридаяйки от радост, че те си говорят така неவிжданo хубаво, от мъка за тях и от това, че е пристигнала мама, и затова че те равноправно ме приеха в своя плач, прегръщат ме двамата, стискат ме и ме обливат със сълзи, а дядо шепне в ушите и очите ми...

— Ах, ти, дяволче, и ти ли си тука! Ето, майка ти дойде, сега ще си бъдеш с нея, дядо ти, старият дявол, лошият — сега не трябва, а? Баба ти, която те глези и защитава — и тя не трябва, а? Ех, вие-е...

Разпери ръце, като ни отстраняваше и стана, казвайки високо и сърдито:

— Всички се разотиват, всички ги тегли настрана — всичко се разпада... Ами хайде, викай я! По-скоро...

Баба излезе от кухнята, а той, като наведе глава, каза пред иконостаса:

— Всемиловичи господи, ето, нали виждаш, ето!

И силно, къртящо се удари с пестник по гърдите. Това не ми хареса, на мен изобщо не ми харесваше как говори с бога, като че всякога се хвалеше пред него.

Дойде мама, от червената ѝ дреха в кухнята стана по-светло, тя седеше на пейката до масата, дядо и баба — от двете ѝ страни; широките ръкави на нейната рокля лежаха на раменете им. Тя тихо и сериозно разказваше нещо, а те я слушаха мълчаливо, без да я прекъсват. Сега те двамата бяха малки и сякаш че тя им беше майка.

Уморен от вълнение, аз заспах дълбоко на одъра.

Вечерта старите, празнично облечени, тръгнаха за всенощна. Баба весело смигна на дядо, с мундир на еснафски старейшина, с енотова шуба и дълги панталони, смигна му и каза на мама:

— Погледни баща си — същинско козленце!

Мама се засмя весело.

Когато останахме с нея в нейната стая, тя седна на дивана с подгънати под себе си крака и каза, като тупна с ръка до себе си:

— Ела при мен! Е, как живееш — лошо, а?

Как живееш?

— Не знам.

— Дядо ти бие ли те?

— Сега не толкова.

— Така ли? Разкажи ми каквото искаш — хайде!

Не ми се искаше да разказвам за дядо, почнах да говоря за това, че ей в тази стая живееше много мил човек, но никой не го обичаше и дядо го изпъди. Ясно беше, че тази история не се хареса на мама и тя каза:

— Е, а друго?

Разказах и за трите момчета, за това, как полковникът ме изгони от двора — тя ме прегърна силно.

— Ама че негодник...

Замълча, примижала, загледана в пода, като клатеше глава.

— Защо ти се караше дядо? — попитах аз.

— Виновна, съм пред него.

— А ти да му беше довела детето...

Тя се дръпна, начумери се, прехапа устни и се разсмя, като ме притискаше:

— Ах ти, чудовище! Ти да мълчиш за това, чуваш ли? Мълчи и дори не мисли!

Дълго говори нещо тихо, строго и неразбрано, после стана и почна да се разхожда, като почукваше с пръсти по брадичката си и мърдаше гъсти вежди.

На масата гореше, като капеше и се отразяваше в пустотата на огледалото, лоена свещ, мръсни сенки пълзяха по пода, в ъгъла пред иконата светеше кандилото, лунна светлина посребряваше заскрежения прозорец. Мама се оглеждаше, сякаш търсеше нещо по голите стени, по тавана.

— Кога ще си лягаш?

— След малко.

— Впрочем ти днес спа — спомни си тя и въздъхна.

— Да не би да искаш да си отидеш? — попитах аз.

— Че къде? — учудено попита тя и като повдигна главата ми, дълго ме гледа в лицето, така дълго, че се просълзих.

— Какво ти е?

— Вратът ме заболя!

Болеше ме и сърцето, веднага почувствувах, че тя няма да живее в тази къща, ще си отиде...

— Ти ще приличаш на баща си — каза тя, като отместваше с крак пътеката настрана. — Баба ти разказвала ли ти е за него?

— Да.

— Тя много обичаше Максим — много! И той нея...

— Зная.

Мама погледна свещта, понамръщи се и я изгаси, като каза:

— Така е по-добре.

Да, така бе по-свежо и по-чисто, престанаха да се влачат черните мръсни сенки, на пода лежаха светлосини петна, златни искри горяха по стъклата на прозорците.

— А ти къде живееше?

Тя назова няколко града като че си спомняше отдавна забравено нещо и все обикаляше из стаята безшумно като ястреб.

— А откъде взе такава рокля?

— Сама си я уших. Аз всичко си правя сама.

Беше приятно, че тя не прилича на никого, но тъжно, че говори малко, а ако не я запитват, тогава съвсем мълчи.

После тя пак седна на дивана до мен и ние седяхме мълчаливо, притиснати един до друг, докато пристигнаха старите, пропити с миризма на восък, тамян, тържествено кротки и любезни.

Вечеряхме празнично, сериозно, на масата говорехме малко и внимателно, като че се бояхме да не развалим нечий лек сън.

Скоро мама се захвана енергично да ме учи на „гражданско“ писмо: купи книжки и по една от тях — „Родно слово“ — за няколко дни усвоих премъдростите по четене на гражданско писмо, но мама тутакси ми предложи да заучавам наизуст стихове и оттогава почнаха нашите взаимни огорчения.

Стиховете казваха:

*О пътища широки, о пътища бели,
немалко простори от бога сте взели.
Не са ви равнили топор и лопати,
копито затъва, със прах сте богати.*

Аз казвах „просфори“ вместо „простори“, „ранили“ вместо „равнили“, „кой пита“ вместо „копито“.

— Я помисли — внушаваше ми мама, — какви ти „просфори“? Чудовище! Про-сто-ри, разбираш ли?

Аз разбирах и все пак четях „просфори“, като сам на себе си се чудех.

Тя сърдито говореше, че съм глупав и инат. Мъчно ми беше да чувам това, много съвестно се стараех да запомня проклетите стихове и на ум ги казвах без грешка, но като казвах на глас — неизбежно преиначавах. Ненавиждах тези неуловими редове и от яд почнах нарочно да ги кривя, като безсмислено подбирах поред еднозвучни думи. Много ми харесваше, когато омагьосаните стихове се лишаваха от всякакъв смисъл.

Но тази забава не мина даром: веднъж след сполучливия урок, когато мама ме попита научил ли съм най-последното стихотворението, аз, без да искам, забърборих:

Пътища, плетища, мътища, не ти ща

копита, пита, корита...

Опомних се късно: мама, като се подпря с ръце на масата, се надигна и попита отчетливо:

— Какво е това?

— Не знам — казах аз, като изтръпнах.

— И все пак?

— Аз ей така.

— Как — така?

— Смешно е.

— Иди в ъгъла!

— Защо?

Тя повтори тихо, но заплашително:

— В ъгъла!

— В кой?

Без да ми отговори, тя ме гледаше в лицето така, че аз окончателно се забърках, като не разбирах какво иска от мен. В ъгъла под иконите стърчеше кръгла масичка, на нея имаше ваза със сухи миризливи треви и цветя. В другия преден ъгъл бе сложен сандък, покрит с килимче, задният ъгъл беше зает от кревата, а четвърти нямаше, вратата се намираше в самия ъгъл.

— Не зная какво искаш — казах аз отчаян, че не разбирам.

Тя седна, помълча, като потриваше челото и бузите си, после попита:

— Дядо ти прашаше ли те в ъгъла?

— Кога?

— Изобщо, някога? — викна тя, като удари два пъти с длан по масата.

— Не. Не помня.

— Не знаеш ли, че това е наказание — да се стои в ъгъла?

— Не. Защо да е наказание?

Тя въздъхна.

— Тю-ю! Ела тук! Аз се приближих, като я запитях:

— Защо ми подвикваш така?

— А ти защо нарочно преиначаваш стиховете?

Обясних ѝ, както можах, че като затворя очи, знам стиховете, както са напечатани, но като почна да ги казвам, вмъкват се други думи.

— А не се ли преструваш?

Отговорих — не, но тозчас помислих: „А може би се преструвам?“ И изведнъж, без да бързам, казах стиховете абсолютно правилно; това ме учуди и унищожи.

Почувствувах, че лицето ми изведнъж сякаш подпухна, ушите ми се наляха с кръв, натежаха, а в главата неприятно зашумя, аз стоях пред мама, изгарях от срам и през сълзи виждах как тъжно потъмня лицето ѝ; устните ѝ се свиха, веждите се свъсиха.

— Как така? — попита тя с чужд глас. — Значи, си се преструвал?

— Не знам. Аз не исках.

— Трудно е с теб — каза тя, като наведе глава. — Върви!

Тя започна да иска да заучавам все повече стихотворения, а моята памет възприемаше все по-лошо тези еднакви редове и все повече растеше, все по-зло ставаше непобедимото желание да преинача и изопача стихотворенията, да вмъкна в тях други думи. Това ми се удаваше лесно — ненужните думи идваха на цели рояци и бързо объркваха задължителното, книжното. Често се случваше, че цял ред ставаше невидим за мен; колкото и честно да се мъчех да го уловя, той не се поддаваше на зрението на паметта. Много огорчения ми донесе тъжното стихотворение — струва ми се, на княз Вяземски:

*Много старци, деца и вдовици
от заран до късно в нощта
глухо молят ни ради Христа*

Третия ред:

под прозорците бродят с торбици —

аз редовно пропусках. Мама възмутено разправяше на дядо за моите подвизи. Той зловещо казваше:

— Хитрува! Паметлив е: молитвите знае по-добре от мене. Лъже, каменна памет има, като издълбано се врязва в нея всичко! Напердаши го!

Баба също ме изобличаваше:

— Приказки запомня, песни запомня, а песните не са ли също стихотворения?

Всичко това беше вярно, аз се чувствавах виновен, но щом почнех да уча стихотворение — отнякъде от само себе си се явяваха, плъзваха като хлебарки други думи и също се строяваха в редове.

*Ах, под нашите прозорци
много старци и сираци
ходят, хленчат, просят хляб,
на Петровна след това
го за кравите продават
и в дерето водка пият.*

Нощем, като лежах с баба на печката, аз досадно й повтарях всичко, каквото помнех от книгите, и всичко, каквото сам съчинявах; понякога тя се смееше, но по-често ми се караше:

— Ето, виждаш ли, ти знаеш, можеш! А на просяците не трябва да се смееш, бог да им е на помощ! Христос е бил просяк и всички светии също...

Аз бърборех:

*Не обичам нищи
и дядо си мразя!
Защо съм роден?
Господ да ме пази!
От дядо за нищо
ям бой всеки ден...*

— Какво приказваш, езикът ти да изсъхне! — сърдеше се баба.
— Ами ако чуе дядо ти тия думи?

— Нека!

— Напразно лудуваши и ядосваш майка си! И без това не ѝ е много добре — замислено и ласкаво ме предумваше баба.

— Защо не ѝ е добре?

— Мълчи си! Не можеш да разбереш ти...

— Аз знам, дядо я...

— Мълчи, ти казвам!

Живеех зле, изпитвах чувство близко до отчаяние, но кой знае защо, ми се искаше да го скрия и аз буйствувах, пакостях. Уроците на мама ставаха все по-обширни, по-неразбираеми. Леко усвоявах аритметиката, но няхах търпение да пиша и абсолютно не разбирах от граматика. Но главното, което ме потискаше, беше това, че виждах, чувствувах колко е тежко на мама да живее в дядовата къща. Тя все повече се чумереше, гледаше с чужди очи всички, дълго седеше мълчаливо на прозореца към градината и някак цялата излиняваше. Първите дни след пристигането си тя беше ловка, бодра, а сега под очите ѝ имаше черни сенки, по цели дни ходеше невчесана, с измачкана рокля, с разпусната блуза — това я грозеше, а мен обиждаше: тя трябва да е винаги красива, строга, чисто облечена — по-хубава от всички!

По време на урок гледаше с втренчен поглед през мен — в стената, през прозореца, изпитваше ме с уморен глас, забравяше отговорите и все по-често се сърдеше, викаше — това бе също обидно: майката трябва да е от всички най-справедлива, както в приказките.

Понякога я запитвах:

— Не ти ли е добре с нас?

Тя сърдито отвърщаше:

— Гледай си своята работа.

Виждах също, че дядо готви нещо, което плаши баба и мама. Той често се затваряше в мамината стая, охкаше и скимтеше там, като неприятната за мен дървена свирка на кривия овчар Никанор. По време на един такъв разговор майка ми викна, та се чу из цялата къща:

— Това няма да го бъде, не!

И хлопна вратата, а дядо нададе вой.

Беше вечер. Баба седеше в кухнята до масата, шиеше риза на дядо и си шепнеше нещо. Когато вратата се блъсна, тя се ослуша и каза:

— При квартирантите отиде, о господи!

Изведнъж в кухнята се втурна дядо, изтича към баба, удари я по главата и изсъска, люшкайки ударената си ръка.

— Не дрънкай каквото не трябва, вещице!

— Стар глупак си ти, — спокойно каза баба, като си поправяше смъкнатата забрадка. — Да мълча, как не! Всякога всичко, каквото разбере за кроежите ти, ще ѝ го кажа...

Той се хвърли върху нея и започна бързо да сипе пестници по голямата бабина глава. Без да се защитава, без да го отблъсне, тя казваше:

— Е, бий, бий, глупчо! На, бий!

Аз започнах да хвърлям по тях от печката възглавници, одеяла, обувца, но разяреният дядо не забелязваше това. Баба падна на пода, той започна да я рита по главата, най-после се препъна и падна, като обърна ведрото с водата. Скочи, заплюва и запряхтя, диво се огледа и избяга горе на тавана. Баба се надигна, охкайки, седна на пейката, почна да оправя разрошените си коси. Аз скочих от печката, а тя ми каза сърдито:

— Прибери възглавниците и всичко нареди на печката! Ама че си: възглавници ще ми хвърля! Това ли ти е работа! И оня, старият дявол, е подлудял — глупак!

Изведнъж тя изохка, намръщи се и като наведе глава, ме повика:

— Я погледни какво ме боли тук?

Аз разрових гъстата ѝ коса — оказа се, че дълбоко под кожата ѝ се бе забил фуркет. Измъкнах го, намерих друг, пръстите ми се схванаха.

— По-добре да повикам мама, страх ме е!

Тя махна с ръка:

— Какво? Ще ти дам аз викане! Слава богу, че тя не чу и не видя, а ти — какво! Махни се оттук!

И започна сама с гъвкави пръсти на плетачка да се рови в гъстата си черна грива. Като се престраших, аз ѝ помогнах да измъкне още два дебели изкривени фуркета.

— Боли ли те?

— Нищо, утре ще паля банята, ще се изкъпя — ще мине.

И нежно взе да ме моли:

— А ти, гълъбче, не казвай на майка си, че той ме е бил, чуваш ли? Тях и без това ги е яд един на друг. Нали няма да кажеш?

— Не.

— Да помниш! Хайде да приберем всичко. Лицето ми нали не е разкъравено? Е, хубаво, значи, всичко е скрито-покрито...

Тя започна да трие пода, а аз от сърце ѝ казах:

— Ти си същинска светица — мъчат те, мъчат те, а ти — нищо.

— Какви глупости дрънкаш? Светица... Намери и ти пък! Тя дълго мърмори, като лазеше на четири крака, а аз, седнал на стъпалото, премислях как да отмъстя на дядо заради нея.

За първи път биеше баба пред очите ми така мръсно и страшно. Пред мен, в здрача, плуваше червеното му лице, развяваше се рижата му коса: в сърцето ми кипеше парлива обида и ми беше досадно, че не можех да измисля достойно отмъщение.

Но след два дена, като влязох за нещо на тавана при него, видях, че той, седнал на пода пред отвореното куфарче, подреждаше книжа, а на стола лежаха неговите любими светци — дванадесет листа дебела сива хартия, разделена на квадрати според числото на дните в месеца и във всеки квадрат — ликовете на всички светии на деня. Дядо много скъпеше тия светци, като ми позволяваше да ги гледам само в ония редки случаи, когато беше особено доволен от мен, а аз всякога разглеждах тези гъсто наредени сиви, малки и мили фигурки с някакво особено чувство. Знаех житиетата на някои от тях. На Кирик и Юлита, на Великомъченица Варвара, на Пантелеймон и на още мнозина. Особено ми харесваше тъжното житие на Алексей — божия човек и прекрасните стихове за него: тях баба ми казваше често и трогателно. Понякога гледаш тези стотици хора и тихо се утешаваш с това, че всякога е имало мъченици.

Но сега реших да нарежа тези светци и когато дядо отиде към прозореца и зачете синя хартия с орли на нея, аз грабнах няколко листа, бързо избягах долу, грабнах бабините ножици от масата и като се наместих върху печката, почнах да стрижа светите глави. Обезглавих един ред и ми стана жал за светците. Тогава почнах да режа по линиите, които разделяха квадратите, но не бях успял да изрежа втория ред и дядо се яви, стъпи на стъпалото и попита:

— Кой ти позволи да вземеш светците?

Като видя квадратните листчета, разпръснати по дъските, той почна да ги лови и поднася към лицето си, хвърляше, пак ги вземаше, челюстта му се изкриви, брадата му, подскачаше, и той така силно дишаше, че листчетата летяха на пода.

— Какво си направил? — викна той накрая и ме дръпна за крака към себе си. Аз се преобърнах във въздуха, баба ме подхвана на ръце, а дядо удряше с пестници нея, мене и ревеше:

— Ще ви убия-а!

Дойде мама, аз се намерих в ъгъла до печката, а тя, затуляйки ме, говореше, като хващаше и отблъскваше ръцете на дядо, размахани пред лицето ѝ:

— Що за безобразие? Опомнете се!

Дядо се повали на пейката под прозореца и зави:

— Убиха ме! Всички, всички са против мен, а-а...

— Как не ви е срам? — глухо звучеше маминият глас. — Защо се преструвате?

Дядо крещеше, риташе по пейката, брадата му смешно стърчеше към тавана, а очите му бяха яко затворени. На мен също ми се стори, че него го е срам от мама, че той действително се преструва, затова е затворил очи.

— Ще ви налепя тези парчета на хасе, още по-хубаво ще бъде, по-трайно — казваше мама, като разглеждаше изрезките и листовете. — Не виждате ли, че всичко е измачкано, излиняло, разпада се...

Тя говореше с него, както с мен, когато по време на урок не разбирах нещо, и изведнъж дядо стана, оправи деловито ризата си, жилетката си, изкашля се и каза:

— Още днес ги налепи! Ей сегичка, ще ти донеса и другите листове...

Тръгна към вратата, но на прага се обърна и ме посочи с крив пръст:

— А за него бой!

— Пада му се — съгласи се мама, като се навеждаше към мен. — Защо го направи?

— Нарочно! Той да не бие баба, иначе аз и брадата му ще острижа...

Баба, която събличаше скъсаната си блуза, каза с укор, поклащайки глава:

— Трябваше да мълчиш, както обеща!

И плю на пода:

— Езикът ти да се подуе, да не можеш да го мръднеш!

Мама я погледна, разходи се из кухнята и пак дойде при мене.

— Кога я би той?

— А ти, Варвара, не те ли е срам да питаш за това, работа ли ти е? — сърдито каза баба.

Мама я прегърна.

— Ех, майчице, мила моя...

— Майчица! Я ме остави...

Те се спогледаха, замълчаха и се разделиха: в коридора се чува дядовите стъпки.

В първите дни след пристигането си мама се сприятели с веселата квартирантка, жената на военния, и почти всяка вечер отиваше в предната половина на къщата, дето идваха хора от Бетленгови — красиви госпожи, офицери. Това не се харесваше на дядо. Често, седнал в кухнята на вечеря, той размахваше лъжицата и мърмореше:

— Пак се събраха, проклетниците! Сега до съмнало няма да дадат да се заспи.

Скоро той помоли квартирантите да освободят квартирата, а когато те си излязоха, докара отнякъде две коли с мебели, нареди ги в предните стаи и ги заключи с голям катинар:

— Не ни трябва на нас квартиранти, аз сам ще почна да си каня гости!

И ето, в празници почнаха да се явяват гости, идваше сестрата на баба, Матрьона Ивановна, широконоса, креслива перачка с копринена рокля на райета и златиста глава. С нея идваха синовете ѝ: Василий — чертожник, с дълга коса, добър и весел, облечен целият в сиво, и шареният Виктор, с конска глава и тясно, опръскано с лунички лице. Още в коридора, като си сваляше галошите, той пискливо напяваше, като Петрушка:

Андрей-панà, Андрей-панà...

Това много ме учудваше и плашеше.

Идваше вуйчо Яков с китара и довеждаше със себе си едноокия плешив часовникар в дълъг черен сюртук — кротичък, приличен на монах. Той всякога сядаше в ъгъла усмихнат, навеждаше глава настрана, като странно я подпираше с пръст, втикнат в бръснатата раздвоена брадичка. Беше черничък, единственото му око гледаше всички някак особено втръчено. Този човек говореше малко и често повтаряше едни и същи думи:

— Не се безпокойте, все едно...

Когато го видях за пръв път, аз изведнъж си спомних как отдавна, още когато живеехме на Нова улица, извън портите шумно и тревожно биеха барабани. По улицата, от затвора към площада, вървеше, заобиколена от войници и народ, черна, висока кола и в нея на скамейката седеше слаб човек с кръгла сукнена шапка, във вериги. На гърдите му висеше черна дъска с едър бял надпис. Човекът беше навел глава, сякаш четеше надписа, и като се клатеше целият, подрънкваше веригите. И когато мама каза на часовникаря:

— Ето го моят син — аз изплашено отстъпих от него, като си скрих ръцете.

— Не се безпокойте — каза той, като страшно изкриви уста към дясното си ухо, прехвана ме през кръста, привлече ме към себе си, бързо и леко ме завъртя кръгом и ме пусна, като ме похвали:

— Добре, яко момче...

Аз се мушнах в ъгъла, в коженото кресло, толкова голямо, че в него можеше да се лежи — дядо всякога се хвалеше, като го наричаше кресло на княз Грузински, — седнах и гледах как досадно се веселят големите, как странно и подозрително се изменя лицето на часовникаря. Лицето му беше мазно, слабо, топеше се и плаваше. Ако се усмихнеше, дебелиите му устни отиваха към дясната буза и малкият му нос също се плъзваше като пелмен^[2] по чиния... Големите му разперени уши странно се движеха, като ту се повдигаха заедно с веждата на здравето му око, ту се приближаваха до скулите — струваше ти се, че ако поиска, може да покрие с тях носа си, като с ръце. Понякога, като въздъхваше, той изплъзваше тъмен, кръгъл като чук език, ловко правеше с него правилен кръг, облизваше дебелиите си блажни устни. Всичко това не ми беше смешно, а само ме учудваше, като ме заставяше непрекъснато да го следя.

Пиеха чай с ром — той имаше дъх на изгорени лукови пера; пиеха от бабините ликьори — жълт като злато, черен като катран и зелен; ядяха варенец, симидени медени питки с мак, потяха се, пухтяха и хвалеха баба. Като се нахранеха, зачервени и подпухнали, благоприлично се настаняваха по столовете и лениво молеха вуйчо Яков, да посвири.

Той се навеждаше над китарата, дрънкаше неприятно, досадно и напяваше:

*Както можем — тъй си пихме,
град Казан го проглушихме
и какъв ни беше хала,
господарката узнала...*

Мислех, че това е много тъжна песен, а баба казваше:

— Да беше изсвирил друга някоя, Яша, истинска песен, а? Помниш ли, Мотря, какви песни пеехме?

Като оправяше шумящата си рокля, перачката внушително казваше:

— Сега, сестро, модата е друга...

Вуйчо гледаше баба примижал, като че тя седеше някъде много далеко, и упорито продължаваше да пилее тъжни звуци и досадни думи.

Дядо тайнствено разговаряше с часовникаря, като му показваше нещо на пръсти, а той, дигнал вежда, гледаше към мама, кимаше глава и слабото му лице неуловимо се преливаше.

Мама седеше всякога между Сергееви, като тихо и сериозно разговаряше с Василий; той въздишаше и казваше:

— Да-а, над това трябва да се помисли...

А Виктор доволно се усмихваше, тътреше краката си и изведнъж пискливо запяваше:

Андрей-папà, Андрей-па пà...

Всички млъкваха учудено, поглеждаха към него, а перачката важно обясняваше:

— Това от киятъра е научил, там го пеят...

Два или три пъти се събираха на такива вечери, паметни със своята подтискаща скука, после часовникарят дойде денем, в неделя, веднага след втората служба. Аз седях в стаята на мама, като ѝ помагах да изнизва мъниста от изпокъсаната вече бродерия, неочаквано и бързо се отвори вратата, баба мушна в стаята изплашено лице и тозчас изчезна, като високо пошепна:

— Варя — дойде!

Мама не шавна, не трепна, а вратата отново се отвори, на прага застана дядо и каза тържествено:

— Обличай се, Варвара, върви!

Без да стане и без да го погледне, мама попита:

— Къде?

— Върви, на добър час! Недей спори. Той е спокоен човек, в работата си е майстор и за Алексей — добър баща...

Дядо говореше необикновено важно и все гладеше с длани бедрата си, а лактите му потреперваха, като се извиваха зад гърба, сякаш ръцете му искаха да се изтегнат напред, а той им се съпротивляваше.

Мама спокойно го прекъсна:

— Казвам ви, че това няма да го бъде...

Дядо направи крачка към нея, протегна ръце, сякаш ослепя, преви се, наежи се и захърка:

— Върви! Или аз ще те заведа! За плитките...

— Ще ме заведете? — попита мама, като ставаше. Лицето ѝ пребледня, очите ѝ страшно се присвиха, тя бързо почна да сваля от себе си полата и блузата, като остана по риза, пристъпи към дядо: — Водете ме!

Той се озъби, като я заплашваше с пестник:

— Варвара, облечи се!

Мама го отстрани с ръка, хвана се за бравата на вратата:

— Хайде да вървим!

— Ще те прокълна — шепнешком каза дядо.

— Не се боя. Е?

Тя отвори вратата, но дядо падна на колене, хвана я за полата на ризата и зашепна:

— Варвара, дяволе, ще загинеш! Не ме срами...

И тихо, жално застана:

— Майко-о, майко-о...

Баба вече беше преградила пътя на мама, като я отпъждаше с ръце като кокошка, набута я в стаята и мърмореше през зъби:

— Варка, глупачке, какво правиш? Върни се, безсрамнице!

Като я блъсна в стаята, тя заключи вратата и се наведе над дядо, като с една ръка го повдигна, а с другата го заплашваше:

— У-у, стар звяр, безумецо!

Сложи го на дивана, той се плъосна като парцалена кукла, зина и заклати глава. Баба кресна на мама:

— Облечи се!

Като вземаше от пода роклята си, мама каза:

— Няма да ида при него, чувате ли?

Баба ме изтласка от дивана:

— Донеси ми-един черпак вода, по-скоро!

Тя говореше тихо, почти шепнешком, спокойно и властно. Аз изтичах в коридора, в предната половина на къщата отмерено тропах тежки крачки, а в стаята на мама тръбеше нейният глас:

— Утре ще си замина!

Влязох в кухнята, седнах до прозореца като в сън.

Дядо стенеше и хълцаше, баба гълчеше, после вратата се хлопна и стана тихо и страшно. Като си спомних за какво ме изпратиха, аз гребнах с медния черпак вода, излязох в коридора — от предната половина се яви часовникарят, навел глава, като гладеше с ръка кожената си шапка и пъшкаше. Баба, притиснала ръце на корема, се кланяше на гърба му и тихо говореше:

— Сам знаете — насила хубост не става...

Той се спъна в прага на входа и изскокна на двора, а баба се прекръсти и цяла затрепера, или плачеше без глас, или се смееше.

— Какво ти е? — попитах аз, като изтичах при нея.

Тя взе черпака от мен, като ми поля краката, и извика:

— Къде си ходил за вода? Затвори вратата!

И влезе в стаята на мама, а аз отново влязох в кухнята да слушам как те заедно охкат, пъшкат и приказват, като че ли местеха от място на място непосилни тежести.

Денят беше светъл. В двата прозореца, през заскрежените стъкла, косо гледаха лъчите на зимното слънце. На масата, наредена за обед, мътно блестяха калайдисаните съдове, шише с червен квас и друго с тъмнозелената дядова водка, наkisната с иглика и жълт кантарион. През размръзналите места на стъклата се виждаше ослепително блестящият сняг по покривите, искряха сребърните шапчици по стълбовете на стобора и къщичката на скорците. На гредите на прозорците, в клетките, пронизани от слънцето, свиреха моите птици, чуруликаха веселите опитомени щиглеци, цвърчаха червенушките, захласваше се кадънката. Но този весел, сребърен и

звучен ден не ме радваше, беше ненужен, и всичко беше ненужно. Прииска ми се да пусна птиците, почнах да свалям клетките — дотича баба, като се удряше по бедрата, и с каране се хвърли към печката:

— Ах, окаяници, да ви вземе мътната! Ах ти, стара глупачко, Акулино...

Измъкна от печката баницата, почука я с пръсти по коричката и плю ядосано:

— Ами — изсъхнала е! Стоплих ви я! Ах, демони, демони, да пукнете макар! Ти какво си опулил зъркели, бухале! Всички ви бих изпотрошила като непотребни гърнета!

И заплака от яд, като обръщаше баницата и чукаше с пръсти по изсъхналите кори, а едрите ѝ сълзи тежко падаха по нея.

В кухнята влязоха дядо и мама; тя хвърли на масата баницата така, че чиниите подскочиха.

— Ето, вижте, какво стана заради вас, ни отдолу, ни отгоре!

Мама, весела и спокойна, я прегърна, като я молеше да не се огорчава. Дядо, смачкан, уморен, седна до масата и като завързваше Салфетката на шията си, мърмореше с подути очи, примижаваше от слънцето.

— Добре, няма, нищо! Яли сме и хубави баници, господ е пестелив, той за цяла година с минути плаща... Той не признава проценти. Седни, Варя... няма нищо!

Той беше като безумен, през всичкото време на обела говореше за господ, за нечестивия Ахав, за тежката участ да бъдеш баща. Баба сърдито го спираше:

— Хайде, яж!

Майка ми се шегуваше, като святкаше с ясни очи:

— Какво, изплаши ли се одеве? — попита тя, като ме побутна.

Не, тогава не се изплаших много, но сега ми беше стеснително, необяснимо.

Те ядоха, както всякога в празник, уморително дълго, много и ми се струваше, че това не са същите хора, които преди половин час крещяха един срещу друг, готови да се бият, и тънеха в сълзи и ридания. Някак не ми се вярваше, че всичко това го вършеха сериозно и че плачът беше нещо трудно за тях. И сълзите, и крясъците, и всичките взаимни мъчения, които избухваха често и угасваха бързо,

станаха привични за мен. Все по-малко ме възбуждаха, все по-слабо докосваха сърцето ми.

Много по-късно разбрах, че русите, поради нищетата и сиромашията на своя живот, изобщо обичат да се забавляват със скръбта, играят с нея като деца и рядко се срамуват да бъдат нещастни.

В безкрайните делници, и скръбта е празник, и пожарът — развлечение; сивото, лице и драскотината го краси...

[1] Горна дреха. [↑](#)

[2] Пелмени — варени или изпържени тестени топчета с месо. [↑](#)

След тази история мама изведнъж се съвзе, изправи снага и стана господарка в къщата, а дядо стана незабележим, замислен, тих, сякаш не беше той.

Почти престана да излиза от къщи, все си седеше сам на тавана, четейки тайнствената книга „Записки на моя баща“. Тази книга той държеше в сандък под ключ и често виждах, че преди да я извади, си измива ръцете. Тя беше късичка, дебела, в червеникава кожена подвързия. На синкавия лист пред заглавието се мъдреше изкусен надпис с избеляло мастило. „На почтения Василий Каширин с благодарност за сърдечен спомен“. Подписана бе някаква странна фамилия а заврънкулката изобразяваше птица в полет. Като отваряше внимателно тежката корица на подвързията, дядо си слагаше очилата със сребърна рамка и вгледан в този надпис, дълго мърдаше нос, намествайки очилата. Неведнъж го питах: „Каква е тази книга?“ Той внушително отговаряше:

— Не ти трябва да знаеш. Потрай, като умра — ще ти я завеща. И енотовата шуба на теб ще завеща.

Той започна да говори с мама по-меко и по-малко; думите й слушаше внимателно, очите му проблясваха като на чичо Пьотр и той мърмореше, махайки с ръка!

— Добре, добре! Прави каквото искаш...

В неговите сандъци имаше множество чудновати премени: вълнени поли, атлазени елеци, копринени сарафани, везани със сребро, кокошници^[1], обнизани с бисери, имаше шапки и забрадки с ярки цветове, тежки мордовски мъниста, огърлици от цветни камъни. Той сграбчваше и носеше всичко това в стаята на мама, нареждаше го по столовете, по масите, мама се любуваше на накитите, а той казваше:

— Колко по-красиво и по-богато от днешното беше облеклото по наше време! Облеклото бе по-богато, а живеехме по-просто, по-сговорно. Минали времена, няма да се върнат! Хайде, премервай, кичи се...

Веднъж мама отиде за малко в съседната стая и се върна оттам облечена в син, везан със злато сарафан, с бисерна диадема. Като се поклони ниско на дядо, тя запита:

— Прилича ли ми, господин татко?

Дядо се изкашля, целият някак светна, обиколи я, като разперваше ръце и мърдаше пръсти и каза като насън:

— Ех, да имаше, Варвара, много пари и добри хора около тебе...

Сега мама заемаше двете стаи в предната половина на къщата. Тя често имаше гости, най-често братята Максимови: Пьотр, могъщ, силен, масивен мощен красавец офицер с голяма светла брада и сини очи, същият пред когото дядо ме би, задето наплюх стария господар; Евгений, също висок, тънкокрак, бледолик, с черна остра брадичка. Големите му очи приличаха на сливи, обличаше се в зеленикав мундир със златни копчета и златни вензели на тесните рамене. Той често и ловко тръсваше глава, като отмяташе от високото си гладко чело вълнистата, дълга коса, усмихваше се снизходително и всякога разказваше за нещо с глух глас, като започваше разговора с вметнати думи:

— Виждате ли, както ми се струва...

Мама го слушаше с присвити очи, усмихната и често го прекъсваше:

— Дете сте вие, Евгений Василиевич, извинете...

Офицерът, като се удряше с широка длан по коляното, викаше:

— Именно дете...

Шумно и весело минаха коледните празници, почти всяка вечер при мама имаше маскирани, самата тя се маскираше — всякога похубава от всички — и излизаше с гостите.

Всеки път, когато тя излизаше с пъстрата дружина гости през портата, къщата като че потъваше в земята, навсякъде ставаше тихо, тревожно-скучно. Като стара гъска плуваше по стаите баба и подреждаше всичко, дядо стоеше, притиснал гръб до топлите плочки на печката и говореше на себе си:

— Е, добре, хубаво... Ще видим каква ще я бъде.

След Коледа мама отведе мен и Саша, сина на вуйчо Михаил, на училище. Бащата на Саша се ожени, мащехата още от първия ден намрази завареника, почна да го бие и по бабино настояване дядо взе Саша при себе си. На училище ходихме само един месец и от всичко,

което ми бе преподадено там, помня само, че на въпроса: „Как е фамилното ти име?“ — не може да се отговори само: „Пешков“ — а трябва да се каже: „Фамилното ми име е Пешков“.

А така също не можеш да кажеш на учителя:

„Ти, приятелю, не викай, не ме е страх от тебе...“

На мене училището още в самото начало не ми хареса, а братовчедът първите дни беше много доволен, бързо си намери другари. Но един път по време на урок заспа и изведнъж страшно се развика в съня си:

— Няма вече-е...

Разбуден, той поиска да излезе от класа, беше жестоко осмян за това и на другия ден, когато на път за училище се спуснахме в дола на Сенния площад, той спря и каза:

— Ти върви, а аз няма да ида! По-добре да се разхождам.

Приклекна, грижливо зарови чантата с книгите в снега и си тръгна. Беше ясен януарски ден, навсякъде блестеше сребърното слънце, аз много завиждах на братовчедата, но се насилих и отидох да се уча — не ми се искаше да огорчавам мама. Заровените Сашови книги, разбира се, изчезнаха и на другия ден той вече имаше законна причина да не отиде на училище, а на третия неговото поведение стана известно на дядо...

Изправиха ни на съд. В кухнята до масата седяха дядо, баба и мама и ни разпитваха. Помня как смешно отговаряше Саша на дядовите въпроси:

— Как така да не намираш училището?

Саша, като гледаше с кротки очи дядо право в лицето, отговаряше, без да бърза:

— Забравих къде е.

— Забрави ли?

— Да. Търсих, търсих...

— С Лексей да беше вървял, той го помни!

— Изгубих го.

— Лексей ли? — Да.

— Че как така?

Саша помисли и отговори с въздишка:

— Имаше виелица, нищо не се виждаше.

Всички се засмяха — времето беше тихо, ясно. Саша също се усмихна предпазливо, а дядо, ехидно озъбен, разпитваше:

— Да беше го хванал за ръка, за колана?

— Аз го бях хванал, но вятърът ме откъсна — обясни Саша.

Той говореше лениво, безнадеждно, беше ми неловко да слушам тази ненужна, нескопосана лъжа и много се учудвах на неговото упорство.

Набиха ни и ни наеха водач, бивш пожарникар, старец със строшена ръка — той беше длъжен да следи Саша да не се отбива от пътя към науката. Но и това не помогна: на другия ден, като стигна до дерето, братовчедът изведнъж се наведе, свали от крака си едната валенка и я захвърли, свали втората и я хвърли на друга страна, а сам по чорапи се спусна да бяга през площада. Старецът, охкайки, заситни да подбере валенките, а после, изплашен, ме поведе към дома.

Целия ден дядо, баба и майка ми скитаха из града, като търсеха беглеца и едва вечерта намериха Саша край манастира, в кръчмата на Чирков, гдето забавлявал публиката с танци. Доведоха го в къщи и даже не го биха, смутени от упоритото мълчание на момчето, а той легеше на печката до мен, вирнал крака, шареше по тавана със стъпалата и говореше тихо:

— Мащехата не ме обича, баща ми също не ме обича, и дядо не ме обича — защо да живея при тях? Ще взема да попитам баба къде живеят разбойниците и ще избягам при тях — и тогава всички ще разберете... Хайде да бягаме заедно!

Не можех да избягам с него: ония дни аз си имах своя задача — решил бях да стана офицер с голяма, светла брада, а за това бе необходимо да се уча. Когато разказах този план на братовчед си, той помисли и се съгласи с мен:

— Това също е хубаво. Когато станеш офицер, аз вече ще бъда атаман и ти ще трябва да ме ловиш и някой някого ще убие или ще го хване в плен. Аз няма да те убивам.

— И аз няма.

Така приключихме въпроса.

Дойде баба, качи се на печката и като погледна към нас, почна да говори:

— Какво, мишленца? Ех, сирачета отритнати!

Като ни пожали, тя почна да ругае мащехата на Саша дебелата вуйна Надежда, дъщеря на кръчмар; после всички мащехи изобщо, пастроци и по тоя случай разказа една история за това, как мъдрият пустинник Йона, когато бил юноша, се съдил с мащеха си пред божи съд. Баща му, угличанин, рибар на Белоозеро:

*Младата му жена го погубила:
напоила го със силна брага
и още с биле омайно.
И го заспал положила
в лодка дъбова, като в ковчег,
а сама взела гребло кленово,
насред езерото го закарала,
с нечестива мисъл на вещица,
над ония ми ти сини вирове.
Тамо се тя навела, поразклатила,
лодката надолу преобърнала.
Като котва мъжът ѝ потънал,
а тя към брега бързо загребала,
доплувала, на земята се тръшнала
и лъжлива жалба занареждала.
Милостиви ѝ хора повярвали,
с нея заедно горчиво заплакали
— Леле-варе, млада вдовице!
Голяма е женската ти неволя,
ала животът ни е в ръцете божии,
и смъртта бог ни я праща!*

*Само Йонушка, завареничето,
не повярвал в мащехини сълзи
и ръка ѝ турил на сърцето,
и заговорил ѝ с кротък глас:*

*— Ох ти, мащехо, съдба ти моя,
ох ти, нощна птицо, хитрушо,
аз ти на сълзите не вярвам;*

знам, че ти мед на сърцето капе!
Дай да ни бог разсъди
и всички сили небесни.
нека вземе някой остър нож
да го подхвърли към небето чисто,
права ли си — мен ще убие,
прав ли съм — теб ще пониже.
Погледнала го мащехата му,
зъл огън ѝ в очите пламнал,
здраво на нозе си застанала
и с Йона взела да се препира.

— Ах ти, твар неразумна,
недоносче такова подхвърлено,
откъде го това измисли?
И как може да го издумаши?
Гледат ги хората, слушат ги,
виждат — има тук нещо нечисто,
оклюмали глави, замислили се,
помежду си нещо се сдумали.
Па излязъл стар един рибар,
поклонил се на всички страни,
казал какво са се надумали:

— Я ми дайте, хора милостиви,
в дясна ръка остър нож,
да го хвърля до самото небе,
да падне — виновния да накаже.

Дали на стареца в ръка остър нож,
хвърлил го над побелялата си глава,
като птица хвъркнал той в небесата,
стоят, чакат го, той не пада.
Гледат всички към сини висини,
шапките си свалили, вкупом стоят,
мълчат всички и нощта немее —
ала не пада ножът от висините!

*Пламнала на езерото зора алена,
поруменяла мащехата, усмихнала се,
а той, поглеж, лети като лястовица —
и право в сърцето на мащехата.*

*Всички хора на колене паднали,
господу-богу се молили:
— Слава, боже, за твоята правда!
Старият рибар взел Йонушка
и в далечен го манастир отвел,
чак на светлата река Керженец,
близо до невидимия Китежград^[2]...*

На другия ден се събудих целият в червени петна — заболях от едра шарка. Настаниха ме в задната таванска стая и аз дълго лежах там сляп, стегнат в широки бинтове през ръцете и краката, като преживях страшни кошмари — от един от тях едва не загинах. При мене влизаше само баба да ме храни с лъжичка като дете и да ми разказва безкрайни, всякога нови приказки. Една вечер, когато вече оздравявах и лежах отвързан — само пръстите ми бяха забинтовани като в ръкавички, за да не мога да си дращя лицето — баба, кой знае защо, закъсна да дойде в обикновеното време. Това ме разтревожи. И изведнъж я видях: тя лежеше по очи зад вратата, на прашния под на тавана, разперила ръце, а шията ѝ беше прерязана наполовина като на чичо Пьотр. Откъм ъгъла, от прашния сумрак към нея се приближаваше голяма котка, жадно изблещила зелени очи.

Скочих от леглото, избих с крака и рамене двете рамки на прозореца и се метнах в снега на двора. Тази вечер мама имала гости, никой не чул как съм чупел стъклата и съм трошал черчеветата. Тъй съм полежал в снега доста време. Нищо не си счупих, само си навехнах едната ръка в рамото и силно се бях изпорязал на стъклата, но ми се схванаха краката и три месеца лежах, като съвсем не ги усещах. Лежах и слушах как все по-шумно живее къщата, как често там долу хлопат врати, как идват много хора.

По покрива шетаха тъжни фъртуни, зад вратите на тавана свиреше вятър, погребално пееше коминът, трепереха отдушниците в

комините, денем грачеха врани, през тихите нощи откъм полето се дочуваше жалният вой на вълците — с тази музика растеше сърцето ми. После в прозореца плахо и тихо, но от ден на ден все по-приветливо започна да наднича плашливата пролет с лъчистото око на мартенското слънце, по покрива и на тавана замяукаха и закрепяха котки, пролетното шумолене проникваше през стените — чупеха се кристалните ледени висулки, смъкваше се от билото на къщата размекнатият сняг, а звънът на камбаните стана по-плътен, отколкото през зимата.

Идваше баба. Все по-често и по-силно думите ѝ миришеха на водка. После тя почна да донася голям бял чайник, скриваше го под моя креват и казваше като подмигваше:

— Ти, ангелска душо, не казвай на оня таласъм, дядо ти!

— Защо пиеш?

— Млък! Ще пораснеш — ще разбереш...

Като си смукне от чучурчето на чайника и изтрие уста с ръкав, тя сладко се усмихва и пита:

— Та, господинчо мой, за какво разказвах аз вчера?

— За баща ми.

— Докъде бях стигнала?

Аз ѝ припомнях и дълго течеше като поток нейната гладка реч.

Тя сама почна да ми разказва за баща ми. Дойде веднъж трезва, печална и уморена и каза:

— Сънувах баща ти, върви уж през полето с орехово бастунче в ръка, подсвирква си, а подире му тича шарено куче с изплезен език. Някак често почна да ми се присънва Максим Саватеич — изглежда, неспокойна е душицата му, неприютена.

Няколко вечери поред тя разказваше историята на моя баща, интересна, както всичките нейни истории. Баща ми бил син на войник, който достигнал до офицерски чин и бил изпратен в Сибир за жестоко отнасяне с подчинените си. Там, някъде в Сибир, се родил моят баща. Лошо живял той. Още от малък почнал да бяга от къщи. Веднъж дядо го търсил по гората с кучета, като заек; друг път, като го хванал, почнал така да го бие, че съседите отмъкнали детето и го скрили.

— Винаги ли бият малките? — питах аз, а баба спокойно отговаряше:

— Винаги.

Майката на баща ми умряла рано, а когато той навършил девет години, умрял и дядо. Баща ми го прибрал кръстникът му — столар, причислил го към еснафите в град Перм и почнал да го учи на своя занаят. Но баща ми избягал от него, водил слепи по панаирите, на шестнадесет години дошъл в Нижни и станал работник при доставчика-дърводелец по параходи Колчин. Двадесетгодишен, той бил вече добър мебелист, тапицер и декоратор. Работилницата, където работел, била до дядовите къщи, на Ковалиха.

— Стоборите ниски, а хората пъргави — казваше баба, като се подсмиваше. — Та, берем си ние с Варя малини в градината, изведнъж той, баща ти, хоп през столора, чак се изплаших: върви между ябълките едър такъв, с бяла риза, с кадифени панталони, а бос, гологлав, на дългата коса — ремъче. Прескочил той да се сватосва! Аз го бях виждала и преди, минаваше покрай прозорците, като го видя — и си кажа: какво хубаво момче! Питам го аз, когато приближи: „Защо, момче, не ходиш по пътя?“ А той падна на колене. „Акулина, казва, Ивановна, ето ме тука целия, с цяла пълна душа, а ето и Варя; помогни ни, за бога, ние искаме да се оженим!“ Тук аз примрях и езикът ми се схвана. Гледам аз, а майка ти, мошеничката, се скрила зад ябълката, червена като малина, и му прави знаци, а очите ѝ пълни със сълзи. „Ах, вие, казвам, да ви дявол вземе, че каква сте я намислили? С ума ли си ти, Варвара? А и ти, момче, казвам, помисли: за твойта уста лъжица ли е това?“ Дядо ти по онова време беше богат, децата му още неразделени, имаше четири къщи и пари, и на почит беше, малко преди това бяха му дали шапка с галуни и мундир за това, че девет години непрекъснато бе старейшина на еснафите — горд беше той тогава! Говоря им аз както трябва, а сама треперя от ужас, пък и жал ми бе за тях: и двамата посърнаха. Тук баща ти каза: „Аз знам, че Василий Василиев няма да ми даде с добро Варвара, затова ще я открадна, само че ти ни помогни“. Аз да помогна! Аз даже замахнах да го ударя, а той не се помръдна: „Ако искаш, казва, с камък ме удари, само помогни, все едно, няма да отстъпя!“ Тук и Варвара дойде при него, сложи ръка на рамото му и каза: „Ние, казва, отдавна се оженихме, още през май, трябва само да се венчеем.“ Аз тъй се и залюлях — господи!

Баба почна да се смее, като се тресеше с цялото си тяло, после смръкна енфие, изтри си сълзите и продължи, въздъхвайки с

облекчение:

— Ти не можеш още да разбереш какво значи женитба и какво — венчавка, но голяма беда е невенчана мома да роди детето. Запомни това, та като пораснеш да не склоняваш момите на такива работи — ще бъде голям грях за теб, а момата ще бъде нещастна, пък и детето — незаконно помни, внимавай! Ти живеи, като жалиш жените, обичай ги от сърце, а не за лудории, аз на добро те уча!

Тя се замисли, като се полюшваше на стола, после трепна и отново започна:

— Е, какво да правим сега? Ударих Максим по челото, дръпнах Варвара за косата, а той ми говори разумно: „С бой няма да оправиш работата!“ И тя също: „Вие, казва, първом помислете какво да правим, а боя — после!“ Питам го: „Пари имаш ли?“ — „Имах, казва, но купих с тях на Варвара пръстен.“ — „Колко имаше — три рубли ли?“ — „Не, казва, около сто рубли.“ По онова време парите бяха скъпи, а нещата — евтини, гледам ги, майка ти и баща ти, и си мисля — какви деца, какви са глупачета! Майка ти казва: „Аз съм скрила пръстена под пода, за да го не видите, можем да го продадем!“ Съвсем като деца! Така или иначе, уговорихме се да се венчечат след седмица, а с попа аз ще наредя работата. Пък аз — рева, сърцето ми трепери като лист, боя се от дядо ти, и за Варвара ме е страх. Е, работата се нареди!

Само че баща ти имаше неприятел, един от майсторите, лош човек, той отдавна се досетил за всичко и ни наблюдавал. Премених аз единствената си дъщеря с най-хубавото, което имах, изведох я през портата, а зад ъгъла чакаше тройка, тя се качи, Максим свирна — заминаха! Връщам се дома плачешком — изведнъж ме среща този човек и ми казва подлецът: „Аз, казва, съм добър, няма да се бъркам в съдбата на хората, само че за това, Акулина Ивановна, ми дай петдесет рубли!“ Пък аз нямах пари, не ги обичах, не ги събирах, и ето че сглупих и му казах: „Нямам пари и не мога да ти дам!“ — „Ти, казва, обещаи!“ — „Как така ще ти обещаи, а после отде ще ги взема?“ — „Е, казва, нима е мъчно да се открадне от богат мъж?“ Аз, глупачката, трябваше да поприказвам с него, да го възпра, а аз му плюх в мутрата и си отминах. Той изтича в двора преди мене и дигна шум!

Затворила очи, тя каза с усмивка:

— Даже и сега ми е страшно, като си спомням тези дръзки работи! Дядо ти изрева, от звяр по звяр — шега ли е това за него!

Понякога гледаше Варвара и се хвалеше: на дворянин ще я дам, на господар! На ти сега дворянин, на ти господар! Пресветата Богородица знае по-добре от нас кого с какъв ще се събере! Мята се по двора дядо ти като подпален, извика Яков и Михаил, склониха този сипаничав майстор и Клим, файтонджията. Гледам — взел един топуз, гира с ремък, а Михаил грабнал пушката, имахме хубави, пъргави коне, лека бричка — е, мисля си, ще ги настигнат! И ето подучи ме Варвариният ангел-пазител, та взех нож и рязах каишите на стръката, дано се скъсат по пътя! Така и станало: измъкнала се стръката по пътя, та едва не загинали дядо ти с Михаил и Клим, забавили се, а когато се оправили и пристигнали в черквата — Варвара и Максим стоят в преддверието венчани, слава тебе, господи!

Хвърлили се нашите да бият Максим, но той беше здрав, рядка сила имаше! Изхвърлил Михаил от преддверието, та му пребил ръката, Клим също ударил, а дядо ти с Яков и оня майстор се уплашили от него.

Той и в гнева си не губеше разсъдък. Казал на дядо ти: „Хвърли топуза, не посягай на мен, аз съм мирен човек, а каквото съм взел, то бог ми го е дал и никой не може да ми го отнеме, повече нищо не искам от теб.“ Оставили го, дядо ти седнал в бричката и викнал: „Прощавай, Варвара, не си ми дъщеря и не искам вече да те видя, ако щеш — живеј, ако щеш — от глад умри.“ Върна се той — че бой, че псувни — аз само пышкам и мълча: всичко ще мине, а станалото ще си остане! После той ме вика: „Е, Акулина, знај: нямаш вече дъщеря, помни го!“ А аз си мисля своето: приказвай си ти, червен дяволе, злобата е като лед — трае, додето настане топло.

Аз слушам внимателно, жадно. Някои неща в нейния разказ ме учудват. Дядо ми представяше мамината венчавка съвсем иначе: той бил против този брак и след венчавката не позволил на мама да идва в къщата му, но по неговия разказ тя се бе венчала не скришом от него, и той бе присъствувал в черквата. Мен не ми се иска да питам баба кой от тях казва истината, защото бабината история е по-хубава и повече ми харесва. Разказвайки, тя през всичкото време се люшка, като че плува с лодка. Ако говорим за нещо тъжно или страшно, тя се люлее по-силно, протегнала ръка напред, като че крепи нещо във въздуха. Тя често затваря очи и в бръчките на бузите ѝ се крие сляпа, добра усмивка, а гъстите и вежди едва-едва потръпват. Понякога тази сляпа,

всичко примиряваща доброта докосваше сърцето ми, а понякога много ми се искаше баба да каже някоя силна дума, да викне нещо.

— На първо време, две седмици, аз не знаех къде са Варвара и Максим, а после дотича от тях едно пъргаво момченце и ми каза. Чаках да дойде събота, та уж на вечерня отивам, и право при тях. Те живееха далече, на Суетинския склон, в една пристройчица, целият двор беше зает от работилници, мръсно, кално, шумно, а те — нищо, като че са котенца, весели и двамата, тананикат и играят. Донесох им каквото можах: чай, захар, булгури разни, сладко, брашно, сушени гъби, парици, не помня колко, поизмъкнах ги скришом от дядо ти — щом като не е за тебе, то може и да се открадне! Баща ти не иска да вземе нищо, обижда се. „Нима, казва, сме просяци?“ И Варвара, и тя върви по неговата гайда: „Ах, защо е всичко това, майко?“... Аз ги смъмрих: „Глупчо, казвам, какво съм ти аз? Аз съм ти на тебе от бога дадена майка, а на тебе, глупачко — кръвна! Нима, казвам, бива тъй да ме оскърбявате? Че когато се оскърбява майка на земята, на небето божията майка горчиво плаче!“ Е, тук Максим ме взе на ръце и ме понесе из стаята, носи и подскача — беше силен, мечокът! А Варка се надува момата, като паун, с мъжа си се хвали като с нова кукла, и все току върти очи и все някак важно приказва за домакинството, като истинска жена — да си умреш, като я гледаш! Пък такива питки с извара поднесе с чая, че и вълкът ще си строши зъбите, а изварата като трици се разсипва!

Така мина сума време, беше вече наближило и ти да се родиш, а дядо ти все мълчи — упорит, таласъмът! Аз се отбивах при тях скришом, а той знаел, ама се правеше, че не знае. На всички в къщи беше забранено да говорят за Варя и всички мълчаха, и аз мълчах, но си знам — не може бащиното сърце дълго да изтрае. И ето че дойде заветният час — нощ, виелица вие, като че мечки блъскат прозорците, комините свирят, като че всичките дяволи са се откъснали от веригите, лежим ние с дядо ти — не ни се спи, аз му казвам: лошо и на бедните в такава нощ, а още по-лошо за онзи, комуто е неспокойно сърцето! Изведнъж дядо ти запитва: „Как са те?“ — „Нищо, казвам, добре са.“ — „Аз, казва, за кого попитах?“ — „За Варвара, дъщеря ни, и за Максим, зетя.“ — „А как се сети, че за тях?“ — „Доста, казвам, старче, си се инатил, остави тази игра — кому е весело от нея?“ Той въздиша: „Ах, вие, казва, дяволи, сиви дяволи!“ После — разпитва: „Какво, казва, онзи голям глупак — за баща ти де — вярно ли, че е глупак?“ Аз казвам: „Глупак е, които не иска да работи, а живее на чужд гръб, ти

погледни Яков и Михаил — не живеят ли те като глупци? Кой в къщата е работник, кой е печаловникът? Ти. Те много ли ти помагат?“ Тука той взе да ме гълчи — и луда съм била, и подла, и сводница, и вече не знам каква! Аз мълча. „Как може, казва, да те привлича човек, неизвестно откъде и неизвестно какъв?“ Аз си мълча, а когато той се умори, казах: „Иди да видиш как живеят, как хубаво си живеят.“ — „Много, казва, голяма чест ще им направя, нека те сами дойдат...“ Тук аз вече заплаках от радост, а той ми разплита плитките — обичаше да си играе с косите ми — и бърбори. „Не хленчи, глупачке, нима, казва, аз нямам сърце?“ Той по-рано беше много добър, нашият дядо, а откак реши, че няма по-умен от него, оттогава стана и зъл, и оглупя.

И ето дойдоха те, майка ти и баща ти, на свят ден, на сирната неделя, едри и двамата, гладки, чисти. Застана Максим пред стария — а старият му до раменете, — застана и каза: „Не мисли, за бога, Василий Василич, че съм дошъл при тебе за зестра, не, аз дойдох да почета бащата на моята жена.“ На стария това се хареса, засмя се: „Ах, ти, казва, върлино, разбойнико! Я, казва, стига глупости, живеете с мен!“ Максим се начумери: ужким де, както Варвара иска, а на мен ми е все едно! И веднага започнаха зъб за зъб — никак не се погаждаха! Смигам аз на баща ти и с крак го бутам под масата — не, той си знае неговото! Хубави очи имаше: весели, лъчисти, а веждите му — черни, като ги свие, очите се скрият, лицето му стане каменно, упорито и вече никого не слуша, само мен; аз го обичах къде повече, отколкото родните си деца, а той знаеше това и също ме обичаше! Притисне се до мене, прегърне ме или ме вземе на ръце, мъкне ме по стаята и говори: „Ти, казва, си ми истинска майка, като земята, аз тебе те обичам повече от Варвара!“ А майка ти по онова време беше весела и лудетина — хвърля се въз него, крещи: „Как можеш да говориш така, необуздана главо?“ И се забавляваме, играем тримата; хубаво живеехме, гълъбчето ми! Той и танцуваше тъй, както малцина, знаеше хубави песни — от слепите ги научил, а няма по-добри певци от слепите!

Настаниха се те с майка ти в пристройката в градината: там се роди и ти, точно, по обед — баща ти си иде да обядва, а ти насреща му. Ама че се радва, лудува, а майка ти — просто я измъчи — като че ли кой знае каква работа е раждането. Взе ме на гръб и ме понесе през двора към стария да му докладва, че още един внук му се е родил —

старият почна дори да се смее: „Голям, казва, върколак си ти, Максиме!“

А вуйчовците ти не го обичаха — той не пиеше, имаше остър език и беше способен на всякакви хрумвания — горчиви му излязоха те! Веднъж през великите пости духна вятър и изведнъж цялата къща засвири, заеча страшно — всички изтръпнахме, що за напаст? Дядо ти съвсем се изплаши, заповяда навсякъде да запалим кандилата, тича, крещи: „Молебен трябва да се отслужи!“ И изведнъж всичко престана; още повече се изплашихме. Вуйчо ти Яков се сети: „Това, казва, навярно Максим го е направили!“ После той сам си каза, че е сложил на капандурата разни шишета — вятърът духа в гърлата им, а те бучат, всяко по своему. Дядо ти го заплаши: „Гледай, за тия шеги да не те върнат пак в Сибир, Максиме!“

Една година имаше голям студ и в града почнаха да навлизат вълци от полето; ту куче удушат, ту кон изплашат, разкъсаха пиян пазач — голяма суматоха настъпи. А баща ти вземе пушката, привърже ските и хайде нощем в полето — гледаш — вълк влачи или два. Одере кожата, изчисти главата, постави стъклени очи — хубаво излизаше! И ето че излязъл в коридора вуйчо ти Михаил по нужда, изведнъж — бяга назад, косата му щръкнала, очите ококорени, гърлото схванато — нищо не може да каже. Панталоните му се свлякоха, оплете се той в тях, падна, шепне — вълк! Всички грабнаха кой каквото успя, хвърлиха се в коридора със свещ — гледат, а от долапа наистина подал глава вълк! Бият го, стрелят го, а той — не шава. Повгледаха се — само кожа и празна глава, а предните крака заковани с гвоздеи за долапа! Дядо ти тогава много се разсърди на Максим. И Яков започна да се меси в тия шеги: направи Максим от картон глава, постави нос, очи, направи уста, налепи кълчища наместо коса, а после тръгнат с Яков по улицата и пъхат в прозорците тия страшни мутри — хората, разбира се, се плашат, крещят. А нощем се увиват в чаршафи и тръгнат, изплашили веднъж попа, той се хвърлил към поста, а часовият, също изплашен, почнал да вика: „Караул!“ Много такива ги вършеха те и никак не можахме да ги отучим; и аз им казвах — откажете се, и Варя също — не, не се отказват, Максим се смее: много е, казва, забавно да гледаш как хората за нищо и никаква работа бягат презглава от страх! Иди, та му разправяй...

И това едва не му докара гибелта: вуйчо ти Михаил е също като дядо ти — обидчив, злопаменен и замислил той да погуби баща ти. Идели те в началото на зимата от гости четирима: Максим, вуйчовците ти и един дякон — него после го разпопиха, защото би до смърт един файтонджия. Вървели по Ямска улица и подмамили Максим на Дюков яз, уж да се попързаят по леда, както децата се пързаят, подмамили го и го бутнали в процепа — аз съм ти разказвала за това...

— Защо вуйчовците са злобни?

— Те не са злобни — спокойно казва баба, като смръква емфие. — Те са просто глупави! Мишка е хитър, но глупав, а Яков — средна хубост, чудат мъж... Блъснали го във водата, той изскочил, хванал се за края на процепа, а те почват да го удрят по ръцете, всичките му пръсти смазали с токовете на обувката си. За негово щастие той бил трезвен, а те пияни, той с божия помощ някак се изпънал под леда, държи лицето си нагоре в процепа, диша, а те не могли да го достигнат, хвърляли някое време по главата му лед и заминали, демек — сам ще потъне! А той излязъл и бегом в полицейския участък — близкия, ти го знаеш, на площада. Приставът познаваше и него, и цялото ни семейство, пита го: как се случи това?

Баба се кръсти и благодарно говори:

— Успокой, господи, Максима Саватеича при твоите праведници, заслужава го! Той скрил от полицията работата. Аз, казва, сам, като бях пиян, се залутах на яза и паднах в процепа. Приставът казва — не е вярно, ти не пиеш! Много ли, малко ли, разтрили го те в полицията с водка, облекли го в сухо, увили го в кожух и го докараха в къщи, с него и самият пристав и други двама. А Яшка и Мишка още не бяха се върнали в къщи, скитат по кръчмите, славят баща и майка. Гледаме ние с майка ти Максим и не можем да го познаем, червен целият, пръстите му смазани, кръв тече, на слепите очи като да има сняг, а не се топи — косата му беше побеляла.

— Варвара пищи: „Какво направиха с теб?“ Приставът се присламчва към всички, подпитва, а сърцето ми усеща — ох, не е добра работата! Аз пратих Варя при пристава, а сама тихо, питам Максим — какво се случи? „Пресрещнете първа, шепне той, Яков и Михаил, научете ги да кажат, че са се разделили с мен на Ямска улица, самите те тръгнали по Покровска, а аз уж съм свърнал в Предачна уличка! Да не объркате, защото ще загазим от полицията!“ Аз — при

стария: „Иди залъгвай пристава, а аз ще чакам на портата синовете“ — и му разказах какво зло ни е сполетяло. Облича се той, трепери, мърмори: „Знаех си аз, очаквах такова нещо!“ Лъже, нищо не е знаел! Е, срещам аз децата с плесници по мутрите — Мишка от страх веднага изтрезня, а Яшенка, милият, нищо не разбира, но бърбре: „Аз нищо не знам, всичко това Михаил го направи, той е по-голям!“ Успокоихме ние пристава как да е — добър господин беше той! „Ох, казва, слушайте, ако се случи у вас нещо лошо, ще знам кой е виновен!“ Каза това и си отиде. А старият се приближи до Максим и каза: „Е, благодаря ти, друг на твое, място не би постъпил така, разбирам аз! И на тебе, дъще, благодаря, дете доведе добър човек в бащиния си дом!“ Той, старият, когато искаше, хубаво говореше, подире от глупост взе да си заключва сърцето. Останахме трима, Максим заплака и като че взе да бълнува: „Защо направиха това, какво лошо им сторих? Мамо — защо?“ Той не ми викаше майко, а мамо, като малко дете, а и по характер беше същинско дете. „Защо?“ — пита. Аз плача, какво друго ми остана? Нали са ми деца, жал ми е за тях! Майка ти си изпокъса всичките копчета от блузата, седи разрошена като след бой, реве: „Да се махнем, Максиме! Братята ми са ни врагове, боя се от тях, да се махнем!“ Аз ѝ викнах: „Не хвърляй съчки в огъня, и без това на горяло мирише!“ Тогава дядо ти прати ония глупци да искат прошка, скочи тя, фрас Мишка по бузата — на ти прошка! А баща ти се оплаква: „Защо сторихте това, братя? Ами вие без ръце щяхте да ме оставите, а какъв работник ще бъда без ръце?“ Е, помириха се как да е. Боледува баща ти, седем недели лежа и няма-няма, па каже: „Ех, мамо, хайде ела с нас в друг град — тежко е тука!“ Скоро му се случи да замине за Астрахан: там през лятото чакали царя, а на баща ти поръчаха да строи триумфална врата. Отпътуваха с първия параход. Като с душата си се разделих аз с тях, той също беше печален и все ме предумваше — да замина и аз за Астрахан. А Варвара се радваше, даже не искаше да скрива радостта си, безсрамницата... Така и заминаха...

Тя отпи глътка водка, смръкна енфие и каза, като гледаше замислено през прозореца сивосиньото небе:

— Да, не бяхме една кръв ние с баща ти, а по душа — еднакви...

Понякога, по време на разказа ѝ, влизаше дядо, повдигаше нагоре лицето си на порче, миришеше с острия си нос въздуха, подозрително поглеждаше баба, слушаше нейния разказ и мърмореше:

— Лъжй, лъжй...

Неочаквано запитваше:

— Лексей, пи ли тя тука водка?

— Не.

— Лъжеш, по очите ти познавам.

И нерешително излизаше. Баба, като подмигваше след него, казваше някоя поговорка:

— Махни се, Авдей, конете да плашиш недей!

Веднъж, застанал сред стаята, загледан в пода, той тихичко попита:

— Майко?

— Е?

— Ти виждаш ли как вървят работите, а?

— Виждам.

— Какво мислиш?

— Съдба, старче! Помниш ли как все приказваше, че на дворянин ще я дадеш?

— Да.

— На ти го сега.

— Голтак.

— Е, това си е нейна работа!

Дядо излезе. Подуших нещо недобро и попитах баба:

— За какво говорихте?

— Ти все да знаеш — сърдито отвърна тя, като ми разтриваше краката. — От малък всичко ще научиш, после няма да има за какво и да питаш... — И се засмя, като клатеше глава.

— Ах, дядо, дядо, малка прашинка в очите божи! Лъонка, ти само мълчи за това — съвсем се разори вече дядо ти! Даде на един господар много пари — хиляди, а господарят пропаднал...

Като се усмихна, тя се замисли, дълго седя мълчаливо, и голямото ѝ лице се намръщи, стана печално, потъмня.

— За какво мислиш?

— Ами мисля какво да ти разкажа! — трепна тя. Е, за Евстигней — искаш ли! Та ето:

Евстигней-псалт решил,

че по ум — той над всички бил,
над попове, боляри
и над песове стари!
Като пуяк ходи, такъв един,
а се мисли за райска птица Сирин;
учи всички — съседа, съседката,
туй било инак, онуй пък — не така.
Ниска му черквата — ужасна!
Улицата погледне — тясна!
Ябълката румена — червива!
Слънчице грейнало — не бива!
Каквото и да покажат на Евстигнея
Той —

баба надува бузи, изблещва очи, доброто ѝ лице става глупаво и смешно, тя говори с ленив глас:

— Туй нещо и аз го умея,
даже го по-добре правя,
ала време не ми остава.

Като помълчи, усмихвайки се, тя тихичко продължава:

И ето една нощ дяволите чукат:
— Не ти, псалте, харесвало тука?
Хайде ела в нашия ад,
хубаво възлените горят!
Не успял той шапката си да сложи,
повлекли го дяволите безбожни,
защипали го, завили,
двама се на гърба му качили,
пъхнали го в адската клада.
— Харесва ли ти, Евстигнейчо, в ада?
Пържи се псалтът, взира се,

*на колене и длани подпира се,
уста нацупил, казва с досада:
— Абе — много ви е задушен ада!*

Като свърши баснята с ленив, мазен глас, тя си променя лицето, смее се тихичко и ми пояснява:

— Не се предад Евстигней, яко стои на своето, упорит като нашия дядо! Хайде спи, време е...

Мама, идваше на тавана рядко, не оставаше дълго при мен, говореше бързо. Тя ставаше все по-красива, все по-хубаво се обличаше, но и в нея, както и в баба, аз чувствавах нещо ново, което криеха от мене, чувствавах и се досещах.

Все по-малко ме занимаваха бабините приказки и даже това, което разказваше за баща ми, не успокояваше смътната, но нарастваща с всеки ден тревога.

— Защо се безпокои душата на баща ми? — питах аз баба.

— Че отде ще знам — казваше тя, затваряйки очи. — Това е божя работа, небесна, непонятна нам...

Нощем, гледайки безсънно през сините прозорци как бавно плуват звездите по небето, аз измислях какви ли не скръбни истории. Главно място в тях заемаше баща ми, той всякога вървеше някъде сам, с бастун в ръка, и рунтаво куче след него...

[1] Женски накити за глава. ↑

[2] В село Колюпановка, Тамбовска губерния, Борисоглебска околия, аз чух друг вариант на тази легенда: ножът убива завареника, който бил наклеветил мащехата си. (Б. на М. Горки). ↑

Веднъж заспах надвечер, а като се събудих — почувствувах, че и краката ми са се пробудили, спуснах ги от кревата — те пак се схванаха, но в мен вече се яви увереност, че краката ми са здрави и аз ще мога да ходя. Това беше така силно и хубаво, че аз завиках от радост, натиснах с цялото си тяло краката си на пода, паднах, но веднага запълзах към вратата, по стълбата, като живо си представях как всички долу ще се учудят, като ме видят.

Не помня как се намерих в стаята на мама, на бабините колене, пред нея стояха някакви чужди хора, суха зелена бабичка строго казваше, като заглушаваше всички гласове:

— Дай му да пие малинов сок, па го завий презглава...

Тя беше цялата зелена: и роклята, и шапката, и лицето с брадавичка под окото, даже кичурчето косми на брадавичката беше като трева. Отпуснала долната си устна, а горната дигнала, тя ме гледаше със зелени зъби, закрила очи с ръка в черна дантелена ръкавица без пръсти.

— Коя е тази? — попитах аз, като се смутих. Дядо отговори с неприятен глас:

— Това е новата ти баба...

Мама, като се усмихваше, доведе при мен Евгений Максимов.

— Ето и баща ти...

Тя почна да говори нещо бързо, неразбрано. Максимов, присвил очи, се наведе към мен и каза:

— Аз ще ти подаря боички.

В стаята беше много светло, в предния ъгъл, на масата, горяха сребърни свещници с по пет свещи, между тях беше любимата дядова икона „Не плачи за мене, майко“, бляскаха и се разтапяха в пламъци бисерите на обковката, лъчисто горяха малинови аметисти върху златото на венците. В тъмните стъкла на прозорците откъм улицата мълчаливо се притискаха като мекици смътни кръгли муцуни,

прилепили сплеснати носове, всичко наоколо плуваше нанякъде, а зелената баба ме пипаше със студени пръсти зад ухото и казваше:

— Непременно, непременно...

— Унесе се — каза баба и тръгна с мен към вратата.

Но аз не се бях унесъл, а само затворих очи и когато тя ме мъкнеше нагоре по стълбата, я запитах:

— Защо не ми каза...

— А ти по-добре мълчи!

— Лъжци такива...

Като ме сложи на кревата, тя мушна глава във възглавницата и цяла затрепера, заплака: раменете ѝ се тресяха и като се задавяше, тя мърмореше:

— А ти си поплачи... поплачи си...

Не ми се плачеше. На тавана беше сумрачно и студено, аз треперех, креватът се люлееше и скърцаше, зелената баба стоеше пред очите ми, аз се престорих на заспал и баба излезе.

Като тъничка струйка безцветно протекоха няколко празни дни, след годежа мама замина някъде, в къщата беше мъчително тихо.

Една сутрин дойде дядо с длето в ръка, отиде до прозореца и започна да отчопля замазката на зимната рамка. Яви се баба с тас вода и парцали, дядо тихо я попита:

— Какво, старо?

— Как какво?

— Драго ли ти е, а?

Тя отвърна също така, както и на мен по стълбата:

— А ти по-добре мълчи!

Простите думи сега имаха особен смисъл, зад тях се криеше нещо голямо, тъжно, за което не е нужно да се говори и което всички знаят.

Като измъкна предпазливо рамката, дядо я понесе навън, баба разтвори прозореца — в градината подсвиркваше скорец, цвърчаха врабчета. Опияняваща миризма на размекната пръст нахлу в стаята, синкавите плочки на печката смътно побеляха, като ги гледах, ми ставаше студено. Аз слязох от леглото на пода.

— Не ходи босичък — каза баба.

— Ще ида в градината.

— Влажно е там още, потрай!

Не ми се искаше да я слушам и ми беше неприятно даже да гледам възрастните.

В градината вече бяха наболи светлозелените игли на младата трева, по ябълките бяха набъбнали и се разпукваха пъпки, по покрива на къщицата на Петровна приятно зеленееше мъхът, навсякъде имаше много птици; веселият звън, свежият, миризлив въздух приятно замайваха главата. В ямата, дето се закла чичо Пьотр, лежеше сплетен изпочупеният от снега сух буренак. Неприятно бе да гледаш в нея — нищо пролетно нямаше там, черните главни лъщяха печално и цялата яма дразнеше със своята ненужност. Сърдито ми се доця да изскубя, да изпокърша буренака, да изхвърля парчетата тухли, главните, да изчистя всичко мръсно, ненужно и да си построя в ямата чисто жилище, където да живея през лятото сам, без възрастните. Веднага се залових за работа. Тя отведнъж за дълго и хубаво ме отвлече от онова, което се вършеше в къщи и което, макар да бе все още много обидно, от ден на ден губеше значение за мен.

— Ти какво си се намусил такъв? — питаха ме ту баба, ту мама. Беше ми неловко, че питат — аз вече не им се сърдех, а просто всичко в къщата ми беше станало чуждо. Често на обед, вечерен чай и вечеря седеше зелената баба като гнил кол в стар плет. Очите ѝ бяха пришити към лицето с невидими конци, леко изпъкнали от костеливите си ями, те се движеха твърде ловко и всичко виждаха, всичко забелязваха. Те се вдигаха към тавана, когато тя говореше за бога, спускаха се на бузите, ако се говореше за домашни работи. Веждите ѝ бяха като от трици и сякаш залепени. Оголените ѝ широки зъби безшумно прегризваха всичко, което тя със смешно извита ръка и щръкнало кутре пъхаше в уста, край ушите ѝ се движеха кокалени бучки, ушите се движеха и зелените влакна на брадавицата също мърдаха, като пълзяха по жълтата, набръчкана и противно чиста кожа. Тя цялата беше също така чиста, както и синът ѝ — беше ти стеснително, неприятно да се допреш до тях. В първите дни тя се опита да пъха своята мъртва ръка към устните ми, ръката миришеше на жълт казански сапун и тамян, аз се отвърщах, избягвах.

Тя често казваше на сина си:

— Момчето непременно трябва да се възпитава — разбираш ли, Женья?

Той послушно навеждаше глава, свиваше вежди и мълчеше. И всички се мръщеха при тая зелена баба.

Ненавиждах бабата — пък и сина ѝ — със съсредоточена ненавист; много побои ми докара това тежко чувство. Веднъж на обед, като изблеци страшно очи, тя каза:

— Ах, Альошенка, защо ядеш бързо и такива големи зальци! Ще се задавиш, мили!

Измъкнах залька от устата си, набодох го отново на вилицата и ѝ го протегнах:

— Вземете, щом ви се свиди...

Мама ме дръпна от масата и аз позорно бях прогонен на тавана — дойде баба и се кикотеше, като си затискаше устата:

— Ах, господи! Немирник си ти, бог да ти е на помощ...

Не ми харесваше, дето тя си запушва устата и аз избягах от нея, като се качих на покрива и дълго седях там зад комина. Да, много ми се искаше да пакостя, да говоря на всички лоши думи и ми беше трудно да надвия това желание. Но стана тъй, че го надвих: веднъж намазах столовете на бъдещия си пастрок и новата баба със смола от вишните — те и двамата се залепиха; това беше много смешно, но когато дядо ме беше вече набил, на тавана при мен дойде мама, привлече ме до себе си, силно ме стисна с колене и каза:

— Слушай, защо се сърдиш? Ако знаеше какво мъчение е това за мен!

Очите ѝ се наляха със светли сълзи, тя притисна главата ми до бузата си — беше така тежко, че по-добре да беше ме ударила! Казах, че никога вече няма да обиждам Максимови, никога — само и само да не плаче.

— Да, да — каза тя тихо, — не е нужно да пакостиш! Ето, скоро ще се венчаем, после ще отидем в Москва, а после ще се върнем, и ти ще живееш при мен. Евгений Василиевич е много добър и умен, на теб ще ти бъде добре с него. Ще учиш в гимназия, после ще станеш студент — такъв, какъвто е той сега, а после доктор. Какъвто искаш — ученият може да стане какъвто иска. Хайде, иди сега да играеш...

Тези „после“, които тя нареди едно след друго, ми се сториха като някаква стълба някъде дълбоко надолу и далеч от нея, в тъмнина, в самота — не ме зарадва тази стълба. Много ми се искаше да кажа на мама:

„Не се омъжвай, моля ти се! Аз сам ще те храня!“

Но това не стана. Мама всякога будеше много нежни мисли, но аз никога не се решавах да изкажа тия мисли.

Моята работа в градината потръгна добре: оплевих, изсякох с косер буренака по края на ямата, където земята се беше сринала, наредих парчета тухли, направих от тях широка седалка — на нея можеше даже да се лежи. Събрах много цветни стъкла и парчета от

чини, замазах ги с глина в пролуките между тухлите — когато в ямата светеше слънце, всичко това гореше разноцветно като в черква.

— Майсторски измислено! — каза веднъж дядо, като разглеждаше моята работа. — Само че бурените ще те задушат — оставил си корените. Дай, аз ще прекопая земята с лизгар — иди го донеси!

Аз донесох лизгара, дядо си плю на ръцете и като попълкваше, почна да забива с крак лизгара дълбоко във влажната земя.

— Отхвърляй корените! После аз ще ти посадя тук слънчоглед, слез — хубаво ще стане! Хубаво...

И изведнъж, като се преви над лизгара, той замълча, замря. Аз го загледах — от малките му, умни като на куче очи на земята често покапваха дребни сълзи.

— Какво правиш?

Той трепна, изтри лицето си с длан, мътно ме погледна.

— Изпотих се! Гледай колко много червеи!

После отново започна да копае и изведнъж каза:

— Залудо, братле, залудо си направил ти всичко това. Скоро ще продам къщата. Наесен сигур ще я продам. Пари трябва, за зестра на майка ти. Така е. Нека поне тя да живее добре, бог да ѝ помага.

Той хвърли лизгара и като махна ръка, отиде зад банята, в ъгъла на градината, където му бяха парниците, а аз започнах да копая и веднага си посякох с лизгара един пръст на крака.

Това ми попречи да придружа мама до черква за венчавка, можах само да изляза до портата и видях как навела глава, под ръка с Максимов, предпазливо стъпва по тухлите на тротоара, върху зелената тревица, показала се през пукнатините му — сякаш че стъпваше по остри гвоздеи.

Сватбата беше скромна. Като се върнаха от черква, пиха чай без настроение, мама веднага се преоблече и отиде в спалнята си да нарежда куфарите, пастрокът седна до мене и каза:

— Обещах да ти подаря боички, но тук в града няма хубави, а своите не мога да ти дам, затова ще ти изпратя от Москва...

— А какво ще правя с тях?

— Не обичаш ли да рисуаш?

— Не мога.

— Е, тогава ще ти изпратя нещо друго.

Дойде мама.

— Ние скоро ще се върнем, баща ти ще издържи изпита, ще свърши учението и веднага назад...

Беше ми приятно, че те разговарят с мен като с възрастен, но някак странно беше да слушам, че човек с брада все още се учи. Аз попитах:

— Ти какво учиш?

— Земерство...

Мързеше ме да попитам що за работа е то? Къщата беше пълна с досадна тишина, някакво тихо шумолене, искаше ми се нощта да настъпи по-скоро. Дядо стоеше, опрял гръб на печката, и гледаше примижал през прозореца, зелената баба помагаше на мама да нарежда, мърмореше, охкаше, а баба, пиана от обед, за да не се посрами, я заведоха на тавана и я заключиха.

Мама замина на другия ден рано сутринта. На прощаване тя ме прегърна, като ме повдигна леко от земята, загледа ме в лицето с някакви непознати очи и каза, като ме целуваше:

— Хайде, прощавай...

— Кажи му да ме слуша — мрачно се обади дядо, като гледаше в още розовото небе.

— Слушай дядо си — каза мама, като ме прекръсти. Очаквах, че ще каже нещо друго и се разсърдих на дядо, задето ѝ попречи.

Те седнаха в кабриолета, мама дълго и сърдито откачваше полата на роклята си, задянала се за нещо.

— Помогни ѝ, нима не виждаш? — ми каза дядо. Аз не помогнах, скован от мъка.

Максимов бързо наместваше в кабриолета дългите си крака в сини тесни панталони, баба мушкаше в ръцете му някакви вързопи, той ги поставяше на коленете си, подкрепяше ги с брада и плахо мръщеше бледо лице, като провличаше:

— До-остатъчно-о...

В друг кабриолет седна зелената баба с по-големия си син, офицера: тя седеше като нарисувана, а той си чешеше брадата с дръжката на сабята и се прозяваше.

— Значи — вие ще идете на война? — питаше дядо.

— Непременно!

— Не е лошо. Трябва да се бият турците.

Тръгнаха. Мама няколко пъти се обърна, размахвайки кърпа, баба, опряна с ръка на стената на къщата, също махаше ръка във въздуха и се обливаше в сълзи, дядо също изстискваше с пръсти сълзите от очите си и мърмореше сърдито:

— Няма да е... на добро... няма...

Аз седях на чукана, като гледах как подскача кабриолетът — ето, те свърнаха зад ъгъла и в гърдите ми нещо плътно се захлопна, затвори се.

Беше рано, прозорците на къщите бяха прикрити с капаци, улицата бе пуста — никога не бях я виждал така мъртво-пуста. Далеч някъде досадно свиреше пастир.

— Да идем да пием чай — каза дядо, като ме хвана за рамо. — Както се види — писано ти е с мен да живееш; ще драскаш по мене като кибритена клечка по тухла.

От сутрин до вечер ние с него мълчаливо работехме в градината. Той копаеше лехи, връзваше малините, чистеше лишей от ябълките, мачкаше гъсениците, а аз все строях и украсявах моето жилище. Дядо отрязва края на обгорялата гредка, наби в земята пръти, аз окачих на тях клетките с птиците, оплетох от сухия буренак гъста леса и направих над седалката покривче против слънце и роса, стана съвсем хубаво.

Дядо казваше:

— Това е много полезно, дето се учиш сам да си подреждаш по-добре.

Аз много ценях думите му. Понякога той се настаняваше на седалката, която бях покрил с чим и ме учеше; бавно, като че с усилие измъкваше думите си.

— Сега ти си отрязано от майка си парче, ще ѝ се родят други деца, те ще ѝ бъдат по-мили от теб. Баба ти, ей я, почна да пие.

Дълго мълчи, като че се ослушва — и пак насила заронва тежки думи.

— Тя за втори път се пропива — когато Михаил трябваше да иде войник, тя също се запи. И ме предума, старата глупачка, да го откупя. Може би войниклъкът щеше да го промени... Ех, че сте... А аз скоро ще умра. Значи — ще останеш сам, сам за себе си — сам на живота си господар — разбираш ли? Тъй. Учи се сам на себе си да слугуваш, а на други — не се поддавай! Живей кротичко, спокойничко, но — решително! Слушай всички, а прави, както за теб е по-добре...

Цялото лято, като се изключат, разбира се, лошите дни, аз прекарах в градината, в топлите нощи даже спях там на козячето, подарено ми от баба. Често и тя самата нощуваше в градината — донесе наръч сено, разхвърли го до моето легло, прилегне и дълго ми разказва нещо, като прекъсва думите си с неочаквани вметвания...

— Гледай — звезда падна! Някоя чиста душица се е измъчила, спомнила си майката-земя! Значи — сега някъде се е родил добър човек.

Или ми посочваше:

— Нова звезда е изгряла, погледни! Каква е голяма! Ох, ти, небе-небенце, светла дреха божия...

Дядо мърмореше:

— Ще се простудите, глупчовци, ще се поболееете или ще се схванете. Крадци ще дойдат, ще ви издушат...

Понякога, като залезе слънцето, потекат по небето огнени реки и — угаснат, посипва се по кадифената зеленина на градината златисточервена пепел, после всичко наоколо видимо потъмнява, разширява се, набъбва, обляно от топъл здрач, отпускат се наситените със слънце листа, превиват се тревите към земята, всичко става по-меко, по-пищно, тихо издишва разни аромати, нежни като музика — и музика плува отдалеч откъм полето: свирят заря в лагерите. Настъпва нощ и с нея гърдите се пълнят с нещо силно, освежаващо като добра майчина милувка, тишината меко глади с топла мъхната ръка сърцето и от паметта изчезва всичко, което трябва да се забрави — всичкият зъл, дребнав прах на деня. Приятно е да лежиш по гръб, да следиш как се разгарят звездите и придават безкрайна дълбочина на небето; тази дълбочина, която се издига все по-високо, открива нови звезди, леко те повдига от земята и — тъй ти е странно — земята ли се е смалила колкото теб, или самият ти чудесно си пораснал, разгърнал си се и се топиш и сливаш с всичко, което е наоколо. Става по-тъмно, по-тихо, но навсякъде са протегнати чувствителни струни и всеки звук, запее ли птица насън, претича ли таралеж, или някъде тихо пламне човешки глас — всичко е особено, не по дневно звучно, подсилено от любовно внимателната тишина.

Засвирва хармоника, прозвучава женски смях, издрънква сабя по плочите на тротоара, изскимтява куче — всичко това е ненужно — падат последните листа на прецъфтелият ден.

Имаше нощи, когато изведнъж в полето, на улицата гръмваше пиян вик, някой тичаше с тежки стъпки — това бе нещо привично и не будеше интерес.

Баба до късно не заспива, лежи, турила ръце под глава, и в тиха възбуда разказва нещо, явно без да се интересува слушам ли я аз, или не. И всякога умееше да избере приказка, която правеше нощта още по-значителна, още по-красива.

Под нейната плавна реч аз неусетно заспивах и се събуждах заедно с птиците. Право в лицето ми гледа слънцето, затопля се и тихо струи утринният въздух, листата на ябълките отърсват росата, влажната зеленина на тревата блести все по-ярко и придобива кристална прозрачност, над нея се издига тънка пара. В лилавото небе расте ветрило от слънчеви лъчи, небето синее. Невидимо високо звъни чучулига и всички цветове, звукове като роса се просмукват в гърдите, като предизвикват тиха радост и будят желание по-скоро да ставаш, нещо да работиш и да живееш в дружба с всичко живо наоколо.

Това беше най-тихото и съзерцателно време през целия ми живот, именно през това лято в мен се появи и укрепна чувството на увереност в собствените сили. Аз подивях, станах саможив. Чувах кръсъците на Овсяниковите деца, но не ме влечеше към тях, а когато се появяваха братовчедите, това ни най-малко не ме радваше, само възбуждаше тревога, да не би да развалят моите постройки в градината — моята първа самостоятелна работа.

Престанаха да ме интересуват и дядовите думи, все по-сухи, бърбиви, охкащи. Той почна често да се кара с баба, изгонваше я от къщата, тя ходеше ту при вуйчо Яков, ту при Михаил. Случваше се да не се върне в къщи по няколко дни, дядо сам готвеше, гореше си ръцете, виеше, псуваше, трошеше съдовете и ставаше забележимо алчен.

Понякога, като идваше при мен в колибата, той удобно се наместваше на чима, следеше ме дълго и мълчаливо и неочаквано запитваше:

— Защо мълчиш?

— Така! Какво има?

Той почваше да ме поучава:

— Ние не сме господари. Нас няма кой да ни учи. Ние трябва всичко сами да разбираме. За другите са написани книги, училища са

построени, а за нас нищо не е направено. Всичко сам си прави...

И се замисляше, изсъхваше, неподвижен, ням, почти страшен.

През есента той продаде къщата, а малко преди продажбата, на утринния чай, изведнъж мрачно и решително каза на баба:

— Е, майко, храних те, храних — стига! Изкарвай си сама хляба.

Баба посрещна съвсем спокойно тия думи, сякаш отдавна знаеше, че те ще бъдат казани и ги чакаше. Бавно взе табакерката, напълни грапавия си нос и каза:

— Е, какво пък! Щом е така — така да е...

Дядо нае две тъмни стаички в сутерена на стара къща в задънена уличка, под един хълм. Когато се пренасяхме в квартирата, баба взе стар цървул с дълга връв, хвърли го под пещта и като клекна, почна да примамва таласъма:

— Таласъмко, братко — ето ти шейна, ела и ти с нас на ново място, на друго щастие...

Дядо надникна през прозореца откъм двора и викна:

— Аз ще ти покажа на теб, еретичко! Гледай да ме посрамиш...

— Ох, старче, беда ще си навлечем — сериозно го предупреди тя, но дядо кипна и забрани таласъмът да се превозва.

Мебелите и разните вещи той разпродава цели три дни на вехтошари татари, като разпалено се пазареше и псуваше, баба гледаше от прозореца и хем плачеше, хем се смееше и тихо подвикваше:

— Влачи! Троши...

Аз също бях готов да плача от жал за моята градина, за колибата.

Пренесохме се с две коли и тази, на която седях аз между разни партакеша, страшно тръскаше, като че ли нарочно, за да ме хвърли долу.

И с това усещане на упорито, захвърлящо ме някъде си тръскане аз преживях две години, до самата смърт на майка ми.

Мама се яви скоро след като дядо се засели в сутерена, бледа, отслабнала, с грамадни очи и горящ, учуден блясък в тях. Тя все някак се вглеждаше, като че за пръв път виждаше баща си, майка си и мен, вглеждаше се и мълчеше, а пастрокът неуморимо се разхождаше по стаята, подсвиркуваше тихо, покашлюваше, турил ръце зад гърба си и играейки с пръстите си.

— Господи, как страшно растеш ти! — ми каза мама, като стисна с горещи длани бузите ми. Тя беше облечена зле — в широка червеникава рокля, издута на корема.

Пастрокът ми протегна ръка:

— Здравей, брате! Е, как си, а?

Помириса въздуха и каза:

— А знаете ли — у вас е много влажно!

И двамата като че ли бяха тичали дълго, бяха се уморили, всичко на тях беше измачкано, изтъркано и като че нищо друго не бе им нужно, а само да легнат и да си отдъхнат.

С досада пиехме чай. Дядо разпитваше, като гледаше как дъждът мие стъклото на прозореца:

— Значи — всичко изгоря?

— Всичко — решително потвърди. — Ние сами едва се спасихме...

— Да. Огънят не се шегува.

Притиснала се до рамото на баба, мама й шепнеше нещо на ухо, баба примижаваше, като че й блести. Ставаше все по-досадно.

Изведнъж дядо каза ехидно и спокойно, доста високо:

— А аз чух, Евгений Василичев, че пожар не е имало, а просто ти, господине, си проиграл всичко на карти...

Стана тихо като в зимник, самоварът пуфтеше, дъждът плющеше по стъклата, после мама произнесе:

— Тате...

— Какво-о тате-е? — оглушително изкрещя дядо. — Какво още има? Не ти ли казах аз на теб: не обменяй трийсет за двайсет? Ето ти тебе — ето го изтънчения! Дворянка, а? Какво, дъще?

Закресяха и четиримата, най-високо от всички пастрокът. Аз излязох в коридора, седнах там на дървата и замръзнах в изумление, мама бе като подменена — съвсем не беше същата, предишната. В стаята по-малко се забелязваше, но тук, в здрача, аз си спомних ясно каква беше по-рано.

После — не помня как, аз се намерих в Сормово, в къща, където всичко беше ново, стени без тапети, с кълчища в цепнатините между гредите и с безброй хлебарки в кълчищата. Мама и пастрокът живееха в две стаи с прозорци към улицата, а аз с баба — в кухнята с един прозорец към покрива. Иззад покривите, като черни пестници,

стърчаха към небето комините на фабриката и гъсто, къдраво димяха, зимният вятър раздухваше пушека по цялото село: у нас, в студените стаи, всякога се чувствуваше миризма на изгоряло. Рано сутрин като вълк виеше свирката:

— Хвоу, оу, оу-у...

Ако стъпиш на пейката, то от горните стъкла, през покривите, се виждат осветените с фенери порти на фабриката, разтворени като беззъба черна уста на стар просяк — в нея гъсто се влива тълпа дребни хора. На обед — пак свири свирката — черните устни на портите се отваряха, откривайки дълбока дупка, фабриката повръщаше предъвканите хора, като черен поток те се изливаха навън, бял, рошав вятър се носеше по улицата, гонеше и разпъждаше хората по къщите. Над селото много рядко се виждаше небе: ден след ден над покривите на къщите, над снежните преспи, посипани със сажди, непрекъснато висеше друг покрив, сив, плосък; той притискаше въображението и ослепяваше очите със своето тъжно едноцветие.

Вечерно време над фабриката трептеше мътночервено сияние, което осветяваше върховете на комините, и изглеждаше, че комините не се издигат от земята към небето, а се спускат към земята от този димен лак, спускат се, дишат червено и вият, бучат. Да гледаш всичко това беше непоносимо тежко, зла скука гризеше сърцето. Баба беше готвачка — готвеше, миеше пода, сечеше дърва, носеше вода. Тя работеше от сутрин до вечер, лягаше да спи уморена, като охкаше и пъшкаше. Понякога, след като сготвеше, тя навличаше къса памучна блуза и като запретваше високо полата си, се отправяше за града:

— Да видя как живее там старият...

— Вземи и мене!

— Ще замръзнеш, виж какво е ветровито!

И изминаваше седем версти по път, загубен в снежното поле. Мама, жълта, бременна, зиморничава се увиваше в сив, скъсан шал с ресни. Ненавиждах този шал, обезобразяващ едрото, стройно тяло, ненавиждах и късах ресните, ненавиждах къщата, фабриката, селото. Мама ходеше със смачкани плъстени ботуши, кашляше, като тръскаше безобразно големия си корем, нейните сивосини очи сухо и сърдито святкаха и често се спираха неподвижно на голите стени, също като че се залепваха за тях. Понякога тя по цял час гледаше през прозореца към улицата; улицата приличаше на челюст, част от зъбите на която са

почернели от старост, изкривени са, част от тях са вече изпадали и неумело са поставени нови, големи за нея.

— Защо живеем тук? — питах аз. Тя казваше:

— Ах, замълчи...

Тя говореше малко с мен, само заповядваше:

— Иди, дай, донеси!...

На улицата ме пускаха рядко и всеки път се връщах в къщи набит от момчетата. Сбиването ми беше любимо и единствено наслаждение и аз със страст му се отдавах. Мама ме биеше с ремък, но наказанието още повече ме раздразваше и следващия път аз още по-ожесточено се биех с децата — а мама ме наказваше още по-тежко. Веднъж я предупредих, че ако не престане да ме бие, ще я захапя за ръката, ще избягам в полето и там ще замръзна — тя учудено ме отблъсна, прекоси стаята и каза, като се задъхваше от умора:

— Зверче!

Живата, трептяща дъга на онези чувства, които се казват любов, избеляваше в душата ми, все по-често пламваха сини отровни пламъчета на злоба към всичко, в сърцето ми тлееше чувство на тежко недоволство, съзнание за самотност в тази сива, студена безсмислица.

Пастрокът беше строг с мен, неразговорчив с мама, той все си подсвиркуваше, кашляше, а след като се наобядваше, заставаше пред огледалото и грижливо, дълго чоплеше с клечица неравните си зъби. Все по-често се караше с мама, сърдито ѝ говореше на „ви“ — това държане отчаяно ме възмущаваше. По време на караниците той всякога плътно затваряше вратата на кухнята, явно не желаейки аз да чувам думите му, но аз все пак се вслушвах в звука на неговия глух бас:

Един път той кресна, като тропна с крак:

— Заради вашия глупав корем никого не мога да поканя на гости, крава една!

От изумление, от бясна обида аз така подскочих на печката, че си ударих главата в тавана и до кръв си прехапах езика.

В събота при пастрока идваха десетки работници да продават купончетата си за провизии, които бяха длъжни да вземат от фабричната лавка; тези купончета им се даваха вместо пари, а пастрокът ги купуваше на половин цена. Той приемаше работниците в

кухнята, седнал на масата, важен, начумерен, вземаше купончето и казваше:

— Рубла и половина.

— Евгений Василиевич, имай страх от бога...

— Рубла и половина!

Този безсмислен, тъжен живот не продължи много. Преди мама да роди, мен ме отведоха при дядо. Той живееше вече в Кунавино, заемайки тясна стаичка с руска печка и два прозореца към двора, в двуетажна къща на Пясъчна улица, спускаща се по един хълм към оградата на гробищата на полската черква.

— Какво-о? — каза той, като ме срещна и се засмя пискливо. — Има една приказка: няма по-мила дружка от родната майка, а сега, както изглежда, ще кажем: не от родната майка, а от стария дявол дядото! Ех, че сте...

Не успях и да се огледам на новото място, пристигнаха баба и мама с бебенцето. Пастрока го прогонили от фабриката, защото обирал работниците, но той заминал някъде и веднага постъпил касиер по продажба на билети на една гара.

Измина много празно време и мен отново ме преселиха при мама в сутерена на каменна къща. Мама веднага ме натика в училище. Още от първия ден училището ми стана отвратително.

Аз отидох с мамините обувки, с палтенце, прекроено от бабина жилетка, с жълта риза и спуснати панталони: всичко това отведнъж бе осмяно — за жълтата риза получих прякора „Каро асо“. С момчетата скоро се сдружих, но учителят и попът не ме обичаха!

Учителят беше жълт, плешив, постоянно му течеше кръв от носа, той идваше в клас, като запушваше ноздрите си с памук, сядаше до масата, гъгниво изпяваше урока и изведнъж, като замълчаваше посред дума, измъкваше памука из ноздрите си, разглеждаше го и клатеше глава. Лицето му беше плоско, медно, вкиснато, в бръчките се криеше някаква зеленикавост. Особено обезобразяваха това лице съвсем излишно калаени очи, които така неприятно се лепваха за собственото ми лице, че всякога ми се искаше да си обърша бузите си с длан.

Няколко дни седях в първо отделение, на предния чин, почти до масата на учителя — това беше нетърпимо. Той сякаш не виждаше никого освен мен и през цялото време фъфлеше:

— Песко-ов, смени си ризата! Песко-ов, не влачи краката си! Песков, от обувките ти пак е натекла локва!

Аз му отплащах за това с диво немирство: веднъж намерих половин замръзнала диня, издълбах я и я вързах с конец за скрипеца на вратата в полутъмния коридор. Когато вратата се отвори — кората се дигна нагоре, а когато учителят затвори вратата — кората като шапка се спусна право на плешивата му глава. Разсилният ме отведе дома с бележка от учителя и аз платих за тази шега с кожата си.

Друг път насипах в чекмеджето на масата му енфие; той така се разкиха, че излезе от клас, като изпрати да го замества зет му, офицер, който застави целия клас да пее „Боже, царя пази“ и „Ах ти, воля, моя воля“. Тези, които пееха невярно, той ги чукаше с линията по главата, някак особено звучно и смешно, но не болезнено.

Учителят по закон божи, красив млад поп с разкошна коса, ме намрази за това, че нямах „Свещена история на стария и новия завет“ и за това, че имитирах неговия говор.

Като влизаше в клас, първата му работа беше да ме запита:

— Пешков, донесе ли книгата, или не? Да. Книгата? Аз отговарях:

— Не. Не я донесох. Да.

— Какво — да?

— Не.

— Е, тогава — върви си в къщи! Да. В къщи. Защото нямам намерение да те уча. Да. Нямам намерение.

Това не ме огорчаваше много, аз излизах и до свършването на урока се разхождах по калната улица на свобода, като се вглеждах в шумния й живот.

Попът имаше благообразно христово лице, нежни женски очи и малки ръце, също така нежни към всичко, което попаднеше в тях. Всяко нещо — книга, линейка, писалка, той хващаше удивително хубаво, сякаш нещото беше живо, крехко и попът много го обича и се бои да не го повреди с невнимателно докосване. С децата той не беше така нежен, но те все пак го обичаха.

Въпреки че се учех сносно, скоро ми бе казано, че ще ме изгонят от училище за недостойно поведение. Аз се поотчаях — това ме заплашваше с големи неприятности; мама ставаше все по-раздразнителна, все по-често ме потупваше.

Но се яви помощ — в училището неочаквано пристигна епископ Хрисант^[1], приличащ на магьосник и доколкото помня, гърбав.

Когато той, дребничък с широка черна одежда, седна до масата, освободи ръце от ръкавите и каза:

— Е, хайде да си поприказваме, деца мои! — в класа веднага стана топло, весело, повея нещо непознато приятно.

Като ме извика след много други при масата, той ме попита сериозно:

— Ти на колко си години? Са̀мо? Много си дълъг, братле, а? На дъжда си стоял често, а?

Като опря на масата сухата си ръка с големи остри нокти и обхвана малката си брадичка, той ме загледа в лицето с добри очи и предложи:

— Хайде, разкажи ми нещо из свещената история, каквото ти се харесва на теб!

Когато казах, че нямам книга и че не уча свещена история, той намести калимавката си и попита:

— Как така? Нали това трябва да се учи! А може би си чувал и знаеш какво да е? Псалтира знаеш ли? Хубаво! И молитви? Ето, виждаш ли! А още и жития? Стихотворения? Та ти си бил начетен.

Яви се нашия поп, червен, запъхтян, владиката го благослови, но когато попът почна да говори за мен, той дигна ръка, като каза:

— Позволете една минутка... Хайде, разкажи за Алексей, божия човек!

— Прехубави стихове, братко, а? — каза той, когато спрях, забравил някакъв стих. — А още нещо? За цар Давид? С удоволствие ще послушам!

Аз виждах, че той действително слуша и че му харесват стиховете. Той ме разпитва дълго, после изведнъж ме прекъсна, осведомявайки се бързо:

— По псалтира ли си се учил? Кой те учи? Добрият дядо ли? Зъл? Ами? А ти много ли си немирнен?

Аз се позапънах, но казах — да. Учителят и попът многословно потвърдиха моето признание. Той ги слушаше, свел очи, като въздъхна:

— Ето какво говорят за тебе — чу ли? Хайде, ела! Като сложи на главата ми ръка, която излъчваше миризма на кипарис, той попита:

— Защо си така непослушен?

— Скучно ми е да уча.

— Скучно ли! Това, братле, е някак невярно. Щеше да ти бъде скучно да учиш — ако се учеше лошо, а ето учителите ти разправят, че добре се учиш. Значи има нещо друго.

Като извади от пазвата малка книжка, той записа:

— „Пешков Алексей“. Така. А ти все пак гледай да се сдържаш, братко, не бъди така непослушен! Малко — може, а многото вече досажда на хората! Така ли е деца?

Множество гласове весело отговориха:

— Така е.

— Вие навярно също не мирувате по малко?

Децата, смеейки се, завикаха:

— Не. Също много! Много!

Епископът се облегна на стола, притисна ме към себе си и учудено каза така, че всички — даже учителят и попът — се засмяха:

— Чудна работа, братлета мои, и аз на вашите години бях голям немирник! Защо е така, братлета?

Децата се смееха, той ги разпитваше, като ловко заплиташе всички и ги заставяше да си възражават един на друг и все увеличаваше веселието. Накрая стана и каза:

— Приятно е с вас, немирници, но е време да си вървя!

Дигна ръка, смъквайки ръкав към рамо и, кръстейки всички с широк размах, благослови:

— Во имя отца и сына и святого духа, благославям ви за добър труд! Сбогом.

Всички закрещяха:

— Сбогом, владико! Пак елате.

Като кимаше с калимавката, той каза:

— Ще дойда, ще дойда! Ще ви донеса книжки!

И каза на учителя, като излизаше от клас:

— Пуснете ги да си идат!

Той ме изведе за ръка в коридора и там ми каза тихо, като се надведе над мене:

— Та — ти ще се сдържаш, нали? Аз разбирам защо си непослушен! Е, прощавай, братко!

Бях много развълнуван, някакво особено чувство кипеше в гърдите ми и даже когато учителят, като разпусна класа, ме остави и почна да ми говори, че сега аз съм длъжен да се държа по-тихо от водата, по-ниско от тревата — аз го слушах внимателно, с желание.

Попът, като обличаше шубата си, любезно бучеше:

— От днес си длъжен да присъствуваш на моите уроци! Да. Длъжен си. Но — ще седиш мирно! Да. Мирно.

Работите ми в училище се поправиха, но в къщи се разигра мръсна история: откраднах от мама една рубла. Това беше престъпление без предварително обмислено намерение.

Една вечер мама отиде някъде, като ме остави да седя в къщи с бебето. Отегчавайки се, аз отворих една от книгите на пастрока — „Записки на доктора“ от Дюма-баща, и между страниците видях две банкноти — едната десет рубли, другата една рубла. Книгата не разбирах, затворих я и веднага съобразих, че за рублата може да се купи не само „Свещена история“, но навярно и книгата за Робинзон. Че има такава книга, аз бях узнал малко преди това в училище: в един мразовит ден, през междучасието, разказвах на момчетата приказка, когато един от тях презрително забеляза:

— Приказките са глупости, а виж — Робинзон, това е истинска история!

Намериха се още няколко момчета, които бяха чели „Робинзон“, всички хвалеха тази книга, аз бях обиден, че бабината книга не се хареса, и тогава реших да прочета „Робинзон“, за да кажа също: това е глупост!

На другия ден занесох в училище „Свещена история“ и два разкъсани тома приказки от Андерсен, три фунта бял хляб и фунт салам. В тъмното, малко магазинче до оградата на Владимирската

черква имаше и „Робинзон“, тънка книжка с жълта обвивка и на първия лист беше изобразен брадат човек в кожен калпак, наметнат с рошава кожа — това не ми хареса, а приказките даже и по външност бяха мили, въпреки че бяха разпокъсани.

През голямото междучасие разделих с момчетата хляба и салама и почнахме да четем чудната приказка „Славей“ — тя веднага ни грабна сърцето.

„В Китай всичките жители са китайци и самият император е китаец“ — помня как приятно ме учуди тази фраза със своята проста, весело усмихваща се музика и още нещо удивително хубаво.

Не ми се удаде да дочета „Славей“ в училище — не стигна време, а когато пристигнах дома, мама, която стоеше до печката с бъркалка в ръка и пържеше яйца, ме запита със странен, угаснал глас:

— Ти ли си взел рублата?

— Взех; ето — книги...

Тя ме наби доста усърдно с бъркалката, а книгите на Андерсен ми взе и скри завинаги някъде, което беше по-горчиво от боя.

Няколко дена не ходих на училище, а през това време пастрокът навярно бе разказал за моя подвиг на колегите си, те на своите деца, а някои от тях занесли тази история в училището и когато пак отидох, срещнаха ме с нов прякор — крадльо. Кратко и ясно, но — несправедливо: нали не скрих, че съм взел рублата! Опитах се да обясня това — не ми повярваха. Тогава си отидох у дома и казах на мама, че вече няма да ходя на училище.

Седнала до прозореца, отново бременна, сива, с безумни, измъчени очи, тя хранеше брат ми Саша и ме гледаше, отворила уста като риба.

— Лъжеш — тихо каза тя. — Никой не може да знае, че си взел рублата.

— Иди, попитай.

— Ти сам си раздрънкал. Е, кажи — сам ли? Ще видиш, аз сама ще разбера утре кой е занесъл това в училище.

Аз назовах ученика. Лицето ѝ се сви жално и почна да се разтапя в сълзи.

Отидох в кухнята, легнах на леглото си, направено зад печката от сандъци, лежах и слушах как в стаята мама тихо нарежда:

— Боже мой, боже мой...

Нямах сили да лежа в противната миризма на спарени мръсни парцали; станах, тръгнах за двора, но мама викна:

— Къде? Къде? Ела при мен!...

После ние седяхме на пода, Саша лежеше на коленете на мама, хващаше копчетата на нейната рокля, кланяше се и казваше:

— Коце — което значеше: копче.

Аз седях, притиснат до мама, тя говореше, като ме прегръщаше:

— Ние сме бедни, за нас всяка копейка, всяка копейка...

И все не доизказваше нещо, като ме притискаше с гореща ръка.

— Какъв негодник... негодник! — изведнъж произнесе тя думи, които аз вече бях чувал веднъж от нея.

Саша повтори:

— Негодак!

Странно беше това дете: непохватно, с голяма глава, то гледаше на всичко наоколо с прекрасни, сини очички, с тиха усмивка и като че очакваше нещо. Почна да говори необикновено рано, никога не плачеше, живеейки в непрекъснато състояние на тиха веселост. Беше слабо, едва пълзеше и много се радваше, когато ме видеше: протягаше се да го взема, обичаше да мачка ушите ми с малките си меки пръстчета, които, кой знае защо, миришеха на теменужки. Той умря неочаквано, без да боледува. Сутринта беше тихо-весел, както всякога, а вечерта, когато камбаните биеха за всенощна, вече лежеше на масата. Това се случи наскоро след раждането на второто дете, Николай.

Мама направи това, което обеща. В училището пак се наредих добре, но мен отново ме прехвърлиха при дядо.

Веднъж по време на вечерния чай, като влизах от двора в кухнята, чух пресипналия мамин вик:

— Евгений, аз те моля, моля те...

— Глу-по-сти! — каза пастрокът.

— Но нали знам — ти при нея отиваш!

— Е-е?

Няколко секунди и двамата мълчаха, мама се закашля, казвайки:

— Какъв злобен негодник си ти...

Чух как той я удари; изтичах в стаята и видях как мама, паднала на колене, опряла гръб и лакти в един стол, изпъчила гърди, отметнала глава, хърка със страшно светнали очи, а той, облечен чисто, в нов мундир я рита в гърдите с дългия си крак. Грабнах от масата ножа с

костената и украсена със сребро дръжка, с който режехме хляб — единственото нещо, останало на мама от баща ми, — грабнах го и с всичка сила ударих пастрока в бедрото.

За щастие мама успя да отблъсне Максимов, ножът мина по бедрото, като широко разреза мундира и само издраска кожата. Пастрокът изохка, побягна от стаята, хвана се за бедрото, а мама ме докопа, повдигна и с рев ме хвърли на земята. Отърва, ме пастрокът, върнал се от двора.

Късно вечерта, когато той все пак излезе от къщи, мама дойде при мене зад печката, внимателно ме прегръщаше, целуваше ме и плачеше:

— Прости ми, аз съм виновна! Ах, миличък, как можа? С нож?

Аз абсолютно искрено и напълно разбирайки какво говоря, й казах, че ще заколя пастрока и себе си също ще заколя. Мислех, че ще направя това, във всеки случай — бих опитал. Даже и сега виждам този подъл дълъг крак, с ярки кантове по панталоните, виждам как той се размахва във въздуха и рита с върха на обувката жената в гърдите.

Като си спомням тези оловни мръсотии на дивия руски живот, понякога се запитвам: та заслужава ли да се говори за това? И с обновена увереност си отговарям — заслужава; защото това е жива, подла истина, тя и до ден-дневен, не е издъхнала. Това е онази истина, която трябва да се знае до корена, та от корен да се изтръгне от паметта, от душата на човека, от целия наш тъй тежък и позорен живот.

Има и друга, по-положителна причина, принуждаваща ме да рисувам тези мръсотии. Макар да са и противни, макар и да ни потискат и до смърт да смазват множество прекрасни души, руският човек е все пак още толкова здрав и млад по душа, че ги надвива и ще ги надвие.

Не само с това е изумителен нашият живот, че в него е така плодовит и дебел пластът от най-различни скотски мръсотии, но и с това, че през този пласт все пак победно израства яркото, здравото и творческото, расте доброто — човешкото, като събужда несъкрушима надежда в нашето възраждане към светъл, човешки живот.

[1] Автор на известния тритомен труд „Религия на древния свят“, на статията „Египетският метампсихоз“, а също и на публицистичната

статия „За брака и жената“. Тази статия, която прочетох на младини, ми направи силно впечатление. Струва ми се, че невярно ѝ посочвам заглавието. Напечатана е в някакво богословско списание през седемдесетте години. (Бел. на М. Горки) [↑](#)

Отново съм при дядо.

— Какво, разбойнико? — среща ме той, като чукаше с ръка по масата. — Е, сега вече няма да те храня, нека баба ти те храни!

— И ще го храня — каза баба. — Мислиш, че е кой знае каква работа!

— Храни го! — кресна дядо, но тозчас се успокои, като ми обясни:

— Ние с нея съвсем се разделихме, всичко ни е поотделно...

Баба, седнала до прозореца, бързо плетеше дантела, совалчиците весело щракаха, като златен таралеж блестеше на пролетното слънце възглавничката, гъсто набодена с медни карфички. И сама баба е като излята от мед — непроменена! А дядо още повече е изсъхнал, сбръчкан, червеножълтите му коси са побелели, спокойната важност в движенията се е заменила с раздразнена припряност, зелените очи гледат подозрително. Като се смееше, баба ми разправи за подялбата на имущество между нея и дядо: той ѝ дал всичките гърнета, паници, всички съдове и казал:

— Това е твое и повече нищо не искам от мен!

След това взел от нея всичките старовремски рокли, вещи, лисичия кожух, продал ги за седемстотин рубли, а парите дал под лихва на кръщелника си евреин, търговец на плодове. Той окончателно бе заболял от скъперничество и изгубил срам. Започна да ходи при стари познати, бивши колеги в занаятчийската управа, при богати търговци и като се оплакваше, че децата му са го разорили, изпросваше пари по бедност. Той се ползуваше с уважение, даваха му много, едри банкноти. Като размахваше банкнотата под носа на баба, дядо се хвалеше и я дразнеше като дете:

— Видя ли, глупачке! На теб и стотна част няма да ти дадат!

Събраните пари даваше под лихва на новия си приятел, високия и плешив кожар, наречен в предградието Върлина, и на сестра му —

бакалка, едра, червендалеста жена с кафяви очи, морна и сладка като петмез.

Всичко в къщата строго се делеше. Един ден баба готвеше с провизии, купени с нейни пари, на другия ден провизии и хляб купуваше дядо и всякога в неговите дни обедите биваха по-лоши: баба купуваше хубаво месо, а той — дреболии, чер дроб, бял дроб, шерденчета. Чая и захарта всеки си държеше отделно, но запарваха чай в един чайник; дядо тревожно казваше:

— Стой, чакай — ти колко сложи?

Изтърси чая на дланта и като преброи внимателно, каже:

— Твоят чай е по-дребен от моя, значи — аз трябва да туря по-малко, моят е по-едър, по-силен.

Той много следеше баба да налива и нему, и на нея еднакво силен чай и тя да изпива еднакво с него количество чашки.

— И последната ли капка? — питаше баба, преди да излее всичкия чай.

Дядо надничаше в чайника и казваше:

— Да — и последната!

Даже масло за кандилото пред иконата всеки си купуваше отделно — и това след петдесетгодишен съвместен труд!

Беше ми и смешно, и противно да гледам всички тия дядови фокуси, а на баба — само смешно.

— А ти — стига! — успокояваше ме тя. — Е, какво пък? Стар човек, нека се щуросва! Той е вече на осемдесет — живей и ти толкова! Нека се щуросва, кому какво пречи това? А аз за себе си и за теб — ще изкарам парче хляб, не бой се!

Аз също почнах да изкарвам пари: рано сутрин в празник вземах чувал и тръгвах по дворовете, по улиците да събирам говежди кокали, парцали, хартии, гвоздеи. Пуд парцали и хартии вехтошарите купуваха за двугривеник^[1], желязото — също, а един пуд кокали — за гривеник или осем копейки. С тази работа се занимавах и в делнични дни след училище, като продавах всяка събота разни неща по за тридесет копейки, по за половин рубла, а понякога и за повече. Баба прибираше парите от мен, бързо ги пъхваше в джоба на роклята си и ме похвалваше, като навеждаше очи:

— Благодаря ти, ангелска душо! Ние с теб ще се изхраним — нали? Голяма работа!

Веднъж видях как тя, взела в дланта си моите петачета, ги гледаше и мълком плачеше; една мътна сълза висеше на широкия ѝ нос.

По-доходно перо от вехтошарството беше кражбата на дърва и дъски от дървените складове по брега на Ока или на Пясъците — остров, където след панаира разкопават бараките, а летвите и дъските струпват на купчини и те стоят там, на Пясъците, почти до пролетното пълноводие. За хубава дъска домовладелците плащаха по десет копейки. На ден можеше да се отмъкнат две-три парчета. Но за да успееш, бяха необходими лоши дни, когато буря или дъжд прогонваха пазачите, заставяха ги да се скрият.

Подбрахме се сговорна дружина: десетгодишният син на бедната мордовка Санка Вяхир^[2], мило момче, нежно и всякога спокойно весело; безродният Кострома, рошав, костелив, с грамадни черни очи — впоследствие, тринадесетгодишен, той се обеси в колонията за малолетни престъпници, където попадна за кражба на чифт гълъби; татарчето Хаби, дванадесетгодишен атлет, простодушен и добър; чипоносият Яз, син на гробар и пазач на гробищата, осемгодишно момче, мълчаливо като риба, страдащо от охтика, а най-голям по възраст беше синът на вдовицата-шивачка — Гришка Чурка, разсъдителен, справедлив и страстен привърженик на юмручния бой; всички — все от една улица.

Кражбата в предградието не се смяташе за грях, беше обикновено нещо и почти единствено средство за живот на полугладните обитатели. Месец и половина панаир не можеше да ги изхрани цяла година и доста много почтени стопани „припечелваха на реката“ — ловяха дървета и греди, завлечени от наводнението, превозваха ги на малки части върху дъсчени салове, но главно се занимаваха с кражба от шлеповете и изобщо — плякосваха по Волга и Ока, като заграбваха всичко, което беше зле скътано. По празниците големите се хвалеха с успеха си, малките слушаха и се учеха.

Напролет, в усиленото време преди панаира, вечер улиците на предградието гъсто се изпълваха с пияни занаятчии, колари и всякакви работници — децата от предградието винаги пребъркваха джобовете им. Това беше узаконен занаят, с него се занимаваха, без да се страхуват, пред очите на възрастните.

Крадяха инструменти от дърводелците, гаечни ключове от файтонджиите, а от коларите — тегличите и железните блехове от осите. Нашата компания не се занимаваше с тия работи; Чурка веднъж решително заяви:

— Аз няма да крада, мама не ми дава.

— А аз се боя! — каза Хаби.

Кострома се гнусеше от крадците, думата крадец изговаряше особено силно и когато видеше, че чуждите деца обират пияните — разгонваше ги, ако пък успееше да стигне и хване момче — биеше го жестоко. Това едро, невесело момче си въобразяваше, че е възрастен, ходеше с особена походка, с клатушкане, като хамалин, стараше се да говори с дебел, груб глас и цялото беше някак тромаво, престорено, старо. Вяхир беше уверен, че кражбата е грях. Но да се влачат дъски и летви от Пясъците, не се смяташе за грях, никой от нас не се боеше от това и ние си изработихме ред начини, които много ни облекчаваха работата. Вечер, когато се стъмваше, или при лошо време Вяхир и Яз се отправяха за Пясъците през блатището по набъбналия мокър лед. Те вървяха открито, стараейки се да привлекат върху себе си вниманието на пазачите, а ние четиримата се промъквахме незабелязано, поотделно. Пазачите, раздразнени от Яз и Вяхир, следяха тях. Ние се събирахме до предварително набелязания куп дъски, избирахме си плячката и докато бързоногите другари дразнеха пазачите, заставяйки ги да тичат подир тях, ние се отправяхме назад. Всеки от нас си имаше въженце с извит като кука голям гвоздей на края, като закачахме с него дъските или летвите, ние ги влачехме по снега и по леда. Пазачите почти никога не ни забелязваха, а когато ни забележеха, не можеха да ни стигнат. Щом продадохме отмъкнатото, деляхме прихода на шест части — падаха се по пет, а понякога и по седем копейки на човек.

С тези пари денят можеше да се прекара доста сито, но Вяхир ядеше бой от майка си, ако не ѝ отнесе за чашка или шишенце водка. Кострома си събираше парите: той мечтаеше да се залови с гълъбарство. Майката на Чурка беше болна: той се стараше да спечели колкото може повече. Хаби също си събираше пари, готвеше се да отпътува за града, където се бе родил и откъдето го бе довел чичо му, който скоро след пристигането в Нижни се удави. Хаби беше забравил как се нарича градът, помнеше само, че той е на Кама, близо до Волга.

Нас, не знам защо, много ни разсмиваше този град, ние дразнехме кривогледото татарче, като му пеехме:

*Има град на Кама,
търсим — но го няма!*

*Къса ни ръката,
слаби ни краката!*

Отначало Хаби ни се сърдеше, но веднъж Вяхир му каза с гальовен глас, който му оправдаваше прякора:

— Какво ти е? Какво? Може ли човек да се сърди на другарите си?

Татарчето се сконфузи и после и то взе да пее за града на Кама.

Все пак повече ни харесваше събирането на парцали и кокали, отколкото кражбата на дъски. Това стана особено интересно през пролетта, когато се стопи снегът, и след дъждовете, които чисто измиваха постланите с камъни улици на празното панаирище. Там, на панаира, всякога можеше да се съберат от канавките много гвоздеи, парчета желязо, често намирахме и пари, медни и сребърни, но за да не ни гонят пазачите и да не ни вземат чувалите, трябваше или да им даваме петаче, или дълго да им се кланяме. Изобщо парите ги печелехме мъчно, но живеехме твърде дружно и макар понякога да се карахме по малко, не помня нито едно сбиване между нас.

Нашият миротворец беше Вяхир; той всякога умееше овреме да ни каже някакви особени думи — прости, те ни учудваха и засрамуваха. И той самият ги казваше с учудване.

Злите постъпки на Яз не го обиждаха, не го плашеха, той намираше всичко лошо за ненужно — и спокойно, убедително осъждаше.

— Е, каква полза сега от това? — питаше той и ние ясно виждахме — никаква полза!

Майка си наричаше „мойта мордовка“ — това не ни разсмиваше.

— Вчера мойта мордовка пак се домъкна в къщи пияничка! — весело разказваше той, като святкаше с кръглите си златисти очи. — Разтвори вратата, седна на прага и пее ли, пее, кокошката!

Разсъдливият Чурка пита:

— И какво пее?

Вяхир, като тупаше с длани по коленете си, с тънък глас възпроизвеждаше песента на майка си:

Ой, чук-почук —

*пастирът е тук,
по стъклото — хлоп! — с тояга,
всичко живо навън бяга!
Боря стадо кара,
залеза догаря.
И засвири ли пастира —
цялото село замира!*

Той знаеше множество такива закачливи песни и доста умело ги пееше.

— Да — продължава той, — така и заспа на прага, изстуди стаята, аз целият се разтреперах, едва не замръзнах, а нямам сили да я влача. Тази сутрин я питам: защо си такава страшна пияница? А тя казва: нищо, потърпи малко, скоро ще умра!

Чурка сериозно потвърждава:

— Да, скоро ще умре, подпухнала е вече цялата.

— Ще ти бъде ли жал? — питам аз!

— А че как? — учудва се Вяхир. — Тя е добра...

И всички ние, макар и да знаехме, че мордовката постоянно бърхти Вяхир, вярвахме, че е добра. Случваше се даже в дни на неуспехи Чурка да предложи:

— Хайде да съберем по копейка за водка на Вяхировата майка, иначе тя ще го пердаши!

Грамотни в компанията бяхме двама — Чурка и аз. Вяхир много ни завиждаше и мърмореше, като си подръпваше остро мише ухо:

— Като погребя мойта мордовка — и аз ще тръгна на училище, ще се поклоня в краката на учителя да ме приеме. Щом се изуча — ще стана градинар при владиката или при самия цар!

През пролетта мордовката заедно с един старик, събирач на помощи за построяване на черква, и с бутилка водка ги затрупа една сринала се купчина дърва; жената откараха в болницата, а солидният Чурка каза на Вяхир:

— Хайде, ела да живееш у нас, майка ми ще те научи да четеш...

Не след дълго Вяхир, високо вирнал глава, четеше фирмите:

— Балакница...

Чурка го поправяше:

— Бакалница, кикиморо!

— Аз виждам, ами буквите се премятат.

— Буквите!

— Те подскачат — драго им е, че ги четат!

Той много разсмиваше и учудваше всички ни със своята обич към дърветата и тревите. Предградието, разхвърляно по пясъка, беше бедно откъм растителност, само тук-таме, по дворовете, самотно стърчаха бедни върби, криви храсти бязовина, а под стоборите плахо се криеха сиви, сухи тревички. Ако някой от нас сядаше на тях — Вяхир сърдито гълчеше:

— Защо мачкате тревата? Седнете отстрани, на пясъка, не е ли все едно?

Пред него не можеше да счупиш клонче ракета, да откъснеш клонка цъфнала бязовина или да отрежеш пръчка от върбите край Ока — той всякога се учудваше, като дигаше рамене и разперваше ръце:

— Защо чупите всичко? Ех, вампири!

И всички се засрамваха от неговото учудване.

В събота си уреждахме весела забава. Готвехме се за нея през цялата седмица, като събирахме по улиците скъсани цървули от лико и ги трупяхме на удобни места. Вечер, в събота, когато от Сибирското пристанище си отиваха за дома групи хамали-татари, ние, заели позиция някъде на кръстопът, почвахме да замерваме татарите с цървули. Изпърво това ги ядосваше, те тичаха по нас, псуваха, но скоро взеха сами да се увличат в играта и като знаеха какво ги чака, явяваха се на полесражението също въоръжени с множество цървули. Не само това — забелязали къде крием бойния си материал, често ни ограбваха, а ние им се сърдехме:

— Това вече не е игра!

Тогава те разделяха цървулите, като ни даваха половината, и се почваше боят. Обикновено те се строяваха на открито място, ние с писък тичахме около тях, като хвърляхме цървулите, те също виеха и оглушително се кикотеха, когато някой от нас при бягането зариваше глава в пясъка, спънат от цървул, ловко хвърлен в краката му.

Играта продължаваше дълго, понякога чак до мръкнало, събираха се махленците, надничаха иззад ъглите и мърмореха за порядък. Като врани летяха по въздуха сивите, прашни цървули,

понякога някой от нас здравата си изпащаше, но удоволствието изкупваше болките и обидите.

Татарите се горещяха не по-малко от нас. Често, след като прекратявахме боя, ние отивахме с тях в задругата, там те ни хранеха с вкусно конско месо, с някакво особено вариво от зеленчуци, след вечерята пиехме гъст чай със сладки масленки. Харесваха ни се тия грамадни хора, отбор юначаги — в тях имаше нещо детско, много разбираемо, — мен особено ме поразяваше тяхната незлобливост, непоколебимото добродушие и внимателното, сериозно отношение един към друг.

Всички те се смееха превъзходно, до сълзи се задавяха от смях, а един от тях, касимовец, с ошърбен нос, мъж с приказна сила — веднъж пренесе от шлепа далеко на брега камбана, тежка двадесет и седем пуда, — той се смееше, виеше и крещеше:

— Вву, вву! Има думи трева, думи — дребна пара, и думи — жълтици!

Веднъж той постави Вяхир на дланта си, подигна го високо и каза:

— Ето тук живеят, небесни!

В дъждовни дни се събирахме у Язови, на гробищата, в къщичката на баща му. Той беше човек с разкривени кости, дългорък и изпокалян; малката му глава и черното лице бяха обрасли с мръсни косми; главата му напомняше изсъхнал репей, а дългата тънка шия — стъбло. Той сладко присвиваше жълти очи и в скороговорка мърмореше:

— Не дай боже безсъница! Ух!

Купувахме си 10 грама чай, четвърт захар, хляб, непременно шише водка за бащата на Яз. Чурка строго му заповядваше:

— Негоднико, я приготви самовара!

Негодникът се усмихваше, подклаждаше тенекиения самовар, а ние, в очакване на чая, разсъждавахме за своите работи. Той ни даваше добри съвети:

— Вижте какво — в други ден Трусови ще отбележат четирийстия ден; голяма трапеза ще бъде — ето къде ще съберете кокали!

— У Трусови готвачката събира костите — забелязваше всезнаещият Чурка.

Вяхир мечтаеше, като гледаше през прозореца към гробищата:
— Скоро в гората ще ходим, ох, леле!

Яз всякога мълчеше, като внимателно разглеждаше всички с печални очи, пак мълчаливо ни показваше играчките си — дървени войници, намерени в ямата за боклук, безкраки коне, парчета мед, копчета.

Баща му нареждаше на масата разнообразни чашки, канчета, слагаше самовара — Кострома се заемаше да налива чая, а той, като изпиваше своята водка, качваше се на печката и протегнал оттам дългия, ни разглеждаше с очи на бухал и мърмореше:

— Ух, да пукнете макар — не мязате на деца. Ах, разбойници, да не дава бог безсъница!

Вяхир му казваше:

— Не сме никакви разбойници!

— Е, тогава разбойничета...

Ако Язовият баща ни омръзваше — Чурка сърдито му крясваше:

— Престани, негоднико!

На мен, на Вяхир и Чурка много не ни се харесваше, когато този човек почваше да пресмята в коя къща има болен, кой от предградието скоро ще умре — той говореше за това с наслада и безжалостно, а виждайки, че неговите приказки са ни неприятни — нарочно ни дразнеше и ядосваше:

— Аха-а, страх ли ви е, шушумиги? Страх ви е? Ама скоро ще умре един дебелак — ех, че дълго има да гние!

Ние го възпирахме — той не млъкваше:

— И вие ще мрете, няма дълго да преживеете от помийните ями.

— Е, като умрем — казваше Вяхир, — ще станем ангели...

— Ви-ие? — задъхваше се от учудване бащата на Яз. — Вие ли? Ангели?

Кикотеше се и отново ни дразнеше, като разправяше разни гнусотии за мъртъвците.

Но понякога този човек изведнъж почваше да говори с ромонещ тих глас нещо странно:

— Слушайте, дечурлига, почакайте! Ето трети ден, откак погребяха една жена, научих за нея, дечица, една работа — що за жена е тя?

Той много често говореше за жените и всякога мръсно, но имаше в разказите му нещо питащо, жално, той като че ни канеше да мислим с него и ние го слушахме внимателно. Говореше неумело, объркано, като често прекъсваше думите си с въпроси, но от неговите разкази в паметта оставаха някакви безпокоящи откъслечи.

— Питат я: „Кой подпали?“ — „Аз подпалих.“ — „Как така, глупачко? Тази нощ теб те нямаше в къщи, ти лежеше в болницата!“ — „Аз подпалих!“ Защо го прави? Ух, не дай боже безсъница...

Той знаеше житейската история на почти всеки човек от предградието, заровен при него в пясъка на тъжното, голо гробище. Като че отваряше пред нас вратата на къщите, ние влизахме в тях, виждахме как живеят хората, чувствувахме нещо сериозно, важно. Той, изглежда, можеше да говори цялата нощ до сутринта, но щом като прозорецът на стаята помътняваше, покриваше се със здрач, Чурка ставаше от масата:

— Аз ще си ида, че мама ще се бои. Кой тръгва с мен? Тръгвахме си всички. Яз ни изпращаше до оградата, затваряше след нас портата и като притисваше до решетката черното си костеливо лице, глухо казваше:

— Прощавайте!

Ние също му отворяхме — прощавай! Всякога ни беше неудобно да го оставяме в гробищата. Кострома каза веднъж, поглеждайки назад:

— Ето, ще се събудим утре, а той — умрял.

— Яз живее по-зле от всички ни — често казваше Чурка, а Вяхир всякога възразяваше:

— На нас съвсем не ни е зле...

И според мене ние не живеехме зле — на мен този уличен, независим живот много ми харесваше, харесваха ми другарите, те възбуждаха в мен някакво голямо чувство, винаги с безпокойство исках да им сторя някакво добро.

В училището отново ми стана трудно, учениците ме осмиваха, наричаха ме вехтошар, просяк, а веднъж, след като се карахме, заявиха на учителя, че мириша на помийна яма и не могат да седят до мене. Помня как дълбоко бях обиден от това оплакване и как ми беше трудно да ходя след това в училище. Оплакването беше измислено от злоба: аз

много усърдно се миех всяка сутрин и никога не отивах в училище с дрехите, с които ходех да събирам парцали.

Но ето че най-после издържах изпита за трето отделение, като награда получих евангелието, басните на Крилов, подвързани, и още една книжка, неподвързана, с непонятното заглавие — „Фата Моргана“, дадох ми също и похвална грамота. Когато занесох тези подаръци в къщи, дядо много се зарадва, трогна се и каза, че всичко това трябва да се пази и че той ще заключи книгите в куфара си. Баба вече няколко дена лежеше болна, тя нямаше пари, дядо охкаше и пискаше:

— Ще ме изсмучете вие мен, ще ме оглозгате до костите, ех, че сте...

Занесох книгите на будката, продадох ги за петдесет и пет копейки, дадох парите на баба, а похвалната грамота развалих с някакви надписи и тогава я дадох на дядо. Той внимателно скри хартията, не я разгъна и не забеляза моята лудория.

Като се разделих с училището, отново заживях на улицата, сега стана още по-хубаво — пролетта беше в разгара си, печалбата стана по-богата, в неделя ние, цялата чета, от сутринта отивахме в полето, в боровата гора, връщахме се в предградието късно вечер, приятно уморени и още по-близки един на друг.

Но този живот не продължи дълго — уволниха пастрока, той пак изчезна някъде, мама с малкото ми братче Николай се пресели при дядо и на мен беше възложена длъжността бавачка — баба беше в града, живееше там в къщата на богат търговец, където шиеше плащеници.

Няма, изсъхнала, мама едва се движеше, като гледаше на всичко със страшни очи. Братчето беше скрофулозно, с язви на глезените и беше такова слабичко, че даже не можеше да плаче с глас, а само стенеше покъртително, когато беше гладно, нахранено пък дремеше и през дрямката някак странно въздишаше, мъркаше тихичко като котенце.

Като го огледа внимателно, дядо каза:

— Трябва хубавичката да се нахранва, а аз не мога да храня всички ви...

Мама, седнала в ъгъла на леглото, хрипкаво въздъхна:

— На него малко му трябва...

— На този малко, на онзи малко и излиза много.

Той махна с ръка и се обърна към мен:

— Николай трябва да се държи на открито, на слънце, в пясък...

Аз домъкнах с чувал чист пясък, изтърсих го на купчина под прозореца на припек и засипвах братчето си до шията, както ми беше заръчал дядо. Детето обичаше да седи в пясъка, то сладко примижаваше и ми светеше с необикновени очи — без бяло, само едни сини гледци, обиколени със светло колелце.

Привързах се веднага и силно към братчето, струваше ми се, че то разбира всичко, за което си мисля, легнал до него на пясъка под прозореца, откъдето пълзи към нас скърцащият глас на дядо.

— Не е голяма мъдрост да се мре, ти да беше съумяла да живееш!

Мама продължително кашля...

Като освобождава ръчици, малкият ги протяга към мен, клатейки бяла главичка: косицата му е рядка, почти бяла, а лицето е старичко, мъдро.

Ако до нас пристъпи кокошка, котка, Коля дълго се вглежда в тях, после се извъръща към мен и едва доловимо се усмихва — мен ме смущава тази усмивка — дали не чувства братчето, че ми е досадно с него и ми се иска да избягам на улицата, като го оставя?

Дворт е малък, тесен и мръсен, от портата се нижат барачки, дърварници и складове, после завиват и свършват с банята. Покривите целите затрупани с парчета от лодки, цепеници, дъски, влажни трески — всичко това жителите са го събрали от Ока по време на ледохода и пълноводието. И целият двор е затрупан некрасиво с купчини дървета. Напоени с вода, те се изпаряват на слънцето и разнасят миризма на гнило.

До нас бе скотобойната за дребния добитък; почти всяка заран там мучаха телета, блееха овни, така силно миришеше на кръв, та понякога ми се струваше, че тази миризма се люшка из прашния въздух като прозрачночервена мрежа.

Когато мучаха животните — зашеметявани от ударите с опакото на брадвата между рогата, Коля примигваше и издуваше устни, като че искаше да повтори звука, но само издухваше въздух:

— Ффу...

Към обед дядо подаваше глава от прозореца, викаше:

— На обед!

Той сам хранеше детето, като го държеше на колене; сдъвче картоф, хляб и с кривия си пръст го пъхва в устицата на Коля, като измацва тънките му устни и острата брадичка. Като го похрани малко, дядо дигаше ризката на малкото, натискаше с пръсти издутото му коремче и гласно съобразяваше:

— Дали стига? Или още да му давам?

От тъмния ъгъл до вратата се раздаваше маминият глас:

— Нали виждате — той се протяга към хляба!

— Детето е глупаво! То не може да знае колко трябва да яде...

И отново пъхаше в устата на Коля сдъвкани залъци. Като гледах това хранене, мен ми ставаше до болка срамно, под гърлото ме душеше, гадеше ми се.

— Е, стига вече! — казваше най-послед дядо. — Хайде, дай го на майка си.

Аз вземах Коля, той пышкаше и се теглеше към масата. Насреща ми, като хъркаше, се надигаше мама, протягаше сухи ръце без месо по тях, дълга, тънка, като ела с окастрени клони.

Тя съвсем онемя, рядко ще каже дума с къкрещ глас; иначе цял ден лежи мълчаливо в ъгъла и умира. Че тя умираше — това аз, разбира се, чувствавах, знаех, а и дядо твърде често досадно говореше за смъртта, особено вечерно време, когато на двора тъмнееше и в прозореца влизаше топлата като овча кожа мазна миризма на гнило.

Дядовото легло беше в предния ъгъл, почти под иконите, той лягаше с глава към тях и прозорчето, лягаше и дълго мърмореше в тъмнината:

— Ето — дойде време да се умира. С какви очи ще застанем пред бога? Какво ще му кажем? Нали цял живот тичахме, нещо работихме... Докъде я докарахме?...

Аз спях между печката и прозореца, на пода, беше ми късо, краката си мушвах под печката, където хлебарките ги гъделичкаха. Този ъгъл ми достави немалко злоумишлени удоволствия — дядо, като готвеше, постоянно чупеше стъклото на прозореца с дръжката на куката за пещта и с ръжена. Беше смешно и чудно, че той, такъв умен, не се сецаше да скъси дръжката.

Веднъж, когато нещо му прекипя в гърнето, той се разбърза и така го дръпна, че счупи напречната рамка на прозореца, две стъкла, обърна гърнето и го строши. Това така огорчи старика, че той седна на пода и заплака:

— Господи, господи...

През деня, когато той излезе, аз взех ножа за хляб и скъсих дръжката с три четвърти, но дядо, като забеляза моята работа, почна да се кара:

— Дяволе проклети — с трион трябваше да го отрежеш, с трион! Тогава можеха да станат точилки, можеха да се продадат, дяволско семе!

Махайки с ръце, той избяга в коридора, а мама каза:

— Защо се захващаш.

Тя умря през август, в един неделен ден, по обед. Пастрокът току-що се беше завърнал от своето пътуване и отново служеше някъде, баба и Коля вече бяха отишли при него, в чиста квартира близо до гарата, където след няколко дни щяха да пренесат и мама.

Сутринта преди да умре тя ми каза тихо, но с по-ясен и лек глас, отколкото друг път:

— Иди при Евгений Василиевич, кажи му, че го моля да дойде!

Понадигна се на леглото, опирайки се с ръка в стената, и седна, като добави:

— По-скоро тичай!

Стори ми се, че тя се усмихва и че нещо ново свети в очите ѝ. Пастрокът беше на литургия, баба ме прати за тютюн при лавкаджийката-еврейка, готов тютюн нямаше, трябваше да чакам, докато лавкаджийката стрие тютюн, после да го занеса на баба.

Когато се върнах в къщи, мама седеше до масата, облечена бе в чиста лилава рокля, хубаво вчесана, сериозна както по-рано.

— По-добре ли ти стана? — попитах аз, като се уплаших, кой знае защо.

Тя каза, като ме гледаше страшно:

— Ела тук! Ти къде се шля, а?

Не успях да отговоря, и тя, като ме хвана за косата, взе в другата ръка дългия гъвкав нож, направен от трион, и силно ме удари няколко пъти с тъпото — ножът изпадна от ръката ѝ.

— Дигни го! Дай...

Дигнах ножа и го хвърлих на масата, мама ме отблъсна; аз седнах на стъпалото на печката, като я следях изплашено.

Тя стана от стола, бавно отиде в своя ъгъл, легна на леглото и почна да изтрива с кърпа изпотеното си лице. Ръката ѝ се движеше несигурно, два пъти падна покрай лицето на възглавницата, като прекара кърпата по нея.

— Дай ми вода...

Аз гребнах от ведрото с чаша, тя с мъка надигна глава, сръбна малко и отмести ръката ми със студена ръка, като въздъхна силно. После погледна в ъгъла към иконите, премести очи върху мен, шавна устни, като че се усмихваше, и бавно отпусна дълги ресници върху очите си. Лактите ѝ плътно се долепиха до ребрата, а ръцете, слабо

шавайки пръсти, пълзяха по гърдите, като отиваха към гърлото. По лицето ѝ плуваше сянка, като потъваше дълбоко в него, опъваше жълтата кожа и изостряше носа. Устата се отвори учудено, но дишане не се чуваше.

Стоях безкрайно дълго с чаша в ръка до леглото на мама, като гледах как застива и посивява лицето ѝ.

Влезе дядо, аз му казах:

— Мама умря...

Той погледна към леглото.

— Защо лъжеш?

Отиде при печката и взе да вади баницата, като оглушително тряскаше капака и тавата. Аз го гледах, знаейки, че мама е умряла и очаквах кога ще го разбере.

Дойде пастрокът с платнено сако и бяла фуражка. Безшумно взе стол, понесе го към леглото на мама и изведнъж, като удари в пода, викна силно, като медна тръба:

— Та тя е умряла, гледайте...

Дядо изблеци очи, като полека отстъпваше от печката с капака в ръка и се препъваше като сляп.

Когато засипваха сандъка на мама със сухия пясък и баба като сляпа тръгна някъде посред гробовете, тя се блъсна в един кръст и си разби лицето. Язовият баща я отведе в стаята си и докато тя се измиваше, той тихо ми говореше утешителни думи:

— Ах, ти — не дай боже безсъница, какво, а? Такава е тази работа... Истина ли казвам, бабо? И на богатия, и на бедния — на всички пътят е към гробищата — така ли е, бабо?

Като погледна през прозореца, той бързо излезе, но тозчас се върна заедно с Вяхир, сияещ, весел.

— Гледай — каза той, като ми подаваше счупена шпора, — гледай какво нещо! Ние с Вяхир ти го подаряваме. Гледай — колелце, а? Сигур казак я е носил и изгубил... Искях да купя от Вяхир това нещо, давах му две копейки...

— Защо лъжеш? — тихо, но сърдито каза Вяхир, а Язовият баща, като скачаше пред мен, му смигаше и казваше:

— Вяхир, а? Сърдит! Е — не аз, той ти подарява това, той...

Баба се изми, уви със забрадката подпухналото си синьо лице и ме повика да си вървим — аз отказах, като знаех, че там, на помена, ще пият водка и навярно ще се скарат. Вуйчо Михаил още в черквата въздишаше, като казваше на Яков:

— Ще пийнем, днеска, а?

Вяхир се стараеше да ме разсмее: тури шпората на брадата си и въртеше с език колелцето, а Язовият баща нарочно силно се кикотеше и викаше:

— Гледай, гледай какво прави! — Но като видя, че всичко това не ме развеселява, той каза сериозно: — Е, стига, събуди се! Всички ще умрем, даже птицата умира. Знаеш ли какво: намислих да покроя гроба на майка ти с чим — искаш ли? Ето, още сега ще идем в полето — ти, Вяхир, аз; ще дойде и моят Санка; ще насечем чим и с него ще подредим гроба — по-хубаво от това няма!

Това ми хареса и ние тръгнахме към полето.

Няколко дена след погребението на майка ми дядо каза:

— Е, Лексей — ти не си медал и мястото ти не е на шията ми,
ами вземи, та иди сред хората...
И отидох аз сред хората.

[1] Двадесет копейки. ↑

[2] Порода гълъби ↑

СРЕД ХОРАТА

1

Аз слугувам — прислужник съм в магазин за „модни обувки“ на главната улица на града.

Господарят ми е дребно, валчесто човече; лицето му е кафяво, повехнало, зъбите му са зелени, очите — бледи, мръсносиви. Струва ми се, че е сляп, и като искам да се уверя в това, аз правя гримаси.

— Не си криви мутрата — тихо, но строго казва той.

Неприятно ми е, че тези мътни очи ме виждат, и не ми се вярва, че виждат — може би господарят само подозира, че гримаснича?

— Казах — не си криви мутрата — още по-тихо ми втълпява той, почти без да помръдва дебелиите си устни.

— Не си чеши ръцете — пъпли към мене сухият му шепот. — Работиш в първокласен магазин на главната улица на града, помни това! Прислужникът трябва да стои на вратата като статуя...

Не зная какво значи статуя и не мога да не си чеша ръцете: и двете са покрити до лактите с червени петна и рани, които кърлежът на крастата ръфа непоносимо.

— С какво се занимаваше у вас? — пита господарят, като оглежда ръцете ми.

Разправям му, той поклаща облата си глава, гъсто обрасла със сиви косми, и казва обидно:

— Вехтошарството е по-лошо от просия, по-лошо от кражба.

С известна гордост заявявам:

— Ами че аз и крадях.

Тогава той слага ръцете си на високата писалищна маса — както котарак лапите си, уплашено втренчва празни очи в лицето ми и съска:

— Какво-о? Как тъй крадеше?

Обяснявам как и какво.

— Е, ще сметнем това за дреболия. Но ако откраднеш от мен обувки или пари, ще те тикна в затвора до пълнолетието ти...

Той каза това спокойно, аз се уплаших и го намразих още повече.

Освен господари в магазина работеше моят братовчед Саша Яковов и старши продавачът — сръчен, мазен, румен човек. Саша носеше избеляло рединготче, бял нагръдник, вратовръзка и дълъг панталон, беше горд и не ме забелязваше.

Когато дядо ме доведе при господаря и помоли Саша да ми помага, да ме учи, Саша важно сви вежди и предупреди:

— Той трябва да ме слуша!

Дядо сложи ръка на главата ми и преви врата ми.

— Слушай го, той е по-голям от теб и по години, и по длъжност...

А Саша ми втълпи ококорен:

— Помни какво каза дядо!

И още от първия ден усърдно почна да използвава своето старшинство.

— Каширин, не си пули зъркелите — напътствуваше го господарят.

— Моля, не ги пуля — отвърщаше Саша с наведена глава, но господарят не го оставяше на мира:

— Не се блещи, купувачите ще помислят, че си козел...

Продавачът се смееше почтително, господарят грозно изпъваше устни, Саша, с пламнало от червенина лице, изчезваше зад тезгяха.

Тези разговори не ми харесваха, не разбирах много думи и понякога ми се струваше, че тук хората говорят на чужд език.

Когато влезеше купувачка, господарят изваждаше ръката си от джоба, попипваше мустаците си и лепваше на лицето си сладка усмивка; тя покриваше страните му с бръчки, но не променяше слепите му очи. Продавачът се изпъваше, притиснал лакти до тялото си и почтително разперил китки във въздуха. Саша плахо премигваше, като се мъчеше да скрие изпъкналите си очи; аз стоях до вратата, незабелязано си почесвах ръцете и следях церемонията на продажбата.

Коленичил пред купувачката, продавачът ѝ пробва обувката със странно разперени пръсти. Ръцете му треперят, той докосва крака на жената така внимателно, сякаш се страхува да не го счупи, а кракът е дебел и прилича на бутилка с полегати страни, с шийката надолу.

Веднъж една дама каза, като подритваше с крак и се свиваше:

— Ах, как гъделичкате...

— Това е от вежливост, госпожо — бързо и с жар обясни продавачът.

Беше ми смешно да го гледам как се умилква на купувачката и за да не се изсмея, аз се извъръщах към стъклената врата. Но изгарях от желание да наблюдавам продажбата — много ме забавляваха маниерите на продавача и същевременно си мислех, че никога не ще мога така вежливо да разпервам пръсти, така изкусно да надявам обувки на чужди крака.

Често пъти господарят влизаше от магазина в малката стаичка зад тезгяха и повикваше там Саша; продавачът оставаше насаме с купувачката. Веднъж, като докосна крака на една червенокоса жена, той събра трите си пръста в едно и ги целуна.

— Ах — въздъхна жената, — какъв сте немирник!

А той изду бузи и произнесе тежко:

— Мм-ух!

Тогава аз така се разкикотих, че уплашен да не се строполя, увиснах на дръжката на вратата, вратата се отвори, главата ми се блъсна в стъклото и го, счупи. Продавачът ми тропаше с крака, господарят ме чукаше по главата с тежкия си златен пръстен, Саша се опитваше да ми дърпа ушите, а вечерта, когато си отивахме в къщи, строго ми втълпяваше:

— Ще те изпъдят за тези номера! Та какво смешно има тук?

И ми обясни: ако продавачът се харесва на дамите — търговията върви добре.

— Дамата може да няма нужда от обувки, но ще дойде и ще си купи, макар да не й трябват, само за да види симпатичния продавач. Ама ти — не разбираш! Мъча се с теб...

Това ме обиди — никой не се мъчеше с мене, а най-малко той.

Сутрин готвачката, болна и сприхава жена, ме будеше един час преди него; аз почиствах обувките и дрехите на господарите, на продавача и на Саша, приготвих самовара, донасях дърва за всички печки и измивах съдините за обета. Отивах в магазина и премитах пода, избърсвах праха, правех чай, разнасях покупките на купувачите, отивах да донеса обета от къщи; в това време Саша изпълняваше службата ми при вратата и понеже смяташе това за унизително, хокаше ме:

— Флегма! На, твоята работа върша...

Беше ми тежко и досадно, свикнал бях да живея самостоятелно, от зори до късна вечер по песъчливите улици на Кунавино, на брега на мътната Ока, в полето и в гората. Липсваха ми баба, другарите, нямаше с кого да приказвам, а животът ме дразнеше, като ми показваше своето грозно, лъжливо опако.

Често се случваше купувачката да си отиде, без да купи нещо — тогава и тримата се чувствуваха обидени. Господарят скриваше в джоб сладката си усмивка и командуваше:

— Каширин, прибери стоката!

И гълчеше:

— Гледай я как се рови, свинята! Хванало я съклет, глупачката, да седи в къщи, та се разтакава по магазините. Де да ми беше жена, щях да те...

Неговата жена, суха, черноока, с голям нос, му тропаше с крака и му крещеше като на слуга.

Много пъти, изпратили позната купувачка с вежливи поклони и любезни думи, те говореха за нея мръсно и безсрамно и будеха у мене желание да изтичам навън, да настигна жената и да ѝ разкажа какво приказват за нея.

Разбира се, знаех, че зад гърба си хората изобщо приказват лошо един за друг, но тези говореха за всички особено възмутително, като че ли бяха признати от някого за най-добрите хора и назначени за съдници на света. Завиждайки на мнозина, те никога никого не хвалеха и за всекиго знаеха нещо лошо.

Един ден в магазина дойде млада жена с алени бузи и сияйни очи, загърната в кадифено наметало с черна кожена яка — лицето ѝ се възправяше над яката като дивно цвете. Когато хвърли наметалото си в ръцете на Саша, тя стана още по-хубава: стройната ѝ фигура бе плътно обвита от синкавосива коприна, на ушите ѝ блестяха брилянти — заприлича ми на Василиса Прекрасна и бях сигурен, че е самата съпруга на губернатора. Посрещнаха я особено почтително, превиваха се пред нея като пред огън и се давеха от любезни думи. И тримата препускаха из магазина като дяволи; по стъклата на шкафовете се плъзгаха отраженията им, сякаш всичко наоколо се е запалило, чезне и ей сега ще добие друг вид, други форми.

А когато тя бързо избра скъпи обувки и си отиде, господарят цъкна и изфуча:

— К-учка...

— С една дума — актриса — презрително каза продавачът.

И започнаха да си разказват за любовниците на дамата, за нейните оргии.

След обед господарят си легна в стаичката зад магазина, а аз отворих златния му часовник и накапах оцет в механизма. Беше ми приятно да видя как, след като се събуди, той влезе в магазина с часовника в ръце, мърморейки слисано:

— Ей, че чудо! Изведнъж часовникът се изпотил! Никога не се е случвало — да се изпоти! Да не би пък да е на лошо?

Въпреки голямото тичане в магазина и работата в къщи аз сякаш заспивах в мъчителна скука и все по-често си мислех: какво ли да сторя, че да ме изпъдят?

Покрай вратата на магазина безмълвно се мяркат отрупани със сняг хора — като че ли погребват някого, изпрацат го на гробищата, но са закъснели за изнасянето на умрелия и бързат да настигнат ковчега. Конете се клатушкат, с мъка преодолявайки преспите. Камбаната на църквата зад магазина всеки ден унило бие — велики пости; нейното бумтене блъска главата като възглавница — не боли, ала оглупяваш и оглушаваш от него.

Веднъж, когато на двора, пред вратата на магазина, изпразвах сандък с току-що получена стока, при мене дойде църковният пазач, изкривено старче, меко, сякаш направено от парцали, и раздърпано, като че ли кучета са го ръфали.

— Да беше ми откраднал едни галошки, а, човече божи? — предложи старецът.

Аз не отговорих. Той седна на празния сандък, прозина се, прекръсти си устата и — пак:

— Открадни, а?

— Не бива да се краде! — заявих му.

— И все пак крадат. Зачети старостта ми!

Той приятно не приличаше на хората, между които живеех; почувствувах, че е съвсем сигурен в готовността ми да открадна и се съгласих да му дам галоши през прозорчето за проветряване.

— Ха така — спокойно каза той, без да се зарадва. — Да не ме излъжеш? Хайде, хайде, виждам, че няма да ме излъжеш...

Поседя около минута мълчаливо, като разтърпкваше калния, мокър сняг с подметката на ботуша си, после запуши с пръстената си лула и ненадейно ме сепна:

— Ами ако аз те излъжа? Да взема същите тези галоши и да ги занеса на господаря ти, па да кажа, че си ми ги продал за половин рубла? А? Струват повече от две рубли, а ти — за половин? За почерпка, а?

Гледах го занемял, сякаш вече бе извършил това, което казваше, а той продължаваше да говори тихичко, гъгниво, като се взираше в ботуша си и от време на време пускаше син дим.

— Ако излезе например, че тъкмо господарят ти ме е подучил: иди ми изпитай момчето — дали е крадец? Какво ще стане тогава?

— Няма да ти дам галоши — казах ядосано.

— Сега вече не може да не дадеш, щом обеща!

Улови ме за ръката, притегли ме до себе си и като ме чукаше със студения си пръст по челото, лениво продължи:

— Та как може току-тъй — на, вземи?!

— Ти сам поиска.

— Аз мога да поискам какво ли не! Ще поискам да ограбиш църквата, какво ще направиш — ще я ограбиш ли? Мигар може да се вярва на човек? Ах ти, глупчо...

И като ме бутна настрана, той стана.

— На мен не ми трябват крадени галоши, не съм господин да нося галоши. Само се пошегувах... А заради твоето простодушие на Великден ще те пусна на камбанарията да биеш камбаната и да погледаш града...

— Знам го града.

— От камбанарията е по-хубав...

Той бавно отмина зад ъгъла на църквата, като заравяше върховете на ботушите си в снега, а аз гледах подире му и унило, изплашено си мислех: дали наистина старчето се пошегува, или беше пратено от господаря да ме провери? Страх ме беше да ида в магазина.

На двора изскочи Саша и се развика:

— За какъв дявол се маеш!

Замахнах по него с клещите, внезапно кипнал.

Знаех, че той и продавачът крадат от господаря: скриваха чифт обувки или пантофи в кюнеца на печката, после, като си тръгваха от

магазина, ги притуляха в ръкавите на палтата си. Това не ми харесваше и ме плашеше — помнех заканата на господаря.

— Ти крадеш ли? — попитах Саша.

— Не аз, ами старши продавачът — строго ми обясни той, — аз само му помагам. Той казва — послужи ми! Трябва да му се подчинявам, че инак ще ми напакости. Господарят! Самият той не е вчерашен продавач, всичко разбира. А ти си мълчи!

Докато говореше, той гледаше в огледалото и оправяше вратовръзката си със същите движения на неестествено разперените пръсти, както правеше това старши продавачът. Неуморно ми изтъкваше своето старшинство и властта си над мене, крещеше ми басово, а когато ми заповядваше, протягаше ръката си напред с отблъскващ жест. Аз бях по-висок и по-силен от него, но кокалест и недоद्याлан, а той — пълничък, мек и мазен. С редингота и дългия панталон ми се струваше важен, солиден, но в него имаше нещо неприятно, смешно. Той мразеше готвачката, особена жена — не можеше да я разбере човек добра ли е или зла.

— Най-много на света обичам боя — казваше тя, широко разтворила черните си, пламтящи очи. — Все ми е едно какъв бой: петли ли се бият, кучета ли, мъже ли — все ми е едно!

И ако на двора се сбиеха петли или гълъби, тя оставяше работата си и наблюдаваше битката докрай, като гледаше през прозореца, глуха и няма. Вечер казваше на мене и на Саша:

— Какво седите залудо, дечица, по-добре да бяхте се сбили!

Саша се сърди:

— За теб, глупачко, аз не съм детенце, а втори продавач!

— Е, туй не го разбирам. За мен, дорде не си женен, си дете!

— Глупачка, тиква с тиква...

— Дяволът е умен, ала бог не го обича.

Нейните поговорки най-много ядосваха Саша, той я дразнеше, а тя казваше, презрително извила очи към него:

— Ама че си и ти, хлебарка, божа грешка!

Той неведнъж ме придумваше да ѝ намажа, докато спи, лицето с боя за обувки или със сажди, да напъхам във възглавницата ѝ карфица или някак другояче „да си направя шега“ с нея, но мене ме беше страх от готвачката, пък и тя спеше леко и често се будеше; събуди се, запали лампата и седи на кревата, загледана в някой ъгъл. Понякога идваше при мене зад печката, събуждаше ме и молеше пресипнало:

— Не ми се спи, Лексейка, нещо ме е страх, я ми поприказвай.

Разказвах ѝ нещо през сън, а тя седеше мълчаливо и се поклащаше. Струваше ми се, че горещото ѝ тяло мирише на восък и тамян и че тя скоро ще умре. Може би дори ей сега ще се тръшне по лице на пода и ще умре. От страх започвах да приказвам високо, но тя ме прекъсваше:

— Шт! Че ще се събудят мискините и ще помислят, че си ми любовник...

Седеше до мене винаги в една поза: свита, мушнала ръце между коленете си и стиснала ги с острите кости на краката. Гърди нямаше и дори през дебелото платно на ризата прозираха ребрата ѝ, като обръчи на разсъхнала се бъчва. Дълго седи мълчаливо и ненадейно прошепне:

— Да бях умряла поне, непрекъснато такава мъка...

Или ще попита някого:

— Виж, че доживях — е?

— Спи! — казваше тя, като ме пресичаше насред думата, изправяше се и, сива, безшумно изчезваше в мрака на кухнята.

— Вещица! — я наричаше Саша зад гърба ѝ.

Предложих му:

— Че кажи и го в очите!

— Мислиш, няма да посмея ли?

Но веднага се намръщи и рече:

— Не, няма да ѝ го кажа в очите! Може наистина да е вещица...

Като се държеше с всички пренебрежително и сурово, тя и на мене в нищо не ми угаждаше — дръпне ме за крака в шест часа сутринта и кресне:

— Стига си хъркал! Донеси дърва! Сложи с самовара! Обели картофи!...

Саша се събуждаше и хленчеше:

— Какво си се развивала? Ще кажа на господаря, не може да се спи...

Тя бързо движеше из кухнята сухите си кокали и святкаше към него с възпалени от безсъние очи:

— Ух, божа грешко! Да ми беше завареник, щях да те оскубя.

— Проклетница! — викаше Саша и на път за магазина ми набиваше в главата: — Трябва да направим да я изпъдят. Трябва незабелязано да притуряме сол във всичко — ако всичките ѝ гозби са пресолени, ще я изгонят. Или пък газ! Ти какво дремеш!

— Ами ти?

Той изфуча ядосано:

— Страхливец!

Готвачката умря пред очите ни: наведе се да вдигне самовара и внезапно се свлече на пода, сякаш някой я блъсна в гърдите, после мълком се строполи на една страна, протегнала ръце напред, а от устата ѝ шурна кръв.

И двамата веднага разбрахме, че е умряла, но сковани от страх, дълго я гледахме, без да можем дума да продумахме. Най-после Саша стремглаво изхвъркна от кухнята, а аз, като не знаех какво да правя, сгуших се до прозореца, на светло. Дойде господарят, загрижено клекна, попипа с пръст лицето на готвачката и каза:

— Наистина умряла... Как тъй?

И се закръсти в ъгъла, пред малката икона на Николай Чудотворец, а след като се помоли, изкомандува в пруста:

— Каширин, тичай да съобщиш в участъка!

Дойде полицай, повъртя се, получи бакшиша и си отиде; после пак дойде, а с него и един каруцар; те уловиха готвачката за краката и

главата и я отнесоха навън. От пруста надникна господарката и ми заповяда:

— Измий пода!

А господарят каза:

— Добре, че умря вечер...

Не разбрах, защо е добре. Когато си легнахме да спим, Саша ми каза необичайно кротко:

— Не изгасяй лампата!

— Страх ли те е?

Той се зави презглава с одеялото и дълго лежа мълчаливо. Нощта бе тиха, сякаш се вслушваше в нещо, нещо очакваше, а на мене ми се струваше, че след миг ще забие камбана и изведнъж всички в града ще се разтичат, ще закрещят в безмерния смут на страха.

Саша подаде нос изпод одеялото и тихичко предложи:

— Хайде да легнем на печката, един до друг.

— Горещо е на печката.

Той помълча и каза:

— Как свърши моментално, а? Виж я ти, вещицата... Не мога да заспя...

— И аз не мога.

Той заразказва за мъртъвци — как излизали от гробовете си, бродели до среднощ из града и търсели къде са живели преди, къде са останали роднините им.

— Мъртъвците помнят само града — тихо разправяше той, — а улиците и къщите вече не помнят...

Ставаше все по-тихо и сякаш по-тъмно. Саша понадигна глава и попита:

— Искаш ли да разгледаме сандъка ми?

Отдавна ми се искаше да узная какво крие в сандъка си. Той го заключваше с катинар и го отваряше винаги с някакви особени предпазни мерки, а ако се опитвах да надзърна в сандъка, грубо питаше:

— Какво искаш? Е?

Когато се съгласих, той седна на кревата, без да спуска краката си на пода, и вече с тон на заповед ми нареди да сложа сандъка на леглото, при нозете му. Ключът висеше на ширитче на врата му заедно с кръстчето. След като огледа тъмните ъгли на кухнята, той важно се

навъси, отключи катинара, подуха капака на сандъка, сякаш пареше, и като го повдигна най-последно, извади няколко комплекта бельо.

Сандъкът беше пълен до средата с аптекарски кутии, връзки разноцветна хартия от чай, тенекиени кутии от боя за обувки и от сардели.

— Какво е това?

— Ами ще видиш...

Той обгърна сандъка с крака и се наведе над него, като тананикаше тихичко:

— Царю небесни...

Очаквах да видя играчки: никога не бях имал играчки и се отнасях към тях с привидно презрение, но с известна завист към онези, които ги притежаваха. Много ми хареса, че Саша — такъв солиден — има играчки; макар и да ги криеше свенливо, аз разбирах този свян.

Той отвори първата кутия, извади от нея рамка за очила, сложи я на носа си и каза, като ме гледеше строго:

— Няма значение, че стъклата липсват, тези очила са си такива!

— Дай ми да погледам!

— Не са за твоите очи. Те са за тъмни очи, а твоите са някакви светли — обясни и се изкашля като собственик, но веднага уплашено огледа цялата кухня.

В една кутия от боя за обувки имаше множество различни копчета — той ми обясни с гордост:

— Всичко това съм събрал на улицата! Сам. Трийсет и седем са вече...

В трета кутия видях големи медни карфици, също събрани по улиците, после — налчета от ботуши, изтъркани, изпочупени и цели, токи от обувки и пантофи, медна дръжка за врата, счупена кокалена дръжка на бастун, момински гребен, „Съновник и оракул“ и още много неща със същата стойност.

При моите странствувания за парцали и кокали аз лесно бих могъл да събера за един месец десет пъти повече такива незначителни дреболии. Нещата на Саша предизвикаха у мене чувство на разочарование, срам и мъчителна жалост към него. А той разглеждаше всяко нещо внимателно, нежно го милваше с пръсти, дебелиите му устни се издуха важно, изпъкналите му очи гледаха умилено и загрижено, но очилата правеха детското му лице смешно.

— За какво ти е това?

Той ми хвърли бърз поглед през рамката на очилата и попита с мутиращ дискант:

— Искаш ли да ти подаря нещо?

— Не, няма нужда...

Оскърбен, изглежда, от моя отказ и от недостатъчното внимание към неговото богатство, той помълча малко, после тихо предложи:

— Вземи една кърпа, ще избършеш всичко, че се е напращило...

Когато нещата бяха избърсани и прибрани, той се търкулна в леглото с лице към стената. Заваля дъжд, покривът течеше, вятър блъскаше прозорците.

Без да се обърне към мене, Саша каза:

— Почакай, нека поизсъхне градината, ще ти покажа такова нещо, че ще ахнеш!

Гласях се да спя и не отговорих.

Минаха още няколко секунди, внезапно той скочи и като задраска с ръце стената, заговори с покъртителна убедителност:

— Страх ме е... Господи, страх ме е! Господи помилуй! Та какво е това?

Тогава и аз се вцепених от страх: стори ми се, че до прозореца към двора, гърбом към мене, стои готвачката, навела глава и опряла чело в стъклото, както стоеше, преди да умре, когато гледаше бой на петли.

Саша ридаеше, драскаше стената и риташе. С мъка, сякаш по жарава, без да поглеждам встрани, аз прекосих кухнята и легнах до него.

Изнурени от плач, ние сме заспали.

Няколко дни след това беше празник, работихме до пладне, обядвахме в къщи и когато след обед господарите си легнаха да спят, Саша тайнствено ми каза:

— Да вървим!

Сетих се, че сега щях да видя онова нещо, което ще ме накара да ахна.

Излязохме в градината. Върху тясна ивица земя, между две къщи, се извисяваха петнадесетина стари липи, могъщите им стволоче бяха покрити от зеления памук на лишеите, черните им голи клони стърчаха безжизнено. И нито едно гарджо гнездо между тях. Дърветата

приличаха на паметници в гробище. Освен тези липи в градината нямаше нищо, нито шубрак, нито трева; земята по пътеките е здраво утъпкана и черна като чугунена; там, където под сухата миналогодишна шума се виждат нейните плешивини, тя също е застлана с корицата на плесента, както застоялата вода — с водна леща.

Саша мина зад ъгъла, при оградата към улицата, спря до една липа и като се ококори, погледна мътните прозорци на съседната къща. Приклекна, разрови с ръце куп листа — разкри се дебелият корен и до него две тухли, вкопани дълбоко в земята. Той ги понадигна — под тях се показва парче ламарина, под ламарината — квадратна дъсчица и най-после пред мене се откри голяма дупка, която се губеше под корена.

Саша запали клечка кибрит, после недогоряла восъчна свещ, мушна я в дупката и ми каза:

— Гледай! Само не се страхувай...

Самият той явно се страхуваше: свещта в ръката му трепереше, той пребледня, грозно отпусна устни, очите му овлажняха, полека отдръпваше свободната ръка зад гърба си. Страхът му се предаде и на мене, много предпазливо надникнах във вдлъбнатината под корена — коренът служеше за свод на пещера, в дъното ѝ Саша запали три пламъчета и те изпълниха пещерата със синя светлина. Тя бе доста просторна, с глъбина като вътрешността на кофа, но по-широка, стените ѝ бяха облицовани отгоре до долу с разноцветни стъклъца и чирепки от чаени съдове. В средата, върху възвишение, постлано с парче ален памучен плат, бе сложен мъничък ковчег, облепен със станиол и покрит до средата с нещо като брокатен покров, под който се подаваха сиви птичи крачета и остроклюната главица на врабче.

Зад ковчега се издигаше аналой, на него лежеше медно кръстче, а около аналоя горяха три угарки от вощеници в свещници, обвити със сребърна и златна хартия от бонбони.

Езиците на пламъчетата се свеждаха към отвора на пещерата; в нея мъждиво проблясваха пъстроцветни искри и петна. Миризма на восък, на топла гнилота и пръст удряше в лицето ми, в очите ми се преливаше, играеше накъсана дъга. Всичко това породя в мене угнетяващо смайване и заглуши страха ми.

— Хубаво ли е? — попита Саша.

— За какво е това?

— Параклис — обясни той. — Прилича ли?

— Не зная.

— А врабчето е мъртвец! Може от него да станат мощи, понеже е невинно пострадал мъченик...

— Умряло ли го намери?

— Не, влезе в бараката, а аз го улових с калпака си и го удуших.

— Защо?

— Така...

Погледна ме в очите и повторно попита:

— Хубаво ли е?

— Не!

Тогава той се наведе към пещерата, бързо я закри с дъската, с ламарината, натъпка тухлите в пръстта, изправи се и като чистеше калта от коленете си, строго попита:

— Защо не ти харесва?

— Жал ми е за врабчето.

Той ме погледна с неподвижни очи, като сляп, блъсна ме в гърдите и извика:

— Глупак! От завист казваш, че не ти харесва! Да не мислиш, че твоята беседка в градината на улица Канатная беше направена по-добре?

Спомних си моята беседка и без колебание отговорих:

— Разбира се, че по-добре!

Саша хвърли на земята рединготчето си, запретна ръкави, плю си на ръцете и предложи:

— Като е тъй, хайде да се бием!

Не ми се биеше, потискаше ме разслабващо униние, бе ми стеснително да гледам озлобеното лице на братовчед си.

Той се нахвърли върху мене, удари ме с глава в гърдите, събори ме, седна отгоре ми и викна:

— Живот или смърт?

Ала аз бях по-силен от него и много се ядосах: след малко той лежеше по очи, протегнал ръце над главата си, и хъркаше. Изплашен, взех да го вдигам, но той се бранеше с ръце и крака и все повече ме плашеше. Отдръпнах се, като не знаех какво да правя, а той понадигна глава и каза:

— Какво, надви ли? Ама ще лежа така, докато ме видят господарите, а тогава ще се оплача от теб и ще те изпъдят!

Хокаше ме, заканваше се; думите му ме вбесиха, втурнах се към пещерата, измъкнах надгробните камъни, метнах през оградата на улицата ковчега с врабчето, разрових всичко в пещерата и я затъпках с крака.

— На̀ ти тебе, видя ли?

Саша се отнесе странно към моето буйство: седнал на земята, поотворил уста и свъсил вежди, той ме наблюдаваше, без да каже нещо, а когато свърших, бавно стана, отърси се, метна рединготчето на раменете си и рече спокойно и зловещо:

— Сега ще видиш какво ще стане, почакай малко: Ами че всичко това го бях направил нарочно за теб, то е магия! А де?...

Аз просто приклекнах, сякаш ударен от думите му, студ заля всичко в мене. А той си отиде, без да се обърне, и още повече ме смаза със своето спокойствие.

Реших още утре да избягам от града, от господаря, от Саша с неговата магия, от целия този досаден, глупав живот.

На другата сутрин, като ме събуди, новата готвачка извика:

— Божичко! Какво е станало с мутрата ти бе?...

„Започнала е магията!“ — помислих си угнетено.

Но готвачката се смееше така звънко, че и аз се усмихнах неволно и се погледнах в огледалото ѝ: лицето ми беше гъсто намазано със сажди.

— Саша ли направи това?

— Че да не съм аз! — викна готвачката, готова да прихне.

Взех да чистя обувките, пъхнах ръката си в една — в пръста ми се заби карфица.

„Ето ти я магията!“

Във всички ботуши имаше карфици и игли, нагласени така изкусно, че ми се забиваха в дланта. Тогава грабнах едно канче студена вода и с най-голямо удоволствие го излях върху главата на още несъбудилия се или престорено спящ магьосник.

Но все пак се, чувствавах зле: непрекъснато ми се привиждаха ковчегът с вrabчето, сивите му, свити крачета и тъжно вирнатият восъчен клон, а около него — безспирното блещукане на разноцветните искри, сякаш иска да лумне дъга — и не може. Ковчегът се уголемяваше, ноктите на птичката растяха, удължаваха се и трепереха, оживявайки.

Реших да избягам същия ден вечерта, но преди обед, когато топлех на примуса съдинката с чорбата, унесен в мисли, оставих я да заври, а като взех да гася огъня, обърнах съдинката върху ръцете си и ме изпратиха в болницата.

Помня мъчителния кошмар на болницата: в жълта, треперлива празнота слепешком сновяха нагоре-надолу, мрънкаха и пъшкаха сиви и бели фигури в савани, ходеше с патерици дълъг човек с вежди като мустаци, тръскаше голямата си черна брада и ръмжеше със съскане:

— На негово пре-освещенство ще се оплача!

Леглата напомняха ковчези, болните, налягали с носове към тавана, приличаха на мъртви вrabци. Люлееха се жълтите стени, таванът се издуваше като платно, подът се вълнуваше, доближавайки и раздалечавайки редиците от легла, всичко бе несигурно, тревожно, а зад прозорците стърчаха клони на дървета, като пръчки за бой, някой ги размахваше.

При вратата подрипваше червенокос, тънък мъртвец, дърпаше с късите си ръце савана си и пищеше:

— Не ми трябват луди!

А човекът с патериците крещеше над главата му:

— На не-гово пре-освещен-ство...

Дядо, баба, пък и всички винаги казваха, че в болницата морели хората — аз смятах живота си за свършен.

При мене дойде жена с очила и също в саван и написа нещо на черната дъсчица над възглавницата ми — тебеширът се строши и

парченца от него се посипаха по главата ми.

— Как се казваш? — попита тя.

— Никак.

— Нали имаш име?

— Нямам.

— Я не се инати, че ще ядеш бой!

И преди туй бях сигурен, че ще ям бой, затова не й отговорих. Тя изфуча като котка и като котка безшумно си отиде.

Запалиха две лампи, жълтите им пламъчета увиснаха на тавана като нечий загубени очи, висят и трепкат, досадно заслепват, устремени едно към друго.

В ъгъла някой каза:

— Хайде да играем на карти!

— Че как да играя без ръка?

— Аха, отрязали ти ръката!

Веднага съобразих: ето — отрязали ръката на човека, защото играл на карти. А какво ли ще сторят с мен, преди да ме уморят?

Ръцете ми изгаряха и се раздираха, сякаш някой изтръгваше костите от тях. Заплаках тихичко от страх и болка, а за да не се виждат сълзите ми, затворих очи, но сълзите надигаха клепачите, течаха по слепоочията ми и влизаха в ушите.

Настана нощ, всички налягаха в леглата и се притулиха под сивите одеяла, от минута на минута ставаше все по-тихо, само в ъгъла някой мърмореше:

— Нищо няма да излезе, и той не е стока, и тя не е стока...

Да пиша на баба — да дойде и да ме измъкне от болницата, докато съм още жив. Но невъзможно е да пиша: ръцете ми са негодни за работа, пък и няма на какво. Да опитам — дали не ще успея да офейкам оттук?

Нощта ставаше все по-мъртва, сякаш се установяваше завинаги. Тихо спуснах крака на пода и се приближих до вратата, едното крило на която бе отворена — в коридора, под лампата, на дървена пейка с облегалото стърчеше и изпускаше дим беловласа таралежова глава, която ме гледаше с тъмните ями на очите. Не успях да се скрия.

— Кой хойка? Ела тук!

Гласът е тих, не е страшен. Приближих се и погледнах валчестото лице, набучено с къси косми — на главата те бяха по-дълги

и стърчаха на всички страни, като я окръжаваха с мънички сребърни лъчи, а на колана на човека висяха връзка ключове. Ако брадата и косата му бяха по-дълги, щеше да прилича на апостол Петър.

— Това — попарените ръце ли са? Ти какво се шляеш нощем? По кой закон?

Духна в гърдите и в лицето ми облак дим, прегърна ме с топлата си ръка през врата и ме привлече до себе си.

— Страх ли те е?

— Страх ме е!

— Тук всички се страхуват отначало. А пък няма от какво да се страхуват. Особено като са с мен — аз не позволявам да обидят никого... Искаш ли да пушиш? Е, недей. Рано е за теб, почакай годинка-две... А баща ти и майка ти къде са? Нямах баща, майка! Е, не ти и трябват — и без тях ще преживеем, само не се плаши! Разбра ли?

Отдавна вече не бях виждал хора, които умеят да приказват просто и приятелски, с лесно разбираеми думи беше ми неизказано приятно да го слушам.

Когато ме заведе до леглото, аз го помолих:

— Поседи при мен!

— Бива — съгласи се той.

— Ти кой си?

— Аз ли? Войник съм, истински войник, кавказки. И на война съм ходил, че как иначе? Войникът живее за войната. С унгарците съм се бил, с черкезина, с поляка — колкото щеш! Войната, братче, е голямо безчинство!

Затворих за малко очи, а когато ги отворих, на мястото на войника седеше баба с тъмна рокля, а той стоеше до нея и казваше:

— Виж ти, всички измряха, а?

В стаята играеше слънцето — позлати всичко в нея и се скрие, а после пак погледне сияйно всички, сякаш дете лудува.

Баба се наведе към мене и попита:

— Какво, миличък? Осакатиха ли те? Казвах му аз на червенокосия дявол...

— Сега ще уредя всичко — каза войникът и си отиде, а баба рече, като, бършеше сълзите от лицето си:

— Излезе наш войник, балахончанин...

Аз все още мислех, че сънувам, и мълчах. Дойде лекар, превърза ми раните и ето ме, че се возя с баба на фойтон по улиците на града. Тя разказва:

— Пък на нашия дядо съвсем му щуква умът, такъв алчен е станал — противно е да го гледаш! А отгоре на това неотдавна кожухарят Върлина, новият му приятел, му отмъкна от псалтира една сторублевка. Леле, какво беше-е!

Ярко грее слънцето, като бели птици плуват облаците в небето. Минаваме по дъските над Волга, бучи, издува се ледът, жвака водата под мостчето, на месесточервената катедрала на панаира блестят златните кръстове. Насреща ни се зададе широколика селянка с наръч атлазени върбови клонки в ръцете — пролет иде, наближава Великден!

Сърцето ми затрептя като чукулига.

— Много те обичам, бабо!

Това не я зачуди, със спокоен глас тя ми каза:

— Защото си ми родна кръв, пък мен, без да се хваля, и чуждите ме обичат, слава тебе, Богородице!

Усмихна се и добави:

— Ето, скоро ще се зарадва тя, ще възкръсне синът ѝ! А Варюша, моята дъщеря...

И мълкна...

2

Дядо ме посрещна на двора — коленичил, дялаше с брадвата някакъв клин. Понадигна брадвата, като че ли се готвеше да я запокити в главата ми, свали си калпака и каза подигравателно:

— Добър ден, преподобни, ваше благородие! Отслужихте ли? Е, сега вече както щете живеете, да! Ама че сте и вие-е...

— Знаем, знаем — бързо каза баба, като махаше с ръка срещу него, а когато влезе в стаята, докато приготвяше самовара, почна да разправя:

— Сега дядо ти съвсем се разори; колкото пари имаше, — всичките ги даваше под лихва на кръщелника Николай, а разписки, види се, не е вземал — не зная точно как е станало, но се разори, отидоха му парите. Ама всичко е, задето не помагахме на бедните, не жалехме несретните и на, господ си е рекъл за нас: защо ли съм дарил Каширини с имотност? Рекъл си — и ни лиши от всичко...

Тя се озърна и ме осведоми:

— Пък аз все се мъча да умилоstitвя малко господ, че да не притеснява твърде стария — сега взех нощем да раздавам тайна милостиня от моите печалби. На, ако щеш, да идем нощеска — имам пари...

Дойде дядо, присви очи и попита:

— Да лапате ли се тъкмите?

— Не е твое — каза баба. — А ако искаш, седни с нас, и за теб ще стигне.

Той седна на масата и рече тихо:

— Налей...

Всичко в стаята си бе на мястото, само ъгълът на майка ми тъжно пустееше и на стената, над леглото на дядо, бе окачен лист хартия, на който пишеше с големи печатни букви:

„Исусе спаси единопживий! Да пребъде твоето име свято с мен през всички дни и часове на живота ми.“

— Кой написа това?

Дядо не отговори, баба почака и каза с усмивка:

— Тази хартия струва сто рубли!

— Не е твоя работа! — кресна дядо. — Всичко ще раздам на чуждите хора!

— Само че няма какво да раздаваш, а когато имаше — не раздаваше — каза спокойно баба.

— Млък! — изпищя дядо.

Тук всичко си е в ред, всичко си е както преди.

В ъгъла върху раклата, в кошчето за бельо, се събуди Коля и загледа оттам; сините ивички на очите му едва се забелязват под клепачите. Той е станал още по-сив, отпуснат, гаснещ; не ме позна, мълком се извърна и затвори очи.

Навън ме чакаха печални вести: Вяхир умрял, през страстната седмица „лещенката го задушила“; Хаби отишъл да живее в града, на Яз му се схванали краката и не скитосвал. Като ми съобщи всичко това, черноокият Кострома сърдито каза:

— Нещо много бързо измират хлапетиите!

— Че нали само Вяхир е умрял?

— Все едно: който е напуснал улицата, също като да е пукнал. Едва се сприятелиш, свикнеш, а другаря ти или ще го дадат на работа, или ще умре. Тук във вашия двор, у Чесноков, живеят нови — Евсеенко; момчето — Нюшка си го бива, всичко му иде отръки! Има две сестри; едната е още малка, а другата е куца, ходи с патерица, хубавица.

Помисли и добави:

— Ние с Чурка, братче, се влюбихме в нея, непрекъснато се караме!

— С нея ли?

— Защо? Помежду си. С нея — рядко!

Разбира се, знаех, че големите момчета и дори мъжете се влюбват, знаех и грубия смисъл на това. Стана ми неприятно, мъчно за Кострома, стеснително да гледам недодяланото му тяло, черните ядни очи.

Куцото момиче видях същия ден вечерта. Като слизаше по външната стълба към двора, то изтърва патерицата си и безпомощно се спря на стъпалата, вкопчило в парапета прозрачните си ръце, тънко, слабичко. Искях да вдигна патерицата, но бинтованите ми ръце пипаха

лошо, дълго се маях и се ядосвах, а то, застанало по-високо от мене, тихо се смееше:

— Какво ти е на ръцете?

— Попарих ги.

— А пък аз, виж — куцам. Ти от този двор ли си? Дълго ли лежа в болницата? А аз лежах там дълго!

Въздъхна и добави:

— Много дълго!

Беше в бяла рокля със светлосини подковички, вехтичка, но чиста, гладко сресаната ѝ коса лежеше на гърдите в дебела, къса плетка. Очите ѝ бяха големи, съсредоточени, в спокойната им глъбина гореше синьо пламъче и озаряваше слабичкото, остроносо лице. Тя мило се усмихваше, ала — не ми хареса! Цялата ѝ болнава фигурка сякаш казваше:

„Не ме докосвайте, молят“

Как са могли другарите ми да се влюбят в нея?

— Аз боледувам отдавна — на драго сърце разказваше тя и сякаш се хвалеше. — Урочаса ме една съседка, скара се с мама и ме урочаса — да ѝ направи напук... В болницата страшно ли е?

— Да...

Беше ми стеснително с нея и си влязох в стаята.

Към полунощ баба ласкаво ме събуди.

— Да бяхме тръгнали, а? Като се потрудиш за хората, ръцете ти по-бързо ще заздравеят...

Хвана ме за ръката и ме поведе в тъмнината като сляп. Нощта бе мрачна, влажна, неспирно духаше вятър, сякаш бързо течеше река, краката затъваха в студения пясък. Баба отиваше внимателно до тъмните прозорци на къщурките, прекръстваше се три пъти и оставяше на перваза по петак и по три кифли, кръстеше се пак, отперила очи към беззвездното небе, и шепнеше:

— Пресвета царице небесна, помогни на хората! Всички сме грешни пред теб, майко!

Колкото повече се отдалечавахме от къщи, толкова по-глухо и по-мъртво ставаше наоколо. Нощното небе, бездънно вдълбано от мрака, сякаш завинаги бе скрило месеца и звездите. Отнякъде изскочи куче, спря срещу нас и заръмжа, очите му блеснаха в тъмнината; страховито се притисках до баба.

— Нищо — каза тя, — това е чисто и просто куче, на дявола не му е време, късно е за него, зер вече пропяха петлите!

Примами кучето, погали го и го посъветва:

— Внимавай, кученце, не плаши моето внученце!

Кучето се потърка в краката ми и по-нататък тръгнахме тримата. Дванадесет пъти пристъпваше баба до прозорците и оставаше по первазите „негласна милостиня“; започваше да се развиделява, от мрака изникваха сиви къщи, възправяше се бяла като захар камбанарията на Крайградската църква; тухлената ограда на гробищата е проредяла като окъсана рогозка.

— Умори се старата — каза баба, — време е да се прибираме! Ще се събудят утре жените, а Богородица сдобила с нещичко дечицата им! Когато всичко е кът, и малкото е добре дошло! Охо-хо, Ольоша, бедно живее народът и никой не го е грижа за него!

*Богатият се за бога не сеца
и Страшният съд не му се привижда
Не му е беднякът приятел и брат,
сал злато да трупа му е мерак —
но на жаравата ще се обърне то в ада!*

Така си е! Трябва да живеем един за друг, а бог — за всички! Ама радвам се, че пак си при мен!...

И аз изпитвам тиха радост, смътно чувствавайки, че съм се приобшил към нещо, което няма да забравя никога. До мене се клатушкаше червеникавото куче с лисича муцуна и добри, виновни очи.

— То с нас ли ще живее?

— Че какво пък? Нека живее, ако иска. На, ще му дам кифла, останали са ми две. Хайде да седнем на пейчицата, нещо се уморих...

Седнахме на пейката пред една порта, кучето легна в краката ни, като разкъсваше със зъби сухата кифла, а баба разправяше:

— Тук живее една еврейка, девет души са ѝ на ръцете, един от друг по-малки. Питам я: „Абе как я караш, Мосевна?“ А тя дума: „Карам я с моя бог — иначе как ще я карам?“

Облегнах се на топлия хълбок на баба и съм заспал.

Животът отново потече бързо и пълноструйно, широкият поток от впечатления всеки ден носеше на душата нещо ново, което възхищаваше и тревожеше, оскърбяваше, караше те да мислиш.

Скоро и аз с всички сили се стремях да виждам колкото може често куцото момиче, да приказвам с него или мълчаливо да седим един до друг на пейчицата пред портата — с Людмила беше приятно и да мълчиш. Беше чистичка като птичката кралче и прекрасно разказваше как живеят казаците на Дон: там живяла дълго у вуйчо си, машинист в маслобойна, после баща ѝ, шлосер, се преселил в Нижни.

— А имам и друг вуйчо, той служи при самия цар.

В празник вечер цялото население на улицата излизаше „пред портите“, момците и девойките отиваха на гробищата да играят хоро, мъжете се пръскаха по кръчмите, на улицата оставаха жените и дечурлигата. Жените се разполагаха пред портите направо на пясъка или по пейчиците и вдигаха страшна врява, като се караха и одумваха; дечурлигата почваха да играят на топка, на кегли, „шар-мазло“ — майките наблюдаваха игрите, насърчаваха изкусните и осмиваха слабите играчи. Бе оглушително шумно и незабравимо весело; присъствието и вниманието на „големите“ възбуждаше нас, дребосъка, и внасяше във всички игри особено оживление, страстно съперничество. Но колкото и силно да се увличахме в играта ние тримата — Кострома, Чурка и аз — все пак от време на време този или онзи ще изтича да се похвали пред куцото момиче.

— Видя ли, Людмила, как избих и петте кегли?

Тя се усмихваше приветливо и кимваше няколко пъти подред.

По-рано нашата компания гледаше да бъде във всички игри заедно, а сега виждах, че Чурка и Кострома играят винаги в различни групи и всякак си съперничат по сръчност и сила, често — до сълзи и бой. Веднъж се сбиха така яростно, че трябваше да се намесят възрастните и да заливат противниците с вода като кучетата.

Седнала на пейката, Людмила тропаше по земята със здравия си крак, а когато побойниците се търкулваха към нея, отблъскваше ги с патерицата си и плахо викаше:

— Престанете!

Лицето ѝ бе синкаво бледно, очите ѝ бяха погаснали и подбелени като на истеричка.

Друг път, след като загуби позорно от Чурка една партия кегли, Кострома се скри зад сандъка с овес при бакалницата, клекна там и мълчаливо заплака — беше почти страшно: зъбите си е стиснал силно, скулите му са изпъкнали, костеливото му лице се е вкаменило, а от черните му, начумерени очи се ронят тежки, едри сълзи. Когато взех да го утешавам, той пошепна, давейки се от плач:

— Почакай... ще го цапардосам с тухла по тиквата... ще види той!

Чурка стана надменен, ходеше по средата на улицата, както ходят ергените, накривил каскет, пъхнал ръце в джобовете си; беше се научил да плюе юнашки през зъби и казваше:

— Скоро ще се науча да пуша. Вече два пъти опитвах, ама ми се гади.

Всичко това не ми харесваше. Виждах, че губя другаря си, и ми се струваше, че за това е виновна Людмила.

Една вечер, когато разпределях на двора събраните кокали, парцали и всякакви вехтории, при мене дойде Людмила, като се полюляваше и размахваше дясната си ръка.

— Добър вечер — каза тя и кимна три пъти. — Кострома беше ли с теб?

— Да.

— А Чурка?

— Чурка не другарува с нас. За всичко това ти си крива, влюбиха се в теб и се бият...

Тя се изчерви, но отговори подигравателно:

— И таз добра! Че какво съм крива аз?

— Ами защо правиш да се влюбват?

— Не съм ги молила да се влюбват! — каза тя ядосано и си тръгна, като говореше: — Всичко това са глупости! Аз съм по-голяма от тях, на четиринадесет години съм. В по-големи момичета не се влюбват...

— Много знаеш! — викнах с желание да я обидя. — Я виж бакалката, сестрата на Върлина, съвсем стара е, пък как върти любов с младежи!

Людмила се върна при мене, като забиваше патерицата си дълбоко в пясъка на двора.

— Ти самият нищо не знаеш — заговори бързо, със сълзи в гласа и милите ѝ очи красиво пламнаха. — Бакалката е разтурена, а аз да не би да съм такава? Аз съм още малка, не бива да ме пипат и щипят, и всичко... На, да беше прочел романа „Камчадалка“, втората част, че тогава да говориш!

Отиде си, хълцайки. Дожаля ми за нея — в думите ѝ звучеше някаква незнайна за мене правда. Защо я щипят другарите ми? Пък още разправят, че били влюбени...

На другия ден, като исках да загладя вината си пред Людмила, купих за две копейки бонбони „Ечемичена захар“ — любимите ѝ, както вече знаех.

— Искаш ли?

Тя каза против волята си сърдито:

— Махай се, не ща да те знам!

Но веднага взе бонбоните и ми подметна:

— Поне да беше ги увил в книжка — ръцете ти са нещо нечисти.

— Мих ги, ама все не се измиват.

Тя взе ръката ми в своята, суха и гореща, и я загледа.

— Колко си я похабил...

— А твоите пръсти са избодени...

— Това е от иглата, много шия...

След няколко минути ми предложи, като се озърташе:

— Слушай, хайде да се скрием някъде и да почнем да четем „Камчадалка“, искаш ли?

Дълго търсихме къде да се скрием, навсякъде бе неудобно, най-после решихме, че ще е най-добре да се вмъкнем в съблекалнята на банята: там е тъмно, но можем да седнем до прозореца — той гледа към мръсния тъгъл между бараката и съседната кланица, там хора рядко надникват.

И ето че тя седи ребром към прозореца, изпънала болния си крак на пейката, спуснала здравия на пода, седи и закрила лицето си с раздърпана книжка, развълнувано произнася множество неясни и скучни думи. Но аз се вълнувам. Седнал на пода, виждам как съсредоточените очи като две сини пламъчета се движат по страниците на книжката, понякога ги овлажнява сълза, гласът на момичето трепери, като изрича бързо непознати думи в непонятни съединения. Но аз ловя тези думи и като се мъча да ги стъкмя в стихове, обръщам

ги всякак — това вече съвсем ми пречи да разбера за какво се говори в книгата.

На коленете ми дреме кучето, наричам го Вятър, защото е рунтаво, дълго, тича бързо и ръмжи като есенен вятър в комина.

— Слушаш ли? — пита момичето.

Кимам мълчаливо. Бъркотията от думи все повече ме възбужда, все по-трепетно е желанието ми да ги подредя иначе, както стоят в песните, където всяка дума живее и пламти като звезда в небето.

Когато се стъмни, Людмила отпусна побледнялата си ръка с книгата и попита:

— Нали е хубаво? Ето виждаш ли...

От тази вечер ние често седяхме в съблекалнята. За мое удоволствие Людмила скоро изостави четенето на „Камчадалка“. Аз не можех да ѝ отговоря за какво става дума в тази безкрайна книга — безкрайна, защото след втората част, от която започнахме четенето, се появи трета, и момичето ми казваше, че имало и четвърта.

Особено хубаво ни беше в дъждовни дни, ако лошото време не се случеше в събота, когато палеха банята.

Навън вали като из ведро — никой не ще излезе на двора, няма да надзърне при нас, в тъмния ни кът. Людмила много се страхуваше да не ни „заварят“.

— Знаеш ли какво ще си помислят тогава? — тихо питаше тя.

Знаех и също се боях да не ни „заварят“. Прекарвахме по цели часове в разговор за нещо, понякога аз ѝ разправях някоя от бабините приказки, а Людмила — за живота на казаците по река Медведица.

— Ох, колко хубаво е там! — въздишаше тя. — Тук какво е? Тук е само за бедняци...

Реших, че когато порасна, непременно ще ида да видя река Медведица.

Скоро вече нямахме нужда от съблекалнята: майката на Людмила си намери работа при един кожухар и от сутрин излизаше от къщи, сестричката ѝ ходеше на училище, брат ѝ работеше в керамичната фабрика. В дъждовни дни отивах при момичето и му помагах да готви, да разтребва стаята и кухнята, а то се смееше.

— Ние с теб живеем като мъж и жена, само спим поотделно. Дори по-добре живеем — съпрузите не помагат на жените си...

Ако имах пари, купувах сладкиши и пиехме чай, после охлаждахме самовара със студена вода, за да не разбере кресливата майка на Людмила, че сме го топили. Понякога при нас идваше баба, седеше, плетеше дантела или бродираше и ни разказваше чудни приказки, а когато дядо отиваше в града, Людмила се промъкваше у нас и се гощавахме безгрижно.

Баба казваше:

— Ех, хубаво си живеем! Имаш ли свои пари, живота както щеш си реди!

Тя насърчаваше дружбата ни:

— Хубаво е да си другаруват момче и момиче! Само не бива да се вършат лудории...

И с най-прости думи ни обясняваше какво значи „да се вършат лудории“. Говореше красиво, одухотворено и аз добре разбрах, че не бива да се пипат цветовете, докато не са се разтворили; иначе от тях няма да има нито аромат, нито плодове.

Не ни се „вършеха лудории“, но това не пречеше на мене и на Людмила да приказваме за неща, за които е прието да се мълчи. Разбира се, нямаше как да не приказваме, защото отношенията между половете в грубата им форма много често и натрапчиво се навираха в очите ни и много ни обиждаха.

Бащата на Людмила, хубав мъж на около четиридесет години, беше кърдрос, мустакат и някак особено победоносно мърдаше гъстите си вежди. Бе странно мълчалив — не помня нито една дума, казана от него. Когато галеше децата, мучеше като ням и дори жена си биеше мълчаливо.

Вечер в празник, пременен в светлосиня риза, кадифени шалвари и лъснати до блясък ботуши, той излизаше пред портата с голяма хармоника, праметната с каиш на гърба му, и заставахе като войник „на пост“. Тозчас край нашата порта започваха „разходки“: като патици една подир друга минаваха моми и жени и поглеждаха Евсеенко скришом, под око, и открито, с жадни очи, а той стои, издул долната си устна, и също гледа всички с преценяващия взор на тъмните си очи. Имаше нещо неприятно-кучешко в този безмълвен разговор с очи, в бавното, обречено движение на жените покрай мъжа — като че ли всяка от тях, стига само той повелително да ѝ смигне, покорно ще се повали върху нечистия пясък на улицата като убита.

— Облеци се пръчът, дебелооката мутра! — мърмори майката на Людмила. Тънка и висока, с дълго нечисто лице, с късо остригани — след тиф — коси, тя приличаше на изхабена метла.

До нея седи Людмила и напразно се мъчи да отвлече вниманието ѝ от улицата, упорито я разпитва за нещо.

— Махай се, лепко, изрод окаян! — мъмри майката и мига тревожно; тесните ѝ монголски очи са странно светли и неподвижни — вперили са се в нещо и завинаги са замрели.

— Не се ядосвай, мамичко, няма значение вече — казва Людмила. — Ами я виж как се е наконтила рогозарката!

— Аз бих се облякла по-хубаво, да не бяхте вий тримата, изядохте ме вий, изплюскахте ме — безмилостно и сякаш през сълзи отвърща майката, впила очи в едрата, дебела вдовица на рогозаря.

Тя прилича на малка къща, гърдите ѝ са изпъчени като външна стълба; червеното ѝ лице, леко забулено и прерязано от зелена забрадка, напомня капандура в часа, когато стъклата ѝ отразяват слънцето.

Прехвърлил хармониката на гърдите си, Евсеенко свири. Хармониката има много клавиши, звуците ѝ неотразимо увеличат нанякъде, от цялата улица връхлитат дечурлига, рухvat в краката на хармониста и замират в пясъка възхитени.

— Почакай, ще ти извият врата — предрича Евсеенко на мъжа си.

Той мълком я изглежда под око.

А рогозарката седи като камък наблизко, на пейката пред дюкяна на Върлината, и свела глава на рамо, слуша пламнала.

В полето, отвъд гробищата, руменят вечерните зари, по улицата като по река се носят ярко облечени месести тела, като вихър се вият деца, топлият въздух гали и опива. Напечен през деня, пясъкът лъха някак остро, особено силно се чувства тежката, сладникава миризма на кланиците — миризма на кръв; а от дворовете, където живеят кожухари, солено и парливо дъхти на пудра. Говорът на жените, пиянският рев на мъжете, звънливите викове на децата, песента на басовитата хармоника — всичко се слива в плътен кънтеж, мощно въздиша неуморно творещата земя. Всичко е грубо, разголено и вдъхва дълбоко, здраво чувство на доверие към този черен живот, наглоскотски. Като се хвали със силите си, той мъчително и напрегнато търси къде да ги излее.

И през врявата понякога стигат до сърцето и завинаги се врязват в паметта някакви особено тягостни думи:

— Не бива всички отведнъж да бият един — трябва по ред...

— Кой ще ни съжали, щом себе си не жалим...

— Мигар бог е създал жената за присмех?...

Наближава нощта; въздухът е по-хладен; шумът по-глух, дървените къщи набъбват, растат, забулват се в сенки. Децата са отведени по домовете — да спят, някои са заспали тук, до оградите в краката и в скутовете на майките си. Късно вечерта по-големите дечурлига стават по-мирни, по-кротки. Евсеенко незабелязано е изчезнал, сякаш се е стопил, няма я и рогозарката, басовитата хармоника свири някъде далече, отвъд гробищата. Майката на Людмила седи на пейката свита, изгърбена като котка. Баба е отишла да пие чай у съседката, акушерка и сводница, едра, жилава жена с нос като патешка човка и златен медал „за спасяване на загиващи“ върху плоските, мъжки гърди. Цялата улица се страхува от нея и я смята за магьосница; за нея разправят, че била изнесла от огъня при пожар трите деца и болната жена на някакъв полковник.

Баба е приятелка с нея; когато се срещнат на улицата, двете още отдалеч се усмихват една на друга някак особено хубаво.

Кострома, Людмила и аз седим на пейката пред портата; Чурка извика брата на Людмила да се борят — прегърнати, те тъпчат пясъка и вдигат прах.

— Престанете! — плахо моли Людмила.

Извил към нея ваклите си очи, Кострома разказва за ловеца Калинин, белоконо старче с хитър поглед, човек с лошо име, познат на цялото предградие. Той бе починал наскоро, но не бяха го заровили в пясъка на гробищата, а бяха поставили ковчега на земята, настрана от другите гробове. Ковчегът бе черен, с високи крачета, капакът му бе изписан с бяла боя — нарисувани бяха кръст, копие, тояга и две кости.

Всяка нощ, щом се стъмни, старецът ставал от ковчега и ходел из гробищата, непрекъснато търсел нещо чак до първи петли.

— Не говори страшни работи! — моли Людмила.

— Пусни ме! — вика Чурка и като се освобождава от прегръдката на брат й, подигравателно казва на Кострома: — Защо лъжеш? С очите си видях как заравяха ковчега, а отгоре е празно — за паметник... Пък че мъртвецът ходел — това са го измислили пияните ковачи...

Без да го погледне, Кострома сърдито предложи:

— Върви преспи на гробищата, щом е тъй!

Те почнаха да спорят, а Людмила питаше, отегчено поклащайки глава:

— Мамичко, нощем мъртвците стават ли?

— Стават — повтори майка й, сякаш отдалеч отекна ехо.

Дойде синът на бакалката, Вальок, дебел червендалест младеж на двадесетина години, чу спора ни и каза:

— Който от тримата прекара на ковчега до разсъмване, ще му дам дващест копейки и десет цигари, а който се уплаши — ще му дърпам ушите, колкото си искам, е?

Всички млъкнахме смутени, а майката на Людмила каза:

— Ама че глупости! Мигар може да се подстрекават деца за таквиз работи...

— Дай една рубла, ще ида! — навъсено предложи Чурка.

Кострома веднага попита ехидно:

— А за дващест копейки страх ли те е? — И каза на Вальок: — Дай му една рубла, така или иначе, няма да иде, само се перчи...

— Хайде, ето ти рубла!

Чурка стана от земята и мълчаливо, бавно си тръгна, като вървеше близо до оградата. Кострома пхна пръсти в устата си и изсвири пронизително след него, а Людмила заговори тревожно:

— Ах, господи, какъв фукльо... на какво прилича това!

— Къде можете вие, пъзльовци! — присмиваше се Вальок. — Пък още минавате за първи борци на улицата, котенца...

Обидно беше да слушаме подигравките му; този охранен младеж не ни харесваше, той винаги подбуждаше дечурлигата за пакости, разправяше им неприлични клюки за девойки и жени; учеше ги да ги дразнят; децата го слушаха и плащаха скъпо за това. Той, който знае защо, мразеше кучето ми и го замеряше с камъни; веднъж му даде игла в хляб.

Но още по-обидно беше да гледаме как си отива Чурка, свит и посрамен.

Казах на Вальок:

— Дай рублата, аз ще отида...

Като се подсмиваше и ме плашеше, той даде рублата на Евсеенко, но жената строго каза:

— Не искам, няма да я взема!

И си влезе ядосано. Людмила също не се реши да вземе банкнотата; това още повече засили подигравките на Вальок. Вече щях да тръгна, без да искам пари от младежа, но дойде баба и като разбра каква е работата, взе рублата и спокойно ми каза:

— Облечи си палтенцето и си вземи одеяло, че призори ще застудее...

Думите ѝ ми вдъхнаха надежда, че няма да ми се случи нищо страшно.

Вальок постави условие — до разсъмване трябва да лежа или да седя на ковчега, без да ставам от него, каквото и да се случи, дори и да се разклати ковчегът, когато старият Калинин почне да излиза от гроба. Ако скоча на земята, губя.

— И внимавай — предупреди ме Вальок, — цяла нощ ще те следя!

Когато тръгнах за гробищата, баба ме прекръсти и ме посъветва:

— Ако ти се привиди нещо, не мърдай, а само чети „Богородице дево, радвай се...“

Вървях бързо, искаше ми се всичко това по-скоро да започне и да свърши. Придружаваха ме Вальок, Кострома и някои други момчета. Когато се прекачвах през тухлената ограда, заплетох се в одеялото, паднах и веднага скочих, сякаш подхвърлен от пясъка. Оттатък оградата кънтеше смях. В гърдите ми прималая, по кожата на гърба ми полазиха неприятни тръпки.

Препъвайки се, стигнах до черния ковчег. От едната страна той беше засипан с пясък, от другата късите му, дебели крака се бяха разкрили, сякаш някой се е мъчил да го приповдигне и го е наклонил. Седнах на ръба на ковчегата, в долния му край, и се озърнах: неравното гробище е гъсто осеяно със сиви кръстове, сенки са се разстлали широко върху гробовете, обгърнали са наежените им могили. Тук-там, залутани между кръстовете, стърчат тънки, хилави брезички и свързват с клоните си отделните гробове; през дантелата на техните сенки стърчат стръкчета трева — тази сива четина е най-страшното! Като снежна пряспа се издига в небето църквата, сред неподвижните облаци грее малка, стопила се луна.

Бащата на Яз — „Мръсния селяк“ — лениво бие клепалото; всеки път, когато дърпа въжето, то достига ламарината на покрива и тъжно проскърцва, после еква сухият удар на малката камбана — той звучи късо, досадно.

„Не дай боже безсъние“ — спомням си поговорката на пазача.

Страх ме е. И, кой знае защо — задушно ми е, обливам се в пот, макар че нощта е прохладна. Дали ще успея да изтичам до къщичката на пазача, ако старият Калинин вземе да излиза от гроба?

Познавам добре гробищата, десетки пъти съм играл между гробовете с Яз и други другари. Ей там, до църквата, е погребана майка ми...

Още не всичко е заспало, от предградието долитат изблици смях, откъслеци от песни. На хълмовете, на железопътната кариера, откъдето вадят пясък, или някъде в село Катизовка вреци задъхано хармоника, оттатък оградата минава винаги пияният ковач Мячов и пее — познавам го по песента:

*А пък наша мама
грехове големи няма —*

*никого не люби тя
освен нашия баща...*

Прието е да чуваш последните въздишки на живота, но след всеки удар на камбаната става по-тихо, тишината се разлива като река по ливади, всичко потапя и скрива. Душата плува в безкрайна, бездънна пустота и гасне като огън на кибритена клечка в мрака, безследно разтапяйки се сред океана на тази пустота, където живеят в бясък само недостижимите звезди, а всичко на земята е изчезнало — ненужно и мъртво.

Увит в одеялото, аз седях на гробницата, подбрал крака, с лице към църквата, и когато се раздвижвах, гробницата леко изскърцваше и пясъкът под нея хрущеше.

Нещо тупна на земята зад мене веднъж и още веднъж, после наблизко падна парче тухла — това бе страшно, но веднага се досетих, че хвърлят иззад оградата Вальок и неговата компания — искат да ме уплашат. Ала от близостта на хора ми стана по-добре.

Неволно си мислех за мама... Веднъж тя ме завари, когато се опитвах да пуша цигари, и взе да ме бие, а аз рекох:

— Не ме пипай, и без това ми е зле, много ми се гади...

После седях наказан зад печката, а тя казваше на баба:

— Безчувствен хлапак, никого не обича...

Обидно ми беше да слушам това. Когато мама ме наказваше, беше ми мъчно, стеснително за нея: тя рядко наказваше справедливо и заслужено.

И изобщо в живота има твърде много обидни неща, ето, да речем, тези хора зад оградата — та те добре знаят, че ме е страх сам в гробищата, а искат да ме сплашат още повече. Защо?

Искаше ми се да им викна:

„Вървете по дяволите!“

Но беше опасно — кой знае как ще се отнесат към това дяволите? Те навярно са някъде наблизко.

В пясъка имаше парченца слюда, тя блещукаше матово на лунната светлина и това ми припомни как веднъж, излегнат на саловете по Ока, гледах във водата — ненадейно, почти до самото ми лице изплува една платика, извърна се настрани и заприлича на

човешка буза, после ме погледна с кръглото си птиче око, гмурна се и се спусна към дъното, поклащайки се като падащ кленов лист.

Паметта ми работеше все по-усилено и възкресяваше различни случки от живота, сякаш с тях се предпазваше от въображението, което упорито създаваше страхотии.

Ето бързо приближава таралеж, като тропа по пясъка с твърдите си лапички; той ми заприличва на домашен дух — също такъв дребничък, рошав.

Спомням си как баба, клекнала пред нишата под пещта, редеше:
— Любезни стопанино, изтреби хлебарките...

Далече над града — който аз не виждах — ставаше по-светло и утринният хлад стягаше бузите ми, очите ми се затваряха. Свих се на кравай, завит презглава с одеялото — каквото ще да става!

Събуди ме баба — стои до мене, дърпа одеялото и казва:

— Ставай! Да не си изстинал? Е какво — беше ли те страх?

— Беше ме страх, само че не казвай на никого за това, не казвай на децата!

— Че що да не казвам? — зачуди се тя. — Ако не те е било страх, тогава няма за какво и да се хвалиш...

Тръгнахме си и по пътя тя ласкаво говореше:

— Всичко трябва сам да изпиташ, гълъбче, всичко трябва сам да знаеш... Не се ли научиш сам, никой няма да те научи...

Привечер станах „героят“ на улицата, всички ме питаха:

— Ама мигар не е страшно?

И когато аз казвах: „Страшно е!“ — клатеха глава и викаха:

— Аха! Виждаш ли?

А бакалката заяви високо и уверено:

— Значи, лъгали са, че Калинин става. Ако ставаше, мигар хлапакът щеше да го уплаши? Ами че той щеше да го бишне от гробищата, та няма и да видиш къде.

Людмила ме гледаше с топло учудване, дори дядо явно бе доволен от мене и непрекъснато се усмихваше. Само Чурка каза навъсено:

— Лесно му е на него — баба му е магьосница!

3

Неусетно, като мъничка звезда в зори, угасна брат ми Коля. Баба, той и аз спяхме в малка барачка върху дърва, покрити с разни вехтории; в съседство, зад осеяната с пролуки стена от дебели дъски, се намираше курникът на хазаите; вечер чувахме как се отърсваха и кудкудякаха, заспивайки, охранените кокошки; сутрин ни будеше златният гласовит петел.

— О, да пукнеш дано! — мърмореше баба, събуждайки се.

Аз вече не спях и наблюдавах как през цепнатините на дърварника се провират към мене в леглото слънчевите лъчи, а в тях танцува някакъв сребърен прах — тези прашинки бяха като думи в приказка. В дървата шумолят мишки, сноват червени буболечки с черни точки по крилата.

Понякога, избягал от задушните изпарения на кокошия тор, аз се измъквах от дърварника, покатервах се на покрива му и гледах как в къщата се събуждаха безоки хора, огромни, подпухнали от спането.

Ето че се подаде през прозореца косматата кратуна на лодкаря Ферманов, начумерен пияница; той гледа слънцето с малките цепки на отеклите си очи и грухти като шопар. На двора изскочи дядо, като приглаждаше с две ръце червеникавата си косица — бърза към банята да се облее със студена вода. Бъбривата готвачка на хазаина, остроноса, обилно поръсена с лунички, прилича на кукувица, самият хазаин — на стар, затлъстял гълъб, и всички хора наподобяват птици, животни, зверове.

Утрото е така хубаво, ясно, но ми е малко тъжно и ми се ще да ида в полето, където няма никой — вече знам, че хората, както винаги, ще омърсят светлия ден.

Веднъж, когато лежах на покрива, баба ме повика и каза тихо, като кимна към леглото си:

— Виж, Коля умря.

Момченцето се бе смъкнало от аленото платно на възглавничката и лежеше върху кечето, синкаво, голичко, ризата му се бе събрала към

врата, разкрила подутия корем и кривите крачета в рани, ръцете му бяха странно подложени под кръста, като че ли е искало да се приповдигне. Главата му бе леко наведена встрани.

— Слава богу, помина се — рече баба, като разресваше косата си. — Защо ли би живял такъв, недъгав?

Дойде дядо, потропвайки, сякаш танцува, и внимателно попипа с пръст затворените очи на детето; баба каза сърдито:

— Защо го буташ с немити ръце?

Той замърмори:

— Ето — родиха го... живя, яде... нищо и никакво...

— Събуди се — прекъсна го баба.

Той я погледна, без да я вижда, и тръгна да излезе, като каза:

— Аз няма с какво да го погребя, както щеш сама...

— Тю, нещастнико!

Излязох и не се прибрах чак до вечерта.

Погребяхме Коля на другия ден сутринта; аз не отидох в църквата и през цялото време, докато служеха литургия, седях край разкопания гроб на майка ми заедно с кучето и с бащата на Яз. Той изкопа гроба евтино и непрекъснато се хвалеше с това пред мен.

— Правя го само защото сте ми познати, а инак щеше да струва една рубла...

Когато надниквах в жълтата дупка, откъдето излизаше тежка миризма, виждах отстрани в нея черни, влажни дъски. При най-малкото ми помръдване пясъчните насипи около гроба се свличаха, тънки струйки течаха на дъното и оставяха браздулици по стените. Нарочно се движех, за да скрие пясъкът тези дъски.

— Не си играй — каза бащата на Яз, подръпвайки от лулата си.

Баба донесе на ръце бялото ковчеже, мръсният селяк скочи в дупката, пое ковчег, постави го до черните дъски, изскочи от гроба и взе да бута там пясъка и с крака, и с лопата. Лулата му пушеше като кадилница. Дядо и баба му помагаха също мълчаливо. Нямах нито попове, нито просяци, само ние четиримата сред гъстата тълпа от кръстове.

Като даваше парите на пазача, баба каза с укор:

— И все пак разбута Вариния ковчег...

— Как иначе! И тъй взех чужда земя. Това нищо не е!

Баба се поклони до земята на гроба, изхлипа, зави на глас и си тръгна, а след нея — дядо, скрил очи под козирката на фуражката си, оправяйки излинелия си редингот.

— Сяха семе в неорана земя — каза той ненадейно и изтича напред като гарван в угари.

Попитах баба:

— Какво разправя?

— Остави го! Има си свои мисли — отвърна тя.

Беше горещо, баба вървеше тежко, краката ѝ затъваха в топлия пясък, тя често се спираше и бършеше с кърпа потното си лице.

Попитах я с усилие.

— Черното в гроба маминият ковчег ли е?

— Да — каза тя ядно. — Глупав пес... Още няма година, а виж, Варя изгнила! Всичко това е от пясъка — той пропуска водата. Да беше глина, щеше да е по-добре...

— Всички ли гният?

— Всички. Само светците избягват това...

— Ти няма да изгниеш!

Тя се спря, оправи каскета на главата ми и ме посъветва сериозно:

— Я не мисли за това, не трябва. Чуваш ли?

Но аз мислех. „Колко обидно и противно нещо е смъртта. Ама че мръсотия!“

Чувствувах се много зле.

Когато се прибрахме, дядо вече бе приготвил самовара и сложил масата.

— Чаец да прием, жегата да надвием — каза той. — Ще запаря от моя. За всички.

Отиде при баба и я потупа по рамото.

— Как е, майко, а?

Баба махна с ръка.

— Как ще е!

— Това е то! Разгневил се е господ на нас, къса къс подир къс... Да бяхме здраво семейство като пръстите на ръката...

Отдавна не бе говорил така кротко и миролюбиво. Слушах го и очаквах, че старецът ще заглуши обидата ми, ще ми помогне да забравя жълтата яма и черните, влажни отломки отстрани в нея.

Но баба сурово го прекъсна:

— Я стига, татко! Цял живот говориш тез думи, а на кого е по-леко от тях? Цял живот разяждаше всички, както ръжда желязо...

Дядо се изкашля, погледна я и млъкна.

Вечерта пред портата тъжно разказах на Людмила какво бях видял сутринта, ала това не ѝ направи особено впечатление.

— По-добре е да бъдеш сирак. Да бяха умрели майка ми и баща ми, щях да оставя сестра си на брат ни, пък аз щях да ида в манастир за цял живот. Какво друго да правя? За женене не ставам, куца съм — не ме бива за работа. А още и хроми деца ще родиш...

Тя приказваше разумно, както всички жени от нашата улица, и вероятно от тази вечер загубих интерес към нея, а и животът ми потече така, че все по-рядко виждах приятелката си.

Няколко дни след смъртта на брат ми дядо каза:

— Легни си днес по-рано, на разсъмване ще те събудя, че ще идем в гората за дърва...

— Пък аз ще понабера билки — заяви баба.

Гората — от смърчове и брези — се намираше в блато, на около три версти от предградието. Богата с изсъхнали и повалени от бури дървета, тя се разстилаше от едната страна до Ока, от другата стигаше до шосето за Москва и по-далеч, оттатък шосето. Над нейната мека четина като черна шатра се възправяше високо боров гъсталак — Савьолово бърдо.

Цялото това богатство принадлежеше на граф Шувалов и почти не се пазеше; кунавинските занаятчии и дребни служаци гледаха на него като на свое, събираха съчки и сечаха изсъхналите дървета, без да отбягват и живите, когато им падне. През есента, набавяйки си дърва за зимата, към гората се запътваха десетки хора с брадви и въжета на пояса.

Ето че и ние тримата вървим призори през сребристозеленото, росно поле; вляво от нас, отвъд Ока, над червеникавите склонове на Кълвачови баири, над белия Нижни Новгород с хълмовете на зелените градини, със златните кубета на църквите, бавно изгрява руско лениво слънчице. Тих вятър сънливо вее от тихата, мътна Ока, поклащат се златни лютичета, натежали от роса морави камбанки безмълвно са полегнали към земята, пъстри имортели сухо стърчат над безплодната почва, разтваря алени звезди „нощната хубавица“ карамфилът...

Като тъмна рат приижда гората насреща ни. Крилатите смърчове — като големи птици; брезите — като моми. Кисел дъх на блато се лее в полето. До мене върви кучето ми, изплезило розов език, спира се, надушва миризмата и слисано клати лисичата си глава.

В бабината салтамарка, с вехт каскет без козирка, дядо примижава, усмихва се на нещо и крачи с тънките си крака внимателно, сякаш дебнешком. Баба, със синя блуза, с черна пола и бяла забрадка, чевръсто ситни по земята — мъчно можеш да я стигнеш.

Колкото приближаваме гората, толкова по-оживен става дядо; като поема въздуха през нос и покашля, той говори отначало сопнато, неясно, после, сякаш опивайки се, весело и красиво:

— Горите са господни градини. Никой не ги е засявал, само вятърът божи, святото дихание на устата му... Често пъти на младини, в Жигули, когато бях бурлак... Ех, Алексей, няма да ти се падне да видиш и да изпиташ, каквото аз съм изпитал! По Ока горите се ширят от Касимов до Муром, или гората отвъд Волга — до Урал стига, така си е! Всичко това е безмерно и прекрасно...

Баба го гледа под око и ми намига, а той се препъва в буците твърда земя и ситно реди сухички думи, засявайки с тях паметта ми.

— Теглехме от Саратов голяма платноходка с масло за панаира в Макарий и разпоредник ни беше Кирило от Пурех, а водата изгребваше един касимовски татарин, Асаф ли, как ли беше... Стигнахме Жигули, ама забрули в очите ни горянинът — капнахме, заковахме се на място, свят ни се зави — излязохме на брега да варим каша. А на земята — май, пък Волга се разстлала като море и по нея се реят вълни на ята, сякаш хиляди лебеди плават към Каспий. Пък планините Жигули, зелени, каквито са пролети, изхвъркнали в небето, в небенцето облаци бели пасат, слънцето се топи на земята като злато. Почиваме, любуваме се, всички станахме по-добри един към друг; по реката шета севернякът, студено, а на брега — топло, дъхаво! Надвечер нашият Кирило — строг мъж беше и човек на възраст — стана, свали си калпака, па току дума. „Е, момчета, не съм ви вече нито началник, нито слуга, вървете сами, а аз ще се оттегля в гората!“ Ний всички се сепнахме — как и защо? Зер не можем без отговорен пред господаря човек — хората не работят без главатар! Нищо, че е Волга — може и прав път да объркаш. Народът е звяр безразсъден, за какво да му е

жал? Уплашихме се. А той — своето: „Не ща вече да живея тъй; като ваш пастир, ще ида в горите!“ Наканили се бяхме — някои — да го бием и да го вържем, ала други се размислиха за него и викат: „Чакайте!“ А изгребвачът-татарин също вика: „И аз отивам!“ Съвсем я втасахме. На татарина господарят не беше плащал за две пътувания и от третото беше изминал половината път — луди пари за онова време! Викахме, викахме до късна вечер, а като взе да пада нощ, седмина избягаха от нас, останахме я шестнайсет, я четиринайсет. Това ти е гората!

— Разбойници ли станаха?

— Може — разбойници, а може и отшелници, по онова време много не отличаваха тези работи...

Баба се кръсти.

— Пресвета майко божия! Помислиш ли за хората, за всички ти дожалее.

— На всички е даден един и същ разум — да знаеш накъде тегли дяволът...

Влизаме в гората по мокра пътека, между блатни купчинки твърда земя и хилави смърчове. Струва ми се, че е много хубаво завинаги да избягаш в гората, както е избягал Кирило от Пурех. В гората няма бърбиви хора, бой, пиянство, там ще забравя отвратителната алчност на дядо, пясъчния гроб на мама, всичко, което оскърбява и потиска сърцето с тежка печал.

На едно сухо място баба казва:

— Трябва да закусим, я да седнем!

В кошничката си тя носи ръжен хляб, зелен лук, краставици, сол и извара в кърпица; дядо гледа всичко това засрамено и премигва.

— А аз не съм взел нищо за ядене, ох, майко мила...

— Ще стигне за всички...

Седим, облежнати в бакърения дънер на висок бор; въздухът е наситен с дъх на смола, от полето вее тих вятър, поклащат се хвощовете; с тъмната си ръка баба бере треви и ми разказва за лечебните свойства на жълтия кантарион, на рошовината и на живовляка, за тайнствената сила на папрата, на лепливата върбовка, на прашната трева-плавун!

Дядо сече повалени дървета, аз трябва да нося насеченото на едно място, но неусетно изчезвам в гъстака след баба — тя плава

полека между могъщите стволоче и сякаш се гмурка, непрекъснато се привежда към земята, обсипана с иглици. Ходи и си говори сама:

— Рано излезли пънчушките — малко гъби ще има! Слабо се грижиш ти, господи, за бедните — за бедняка и гъбата е лакомство!

Вървя след нея мълком, предпазливо, като внимавам да не ме забележи: не искам да преча на разговора ѝ с бога, с тревите, с жабите...

Но тя ме забелязва.

— Избяга от дядо си, а?

И като се покланя на черната земя, разкошно облечена в изпъстрената с цветя одежда на злаковете, тя разправя как веднъж, разгневен на хората, бог залял с вода земята и удавил всичко живо.

— Но премилата му майка събрала отнапред всички семена в една кошничка и ги скрила, а после моли слънчицето: изсуши земята от край до край, за това хората ще те възславят! Слънчицето изсушило земята, а тя я засяла със скритото зърно. Гледа господ: пак се покрива земята с живини — и треви, и добитък, и хора!... Кой, дума, е сторил това против моята воля? Тогава тя се покаяла пред него, ама и на самия господ му било жал да гледа пуста земята, та ѝ рекъл: добре си направила!

Разказът ми харесва, но съм учуден и казвам много сериозно:

— Дали е било така? Та божията майка се е родила дълго след потопа.

Сега баба е слисана.

— Кой ти каза това?

— В училище, в книжките пише...

Това я успокоява и тя ме съветва:

— Абе я зарежи, забрави туй, всичките книжки; лъжат те, книжките!

И се смее тихо, весело.

— Измъдрили го, глупчовците! Бог имало, а той майка нямал, ама де! Че кой го е родил?

— Не зная!

— Много хубаво! До „не зная“ си научил!

— Попът разправяше, че божията майка се е родила от Йоаким и Ана.

Баба вече се сърди — стои срещу мене и строго ме гледа право в очите.

— Мария Якимовна, значи? Ако мислиш така, здравата ще те натупам!

Но след малко ми обяснява:

— Богородица всякога е била, най-преди от всички! От нея се е родил бог, а после...

— Ами Христос — как тъй!

Баба мълчи, смутено затворила очи.

— Ами Христос... да, да, да?

Виждам, че съм победил, объркал съм я в тайните божи, и това ми е неприятно.

Навлизаме все по-навътре в гората, в синкавата омара, прорязана от златни слънчеви лъчи. В топлината и приветливостта на гората тихо диша някакъв особен шум, мечтателен и будещ мечти. Цвъртят кръсточовки, чуруликат синигери, смее се кукувица, авлига подсвирва, безспирно звучи усърдната песен на чинката, унесено пее странна птица — борова чинка. Изумрудени жабчета подскачат в краката; между корените, изправила златната си главица, лежи водна змия и ги пази. Църка катеричка, сред клоните на боровете се мярка пухкавата ѝ опашка; виждаш невероятно много, иска ти се да виждаш все повече, да вървиш все по-далече.

Между стъблата на боровете се явяват прозрачни, ефирни фигури на огромни хора и изчезват в зеления гъсталак; през него прозира синьо, посребрено небе. Под краката като разкошен килим се разстила мъхът, извезан с червени боровинки и със сухите нишки на клюквата, къпините блестят в тревата като капки кръв, гъбите дразнят със силната си миризма.

— Пресвета Богородице, ясен зрак земен — въздиша и се моли баба.

В гората тя е като стопанка и сродна с всичко наоколо — върви като мечка, всичко вижда, всичко хвали и му благодари. От нея сякаш се лее топлина из гората и когато мъхът, стъпкан от крака ѝ, се разгръща и изправя, на мене ми е особено приятно да виждам това.

Вървиш и си мислиш: хубаво е да си разбойник, да ограбваш алчните, богатите и да раздаваш ограбеното на бедните — нека всички да са сити, весели, да не бъдат завистливи и да не се джафкат помежду

си като зли псета. Хубаво е също да стигнеш при бабиния бог, при нейната Богородица и да им кажеш цялата истина за това, колко зле живеят хората, колко лошо, обидно се погребват едни други в мръсния пясък. И изобщо колко обидни неща има на земята, които съвсем не са нужни. Ако Богородица ми повярва, нека ми даде такъв ум, че да мога всичко да наредя по-иначе, някак по-добре. Нека хората ме слушат с доверие — пък аз ще се постарая да измисля как да живеят по-добре! Нищо, че съм малък — Христос е бил само с една година по-голям от мене, а по това време вече мъдреците го слушали...

Веднъж, ослепял от мисли, паднах в дълбока дупка, разпрах си хълбока в един клон и си раздрах кожата на тила. Седях на дъното, в студената кал, лепкава като смола, и с безмерен срам чувствавах, че сам не ще мога да изляза, а ми бе стеснително да плаша с викове баба. И все пак я повиках.

Тя ме измъкна бързо и каза, като се кръстеше:

— Слава тебе, господи! То добре, че бърлогата е празна, ами ако си беше там стопанинът й?

И заплака през смях. После ме заведе при потока, изми и превърза с ризата си раните ми, като сложи някакви листа, които отслабиха болката, и ме съпроводи до железопътния кантон — не можех да стигна до къщи, понеже бях много отпаднал.

Започнах почти всеки ден да моля баба:

— Да идем в гората!

Тя се съгласяваше на драго сърце и така прекарахме цялото лято, до късна есен, като събирахме билки, горски плодове, гъби и лешници. Баба продаваше събраното и с това се изхранвахме.

— Търтеи! — викаше пискливо дядо, макар че ние никак не ядяхме хляба му.

Гората будеше у мене чувство на душевен покой и уютност; в това чувство изчезваха всичките ми огорчения, забравях неприятното и същевременно у мене растеше особена напрегнатост на усещанията: слухът и зрението ми се изостряха, паметта ми ставаше по-изострена, хранилището на впечатленията — по-дълбоко.

И все повече ме учудваше баба — бях свикнал да я смятам за най-възвишено същество сред хората, най-добро и най-мъдро на земята, а тя непрестанно затвърждаваше това ми убеждение. Една вечер, след като набрахме маматарки, на път за къщи ние излязохме в

окрайнините на гората; баба поседна да си почине, а аз избихокожих зад дърветата — дали няма още гъби?

Изведнъж чувам гласа ѝ и гледам: седнала на пътеката, тя спокойно орязва корените на гъбите, а до нея, изплезило език, стои сиво, жилаво куче.

— Я си върви, махай се! — казва баба. — Върви си по живо по здраво!

Малко преди това Валюк беше отровил кучето ми; много ми се прииска да си примамя това — ново. Изскочих на пътеката, кучето странно се изви, без да обърне врата си, погледна ме със зеления взор на гладните си очи и рипна в гората, подвило опашка. Осанката му не бе кучешка и когато свирнах, то диво се хвърли в шубрака.

— Видя ли? — попита баба и се усмихна. — Пък отначало се припознах, мислех че е куче, гледам — абе зъбите вълчи, па и вратът също! Дори се уплаших: е, думам, ако си вълк, махай се! Добре, че през лятото вълците са кротки...

Тя никога не се луташе из гората, като откриваше безпогрешно пътя за къщи. По дъха на тревите знаеше какви гъби трябва да има на това място, какви — на друго и често ме изпитваше.

— А червената млечница кое дърво обича? Ами как ще отличиш ядливата кладница от отровната? А коя гъба обича папратата?

По едва забележими драскотини върху кората на дървото тя ми посочваше катеричите хралупи, аз се покатервах на дървото и опустошавах скривалището на животинчето, като изваждах от него запасите от лешници за зимата; понякога в скривалището се намираха по десетина фунта от тях...

Веднъж, когато се занимавах с тази работа, някакъв ловец наби в дясната страна на тялото ми двадесет и седем сачми за бекаси; единадесет баба изчопли с игла, а останалите седяха в кожата ми дълги години, като излизаха постепенно.

На баба ѝ харесваше, че се отнасям търпеливо към болката.

— Браво — хвалеше ме тя, — има ли търпение, ще дойде и умение!

Всеки път, когато събереше малко пари от продажбата на гъби и лешници, тя ги слагаше по прозорците като „негласна милостиня“, а сама дори в празник ходеше в дрипи и с кръпки.

— По-лошо от просякия се носиш, срамиш ме — гълчеше дядо.

— Нищо, ни съм ти дъщеря, ни съм ти мома за женене...

Техните разпри ставаха все по-чести.

— Не съм по-грешен от другите — обидено викаше дядо, — ала съм повече наказан!

Баба го задяваше:

— Дяволите знаят кой колко струва.

И ми казваше насаме:

— Абе страх го е моя старец от дяволчетата! Я как бързо старее, само от страх... Ех, горкият човек...

Аз много заякнах през лятото и подивях в гората, като загубих интерес към живота на връстниците си, към Людмила — тя ми се струваше отегчително разсъдлива...

Веднъж дядо си дойде от града, целият мокър — бе есен и валеше, — отърси се на прага като врабец и каза тържествено:

— Е, хайто, стягай се утре за работа!

— Къде пак? — сърдито попита баба.

— У сестра ти Матрьона, при сина й...

— Ох, татко, лошо си го намислил!

— Млък, глупачко! Може чертожник да го направят.

Баба мълчаливо наведе глава.

Вечерта казах на Людмила, че заминавам в града, там ще живея.

— И мен скоро ще ме закарат там — съобщи ми тя замислено. — Татко иска изобщо да ми отрежат крака, без крак ще бъда здрава.

През лятото тя бе отслабнала, кожата на лицето й бе станала синкава, а очите й се бяха уголемили.

— Страх ли те е? — попитах.

— Страх ме е — каза тя и беззвучно заплака.

Нямаше с какво да я утеша — самият аз се страхувах от живота в града. Дълго седяхме в унило мълчание, притиснати един до друг.

Да беше лято, бих придумал баба да тръгнем по прося, както е ходила тя като момиче. Би могло да вземем и Людмила — щях да я возя в количка...

Но бе есен, навън препускаше влажен вятър, небето бе забулено с неизчерпаеми облаци, земята се бе съсухрила, кална и злочеста.

Отново съм в града, в двуетажна бяла къща, прилична на ковчег, общ за множество хора. Къщата е нова, но някак анемична, подпухнала като бедняк, който внезапно е забогатял и веднага се е натъпкал до затлъстяване. Тя се издига ребром към улицата, на всеки етаж има по осем прозореца, а там, където трябва да бъде фасадата — по четири; долните гледат към тесен проход, към двора, а горните — през оградата, към малката къщичка на една перачка и в мръсно дърво.

Улица, както съм свикнал да я разбирам — няма; пред къщата се е проснало мръсно дърво, преградено на две места с тесни насипи. Вляво дървото излиза към арестанските роти, в него изхвърлят сметта от дворовете и на дъното му се е образувала локва от гъста, тъмнозелена кал, вдясно, на края на дървото, плуе тинестият Звездни вир, а центърът на дървото се намира точно срещу къщата; половината е засипана със смет и потънала в коприва, репей и киселец, а в другата половина свещеникът Доримедонт Покровски е насадил градина; в градината има беседка от тънки летвички, боядисани със зелена боя. Ако хвърляш камъни в тази беседка, летвичките се цепят с пукот.

Мястото е до немай-къде унило, безсрамно мръсно; есента е обезобразила жестоко нечистата глинеата земя, превърнала я е в ръждив клей, в който краката здраво затъват. Никога дотогава не бях виждал толкова много кал на толкова малко пространство и свикнал с чистотата на полето и на гората, този път на града будеше в мене тъга.

Оттатък дървото се точат сиви, стари стобори и далече между тях виждам кафявата къщурка, в която живях през зимата като прислужник в магазина. Близостта на тази къща още повече ме угнетява. Защо пак ми се наложи да живея на тази улица?

Познавам господаря си, той идваше на гости на майка ми заедно с брат си, който пицеше смешно:

— Андрей-папа, Андрей-папа.

И двамата са такива, каквито си бяха: по-големият, с гърбав нос, с дълга коса, е симпатичен и изглежда добър; по-малкият, Виктор, си е

останал със същото конско лице и със същите лунички. Майка им — сестра на баба — е твърде сприхава и креслива. По-големият е женен — жена му е дебела, бяла като пшеничен хляб, с големи очи, много тъмни.

Още първите дни тя ми каза два-три пъти:

— Аз подарих на майка ти копринена пелерина с разноцветни мъниста...

Кой знае защо, не ми се искаше да вярвам, че тя е подарила, а майка ми е приела подаръка. И когато ми напомни за тази пелерина още веднъж, аз я посъветвах:

— Като си подарила, не се хвали.

Тя изплашено отскочи от мене.

— Какво-о? Ти с кого приказваш?

Лицето ѝ се покри с червени петна, очите ѝ се опулиха и тя повика мъжа си.

Той дойде в кухнята с пергел в ръцете, с молив зад ухото, изслуша жена си и ми каза:

— На нея и на всички трябва да говориш на вие. А дързости не бива да говориш!

После нетърпеливо рече на жена си:

— Не ме безпокой за глупости!

— Как глупости! Ако твоите роднини...

— Дявол да ги вземе роднините! — кресна господарят и избяга.

И на мене не ми харесваше, че тези хора са роднини на баба; според наблюденията ми сродниците се отнасят един към друг по-зле от чужди: като знаят повече от чуждите хора лоши и смешни неща един за друг, те клюкарствуват по-злобно и по-често се карат и бият.

Господарят ми хареса, той красиво тръсваше косата си, като я прибираще зад ушите, и по нещо ми приличаше на Хубава работа. Смееше се често и с удоволствие, сивите му очи гледаха добродушно, край гърбавия му нос забавно играеха смешни бръчици.

— Стига сте се карали, зверове-кокошки! — казваше на жена си и на майка си, като разкриваше в блага усмивка дребните си, здрави зъби.

Свекървата и снахата се караха всеки ден; много чудно ми беше колко лесно и бързо се спречкват. От сутринта — и двете несресани, незакопчани — се разтичаха из стаите, като че ли в къщата е избухнал

пожар; суетяха се цял ден и си почиваха само на масата през време на обета, на вечерния чай и на вечерята. Пиеха и ядяха много, до прехласване, до изнемога, на обед приказваха за ястия и се посдърпваха ленивичко, готвейки се за голяма кавга. Каквото и да приготвяше свекървата, снахата непременно казваше:

— А майка ми го прави другояче.

— Другояче — значи, по-лошо!

— Не, по-хубаво!

— Хайде тогава, върви при майка си!

— Тук аз съм стопанка!

— Ами аз каква съм?

Намесваше се господарят:

— Стига, зверове-кокошки! Да не сте полудели?

В къщата всичко беше необяснимо чудновато и смешно: от кухнята се отиваше в трапезарията през единствения в апартамента малък и тесен клозет; през него внасяха в трапезарията самоварите и яденето, той бе предмет на весели шеги и — често — източник на смешни недоразумения. Мое задължение беше да наливам вода в казанчето на клозета, а спях в кухнята, срещу вратата към него и до вратата на главния вход: на главата ми беше горещо от кухненската печка, в краката ми духаше от входа; когато си лягах, събирах всички черджета и ги струпвах върху краката си.

В голямата гостна с две огледала на стените между прозорците, с картини-премии на „Нива“ в златни рамки, с две маси за игра на карти и дванадесет виенски стола бе пусто и скучно. Малката гостна беше претъпкана с пъстра мека мебел, етажерки с „чеиза“ от сребърни съдове и сервизи за чай; украсяваха я три лампи, една от друга по-големи. В тъмната спалня без прозорци освен широкия креват имаше сандъци и шкафове, от които дъхаше на тютюневи листа и на прах против бълхи. Тези три стаи бяха винаги празни, а господарите се тъпчеха в малката трапезария и си пречеха взаимно. Веднага след сутрешния чай, в осем часа, господарят и брат му разтваряха масата, слагаха на нея бели листове, комплект уреди за чертане, моливи, панички с туш и се залавяха за работа, единият на края на масата, другият срещу него. Масата се клатеше. Тя задръстваше цялата стая и когато от детската излизаха бавачката и господарката блъскаха се в ъглите на масата.

— Абе не се развявайте тук! — викаше Виктор.

Господарката обидено молеше мъжа си:

— Вася, кажи му да не ми крещи!

— Пък ти не клати масата — миролюбиво я съветваше господарят.

— Аз съм бременна, тук е тясно...

— Добре, ще идем да работим в гостната.

Но господарката викаше възмутено:

— Господи, та кой работи в гостна?

От вратата на клозета се подава злобното, сгорещено от огъня на печката лице на старата Матрьона Ивановна, тя вика:

— Я виж, Вася: ти работиш, пък тя в четири стаи не може да се отели. Дворянка от Гребешок, умът ѝ — като на паток!

Виктор се смееше ехидно, а господарят крясва:

— Стига!

Но снахата, след като залива свекърва си с потоци от най-злъчно красноречие, рухва на стола и пъшка:

— Ще си ида! Ще умра!

— Не ми пречете да работя, дявол да ви вземе! — крещи господарят, побледнял от напъване. — Лудница — та нали за вас се трепя, за да ви храня! О, зверове-кокошки...

Отначало тези кавги ме плашеха, особено се уплаших, когато господарката грабна готварския нож, изтича в клозета и като заключи двете врати, диво зарева там. За малко в къщата стана тихо, после господарят подпря ръце на вратата, наведе се и ми викна:

— Качи се, счупи стъклото и махни куката!

Бързо скочих на гърба му и избих стъклото над вратата, но когато се надвесих надолу, господарката усърдно ме заудря по главата с дръжката на ножа. Все пак успях да отключая вратата, господарят с бой измъкна съпругата си в трапезарията и ѝ отне ножа. Докато седях в кухнята и разтривах натъртената си глава, аз бързо съобразих, че напразно съм пострадал: ножът бе тъп, с него дори парче хляб мъчно можеше да се отреже, а къде ти — да срежеш кожата; не беше необходимо да се качвам на гърба на господаря — можех да счупя стъклото от стол, и най-после, по-удобно беше възрастен да махне куката, понеже ръцете му са по-дълги. След тази история свадите в къщи вече не ме плашеха, Братята пееха в църковния хор; понякога те

започваха да си тананикат тихичко през време на работа, по-големият пееше с баритон:

*Аз пръстена момински
в морето изтърва-а-ах...*

По-младият подемаше с тенор:

*Тъй щастieto земно
навеки пропилях.*

От детската стая долиташе тихият възглас на господарката:

— Да не сте полудели? Детето спи...

Или:

— Ти, Вася, женен, може и да не пееш за моми, има ли смисъл?

Пък и скоро ще бият за вечерня...

— Е, тогава ще почнем нещо църковно...

Но господарката им втълпяваше, че изобщо е неуместно да се пее нещо църковно къде да е, а тук още... — и тя красноречиво посочваше с ръка малката вратичка.

— Ще трябва да сменим квартирата, че инак — дявол знае какво? — казваше господарят.

Не по-рядко той разправяше, че трябвало да се смени масата, но го разправяше цели три години.

Като слушах разговорите на господарите ми за хората, винаги си спомнях магазина за обувки — и там говореха така. Беше ми ясно, че господарите ми също се смятат за най-добрите в града, знаят най-точните правила за поведение и облеgnати на тези правила, неразбираеми за мене, съдят всички хора безжалостно и безпощадно. Това съдене будеше у мене пареща мъка и яд против законите на господарите ми и за мене стана източник на удоволствие да нарушавам законите им.

Имах много работа: изпълнявах задълженията на прислужница, всяка сряда миех пода в кухнята, лъсках самовара и медните съдове, в

събота миех дъските в целия апартамент и двете стълби. Цепех и носех дърва за печките, миех съдовете, белех зарзават, ходех с господарката на пазар и мъкнех след нея кошницата с покупките, тичах в бакалницата, в аптеката.

Най-близкото ми началство — бабината сестра, шумна, неукротимо яростна старица, ставаше рано, към шест часа сутринта; измила се набързо, тя още по риза коленичеше пред иконата и дълго се оплакваше на бога от живота си, от децата си и от снаха си.

— Господи! — със сълзи в гласа възкликва тя, прилепила до челото стиснатите си три пръста. — Господи, за нищо не моля, нищо не искам — дай ми само да си почина, успокой ме, господи, чрез твоята сила!

Нейните вопли ме будеха; събудил се, гледах изпод одеялото и слушах със страх горещата молитва. Есенната утрин мъждиво наднича през прозореца на кухнята, през стъклата, облени от дъжд; на пода, в студената дрезгавина, се клати сива фигура и тревожно ръкомаха; от малката ѝ глава под смъкната забрадка са се разпилели по врата и по раменете редки светли коси, забрадката непрекъснато пада от главата ѝ; старицата рязко я оправя с лявата си ръка и мърмори:

— Ах, да пукнеш макар!

Със замах се удря по челото, по корема, по раменете и съска:

— А снахата накажи я, господи, заради мен: пиши ѝ в сметката всичко, всички мои обиди! И отвори очите на сина ми — за нея ги отвори и за Викторушка! Господи, помогни на Викторушка, дай му от твоите дарове...

Викторушка също спи тук, в кухнята, на одъра; събуден от стоновете на майка си, той вика със сънлив глас:

— Майко, пак ревете рано-рано! Това е цяло нещастие!

— Хайде, хайде, спи си — виновно шепне бабата. Една-две минути се люшка мълчаливо и изведнъж пак провъзгласява отмъстително: — И дано ги защракат кокалите, и свят да не видят, господи...

Така страшно дори и дядо ми не се молеше.

Като свършеше молитвите си, тя ме будеше:

— Ставай, стига си хъркал, не за това живееш!... Сложи самовара, донеси дърва — трески не си ли приготвил от снощи? Уу!

Старая се да върша всичко бързо, само да не чувам съскация шепот на старицата, но е невъзможно да ѝ угодя; тя се носи из кухнята като зимна вихрушка и фучи, и вие:

— По-тихо, сатана! Ще събудиш Викторушка, ама ще ти дам да разбереш! Тичай в бакалницата...

В делник купуваха за сутрешния чай по два фунта пшеничен хляб и за две копейки евтини кифлички за младата господарка. Когато занесях хляба, жените го оглеждаха подозрително, претегляха го на дланта си и питаха:

— А добавка нямаше ли? Не? Я отвори устата! — и викаха тържествуващо: — Изплюскал добавката, ей ги трохите по зъбите му!

... Работех с желание — беше ми приятно да унищожавам мръсотията в къщи, да мия подовите, да лъскам медните съдове, отдушниците, дръжките на вратите — неведнъж чувах как в спокойни моменти жените казваха за мене:

— Старателен е.

— Чист.

— Само че е много дързък.

— Е, драга, кой ли го е възпитавал!

И двете се мъчеха да ме научат да ги уважавам, но аз ги смятах за побъркани, не ги обичах, не ги слушах и на всяка тяхна дума слагах капак. Младата господарка навярно бе забелязала колко зле ми действуват някои изказвания и затова все по-често говореше:

— Ти трябва да помниш, че си взет от просяшко семейство! Аз бях подарила на майка ти копринена пелерина. С разноцветни мъниста!

Веднъж ѝ рекох:

— Е, да не искате заради тази пелерина да си одера кожата за вас?

— Божичко, ами че той може да ни запали! — изплашено викна господарката.

Смаях се: защо — да ги запаля?

И двете непрекъснато се оплакваха от мене на господаря, а господарят ми казваше строго:

— Мисли му, братче!

Но веднъж равнодушно рече на жена си и на майка си:

— Ама пък и вас си ви бива! Яздите хлапака като кон — друг отдавна да е избягал или да е пукнал от такава работа...

Това ядоса до сълзи жените; съпругата му закрещя в изстъпление като тропаше с крак:

— Та бива ли да се говори така пред него, глупако чорлав! Какво ще представлявам аз за него след тези думи? Аз съм бременна жена.

Майка му виеше плачевно.

— Бог да ти прости, Василий, само — помни ми думата — ще развалиш хлапака!

Когато те излязоха, в яда си господарят строго ми каза:

— Виждаш ли, дяволе, каква врява се вдигна заради теб? Ама ще те пратя при дядо ти и пак ще станеш вехтошар!

Не изтърпях обидата и казах:

— Че по-добре да съм вехтошар, отколкото у вас! Взехте ме за ученик, а на какво ме учите? Да изхвърлям помията...

Господарят ме улови за косата, без да ми причини болка, внимателно, и като ме погледна в очите, каза учудено:

— Я какъв зъбат си бил! Това, братче, не ми минава, не-е.

Мислех, че ще ме изпъдят, но един ден по-късно той дойде в кухнята с руло дебела хартия в ръцете, с молив, триъгълник и линия.

— Като почистиш ножовете, нарисуй ей това!

На един лист беше изобразена фасадата на двуетажна къща с много прозорци и гипсови украшения.

— Ето ти пергел! Измери всички линии, нанеси краищата им върху хартия с точки, после мини с молива по линията от точка до точка. Първо надлъж — това ще бъдат хоризонталните, после напреки — вертикалните. Хайде!

Много се зарадвах на чистата работа и че започвам да се уча, но гледах хартията и инструментите с благоговееен страх, понеже не разбирах нищо.

Все пак на часа измих ръцете си и седнах да се уча. Начертах на листа всички хоризонтални, свери ги — добре! Макар че излязоха три повече. Начертах всички вертикални и с почуда видях, че фасадата на къщата странно се разкриви: прозорците бяха минали на мястото на междинните стени, а един, излязъл извън стената, висеше във въздуха, близо до къщата. Главният вход също се бе качил във въздуха на

височината на втория етаж, корнизът се бе озовал на средата на покрива, а таванският прозорец — на водосточната тръба.

Дълго, едва ли не със сълзи, гледах тези непоправими чудеса и се мъчех да разбера как са станали. И като не разбрах, реших да поправа работата с помощта на фантазията: нарисувах на фасадата на къщата по всички корнизи и на билото на покрива гарги, гълъби и врабчета, а на земята пред прозореца — кривокраки хора с чадъри, които не скриваха напълно тяхната уродливост. След това покрих всичко това с диагонални щрихи и занесох работата на учителя си.

Той вдигна високо вежди, разроши косата си и мрачно се осведоми:

— Какво е това?

— Вали дъждец — обясних аз. — При дъжд всички къщи изглеждат криви, понеже самият дъждец винаги пада накриво. — Птиците — ето всичко това са птици — са се изпокрили по корнизите. Така става винаги, когато вали. А това са хора, които тичат към домовете си, ето една госпожа е паднала, а това е амбулантен продавач на лимони...

— И таз добра — каза господарят и като се захлупи на масата и помете листовите с косите си, разсмя се високо и викна: — Ох, да се пръснеш дано, врабецо!

Дойде господарката, поклащайки корема си като буре, погледна произведението ми и каза на мъжа си:

— Набий го!

Но господарят миролюбиво рече:

— Нищо, самият аз не почнах по-добре...

Като отбеляза с червен молив съсипните по фасадата, той ми даде още един лист.

— Хайде, още веднъж! Ще чертаеш това, докато не го направиш свястно...

Второто копие излезе по-хубаво, само че един прозорец се намери на вратата на входа. Но не ми хареса, дето къщата е празна, и я заселих с разни обитатели: по прозорците седяха госпожи с ветрила в ръцете, кавалери с цигари, а един от тях, който не пушеше, показваше на всички дългия си нос. Пред външната стълба стоеше файтонджия и лежеше куче.

— Бе защо пак си нацапотил? — сърдито попита господарят.

Обясних му, че без хора е много скучно, но той ме сгълча:

— По дяволите всичко това! Ако искаш да се учиш учи се! А това е немирство...

Когато най-после успях да направя копие на фасадата, прилично на оригинала, това му хареса.

— Виждаш ли, успя най-сетне! Така може би ние с теб скоро ще стигнем до сериозна работа...

И ми зададе урок:

— Направи план на квартирата: как са разположени стаите, къде са вратите, прозорците, къде какво се намира. Няма да ти показвам нищо — работи сам!

Отидох в кухнята и се замислих — как да започна?

Но дотук спря моето изучаване на чертожното изкуство.

При мене дойде старата господарка и попита зловещо:

— Да чертаеш ли искаш?

Сграбчи ме за косата и тласна лицето ми в масата така, че си разкървах носа и устните, а тя, подрипвайки, накъса чертежа, изхвърли инструментите от масата и като подпря ръце на хълбоците си, извика победоносно:

— На, чертай! Не, това няма да го бъде! Чуждият да работи, а едничкият брат, родната кръв — настрана?

Дотича господарят, плавно пристигна жена му и се вдигна небивал скандал: и тримата се нахвърляха един върху друг, плюеха се, пицяха и се свърши с това, че когато жените се разотидоха да плачат, господарят ми каза:

— Засега остави всичко туй, недей да се учиш — сам виждаш какво става!

Беше ми жал за него — такъв посърнал, безпомощен и винаги зашеметен от виковете на жените.

И по-рано схващах, че бабата не иска да се уча и нарочно ми пречи. Преди да почна да чертая, винаги я питах:

— Няма ли работа?

Тя отвърщаше начумерено:

— Когато има — ще кажа, стой си там на масата, забавлявай се...

И след време ме пращаше някъде или казваше:

— Как си измел парадното стълбище? По ъглите — боклук, прах! Върви да пометеш...

Отивах, преглеждах — нямаше прах.

— С мен ли ще се препираш? — викаше тя.

Веднъж заля всичките ми чертежи с квас, друг път събори върху тях кандилото с олио от иконите — вършеше пакости като някоя хлапачка, с детска хитрост и с детско неумение да скрие хитростта си. Нито преди, нито след това съм виждал човек, който да се нервира така бързо и лесно, както нея, и така страстно да обича да се оплаква от всички и от всичко. Изобщо всички хора обичат да се оплакват, но тя правеше това с особена наслада, сякаш пееше песен.

Любовта към сина ѝ приличаше на безумие, разсмиваше ме и ме плашеше със своята сила, която не мога да нарека иначе освен яростна сила. Често пъти след утринната си молитва тя се качваше на стъпалото на печката и сложила лакти върху крайната дъска на високия одър, съскаше пламенно:

— Гален ти мой, дар божи, кръвчице моя гореща, чиста, елмазена, ангелско перо лекичко! Спи си, — спи, дете, светъл съм да обгърне душицата ти, да сънуваш годеничка, хубавица на хубавиците, царкия, имотна, търговска щерка! Пък враговете ти — да псовисват преди да са родени, а приятелите ти — да живеят сто години, а момите да тичат подире ти на орляци, като патици след паток!

Непоносимо смешно ми е: грубият и мързелив Виктор прилича на кълвач — също така пъстър, с дълъг нос, също така вироглав и тъп.

Понякога шепотът на майка му го събуждаше и той мърмореше сънливо:

— Вървете по дяволите, майко, какво ми пръхтите право в мутрата!... Няма живот и това си е!

Някой път тя покорно слизаше от стъпалото, като се засмиваше:

— Хайде, спи, спи... грубиянино!

Но случваше се и така: краката ѝ се подвиваха, тя се тръшваше на ръба на печката, дишаше шумно, с отворена уста, сякаш си е опарила езика, и бълваше люти думи:

— Тъй ли? Майка си ли прати по дяволите, кучи сине? Ах, срам ти мой среднощен, трън проклет, дяволът те е заврял в душата ми, да бе се сплул, преди да се родиш!

Говореше мръсни думи, пиянски улични думи — ужасно беше да ги слушаш.

Спеше малко, неспокойно, често нощем по няколко пъти скачаше от печката, поваляше се на миндера ми и ме събуждаше.

— Какво има?

— Мълчи — шепнеше тя, като се кръстеше и се взираше в тъмнината... — Господи... Пророк Илия... Великомъченице Варвара... съхрани от неочаквана смърт...

С разтреперана ръка запалваше свещта. Кръглото ѝ лице с голям нос се издуваше напрегнато, сивите ѝ очи мигаха тревожно и се вторачваха в предметите, изменени от полумрака. Кухнята е голяма, но пълна с шкафове и сандъци, нощем тя изглежда малка. В нея кротко се стелят лунните лъчи, трепка пламъчето на неугасващото кандило пред иконите, на стената като ледени висулки лъщят ножовете, по полиците — черните тигани, нечийи безоки муцуни.

Старицата слизаше от печката внимателно, сякаш от бряг на река — във водата, и като шляпаше с босите си нозе, отиваше в ъгъла, където над ведрото за помията висеше умивалник с големи уши, подобен на отсечена глава; там стоеше и качето с водата.

Тя пиеше вода, като се давеше и въздишаше, после гледаше през прозореца, през синята дантела на скрежа по стъклата.

— Помилуй мя, боже, помилуй мя — молеше шепнешком.

Понякога изгасяше свещта, падаше на колене и обидено съскаше:

— Кой ме обича, господи, кому съм потребна?

Като се качваше на печката и прекръстваше вратичката на комина, тя опипваше дали са прилепнали здраво душниците; изцапала ръцете си със сажди, ругаеше диво и някак отведнъж заспиваше, сякаш я смазваше невидима сила. Когато ме обиждаше, мислех си: жалко, че дядо не се е оженил за нея — ех, че щеше да го яде! Пък и тя имаше да тегли. Тя често ме обиждаше, но се случваха дни, когато пълното ѝ, памучно лице ставаше тъжно, очите ѝ потъваха в сълзи и тя с дълбока мъка говореше:

— Мислиш, че ми е леко ли? Родих деца, гледах ги, погрижих се да стъпят на краката си — за какво? Ето — живея при тях като готвачка, приятно ли ми е? Синът ми доведе чужда жена и мен, родната си кръв, не ще да ме знае — хубаво ли е това? А де?

— Не е хубаво — искрено казвах аз.

— Аха? Това е то...

И започваше да говори безсрамно за снаха си:

— Ходила съм с нея на баня, виждала съм я! Какво го е съблазнила? Това ли се казва хубавица?...

За отношенията между мъжете и жените говореше винаги поразително мръсно; отначало думите ѝ будеха у мене отвращение, но скоро свикнах да ги слушам внимателно, с голям интерес, понеже чувствавах някаква мрачна истина за тях:

— Жената е сила, тя е измамила самия бог, така си е! — монотонно повтаряше тя и потропваше с длан по масата. — Заради Ева всички хора отиват в пъкъла, на ти тебе.

За силата на жената можеше да говори безкрайно и винаги ми се струваше, че с тези приказки иска да сплаши някого. Главно запомних, че „Ева е измамила бога“.

В нашия двор имаше пристройка, толкова голяма, колкото и къщата; в четири от осемте апартамента в двете сгради живееха офицери, в петия — полкови свещеник. Целият двор беше пълен с ординарци и войници за свръзка, при тях идваха перачки, слугини, готвачки; във всички кухни непрекъснато се разиграваха романи и драми със сълзи, кавги и бой. Биеха се войниците един с друг, с копачите, с работниците на собственика; биеха жените. На двора непрекъснато кипеше това, което се нарича разврат, поквара — животински, неударим глад на яки мъже. Този живот, пропит с жестока чувственост, с безсмислено измъчване, с мръсното самохвалство на победителите, подробно и цинично се обсъждаше от моите господари на обед, по време на вечерния чай и на вечеря. Старицата всякога знаеше всички истории в двора и ги разказваше разпалено, злорадо.

Младата слушаше тези разкази и се усмихваше мълчаливо с подпухналите си устни. Виктор се смееше гръмогласно, а господарят казваше намръщено:

— Стига, майко...

— Господи, вече и дума не мога да продумам! — оплакваше се разказвачката.

Виктор я насърчаваше:

— Карайте, майко, какво ще се стеснявате! Ами че все свои сме...

По-големият син се отнасяше към майка си с гнусливо съжаление и избягваше да остава насаме с нея, а ако се случеше това, майка му го отрупваше с жалби против жена му и непременно искаше пари. Той бързо ѝ тикваше в ръката една или три рубли, няколко сребърни монети.

— Напразно вземате парите, майко, не ми се свиди, ама напразно!

— Та аз за просяците, за свещи, за църква...

— Абе какви ти просяци! Съвсем ще развалите Виктор.

— Не обичаш ти брат си, голям грях си навличаш!

Той си отиваше, като махваше с ръка към нея.

Виктор се държеше с майка си грубо, подигравателно. Беше много лаком, винаги гладен. Всяка неделя майка му печеше палачинки и всякога скриваше по няколко в едно гърне, което слагаше под

миндера, където спях аз; когато си дойдеше от литургия, Виктор изваждаше гърнето и мъркаше:

— Не можа ли повече, ма?

— Я лапай по-бързо, да не видят...

— Нарочно ще кажа, че крадеш за мен палачинки!

Веднъж извадих гърнето и изядох две палачинки — Виктор ме наби за това. Той не ме обичаше, тъй както и аз него, гавреше се с мен, караше ме по три пъти на ден да му лъскам ботушите, а когато си легнеше на одъра, разместваше дъските и плюеше в пролуката, като се мъчеше да ме улучи по главата.

Навярно подражавайки на брат си, който често казваше „зверове-кокошки“, Виктор също си служеше с поговорки, но всички те бяха необикновено тъпи и безсмислени.

— Майко — кръгом надясно! — къде са ми чорапите?

Преследваше ме с глупави въпроси:

— Альошка, отговори: защо се пише — бурми, а се казва — фурми? Защо казват — камбана, а не — на баня? Защо — при храста, а не — прекрасна?

Не харесвах техния разговор; възпитан с красивия език на баба и дядо, отначало не разбирах такива съединения от несъединими думи като „ужасно смешно“, „до смърт искам да ям“, „страшно весело“; струваше ми се, че смешното не може да бъде ужасно, веселото не е страшно и всички хора ядат до самия ден на смъртта си.

Питах ги:

— Нима може да се приказва така?

Те ме хокаха:

— Бре, че учител, виж го ти! Да му откъснеш ушите...

Но и „откъсвам ушите“ ми се струваше неправилно: могат да се късат треви, цветя, орехи.

Те се мъчеха да ми докажат, че и ушите могат да се късат, но това не ме убеждаваше и казвах тържествуващо:

— И все пак ушите не са откъснати!

Наоколо имаше толкова много жестоко пакостничество, мръсно безсрамие — неизмеримо повече, отколкото по улиците на Кунавино, което изобилствуваше с „публични домове“ и „развалени“ жени. В Кунавино зад мръсотията и пакостничеството се чувствуваше нещо, което обясняваше неизбежността на пакостничеството и мръсотията:

трудният, полугладен живот, тежката работа. Тук живееха заможни и леко, работата заместваха с необяснимо, излишно тичане, суетене. И над всичко тук тегнеше някаква разяждаща, дразнеща скука.

Живеех лошо, но още по-зле се чувствах, когато ми дойдеше на гости баба. Тя идваше от задния вход, влизаше в кухнята, кръстеше се пред иконите, после се покланяше до земи на по-малката си сестра и този поклон ме превиваше и душеше като многопудова тежест.

— А, ти ли си, Акулина — небрежно и студено я посрещаше господарката ми.

Не можех да позная баба: скромно свила устни, небивало изменила цялото си лице, тя седнаше мирничко на пейката при вратата, до ведрото с помията, и мълчеше като виновна, а на въпросите на сестра си отговаряше тихо, покорно.

Това ме измъчваше и казвах ядосано:

— Защо седна там?

Тя ми смигваше мило и отвърщаше внушително:

— Ти си мълчи, тук не си господар!

— Той всякога се бърка, дето не му е работа, ако щеш бий го, ако щеш, гълчи го — започваше да се оплаква господарката.

Често пъти тя злорадо питаше сестра си:

— Какво, Акулина, с просия ли караш?

— Чудо голямо...

— Нищо не е чудно, щом нямаш срам.

— Разправят, че и Христос живеел от милостиня...

— Тъпанарите разправят това, еретиците, а ти дърта глупачко, ги слушаш! Христос не е бил просяк, а син божи, той ще дойде, казано е, със слава да съди живи и мъртви — и мъртвите, помни! От него не ще можеш да се скриеш, драга, па макар на пепел да се превърнеш... Той ще плати на теб и на Василий за гордостта ви, заради мен, когато едно време молах помощ от вас, богатите...

— Ами помагала съм ти според силите си — равнодушно казваше баба... А господ ни плати, ти знаеш...

— Малко ви е! Малко...

Сестрата дълго врънкаше и чоплеше баба с неуморния си език, а аз слушах злобния крясък и мъчително недоумявах: как може баба да понася това? И в такива моменти не я обичах. От стаите излизаше младата господарка и благосклонно кимваше на баба.

— Идете в трапезарията, нищо, идете!

Подир баба викваше сестра ѝ:

— Изтрий си краката, селяндурко гламава, в гората расла!

Господарят посрещаше баба весело:

— А, премъдра Акулино, как си? Дядо Каширин жив ли е?

Баба се усмихваше на него с усмивката си от сърце.

— Все опъваш, работиш?

— Все работя! Като арестантин.

С него баба говореше приветливо и дружелюбно, но като по-стара. От време на време той си спомняше за майка ми:

— Да-а, Варвара Василевна... Каква жена беше — богатир, а?

Жена му се обръщаше към баба и вмязаше:

— Помните ли, аз ѝ подарих пелерина, черна, копринена, с разноцветни мъниста?

— Как не...

— Беше още съвсем запазена пелерина...

— Да-а, да — мърмореше господарят, — пелерина, мандарина, а животът е дяволщина!

— Какво си приказваш? — подозрително го питаше жена му.

— Аз ли? Нищо особено... Весели дни отминават, хубави хора си отиват...

— Не разбирам какво искаш да кажеш? — тревожеше се господарката.

След това отвеждат баба да види новороденото, аз прибирам от масата нечистите чаени съдове, а господарят ми казва тихо и замислено:

— Добра старица е баба ти...

Аз съм му дълбоко благодарен за тези думи, а когато оставам на четири очи с баба, казвам ѝ с болка в душата:

— Защо идваш тук, защо? Нали ги виждаш какви са...

— Ех, Ольоша, всичко виждам — отвръща тя, като ме гледа с хубава усмивка на чудното си лице — и ме обзема срам: ами че, разбира се, тя всичко вижда, всичко знае, знае и онова, което изпълва душата ми в този момент.

Тя се озърта внимателно дали не идва някой и ме прегръща, като казва откровено:

— Не бих дошла, да не беше ти тук — за какво са ми те? Ама дядо ти се поболя, улисах се с него, не работих, нямам пари... Пък синът ми, Михайло, изпъди Саша, трябва да го храня. Бяха се вrekli да дават за теб шест рубли годишно, та си мисля — дали няма да дадат поне една? Нали вече изкара близо половин година... — И ми шепне на ухото: — Заръчаха ми да те понакастрия, да те понахокам, никого не си слушал, разправят. Да би поживял у тях, мила душо, да би потърпял годинка, две, докато заякнеш! Потърпи, а?

Обещах да търпя. Това е много трудно. Този живот — мизерен, дотеглив, изпълнен целият от суетня за яденето — ме угнетява и аз живея като в сън.

Понякога си мисля: трябва да избягам! Но вън е дяволска зима, нощем вят виелици, на тавана шета вятърът, пращат мертеците, стегнати от студа — къде ще бягаш?

На разходка не ме пускаха, пък и не оставаше време за разходки: в записията на къщната работа късият зимен ден изтляваше неуловимо бързо.

Но бях длъжен да ходя на църква: всяка събота — на вечерня, в празник — за късната литургия.

Приятно ми беше да отивам на църква; застанал в някой ъгъл, където е по-просторно и по-тъмно, обичах да гледам отдалеч иконостаса — той сякаш се разтапя в пламъците на свещите и се стича на гъсти златни потоци върху сивия каменен под на амвона; поляка се поклащат тъмните фигури на иконите; весело трепти златната дантела на царските двери, пламъчетата на свещите висят в синкавия въздух като златни пчели, а главите на жените и девойките приличат на цветя.

Всичко наоколо е хармонично слято с пеенето на хора, всичко живее странен приказен живот, цялата църква бавно се полюлява като люлка — люлее се в гъста като клей, тъмна пустота.

Понякога ми се струваше, че църквата е потопена дълбоко във водата на езеро, скрила се е от земята, за да живее особен, невиджан живот. Навярно това чувство бе предизвикано от разказа на баба за град Китеж и често, като се полюлявах сънливо заедно с всичко наоколо, приспиван от пеенето на хора, от мълвежа на молитвите, от въздишките на вярващите, аз си повтарях на ум мелодичния, скръбен разказ:

Обградиха пустите татари
с рат безбройна, поганска,
обградиха чудни Китеж-град
в светъл час, в предутринен...

Ох ти, господи, боже наш,
пресвета Богородице!
Ох, сподобете вий рабите си
да достоят на утринната,
да дослушат светото писание!

Ох, не давайте на татарина
с църквата свята да се гаври,
жени, моми да безчести,
деца дребни — за разтуха,
старци стари — за смърт люта!
Та чу господ Саваот,
чу и Богородица
хорските въздихания,
християнските жалби.

Па си рече господ Саваот
на свети архангел Михаила:
— Я иди, иди, Михайло,
разтърси земята под Китеж,
па си потопи Китеж в езеро;
да се молят там хората
без почивка, неуморна,
от утринна до вечерня,
вси служби свети църковни
от днес и до веки веков!

По онова време преливах от бабини стихотворения, както кошер
— от мед; струва ми се, че дори мислех във формите на нейните
стихове.

В църквата не се молах — беше ми стеснително пред бабиния бог да повтарям ядните дядови молитви и плачевни псалми; сигурен бях, че това не може да се харесва на бабиния бог, тъй както не се харесваше на мене, пък и те бяха отпечатани в книги — значи, бог ги знае наизуст, както всички грамотни хора.

Затова на църква, в минути, когато сърцето ми се свиваше от сладка скръб за нещо или когато го жилеха и дращеха дребните обиди от изтеклия ден, аз се мъчех да съчинявам мои молитви; достатъчно беше да се замисля за нерадостната си участ, и думите от само себе си, без усилия, се свързваха в жалби:

*Господи, господи, мъка ми е!
Поне бързо да порасна дай ми ти,
че търпение нямам да живея,
иде ми да се обеса — господи, прости!
От учението нищо не излиза.
Старата Матрьона, вещицата зла,
ръмжи, гледа ме под вежди
и животът е за мене — мъки и тегла!*

Много мои „молитви“ помня и до днес — работата на ума през детинството оставя в душата извънредно дълбоки белези — често те цял живот не зарастват.

На църква бе хубаво, там си почивах така, както в гората и на полето. Малкото ми сърце, вече познало много обиди, окаляно от злата грубост на живота, се къпеше в смътни, жарки мечти.

Но на църква ходех само при големи студове или когато виелица лудо вилнееше из града, когато сякаш небето е замръзнало, а вятърът го е разпръснал в снежни облаци и земята, която също се вледенява под преспите, никога вече не ще възкръсне, не ще се съживи.

През тихите нощи повече ми харесваше да обикалям града, от една улица в друга, да се промъквам в най-затънтените кътчета. Често пъти вървиш, сякаш се носиш с крила; сам, като луната в небето; пред тебе пълзи сянката ти, гаси искрите светлина по снега, смешно се блъска в стълбовете, в оградите. По средата на улицата крачи нощният пазач с хлопка в ръцете, с тежък кожух, до него се клати куче.

Тромавият човек прилича на кучешка колиба — тя е на пуснала двора и върви по улицата незнайно къде, а огорченото куче — след нея.

Понякога срещам весели госпожици и кавалери — мисля си, че и те са избягали от църква.

От време на време през вентилационните крила на осветени прозорци в чистия въздух се разливат някакви особени ухания — ефирни, непознати, загатващи за друг живот, незнаен за мене; стоиш под прозореца, душиш, ослушваш се и гадаеш: какъв ли е този живот, какви ли хора живеят в тази къща? В църквите има служба сега, а те вдигат весела врява, смеят се, свирят на някакви особени китари, от прозорчето за проветряване обилно се лее меднострунен звън.

Най-много ме интересуваше една едноетажна ниска къща, на ъгъла на безлюдните улици Тихоновская и Мартиновская. Попаднах на нея в лунна нощ, когато снеговете се топяха, преди сирната неделя; от малкото горно крило на прозореца заедно с топлата пара навън струяха необикновени звуци, сякаш някакъв много силен и добър човек пееше със затворена уста; думи не се чуваха, но песента ми се стори странно позната и ясна, макар че дрънкането на струни, което досадно заглушаваше песента, ми пречеше да я слушам. Седнах на ниския стълб до тротоара, разбрал, че свирят на някаква непоносима цигулка с необикновена мощ — непоносима, защото беше почти до болка мъчително да я слушаш. Понякога тя пееше с такава сила, че сякаш цялата къща трепереше и стъклата на прозорците звънтяха. Капеше от стряхата, от очите ми също закапаха сълзи.

Незабелязано дойде нощният пазач — блъсна ме от стълба и попита:

— Какво стърчиш тука?

— Свирят — обясних му.

— Голяма работа! Разкарвай се...

Заобиколих тичешком квартала и отново се върнах до прозореца, но в къщата вече не свиреха, от прозорчето буйно се лееше навън весела глъч и това тъй не приличаше на тъжната музика, сякаш я бях слушал насън.

Почти всяка събота започнах да тичам при тази къща, но само веднъж, през пролетта, отново чух там виолончелото — то свири почти непрекъснато до полунощ; когато се върнах в къщи, ядох бой.

Нощните разходки под зимните звезди, из тихите улици на града ме обогатяваха много. Нарочно избирах улици, отдалечени от центъра: по централните имаше в изобилие фенери, можеха да ме видят познати на господарите ми и тогава господарите щяха да узнаят, че не ходя на църква. Пречеха ми пияните, стражарите и „леките“ жени, а по отдалечените улици можех да гледам през прозорците на долните етажи, ако не бяха много заскрежени и с пердета отвътре.

Много най-различни картини ми показваха тези прозорци: виждах как хора се молят, целуват, бият, играят карти, загрижено и беззвучно разговарят — пред мене, като в панорама за една копейка, се нижеше безмълвен, рибешки живот.

Видях в един сутерен, до масата, две жени — млада и по-възрастна; срещу тях седеше дългокос гимназист, ръкомахаше и им четеше книга. Младата слушаше, сурово свъсила вежди, облежната на стола; по-възрастната — тъничка, с буйна коса — внезапно закри лицето си с ръце, раменете ѝ затрепераха, гимназистът захвърли книгата, а когато младата скочи и избяга, той падна на колене пред онази с буйната коса и зацелува ръцете ѝ.

През друг прозорец скришом видях как едър брадат човек бе сложил на коленете си жена с червена блуза, люлееше я като дете и явно пееше нещо, като отваряше широко устата си, облещил очи. Тя цяла се тресеше от смях, отмяташе се назад и клатеше крака, той я изправяше и пак пееше, и тя пак се смееше. Гледах ги дълго и си тръгнах, когато разбрах, че са се запасили с веселие за цялата нощ.

Много такива картини се запечатаха завинаги в паметта ми и често, погълнат от тях, аз закъснявах за къщи. Това будеше подозрение у господарите ми и те ме разпитваха:

— В коя църква беше? Кой поп служи?

Те познаваха всички попове в града, знаеха кога кое евангелие се чете, знаеха всичко и лесно можеха да ме хванат в лъжа.

Двете жени се прекланяха пред суровия бог на дядо ми — богът, който изискваше към него да се пристъпва със страх, името му непрекъснато бе на устата на жените — дори когато се караха, те се заплашваха една друга:

— Почакай! Господ ще те накаже, той ще те сгърчи, никаквице!...

В неделята на първата седмица от постите старата печеше палачинки, а те непрекъснато ѝ прегаряха; зачервена от огъня, тя викаше ядосано:

— Ах, дявол да ви вземе!...

И внезапно, като помириса тигана, тя се омърлуши, запокити на пода куката, с която ги издърпваше, и зави:

— Ма-айчице, ами че тиганът бил блажен, нечист, нали не го обгорих на чисти понеделник, го-осподи!

Коленичи и взе да моли с плач:

— Господи, отче, прости мене, грешната, в името на твоите страдания! Не наказвай, господи, старата глупачка...

Изпечените палачинки дадоха на кучетата, тигана обгориха, а при свадѝ снахата почна да натяква на свекърва си:

— Вие дори и през пости печете в блажни тигани...

Те въвличаха своя бог във всички къщни работи, във всички кътчета на дребничкия си живот — от това техният мизерен живот придобиваше външна значителност и важност, изглеждаше всекичасно служене на висшата сила. Това въвличане на бога в досадни дреболии ме угнетяваше и аз неволно постоянно се вирах в ъглите, понеже се чувствах под нечий невидим надзор, а нощем като студен облак ме обгръщаше страх — той извираше от ъгъла на кухнята, където пред тъмните икони гореше неугасващо кандило.

До полицата има голям прозорец — две крила, разделени от подпора, бездънна синя пустота наднича през прозореца, струва ми се, че къщата, кухнята, аз — всичко виси на самия ръб на тази пустота и ако направя рязко движение, всичко ще се сгромоляса в синята, студена яма и ще полети някъде покрай звездите, в мъртва тишина, безшумно, както потъва камък, хвърлен във вода. Дълго лежах неподвижно, като не смеех да се обърна на другата страна и очаквах страшния край на живота.

Не помня как се излекувах от този страх, но се излекувах бързо; разбира се, за това ми помогна добрият бог на баба и мисля, че тогава именно почувствувах простата истина: още не съм сторил нищо лошо, без вина не е редно да бъда наказван, а за чужди грехове не могат да ме държат отговорен.

Заради разходките пропусках и литургии, особено през пролетта — нейните непреодолими сили решително не ме пускаха на църква. Пък ако ми дадяха две копейки за свещ, това окончателно ме погубваше: купувах си ашици, през цялото време на литургията играех и неизбежно закъснявах за къщи. А веднъж успях да загубя цели десет копейки, дадени ми за поменуване и за просфора, така че стана нужда да задигна чужда просфора от блюдото, което псалтът изнесе от олтара.

Страстно ми се играеше и се увличах лудо в игрите. Бях доста сръчен, силен и бързо си спечелих име на играч на ашици, на топка и на кегли в близките улици.

През велики пости ме накараха да говея и ето че отивам да се изповядам на нашия съсед, отец Доримедонт Покровски. Мислех го за строг човек и бях грешен за много неща лично пред него; трошах с камъни беседката в градината му, враждувах с децата му и изобщо той можеше да ми припомни множество различни постъпки, неприятни за него. Това много ме смущаваше и докато стоях в бедничката църква и чаках ред да се изповядам, сърцето ми тупаше плахо.

Но отец Доримедонт ме посрещна добродушно с мрънкащо възклицание:

— А, съседе... Хайде, коленичи! Какви са ти греховете? Той покри главата ми с тежко кадифе, задушавах се от миризмата на восък и тамян, трудно ми бе да говоря и не ми си искаше.

— Слушаш ли по-старите?

— Не.

— Казвай — грешен съм!

Неочаквано за себе си изтърсих:

— Крал съм просфори.

— Ама как тъй? Къде? — попита свещеникът, като помисли и без да бърза.

— В „Три светители“, в „Покров“, в „Никола“...

— Виж ти, във всички църкви! Това, братко, не е хубаво, грехота е — разбираш ли?

Разбирам.

— Казвай — грешен съм! Въртоглав си ти. А за да ядеш ли ги крадеше?

— Някой път ги ядях, а иначе — загубя парите на ашици, пък трябва да занеса в къщи просфора и току открадна...

Отец Доримедонт зашушна нещо, неясно и уморено, после ми зададе още няколко въпроса и неочаквано попита строго:

— Не си ли чел книги, нелегално издадени?

Естествено не разбрах въпроса и попитах:

— Какво?

— Забранени книжки не си ли чел?

— Не, никакви...

— Прощават ти се греховете... Стани!

Учудено го погледнах в лицето — то изглеждаше замислено и добро. Беше ми стеснително, срамувах се: когато ме пращаха на изповед, господарите ми наприказваха за нея страхотии и ужаси, като ме убедиха да се покая честно за всичките си прегрешения.

— Хвърлял съм камъни в беседката ви — заявих аз.

Свещеникът вдигна глава и каза:

— И това не е хубаво! Отивай си...

— И кучето замерях...

— Следващият! — извика отец Доримедонт, като гледаше покрай мене.

Тръгнах си, като се чувствах излъган и обиден: толкова се бях напругал в страх от изповедта, а излезе, че всичко това не било страшно и дори интересно! Интересен бе само въпросът за неизвестните на мене книги, спомних си гимназиста, който четеше в сутерена книга на жените, спомних си и Хубава работа — той също имаше много дяволски книги, дебели, със странни рисунки.

На другия ден ми дадоха петнадесет копейки и ме пратиха да се причестя. Великден бе късно, вече отдавна снегът се бе стопил, улиците бяха изсъхнали, по пътищата се виеше прах, денят бе слънчев, радостен.

До църковната ограда разпалено играеха на ашици голяма група фабрични работници; реших, че има време да се причестя, и помолих

играчите:

— Приемете и мен!

— Една копейка за влизане в играта — надменно заяви сипаничав, червенокос човек.

Но аз казах не по-малко надменно:

— Три за втория чифт отляво!

— Парите на място!

И играта започна!

Развалих парите, сложих три копейки под чифт ашици в дългото поле; ако някой избие този чифт — получава парите, ако не улучи — аз ще получа от него три копейки. Провървя ми: двама се целиха в парите ми и двамата не уцелиха — спечелих шест копейки от възрастни, от мъже. Това много повдигна духа ми...

Но един от играчите каза:

— Дръжте го под око, момчета, че да не избяга с печалбата...

Тогава аз се обидих и заявих, без да му мисля, сякаш думнах дайре:

— Девет копейки за левия краен чифт!

Ала това не направи особено впечатление на играчите, само някакъв хлапак на моите години викна, предупреждавайки:

— Внимавайте — той е късметлия, чертожник е от Звездинка, аз го познавам!

Един мършав работник, по миризмата — кожухар, каза ехидно:

— Безбожник ли? Доб-бре...

Той се прицели с ашик, напълнен с калай, сполучливо изби залога ми и като се наведе към мене, попита:

— Ревеш ли?

Отговорих:

— За крайния десен — три!

— Ще му видя работата — похвали се кожухарят, но загуби.

Повече от три пъти подред не може да се залага в полето — почнах да бия чуждите залози и спечелих още три-четири копейки и куп ашици. Но когато пак ми дойде редът, зложих три пъти и загубих всичките си пари тъкмо навреме: литургията бе свършила, камбаните биеха, хората излизаха от църквата.

— Женен ли си? — попита кожухарят, възнамерявайки да ме сграбчи за косата, но аз се изплъзнах, избягах и като настигнах едно

празнично облечено момче, вежливо се осведомих:

— Вие причестихте ли се?

— Е да, защо? — отговори то и ме огледа подозрително.

Помолих го да ми разкаже как причестяват, какво казва в това време свещеникът и какво е трябвало да правя аз.

Момчето се облеци строго и ревна със страшен глас:

— Изпуснал си причастието, за да се шляеш ли, еретико? Да, ама аз нищо няма да ти кажа — нека баща ти да те съдере от бой!

Хукнах към къщи, сигурен, че ще започнат да ме разпитват и неизбежно ще познаят, че не съм се причестил.

Но бабата ми честити и попита само едно.

— На псалта за топлата вода много ли даде?

— Едно петаче — казах на приумица.

— Стигаха му и три копейки, а другите две да беше си запазил, плашило!

... Пролет е. Всеки нов ден е в нови одежди, всеки нов ден е по-сияен и по-хубав; опияняващо дъха на млади треви, на свежа зеленина от брезите, непреодолимо ме мами в полето да слушам чучулигата, излегнал се на топлата земя с лице към небето. А вместо това четкам зимните дрехи, помагам да ги приберат в сандъка, кълцам тютюн, изтупвам праха от мебелите, от сутрин до късна вечер се занимавам с неприятни, ненужни за мене работи.

В свободното си време просто няма какво да правя; нашата жалка улица е пуста, по-далеч не ми позволяват да ходя; в двора — сприхави, уморени копачи, разчорлени готвачки и перачки, всяка вечер — кучешки сватби, това ми е противно и ме обижда така, че ми се иска да ослепея.

Отивам на тавана, като си вземам ножица и разноцветна хартия, изрязвам от нея дантелени мотиви и украсявам с тях мертеците... Все пак — храна за моята скука. Тревожно жадувам да ида някъде, където по-малко спят, по-малко се карат, не тъй натрапчиво преследват бога с оплакванията си, не тъй често оскърбяват хората с ядни преценки.

... В събота срещу Великден в града донасят от Оранския манастир чудотворната икона на Владимирската божа майка; тя гостува в града до средата на юни и посещава всички къщи, всички квартири от всяка църковна енория.

У моите господари тя дойде една делнична сутрин; аз лъсках в кухнята медните съдове, когато младата господарка уплашено викна от стаята:

— Отваряй главния вход — носят Оранската!

Втурнах се надолу мръсен, с ръце, потънали в мазнина и стрита тухла, отключих вратата — млад монах с фенер в ръка и кадилница в другата тихо измърмори:

— Къртите ли? Помагай...

Двама граждани внесоха по тясната стълба тежкия иконостас, аз им помагах, като придържах края с мръсните си ръце и с рамо, зад нас тропаха тежките монаси и пееха неохотно с дебели гласове:

— „Пресвета Богородице, моли бога за на-ас...”

Помислих си с горчива увереност:

„Ще ми се разсърди тя, задето я нося мръсен, и ще ми изсъхнат ръцете...”

Сложиха иконата в почетния кът на два стола, покрити с чист чаршаф, отстрани на кивота застанаха, за да го крепят, двама монаси, млади и хубави като ангели — с ясни очи, радостни, с буйни коси.

Отслужиха молебен.

— „О, вред славословена майко“ — с висок глас изпяваше едрият поп и непрекъснато пипаше с червения си пръст поотеклата месеста част на ухото си, притулено в бухналата му коса.

„Пресвета Богородице, помилуй на-ас“ — уморено пееха монасите.

Аз обичах Богородица; както ми бе разказвала баба, тя именно сеела на земята за утешение на клетите хора всички цветя, всички радости — всичко добро и прекрасно. И когато трябваше да докосна устни до ръчицата ѝ, незабелязал как правят това възрастните, аз трепетно целунах иконата в лицето, по устните.

Някой с могъща ръка ме запокити към прага, в ъгъла. Не си спомням как са си отишли монасите и са отнесли иконата, но добре помня: струпани около мене, както седях на пода, господарите ми с голям страх и тревога обсъждаха — какво ще ми се случи сега?

— Трябва да поприказваме с някой по-учен свещеник — каза господарят и ме сгълча добродушно:

— Простако, та как не разбираш, че по устните не бива да се целува? Пък още... и на училище си ходил...

Няколко дни чаках като обречен — какво ли ще стане? Държах иконостаса с нечисти ръце, целунах неправилно — в никой случай няма да ми се размине това, няма да ми се размине!

Но изглежда, че Богородица ми бе простила неволния грях, породен от искрена любов. Или пък наказанието ѝ е било толкова леко, че не съм го забелязал между честите наказания, налагани ми от добрите хора.

От време на време, за да ядосам старата господарка, казвах ѝ сломен:

— А Богородица, види се, забрави да ме накаже...

— Абе почакай — ехидно предричаше бабата. — Още не се знае...

... Като украсявах мертеците на тавана с дантели от розова чаена хартия, със станиол, листа от дървета и какво ли не, аз си пеех по църковни мелодии всичко, каквото ми хрумнеше, както правят калмиците на път:

*Седя на тавана
с ножица голяма.
Режа хартията, режа...
Скучно ми е мен, невежа!
А пък псе да бях сега,
щях да скитам по света.
Че тъй всеки ми креци:
„Лудньо, мирен си седи,
докато не си пострадал ти!“*

Разглеждайки работата ми, бабата се позасмиваше и клатеше глава.

— Да беше украсил ей тъй кухнята...

Веднъж на тавана дойде господарят, разгледа извършеното от мене, въздъхна и каза:

— Интересен си ти, Пешков, дявол да те вземе... Дали няма да станеш фокусник? Човек не може да предположи дори...

Той ми даде един голям николаевски петак.

Укрепих монетата с шипчета от тънък тел и я окачих като медал на най-видно място между пъстрите си произведения.

Но след един ден монетата изчезна заедно с шипчетата — сигурен съм, че я е отмъкнала бабата!

През пролетта все пак избягах: отидох една сутрин да купя хляб за чая, а хлебарят, като продължаваше пред мене да се кара с жена си, я удари с топуза по челото; тя избяга на улицата и там падна; веднага се струпаша хора качиха жената в една бричка и я изпратиха в болницата; аз се втурнах подир колата, а после, без да усетя, се озовах на крайбрежната улица на Волга с двадесет копейки в ръката.

Нежно сияеше пролетният ден, Волга се бе разляла широко, наоколо бе шумно, просторно — а аз живеях до този ден като мишле в зимник. И реших, че няма да се върна при господарите си и няма да ида при баба в Кунавино — не удържах думата си, срамувах се да я видя, а знаех, че дядо щеше да злорадствува.

Два-три дни скитах по крайбрежната улица, като ядях хляба на добродушните хамали и нощувах с тях по пристаните; после един от тях ми каза:

— Ти, хлапако, виждам, на вятъра се щураш тук! Ами я иди на „Добрий“, там имат нужда от мияч на съдове...

Отидох: високият, брадат бюфетчик с черна копринена шапчица без козирка ме погледна през очилата с мътните си очи и каза тихо:

— Две рубли на месец. Паспорта.

Нямах паспорт, бюфетчикът помисли и заповяда:

— Доведи майка си.

Хукнах при баба, тя се отнесе одобрително към постъпката ми, придума дядо да отиде в занаятчийското управление и да ми извади паспорт, а тя самата дойде с мене на парахода.

— Добре — каза бюфетчикът, като ни погледна. — Ела.

Заведе ме на кърмата на парахода, където до една масичка седеше, пиеше си чай и същевременно пушеше дебела цигара огромен готвач с бяла куртка и бяла шапка. Бюфетчикът ме бутна към него.

— Миячът.

И веднага си отиде, а готвачът изфуча, наежи черните си мустаци и каза подире му:

— Спазарявате всякакви дяволи за по-евтино...

Сърдито вдигна голямата си глава с черна, късо остригана коса, облещи тъмните си очи, напъна се, наду се и кресна гръмливо:

— Кой си ти?

Никак не ми хареса този човек — целият в бяло, а изглеждаше мърляв, пръстите му бяха окосмени, косми стърчаха и от големите му уши.

— Искам да ям — казах му аз.

Той премигна и изведнъж свирепото му лице се измени от широка усмивка, тлъстите медночервени бузи като вълна се отдръпнаха към ушите и разкриха едри конски зъби, мустаците му кротко увиснаха — заприлича на дебела, добра стрина.

Като плисна в реката чая от чашата си, той наля нов и побутна към мене неначената фразела и голямо парче салам.

— Лапай! Баща, майка имаш ли? Знаеш ли да крадеш? Е, не се бой, тук всички са крадци — ще те научат!

Той говореше, сякаш джавкаше. Огромното му, избръснато до синьо лице бе покрито около носа с цяла мрежа от червени жилки, дебелият морав нос се спускаше над мустаците, долната му устна висеше тежко и гнусливо, в ъгъла на устата му бе залепнала димяща цигара. Изглежда, че току-що си бе дошъл от баня — дъхаше на брезова метличка и ракия с пипер, по слепите очи и по врата му лъщеше обилна пот.

Когато се напих с чай, той ми тикна банкнота от една рубла.

— Върви да си купиш две престилки с наградници. Чакай — аз ще ти купя!

Оправи шапката си и тръгна, като се клатушкаше тежко и опипваше с крака палубата подобно на мечка.

... Нощ, луната свети ярко и бяга наляво от парахода, към ливадите. Старичкият ръждясал параход с бял пояс на комина бавно и неравномерно шляпа с лопатите си по сребърната вода, срещу него полека плават тъмните брегове, разстлали сенки по водата, над тях червено блещукат прозорците на селски къщи, в селото пеят — моми извиват хоровод и припевът „ай-люли“ звучи като алилуя...

След парахода на дълго въже се влачи шлеп, също ръждив; палубата му е покрита с желязна клетка, в клетката има затворници, осъдени на изселване в далечни места и на каторга. На носа на шлепа

блести като свещ щикът на часовоя; дребните звезди в синьото небе също пламтят като свещи. На шлепа е тихо, лунната светлина го залива обилно, зад черната мрежа на желязната решетка се мерзелеят кръгли сиви петна — затворниците гледат Волга. Хлипа водата — може би плаче, може би плахо се смее. Всичко наоколо е някак църковно и мирише на масло също тъй силно, както в църква.

Гледам шлепа и си припомням ранното си детство, пътуването от Астрахан за Нижни, желязното лице на майка ми и баба ми — човекът, който ме въведе в този интересен, макар и труден живот — сред хората. А когато си спомням баба, всичко грозно, обидно, чезне от мене, изменя се, всичко става по-интересно, по-приятно, хората — по-добри и по-мили...

Почти до сълзи ме вълнува красотата на нощта, вълнува ме този шлеп — той прилича на ковчег и е така излишен в простора на широко разляната река, в мечтателната тишина на топлата нощ. Неравната линия на брега, която ту се издига, ту слиза, приятно тревожи сърцето — иска ми се да бъде добър, нужен за хората.

Хората на нашия параход са особени, всички те — стари и млади, мъже и жени — ми изглеждат еднакви. Нашият параход се движи бавно, деловите люде се качват на пощенските, а при нас се събират все някакви кротки безделници. От сутрин до вечер те пият, ядат и цапат множество съдове, ножове, вилици, лъжици; моята работа е да мия съдовете, да лъскам вилиците и ножовете, занимавам се с това от шест часа сутринта почти до среднощ. Денем, между два и шест часа, и вечер, от десет до полунощ, имам по-малко работа — пътниците си почиват от яденето и само пият чай, бира и водка. През тези часове е свободна цялата бюфетна прислуга — моето началство. На масата до отводната тръба пият чай готвачът Смурий, неговият помощник Яков Иванич, кухненският мияч на съдове Максим и келнерът за пътниците от палубата Сергей, гърбав, със скулесто лице, надупчено от шарка, с лъскави очи. Яков Иванич разказва разни мръсотии и се подсмива с лек, хлипащ смях, като показва зелените си, гнили зъби. Сергей разпъва до уши жабешката си уста, навъсеният Максим мълчи и ги гледа със строги очи с неопределен цвят.

— Аз-зиатци! Мор-рдвини! — от време на време изрича с еклив глас старши готвачът.

Тези хора не ми харесват. Дебелият, плешивичък Яков Иванич говори само за жени и винаги — мръсно. Лицето му е безизразно, покрито със сивосинкави петна, на едната му буза има брадавица с кичур червеникави косми, които той усуква като игла. Когато на парахода се качи податлива, отракана пътничка, навърта се около нея някак особено плахо и боязливо, като просяк, приказва ѝ сладникаво и жално, по устните му избива сапунена пяна, той непрекъснато я облизва с бързо движение на гнусния си език. Кой знае защо, струва ми се, че тъкмо такива тлъстички са навярно палачите.

— Жената трябва да умееш да я разпалиш — учи той Сергей и Максим; те го слушат внимателно, издуват бузи и се червят.

— Азиатци — изтърсва отвратен Смурий, тежко става и ме командува: — Пешков — марш!

В каютата си той ми тиква книжка с кожена подвързия и се изтяга на леглото, до стената на хладилника.

— Чети!

Сядам на сандъка с макарони и чета добросъвестно: — „Умбракул, изпъстрен със звезди, значи удобно съобщение с небето, което те имат чрез освобождаването си от профаните и пороците...“

Запалил цигара, Смурий шумно изпуска дима и мърмори: — Камили! Написали го...

— „Разголването на лявата гръд означава невинност на сърцето...“

— Разголване — на кого?

— Не е казано.

— Значи — на жените... Ех, развратници!

Той затваря очи и лежи, отметнал ръце над главата си, цигарата едва пуши, залепнала в ъгъла на устните му, той я намества с език, всмуква така, че в гърдите му нещо свири, и огромното му лице потъва в облак дим. Понякога ми се струва, че е заспал, преставам да чета и разглеждам проклетата книга — дошло ми е до гуша от нея.

Но той хрипти:

— Чети!

— „Венерабл отговаря: виж, любезни ми фрер Сюверян...“

— Северян...

— Написано е — Сюверян...

— Тъй ли? Ама дяволска работа. Там, накрая, е писано в стихове, карай оттам...

Карам:

*Профани, любопитни да знаете нашите работи —
никога слабите ви очи не ще вникнат в тях.
Вие не ще узнаете и как пеят фрерите.*

— Чакай — казва Смурий, — ами че това не са стихове! Дай книгата...

Той прелиства ядосано дебелите сини страници и мушва книгата под дюшека си.

— Вземи друга...

За мое нещастие в черния му сандък, обкован с желязо, има много книги — така например: „Омирови наставления“, „Мемории артилерийски“, „Писмата на лорд Седенгали“, „За дървеницата, зловредно насекомо, както и за унищожаването на същата, с притурка — съвети против съпътстващите я“; имаше книги без начало и край. Понякога готвачът ме караше да се ровя в тези книги, да казвам целите им заглавия — аз четях, а той мрънкаше сърдито:

— Съчиняват, негодниците... Както в зъбите бият, а за какво — не може да се разбере. Гервасий! Че за какъв дявол ми е притрябвал този Гервасий! Умбакул...

Чудноватите думи, непознатите имена дотегливо се връзваха в паметта ми, дразнеха езика, искаше ми се да ги повтарям непрекъснато — може би в звуците ще се разкрие смисълът им? А навън неспирно пееше и плискаше водата. Хубаво би било да ида на кърмата — там, между сандъците със стока, се събират моряците и огнярите, надвиват пътниците на карти, пеят песни, разказват интересни истории. Хубаво е да седя с тях, да слушам прости, ясни неща и да гледам бреговете на Кама, боровете, изпънати като медни струни, ливадите, където малки езера, останали от прииждането на реката, лежат като парчета от счупено огледало и отразяват синьото небе. Нашият параход е откъснат от земята, бяга далеч от нея, а от брега, в тишината на морния ден, долита звън от невидима камбанария и напомня за села, за хора. Върху вълните се люлее рибарска лодка, която прилича на краешник хляб; ето че на брега изниква селце, куп хлапетии се плискат в реката, по жълтата ивица на пясъка върви селянин с червена риза. Отдалеч, от реката, всичко ти се струва привлекателно, всичко е като играчка, смешно дребно и пъстро. Искане ми се да викна към брега някакви мили, добри думи — към брега и към шлепа.

Този червеникав шлеп ме занимаваше много, можех цял час да гледам, без да откъсвам очи, как дълбае с тъпия си нос мътната вода. Параходът го тътреше като свиня; разхлабено, въжето пляскаше по водата, после пак се опъваше, ронейки обилни капки, и дърпаше шлепа за носа. Много ми се искаше да видя лицата на хората, които като зверове седяха в желязната клетка. В Перм, когато ги откарвах на брега, аз се промъкнах до мостика на шлепа; край мене минаваха десетки сиви човечета, като тропаха гръмко с крака и дрънкаха халките на веригите, превити под тежестта на торбите си; минаваха жени и мъже, стари и млади, хубави и грозни, но съвсем същите като всички хора, само че облечени другояче и обезобразени от обръсването на главите. Разбира се, те бяха разбойници, но баба ми бе говорила толкова много хубави работи за разбойниците.

Смурий, който повече от другите приличаше на свиреп разбойник, мрачно поглеждаше шлепа и мърмореше:

— Пази боже от такава орисия!

Веднъж го попитах:

— Защо вие готвите, а другите убиват, грабят?

— Аз не готвя, а приготвявам ястия, готвят жените — каза той и се позасмя; помисли и добави: — Разликата между хората е в глупостта. Един е умен, друг — по-малко, трети е кръгъл глупак. А за да поумнееш, трябва да четеш правилни книги, черна магия и — какво ли още? Всички книги трябва да четеш, тогава ще откриеш правилните...

И постоянно ми втълпяваше:

— Ти — чети! Не разбереш ли книгата — седем пъти я прочети, ако не я разбереш от седем, дванайсет пъти я прочети...

С всички на парахода, включително и с мълчаливия бюфетчик, Смурий говореше сопнато, гнусливо отпуснал долната си устна и наежил мустаци — сякаш замеряше хората с камъни. С мене се държеше меко и внимателно, но в това внимание имаше нещо, което ме плашеше малко; понякога готвачът ми се струваше побъркан като бабината сестра.

От време на време той ми казваше:

— Спри да четеш...

И дълго лежи със затворени очи и сегиз-тогиз изсумтява; отмерено се поклаща голямото му шкембе, леко помръдват скръстени на гърдите като на мъртвец, изпогорените, космати пръсти на ръцете му — плетат с невидими куки невидим чорап.

И неочаквано почва да мърмори:

— Да. Ето ти разум — върви живеи! Но разумът се дава пестеливо и не по равно. Де да бяха всички еднакво разумни, ама не са... Един разбира, друг не разбира, пък има и такива, дето хич не искат да разберат, на!

Като се препъваше в думите, той разказваше истории от войнишкия си живот — аз не можех да схвана смисъла на тези истории, те ми се струваха скучни, а и той разказваше не отначало, а каквото му дойдеше на ум.

— Извиква полковият командир този войник и го пита: „Какво ти каза поручикът?“ Тогава той разказва всичко, както, си е било — войникът е длъжен да казва истината. А поручикът го погледна, както стената, и се обърна, наведе глава. Да...

Готвачът се дразни, изпуска дим и мърмори:

— Че аз знам ли какво бива да се говори, какво не бива? Тогава осъдиха поручика да бъде затворен в крепостта, а майка му казва... ах, боже мой! Та аз нищо не съм учил...

Горещо е. Всичко около мене леко се тресе, бумти, зад тънката желязна стена на каютата плиска водата и боботи параходното колело, край илюминатора като широка лента тече реката, в далечината се вижда ивицата на покрития с ливади бряг, мяркат се дървета. Ухото ми е свикнало с всички звуци — струва ми се, че наоколо е тихо, макар че на носа на парахода тъжно вие моряк.

— Се-едем, се-едем...

Не ми се ще да вземам участие в нищо, не ми се ще да слушам, да работя, само — да седя някъде на сянка, където не се чувства тази тлъста, гореща миризма на кухня, да седя и да гледам сънливо как се носи по водата този тихичък, уморен живот.

— Чети! — сърдито заповядва готвачът.

От него се страхуват дори келнерите на първа класа, а изглежда, че и хрисимият, неразговорлив бюфетчик, който прилича на бяла риба, също се бои от Смурий.

— Ей ти, свиньо! — крещи той на бюфетната прислуга. — Ела тук, крадецо! Азиатци... Умбракул...

Моряците и огнярите се държат с него почтително, угоднически — той им даваше варено месо от бульона, разпитваше ги за село, за семействата им. Омазнените и опушени огньари белоруси се смятаха на парахода за най-долни хора, наричаха ги с едно име — ягути, и ги дразнеха:

— Ягу, бягу, на брягу...

Когато чуеше това, настръхнал, пламнал, Смурий ревеше на огняря:

— Защо позволяваш да те вземат на подбив, лукова главо! Фрасни кацапа по мутрата!

Веднъж боцманът, красив и зъл мъж, му каза:

— Ягутът и хохолът са една вяра!

Готвачът го сграбчи за яката и за колана, вдигна го във въздуха и го раздруса, като го питаше:

— Искаш ли да те смажа от бой?

Спречкваха се често, понякога до бой, но Смурий не биеха — той притежаваше огромна, нечовешка сила, а освен това с него често и

приветливо разговаряше съпругата на капитана, висока, снажна жена с мъжко лице и гладко подстригана, като на момче, коса.

Той диво се наливаше с водка, ала никога не се напиваше. Започваше да пие от сутринта, като изпразваше бутилката на четири пъти, и чак до вечерта смучеше бира. Лицето му постепенно ставаше сивокафяво, тъмните му очи смаяно се разширяваха.

Седне някой път вечер на отводната тръба, огромен, бял, и с часове седи мълчаливо и гледа навъсен течащата далечина. В такива моменти всички най-много се страхуваха от него, а аз го жалех.

От кухнята излизаше Яков Иванич, потен, сгорещен; стоеше, почесваше голия си череп, махваше с ръка и се прибираше или казваше отдалеч:

— Чигата умря...

— Е, сварете я с подправки...

— Ами ако поръчат чорба или задушена?

— Направи! Ще я изплюскат.

Понякога аз се осмелявах да ида при него, той тежко извъръщаше очи към мене.

— Какво?

— Нищо.

— Добре...

Все пак в един такъв момент го попитах.

— Защо плашите всички, та нали сте добър?

Противно на очакванията ми той не се разсърди.

— Абе само към теб съм добър.

Но веднага добави, простодушно и замислено:

— А май че е така — към всички съм добър. Само че не го показвам, това не бива да се показва пред хората, инак ще ти извадят душата. Добрия, всеки го тъпче, като купчина твърда земя в блато... И ще го стъпчат. Иди ми донеси бира...

След като изпи бутилката, чаша след чаша, той облиза мустаците си и каза:

— Да беше по-голям, птицо, на много неща щях да те науча. Аз има какво да кажа на човека, не съм глупак... Чети книги, в тях сигурно има всичко, каквото е нужно. Книгите не са дребна работа! Искаш ли бира?

— Не обичам.

— Добре. Хич и не пий. Пиянството е напаст. Водката е дяволска работа. Да бях богат, щях да те пратя да се учиш. Неукият човек е вол, ако щеш за ярем, ако щеш за месо го тъкми — той само клати опашка...

Жената на капитана му бе дала един том от Гогол, прочетох „Страшното отмъщение“ и то много ми хареса, но Смурий кресна сърдито:

— Бабини деветини, измишльотини! Знам, има други книги...

Взе ми книгата, донесе друга от жената на капитана и начумерено заповяда:

— Чети Тарас... как го викаха! Намери го. Тя казва — хубаво било... За кого хубаво? За нея — хубаво, а за мен може и да не е хубаво. Косата си отрязала, на! А защо пък не си е отрязала ушите?

Когато Тарас накара Остап да се бият, готвачът се изсмя звучно.

— Виж ти! Че защо не? Ти си учен, пък аз съм силен! Какви ги пишат! Камили...

Слушаше внимателно, но често мрънкаше:

— Ами, глупости! Не може да се разсече човек от рамото до седалището, не може! И на пика не може да се вдигне — пиката ще се счупи! Та самият аз съм войник...

Измяната на Андрий предизвика у него отвращение.

— Подло чедо, а? Заради жена! Тю...

Но когато Тарас застреля сина си, готвачът, спуснал крака от леглото, подпрял ръце на него, се наведе и заплака — по бузите му бавно потекоха сълзи и закапаха по дъските; той пухтеше и мънкаше:

— Ах, боже мой... боже мой...

И неочаквано ми кресна:

— Чети бре, дяволски сине!

Той пак заплака и — още по-силно и по-горчиво, когато Остап извика, преди да умре: „Тате! Чуваш ли!“

— Всичко загина — хълцаше Смурий, — всичко, а? Вече — край? Ех, пущината! А пък какви хора! Този Тарас, а? Да-а, това се казва хора...

Взе книгата от ръцете ми и я разгледа внимателно, като окапа кориците със сълзи.

— Хубава книга! Просто — празник!

После четохме „Айвънхоу“ — Смурий много хареса Ричард Плантагенет.

— Истински крал! — внушително казваше той.

На мене книгата ми се стори скучна.

Изобщо вкусовете ни не съвпадаха — аз се възхищавах от „Повест за Томас Йонес“ — стар превод на „Историята на Том Джонс, подхвърлено дете“, а Смурий мърмореше:

— Тъпотия! Какво ме интересува Томас? За какво ми е притрябвал? Трябва да има други книги...

Веднъж му казах, че ми е известно — има други книги, нелегални, забранени; те могат да се четат само нощем, в мазетата.

Той ококори очи, наежи се.

— К-какво значи това? Лъжеш ли?

— Не лъжа, за тях ме пита попът на изповед, а преди това сам бях виждал как ги четат и плачат...

Като ме гледаше мрачно в лицето, готвачът попита:

— Кой плаче?

— Господжата, която слушаше. А другата дори избяга от страх...

— Събуди се, блънуваш — каза Смурий и полека притвори очи, а след като помълча, забърбори:

— То се знай, някъде има: нещо скришно. Не може да го няма... Не са ми такива годините, пък и характерът също... Е да, ама все пак...

Можеше да говори така красноречиво цял час...

Без да усетя, свикнах да чета и вземах книгата с удоволствие; онова, което разказваха книгите, приятно се различаваше от живота — той ставаше все по-тежък.

Смурий, който също все повече се увличаше от четенето, често ме откъсваше от работа.

— Пешков, ела да четеш.

— Имам много немити съдове.

— Максим ще ги измие.

Той грубо караше старши мияча да върши моята работа, миячът чупеше чаши от яд, а бюфетчикът кротко ме предупреждаваше:

— Ще те сваля от парахода.

Веднъж Максим нарочно бе сложил в легена с мръсна вода и изветрял чай няколко чаши, а аз плиснах водата в реката и чашите

отидоха на дъното.

— Аз съм виновен! — каза Смурий на бюфетчика. Пишете ги на мен.

Бюфетната прислуга взе да ме гледа изпод вежди, казваха ми:

— Ей, книголюбец! За какво ти плащат?

И гледаха да ми дадат колкото може повече работа, като цапаха съдове, без да е необходимо. Разбирах, че всичко това ще свърши зле за мене и не се излъгах.

Привечер от едно малко пристанище на нашия параход се качиха червендалеста селянка и мома с жълта забрадка и нова розова блуза. И двете бяха пийнали — селянката се усмихваше, кланяше се на всички и приказваше на „о“, като дякон:

— Прощавайте, мили, малко съм посрѣбнала! Съдиха ме, оправдаха ме и на, пийнах от радост...

Момата също се смееше, гледаше хората с мътни очи и буташе жената:

— Абе върви, щурачке, върви си из пътя...

Настаниха се до кабината за втора класа, срещу каютата, в която спяха Яков Иванович и Сергей. Селянката скоро изчезна някъде, а при момичето седна Сергей, жадно разтеглил жабешката си уста.

През нощта, когато си свърших работата и си легнах на масата, Сергей дойде при мене и ме хвана за ръката.

— Ела, ще те оженим...

Беше пиян. Помъчих се да издърпам ръката си, но той ме удари.

— Върви-и!

Дотича Максим, също пиян, и двамата ме помъкнаха по палубата към своята каюта, покрай заспалите пътници. Но пред вратата на каютата стоеше Смурий, на вратата, уловил се за рамката — Яков Иванович, а момата го удряше с юмруци по гърба и викаше с пиянски глас:

— Пущете ме...

Смурий ме изтръгна от ръцете на Сергей и Максим, сграбчи ги за косите и като им чукна главите, блъсна ги — и двамата паднаха.

— Азиатец! — каза той на Яков, тръшна вратата под носа му и забоботи, като ме буташе:

— Махай се!

Избягах на кърмата. Нощта бе облачна, реката — черна; зад кърмата кипяха две сиви пътеки, разклонени към невидимите брегове; между тези пътеки се влачеше шлепът. Ту отдясно, ту отляво припламват червените петна на огньовете и неозарили нищо, изчезват зад внезапните завои на брега; след това става още по-тъмно и обидно.

Дойде готвачът, седна до мене, въздъхна тежко и запали цигара.

— При онази ли те мъкнеха? Ех, че мискини! Абе чувах ги, като посягаха...

— Вие отнехте ли я от тях?

— Нея? — Той грубо изпсува момата и продължи със суров глас: — Тук всички са гадове. Този келяв параход е по-лош от село. Живял ли си на село?

— Не.

— Селото е просто поразия! Особено зиме...

Той хвърли угарката в реката, помълча и заговори отново:

— Ще пропаднеш в свинското стадо, жал ми е за теб, кутренце. И за всички ми е жал. Някой път не знам какво бих сторил... Дори бих коленичил и питал: „Какво правите бе, кучи синове, а? Да не сте слепи?“ Камили...

Параходът засвири провлечено, въжето цопна във водата; в непрогледния мрак се заклати светлина на фенер, показвайки къде е пристанището, от тъмнината слизаха още светлини.

— Пияни Бор — мърмореше готвачът. — И река има — Пияна. Имаше ротен ключар — Пиянков... И един писар — Запивохин... Отивам на брега...

Едри камски жени и моми мъкнеха от брега дърва на дълги носилки. Като се огъваха от ремъците и пристъпваха кръшно, те отиваха двойка след двойка при трюма на котелното отделение и хвърляха еднометрови цепеници в черната дупка със звънливо провикване:

— О-о-оп!

Когато идваха с дървата, моряците ги хващаха за гърдите, за краката, жените пицяха и плюеха мъжете; на връщане се защитаваха от щипането и блъскането, като удряха с носилките. Виждах бях това десетки пъти — при всеки рейс: на всички пристанища, където товареха дърва, бе същото.

Струваше ми се, че съм стар, живея на този параход много години и зная всичко, което може да се случи на него утре, след една седмица, през есента, догодина.

Вече се разсъмваше. На стръмния песъчлив бряг над пристанището се откри могъща борова гора. Нагоре, към гората, вървяха жени, смееха се и пееха с извиване; въоръжени с дългите носилки те приличаха на войници.

Плачеше ми се, сълзи напиреха в гърдите, сърцето ми сякаш вреше в тях; това бе мъчително.

Но да плача ме беше срам и взех да помагам на моряка Бляхин да мие палубата.

Бляхин бе невзрачен човечец. Целият някак излинял, повехнал, той винаги се криеше из ъглите, откъдето мъждукаха малките му очички.

— Истинското ми име не е Бляхин, а... Защото, видиш ли, майка ми беше разтурена жена. Сестра имам — и тя също. Значи, така е било орисано и на двете. Орисията, брайно, е за всички ни котва. Речеш да поемеш нанякъде, не — почакай...

И сега, като влачеше бърсалката по палубата, той тихичко ми говореше:

— Видя ли как задяват женорята! Това е то! И сурово дърво дълго да подпалваш — ще се запали! Не харесвам аз това, брайно, не го обичам. И да бях се родил жена, щях да се удавя в някой застоил вир, бога ми!... И без туй никой няма свобода, а пък още и подклаждат! Виж, скопците, да ти кажа, са мъдри хора. Чувал ли си за скопците? Умни хора, много правилно се усетили: махай издъно всичко незначително и служи на бога, чисто...

Край нас мина през локвите жената на капитана, високо вдигнала полите си; тя винаги ставаше рано. Висока, стройна и с такова обикновено, открито лице... Прииска ми се да изтичам след нея и да моля от все сърце:

„Кажете ми нещо, кажете!...“

Параходът бавно отплува от пристанището, а Бляхин се прекръсти и каза:

— Потеглихме...

В Сарапул Максим напусна парахода — отиде си мълчаливо, без да се сбогува с когото и да било, сериозен и спокоен. След него слезе усмихната веселата селянка и подире ѝ — момата, посърнала, с подпухнали очи. А Сергей дълго стоя коленичил пред каютата на капитана, целуваше тънката дъска на вратата, блъскаше чело в нея и молеше:

— Простете ми, аз не съм виновен! Максимка е крив...

Моряците, бюфетната прислуга, даже някои от пътниците знаеха, че лъже, но го съветваха насърчително:

— Хайде, хайде — ще ти прости!

Капитанът го пъдеше, дори го ритна, така че Сергей падна, но все пак му прости. И Сергей веднага се разтича по палубата, като разнасяше табли със съдове за чая и поглеждаше по кучешки угодливо хората в очите.

На мястото на Максим взеха от брега едно вятско войниче, костеливо, с малка главичка и червеникави очи. Помощник-готвачът веднага го прати да коли кокошки; войничето закла две, а останалите пусна по палубата; пътниците почнаха да ги ловят — три кокошки прехвъркнаха през борда. Тогава войничето седна на дървата до кухнята и горчиво заплака.

— Какво правиш бе, глупак? — попита го слисано Смурий. — Мигар войниците плачат?

— Аз съм от нестроева рота — тихичко каза войникът.

Това го погуби — след половин час, всички на парахода му се смееха гръмогласно; дойдат просто под носа му, вперят очи право в лицето му, питат:

— Този ли е?

И се раздрусат в спазмите на обиден, глупав смях.

Отначало войникът не виждаше хората, не чуваше смеха им; като събираше сълзите от лицето си с ръкава на вехтичката си басмена риза,

той сякаш ги криеше в него. Но скоро червеникавите му очички пламнаха гневно и той заговори с вятска сврача скоропоговорка:

— Кво облешихте зъркели в мен? Ох, да се спраскате дано...

Това още повече развесели публиката, започнаха да сочат с пръсти войника, да го дърпат за ризата, за престилката, играеха с него като с козел и така го измъчваха до обед, а следобед някой набучи на дръжката на една дървена лъжица парче изцеден лимон и я върза на гърба на войника за ширитите на престилката му; войникът върви, лъжицата се клатушка зад него, всички се смеят с глас, а той се върти като уловено мишле и не разбира какво поражда смеха им.

Смурий го наблюдава мълчаливо, сериозно, лицето му е станало женско.

Дожаля ми за войника и попитах готвача:

— Може ли да му кажа за лъжицата?

Той мълком кимна.

Когато обясних на войника за какво се смеят, той бързо напипа лъжицата, изтръгна я, хвърли я на земята, стъпка я и впи двете си ръце в косата ми; сборичкахме се за най-голямо удоволствие на публиката, която в миг ни заобиколи.

Смурий разблъска зрителите, разтърва ни и след като издърпа първо моите уши, сграбчи за ухото войника. Когато видя как този дребничък човек тръска глава и танцува под ръката на готвача, тълпата бясно закрещя, засвирка, затропа с крака, като се пръскаше от смях.

— Ура, гарнизон! Бухни готвача с глава по търбуха!

Тази дива радост на стадото хора будеше у мене желание да се хвърля върху тях и да удрям с дърво мръсните им кратуни.

Смурий пусна войника и скрил ръце зад гърба си, тръгна към публиката като глиган, настръхнал, страшно озъбен.

— По местата — марш! Аз-зиатци...

Войникът отново се нахвърли върху мене, но Смурий го сграбчи с една ръка, занесе го на отводната тръба и взе да вади вода с помпата и да го полива по главата, като въртеше хилавото му тяло, сякаш бе парцалена кукла.

Дотичаха моряци, боцманът, помощник-капитанът, пак се събра тълпа хора; с една глава над всички стърчеше бюфетчикът, спокоен и ням както винаги.

Войникът седна на дървата до кухнята, с треперещи ръце свали ботушите си и заизвива партенките, но те бяха сухи, а от редичките му коси капеше вода — това отново разсмя публиката.

— Все то — каза войникът тънко и пискливо, — ще убия хлапака!

Като ме задържаше за рамото, Смурий разправяше нещо на помощник-капитана, моряците разпъждаха тълпата и когато всички се разотидоха, готвачът попита войника.

— Какво да те правя?

Той не отговори, гледаше ме с див поглед и целият странно се гърчеше.

— Мир-рно, истерио! — каза Смурий.

Войникът отговори:

— Да прощаваш, не сме в ротата.

Видях, че готвачът се смути, издутите му бузи провиснаха посърнало, той плю и си тръгна, като отведе и мене; изумен, вървах след него и непрекъснато се озъртах към войника, а Смурий мънкаше недоумяващ:

— Ама че лигльо, а? Моля ви се...

Настигна ни Сергей и каза, кой знае защо, шепнешком:

— Той иска да се заколи!

— Къде? — кресна Смурий и хукна.

Войникът стоеше на вратата на каютата за прислугата с голям нож в ръцете — с този нож отсичаха главите на кокошките и цепеха дърва за подпалки, той бе тъп и нащърбен като трион. Пред каютата се бе събрала тълпа, която наблюдаваше малкия смешен човечец с мокра глава; неговото чипоносо лице трепереше като пача, устата му се бе отворила уморено, устните му подскачаха. Той бръщолевеше:

— Мъчител... мъ-чител...

Скочил на нещо, аз гледах над главите на хората техните лица — хората се смееха, кискаха се, говореха си:

— Виж, виж...

Когато той взе със слаба детска ръчичка да прибира в панталоните си изскочилата риза, един благообразен мъж до мене въздъхна и каза:

— Пригответил се да умира, пък гащите си оправя...

Публиката се разсмя по-високо. Ясно бе: никой не вярва, че войникът може да си пререже гърлото — не вярвах и аз, а Смурий го погледна набързо и взе да тласка хората с корема си и да повтаря:

— Махай се, глупако!

Наричаше глупак мнозина наведнъж — отива при цял куп хора и им вика:

— По местата, глупако!

Това също бе смешно, но изглеждаше вярно: днес от сутринта всички хора представляваха един голям глупак.

Като разпъди публиката, той пристъпи до войника и протегна ръка.

— Дай тук ножа...

— Все то — каза войникът и подаде ножа откъм острието; готвачът ми бутна ножа и тикна войника в каютата.

— Лягай и спи! Какви такива ги вършиш, а?

Войникът мълком седна на леглото.

— Той ще ти донесе ядене и водка — пиеш ли водка?

— Пия по малко...

— И умната, не го закачай — не той се подигра с теб, чуваш ли? Казвам ти — не той...

— А защо ме мъчиха? — тихо попита войникът.

Смурий помълча малко и мрачно отвърна:

— Че знам ли?

Като отиваше с мене към кухнята, той мрънкаше:

— Бре-ей... наистина, лепнали се на недъгав! Виждаш ли какво става? Това е то! Хората, братко, могат да влудят човека, могат... Вкопчат се като дървеници и — свършено! Дори — какви ти дървеници! По-стръвно от дървеници...

Когато занесох на войника хляб, месо и водка, той седеше на леглото, поклащаше се назад-напред и плачеше тихичко, хълцаше като жена. Сложих чинията на масичката и казах:

— Яж...

— Затвори вратата!

— Ще стане тъмно.

— Затвори, че пак ще довтасат...

Излязох. Войникът ми беше противен, но будеше у мене състрадание и жал. Това ме смущаваше — баба многократно ме бе

поучавала:

„Трябва да съжаляваш хората, всички са нещастни, на всички е трудно...“

— Занесе ли му? — полита ме готвачът. — Е, какво прави?

— Плаче...

— Ама че... мухльо! Какъв войник е той?

— Не ми е жал за него.

— Тъй ли? Това пък какво е?

— Трябва да съжаляваме хората...

Смурий ме улови за ръката, притегли ме към себе си и каза внушително:

— Насила съжаление не иде, а не бива да лъжем — разбра ли? Не свиквай да хленчиш, на нищо не обръщай внимание...

И като ме бутна настрана, омърлушено добави:

— Не ти е тук мястото! На, запуши...

Бях дълбоко развълнуван, съкрушен от поведението на пътниците, понеже чувствах нещо неизказано оскърбително и угнетяващо в това, как те изтезаваха войника, как радостно примираха от смях, когато Смурий му дърпаше ухото. Как можеше да им харесва всичко това — така противно, жалко, какво ги караше да се смеят така радостно?

Ето че пак са насядали, налягали под ниския навес — пият, ядат, играят карти, спокойно и сериозно разговарят, гледат реката, сякаш не те свиркаха и се гавреха преди един час. Всички са пак такива тихи, лениви, както винаги; от сутрин до вечер те бавно блуждаят из парахода, като мушици или прашинки в слънчеви лъчи. Ето десетина души се бутат при мостика, кръстят се и слизат от парахода на пристанището, а от пристанището просто върху тях налитат други такива хора, също тъй изгърбени под тежестта на торбите и сандъците си, също тъй облечени...

Тази постоянна смяна на хората нищо не променя в живота на парахода — новите пътници ще говорят за същото, за което са говорили слезлите: за земята, за работата, за бога, за жените — и със същите думи.

— Отредено е от господ-бога да търпим и — търпи, човече! Няма що — такава ни е съдбата...

Досадно ми е да слушам тези думи и те ме ядосват: аз не мога да понасям мръсотията, не искам да понасям злото, несправедливото, обидно отношение към мен; безусловно зная, чувствавам, че не съм заслужил такова отношение. И войникът не го е заслужил. Може би — самият той иска да бъде смешен...

Изпъдиха от парахода Максим — сериозен, добър момък, а оставиха Сергей, долен човек. Всичко това е неправилно. А защо тези хора, способни да смажат човека, да го докарат почти до безумие, винаги покорно се подчиняват на ядните подвиквания на моряците, безобидно изслушват ругатните?

— Какво увиснахте на борда? — крещи боцманът, присвил красивите си, но зли очи. — Наклонихте парахода, разкарвайте се, дяволи недодялани...

„Дяволите“ смирено се прехвърлят на другия борт, а оттам отново ги пъдят като овни:

— Ах, проклетници!

През горещите нощи под напечения през деня железен навес е задушно; пътниците плъзват като хлебарки по цялата палуба, лягат, дето им падне; когато наближим пристанище, моряците ги будят с ритници.

— Ей, какво сте се проснали на пътя! Марш по местата си...

Те стават и сънливо тръгват натам, накъдето ги блъскат.

Моряците са също такива като тях, само облеклото им е друго, ала ги командуват като полицаи.

Смиреното, плахото и жалко-покорното изпъква у хората преди всичко и толкова странно, страшно е, когато през тази кора на покорство внезапно избие жестоко, безсмислено и почти винаги тъжно пакосничество. Струва ми се, че хората не знаят къде ги карат, безразлично им е къде ще ги свалят от парахода. Където и да слязат на брега, като поседят малко на него, те пак ще дойдат на този или на друг параход, пак ще тръгнат нанякъде. Всички те са някак заблудили се, безродни, цялата земя им е чужда. И всички са до безумие страхливи.

Веднъж след полунощ нещо се спуска в машината и гръмна като топ. Веднага палубата затъна в бял облак пара, тя се издигаше гъсто от машинния трюм, хлуеше през всички пролуки; някой невидим крещеше оглушително:

— Гаврило, миниум, кече...

Аз спях до машинния трюм, на масата, на която миех съдовете, и когато се събудих от гърмежа и от сътресението, на палубата бе тихо, в машината горещо съскаше парата, чевръсто чукаха чукове. Но след миг всички пътници от палубата многогласно завиха, закрещяха и изведнъж стана тревожно.

В бялата мъгла — тя бързо оредяваше — тичаха нагоре-надолу, събаряха се едни други гологлави жени, рошави мъже с кръгли рибешки очи, всички мъкнеха нанякъде бохчи, торби и сандъци, спъваха се и падаха, призоваваха бога, свети Никола, удряха се един друг, това бе много страшно и същевременно интересно; аз тичах след хората и непрекъснато гледах какво правят?

За пръв път виждах нощна тревога и някак отведнъж разбрах, че хората я създаваха по погрешка: параходът вървеше, без да забавя ход, на десния борд, много близо, горяха огньове на косачи, нощта бе светла, високо грееше пълна луна.

А хората се носеха по палубата все по-бързо, изскочиха пътниците от първа и втора класа, някой рипна през борда, след него втори, трети; двама мъже и един монах откъртваха с цепеници пейката, завинтена за палубата; от кърмата хвърлиха във водата голям кафез с кокошки; наред палубата, до стълбата на капитанския мостик, бе коленичил селянин и като се кланяше на тичащите покрай него, пицеше кански:

— Православни, грешен съм...

— Лодката, дяволи! — дереше гърло дебел господин само по панталони, без риза, и се удряше с юмрук в гърдите.

Моряците тичаха, сграбчваха хората за яките, бяхтеха ги по главите, хвърляха ги на палубата. Тромаво ходеше Смурий с палто, облечено върху нощницата, и с гръмлив глас убеждаваше всички.

— Та засрамете се! Какво правите, да не сте пощурели? Параходът не върви, спря, тъй ами! Ей го брега! Глупаците, дето наскачаха във водата, косачите ги изловиха, извадиха ги, ей ги на — виждате ли двете лодки?

А хората от трета класа удряше с юмруци по главите, отгоре надолу, и те като чували, мълчаливо рухваха на палубата.

Още нестихнала суматоката, върху Смурий се нахвърли дама с пелерина, със супена лъжица в ръката, размаха лъжицата под носа му и завика:

— Как смееш?

Един мокър господин, като я задържахше и облизваше мустаците си, каза ядосано:

— Остави го тоя дръвник...

Разперил ръце, Смурий мигаше смутено и ме питаше:

— Какво е това, а? Защо ме емна? Виж ти! Ами че аз за пръв път я виждам!...

А един селянин секнеше кръв от носа си и припискваше:

— Бре, че хора! Бре, че разбойници!...

През лятото два пъти бях виждал паника на парахода и двата пъти тя бе предизвикана не от непосредствена опасност, а от страх пред възможността за такава. Третия път пътниците бяха заловили двама крадци — единият от тях бе облечен като странник — и ги биха близо цял час скришом от моряците, а когато моряците им отнеха крадците, публиката взе да ги хули:

— То се знае, крадец, крадеца потуля!

— Самите вие сте джебчий, та затова гледате хатър на джебчиите...

Крадците бяха бити до безсъзнание и не можеха да се държат на краката си, когато ги предаваха на полицията в едно пристанище...

И имаше много такива неща, които ме вълнуваха дълбоко, но не ми позволяваха да разбера хората — зли ли са или добри, кротки или

пакостливи? И защо именно са така жестоко, стръвно зли, така срамно кротки?

Питах за това готвача, но той, обвинил лицето си с дим от цигарата, казваше често пъти с досада:

— Ех, какво те човърка! Хората, зарежи ги хората... Един е умен, друг — глупав. Чети книжки и не мрънкай. В книжките, когато са правилни, трябва да е казано всичко...

Той не обичаше църковни книги и жития.

— Абе те са за поповете, за попските синове...

Прииска ми се да го зарадвам — да му подаря книга. В Казан кучих на пристанището за петаче „Предание за това, как един войник отървал Петър Велики“, но в момента готвачът беше пиян, раздразнителен, не се реших да му дам подаръка и най-напред самият аз прочетох „Преданието“. То много ми хареса — всичко бе така просто, ясно, интересно и кратко. Бях сигурен, че тази книга ще достави удоволствие на моя учител.

Но когато му поднесох книгата, той мълчаливо я смачка с длани на кръгла топка и я запокити в реката.

— Ето какво й се пада на твоята книга, глупчо! — каза той мрачно. — Аз те уча като куче, а ти все искаш да плюскаш дивеча, а?

Тропна с крак и закреця:

— Каква книга е това? Вече съм чел всички глупости! Каквото е писано в нея, истина ли е? Кажи де?

— Не зная.

— Пък аз зная! Когато отсекаат главата на човек, той ще падне от стълбата долу и другите вече няма да се качват на плевника — войниците не са глупаци! Те биха запалили сеното и — свършено! Разбра ли?

— Разбрах.

— Това е то! Аз зная за цар Петър — това не му се е случвало! Върви си...

Разбрах, че готвачът е прав, но все пак книжката ми харесваше: купих още веднъж „Преданието“, прочетох го повторно и смаян, се убедих, че наистина не струва. Това ме смути и започнах да се отнасям към готвача още по-внимателно и доверчиво, а той, който знае защо, все по-често и с по-голям яд казваше:

— Ех, колко нужно е да се учиш! Не ти е тук мястото...

Аз също чувствах, че не ми е тук мястото. Сергей се държеше с мене отвратително, няколко пъти забелязах, че отмъква от масата ми чаени прибори и ги дава на пътниците скришом от бюфетчика. Знаех, че това се смята за кражба — Смурий неведнъж ме бе предупреждавал:

— Умната, не давай на келнерите чаени съдове от твоята маса!

Имаше и много още лоши за мене неща, често ми се искаше да избягам от парахода още на първото пристанище и да отида в гората. Но ме възпираше Смурий: той се отнасяше към мене все по-топло — и страшно ме очароваше непрестанното движение на парахода. Беше ми неприятно, когато той спираше по пристанищата, и постоянно очаквах — ето, ще се случи нещо и ще заплуваме от Кама по Белая, по Вятка или пък по Волга, ще видя нови брегове, градове, нови хора.

Но това не стана — животът ми на парахода се прекъсна неочаквано и позорно за мене. Една вечер, когато пътувахме от Казан за Нижни, бюфетчикът ме извика в каютата си, аз влязох, той притвори вратата зад мене и каза на Смурий, който седеше навъсен на тапицираната табуретка:

— Ето.

Смурий грубо ме попита:

— Даваш ли на Серьожка прибори?

— Той сам си взема, когато не виждам.

Бюфетчикът каза тихичко:

— Не вижда, а — знае.

Смурий се тупна с юмрук по коляното, после почеса коляното си и каза:

— Чакайте, няма да ви убегне...

И се замисли. Аз гледах бюфетчика, той — мене, но струваше ми се, че зад очилата му няма очи.

Той живееше тихо, ходеше безшумно, говореше със снишен глас. Понякога избелялата му брада и празните му очи се подаваха иззад някой ъгъл и веднага изчезваха. Преди да си легне, дълго стоеше коленичил в бюфета пред иконата с неугасващо кандило — виждах го през прозорчето на вратата, подобно на ас купа, но не беше ми се случило да видя как се моли: той просто стоеше и гледаше иконата и кандилото, въздишаше и поглаждаше брадата си.

След като помълча, Смурий попита:

— Серьожка давал ли ти е пари?

— Не е.

— Н-икога ли?

— Никога.

— Той никога не лъже — каза Смурий на бюфетчика, а бюфетчикът отвърна тихо:

— Все едно. Моля.

— Ела! — кресна ми готвачът, отиде при масата ми и лекичко ме перна с пръст по темето — Глупак! И аз съм глупак! Трябваше да те наглеждам...

В Нижни бюфетчикът ми уреди сметката: получих около осем рубли — първата голяма сума, спечелена от мене.

Когато се сбогувахме, Смурий мрачно каза:

— Е-е, виж каква стана... Сега да си отваряш очите — разбираш ли? Не бива да се заплесваш...

Пъхна в ръката ми шарена, извезана с мъниста кесия.

— Я вземи, на! Хубаво ръкоделие, избродира ми го моята кръщелница... Е хайде, сбогом! Чети книги — това е най-хубавото!

Улови ме под мишниците, повдигна ме, целуна ме и ме постави здраво върху настилката на пристанището. Беше ми много мъчно за него, и за мене; едва не ревнах, като го гледах как разблъсква носачите и се връща на парахода — едър, тромав, самотен...

Колко подобни на него добри, самотни, откъснали се от живота хора срещнах по-късно!...

Дядо и баба отново се бяха пренесли в града. Отидох при тях, настроен сърдито и войнствено, тежеше ми на сърцето — защо ме сметнаха за крадец?

Баба ме посрещна нежно и веднага отиде да сложи самовара; дядо ме попита, както винаги подигравателно:

— Много ли злато натрупа?

— Колкото имам — всичкото си е мое — отговорих и седнах до прозореца. Тържествено извадих от джоба си кутия цигари и важно запуших.

— Тъ-ъй — каза дядо, като се взираше вторачено в моите действия, — така, значи. Тютюн пушиш? Не е ли рано?

— Ето дори и кесия ми подариха — похвалих се аз.

— Кесия! — писна дядо. — Ти какво, дразниш ли ме?

Той се спусна към мене, протегнал тънките си, яки ръце, святкайки със зелените си очи; аз скочих и го блъснах с глава в корема — старецът седна на пода и няколко тежки секунди ме гледа, като мигаше слисано, разтворил тъмната си уста, после попита спокойно:

— Мене ли блъсна, дядо си? Родния баща на майка ти?

— Стига вече сте ме били — измърморих аз, разбрал, че съм постъпил отвратително.

Сухичък и лек, дядо стана от пода, седна до мене, ловко ми изтръгна цигарата, хвърли я през прозореца и каза с уплашен глас:

— Проста кратуно, разбираш ли, че бог никога няма да ти прости това, през целия ти живот? Майко — обърна се той към баба, — я гледай, ами че той ме удари? Той? Удари ме. Я го попитай!

Тя не ме и попита, а просто дойде при мене и ме сграбчи за косите, взе да ги дърпа и повтаря:

— А за това — ето какво му се пада, ето какво...

Не болеше, но ми бе нетърпимо обидно и най-много ме засягаше ехидния смях на дядо — той подрипваше от стола, тупаше се с длани по колената и грачеше през смях:

— Тъ-ъй, тъ-ъй...

Изскубнах се, изскочих в пруста, легнах там в ъгъла, смазан, съсипан, и заслушах как свири самоварът.

Дойде баба, наведе се над мене и едва чуто пошушна:

— Не ми се сърди, ами че аз лекичко те подърпах, ами че аз на шега! Не може инак — дядо ти е стар човек, трябва да му окажем уважение, и неговите кокали са потрошени, че и той здравата се е натеглил — не бива да го обиждаме. Ти не си малък, ще разбереш това... Трябва да разбираш, Ольоша! Той е същинско дете, нищо друго...

Думите ѝ ме къпеха като с гореща вода, от този приятелски шепот ми ставаше и срамно, и леко, прегърнах я силно, целунахме се.

— Иди при него, иди, нищо! Само недей да пушиш пред него още сега, остави го да свикне...

Влязох в стаята, погледнах дядо и едва се сдържах да не прихна — той наистина беше доволен като дете, целият сияеше, преплиташе крака и тупаше по масата с обраслите си с червеникави косми ръчички.

— Какво, козльо? Пак ли идваш да бодеш? Ах ти, разбойнико! Цял бащичко! Фармасонин, влезе в къщи — не се и прекръсти, веднага тютюн ще пушиш, ах ти, Бонапарт нищо и никакъв!

Аз мълчах. Той се умори да приказва и също млъкна отмалял, но докато пиехме чай, взе да ме поучава:

— Страхът от бога е нужен на човека, както юздата — на коня. Нямаме друг приятел освен господ! Човек за човека е върл враг!

Че хората са врагове — в това долавях известна истина, а всичко друго не ме засягаше...

— Сега върви пак у леля си Матрьона, а напролет на параход. Зимата изкарай у тях. Ама не им казвай, че през пролетта ще ги напуснеш...

— Абе защо да лъже хората? — каза баба, която току-що бе измамила дядо, като ме би престорено.

— Без лъжа не може — настояваше дядо, — кажи де — кой живее без лъжа?

Вечерта, когато дядо седна да чете псалтира, ние с баба излязохме пред портата, на полето; малката къщурка с два прозореца, в

която живееше дядо, се намираше в покрайнините, на гърба на улица Канатная, където някога той имаше своя къща.

— Ето къде се озовахме! — каза баба, която се подсмиваше. — Не може да си намери място по сърце дядото, само се мести. И тук не му е добре, а на мене ми е добре!

Пред нас на около три версти се разстилаше обрасло с оскъдна трева поле, прорязано от дървета, завършващо с гребена на гора, с линията на брежите по казанското шосе. От деретата стърчаха като пръчки за бой клоните на шубраци, лъчите на студения залез ги бяха обагрили с кръв. Тихият вечерен вятър клатеше сивите стръкове; зад близкото дърво — също като стръкове — се мяркаха тъмните фигури на момци и девойки от еснафството. В далечината, вдясно, се издигаше червеният зид на старообрядческите гробища, наричаха ги „Бугровски скит“, вляво, над дърето, се извисяваха от равнината тъмен куп дървета, там бяха еврейските гробища. Всичко наоколо беше бедно, всичко безмълвно се притискаше към изранената земя. Малките къщурки в покрайнините на града плахо гледаха с прозорците си прашния път, по пътя шарят дребни, зле хранени кокошки. Покрай девическия манастир минава стадо, мучат крави; от лагера се чува военна музика — реват и боботят медни тръби.

Задава се един пиан, бясно разтяга хармониката, препъва се и мърмори:

— Ще стигна при теб... непременно...

— Глупчо — каза баба, примижала срещу червеното слънце, — къде ще стигнеш? Ще паднеш скоро, ще заспиш и докато спиш, ще те ограбят... И ще пропадне хармониката ти, своята разтуха...

Разказвам ѝ как съм прекарал на парахода и гледам наоколо. След всичко, което бях видял, тук ми е тъжно, чувствам се като риба в тиган. Баба слушаше мълчаливо и внимателно, също тъй, както аз обичам да я слушам, и когато ѝ разказах за Смурий, прекръсти се достолепно и каза:

— Добър човек, Богородица да му помага, добър! Гледай да не го забравиш! Всякога добре помни хубавото, а лошото просто забравяй...

Много трудно ми беше да ѝ разправам защо са ме уволнили и все пак със свито сърце ѝ разказах. Това не ѝ направи никакво впечатление, тя само продума равнодушно:

— Още си малък, не умееш да живееш...

— Ето че всички си казват един на друг: не умееш да живееш — селяните, моряците, леля Матрьона — на сина си; а какво трябва да умеем?

Тя сви устни и поклати глава:

— Виж, това не зная!

— А пък и ти казваш!

— Защо да не кажа? — спокойно рече баба. — Не се засягай, ти си още малък, за теб е редно да не умееш. Пък и кой ли умее? Само хитреците. Ей го дядо ти — и умен е, и грамотен, а и той нищо не съумя...

— Ами ти самата добре ли си живяла?...

— Аз ли? Добре. И зле съм живяла — всякак...

Край нас бавно минаваха хора, повлекли подире си дълги сенки, под краката им като дим се вдигаше прах и скриваше сенките. Вечерната печал ставаше все по-тежка; от прозорците се лееше мрънкащият глас на дядо:

„Господи, да не яростию твоею обличиши мене, ниже гневом твоим накажеш мене...“

Баба каза с усмивка:

— Ех, че ще е дотегнал той на бога! Всяка вечер хленчи, а за какво? Та вече е старичък, нищо не му трябва, а пък все жали, все се емчи... Бог ще вземе да се вслуша във вечерните гласове, па току ще се усмихне: пак Василий Каширин бърби!... Я да вървим да спим...

Реших да се заема с лов на пойни птици; струваше ми се, че с това добре ще се прехранваме: аз ще ги ловя, а баба ще ги продава. Купих си мрежа, обръч, примки, направих куп клетки и ето, призори аз седя в дерето, в храсталака, а баба обикаля гората с кошница и с чувал и бере последните гъби, калина и лешници.

Току-що е изгряло умореното септемврийско слънце; белите му лъчи ту гаснат в облаците, ту като сребърно ветрило се спускат в дерето при мене. На дъното на дерето още е здрачно, оттам се издига белезникава мъгла; стръмният глинен скат е тъмен и гол, а другият склон, по-полегат, е обрасъл със суха трева и гъст храсталак, с жълти, ръждиви и червени листа; студеният вятър ги обрулва и пилее в дерето.

На дъното, в репеите, пицят кадънчета, виждам алените шапчици върху чевръстите им главици сред сивите дрипи на буренака. Около мене цвъртят любопитни синигери; като издуват смешно белите си страни, те вдигат врява и се суетят като млади кунавински еснафки в празник; пъргави, умнички, зли, те искат всичко да знаят, до всичко да се докоснат — и попадат в примката един подир друг. Мъчно ми е, като ги гледам как се мятат, но работата ми е търговска, сурова; слагам птичките в резервни клетки и ги прибирам в чувала — на тъмно те стоят мирно.

Върху един глог се спуснаха орляк щиглеци, храстът е залян от слънце, щиглеците се радват на слънцето и чуруликат още по-весело; по държанието си те приличат на хлапащи-ученици. Лакомата, къщовна сврачка е закъсняла да отлети в топлите страни, кацнала е върху гъвкавата вейка на една шипка, чисти с човка перата по крилете си и зорко дири плячка с черните си очи. Подхвъркна нагоре като чучулига, улови земна пчела, грижливо я наниза на бодил и пак стои, върти сивата си, лукава главичка. Безшумно прелетя мъдрата птица борова чинка, обект на жадните ми мечти — де да мога да я хвана! Червенушка, отлъчила се от ятото, е кацнала на елха — пурпурна, важна като генерал, от време на време тя изцърква сърдито и поклаща черната си човка.

Колкото по-високо се изкачва слънцето, толкова по-много стават птиците и толкова по-весело е тяхното чуруликане. Целият дол се изпълва с музика, нейният основен тон е неспирното шумолене на храсталака от вятъра; бодрите гласове на птиците не могат да заглушат този тих, сладко-горестен шум — аз долавям в него прощалната песен на лятото, той ми нашепва някакви особени думи, които сами се нагаждат в песен. А същевременно паметта ми неволно възкресява картини от преживяното.

Някъде отгоре вика баба:

— Къде си?

Тя седи на края на дерето, постлала е кърпа и е сложила на нея хляб, краставици, ряпа, ябълки; сред цялата тази благодат се мъдри, блеснала от слънцето, малка, много красива ръбеста гарафа с кристална запушалка — глава на Наполеон, в гарафата има стотина грама водка, в която е киснат жълт кантарион...

— Колко е хубаво, господи! — благодарно каза баба.

— А пък аз съчиних песен!
— Тъй ли?
Казвам й нещо подобно на стихове:

*Все по-близо е зимата, чувствува се ясно,
сбогом, мое слънчице лятно!...*

Но тя ме прекъсва, без да ме доизслуша:
— Такава песен има, само че е по-хубава!
И почва да реди напевно:

*Ох, чезне слънцето лятно
в тъмни нощи, зад гори далечни!
И останах аз, несретна,
без моята пролетна радост, сама...*

*Изляза ли сутрин от село,
спохождат ме спомени майски —
голо се мръщи полето —
там загубих аз младостта си*

*Ох, свидни, мили ми дружки,
първи снежец като падне,
сърце от бяла ми гръд извадете,
в снега сърцето ми заровете!...*

Моето авторско самолюбие ни най-малко не страда, песента много ми хареса и много ми е жал за девойката.

А баба казва:

— Ето как се изпява мъка. Това, виждаш ли, мома го е съчинила: походила си пролети, а кога се зазимило, милото либе я изоставило, може при друга да е отишло, и заплакала тя от любовна обида... Каквото не си преживял сам — за него не можеш да разкажеш хубаво и вярно, а пък тя виждаш ли каква хубава песен стъкмила!

Когато за пръв път продаде птици за четиридесет копейки, много се зачуди.

— Я гледай! Мислех си — вятър работа, детинска занимавка, пък то какво излезе!

— При това евтино си ги продала...

— Тъй ли?

В пазарни дни тя продаваше за рубла и повече и все се чудеше колко много може да се печели с глупости!

— А жената от сутрин до вечер пере дрехи или мие дъски за двайсет и пет копейки на ден — иди, че разбери! Та нали туй не е хубаво! И птичките не е хубаво да се държат в клетки. Я остави това, Ольоша!

Ала аз доста се бях увлякъл в птицеловството, то ми харесваше и като ме оставяше независим, не създаваше неудобства на никого освен на птиците. Снабдих се с хубави уреди; разговорите със стари птицеловци ме поучиха много — единствен аз ходех да ловя птици почти на тридесет версти, в Кстовската гора, на брега на Волга, където във високия боров лес се въдеха кръсточовки и ценените от любителите синигери-аполоновки — дългоопашати бели птички с необикновена красота.

Случваше се — изляза от вечерта и цяла нощ шляпам по казанското шосе, понякога в есенен дъжд, в дълбока кал. На гърба ми виси обшит с мушама чувал, в него нося стойките и клетките с птици за примамка. В ръката си държа здрава орехова тояга. Студено и страшно е в есенната тъмнина, много страшно!... От двете страни на пътя се издигат стари, сразени от гръм брези, които простират над главата ми мокрите си клони; вляво, в подножието на баира, над черната Волга плуват, сякаш навлизат в бездънна пропаст, редки светлинки по мачтите на последните параходи и шлепове, бухтят колела по водата, ехтят свирки.

От чугунената земя се възправят дървените къщи на крайпътните села, стрелкат се в краката ми сърдити, гладни кучета, пазачът бие клепалото и вика страховито:

— Кой иде? Кого носят дяволите — бог да ни опази?

Много се боях да не ми вземат уредите и си носех петачетата за пазачите. В село Фокино пазачът се сприятели с мене и непрекъснато ахкаше:

— Пак ли идеш? Ах ти, безстрашна, неспокойна нощна птицо, а? Казваше се Нифонт, беше дребничък, беловлас, приличаше на светец, често изваждаше от пазвата си цвекло, ябълка, шепа грах и ми ги пъхаше в ръката с думите:

— Я на, приятелю, приготвил съм ти армаган, хапни си, да ти е сладко.

И ме изпращаше до края на селото.

— Хайде, сбогом!

В гората стигах призори, нагласях такъмите, накачвах примамките, излягах се накрай гората и зачаках да настъпи денят. Тихо е. Всичко наоколо е замряло в дълбок есенен сън; през синкавия здрач едва се мерзелеят широките ливади в полите на височината; те са пресечени от Волга, прехвърлят се през нея и чезнат в мъгли. Далече, отвъд горите на покрития с ливади бряг бавно изгрива просветлялото слънце, по черните гриви на горите лумват огньове и започва странно, вълнуващо душата движение: все по-бързо се вдига мъглата от ливадите и грее сребриста от слънчевите лъчи, а зад нея се изправят от земята шубраци, дървета, купи сено, ливадите сякаш се разтапят от слънцето и струят на всички страни, червеникаво-златни. Ето че слънцето докосна тихата вода край брега — сякаш цялата река се раздвижи, потече натам, където се гмурна слънцето. Като се изкачва все по-високо, то радостно благославя, топли оголената, изстинала земя, а земята кади с нежни есенни ухания. Кристалният въздух я прави огромна, разширявайки я безкрайно. Всичко плува надалече и мами да стигнеш до сините предели на земята. Виждах бях изгрева на слънцето на това място десетки пъти и всякога пред мене се раждаше нов свят, с нова красота...

Аз някак особено обичам слънцето, харесва ми самото му име, сладките звуци на името му, звънтенето, стаено в тях; обичам затворил очи, да изложи лицето си на жарък лъч, да го уловя на дланта си, когато минава като меч през пролука на стобор или между клоните. Дядо много цени „княз Михаил Черниговски и болярина Фьодор, които не се поклонили на слънцето“ — на мене тези хора ми се струват черни като цигани, навъсени, зли, очите им винаги болни, както очите на клетите мордвини. Когато слънцето се извиси над ливадите, неволно се усмихвам от радост.

Над мене звънти иглолистният лес, отърсвайки капките роса от зелените си клони; в сянката под дърветата по дантелените листа на папратта блести като сребърен брокат слана от лекия утринен мраз. Поръждавялата трева е смачкана от дъждовете, сведените към земята стъркове са неподвижни, ала когато върху тях падне светъл лъч, в тревите се долавя лек трепет, може би сетно усилие на живота.

Птиците се събуждат; сивите синигери като пухени топчета се спускат от клон на клон, огнените кръсточовки кълцат с кривите си клюнове шишарките по върховете на борове, накрая на боровата гранка се люлее бяла аполоновка и размахва дългите пера на опашката си, черното ѝ мънистено оченце недоверчиво поглежда отстрани опъната от мене мрежа. И някак отведнъж чуваш, че вече цялата гора, преди миг гордо замислена, прелива от стотици птичи гласове, изпълнена е с грижите на живи същества, най-чистите на земята — по тяхно подобие човекът, баща на земната красота, е създал за своя утеха елфите, херувимите, серафимите и целия ангелски чин.

Малко мъчно ми е, че ловя птиченцата, съвестно ми е да ги затварям, по-приятно ми е да ги гледам, но ловджийската страст и желанието да спечеля пари надделяват над съжалението.

Птиците ме размиват със своите хитрини: синият синигер внимателно и подробно разгледа примката, разбра с какво го заплашва тя и като мина отстрани, безопасно и умело мъкне семето между пръчките на клопката... Синигерите са твърде умни, но много любопитни и това ги погубва. Надменните червенушки са глупавички: те влизат в мрежата на цял орляк, като охранени еснафи — в църква; когато ги похлупиш, остават много учудени, пулят очи и кълват пръстите с дебелите си клюнове. Кръсточовката отива в примката спокойно и важно; дърволазката, чудновата, своеобразна птица, дълго стои пред мрежата, като мърда дългата си човка и се подпира на дебалата си опашка; тя снове по стъблата на дърветата като кълвач и винаги придружава синигерите. В това пепеляво птиче има нещо ужасяващо, то изглежда самотно, никой не го обича и то — никого. Като свраката и то има навика да краде и да крие дребни лъскави предмети.

Към пладне приключвам лова и си тръгвам през гори и поля — ако мина по шосето, през селата, момчетата и младежите ще ми вземат

клетките, ще ми изпокъсат и изпочупят уредите — вече бях си патил от това.

Дохождам си привечер уморен и гладен, ала ми се струва, че през деня съм пораснал, научил съм нещо ново, станал съм по-силен. Тази нова сила ми дава възможност да слушам злите подигравки на дядо спокойно и беззлобно; като виждаше това, дядо почваше да говори смислено и сериозно:

— Абе зарежи празните работи, остави ги! С птиците никой не е станал човек, няма такъв случай, зная! Ами избери си занаят и в него развивай ума си. Човек не живее за глупости, той е божо зърно и трябва да даде клас хубаво жито! Човекът е като рублата: влезе ли в добър оборот — три ще даде! Да не мислиш, че животът е лесен? Не, никак не е лесен! Светът е тъмна нощ за човека, всеки трябва сам да си свети. На всекиго са дадени по десет пръста, а всеки иска повече да вземе в ръцете си. Трябва да проявиш сила, а ако ти липсва сила — хитрост; който е малък и слаб, за него няма ни рай, ни ад! Живей уж с всички, ала помни, че си сам; всекиго слушай, на никого не вярвай, на омото ако повярваш, криво ще отмериш. Мълчи си — къщите и градовете не се строят с езика, а с рублата и с брадвата. Не си нито башкирец, нито калмик, всичкото богатство на които са въшките и овците.

Той можеше да приказва такива думи цяла вечер и аз ги знаех наизуст. Думите ми харесваха, но към техния смисъл се отнасях недоверчиво. От думите му бе ясно, че две сили пречат на човека да живее, както си иска: бог и хората.

Седнала до прозореца, баба пресукваше конци за дантели; вретеното бръмчеше в сърчните й ръце, тя дълго слушаше мълком дядовите думи и ненадейно казваше:

— Всичко ще стане тъй, както рече божата майка.

— Какво значи това? — викаше дядо. — Бог! Не съм го забравил аз бога, зачитам бога! Дърта щурачко, какво — да не би бог да е посял глупаците по земята?

... Струваше ми се, че на земята най-добре живеят казаците и войниците; животът им е прост и весел. При хубаво време те идваха рано сутрин срещу нашата къща, оттатък дерето, обсипваха голото поле като маматарки, и започваха сложна, интересна игра: пъргави, силни, в бели рубашки, весело тичаха из равнината с пушки в ръце,

изчезваха в дола и внезапно наизскачали по сигнал на тръбата пак на полето, с викове „ура“, след зловещото биене на барабаните хукваха право към нашата къща с щръкнали щикове и сякаш ей сега щяха да я пометат, да я разхвърлят като купа сено.

Аз също виках „ура“ и в самозабрава тичах с тях; злите трели на барабана будеха в душата ми бурно желание да срутя нещо, да изпотроша оградата, да бия хлапетата.

През почивките войниците ме черпеха с махорка, показваха ми тежките си пушки, понякога един или друг, насочил щик към корема ми, викаше престорено свирепо:

— Намушкай хлебарката!

Щикът лъщеше, изглеждаше жив — извива се като змия и иска да те клъцне — това беше малко страшно, ала повече приятно.

Мордвинът-барабанчик ме учеше да удрям с палките по кожата на барабана; отначало хващаше китките ми като ги извиваше болезнено, пхваше палките в натъртените ми пръсти.

— Удри — рас-дува-рас-дува! Трам-та-та-там! Бий му — леви — бавну, десни — бързу, трам-та-та-там! — викаше той заплашително, широко разтворил птичите си очи.

Аз тичах из полето с войниците чак до края на учението, а после ги съпровождах през целия град до казармите, слушах гръмките песни и разглеждах добрите им лица, всички такива новички, като току-що изсечени петачета.

Гъстото множество еднакви хора весело течеше по улицата като единна сила, която будеше благоразположение, желание да се потопиш в нея, както в река, да навлезеш, както в гора. Тези хора от нищо не се плашат, на всичко гледат смело, всички могат да победят, те ще постигнат всичко, каквото поискат, а главно — те всичките са простодушни и добри.

Но веднъж, през време на почивка, млад подофицер ми даде дебела цигара.

— Попуши! Тя ми е такава — на никого не бих я дал, ама ти наистина си чудо момче!

Запуших. Той отстъпи една крачка и внезапно червен пламък ме ослепи, изгори пръстите, носа, веждите ми; сив солен пушек ме накара да кихам и кашлям; сляп, изплашен, аз пристъпвах от крак на крак, а войниците, заобиколили ме в плътен обръч, се смееха високо и весело.

Тръгнах си — свиркане и смях ехтяха след мене, нещо плющеше, като пастирски камшик. Боляха ме изгорените пръсти, смъдеше ме лицето, от очите ми течаха сълзи, но ме гнетеше не болката, а тежко, тъпо учудване: защо постъпиха така с мене? Защо това забавлява добрите момци?

В къщи се качих на тавана, дълго седях и си спомнях всичко необяснимо жестоко, което бях срещал в такова изобилие по пътя си. Особено ярко и картинно си спомних малкото войниче от Сарапул — стои пред мене и като живо пита:

— Какво? Разбра ли?

Скоро ми се случи да изживея нещо още по-тежко и поразително.

Започнах да ходя в казармите на казаците — те се намираха до Печерското предградие. Казаците изглеждаха по-различни от войниците не защото изкусно яздеха коне и бяха по-хубаво облечени — те приказваха другояче, пееха други песни и танцуваха прекрасно. Неведнъж вечер, почистили конете, ще се съберат в кръг край конюшните и дребен червенокос казак ще тръсне перчем и ще запее с висок глас, като медна тръба; бавно, напрегнато ще изопне снага и ще подкара тъжна песен за тихия Дон, за синия Дунав. Очите му са затворени, както ги затваря червенушката, която често пее така, че пада от клона мъртва на земята, яката на рубашката му е разкопчана, виждат се ключиците, като медни мундшуци, и целият този човек е излят, бакърен. Поклащайки се на тънките си крака, сякаш земята под него се вълнува, разперил ръце, сляп и гласовит, той като че ли е престанал да бъде човек, станал е тръба на тръбач, овчарска свирка. Понякога ми се струваше, че ще падне, ще рухне възник на земята и ще умре като червенушка — съсипал в песента цялата си душа, всичката ѝ сила.

Скрили ръце в джобовете и зад широките си гърбове, около него като венец стоят другарите му, гледат строго медното му лице, наблюдават ръката му, която бавно се рее из въздуха, и пеят важно, спокойно, както на клироса в църква. Всички те — брадати и голобради — в този момент приличаха на икони: също такива величави и чужди на хората. Песента е дълга като царски друм — също тъй равна, широка и мъдра; когато я слушам, забравям — ден ли е на земята, или нощ, момче ли съм или вече старец, забравям всичко!

Стихнат ли гласовете на певците — чува се как изпъшкват конете, закопнели за простора на степите, как тихо и неотвратимо приижда от полето есенната нощ; а сърцето расте и ще се пръсне, преливащо от някакви необикновени чувства и от огромна, безмълвна любов към хората, към земята.

Струваше ми се, че малкият меден казак не е човек, а нещо по-значително — приказно същество, по-добро и по-възвишено от всички хора. Не можах да говоря с него. Когато той ме питаше нещо, усмихвах се щастливо и мълчах смутено. Готов бях да ходя подире му мълчаливо и покорно като куче, само по-често да го виждам, да слушам как пее.

Веднъж видях как той, застанал в ъгъла на конюшната, вдигнал ръка до лицето си, разглежда сложения на пръста му гладък сребърен пръстен; красивите му устни помръдваха, малките му червеникави мустаци потрепваха, лицето му бе тъжно, обидено.

Ала една тъмна вечер отидох с клетките в кръчмата на Стария сенен площад — кръчмарят бе страстен любител на пойните птици и често купуваше от мене.

Казакът седеше до тезгяха, в ъгъла между печката и стената, заедно с една дебела жена, почти двойно по-едра от него. Нейното кръгло лице лъщеше като сахтиян, тя го гледаше с нежни очи на майка, малко тревожно; той беше пиян, тътреше протегнатите си крака по пода и навярно болезнено блъскаше нозете на жената — тя потрепваше, мръщеше се и го молеше тихичко:

— Стойте мирен...

Казакът с огромно усилие вдигаше вежди, но те пак се отпускаха вяло. Беше му горещо, бе разкопчал мундира и ризата си, разголил врат. Жената беше смъкнала кърпата от главата си на раменете, бе турила на масата яките си бели ръце, вплела пръсти до зачервяване. Колкото повече ги гледах, толкова повече той ми изглеждаше като сгрешил син на добра майка; тя му говореше нещо галовно и с упрек, а той мълчеше смутено — нямаше какво да отговори на заслужените укори.

Внезапно той стана като ужилен, сложи си фуражката неправилно — ниско на челото, тупна я с длан и без да се закопчае, тръгна към вратата; жената също се изправи и каза на кръчмаря:

— Ний ей сега ще се върнем, Кузмич...

Хората ги изпратиха със смях и шеги. Някой каза плътно и сурово:

— Като си дойде лоцманът, ще ѝ даде да разбере!

Излязох след тях; те вървяха десетина крачки пред мене в тъмнината, косо през площада, направо през калта, към стръмнината, към високия бряг на Волга. Виждах как се олюлява жената, подкрепяйки казака, чувах как жвака калта под краката им; жената питаше тихо, умолително:

— Ама къде отивате? А, къде?

Тръгнах подире им през калта, макар че пътят ми не бе оттам. Когато стигнаха до тротоара на склона, казакът се спря, дръпна се една крачка от жената и неочаквано я удари в лицето; тя писна в почуда и страх:

— Ох, защо тъй?

Аз също се уплаших, изтичах съвсем близо до тях, а казакът сграбчи жената през кръста, прехвърли я през парапета по нанадолнището, скочи след нея и двамата се търколиха надолу, по тревата на урвата, като черна купчина. Аз изтръпнах, вцепених се, като чувах как там долу пука, къса се рокля, ръмжи казакът, а ниският глас на жената мълви пресекливо:

— Ще викам... ще викам...

Тя изохка силно, болезнено и стана тихо. Напипах един камък и го хвърлих долу — тревата зашумоля. На площада се блъскаше стъклената врата на кръчмата, някой уфна, навярно бе паднал, и — отново тишина, готова всяка секунда да те уплаши с нещо.

Долу се появи голяма бяла топка; като хълца и сумти тя бавно, с почивки се катери нагоре — различавам жената. Тя върви по ръце и крака, като овца, виждам, че е гола до кръста, големите ѝ гърди са увиснали и изглежда, че има три лица. Ето че стигна до парапета, седна на него почти до мене, диша като заморен кон и оправя смъкнатата си коса; по бялото ѝ тяло ясно личат тъмни петна кал; тя плаче, избърсва сълзите от страните си с движения на миеща се котка, вижда ме и тихо възкликва:

— Господи, кой е този? Махай се, безсрамнико!

Не мога да се махна, вкаменен от смайване и от горчиво, тъжно чувство — спомням си думите на бабината сестра:

„Жената е сила, Ева самият бог е измамила...”

Жената стана и като покри гърдите си с парцали от роклята, разголила крака, тръгна си бързо, а отдолу се изкачи казакът, размаха във въздуха бели дрипи, свирна тихичко, послуша се и заговори с весел глас:

— Даря! Какво? Казакът винаги ще си вземе каквото му трябва... мислеше, че съм пиян ли? Не-е, аз така ти се представих... Даря!

Той стои устойчиво, гласът му звучи трезво и подигравателно. Наведе се, изтри ботушите си с парцалите и пак заговори:

— Ей, вземи си блузата... Дашк! Не прави фасони де...

И изрече високо срамна за жената дума.

Аз седя на купчина чакъл и слушам този глас, самотен в нощната тишина и така потискащо властен.

Пред очите ми играят светлините на фенерите по площада; вдясно сред черна камара дървета се извисява белият институт за девойки дворянки. Казакът лениво ниже една подир друга мръсни думи, тръгва към площада, помахвайки белия парцал, и най-последно изчезва като лош сън.

Долу, в подножието на стръмнината, пухти пароотводната тръба на помпената станция, по нанадолнището препуска наемна бричка, наоколо няма жива душа. Отровен тръгвам край склона, стиснал в ръката си студен камък — не успях да го хвърля върху казака. При църквата „Георги Победоносец“ ме спря нощният пазач и ме разпитва сърдито кой съм, и какво нося в чувала на гърба си.

Разказах му подробно за казака — той прихна да се смее, като подвикваше:

— Браво-ос! Казаците, братче, са отракан народ, не мязат на нас! Пък женчето е кучка...

Той се задави от смях, а аз поех нататък, и не можех да разбера — на какво се смее?

И си мислех ужасен: ами ако такова нещо се случеше на майка ми, на баба?

8

Когато падна сняг, дядо отново ме заведе при сестрата на баба.

— Не е зле за теб, не е зле — ми казваше той.

Струваше ми се, че през лятото съм изживял страшно много, остарял съм и съм поумнял, а у господарите ми през това време скуката е станала още по-тежка. Все тъй често те боледуват, като разстройват стомасите си от преяждане, пак тъй подробно си разказват един на друг за протичането на своите болести, бабата все тъй страшно и злобно се моли на бога. След раждането младата господарка е отслабнала, смалила се е пространствено, ала ходи пак тъй важно и бавно, като бременна. Когато шие дрехи на децата, тихичко пее винаги една и съща песен:

*Спиря, Спиря, Спиридон —
Спиря, братче мое родно;
аз ще седна на шейната,
Спиря — отзад на дъската...*

Ако вляза в стаята, тя веднага престава да пее и вика сърдито:

— Какво искаш?

Сигурен съм, че не знаеше нито една песен освен тази.

Вечер господарите ме викат, в стаята и ми заповядват:

— Я разкажи как прекара на парахода!

Сядам на стол до вратата на клозета и разказвам: приятно ми е да си спомням за друг живот, различен от този, в който ме тикнаха сега против волята ми. Увличам се и забравям за слушателите си, но не за дълго; жените никога не са се качвали на параход и ме питат:

— Ама все пак май че е страшно?

Не разбирам от какво ги е страх.

— Ами ако кривне към дълбокото и потъне!

Господарят се смее с глас, а аз, макар да зная, че параходите не потъват на дълбоките места, не мога да убедя в това жените. Старата е сигурна, че параходът не плува по водата, а върви на колела по дъното на реката, както кола — по земята.

— Щом като е железен, как плава? Нали брадвата не плава...

— А канчето нали не потъва във водата?

— Ей, че сравнение! Канчето е малко, празно...

Когато разказвам за Смурий и неговите книги, те ме гледат подозрително; бабата казва, че книгите се съчиняват от глупаци и еретици.

— Ами псалтирът? Ами цар Давид?

— Псалтирът е свето писание, па и цар Давид е молил за прошка бога заради псалтира.

— Къде е казано това?

— На дланта ми — като те цапна по врата, ще видиш къде!

Тя всичко знае, за всичко говори уверено и винаги — тъпо.

— На Печьорка пукнал един татарин и душата му изтекла през гърлото, черна като катран!

— Душата е дух — казвам аз, но тя крясва презрително:

— На татарина ли? Глупак!

Младата господарка също се страхува от книгите.

— Много опасно е да се четат книжки, а особено на млади години — казва тя. — При нас в Гребешок една мома от добро семейство чела, па току се влюбила в дякона. Та жената на дякона така я позореше, просто ужас! На улицата, пред хората...

Понякога аз си служех с думи от книгите на Смурий; в една от тях, без начало и без край, се казваше: „Фактически никой не е изнамерил барута; както винаги, той се е появил след дълъг низ дребни наблюдения и открития.“

Не зная защо, тази фраза се бе врязала дълбоко в паметта ми, особено ми бе харесала думата „фактически“, чувствувах в нея сила — тя ми навлече много патила, смешни патила. Това стана така.

Веднъж, когато господарките ми предложиха да им разправа още нещо за парахода, аз отговорих:

— Вече няма какво да разказвам, фактически...

Това ги смая, те заграчиха:

— Какво? Какво рече?

И четиримата почнаха дружно да се смеят и да повтарят:

— Фактически, ох, бо-ожке!

Дори господарят ми каза:

— Лошо си го измислил, чудако!

Оттогава те дълго ми викаха:

— Ей, фактически! Я иди забърши дъските подир детето, фактически...

Тази глупава подигравка не ме засягаше, но много ме учудваше.

Живеех в мъглата на затъпяваща скука и за да я надвия, гледах да работя колкото може повече. Недостиг на работа не се чувствувах — в къщи имаше две малки деца, бавачките не задоволяваха господарите и те непрекъснато ги сменяха; аз трябваше да се занимавам с децата, всеки ден перях пелени и всяка седмица отивах на Жандармския извор да плакна бельото — там ми се присмиваха перачките.

— Ти какво си се захванал за женска работа?

Понякога ме докарваха дотам, че ги шляпах с усукани мокри дрехи, те щедро ми плащаха със същото, но с тях беше весело, интересно.

Жандармският извор течеше по дъното на дълбоко дере и слизаше към Ока, дерето бе отрязало от града поле, наречено на името на древния бог Ярило. На това поле всяка пролет градското еснафство уреждаше празненство; баба ми беше разказвала, че когато била млада, народът още вярвал в Ярило и му принасял жертва: вземали едно колело, обвивали го с насмолени кълчища, пускали го по нанадолнището и с викове и песни гледали ще стигне ли огненото колело до Ока. Ако стигне — бог Ярило бил приел жертвата: лятото щяло да бъде слънчево и щастливо.

Перачките бяха в по-голямата си част от Ярило, все оперени, зъбати жени; те знаеха целия живот на града и беше много интересно да слушаш разказите им за търговците, чиновниците и офицерите, на които работеха. Да плакнеш бельото през зимата, в ледената вода на потока, бе каторжна работа; ръцете на всички жени мръзнеха така, че кожата им се напукваше. Приведени над ручея, затворен в дървено корито, под вехтичък, изкорубен навес, който не пазеше от снега и вятъра, жените плавеха дрехите; лицата им са налени с кръв, изпощипани от студа; мраз изгаря мокрите пръсти, те не се прегъват, от очите им текат сълзи, а жените нестихващо бърбят, разправят си

една на друга разни истории, като се отнасят към всички и към всичко с някаква особена храброст.

Най-хубаво разказваше Наталия Козловская, жена, прехвърлила тридесетте, свежа, здрава, с присмехулни очи, с някак особено гъвкав и остър език. Тя се ползуваше с вниманието на всички свои другарки, с нея се съветваха за разни работи и я уважаваха заради сръчността в работата, за спретнатото ѝ облекло, задето бе дала дъщеря си да учи в гимназията. Когато тя, превита под тежестта на две кошници мокри дрехи, слизаше отгоре по плъзгавата пътека, посрещаха я весело и питаха внимателно:

— Какво прави щерката?

— Добре е, благодаря, учи се, слава богу!

— Току-виж, станала дама?

— Че затуй я и уча. Отде им е коренът на големците, мутрите префинени? Всичко иде от нас, от простия народ, че отде другаде? Колкото повече ум събереш, толкоз по-дълги са ти ръцете, повече ще вземат; пък който има повече взето, нему делото е свето... Бог ни праща тук глупави деца, а ни иска обратно умни старци, значи — трябва да се учим!

Когато тя говореше, всички мълчаха и слушаха внимателно стройната ѝ, уверена реч. Хвалеха я в очите и зад гърба ѝ, чудеха се на издръжливостта, на разума ѝ, ала никой не ѝ подражаваше. Тя си бе обшила ръкавите на палтото с червеникава кожа от кончова на ботуш — това ѝ позволяваше да не оголва ръцете си до лактите, да не си мокри ръкавите. Всички казваха, че добре го е измислила, но никоя не го бе направила на себе си, а когато го направих аз, взеха ме на подбив.

— Ей, че си и ти, от жена ум купуваш!

За дъщеря ѝ казваха:

— Голямо нещо, брей! Та една дама повече ще има, шега ли е? Ама може пък и да не завърши, да умре...

— Бе то и на учените не им сладък животът: виж, на Бахилев дъщерята се учи, учи, па и самата тя стана даскалица, а щом е даскалица, то значи — стара мома...

— Не ще и дума! И неграмотна да си, пак ще те вземат за жена, стига да има за какво да те вземат...

— Умът на жената не е в главата...

Беше ми чудно и неприятно да слушам, че приказват за себе си тъй безсрамно. Знаех как приказват за жените моряците, войниците, копачите, виждах, че мъжете винаги се хвалят един пред друг с ловкостта си да мамят жените, с издръжливостта си при общуване с тях; чувствувах, че се отнасят към „женските“ враждебно, но почти винаги зад разказите на мъжете за победите им, покрай хвалбите, звучеше нещо, което ме караше да мисля, че в тези разкази има повече хвалба и измислица, отколкото истина.

Перачките не си разказваха една на друга любовните си приключения, но във всичко, което говореха за мъжете, долавях насмешливо, зло чувство и си мислех, че може би е вярно: жената е сила!

— Както и да се въртиш, с когото и да дружиш, пак ще дойдеш при жената, няма да ти се размине — каза веднъж Наталия, а една старица ѝ викна с пресипнал глас:

— Че къде другаде? Дори от бога при нас бягат — монаси там, отшелници...

Тези приказки, придружени от плачещия плисък на водата, от шляпането на мокри парцали на дъното на дерето, в калния процеп, който дори зимният сняг не можеше да потули с чистия си покров, тези безсрамни, зловни разговори за тайнственото, за това, откъде произлизат всички племена и народи, будеха у мене страхливо отвращение и отблъскваха мислите и чувствата ми настрана от „романите“, които натрапчиво ме заобикаляха; с понятието „роман“ у мене здраво се свързва представата за мръсна, безпътна история.

Ала все пак в дерето, между перачките, в кухните при ординарците, в мазето при работниците-копачи бе несравнимо по-интересно, отколкото в къщи, където закостенялото еднообразие на думите, понятията и събитията пораждаше само тежка и жестока скука. Господарите ми живееха в омагьосан кръг от ядене, болести, спане, излишно лутане за яденето и спането; те приказваха за грехове, за смъртта, много се страхуваха от нея, въртяха се като зърна около воденичен камък и винаги очакваха, че той ей сега ще ги смачка.

През свободните си часове отивах в бараката да цепя дърва, като исках да остана насаме със себе си, но това рядко ми се удаваше — идваха ординарци и разказваха за живота на двора.

Най-често при мене в бараката дохождаха Ермохин и Сидоров. Първият бе дълъг, изгърбен калужанин, целият усукан от дебели и яки жили, с малка глава и мътни очи. Той беше ленив, досадно глупав, движеше се бавно, трмаво, а когато видеше жена, мучеше и се навеждаше напред, сякаш искаше да падне в краката ѝ. Всички в двора се чудеа на бързите му победи над готвачките и слугините, завиждаха му и се страхуваха от мечешката му сила. Сидоров, мършав и кокалест тулянин, беше винаги тъжен, говореше тихичко, кашляше внимателно, очите му плахо блестяха, той много обичаше да гледа в тъмните ъгли; разказва ли нещо полугласно, или седи мълчаливо, винаги гледа в най-мрачния ъгъл.

— Какво гледаш?

— Ами може да изскочи мишка... Обичам мишките, такива, стрелкат се, кротички...

На ординарците аз пишех писма за село, бележки до любимите им и това ми допаднаше; но най-приятно ми беше да пиша писмата на Сидоров — всяка събота редовно той пращаше писма до сестра си в Тула.

Повикал ме при себе си в кухнята, той седнаше до мене край масата, силно разтъркваше с длани остриганата си глава и ми шушнеше в ухото:

— Хайде, почвай! Най-напред — както трябва: прелюбезна ми сестричко, здравейте за много години — както трябва! Сега пиши: получих рублата, само че това не трябва и благодаря. Нищо не ми е нужно, живеем добре — хич добре не живеем, ами като кучета, но туй не го пиши, а пиши — добре! Тя е малка, само на четиринайсет години — защо да знае? Сега пиши сам, както са те учили...

Притискаше ме с цялата си тежест от лявата страна, горещо и миризливо дишаше в ухото ми и шепнеше настойчиво:

— Да не дава на мъже да се прегръщат с нея, а пък да я пипат по гърдите и хич! Пиши: ако някой приказва милно, не му вярвай, той иска да ви излъже, да ви развали...

От усилия да задържа кашлицата си пепелявото му лице се наливаше с кръв, той издуваше бузи, в очите му избликваха сълзи, въртеше се на стола и ме блъскаше.

— Пречиш ми!

— Нищо, пиши... Най-много не вярвай на господата, те отведнъж ще измамят момичето. Той си знае свои думи и всичко може да каже, повярваш ли му — чака те публичен дом. А икономисаш ли рубла, дай я на попа, той ще я запази, ако е добър човек. А най-добре да я закопаеш в земята, никой да не види, и помни къде е.

Беше много тъжно да слуша човек този шепот, заглушаван от скрибуцането на тенекиената въртележка на прозорчето за проветряване. Поглеждам опушеното гърло на пещта, долапа за съдовете, оплют от мухи — кухнята е невероятно мръсна, пълна с дървеници, просмукана с тежка миризма, на пържено, на газ и пушек. В пещта, в треските шумолят хлебарки, униние нахлува в душата ми, почти до сълзи ми е жал за войника, за сестра му. Нима може, нима е хубаво да се живее така?

Пиша нещо, без да слушам вече шепота на Сидоров, пиша за това, колко тъжен и обиден е животът, а той въздъхва и ми казва:

— Много пишеш, благодаря ти! Сега тя ще знае от какво трябва да се страхува...

— От нищо не трябва да се страхува — казвам сърдито, макар че и самият аз се страхувам от много неща.

Войникът се смее и покашлюва:

— Чешит! Бе как да не се страхува! Ами господата, ами бог? Та малко ли е!

Когато получише писмо от сестра си, неспокойно ме молеше:

— Чети по-скоро, моля ти се...

И ме караше да му прочитам по три пъти неразбрано надрасканото, обидно кратко и безсъдържателно писмо.

Беше благ и кротък, но към жените се отнасяше също тъй, както всички — кучешки грубо и просто. Като наблюдавах волно и неволно тези отношения, които много пъти се развиваха със смайваща и отвратителна бързина пред очите ми от начало до край, виждах как Сидоров будеше у жената добро чувство с оплаквания от войнишкия си живот, как я омайва с нежна лъжа, а когато всичко се свърши, разказвайки на Ермохин за своята победа, гнусливо се мръщи и плюе, сякаш е взел горчиво лекарство. Това ме клъцваше в сърцето и питах раздражено войника — защо всички те мамят жените, лъжат ги, а после се гаврят с тях, предават си ги един на друг и често ги бият.

Той само се подсмиваше кротичко и казваше:

— Не бива да се интересуваш от тези работи, всичко това е лошо, грях е! Ти си малък, за теб е рано...

Но веднъж изкопчих по-определен и много паметен за мене отговор.

— Мислиш тя не знае ли, че я мамя? — рече той, като намигна и се закашля. — Знае-е! Тя самата иска да я измамят. В това нещо всички лъжат, то затуй е такова нещо, че всички ги е срам, никой никого не обича, а просто — игра! Много е срамно, на, почакай и сам ще видиш! Трябва да е нощем, а денем — на тъмно, в килера, тъй ами! Заради това бог ни е изгонил от рая, заради това всички сме нещастни...

Той говореше така хубаво, с такава печал, с такова разкаяние, че това малко ме примири с неговите романи; към него се отнасях по-приятелски, отколкото към Ермохин, когото мразех и всякак гледах да го подиграя, да го ядосам — това ми се удаваше и доста често той ме гонеше из двора с недобри намерения, които само поради несръчност рядко успяваше да осъществи.

— Това е забранено — казваше Сидоров.

Че е забранено, знаех, но че поради това хората са нещастни — не ми се вярваше. Виждах, че са нещастни, ала не вярвах, защото много пъти бях наблюдавал необикновено изражение в очите на влюбени хора, бях чувствувал особената добрина на обичащите; винаги ми беше приятно да виждам този празник на сърцето.

Но при все това, помня, животът ми се струваше все по-скучен, твърд, непоклонимо установен завинаги във формите и отношенията, в които го виждах ден след ден. Не можех да си представя, че е възможно нещо по-добро от онова, което съществуваше, което неизбежно изникваше пред очите ми всеки ден.

Ала веднъж войниците ми разказаха една история, която ме развълнува дълбоко.

В една от квартирите живееше кроячът на най-добрия шивач в града, тих, скромн човек, чужденец. Той имаше дребничка, бездетна жена, която ден и нощ четеше книги. В шумния двор, сред жилищата, гъсто натъпкани с пияни хора, двамата живееха невидимо и безмълвно, не приемаха гости, те самите никъде не ходеха, само в празник — на театър.

Мъжът от сутрин до късна вечер бе на работа, жената, която приличаше на момиче, два-три пъти в седмицата отиваше в

библиотеката. Често я виждах да минава със ситни крачки по насипа, поклащайки се, сякаш накуцва, с овързани с ремък книги, като гимназистка, обикновена, приятна, нова, чиста, с ръкавици на малките ръце. Лицето ѝ беше птичо, с живи очички, цялата тя бе хубавичка като порцеланова статуетка на тоалетна масичка. Войниците разправяха, че ѝ липсвало едно ребро от дясната страна, затова се клатела така странно, като ходи, но на мене това ми се струваше привлекателно и то веднага я отличавахе от другите дами в двора — от офицерските жени; те въпреки гръмливите си гласове, пъстрите премени и високите турнюри, бяха някак полинели, сякаш дълго са били захвърлени в тъмен килер, сред разни непотребни вещи.

Съседите смятаха малката жена на крояча за побъркана, разправяха, че била загубила разума си от книгите, стигнала била дотам, да не може да се занимава с домакинство, съпругът ѝ сам ходел за провизии, сам поръчвал обед и вечеря на готвачката, огромна жена, чужденка, навъсена, с едно зачервено око, винаги мокро, и тесничка розова цепка на мястото на другото. А самата госпожа — говореха за нея — не можела да различи свинско от телешко месо и веднъж срамно купила вместо магданоз — хрян!

Представете си — какъв ужас!

И тримата бяха чужди в къщата, сякаш случайно попаднали в една от клетките на този голям курник, подобно на синигери, които, спасявайки се от студа, влизат през прозорчето в задушно и нечисто жилище.

И неочаквано ординарците ми разказаха, че господа офицерите били започнали обидна и лоша игра с дребничката съпруга на крояча: почти всеки ден те — ту един, ту друг — ѝ предавали писъмца, в които пишели за любовта си към нея, за своите страдания, за красотата ѝ. Тя им отговаряла, молела ги да я оставят на мира, съжалявала, че им е причинила мъка, молела бога да им помогне да я разлюбят. Като получили такова писъмце, офицерите го четели всички заедно, присмивали се на жената и пак заедно съчинявали писмо до нея от името на един.

Като ми разказваха тази история, ординарците също се присмиваха и хулеха жената на крояча.

— Щурачка окаяна, кривундел — казваше Ермохин басово, а Сидоров кротичко го подкрепяше:

— Всяка жена иска да я излъжат. Тя всичко знае...

Не повярвах, че жената на кройча знае как се подиграват с нея и веднага реших да ѝ кажа това. Издебнах готвачката ѝ, когато отиде в мазето, изтичах по задната стълба в квартирата на малката жена, мушнах се в кухнята — тя беше празна, влязох в стаите — жената седеше до масата, в едната си ръка държеше тежка позлатена чаша, в другата — отворена книга; тя се изплаши, притисна книгата до гърдите си и завика нисичко:

— Кой е? Августа! Кой си ти?

Заговорих ѝ бързо и несвързано очаквайки, че ще запрати по мене книгата или чашата. Тя седеше в голямо алено кресло, облечена в светлосин пенъор с ресни по полата, с дантела на яката и на ръкавите, по раменете ѝ се бяха разпилели русите ѝ вълнисти коси. Приличаше на ангел от царските двери. Притиснала гръб на облегалото на креслото, тя ме гледаше с кръглите си очи, отначало сърдито, после учудено, с усмивка.

Когато казах всичко, което исках, и загубил смелост, се обърнах към вратата, тя ми извика:

— Чакай!

Остави чашата на подноса, хвърли книгата на масата, плесна ръчички и заговори с плътен глас на възрастен човек:

— Какво чудно момче си ти!... Ела по-бързо!

Пристъпих много внимателно, тя улови ръката ми и като я милваше с малките си студени пръсти, попита:

— Никой не те е научил да ми кажеш това, нали! Е, добре, виждам, вярвам, че сам си намислил...

Пусна ръката ми, затвори очи и каза тихо, провлечено:

— Значи, за това приказват мръсните войници!

— Да бяхте напуснали квартирата — сериозно посъветвах аз.

— Защо?

— Те ще ви измъчат.

Тя се засмя мило, после попита:

— Учил ли си? Обичаш ли да четеш книжки?

— Нямам време за четене.

— Стига да обичаш, ще се намери време. Е — благодаря!

Протегна ми стиснатите си пръсти и в тях сребърна монета — срам ме беше да взема тази студена вещ, но не посмях да откажа и като си отивах, турих я върху колонката на парапета на стълбата.

Отнесох от тази жена дълбоко, ново за мене впечатление; пред очите ми сякаш зора се сипна и няколко дни живях в радост, като си спомнях просторната стая и сред нея облечената в небесносиньо съпруга на кройча, приличаща на ангел. Наоколо всичко бе неவிждано красиво, под нозете ѝ се разстилаше разкошен златист килим, през сребърните стъкла на прозорците надничаше зимният ден и се грееше край нея.

Доця ми се да я зърна още веднъж — какво ще стане, ако отида да ѝ поискам книжка?

Направих това и отново я видях на същото място, пак с книга в ръцете, но страната ѝ беше вързана с някаква червеникава кърпа, окото ѝ бе отекло. Даде ми книга с черна подвързия и измънка нещо неясно. Отидох си натъжен и отнесох книгата, която дъхаше на креозот и анасонови капки. Скрих книгата на тавана. Увих я преди това в чиста риза и хартия, понеже се страхувах да не би господарите да ми я вземат и да я похабят.

Те получаваха „Нива“ заради кройките и премиите, но не я четяха, разглеждаха картинките и после я слагаха на гардероба в спалнята, а на края на годината я подвързваха и прибираха под кревата, където вече лежах три тома „Живописное обозрение“. Когато миех пода в спалнята, под тези книги протичаше мръсна вода. Господарят ми беше абониран за вестник „Русский курьер“ и като го четеше вечер, ругаеше:

— Дявол ги знае защо пишат всичко туй! Страшна скука...

В събота, като простирах прането на тавана, сетих се за книгата, извадих я, отворих я и прочетох първия ред: „Къщите са като хората: всяка има своя физиономия“. Това ме учуди с правдивостта си — зачетох по-нататък, застанал до капандурата, и четох, докато измръзнах, а вечерта, когато господарите ми отидоха на църква, донесох книгата в кухнята и потънах в жълтеникавите, извехтели страници, подобни на есенни листа; те лесно ме отвеждаха в друг живот, при нови имена и отношения, показваха ми добри герои и мрачни злодеи, които не приличаха на омръзналите ми хора. Това бе роман от Ксавие де Монтепен, дълъг, като всички негови романи, богат с хора и събития, рисуващ непознат, стремителен живот. Всичко в този роман беше необикновено просто и ясно, сякаш някаква светлина, скрита между редовете, озаряваше доброто и злото и помагаше да обичаш и да мразиш, караше те напрегнато да следиш съдбите на хората, струпани в гъсто гъмжило. Изведнъж изникваше упорито желание да подпомогнеш това, да попречиш на онова, забравяше се, че целият този неочаквано разкрил се живот е от край до край книжен; всичко биваше забравено в колебанията на борбата, погълнато от чувство на радост на една страница, от чувство на огорчение — на друга.

Така се бях увлякъл в четене, че когато чух издрънкването на звънчето на главния вход, не разбрах веднага кой и защо звъни.

Свещта почти бе догоряла, свещникът, току-що излъскан сутринта от мене, беше залян с лой; фитилът на кандилцето, което аз трябваше да наглеждам, се бе измъкнал от държалцето и угаснал. Разтичах се из кухнята, като се мъчех да прикрия следите от престъпленията си, пхнал книгата в нишата под пещта и взех да оправям кандилцето. От стаите изскочи бавачката.

— Да не си оглушал? Звънят!

Втурнах се да отворя вратата.

— Спеше ли? — сърдито попита господарят; като се качваше тежко по стълбата, жена му се оплакваше, че съм я оставил да настине, бабата се караше. В кухнята тя веднага видя изгорялата свещ и взе да ме разпитва какво съм правил.

Мълчах, сякаш бях паднал някъде отвисоко, целият отмалял, обзет от страх, че ще намери книгата, а тя крещеше, че съм щял да

опожаря къщата. Господарят и жена му дойдоха да вечерят и старата им се оплака:

— Ето, вижте, цяла свещ изгорил, и къщата ще изгори...

Докато вечеряха, и четиримата ми вадеха душата с натяквания, като си спомняха волните и неволните ми прегрешения и ме заплашваха с гибел, но аз вече знаех, че те говорят всичко това не от злина, нито от добри чувства, а само от скука. И се чудех, като виждах колко кухи и смешни са в сравнение с хората от книгата.

Ето че се нахраниха, натежаха и уморено се разотидоха да спят; след като поврънка на бога с ядните си оплаквания, бабата се качи на печката и се умълча. Тогава станах, извадих книгата от нишата, отидох до прозореца, но очите ми не можеха да разчитат дребния шрифт. А изгарях от желание да чета. Взех една медна тенджера от полицата и с нея отразих лунната светлина върху книгата — стана още по-лошо, по-тъмно. Тогава се качих на пейката в ъгъла при иконите, зачетох прав, на светлината на кандилото и уморен, съм заспал, като съм се свлякъл на пейката, а се събудих от виковете и ударите на старицата. Тя държеше книгата в ръце и силно ме шибаше с нея по раменете, пламнала от яд, яростно отмятайки червенокосата си глава, боса, само по риза. От одъра хленчеше Виктор:

— Майко, ама не кряскайте! Няма живот...

„Отиде книгата, ще я изпокъсат“ — мислех си аз.

През време на утринния чай ме съдиха. Господарят строго попита:

— Откъде взе книгата?

Жените викаха, като се прекъсваха една друга, Виктор подозрително душеше страниците и каза:

— На парфюм мирише, бога ми...

Узнали, че книгата е на свещеника, всички я огледаха още веднъж, като се чудеха и възмущаваха, задето свещеникът чете романи, но все пак това ги поуспокои, макар че господарят още дълго ми вътълпяваше, че било вредно и опасно да се чете.

— Ей ги, на, читателите, вдигнаха във въздуха железопътната линия, искаха да убият...

Господарката сърдито и страхотно викна на мъжа си:

— Да не си полудял! Какво му разправяш?

Занесох Монтепен на войника и му разказах станалото — Сидоров взе книгата, мълчаливо отвори малко сандъче, извади чист пешкир, загъна в него романа, прибра го в сандъка и ми каза:

— Не ги слушай — идвай при мен и чети, на никого няма да кажа! А ако дойдеш и ме няма, ключът е закачен зад иконата, отвори сандъка и чети...

Отношението на господарите ми към книгата веднага я издигна в моите очи на висотата на важна и страшна тайна. Това, че някакви „читатели“ някъде вдигнали във въздуха железопътната линия, като искали да убият някого, не ме заинтересува, но аз си спомних въпроса на свещеника през време на изповедта, четенето на гимназиста в мазето, думите на Смурий за „правилните книги“, спомних си и дядовите разкази за магьосниците — чернокнижници и франкмасони:

„А при благословения император Александър Павлич окаяни дворяни, кривнали към магия по дяволски книги и франкмасонство, бяха замислили да предадат целия руски народ на римския папа, йезуитите! Тогава Аракчеев-генерал ги залови на местопрестъплението и без оглед на чин и титли, изпрати всички в Сибир на каторга, там те са и изтлели като тлен...“

Припомних си „умбракул, изпъстрен със звезди“, „Гервасий“ и тържествените, насмешливи думи:

„Профани, любопитни да знаете нашите работи! Никога слабите ви очи не ще вникнат в тях!“

Чувствах се пред прага на някакви велики тайни и живеях като побъркан. Искаше ми се да дочета книгата, страх ме беше, че тя ще се загуби при войника или той ще я повреди някак. Какво ще кажа тогава пред жената на крояча?

А бабата зорко следеше да не бягам при ординареца и ме ядеше:

— Книголюбец! Ама на, книжките учат на разврат, ей я читателката докъде е стигнала — на пазар не може сама да иде, само върти любов с офицерите, денем ги приема, зна-ая аз!

Искаше ми се да изкреция:

„Не е вярно! Тя-не върти любов...“

Но не смеех да защитавам жената на крояча — ами ако бабата се досети, че книгата е нейна?

Няколко дни живях отвратително; обзе ме разсеяност, тревожно, мъчително безпокойство, не можех да спя от страх за съдбата на

Монтепен и ето че веднъж готвачката на крояча ме спря на двора и ми каза:

— Донеси книгата!

Издебнах време следобед, когато господарите ми легнаха да си почиват, и отидох при жената на крояча засрамен, потиснат.

Тя ме посрещна пак такава, каквато я видях първия път, само че облечена иначе: със сива пола, черна кадифена блуза, с тюркоазен кръст на голата шия. Приличаше на женска червенушка.

Когато ѝ казах, че не съм успял да прочета книгата и че ми забраняват да чета, от обида и от радост, че виждам тази жена, в очите ми бликнаха сълзи.

— Тю-ю, какви глупави хора! — рече тя, свъсила тънките си вежди. — А пък господарят ти има такова интересно лице. Не бързай да се огорчаваш, аз ще помисля. Ще му пиша!

Това ме изплаши, разкрих ѝ, че съм излъгал господарите си, казал съм, че книгата е взета не от нея, а от свещеника.

— Недейте, не му пишете! — молах я аз. — Ще ви се присмиват, ще ви хулят. Ами че вас никой в двора не ви обича, всички ви се подиграват, разправят, че сте смахната и ви липсвало ребро...

Като изтърсих всичко това, веднага разбрах, че съм казал прекалено много и обидни за нея неща — тя прехапа горната си устна и се тупна по бедрото, сякаш беше на кон. Смутено наведох глава, искаше ми се да потъна в земята, ала съпругата на крояча се повали на стола и се разсмя весело, като повтаряше:

— Ох, колко глупаво... колко глупаво! Но какво да се прави? — попита сама себе си, разглеждайки ме съсредоточено, а после въздъхна и каза: — Ти си много странно момче, много...

Погледнах в огледалото до нея и видях скулесто, широконосо лице с голяма синина на челото, отдавна нестриганите коси стърчаха в кичури на всички страни — това ли се казва „много странно момче“?... Не подходжда странното момче на изящната порцеланова статуетка...

— Ти не си взел тогава паричката, която ти дадох. Защо?

— Не ми е нужна.

Тя въздъхна.

— Е, какво да се прави! Ако ти позволят за четеш, ела, ще ти дам книги...

На тоалетката имаше три книги; онази, която донесох, беше най-дебела. Гледах я тъжно. Жената на крояча ми протегна малката си розова ръка.

— Е хайде, сбогом!

Докоснах ѝ внимателно ръката и бързо си отидох.

А може би вярно разправят за нея, че нищо не знаела — ето, двадесет копейки нарече паричка, като дете.

Но това ми харесваше...

И тъжно, и смешно ми е, като си спомням колко тежки унижения, обиди и тревоги ми донесе бързо лумналата страст към четенето!

Книгите на съпругата на крояча изглеждаха много скъпи и понеже се страхувах да не би старата господарка да ги изгори в печката, мъчех се да не мисля за тях, а почнах да вземам малки пъстри книжки от дюкяна, където сутрин купувах хляб за чая.

Търговецът беше много неприятен млад човек — с дебели бърни, потен, с бяло повехнало лице, със скрофулозни белези и петна, с бледи очи и къси, непохватни пръсти на пълните ръце. Неговият дюкян беше място за вечерни срещи на момчетата и лекомислените момичета от улицата; братът на моя господар също почти всяка вечер ходеше там да пие бира и да играе карти. Често ме пращаха да го викам за вечеря и неведнъж бях виждал в тясната малка стаичка зад дюкяна налудничавата румена жена на търговеца, седнала на коленете на Викторушка или на друг младеж. Това, изглежда, не засягаше търговеца; той не се оскърбяваше и тогава, когато хористи, войници и всички, на които това се харесваше, прегръщаха силно сестра му, която му помагаше да продава в дюкяна. В дюкяна имаше малко стока, той обясняваше това с обстоятелството, че предприятието му било ново — не е смогнал да го уреди, макар че дюкянът беше отворен още през есента. Показваше на гостите и на купувачите мръсни картинки, даваше на желаещите да преписват неприлични стихове.

Аз четях безсъдържателните книжлета на Миша Евстигнеев и плащах по една копейка за прочита на всяка; това бе скъпо, а книжките не ми доставяха никакво удоволствие. „Гуак или несломимата вярност“, „Францил Венецианецът“, „Битката на русите с кабардинците или Прекрасната мохамеданка, умираща на гроба на своя съпруг“ и цялата литература от този род също не ме задоволяваше и често ме изпълваше с бесен яд; струваше ми се, че книжката се

подиграва с мене като с глупак, разказвайки с тромави думи невероятни неща.

„Стрелци“, „Юрий Милославски“, „Тайнственият монах“, „Япанча, татарският конник“ и подобни книги ми харесваха повече — от тях оставаше нещо но още по-много ме увличаха житията на светци — тук имаше нещо сериозно, в което ми се искаше да вярвам и което понякога ме вълнуваше дълбоко. Всички мъже — великомъченици, кой знае защо, ми приличаха на Хубава работа, жените — на баба, а праведниците — на дядо, в неговите добри часове.

Четях в бараката, когато отивах да цепя дърва, или на тавана, което беше еднакво неудобно и студено. Понякога, ако книгата ме интересуваше или трябваше да я прочета по-скоро, ставах нощем и запалвах свещта, но старата господарка забелязала, че нощем свещите намаляват, взе да ги измерва с тресчица и да крие някъде мярката. Ако на сутринта от свещта липсваха четири-пет сантиметра или ако аз, намерил тресчицата не отчупвах от нея колкото изгорялото парче от свещта, в кухнята избухваше страшна врява и веднъж Викторушка възмутено обяви на одъра:

— Я стига сте се дърлили, майко! Няма живот! Разбира се, той гори свещите, защото чете книжки, взема ги от търговеца, аз зная! Я вижте на тавана...

Бабата изтича на тавана, намери някаква книжка и я накъса на парчета.

Естествено това ме огорчи, но желанието ми да чета още повече се засили. Разбрах, че ако в този дом дойде светец — господарите ми ще почнат да го учат, ще вземат да го превъзпитават по свой образец; ще правят това от скука. Ако престанат да съдят хората, да крискат, да се гаврят с тях — ще се отучат да говорят, ще онемееят, сами себе си няма да виждат. За да чувства човек себе си, трябва да има някакво отношение към хората. Моите господари не можеха да се отнасят към ближния си иначе освен назидателно, с порицание и дори да заживее човек също тъй, както тях — също тъй да би мислил и чувствувал, — все едно — те биха го порицавали и за това. Просто такива си бяха.

Аз всякак се изхитрях да чета, бабата няколко пъти ми унищожаваше книги и ненадейно се оказах задлъжнял на търговеца с огромната сума четиридесет и седем копейки! Той си искаше парите и

се заканваше, че ще почне да удържа дълга от парите на господарите ми, когато дойда да пазарувам в дюкяна.

— Какво ще стане тогава? — питаше ме той подигравателно.

Беше ми непоносимо противен и като чувствуваше по всяка вероятност това, измъчваше ме с различни заплахи с особена наслада; когато влизах в дюкяна, петнистото му лице се разтегляше в усмивка и той питаше ласкаво:

— Носиш ли дълга си?

— Не.

Това го плашеше, той се чумереше.

— Как тъй? Та какво да сторя — при мировия тъжба ли да подам против теб, а? Че да ти направят опис и — в поправителен дом!

Нямаше откъде да взема пари — заплатата ми плащаха на дядо, и понеже не знаех какво да правя, забърках се. А в отговор на молбата ми да почака с изплащането на дълга, търговецът протегна към мене мазната си, бухнала като тиганица ръка и каза:

— Целувай — ще почакам!

Ала когато грабнах от тезгяха един грам и замахнах срещу него, той приклепна и извика:

— Какво, какво правиш, какво правиш — шегувам се! Разбрах, че не се шегува, и реших да открадна пари, за да се разплатя с него. Сутрин, когато четках дрехите на господаря, в джобовете на панталоните му звънтяха монети, понякога те изпадаха от джоба и се търкаляха по земята, веднъж една хлътна в пролуката под стълбата, в дърварника; забравих да кажа това и си спомних чак след няколко дни, като намерих двадесет копейки в дървата. Когато ги дадох на господаря, жена му каза:

— Виждаш ли? Трябва да броиш парите, щом ги оставяш в джобовете си.

Но господарят каза, усмихвайки се:

— Той няма да открадне, зная!

Сега, решил да извърша кражба, аз си спомних тези думи, доверчивата му усмивка и почувствувах колко трудно ще ми бъде да открадна. Няколко пъти изваждах от джоба сребърни монети, броях ги и не можех да се реша да взема. Два-три дни се измъчвах с това и внезапно всичко се разреши много бързо и просто; господарят неочаквано ме попита:

— Какво си оклюмнал, Пешков, да не си нещо болен?

Разказах му откровено всичките си кахъри; той се навъси.

— Видя ли докъде водят книжките? Те — тъй или иначе — непременно носят беда...

Даде ми половин рубла и строго ме посъветва:

— Ама умната, да не се изтървеш пред жена ми или пред майка ми — ще се вдигне врява!

После се усмихна добродушно и каза:

— Твърдоглав си, дявол да те вземе! Нищо, това е хубаво. Все пак — остави книжките! От Нова година ще се абонирам за хубав вестник и тогава чети...

И ето че всяка вечер, от чая до вечеря, аз чета на глас за господарите си „Московский листок“ — романите на Вашков, Рокшанин, Рудниковски и друга литература за храносмилането на хора, убити от скука.

Не обичам да чета на глас, това ми пречи да разбирам прочетеното; но господарите ми слушат внимателно, с известна като че ли благоговейна жажда, ахкат, чудят се на злодеянията на героите и с гордост си казват един на друг:

— А пък ние си живеем кротко, спокойно, нищо не знаем, слава тебе господи!

Те объркват събитията, приписват постъпките на прочутия разбойник Чуркин на коларя Тома Кручина, смесват имената; аз поправам грешките на слушателите си и това много ги учудва.

— Бре, че памет има!

Доста често в „Московский листок“ се срещат стихове от Леонид Граве, те много ми харесват, някои от тях си преписвам в тетрадка, но господарите ми казват за поета:

— Уж старец, пък стихове съчинява.

— Пияница, смахнат, все му е едно.

Харесват ми стиховете на Стружкин, на граф Мemento-Мори; а жените — и старата, и младата — твърдят, че стиховете са палячовщина.

— Те само петрушките^[1] и актьорите казват стихове.

Тежки бяха за мене тези зимни вечери в присъствието на господарите ми, в малката, тясна стая. Навън — безмълвна нощ; от време на време попуква студът, хората седят около масата и мълчат

като замразени риби. Или пък — виелица бръска стъклата и стената, свири в кюнците, трака капациите на печката; в детската стая плачат децата — иска ти се да седнеш в тъмния ъгъл, да се свиеш и да писнеш от мъка.

На единия край на масата седят жените, шият или плетат чорапи; на другия — Викторушка, превил гръб, без сърце копира чертежи и сегиз-тогиз подвиква:

— Бе не клатете масата! Няма живот, кучета с мишки такива...

Встрани, край огромен гергеф, седи господарят и бродира с кръстчета покривка на ленено платно; под пръстите му изникват червени раци, сини риби, жълти пеперуди и ръждиви есенни листа. Сам си е нарисувал мотивите и трета зима се занимава с тази работа — тя много му е омръзнала и често денем, когато съм свободен, той ми казва:

— Я, Пешков, залавяй се за покривката, действуй! Залавям се и действувам с дебелата игла — жал ми е за господаря и винаги, във всичко ми се иска да му помогна, както мога. Все ми се струва, че някой ден той ще престане да чертае, да бродира, да играе карти и ще почне да прави нещо друго, интересно, за което често мисли, когато внезапно остави работата си и я загледа неподвижно със смаяни очи, като нещо непознато; косата му е паднала по челото и по страните, той прилича на послушник в манастир.

— Какво мислиш? — пита го жена му.

— Нищо — отвръща той и се залавя за работа.

Учудвам се мълчаливо: нима може да се пита какво мисли човек? И не може да се отговори на този въпрос — винаги мислим за много неща наведнъж: за всичко, което е пред очите ни, за онова, което те са видели вчера и преди една година; всичко това е разбъркано, неясно, всичко се движи, изменя.

В „Московский листок“ нямаше достатъчно фейлетони за вечер и аз предложих да чета списанията, които стояха под кревата в спалнята, а младата господарка каза недоверчиво:

— Че какво ли ще четеш там? В тях има само картинки...

Но освен „Живописное обозрение“ под кревата се намери още и „Огоньок“ и ето че ние четем „Граф Тятин-Балтийски“ от Салиас. На господаря много се харесва глуповатият герой на повестта, той

безмилостно и до сълзи се смее на печалните приключения на господарското синче и вика:

— Ей, смешно нещо!

— Сигур е измишльотина — казва господарката, за да покаже самостоятелност на ума си.

Литературата под кревата ми свърши много добра работа: спечелих си правото да вземам списания в кухнята и добих възможност да чета нощем.

За мое щастие бабата се премести да спи в детската стая — бавачката се беше отдала на пиянство. Викторушка не ми пречеше. Когато всички в къщи заспяха, той тихомълком се обличаше и до сутринта изчезваше някъде. Осветление не ми давах — свещта вземах със себе си в стаите, а нямаш пари да си купувам свещ; тогава започнах скришом да събирам лой от свещниците, слагах я в сарделена кутия, доливах от зехтина за кандилото и усукал фитил от конци, палех нощем на печката димящата лампа.

Когато обръщах страницата на огромния том, червеното езиче на светилника треперливо се полюляваше и заплашваше да угасне, фитилът непрекъснато потъваше в разтопената миризлива течност, пушекът лютеше на очите, ала всички тези неудобства се губеха в насладата, с която разглеждах илюстрациите и четях обясненията към тях.

Тези илюстрации разкриваха пред мене земята все по-широко и по-широко, разкрасяваха я с приказни градове, показваха ми високи планини, красиви морски брегове. Животът небивало се разрастваше, земята ставаше по-привлекателна, по-богата с хора, по-обилна с градове и всякак по-разнообразна. Сега, когато се вирах в отвъдволжката шир, вече знаех, че там не цари пустота, а по-рано често пъти гледаш отвъд Волга и ти става някак особено дотегливо: гладко се разстилат ливадите с тъмните кръпки на храсталака, на края на ливадите се издига назъбената черна стена на гората, над ливадите — мътна, студена синева. Пусто е на земята, самотно. И сърцето също опустява, тиха скръб го човърка, всички желания изветряват, няма за какво да мислиш, иска ти се да затвориш очи. Нищо не обещава унилата пустота, изсмукала от сърцето всичко, каквото е имало там.

Обясненията към илюстрациите разказваха ясно за други страни, за други хора, говореха за различни събития в миналото и настоящето;

много неща не мога да разбера и това ме измъчва. Понякога в мозъка ми се набиват някакви странни думи — „метафизика“, „хилиазъм“, „чартист“, — те ме дразнят непоносимо, нарастват страхотно, всичко засенчват и ми се струва, че никога нищо няма да разбера, ако не успея да разкрия смисъла на тези думи — именно те стоят като стражи на прага на всички тайни. Често цели фрази дълго живеят в паметта ми, като трън в пръста, и ми пречат да мисля за друго.

Помня, че прочетох чудноватите стихове:

*В броня желязна, сред пустота,
ням и мрачен, като смъртта,
язди на хуните вождът, Атила —*

подир него като черен облак вървят воини и викат:

Де е Рим, де е могъщият Рим?

Рим е град, вече знаех това, но какви са тези хуни? Трябва да зная и това.

Издебнал сгоден момент, питам господаря.

— Хуни? — учудено повтаря той. — Дявол знае какво е туй! Бабини деветини, навярно...

И неодобрително клати глава.

— Глупости пъкат в главата ти, това е лошо, Пешков!

Лошо или добро — искам да зная.

Струва ми се, че на полковия свещеник Соловьев трябва да е известно какво е това хуни и съзрял го в двора, аз го запитвам.

Блед, болен и винаги ядосан, със зачервени очи, без вежди, с жълта брадичка, той ми казва, като бучи земята с черната си патерица:

— А теб това какво ти влиза в работата, а?

Поручик Нестеров отвърна на въпроса ми свирепо:

— Какво-о?

Тогава реших, че трябва да попитам за хуните аптекаря; той се отнася към мене винаги приветливо, има умно лице със златни очила

на големия нос!

— Хуните — каза ми аптекарят Павел Голдберг — са били скитнически народ, като киргизите. Този народ не съществува, целият е измрял.

Стана ми тъжно и досадно — не защото хуните са измрели, а защото смисълът на думата, която тъй дълго ме измъчваше, излезе толкова прост и не ми послужи за нищо.

Все пак много съм благодарен на хуните — след сблъскването ми с тях думите започнаха по-малко да ме тревожат и благодарение на Атила аз се запознах с аптекаря Голдберг.

Този човек знаеше простия смисъл на всички мъдри думи, притежаваше ключове за всички тайни. Наместил с два пръста очилата си, втренчено ме гледаше в очите през дебелия стъкла и говореше, сякаш забиваше дребни гвоздеи в челото ми.

— Думите, приятелю, са като листата на дърво, и за да разберем защо листът е такъв, а не друг, трябва да знаем как расте дървото — трябва да се учим! Книгата, приятелю, е като хубава градина, в която има всичко: и приятно, и полезно...

Аз често хуквах при него в аптеката за сода и магнезиев окис за възрастните, които постоянно страдаха от „киселини“, за дафинов мехлем и очистително за децата. Кратките поучения на аптекаря ми вдъхваха все по-сериозно отношение към книгите и неусетно те станаха необходимост за мене, както водката — за пияницата.

Те ми показваха друг живот — живот на големи чувства и желания, които водеха хората до подвизи и престъпления. Виждах, че хората, които ме заобикалят, не са способни за подвизи и престъпления, живеят някъде настрана от всичко, за което пише в книгите, и трудно е да се разбере какво интересно има в техния живот. Аз не искам да живея такъв живот... Ясно ми е, че не искам...

От обясненията към рисунките знаех, че в Прага, Лондон и Париж няма наред града дерета и мръсни насипи от смет, там има прави, широки улици, други къщи и църкви. Там няма шестмесечна зима, която затваря хората по домовете им, няма велики пости, когато може да се ядат само кисело зеле, солени гъби, грухан овес и картофи с отвратително ленено масло. През велики пости не бива да се четат книги — взеха ми „Живописное обозрение“, и този празен, постен живот отново ме притисна. Сега, когато можех да го сравня с онова,

което знаех от книгите, той ми се струваше още по-мизерен и безобразен. Когато четях, чувствувах се по-здрав и по-силен, работех по-честно и по-сръчно, имах цел: колкото по-скоро свърша, толкова повече време за четене ще ми остане. Лишен от книгите, станах отпуснат, ленив, започна да ме обзема болезнена разсеяност, каквато по-рано не познавах.

Спомням си, че именно през тези блудкави дни се случи нещо тайнствено: една вечер, когато всички тъкмо си бяха легнали да спят, внезапно гръмко прозвуча камбаната на катедралата, нейният удар мигом стресна всички в къщи, полуоблечени хора се втурнаха към прозорците, като се питаха един друг:

— Пожар ли? Тревога?

Чуваше се, че и в другите квартири също се суетят, тракат вратите; някой тичаше из двора с хванат за повод кон. Старата господарка викаше, че са ограбили катедралата, господарят я прекъсна:

— Стига, майко, та чува се, че не е тревога!

— Е, тогава архиерейт е умрял...

Викторушка бе слязъл от одъра, обличаше се и мърмореше:

— А пък аз зная какво се е случило, зная!

Господарят ме прати на тавана да видя няма ли отблясък от пожар, аз припнах, измъкнах се през капандурата на покрива — отблясък не се виждаше; в тихия студен въздух бавно ехтеше камбаната; градът сънливо се гушеше до земята; в мрака тичаха невидими хора и снегът скриптеше под стъпките им, изскърцваха плазове на шейни и все по-зловещо охкаше камбаната. Върнах се в стаите.

— Няма отблясък.

— Тю, господи! — каза господарят, облечен с палто и калпак, понадигна яката си и взе колебливо да пъха крака в галошите. Господарката го молеше:

— Не отивай! Ама не отивай де...

— Глупости!

Викторушка, също облечен, дразнеше всички:

— А пък аз зная...

Когато братята излязоха навън, жените ми заръчаха да приготвя самовара и се спуснаха към прозорците, но почти веднага от улицата

позвъни господарят, мълком изтича по стълбата и като отвори вратата на антрето, каза дебело:

— Убили царя!

— Ами! — възкликна бабата.

— Убили го, един офицер ми каза... Какво ли ще стане сега?

Позвъни Викторюшка и като се събличаше неохотно, сърдито рече:

— Пък аз мислех, че е война!

После всички седнаха да пият чай и приказваха спокойно, но тихичко и предпазливо. И навън утихна, камбаната вече не биеше. Два дни тайнствено си шушукаха, ходеха някъде и у тях също идваха гости и подробно разказваха нещо. Аз много се мъчех да разбера какво се е случило. Но господарите криеха от мене вестника, а когато попитах Сидоров защо са убили царя, той тихичко отвърна:

— За това е забранено да се говори...

И всичко бързо се изличи, погълнато от всекидневните дреболии, а наскоро изживях много неприятна история.

Един неделен ден, когато господарите ми отидоха на ранната литургия, а аз сложих самовара и влязох да разтребвам стаите, по-голямото дете се вмъкнало в кухнята, извадило канелата на самовара и седнало под масата да си играе с нея. В тръбата на самовара имаше много въглени и когато водата изтекла, той се разпоил. Аз още в стаите го чух, че бучи неестествено гневно, а когато влязох в кухнята, с ужас видях, че целият е посинял и се тръска, сякаш иска да подскочи от земята. Отлепената втулка на канелата унило висеше, капакът се бе свлякъл на една страна, под дръжките се стичаха капки калай — моравосиният самовар изглеждаше мъртвопиян. Залях го с вода, той засъска и тъжно рухна на пода.

Позвъни се на главния вход, аз отключих вратата и на въпроса на бабата — готов ли е самоварът, отговорих късо:

— Готов.

Тази дума, казана навярно от смущение и страх, бе взета за подигравка и отежни наказанието ми. Смазаха ме от бой. Бабата си послужи със снопче борина, не болеше твърде, но дълбоко под кожата на гърба ми останаха много тресчици; привечер гърбът ми подпухна като възглавница, а на другия ден по пладне господарят беше принуден да ме откара в болницата.

Когато ме прегледа, докторът, смешно дълъг и мършав човек, каза спокойно с глух бас:

— В случая трябва да се направи протокол за изтезание.

Господарят се изчерви, затътри крака и заговори нещо тихо на доктора, а той гледаше над главата му и отвърщаше кратко:

— Не мога. Невъзможно.

Ала после ме попита:

— Искаш ли да подадеш оплакване!

Болеше ме, но казах:

— Не искам, лекувайте ме по-скоро...

Заведоха ме в друга стая, накараха ме да легна на една маса, докторът вадеше тресчиците с приятно студени щипци и се шегуваше:

— Чудесно са ти обработили кожата, друже, сега ще станеш непромокаем...

Когато си свърши работата, която ме гъделичкаше непоносимо, каза:

— Четиридесет и две тресчици извадихме, друже, запомни, ще има да се хвалиш! Утре по това време ела на превръзка. Често ли те бият?

Помислих и отговорих:

— Преди по-често ме биеха...

Докторът се разсмя басово.

— Всичко върви към по-добро, друже, всичко!

Изведе ме при господаря и му каза:

— Моля, вземете си го, ремонтиран е! Пратете го утре да го превържем. За ваше щастие той е комик...

Седнал във файтона, господарят ми разправяше:

— И мен, Пешков, също ме биеха — какво да се прави? Биеха ме, братче! Теб все пак поне аз те жая, а мен нямаше кой и да ме жали, нямаше! Навсякъде гъмжи от хора, а няма нито един синковец да те пожали! Ех, зверове-кокошки...

По целия път той хокаше, беше ми мъчно за него и му бях много благодарен, че приказва с мене човешки.

В къщи ме посрещнаха като именник, жените ме накараха да разкажа подробно как ме е лекувал лекарят, какво е казал — слушаха и ахкаха, примлясваха сладко и се мръщеа. Смайваше ме напрегнатия им интерес към болестите, към болката и към всичко неприятно!

Виждах колко са доволни от мене, задето бях отказал да се оплача от тях, и се възползувах от това, като измолих позволение да вземам книги от жената на крояча. Те не посмяха да ми откажат, само бабата учудено викна:

— Бре, че дявол!

На другия ден заставах пред жената на крояча, а тя мило ми рече:

— А ми казаха, че си болен, закарали те в болница — виждаш ли колко невярно приказват!

Премълчах. Срам ме беше да кажа истината — защо да знае грубото и печалното? Толкова хубаво е, че не прилича на другите хора.

Отново чета дебелите книги на Дюма-баща, Понсон-де-Терай, Монтепен, Законе, Габорио, Емар, Буагобе — поглъщам тези книги бързо, една подир друга, и ми е весело. Чувствувам се участник в необикновен живот, той сладко ме вълнува и ми вдъхва бодрост. Отново дими моят саморъчно направен светилник, чета непрекъснато цяла нощ, до зори, постепенно, очите ме заболяват и старата господарка ми казва любезно:

— Почакай, лапачо на книги, ще ти изпръснат зъркелите, ще ослепееш!

Но аз твърде скоро разбрах, че във всички тези интересно заплетени книги, въпреки разнообразните събития и различието на страните и градовете, винаги става дума за едно и също: добрите хора са нещастни и преследвани от лошите, лошите са всякога по-щастливи и по-умни от добрите, но в края на краищата нещо неуловимо побеждава лошите хора и непременно тържествуват добрите. Омръзна ми „любовта“, за която всички мъже и жени говореха с едни и същи думи. Това еднообразие не само че доскучаваше, но и будеше смътни подозрения.

Случваше се още от първите страници да почнеш да се досещаш кой ще победи, кой ще бъде победен и щом стане ясен възелът на събитията, мъчиш се да го развържеш със силата на фантазията си. Престанал да четеш книгата, мислиш за нея, като за задача от учебник по аритметика, и все по-често сполучваш да решиш правилно кой от героите ще иде в рая на пълно благополучие и кой ще бъде хвърлен в тъмница.

Но зад всичко това виждам проблясъци на жива и значителна за мене правда, черти на друг живот, на други отношения. Ясно ми е, че в Париж каруцарите, работниците, войниците и целият „прост народ“ не е такъв, какъвто е в Нижни, в Казан, в Перм — той по-смело приказва с господарите, държи се с тях по-просто и по-независимо. Ето — войник, но той не прилича нито на един от тези, които познавам — нито на Сидоров, нито на вятчанина от парахода, а още по-малко — на Ермохин; той повече от всички тях е човек. В него има нещо общо със Смурий, ала той не е така примитивен и груб. Ето — търговец, но и той също е по-добър от всички търговци, които познавам. И свещениците в книгите не са такива, каквито ги знаем — те са по-сърдечни, по-отзивчиви към хората. Изобщо целият живот в чужбина, както разказват за него книгите, е по-интересен, по-лек, по-хубав от живота, който аз познавам: в чужбина не се бият така често и зверски, не се гаврят така мъчително с човека, както се гавреха с вятския войник, не се молят на бога така яростно, както се моли старата господарка.

Най-много прави впечатление, че когато разправят за злодеи, за алчни и подли хора, книгите не показват в тях онази необяснима жестокост, онзи стремеж за гавра с човека, който ми е така познат, който така често съм наблюдавал. Злодеят от книгите е жесток делово, почти винаги може да се разбере защо е жесток, а аз виждам безцелна, безсмислена жестокост, с която човек само се забавлява, без да очаква от нея облаги.

С всяка нова книга това несъответствие между руския живот и живота в другите страни изпъква пред мене все по-ясно и буди смътна досада, като засилва съмнението в правдивостта на жълтите, похабени от четене страници с нечисти ъгли.

И неочаквано ми попадна в ръцете романът на Гонкур „Братя Земгано“, прочетох го на един дъх, за една нощ, и учуден от нещо, което до този момент не бях изпитвал, отново зачетох простата, печална история. В нея нямаше нищо заплетено, нищо външно интересно, от първите страници тя изглеждаше сериозна и суха, като житията на светците. Езикът ѝ, така точен и лишен от украса, отначало неприятно ме учуди, но пестеливите думи, здраво построените фрази така хубаво лягаха на сърцето, така внушително разказваха за драмата на братята-акробати, че ръцете ми трепереха от наслада при прочита на тази книга. Плачех горчиво, когато четях как клетият артист със счупени крака пълзи към тавана, където брат му тайно се занимава с любимото изкуство.

Връщайки тази чудесна книга на съпругата на кройча, аз я помолих да ми даде друга също такава.

— Ама как също такава? — попита тя и се позасмя.

Тази присмехулна усмивка ме смути и не съумях да ѝ обясня какво ми се иска, а тя каза:

— Тази книга е скучна, ето, почакай, ще ти донеса друга, по-интересна...

След няколко дни тя ми даде „Истинската история на един малък дрипльо“ от Гринууд; заглавието на книгата малко ме жегна, но още първата страница породил в душата ми усмивка на възторг — и с тази усмивка четох цялата книга до край, като се връщах на някои страници по два, по три пъти.

Ето, значи, колко трудно и мъчително живеят понякога дори в чужбина момчетата! Ами че на мене съвсем не ми е толкова зле,

следователно — може да не падам духом!

Много бодрост ми дари Гринууд, а скоро след него ми попадна вече истински „правилна“ книга — „Евгения Гранде“.

Старият Гранде поразително ми заприлича на дядо, яд ме беше, че книжката е толкова малка, и се учудвах колко много правда има в нея. Тази правда, много позната и дотегнала ми в живота, се разкриваше от книгата в съвсем нова светлина — незлоблива, спокойна. Всички книги, които бях прочел преди това, освен книгата на Гонкур, съдеха хората също тъй строго и кресливо, както моите господари, твърде често пораждаха симпатия към престъпника и раздражение спрямо добродетелните хора. Винаги ми беше мъчно, когато виждах, че при огромен разход на разум и воля човек все пак не може да постигне желаното — добродетелните хора стоят пред него от първата до последната страница непоклонимо, като каменни стълбове. Макар че в тези стълбове неизбежно се разбиват всички зли намерения на порока — все пак — камъните не будят симпатия. Защото колкото красива и здрава да е една ограда, когато искаш да откъснеш плод от ябълковото дърво зад нея — не може да ѝ се възхищаваш. А на мене вече ми се струваше, че най-ценното и най-живото е скрито някъде зад добродетелта...

У Гонкур, Гринууд и Балзак нямаше злодеи, нямаше добряци, имаше просто хора, чудно живи; те не допускаха съмнение, че всичко казано и направено от тях е било казано и направено именно така и не е могло да бъде направено иначе.

По такъв начин разбрах какъв голям празник е „хубавата, правилната“ книга. Но как да я намеря? Жената на кройча не можеше да ми помогне в това.

— Ето ти хубава книга — казваше тя и ми предлагаше „Ръце, пълни с рози, злато и кръв“ от Арсен Хусе, романите на Бело, Пол де Кок, Пол Февал, но аз ги четях вече с усилие.

Тя харесваше романите на Мариет, Вернер — на мене те ми се струваха скучни. Не ме задоволяваше и Шпилхаген, но много ми допаднаха разказите на Ауербах. Сю и Юго също не ме увличаха много, предпочитах пред тях Валтер Скот. Искаха ми се книги, които да вълнуват и да радват, както чудесният Балзак. Порцелановата жена също все по-малко ми харесваше.

Когато отивах при нея, обличах си чиста риза, сресвах се и всякак се стараех да добия благообразен вид — едва ли успях в това, ала все очаквах, че тя ще забележи моето благообразие и ще заговори с мене по-просто и приятелски, без тази рибешка усмивка на чистичкото, винаги празнично лице. Но тя се усмихваше и питаше с уморен, сладък глас:

— Прочете ли я? Хареса ли ти?

— Не.

Повдигаше едва тънките си вежди, гледаше ме и с въздишка познато гъгнеше:

— Но защо пък?

— Вече съм чел за това.

— За кое — за това?

— За любов...

Тя примижаваше и се смееше с лек меден смях.

— Ах, но нали във всички книги пише за любов!

Седнала в голямото кресло, тя клати малките си крачета в пухкави кожени пантофки, прозява се от време на време, гуши се в светлосиньото халатче и тупа с розовите си пръсти по корицата на книгата в скута ѝ.

Иска ми се да я попитам:

„Защо не напуснете квартирата? Та офицерите непрекъснато ви пишат писъмца, присмиват ви се...“

Но не ми достига смелост да ѝ кажа това и си отивам, отнасяйки дебела книга за „любов“ и горчиво разочарование в сърцето.

На двора приказват за тази жена все по-лошо, подигравателно и злобно. Много неприятно ми е да чувам тези приказки, мръсни и навярно лъжливи; когато съм далеч от жената, жалия я, страх ме е за нея. Но когато отида при нея и видя хитрите ѝ очички, котешката гъвкавост на малкото ѝ тяло и това винаги празнично лице — жалостта и страхът ми изчезват като дим.

През пролетта тя внезапно замина някъде, а след няколко дни мъжът и смени квартирата.

Докато стеите стояха празни, в очакване на нови обитатели, отидох да видя голите стени с квадратни петна на местата, където бяха закачени картини, с изкривени гвоздеи и рани от гвоздеи. По боядисания под бяха разхвърляни разноцветни парцалчета, хартийки,

изпочупени аптекарски кутии, шишенца от парфюм и лъщеше голяма медна карфица.

Домъчния ми, поиска ми се да видя още веднъж малката жена на крояча — да й кажа колко съм й благодарен...

[1] Петрушка — главно действащо лице в руския народен куклен театър. ↑

Още преди да заmine жената на крояча, под квартирата на господарите ми се нанесе черноока млада дама с едно момиченце и с майка си, беловласа бабичка, която непрекъснато пушеше цигари с кехлибарено цигаре. Дамата беше много хубава; властна, горда, тя говореше с плътен, приятен глас, гледаше всички с вдигната глава, едва-едва присвила очи, сякаш хората стояха много далеч от нея и тя не ги виждаше добре. Почти всеки ден простият войник Тюфяев докарваше пред входа на нейната квартира тънконог червеникав кон, дамата излизаше на външната стълба с дълга, стоманеносива кадифена рокля, с бели ръкавици с разширени маншети, с жълти ботуши. Уловила с едната ръка шлейфа си и камшик с морав скъпоценен камък на дръжката, тя милваше с малката си длан ласкаво озъбената муцуна на коня — той извиваше към нея огнено око, цял трепереше и полека удряше с копито утъпканата земя.

— Робер, Ро-обер — тихо говореше тя и енергично потупваше коня по красиво извитата шия.

После, сложила крак на коляното на Тюфяев, дамата пъргаво скачаше на седлото и конят тръгваше по насипа, гордо танцувайки; тя седеше на седлото така изкусно, сякаш се бе сраснала с него.

Беше красива с онази рядка красота, която винаги изглежда нова, невиджана и винаги изпълва сърцето с опияняваща радост. Когато я гледах, мислех си, че именно такива са били Диана Поатие, кралица Марго, девойката Ла-Валиер и другите хубавици, героини на исторически романи.

Постоянно я заобикаляха офицери от дивизията, разквартирувани в града, всяка вечер в дома ѝ свиреха на пиано и на цигулка, на китари, танцуваха и пееха. Най-често около нея се въртеше на късите си крачка майор Олесов, дебел, червендалест, побелял и омазан като машинист на параход. Той свиреше добре на китара и се държеше като покорен, предан слуга на дамата.

Също тъй щастливо хубаво, като майка си, бе и петгодишното момиченце, къркосо, пълничко. Огромните му синкави очи гледаха сериозно, със спокойно очакващ поглед, имаше в това момиченце нещо недетски вгълбено.

Баба му от сутрин до вечер беше заета с домакинството заедно с Тюфяев, мрачно безмълвен, и с дебелия кривогледа прислужничка; детето нямаше бавачка, живееше почти изоставено и по цели дни играеше на външната стълба или на купчината греди срещу нея. Често вечер аз излизах да играя с момиченцето и много го обикнах, а то бързо свикна мене и заспиваше в ръцете ми, когато му разказвах приказка. Заспи, а аз ще го занеса в леглото. Скоро се стигна дотам, че когато си лягаше да спи, то непременно искаше да отида да се простя с него. Отивах, то важно ми протягаше пълничката си ръчичка и казваше:

— Прощавай до утре! Бабо, какво трябва да кажа?

— Бог да те пази — казваше баба му и изпускаше през устата и острия си нос синкави струйки дим.

— Бог да те пази до утре, пък аз вече ще спя — повтаряше момиченцето и се завиваше с одеялото, обшито с дантела.

Баба му втълпяваше:

Не до утре, а — винаги!

— А нима утре не е винаги?

То обичаше думата „утре“ и всичко, което му харесваше, пренасяше в бъдещето; набучи в земята набрани цветя, откършени клонки и казва:

— Утре това ще стане градина...

— Някой ден утре и аз ще си купя кон и ще го яздя, като мама...

Беше умничко, но не твърде весело — често през време на оживена игра внезапно ще се замисли и ще попита неочаквано:

— Защо свещениците имат коси като на жените?

Опари се с коприва и като й се закани с пръст, каза:

— Мис'и му, ще се помо'я на бога и той ще ти направи го'ямо з'о. Бог на всички може да направи з'о — дори и мама може да накаже...

Понякога го връхлиташе кротка, сериозна печал; като се притискаше до мене и гледаше небето със сините си, очакващи очи, казваше:

— Баба често е ядосана, а мама — никога, тя само се смее. Нея всички я обичат, защото винаги е заета, постоянно идват гости, гости и я г'едат, защото е хубава. Тя е ми'а, мама. И О'есов така казва: „ми'ата мама!“

Беше ми особено приятно да слушам момиченцето — то разказваше за свят, който аз не познавах. За майка си говореше винаги с удоволствие и много — пред мене бавно се разкриваше нов живот, отново си спомнях кралица Марго, това още повече засилваше доверието ми към книгите, както и интереса ми към живота.

Една вечер, когато седях на външната стълба и чаках господарите си, отишли на разходка на Склона, а момиченцето дремеше в ръцете ми, пристигна на кон майка му, леко скочи на земята и като вдигна глава, попита:

— Какво прави — спи ли?

— Да.

— Виж ти...

Изскочи войникът Тюфяев, пое коня, дамата пхна камшика под колана си, протегна ръце и каза:

— Дай ми я!

— Аз ще я занеса!

— Де, де! — викна ми дамата, като на кон, и тропна с крак на стъпалото на стълбата.

Момиченцето се събуди, погледна майка си мигайки, и също протегна ръце към нея. Отидоха си.

Свикнал бях да ми крещят, но ми беше неприятно, че и тази дама също крещи — всеки ще я послуша, дори да заповядва тихо.

След няколко минути ме повика кривогледата прислужница — момиченцето капризничело и не искало да иде да спи, без да се прости с мене.

С известна гордост пред майката влязох в гостната — момиченцето седеше в скута на майка си, дамата със сръчни ръце го събличаше.

— Е — каза тя, — ето го, дойде, това чудовище!

— Това не е чудовище, а мойто момче...

— Виж ти? Много хубаво. Ами хайде да подарим нещо на твоето момче. Искаш ли?

— Да, искам!

— Чудесно, аз ще направя това, а ти върви да спиш.

— Прощавай до утре — каза момиченцето и ми протегна ръка.
— Бог да те пази до утре...

Дамата учудено възкликна:

— Кой те научи това — баба ти ли?

— Да-а...

Когато то излезе, дамата ме повика с пръст.

— Какво да ти подаря?

Казах, че няма нужда нищо да ми подарява, но не би ли ми дала някоя книжка?

Тя вдигна леко брадичката ми с горещи, благоуханни пръсти и попита с приятна усмивка:

— Виж ти, обичаш да четеш, така ли? А какви книги си чел?

Като се усмихна, тя стана още по-хубава; смутено й споменах няколко романа.

— Какво точно ти харесва в тях? — попита тя, сложила ръце на масата и леко мърдайки пръсти.

От нея лъхаше сладък, силен аромат на някакви цветя, с който странно се сливаше миризмата на конска пот. Гледаше ме през дългите си мигли замислено-сериозно — до този момент никой още не беше ме гледал така.

От многото меки и красиви мебели в стаята беше тясно, като в птиче гнездо; прозорците бяха закрити с гъстата зеленина на цветя, в полумрака блестяха снежнобелите кахлени плочки на печката, до нея лъщеше черен роял, а от стените сред матовото злато на рамките надничаха някакви потъмнели грамоти, покрити накриво с едри букви славянски шрифт, и под всяка грамота висеше на шнур тъмен, голям печат. Всички вещи гледаха тази жена също тъй покорно и плахо като мене.

Обясних ѝ, както можех, че животът е много труден и скучен, а като четеш книги, забравяш това.

— Да-а, така ли? — каза тя и стана. — Това не е лошо, това май че е вярно... Е, какво пък? Ще ти давам книги, само че сега нямам тук... Но впрочем вземи ей това...

Тя взе от канапето една оръфана книжка с жълти корици.

— Като я прочетеш, ще ти дам втората част, те са четири...

Отидох си с „Тайните на Петербург“ от княз Мешчерски и зачетох тази книга с голямо внимание, но още от първите страници ми стана ясно, че петербургските „тайни“ са много по-скучни от мадридските, лондонските и парижките. Интересна ми се стори само баснята за Свободата и Тоягата.

„Аз стоя по-високо от тебе — каза Свободата, — защото съм по-умна.“

Но Тоягата ѝ отговорила:

„Не, аз стоя по-високо от тебе, защото съм по-силна.“ Спорили, спорили и се сбили; Тоягата набила Свободата и Свободата — доколкото си спомням — умряла от побоя в болницата.

В книгата ставаше дума за нихилист. Помня, че — според княз Мешчерски — нихилистът е човек, толкова отровно-язвителен, че кокошките умират от погледа му. Думата нихилист ми се видя обидна и неприлична, но не разбрах нищо повече и изпаднах в униние: сигурно аз не мога да разбирам хубавите книги! А бях убеден, че книгата е хубава: та нали такава важна и красива дама не би взела да чете лоши!

— Е, какво, хареса ли ти? — попита тя, когато ѝ върнах жълтия роман на Мешчерски.

Беше ми много трудно да отговоря — не, мислех, че това ще я разсърди.

Но тя само се разсмя, отиде зад завесата, където се намираше спалнята, и донесе оттам малко томче, подвързано със син сахтиян.

— Това ще ти хареса, само да не го измърсиш! Това бяха поемите на Пушкин. Прочетох ги всичките на един дъх, обвзет от ненаситно чувство, каквото изпитваш, озовал се на удивително красиво място — винаги бързаш да го обходиш изведнъж. Така става, след като дълго си ходил по обраслите с мъх купчинки земя в мочурлив лес и неочаквано пред тебе се ширне суха поляна, потънала в цветя и слънце. Един миг я гледаш очарован, а после, щастлив, тичешком я обиколиш цялата и всяко докосване на нозете ти до меките треви на плодородната земя те изпълва с тиха радост.

Пушкин толкова ме смая с простотата и мелодичността на стиха си, че дълго време прозата ми се струваше неестествена и ми беше неприятно да я чета. Прологът на „Руслан“ ми напомняше най-хубавите приказки на баба, чудесно сбити в една, а някои редове ме поразяваха с изразителната си правдивост.

*Там има по пътеки глухи
следи от чудни зверове*

Мислено си повтарях чудните редове и виждах тези много познати ми, едва забележими пътеки, виждах тайнствените стъпки, от които е смачкана тревата, още неотърсила капките роса, тежки като живак. Звучните стихове се запомняха необикновено лесно, разкрасили празнично всичко, за което разказвах; това правеше мен щастлив, а живота ми — лек и приятен, стиховете звънтяха като камбанен звън, възвестяващ нов живот. Какво щастие е да си грамотен!

Великолепните приказки на Пушкин ми бяха най-близки и разбираеми; като ги прочетох няколко пъти, вече ги знаех наизуст; легна да спя и си шепна стихове, затворил очи, докато заспя. Често разказвах тези приказки на ординарците; те слушат, смеят се с глас, ласкаво гълчат, Сидоров ме милва по главата и тихичко казва:

— Ей, че хубаво, а? Ах, господи...

Обзелата ме възбуда беше забелязана от господарите ми, бабата се караше:

— Чете, та се къса, поразникът, а самоварът четвърти ден не е чистен! Ама като взема точилката...

Какво ме интересуваше точилката? Отбранявах се от нея със стиховете:

*С душа си черна, в зло обвита,
магьосницата стара...*

Дамата израсна още по-високо в очите ми — ето какви книги чете тя! Това не е порцелановата съпруга на крояча...

Когато занесох книгата и тъжно ѝ я върнах, тя каза уверено:

— Това ти е харесало! Чувал ли си за Пушкин?

Вече бях чел нещо за поета в едно списание, но ми се искаше самата тя да ми разкаже за него и отвърнах, че не съм чувал.

Тя ми разказа накратко за живота и смъртта на Пушкин и ме попита, усмихвайки се като пролетен ден:

— Виждаш ли колко опасно е да обичаш жените?

От всички книжки, които бях чел, знаех, че това наистина е опасно, но и — хубаво. Казах:

— Опасно е, пък всички обичат! Та и жените също страдат от това...

Тя ме погледна, както гледаше всички — през мигли, и каза сериозно:

— Така ли? Ти разбираш това? Тогава желая ти да не го забравяш!

И ме заразително разпитва кои стихотворения са ми харесали.

Започнах да ѝ разправам нещо, като ръкомахах и рецитирах наизуст. Тя ме слушаше мълчаливо и съсредоточено, после стана, разходи се из стаята и каза замислено:

— Ти трябва да се учиш, мило зверче! Ще помисля за това... Твоите господари роднини ли са ти?

И когато отговорих утвърдително, тя възкликна:

— О! — сякаш ме укоряваше.

Даде ми „Песните на Беранже“, прекрасно издание с гравюра, със златен обреза и червена кожена подвързия. Тези песни съвсем ме подлудиха със странното преплитане на остра мъка и буйно веселие.

С изтръпнало сърце четох горчивите думи на „Стария просяк“:

*Защо ли като червей, хора,
не ме премазахте с крака?
Аз бих се трудил без умора,
но нямах занаят в ръка.
На завет, скрит от дъжд и вятър,
бих станал пъргава пчела,
бих ви обичал като братя...
Проклинам ви за моите тегла!*

А веднага след това до сълзи се смях, като четох „Плачещия съпруг“. И особено дълбоко се врязаха в паметта ми думите на Беранже:

*Проста наука е тази —
нашият весел живот!*

Беранже породил у мене неудържимо веселие, желание да лудувам, да говоря на всички хора дръзки, остри думи и за късо време постигнах големи успехи в това. Научих наизуст и неговите стихотворения и с огромно въодушевление ги декламирах пред ординарците, когато се отбиех за няколко минути при тях в кухните.

Но скоро трябваше да се откажа от това, защото редовете:

*Каква ли шапка не краси
момичето на седемнайсет...*

предизвикаха отвратителен разговор за девойките — това ме оскърби до побесняване и аз ударих войника Ермохин с тенджерата по главата. Сидоров и други ординарци ме изтръгнаха от несръчните му ръце, но оттогава не се решавах да снова из офицерските кухни.

Не ме пускаха да се разхождам навън, пък и нямах време за разходки — работата ми непрекъснато се увеличаваше; сега освен обикновената работа на прислужница, портиер и „момче за поръчки“ аз трябваше всеки ден да заковавам с гвоздеи книговезко платно върху широки дъски и да залепвам на него чертежи, да преписвам сметките за строителните работи на господаря, да проверявам сметките на доставчиците — господарят работеше от сутрин до късна вечер като машина.

По това време държавните постройки на панаира минаваха в частна собственост на търговците; магазините набързо се преустройваха; моят господар сключваше договори за ремонт на дюкяни и за строеж на нови. Той изработваше чертежите „за преправяне на щурцове, да се пробие тавански прозорец на покрива“ и т. н.; аз занасях тези чертежи на един старичък архитект заедно с плик, в който бе скрита банкнота от двадесет и пет рубли — архитектът вземаше парите и разписваше: „Чертежът отговаря на обекта и надзора над работите е поел еди-кой си.“ Разбира се, той не бе виждал обекта, а надзора над работите не можеше да поеме, защото поради болест изобщо не излизаше от къщи.

Пак аз разнасях подкупи на надзорника на панаира и на някои други потребни хора и получавах от тях „позволителни за всякакви беззакония“, както наричаше господарят тези документи. За всичко това получих правото да чакам господарите си пред вратата, на външната стълба, когато отидеха вечер на гости. Това се случваше рядко, но те се връщаха в къщи след полунощ и аз седях по няколко часа на площадката на стълбата или на купчината греди срещу нея, като гледах прозорците в квартирата на моята дама и слушах жадно веселия говор и музиката.

Прозорците са отворени. През пердетата и мрежата от цветя виждах как из стаите се движат стройните фигури на офицери, ситни кръглият майор, плавно се носи тя, облечена необикновено просто и красиво.

Нарекох я в себе си — Кралица Марго.

„Ето го същия онзи весел живот, за който пише във френските книги“ — мислех си, загледан в прозорците. И винаги ми бе малко тъжно: за моята детска ревност беше мъчително да виждам около Кралица Марго мъже — те се виеха около нея като оси над цветете.

По-рядко от другите при нея идваше висок, печален офицер с разсечено чело и дълбоко потулени очи; той винаги донасяше цигулката си и свиреше чудесно — свиреше така, че под прозорците се спираха минувачите, по гредите се събираха хора от цялата улица, дори моите господари — ако си бяха в къщи — отваряха прозорците, слушаха и хвалеха музиканта. Не помня да са хвалили друг някой освен протодякона от катедралата и зная, че пирогът с рибено масло все пак им харесваше повече от музиката.

Понякога офицерът пееше и рецитираше стихове с възг्लух глас, странно задъхвайки се, притиснал длан до челото си. Веднъж, когато играех под прозореца с момиченцето и Кралица Марго го молеше да пее, той дълго отказва, а после изрече ясно:

*На песента е нужна красота,
на красотата песен ѝ не трябва...*

Тези стихове много ми харесаха и, кой знае защо — дожаля ми за офицера.

По-приятно ми беше да гледам моята дама, когато седеше при рояла и свиреше, сама в стаята. Музиката ме опиваше, не виждах нищо освен прозореца и през него, в жълтата светлина на лампата, стройната фигура на жената, гордия профил на лицето ѝ, белите ѝ ръце, които като птици летяха по клавиатурата.

Гледах я, слушах тъжната музика и бълнувах: ще намеря някъде съкровище и ще ѝ го дам цялото — нека стане богата! Да бях Скобелев, отново щях да обявя война на турците, щях да взема откуп, да построя на Склона — най-хубавото място в града — къща и да ѝ я подаря — само да се махне от тази улица, от тази къща, където всички приказват за нея обидно и мръсно.

И съседите, и всички слуги в нашия двор — а моите господари най-вече, — всички приказваха за Кралица Марго също тъй лошо и злобно, както за съпругата на кройча, но приказваха по-предпазливо, като снишаваха глас и се озъртаха.

Страхуваха се от нея може би защото беше вдовица на много знатен човек — грамотите по стените на стаята ѝ били дарени на дедите на мъжа ѝ от старите руски царе: Годунов, Алексей и Петър

Велики — така ми каза войникът Тюфяев, грамотен човек, който постоянно четеше евангелието. Може би хората се страхуваха да не ги набие с камшика си с морав скъпоценен камък на дръжката — разправяха, че вече била набила с него някакъв важен чиновник.

Но прошепнатите думи не бяха по-добри от високо изречените; моята дама живееше в облак от враждебност спрямо нея, враждебност, която не можех да разбера и която ме измъчваше. Викторушка разправи, че като се прибрал в къщи след полунощ, погледнал през прозореца в спалнята на Кралица Марго и видял, че тя седяла само по риза на кушетката, а майорът, коленичил, ѝ режел ноктите на краката и ги избърсвал с гъба.

Бабата, хокаше и плюеше, младата господарка пицеше пламнала:

— Виктор, тю! Какъв си безсрамник! Ах, какви мръсници са тези господа!

Господарят мълчеше и се усмихваше — много му бях благодарен, задето мълчи, но очаквах със страх, че и той ще се намеси съчувствено във врявата и воя. Като пискаха и ахкаха, жените разпитваха подробно Викторушка как точно е седяла дамата, как бил коленичил майорът — Виктор притуряше все нови подробности.

— Мутрата му — червена, изплезил език...

Не виждах нищо срамно в това, че майорът режел ноктите на дамата, но не вярвах, че е бил изплезил езика си; това ми се стори обидна лъжа и казах на Викторушка:

— Щом като това не е хубаво, защо тогава вие сте гледали през прозореца? Не сте малък...

Наругаха ме, разбира се, но ругатните не ме обиждаха, искаше ми се само едно — да изтичам долу, да коленича пред дамата, както е бил коленичил майорът, и да я моля:

„За бога, напуснете тази къща!“

Сега, когато знаех, че има друг живот, други хора, чувства, мисли, тази къща с всички нейни обитатели будеше у мене все по-дълбоко отвращение. Цялата тя беше оплетена в мръсна мрежа от срамни сплетни, в нея нямаше нито един човек, за когото да не се говори със злоба. Полковият поп, болен и достоен за съжаление, беше охулен като пияница и развратник; офицерите и техните съпруги живееха, според разказите на моите господари, в общо прелюбодеяние;

станаха ми противни еднообразните разговори на войниците за жените и най-много ми опротивяха моите господари — твърде добре знаех истинската цена на любимите им, безпощадни преценки за хората. Наблюдението на хорските пороци е единственото развлечение, което може да се ползува безплатно. Господарите ми само се забавляваха като изтезаваха словесно ближните си, и сякаш отмъщаваха на всички, задето самите те живеяха така благочестиво, тежко и скучно.

Когато говореха цинично за Кралица Марго, аз изживях трескави пристъпи на недетски чувства, сърцето ми се пръскаше от омраза към сплетниците, обземаше ме неудържимо желание да ядосвам всички, да върша пакости, а понякога изпитвах мъчителни приливи на жал към самия мене и към всички хора — тази безмълвна жал беше още по-тежка от омразата.

Знаех за Кралицата повече, отколкото знаеха те и се страхувах да не им стане известно онова, което аз знаех.

Всеки празник, когато господарите ми отидеха в катедралата на втора литургия, аз дохождах при нея сутрин; тя ме викаше при себе си в спалнята, сядах на малко, тапицирано със златиста коприна кресло, момиченцето се качваше на коленете ми и аз разказвах на майката за прочетените книги. Тя лежеше в широкия креват, сложила под страната си малките си ръчици, събрани една до друга, тялото ѝ беше скрито под завивката, също такава златиста, както всичко в спалнята, тъмната ѝ коса, сплетена в плитка, прехвърлена през мургавото рамо, лежеше пред нея и понякога увисваше от кревата на пода.

Тя ме слуша и ме гледа в лицето с благите си очи, усмихва се едва забележимо и казва:

— Виж ти?

Дори доброжелателната ѝ усмивка беше в моите очи само снизходителна усмивка на кралица. Тя говореше с плътен благосклонен глас и ми се струваше, че казва винаги едно и също:

„Зная, че съм неизмеримо по-добра, по-чиста от всички хора и никой от тях не ми е нужен.“

Понякога я заварвах пред огледалото — седеше на нисичко кресло и решеше косите си; краищата им лежаха на коленете ѝ, по страничните облежала на креслото, спускаха се отзад почти до земята — косата ѝ беше също тъй дълга и гъста, както бабината. Виждах в огледалото мургавите ѝ, твърди гърди, тя си слагаше пред мене

корсажа, чорапите, но чистата ѝ голота не будеше у мене срамни усещания, а само радостно чувство на гордост за тази жена. От нея всякога лъхаше аромат на цветя, който я пазеше от лоши мисли за нея.

Бях здрав и силен, добре познавах тайните отношения на мъжете и жените, но хората приказваха за тези тайни с такова безсърдечно злорадство, с такава жестокост, така мръсно, че не можех да си представя тази жена в прегръдките на мъж, трудно ми беше да мисля, че някой има право да се докосва до тялото ѝ дръзко и безсрамно, с ръка на господар. Сигурен бях, че любовта от кухните и килерите е непозната на Кралица Марго, тя знае някакви други, възвишени радости, друга любов.

Но веднъж, когато влязох надвечер в гостната, чух зад завесата на спалнята звънливия смях на дамата на моето сърце и мъжки глас, който молеше:

— Почакай де... Господи! Не вярвам...

Трябваше да си отида, разбирах това, но — не можех да си отида...

— Кой е там? — попита тя. — Ти ли? Влез...

В спалнята беше задушно от уханието на цветя, здрачно, пердетата на прозорците бяха спуснати... Кралица Марго лежеше в леглото, до брадичката завита с одеяло, а при нея, до стената, седеше само по риза, с разкрити гърди, цигуларят-офицер — на гърдите му също имаше белег, той се спускаше като червена рязка от дясното рамо към цицката и бе така ярък, че дори в полумрака ясно го виждах. Косата на офицера беше смешно разрошена и за пръв път виждах усмивка на неговото печално, насечено лице — той се усмихваше странно. А големите му женствени очи гледаха Кралицата така, сякаш той за пръв път бе съзрял нейната красота.

— Това е мой приятел — каза Кралица Марго, не знаей — на мене или на него.

— Какво толкова се уплаши! — чух, сякаш отдалеч, гласа ѝ. — Ела тук...

Когато се приближих; тя ме прегърна през врата с голата си, гореща ръка и каза:

— Като пораснеш, и ти ще бъдеш щастлив... Върви си!

Сложих книгата на етажерката, взех друга и си тръгнах.

Нещо се пропука в сърцето ми. Разбира се, нито за миг не мислех, че моята Кралица обича както всички жени, а и офицерът не позволяваше да мисля така. Виждах пред себе си усмивката му — усмихваше се радостно, както се усмихва дете, неочаквано смаяно, печалното му лице бе чудно обновено. Навярно я обичаше — нима можеше да не я обича човек? И тя също би могла щедро да го дари с любовта си — той така прекрасно свиреше, така задушевно умееше да рецитира стихове...

Но именно защото трябваше да потърся тези утешения, беше ми ясно, че не всичко е добро, не всичко е правилно в отношението ми към онова, което бях видял, и към самата Кралица Марго. Чувствувах, че съм загубил нещо и няколко дни живях в дълбока скръб.

... Веднъж лудешки и без да мисля, извърших куп пакости и когато отидох при дамата за книжка, тя ми каза много строго:

— Ами ти си бил страшен немирник, както научих! Не съм предполагала...

Не изтърпях и започнах да ѝ разказвам колко ми е дотегнал животът, колко тежко ми е да слушам, когато приказват лошо за нея. Застанала срещу мене, сложила ръка на рамото ми, отначало тя слушаше думите ми внимателно, сериозно, но скоро се засмя и ме отблъсна лекичко.

— Стига, зная всичко това — разбираш ли? Зная го! После ме улови за двете ръце и каза много нежно: — Колкото по-малко обръщаш внимание на всички тези гнусотии, толкова по-добре за теб... Но не си миеш добре ръцете...

Е, можеше и да не казва това: ако тя лъскаше мед, миеше дъските и переше пелени, мисля, че и нейните ръце нямаше да бъдат по-хубави от моите.

— Ако човек умее да живее — яд ги е на него, завиждат му; ако не умее — презират го — замислено каза тя, като ме прегърна, привлече ме до себе си и ме загледа с усмивка в очите. — Ти обичаш ли ме?

— Да.

— Много ли?

— Да.

— Ами — как?

— Не зная.

— Благодаря; ти си чудесен! Приятно ми е да ме обичат...

Усмихна се, искаше да каже нещо, но въздъхна и дълго мълча, без да ме пусне.

— Идвай при мене по-често; щом можеш, идвай...

Възползувах се от това и видях много добро от нея. След обед господарите ми лягаха да спят, а аз хуквах долу и ако тя си беше в къщи, седях при нея по един час, че и повече.

— Трябва да четеш руски книги, трябва да познаваш родния си, руския живот — учеше ме тя, като пъхаше със сръчните си розови пръсти фуркети в благоуханната си коса.

И като изброяваше имена на руски писатели, питаше:

— Ще ги запомниш ли?

Често казваше замислено и малко ядосано:

— Трябва да се учиш, да се учиш, а аз все забравям за това! Ах, боже мой...

Поседял при нея, тичах горе с нова книга в ръцете и сякаш изкъпан отвътре.

Вече бях прочел. „Семейна хроника“ от Аксаков, прекрасната руска поема „В горите“, чудните „Записки на ловеца“, няколко томчета от Гребенка и Сологуб, стихотворенията на Веневитинов, Одоевски и Тютчев. Тези книги измиха душата ми и я освободиха от баласта на впечатленията от мизерната и тъжна действителност, почувствувах какво значи хубава книга и разбрах колко нужна ми е тя. Благодарение на тези книги в душата ми спокойно се роди твърдата увереност: не съм сам на земята и няма да загина!

Дойдеше ли баба, аз с възторг ѝ разправях за Кралица Марго — баба сладко смъркаше енфие и казваше уверено:

— Виж ти, ама че хубаво! А бе много добри хора има, само потърси — и ще намериш!

А веднъж ми предложи:

— Дали да ида да ѝ благодаря за теб!

— Не, няма нужда...

— Както речеш... Господи, господи, я колко хубаво е всичко! Съгласна съм да живея во веки веков!

Кралица Марго не успя да се погрижи за моето учение — на Троица се разигра отвратителна история, която едва не ме погуби.

Малко преди празниците клепачите ми се подуха силно и очите ми съвсем се затвориха; господарите ми се уплашиха да не ослепея, пък и самият аз се уплаших. Заведоха ме при познатия лекар-акушер Хенрих Родзевич, той ми срязва клепачите отвътре, няколко дни лежах с превръзка на очите, в мъчителна, черна скука. В навечерието на Троица ми свалиха превръзката и аз отново стъпих на крака, сякаш се вдигнах от гроб, където бях погребан жив. Нищо не може да бъде по-страшно от загубването на зрението; това е неизказано нещастие, то отнема на човека девет десети от света.

На радостния ден Троица аз, като болен, бях освободен по пладне от всички мои задължения и тръгнах по кухните да навестя ординарците. Всички, освен строгия Тюфяев, бяха пияни; привечер Ермохин удари Сидоров с дърво по главата, Сидоров падна в несвяст в пруста, а изплашеният Ермохин избяга в дерето.

Из двора бързо се пръсна тревожна мъква, че Сидоров е убит. Около външната стълба се събраха хора, гледаха войника, неподвижно проснат през прага на кухнята с глава в пруста; шушукаха, че трябва да се повика полицията, но никой не я викаше и никой не се решаваше да пипне войника.

Дойде перачката Наталия Козловская, с нова светлолилава рокля, с бял шал на раменете, ядосано разблъска хората, влезе в пруста, приклепна ѝ каза високо:

— Глупаци — той е жив! Дайте вода...

Взеха да я придумват:

— Не се бъркай, дето не ти е работа!

— Вода, казвам! — викна тя като при пожар; делово приповдигна новата си рокля над коленете, поизпъна долната фуста и сложи окървавената глава на войника на коляното си.

Зрителите неодобрително и плахо се разотидоха; в дрезгавината на пруста виждах как сърдито пламтят на кръглото бяло лице на перачката очите ѝ, пълни със сълзи. Донесох кофа вода, тя ми заръча да изливам водата върху главата и гърдите на Сидоров и ме предупреди:

— Пази да не ме полееш — отивам на гости...

Войникът се свести, отвори безизразни очи и простена.

— Вдигай — каза Наталия, като го хвана под мишниците и го държеше с изпънати ръце, висешком, за да не изцапа роклята си.

Внесохме войника в кухнята, турихме го на леглото, тя избърса лицето му с мокър парцал и си тръгна, казвайки:

— Понамокрый парцала с вода и го дръж на главата му, пък аз ще, ида да потърся оня глупак. Дяволи, току-виж, навлекли си каторга с пиянството!

Отиде, след като смъкна на земята и хвърли в ъгъла изцапаната си долна фуста и грижливо оправи шумолящата, омачкана рокля.

Сидоров се протягаше, хълцаше, пъшкаше, от главата му върху босото ми ходило падаха тъмни капки тежка кръв — беше ми неприятно, но от страх не се решавах да отместя крака си от тези капки.

Изпълваше ме горчивина; навън сияе празничният ден, входът на къщата и портата са окичени с млади брезички, на всяка тумба са вързани току-що отсечени клони от клен и офика; цялата улица се е раззеленила радостно, всичко е така младо, ново; сутринта ми се струваше, че пролетният празник е настъпил за дълго и от този ден животът ще потече по-чист, по-светъл, по-весел.

Войникът повърна, тежка миризма на топла водка и зелен лук изпълни кухнята, до стъклата на прозорците непрекъснато се прилепят някакви мъгляви широки мутри със сплескани носове, дланите, допрени до бузите, правят тези мутри безобразно дългоухи.

Войникът мърмореше, припомняйки си;

— Че как стана тя? Паднах ли? Ермохин? Ху-убав другар...

После се разкашля, заплака с пиянски сълзи и захленчи:

— Сестричката ми... сестричето...

Изправи се — плъзгав, мокър и вонещ, олюля се и като се просна на леглото, каза, странно въртейки очи:

— Съвсем ме убиха...

Досмеша ме.

— Кой, по дяволите, се смее? — попита войникът, като ме гледаше тъпо. — Какво се смееш? Мен ме убиха завинаги...

Той взе да ме отблъсква с две ръце и мънкаше:

— Първи срок — Илия пророк, втори — Егорий на кон, а трети — не ме доближавай! Махай се, вълк...

Казах:

— Не върши щуротии!

Той глупаво се ядоса, развика се, затътри крака.

— Мен ме убиха, а ти...

И тежко, с отпусната мръсна ръка ме удари през очите — писнах, ослепях и как да е изскочих на двора, срещу Наталия; тя водеше за ръка Ермохин и подвикваше:

— Върви кон! Теб какво ти е? — попита тя, като ме хвана.

— Бие се...

— Бие се-е? — учудено повлече Наталия, дръпна Ермохин и му каза:

— Е, върколако, значи — благодари на своя бог! Промих си очите с вода и от пруста видях през вратата как войниците се сдобряваха, като се прегръщаха и плачеха, после двамата взеха да прегръщат Наталия, а тя ги удряше по ръцете и викаше:

— Долу лапите, песове! Аз да не съм от вашите фльорци! Лягайте и захърквайте, докато ги няма господарите ви — хайде, бързо! Че ще си изпатите!

Сложи ги да спят като малки деца, единия — на земята, другия — на кревата, и когато захъркаха, излезе в пруста.

— Омацах се цялата, а пък съм облечена за гости! Удари ли те?... Я гледай какъв глупак! Абе това си е тя, водчицата. Не пий, момче, никога не пий...

После седях с нея на пейчицата пред портата и я разпитвах как тъй не се страхува от пияни.

— Аз и от трезвени не се плаша, ей какво имам за тях! — показва здраво стиснатия си червен пестник. — Покойното ми мъжле също пиеше на поразия, та често пъти пияничък ще му вържа ръцете и краката, пък като си отспи — смъкна му гащите, па го нашиbam с жилава пръчка: не пий, не пиянствуйвай, щом си се оженил — жената ти е забавлението, а не водката! Така си е. Бъхтя го, докато капна, па след туй стане като восък...

— Силна сте вие — казах и си спомних за жената Ева, която дори бога измамила.

Наталия въздъхна и рече:

— На жената й трябва повече сила, отколкото на мъжа, тя трябва да има сила за двамина, а бог я оцетил! Мъжът е неулегнал човек.

Говореше спокойно, незлобиво, седеше, скръстила ръце на едрите си гърди, опряла гръб на стобора, тъжно вперила очи в боклучавия, засипан с чакъл насип. Заслушах се в умните й приказки,

забравих времето и изведнъж видях на края на насипа господарката под ръка с господаря; те вървяха бавно, важно, като пуяк и пуйка, гледаха ни втренчено и си говореха нещо.

Втурнах се да отключа вратата на главния вход, отворих; когато се качваше по стълбата, господарката ми рече язвително.

— С перачките любезничиш? От долната госпожа ли се научи на обноси?

Това беше толкова глупаво, че дори не ме засегна; по-обидно ми се стори, че господарят се позасмя и каза:

— Ами какво — време му е!...

На другия ден сутринта слязох в бараката за дърва и намерих до квадратния отвор за котките във вратата на бараката празна кесия; десетки пъти я бях виждал в ръцете на Сидоров и веднага му я занесох.

— А къде са парите? — попита той, като изследваше с пръст вътрешността на кесията. — Рубла и тридесет копейки? Дай ги тук!

Главата му беше в чалма от кърпа за лице; жълт, отслабнал, той сърдито мигаше с подпухналите си очи и не вярваше, че съм намерил кесията празна.

Дойде Ермохин и почна да го убеждава, кимайки към мене:

— Той ги е откраднал, той, води го при господарите му! Войник войника няма да открадне!

Тези думи ми подсказаха, че крадецът е именно той, че той ми е подхвърлил и кесията в бараката, и веднага му креснах в очите:

— Лъжеш, ти си ги откраднал!

И напълно се убедих, че съм прав в предположението си — грубото му лице се разкриви от страх и гняв, той се засуети и писна пронизително:

— Докажи!

Как можех да докажа? Ермохин с вик ме измъкна на двора. Сидоров вървеше след нас и също викаше нещо, от прозорците се подадоха глави на разни хора; спокойно си пушеше и гледаше майката на Кралица Марго. Разбрах, че съм свършен в очите на моята дама и — пощурях.

Помня — войниците ме държат за ръцете, а господарите ми стоят срещу тях, съчувствено се съгласяват един с друг; слушат оплакванията и господарката казва уверено:

— Разбира се, това е негова работа! Ето защо той вчера любезничеше с перачката пред портата: значи, имал е пари, от нея без пари нищо няма да получиш...

— Точно тъй! — викаше Ермохин.

Подът под мене заигра, изгори ме дива злоба, закрещях на господарката и бях старателно набит.

Но измъчваше ме не толкова побоят, колкото тревога — какво мисли сега за мене Кралица Марго? Как ще се оправдая пред нея? Тежко ми беше през тези отвратителни часове.

За мое щастие войниците бързо разнесли тази история из целия двор, по цялата улица и вечерта, както лежах на тавана, чух, че долу вика Наталия Козловская:

— Не, защо да мълча! Не, драги, я върви, върви! Казвам ти — върви! Инак ще ида при господаря ти и той ще те накара...

Веднага почувствувах, че тази олелия се отнася за мене. Наталия викаше пред нашия вход, гласът ѝ звучеше все по-високо и победоносно.

— Ти вчера колко пари ми показваше? Отде ги имаш — казвай.

Задъхан от радост, чувах как Сидоров унило провлича.

— Цъ, цъ, Ермохин...

— А момчето оклеветихте, смазахте от бой, а?

Искаше ми се да литна долу на двора, да танцувам от радост, благодарно да целувам перачката, но в това време — навярно от прозореца — се развика господарката ми:

— Момчето набихме заради острия му език, а че е крадец — никой не е мислил това освен теб, нахалнице!

— Самата вие сте нахалница, госпожо, крава такава, прощавайте, ама ще ви го кажа.

Слушах тази кавга като музика, горещи сълзи на обида и благодарност към Наталия люто пареха сърцето ми, задъхвах се от усилия да ги задържам.

После на тавана бавно се качи по стълбата господарят, седна до мене на гредата и каза, като оправяше косата си:

— Какво, братче Пешков, не ти върви?

Мълчаливо извих глава встрани.

— И все пак безобразен език държиш — продължаваше той, а аз тихо му съобщих:

— Когато се оправя, ще ви напусна...

Той поседя, помълча, пушеше цигарка и като оглеждаше внимателно върха ѝ, глухо каза:

— Ами твоя работа! Вече не си малък, сам прецени как ще е по-добре за теб.

И си отиде. Както винаги — беше ми жал за него.

На четвъртия ден след това напуснах къщата. Непоносимо ми се искаше да се сбогувам с Кралица Марго, но не ми стигаше смелост да ида при нея, пък и право да си кажа, очаквах, че сама ще ме повика.

Когато се прощавах с момиченцето, помолих го:

— Кажу ми на майка си, че съм ѝ много благодарен, много! Ще кажеш ли?

— Ще кажа — обеща то с мила и нежна усмивка. — Прощавай до утре, нали?

Срещнах го след двадесетина години ката съпруга на офицер-жандарм...

Отново съм мияч на съдове на парахода „Перм“, бял като лебед, просторен и бърз. Сега съм „прост“ мияч или „кухненски работник“, получавам седем рубли месечно, задължението ми е да помагам на готвачите.

Бюфетчикът, закръглен и надут от високомерие, има гола като топка глава; сложил ръце зад гърба си, по цели дни ходи тежко по палубата и като шопар в зноен ден търси сенчесто кътче. В бюфета се перчи жена му — дама, надхвърлила четиридесетте, хубава, но посърнала, напудрена така, че от бузите по ярката ѝ рокля се сипе бял лепкав прах.

В кухнята командува скъпо платеният готвач Иван Иванович, по прякор Мечо, нисичък, пълничък, с гърбав нос и присмехулни очи. Той е конте, носи колосани яки, бръсне се всеки ден, бузите му са сини, тъмните мустаци са позасукани нагоре; когато е свободен, не оставя на мира мустациите си, непрекъснато ги оправя с гледжосаните си червени пръсти и току се гледа в кръгло джобно огледалце.

Най-интересният човек на парахода е огнярят Яков Шумов, квадратен мъжага с широки гърди. Чипоносото му лице е плоско като лопата, мечите му очички са скрити под гъсти вежди, бузите му са обрасли с косми на ситни пръстенчета, които приличат на блатен мъх, на главата му тези косми са сплътени в плътен калпак и той едва провира в тях кривите си пръсти.

Той изкусно играеше карти на пари и ме учудваше с лакомията си; като гладно куче постоянно се навърташе около кухнята, изпросваше си парче месо, кокал, а вечер пиеше чай с Мечо и разказваше чудновати истории за себе си.

На младини бил воловарче при градския пастир в Рязан, после минаващ монах го примамил да постъпи в манастир; там прекарал четири години като послушник.

— И щях да съм монах, черна божя звезда — бърбреше той шеговито и бързо — ала дойде в нашата обител поклонничка една от

Пенза — забавна такава, и ме изкуши: какъв си снажен, какъв си як, пък аз, каже, съм честна вдовица, сама жена, та да вземеш да станеш вратар при мен, аз, каже, си имам къщичка и търгувам с пух и пера...

— Добре-е, тя ме взе за вратар, аз ѝ станах любовник и две-три години поминувах с топлия ѝ хлебец...

— Безобразно лъжеш — прекъсна го Мечо, като разглежда загрижено пъпчиците по носа си. — Да плащаха пари за лъжата, хиляди щеше да имаш!

Яков дъвче, по безокото му лице се движат сивите къдрави косъмчета, мърдат косматите му уши; изслушал забележката на готвача, той продължава все тъй ритмично и бързо:

— Беше по-стара от мен, доскуча ми с нея, досади ми, та се сближих с племенницата ѝ, ама тя подуши това и ми даде пътя...

— Това ти се пада, като най-хубава награда — казва готвачът също тъй леко и отмерено, както Яков.

Огнярят пхва зад бузата си бучка захар и продължава:

— Развявах се някое време насам-натам, па тръгнах с един дядо, амбулантен търговец от Владимир, и поехме ний с него по цялата земя: на Балкан-планини ходихме, чак при турците, и при румънците, при гърците, при австрийците там разни — всички народи обходихме, от тогова купиш, на оногова продадеш...

— Ами крадахте ли? — сериозно пита готвачът.

— Дядото — хич! И на мен ми беше рекъл: през чуждата земя върви честно, тук, дума, такъв е редът, че за нищо и никакво ще ти откъснат кратуната. Аз — вярно — опитвах се да крада, само че излезе неблагоприятно: скроил бях да задигна от двора коня на един търговец, ама не успях, пипнаха ме, взеха, то се знай, да ме бият, биха ме, що ме биха, па ме замъкнаха в полицията. Пък бяхме двамина, единият истински, признат конекрадец, а аз просто тъй, повече от любопитство. А бях работил у този търговец, зидал му бях печка в нова баня, и почнал търговецът да боледува, тогаз ме сънувал лошо, уплашил се, че като взел да моли началството: пуснете го — мен, значи, — пуснете го, кай, че ми се явява насън: не му ли простим, дума, няма да оздравея, той, види се, е магьосник — ще рече, аз — магьосник! Е-е, виден търговец беше, пуснаха ме...

— Трябвало е не да те пуснат, ами два-три дни във вода да те киснат, че да ти изфиряса щуротията — вметна готвачът.

Яков веднага поде думите му:

— Така си е, много щуротия има в мен, право да си кажа — на цяло село щуротиите са в мен.

Мушал пръст под стегнатата си яка, готвачът раздразнено я опъва, върти глава и казва ядосано:

— Ей, че глупаво! Живее на земята ей такъв арестантин, плюска, пие, митка, а — за какво? Кажи де, защо живееш!

Огнярят отвърща, мляскайки:

— Не ми е известно. Живеея си и толкоз. Един — лежи, друг — ходи, чиновникът седи ли, седи, а всеки трябва да яде.

Готвачът още повече се ядосва.

— Бре, каква свиня си, та дори с думи не може да се изкаже! Просто помия за свини...

— Защо ругаеш! — чуди се Яков. — Хората са все от един дол дренки. Не ме ругай, зер от туй по-добър няма да стана...

Този човек ме накара веднага и силно да се привържа към него; гледах го с нестихващо учудване, слушах го зяпнал. Той притежаваше, както си мислех, някакво свое, дълбоко познание за живота. На всички говореше на ти, всички гледаше изпод рунтавите си вежди еднакво открито, независимо и всички — капитана, бюфетчика, важните пътници от първа класа — като че ли изравняваше в един ред със себе си, с моряците, с бюфетната прислуга и пътниците от палубата.

Случваше се — стои пред капитана или пред машиниста, сложил зад гърба дългите си маймунски ръце и мълком слуша как го хокат заради мързел или задето, без да му мисли, е обрал някого на карти, стои и личи си — ругатните не му действуват, заплахите, че ще бъде свален от парахода на първото пристанище, не го плашат.

В него има нещо чуждо на всички — както беше у Хубава работа, той, изглежда, и сам е убеден, че е особен, че хората не могат да го разберат.

Никога не видях този човек оскърбен, замислен, не помня дълго да е мълчал — от косматата му уста винаги, и дори като че ли без да иска, в непрекъснат поток течаха думи. Когато го хокат или слуша нечий интересен разказ, устните му мърдат, сякаш си повтаря на ум това, което чува, или тихичко продължава да си приказва своето. Всеки ден, изкарал смяната си, той се измъкваше от люка на котелното отделение бос, потен, омацан с нафта, с мокра риза без колан, с

открити гърди, обрасли с гъсти къдрави косми, и тозчас по палубата се разнасяше равният му, еднозвучен, попресипнал глас, сипеха се думи, като капки дъжд.

— Здравсти, драга! Закъде пътуваш? За Чистопол ли? Зная, бил съм там, бях ратай при богат татарин. А татарина го викаха Усан Губайдулин, три жени имаше старецът — такъв един здравеняк с червена мутра! А една булчица — за-абавна татарка беше — с нея влязох в грях...

Той навсякъде е бил, с всички жени по пътя си е влизал в грях; за всичко разказваше добродушно, спокойно, сякаш никога в живота си не е видял нито обида, нито унижение. След малко думите му звучаха някъде на кърмата.

— Почтени люде, кой играе карти? Стукалка, три листа, ремъче, хей! Приятно нещо е картата, може, както си седиш, пари да спечелиш, търговска работа...

Забелязал бях, че той рядко казва: хубаво, лошо, отвратително, а почти винаги: забавно, приятно, интересно. Красивата жена за него е забавна булчица, хубавият слънчев ден — приятно временце. А най-често казваше:

— Плюл съм аз на това!

Всички го смятаха за лентяй, а на мене ми се струваше, че върши трудната си работа пред пещта, в адската, задушна и смрадлива горещина също тъй добросъвестно, както всички, но не помня да се е оплакал от умора, както се оплакваха другите огняри.

Веднъж, на една стара пътничка някой задигна кесията с пари; бе ясна, тиха вечер, всички бяха добродушно и спокойно настроени. Капитанът даде на бабичката пет рубли, пътниците също събраха помежду си колкото можаха; когато получи парите, старицата каза, като се кръстеше и кланяше до пояс на хората:

— Мили, тук излязоха три рубли и десет копейки повече от моите!

Някой весело викна:

— Вземай всичко, бабке, какво го раздрънкваш на вятъра! Три рубли никога не са излишни...

Някой каза римувано:

— Парите не са човеци, излишното не пречи...

А Яков отиде при бабата и предложи сериозно:

— Дай ги на мен излишните — да ги играя на карти!

Хората се разсмяха, като мислеха, че огнярят се шегува, но той взе настойчиво да придумва обърканата баба:

— Дай ги, бабке! За какво ти са пари на теб? Утре ще легнеш в гробищата...

Наругаха го и го изпъдиха; поклащайки глава, той ми рече смаяно:

— Чудни хора! Защо се месят в чужди работи? Ами тя сама каза, че парите не й трябват! А на мен трирублевката щеше да ми донесе радост...

Парите вероятно го забавляваха много с външността си — обичаше, когато приказва, да излъсква сребърни и медни монети в панталоните си, а след като лъснеше монетата до блясък, държеше я с кривите си пръсти пред чипоносото си лице и я разглеждаше, помръдвайки вежди. Но не беше алчен за пари.

Веднъж ми предложи да играем на стукалка, но аз не знаех.

— Не знаеш ли? — учуди се той. — Че как може? Пък още си грамотен! Трябва да те науча. Хайде да играем на шегата, на захар...

Спечели от мене половин фунт захар на бучки и непрекъснато прибираще бучките зад косматата си буза, после реши, че вече зная да играя, и предложи:

— Сега хайде да играем наистина, на пари! Имаш ли пари?

— Имам пет рубли.

— А аз — две и нещо.

Разбира се, той бързо спечели. Като исках да си върна парите, зложих палтото си за пет рубли и — загубих, зложих новите си ботуши за три рубли — загубих и тях. Тогава Яков ми каза недоволно, почти сърдито:

— Не, ти не можеш да играеш, много се палиш — веднага смъкваш палтото, ботушите! Те не ми трябват. Я на, вземи си назад дрехите, и парите си вземи, четири рубли, а едната — за мен, задето те учих... Бива ли?

Бях му много благодарен.

— Плюя на това! — каза той в отговор на благодарностите ми. — Играта е игра, забава, значи, а ти сякаш на бой се хвърляш. И когато се биеш, не бива да се горещиш — бий обмислено! Какво ще се горещиш? Млад си, трябва да се държиш твърдо. Един път не

сполучиш, пет — не сполучиш, на седмия — зарежи! Махни се. Като улегнеш, пак карай! Това е игра!

Той все повече ми харесваше и не ми харесваше. Понякога неговите разкази ми припомняха баба. В него имаше много неща, които ме привличаха, но рязко ме отблъскваше дълбокото му, както изглежда, утвърдило се за цял живот равнодушие към хората.

Веднъж по залез слънце пиян пътник от втора класа, дебел търговец-пермяк падна в реката и като махаше с ръце и крака, заплува по червенозлатната водна пътечка след кораба. Бързо спряха машината, параходът се закова на място и изпусна под колелата си облак пяна, червените лъчи на залеза я окървавиха; в тази вряща кръв, вече далеко зад кърмата, се мятеше тъмното тяло, по реката ехтеше див вик, който покъртваше душата. Пътниците също крещяха, блъскаха се, увисваха по бордовете, трупаха се на кърмата. Другарят на давящия се — също пиян, червенокос и плешив — удряше всички с юмруци, пробивайки си път към борда и ревеше:

— Махайте се. Завчас ще го стигна...

Вече двама моряци се бяха хвърлили във водата и плуваха бързо към давящия се, от кърмата спускаха лодка, а сред виковете на екипажа и писъците на жените като спокойна и равна струйка се лееше попресипналият глас на Яков:

— Ще се уда-ави, всякак ще се удави, защото е с палто! С дълга дреха непременно ще се удавиш. Например жените — защо се давят по-бързо от мъжа? Поради фустите. Жената, падне ли във вода, веднага отива на дъното, като тежък топуз... Я вижте — ей го че потъна, аз току-тъй не приказвам...

Търговецът наистина потъна, търсиха го близо два часа, но не го намериха. Изтрезнял, другарят му седеше на кърмата, пышкаше и тъжно мърмореше:

— Ето ти на, пристигнахме-е! Какво ще стане сега, а? Какво ще кажа на сродниците му, а? Сродници има...

Яков застана пред него, скрил ръце зад гърба си, и започна да го утешава:

— Нищо, търговецо! Та никой не знае де му е писано да умре. Някой хапне гъби и току пукне! Хиляди хора ядат гъби за здраве, а един — за смърт! А какво са гъбите?

Широкоплещест, як, той стоеше като воденичен камък пред търговеца и го засипваше с думи, като с трици. Отначало търговецът плачеше мълчаливо и бършеше сълзите от брадата си с широките си длани, но после се вслуша и ревна:

— Вампирино! Какво ми вадиш душата? Православни, махнете го, че ще стане грях!

Яков спокойно си тръгна и каза:

— Чуден човек! Отишъл си при него с добро, той те среща с дърво...

Понякога огнярят ми се струваше смахнат, но по-често си мислех, че нарочно се прави на глупав. Имах силното желание да го разпитам как е ходил по света, какво е видял, но почти не успях; отметнал глава нагоре, едва поотворил тъмните си мечи очи, той гладеше с ръка мъхнатото си лице и провличаше, припомняйки си:

— Хорицата, братленце, вредом са като мравки! И там хора, и тук — суетня, ще ти кажа! То се знай, най-много са селяните — просто земята е засипана със селяци, като с есенна шума, да речем. Българи? Виждал съм българи, и гърци също, че и сърби, па и румънци, и всякакви цигани — много са те разни! Какви хора са? Че какви ще са? В градовете — градски, в селата — селски, също като у нас. Прилика голяма. Някои дори приказват по нашенски, само че лошо, както например татарите или мордвините. Гърците не могат по нашенски, те ломотят както им дойде, приказват уж думи, ама кое за какво — не може да се разбере. С тях трябва да говориш с пръсти. А моят дядко — той се правеше, чу ужким разбира и гърците, мрънка — карамара и калимера. Хитро старче беше, здравата ги калайдисваше!... Пак питаш — какви са? Чуден си — ами че какви могат да бъдат хората! Е, то се знай, черни са, и румънците също са черни — те са от една вяра. Българите — и те са черни, ама вярват като нас. А гърците приличат на турците...

Струваше ми се, че не каза всичко, което знае; има още нещо, за което не иска да говори.

От картините в списанията знаех, че столица на Гърция е Атина — древен и много красив град, но Яков недоверчиво поклащаше глава и отхвърляше Атина.

— Излъгали са те, братленце, Атина няма, а има Атон, само че то не е град, а планина и в нея — манастир. Нищо повече. Казва се Света

гора Атон, има такива картинки — старецът ги продаваше. Има град Белгород, намира се на река Дунав, като Ярославл или, да речем, Нижни. Градовете им са неугледни, ама, виж, селата са друго нещо! Жените също, е, жените са просто неவிжданo приятни! Заради една без малко щях да остана там — как ли я викаха!

Той силно търка с длани безизразното си лице, твърдите косми тихичко стържат, в гърлото му, някъде дълбоко, звучи смях, който напомня дрънкане на пукната хлопка.

— Завеян човек! А понякога ний с нея като... На прощаване тя плака, дори и аз плаках, бо-ога ми...

И със спокойно безсрамие почваше да ме учи как трябва да се свързва с жените.

Седим на кърмата, топлата лунна нощ плува срещу нас, покритият с ливади бряг едва се вижда зад сребърната вода, а по стръмния блещукат жълти светлини — някакви звезди, пленени от земята. Всичко наоколо се движи, будно трепти, живее тих, но упорит живот. В приятната, горестна тишина се сипят попрехрипнали думи:

— Често пъти разпери ръце, просне се...

Разказът на Яков е безсрамен, но не отвратителен, в него няма хвалба, в него няма жестокост, а звучи простодушно и с малко тъга. Луната в небето е също безсрамно гола и също тъй те вълнува, кара те да скърбиш за нещо. Спомням си само хубавото — Кралица Марго и незабравимите със своята правдивост стихове:

*На песента е нужна красота,
на красотата песен ѝ не трябва*

Прогонил това мечтателно настроение, като лека дрямка, отново разпитвам огняря за живота му, за онова, което е виждал.

— Чуден си — казва той, — какво още да ти разправам? Всичко съм виждал. Попитай: манастири виждал ли съм? Виждал съм. Ами кръчми? И кръчми съм виждал. Виждал съм господарски живот и селяшки. Живял съм сито, живял съм и гладно...

Полека, сякаш преминава дълбок ручей по люлеещ се, опасен мост, той си припомня:

— Ами ето например лежа в участъка за кражба на коне — ще ме пратят в Сибир, мисля си! А кварталният — псува, в новата му къща пушели печките. Казвам му: „Това нещо аз, ваше благородие, мога да го оправя.“ Той: „Млък! Тук, каже, баш майсторът нищо не може...“ А аз: „Случва се и овчар да е по-умен от генерал.“ Тогава бях добил голяма смелост за всичко, все едно ми беше — Сибир ме чака! Той казва: „Хайде, казва, ама ако стане нещо по-лошо — кокалите ти на сол ще направя!“ За два дни му оправих работата — чуди се кварталният, вика: „Ах ти, глупак, пън! Че ти си бил майстор, пък коне крадеш — как може?“ Аз му думам: „Това, значи, ваше благородие, е просто глупост.“ — „Вярно, казва, глупост е, жал ми е, казва, за теб!“ Да. Жал му е санким. Виждаш ли? Полицай, по длъжност — безмилостен, а ето че се смили.

— Е, и какво после? — питам.

— Нищо. Съжали ме. Че какво друго?

— Че какво ще те съжالياва теб, я какъв си камък!

Яков добродушно се смее:

— Ч-чуден човек! Камък, казваш, а? Па ти и камъните съумей да пожалиш, камъкът също служи на мястото си, с камъни улиците настилат. Всеки материал трябва да жалим, нищо не е току-тъй. Какво е пясъкът? А и на него тревички растат...

Когато огнярят говори така, особено ясно ми е, че знае нещо непостижимо за мене.

— Какво мислиш за готвача? — питам го.

— За Мечо ли? — равнодушно казва Яков. — Какво да мисля за него? Тук почти няма какво да се мисли.

Така е. Иван Иванович е тъй строго правилен, гладък, че мисълта не може да се залови за него. В него интересно е само едно: не обича огняря, винаги го хока, а пък винаги го кани на чай.

Веднъж му каза:

— Да не бяха отменили крепостното право и да ти бях господар — всяка седмица по седем пъти щеше да ядеш бой, готованино!

Яков сериозно забеляза:

— Седем пъти — много е!

Като ругае огняря, готвачът, кой знае защо, го тъпчи с какво ли не: грубо му бутне залък и рече:

— Плюскай!

Яков бавно дъвче и казва:

— Много сила ще събера с твоя помощ, Иван Иванич!

— А за какво ти е на теб, мързеливецо, сила?

— Как за какво? Ще живея дълго...

— За какво ли ще живееш, върколако!

— И върколакът живее. Мигар пък ще речеш, че не е забавно да се живее? Животът, Иван Иванич, е много приятен...

— Ама че идиот!

— Какво е туй?

— Е-ди-от.

— Гледай каква дума — чуди се Яков, а Мечо ми казва:

— Ама помисли: ние кръвта си губим, костите си сушим в адската горещина край печката, а той — виж го, нагъва като шопар!

— Всеки с късмета си — казва огнярят и дъвче храната.

Зная, че при печта е по-тежко и по-горещо за работа, отколкото при готварската печка, няколко нощи бях опитвал „да разгребвам огъня“ заедно с Яков, и ми е чудно, че той, който знае защо, не иска да изтъкне пред готвача колко тежък е трудът му. Не, този човек знае нещо особено...

Всички го хокаха — капитанът, машинистът, боцманът — всеки, който пожелаеше, и чудно бе: защо не го уволнят? Огнярите се отнасяха към него значително по-добре от другите хора, макар да му се присмиваха заради бърбенето, за игрането на карти. Питам ги:

— Яков добър човек ли е?

— Яков ли? Не е лош. Той е безобиден, с него може всичко да правиш, ако щеш, жарава в пазвата му тури...

Въпреки тежкия труд при котлите и конския си апетит, огнярят спеше много малко — изкара смяната си и често, без да се преоблича, потен, мръсен, цяла нощ стърчи на кърмата и разговаря с пътниците или играе карти.

Бе се изпречил пред мене, като заключен сандък, където усещах, че е скрито нещо необходимо за мен, и упорито търсех ключ, с който да го отключа.

— Не мога да разбера какво искаш да изтръгнеш, братленце? — питаше той, като ме разглеждаше с невидими под веждите очи. — Е да, земята, да, наистина много земя съм обходил, а друго какво? Ч-чуден човек! Я по-добре слушай да ти разправя какво ми се случи веднъж.

И разказва. Имало в един околийски град млад съдия, охтичав, а жена му била немкиня, здрава, бездетна. И влюбила се немкинята в търговец-манифактурист; търговецът бил женен, имал хубава жена и три деца. Забелязал той, че немкинята се влюбила в него и намислил да се подиграе с нея: поканил я една нощ в градината си, па повикал двама свои приятели и ги скрил в храстите.

— Чудесно! Е, отиде немкинята, туй-онуй, аз — тя де, значи, съм на ваше разположение! А той ѝ казва: „Аз, госпожа, не мога да отговоря на чувствата ти, аз съм женен, ама, виж, намерил съм ти двама приятели, те са — единият вдовец, другият — неженен.“ Немкинята — ах! Па като го фрасна по мутрата, той се прекатури през пейката, а тя с обувката си, с тока — по муцуната му! Пък аз я придружавах — бях вратар у съдията; гледам през една цепка в стобора, виждам — ври и кипи. Тогава приятелите му се нахвърлиха върху нея и я вкопчиха за плитките, а аз бързо прескочих стобора, разблъсках ги: „Не може тъй, думам, господа търговци! Господжата отишла при него от все сърце, а той намислил срамни работи.“ Отведох я, а те ми разбиха главата с тухла... Разтъжи се тя, ходи из двора омърлушена и ми казва: „Ще си ида при своите, при немците, Яков, щом умре мъжът ми — ще замина!“ Казвам: „То се знай, трябва да заминете!“ Умря съдията и тя си замина. Приветлива беше, такава една разумна. И съдията също беше приветлив, упокой господи...

Недоумявам, не разбирам смисъла на тази история и мълча. Чувствувам в нея нещо познато, безмилостно, глупаво, но — какво да кажа?

— Бива ли я историята? — пита Яков.

Казвам нещо и възмутено ругая, но той спокойно обяснява:

— Хора сити, с всичко задоволени; е, някой път им се ще да направят смешка, ама смешката им не сполучва, май не могат. Хора сериозни, търговци, то се знай. Търговията иска много ум; умно да живееш, сигур, е скучно и току им се прище да полудуват.

Зад кърмата, цялата в пяна, бързо се носи реката, чува се клокоченето на стремителната вода, черният бряг бавно я изпровожда. На палубата хъркат пътниците, между пейките — сред потънали в сън тела — безшумно се движи, приближава към нас висока, суха жена с черна рокля, с непокрита белокоса глава — огнярят ме бутва с рамо и казва тихичко:

— Гледай — тъжи...

И струва ми се, че чуждата тъга го забавлява.

Той разказваше много, аз го слушах жадно, добре помня всички негови разкази, но не помня нито един весел. Говореше по-спокойно от книгите — в книгите често долавях чувството на писателя, неговия гняв, радост, неговата скръб, подигравка. Огнярят не се присмиваше, не порицаваше, него нищо не го засягаше и не го радваше видимо; говореше като равнодушен свидетел пред съдия, като човек, на когото са еднакво чужди обвиняемите, обвинителите, съдиите... Това равнодушие пораждаше у мене все по-злобна досада, будеше чувство на остра неприязън към Яков.

Животът гореше пред него, както огънят в пещта под котлите, той стоеше пред пещта с дървения чук в коравата си меч лапа и лекичко чукаше крана на горелката, като отмахваше или притуряше гориво.

— Да са те докачали някога?

— А бе кой ще ме докачи? Ами че аз съм силен, като му светна един!...

— Не говоря за бой — душата ти докачали ли са?

— Душата не може да се докачи, душата не приема докачението — казва той. — Човешката душа по никакъв начин, с нищо не може да се досегне...

Пътниците от палубата, моряците, всички хора говореха за душата също тъй много и често, както за земята, за работата, за хляба и за жените. Душа е десетата дума в речта на обикновените хора, дума, много употребявана, като петак. Не ми е приятно, че тази дума така здраво е пуснала корен в плъзгавите езици на хората, а когато мъжете псуват, злобно и ласкаво, като калят душата — това ме клъцва в сърцето.

Добре помня колко внимателно говореше баба за душата, тайнственото хранилище на любовта, красотата и радостта, и вярвах, че когато издъхне добър човек, бели ангели отнасят душата му в синьото небе, при добрия бог на моята баба, а той приветливо я посреща:

— Какво, мила моя, какво, чиста моя — настрада ли се, намъчи ли се?

И дава на душата серафимски криле — шест бели крилца.

Яков Шумов говори за душата също тъй внимателно, малко и неохотно, както говореше за нея баба. Псуваше, без да засяга душата, а когато за нея разсъждаваха други, мълчеше, превил червения си бичи врат. Когато го питам: „Що е душа?“ — той отговаря:

— Дух, дихание божо...

Това ми е малко, питам го още нещо, тогава огнярят казва, навел глава:

— За душата, братленце, и поповете твърде не знаят, недостъпно нещо е тя...

Той ме държи в непрекъснат размисъл за него, в упорито напрежение да го разбере, но това напрежение е безплодно. Не виждам

нищо освен него, той ми заслания всичко с широката си фигура.

Към мене подозрително ласкаво се отнася бюфетчийката — сутрин аз трябва да ѝ поливам да се мие, макар че това е задължение на второкласната камериерка Луша, чистичко и весело момиче. Когато стоя в тясната каюта до бюфетчийката, гола до кръста, и виждам жълтото ѝ тяло, отпуснато като превтасало тесто, спомням си изляната, мургава снага на Кралица Марго и ми е противно. А бюфетчийката непрекъснато говори нещо, ту жално и свадливо, ту сърдито и подигравателно.

Смисълът на думите ѝ не достига до мене, макар че сякаш отдалеч се досещам за него — това е жалък, просяшки, срамен смисъл. Но не се възмуствам — аз живея далеч от бюфетчийката и от всичко, което става на парахода, намирам се зад голям мъхест камък и той скрива от мене целия този свят, който ден и нощ плува нанякъде.

— До уши се е влюбила в теб нашата Гавриловна — като през сън чувам насмешливите думи на Луша. — Зяпвай да си уловиш късмета.

Не само тя ми се присмива — цялата бюфетна прислуга знае слабостта на господарката, а готвачът казва намръщено:

— От всичко похапнала жената — пасти ѝ се приискали, безе! Х-хора... Отваряй си очите на четири, Пешков, и умната...

И Яков също ми втълпява бащински делово:

— Не ще и дума, да беше две-три години по-голям, е — друго щях да ти кажа, но сега, на твоите години, май по-добре да не се даваш! Ама пък както щеш...

— Остави — казвам, — гадна работа е това...

— То се знай...

Но веднага, като се мъчи да разчепка с пръсти сплъстилите си косми на главата си, почва да сипе плавните си думи:

— Абе и на нея трябва да ѝ влезем в положението — положението ѝ е сиромашко, зимно положение... И кучето обича да го милват, толкова повече — човекът! Жената не може без нежност, както гъбата — без влага. Сигур нея самата я е срам, ала какво да прави? Всяка снага иска топлота и — стига ѝ това...

Питам, като гледам напрегнато едва забележимите му очи.

— Ти жалиш ли я?

— Аз ли? Да не ми е майка? Хората майките си не жаят, пък ти... чуден човек!

Той се смее тихо, като пукната хлопка.

Понякога, като го гледам, сякаш потъвам в безмълвна пустота, в бездънна яма и дрезгавина.

— Виж, всички се женят — защо и ти, Яков, не се ожениш?

— Че защо? Жена и тъй всякога ще намеря, това, слава богу, е лесно... Жененият трябва да живее заседнало, да работи земята, а моята земя е лоша, пък и малка е, пък и нея чичо ми я взе. Брат ми се върна от войниклък, па като захвана да спори, да се съди с чичо и — хайде с кол по главата. Кръв проля. Заради това го хвърлиха за година и половина в тъмница, а от тъмницата пътят е един — пак в тъмницата. А жена му беше приятна булчица... ама няма какво! Оженил си се — значи, стой при колибата си като стопанин, а войникът не е стопанин на своя живот.

— На бога молиш ли се?

— Ч-чуден човек! То се знай, моля се...

— Ами как?

— Различно.

— Какви молитви казващ?

— Молитви не зная. Карам, братче, просто: господи Исусе, живия — помилуй, мъртвия — упой, спаси, господи, от болести... Е, кажа още нещо...

— Какво?

— Нищо особено! На него каквото и да му кажеш, все ще го разбере!

Към мене се отнася мило, с любопитство, като към умничко пале, което знае да прави забавни номера. Случвало се е, седим двамата нощем, от него лъха миризма на нафта, на сгурия, на лук — той обичаше лук и ядеше сурови глави като ябълка; изведнъж ще помоли:

— Абе я, Альоша, рошльо рошав, кажи стихотворенийце!

Зная много стихотворения наизуст, освен това имам дебела тетрадка, в която са записани любимите ми. Декламирам му „Руслан“, той слуша неподвижно, сляп и ням, като задържа хрипливото си дишане, после казва тихо:

— Приятна приказчица, гладко тече! Да не би сам да си я измислил? Пушкин ли? Има такъв господин Мухин-Пушкин, виждал съм го...

— Не е той, оня отдавна са го убили!

— Защо?

Разказвам със същите кратки думи, както ми беше разказала Кралица Марго. Яков слуша, после спокойно казва:

— Зарад жените сума народ загива...

Често му разказвам разни истории, прочетени от книгите; у мене всички те са се преплели, сбили в една предълга история на неспокоен, красив живот, пропит с огнени страсти, пълен с невъобразими подвизи, с пурпурно благородство, с приказни успехи, дуели и смърт, благородни думи и подли постъпки. Рокамбол придобиваше у мене рицарските черти на Ла-мол, Анибал, Колон; Людовик XI — чертите на татко Гранде; корнет Отлетаев се слива с Хенрих IV. Тази история, в която по вдъхновение изменях характерите на хората и размествах събитията, беше за мене свят, в който бях свободен, подобно на дядовия бог — той също си играе с всички, както си иска. Без да ми пречи да виждам действителността такава, каквато беше, и без да охлажда желанието ми да разбирам живите хора, този книжен хаос ме предпазваше като прозрачен, но непроницаем облак от многото заразна кал, от отровните миазми на живота.

Книгите ме бяха направили неуязвим за много неща: понеже знаех как се обича и страда, не можех да отида в публичен дом; евтиният разврат будеше отвращение към самия него и съжаление към хората, на които доставяше удоволствие. Рокамбол ме учеше да бъда твърд, да не се поддавам на силата на обстоятелствата, героите на Дюма ми вдъхваха желание да се отдам на някакво важно, велико дело. Мой любим герой беше веселият крал Хенрих IV, струваше ми се, че именно за него разказва чудесната песен на Беранже:

*Той народа с добрини безброй дарил
и си пиел виното с наслада
та нали народът му честит е бил,
ако пие — кой от туй ще страда?*

Романите рисуваха Хенрих IV като добър човек, близък на своя народ; светъл като слънцето, той ми вдъхваше убеждението, че Франция е най-прекрасната страна на земята, страна на рицари, еднакво благородни под кралската мантия или под селската дреха: Анж Питу е също такъв рицар, както и д'Артанян. Когато бе убит Хенрих, угнетено заплаках и заскърцах със зъби от омраза към Раваляк. Този крал почти винаги бе главният герой на разказите ми пред огняря и ми се струваше, че и Яков е обикнал Франция и „Хенрих“.

— Добър човек е бил Хенрик-крал — с него и риба лови, и — каквото щеш — казваше той.

Не се възхищаваше, не прекъсваше разказите ми с въпроси, слушаше мълчаливо, спуснал вежди, с неподвижно лице — стар камък, покрит с плесен. Но ако по някаква причина престанех да говоря, той веднага се осведомяваше:

— Свърши ли?

— Не още.

— Ами защо спря?

За французите казваше с въздишка:

— Прохладно живеят...

— Как тъй?

— Че виж, ние с тебе живеем в пек, в работа, а те — на хладинка.

И никаква работа нямат, само пият и се веселят — приятен живот!

— Те и работят.

— Бе от твоите истории това не личи — справедливо забеляза огнярят и изведнъж ми стана ясно, че в огромното множество от книгите, които бях прочел, почти не се споменава какво работят, с какъв труд живеят благородните герои.

— Я да си поспя аз малко — казваше Яков, като се изтягаше по гръб там, където седеше, и след минута засумтяваше ритмично.

През есента, когато бреговете на Кама станаха ръждиво-червени, дърветата се позлатиха, а полегатите лъчи на слънцето започнаха да побеляват, Яков неочаквано напусна парахода. Само един ден преди това той ми каза:

— В други ден ние с теб, рошльо рошав, ще стигнем в Перм, ще идем на баня, ще се понапарим по мерак, а оттам — ще му седнем в някоя кръчма с музика — приятно! Обичам да гледам как свири машинката.

Но в Сарапул на парахода се качи дебел мъж с повехнало женско лице без брада и мустаци. Топлият дълъг кафтан и каскетът с наушници от лисича кожа още повече засилваха приликата му с жена. Той веднага зае масата до кухнята, където беше по-топло, поиска прибор за чай и почна да пие жълтата вряла вода, без да си разкопчее кафтана и без да си свали каскета, като се потеше изобилно.

Есенните облаци неспирно ръсеха ситен дъжд и струваше ми се, че когато този човек бърше с карирана кърпа потта от лицето си, дъждът поутихва, а колкото повече нова пот го облива, толкова повече и дъждът се засилва.

Скоро при него дойде Яков и те взеха да разглеждат картата в календара — пътникът сочеше по нея с пръст, а огнярят спокойно рече:

— Какво пък! Все едно. Плюя на това.

— Ами добре — каза пътникът с тъничък глас и пхна календара в отворената кожена торба до краката си.

Започнаха да пият чай, като си приказваха тихо.

Преди Яков да отиде на дежурство, попитах го какъв е този човек. Той се позасмя и отговори:

— Както изглежда, май че е гълъб — скопец, значи. От Сибир е, отдале-еко! Забавен, по карта живее...

Отдалечи се от мене, като стъпваше по палубата с черните си пети, твърди като копита, но отново се спря, почесвайки се по хълбока.

— Главих се работник при него, щом стигнем в Перм, ще сляза от парахода и — прощавай, рошльо рошав! С железницата се пътувало, после по река и още с коне; пет седмици май трябвало да се пътува, виж къде се е заврял човекът...

— Ти познаваш ли го? — попитах, учуден от неочакваното решение на Яков.

— Отде! Никогаж не съм го виждал, та нали по неговите места не съм живял...

На другата сутрин Яков, облечен в къса, омазнена полушубка, с лапатари на бос крак, с една сламена шапка на Мечо, начупена и без периферия, стискаше ръката ми с чугунените си пръсти и говореше:

— Хайде с мен, а? Той ще те вземе и теб, гълъбът де, ако му кажа; искаш ли да му кажа? Ще ти отрежат непотребното, пари ще ти дадат. За тях това е празник — да осакатят човека, за туй ще те дарят...

Скопецът стоеше до борда с бяло вързопче под мишницата и вторачено гледаше Яков с мъртвите си очи, тежък, подпухнал като удавник. Тихо го изпсувах, огнярят още веднъж стисна ръката ми.

— Остави го, плюй на това! Всеки на свой бог се моли, нас какво ни засяга? Хайде, сбогом! На добър час!

Така и си отиде Яков Шумов, клатушкайки се като мечка, и остави в сърцето ми тежко, сложно чувство — жал ми беше за огняря и ме беше яд на него; доколкото си спомням, завиждах му малко и тревожно си мислех: защо тръгна човекът нанякъде си?

И — какъв човек е Яков Шумов?

Късно през есента, когато параходът преустанови рейсовете си, постъпих като ученик в една иконописна работилница, но на другия ден господарката ми — кротка бабичка, която обичаше да си попийва, ми заяви с владимирски изговор:

— Сегинка дните са късички, вечерите — дълги, та заран ти ще отиваш в дюкяна, ще поработваш като прислужник, пък вечер се учи!

И ме даде под властта на дребничкия, бързоног продавач, млад мъж с хубаво, сладникаво лице. Всяка сутрин, в студената дрезгавина на разсъмването, тръгваме с него през целия град по спящата търговска улица Илинка към Долния пазар; там, на втория етаж на покритата чаршия, се помещава магазинът. Приспособен от килер, тъмен, с желязна врата и едно малко прозорче към терасата, покрита с ламарина, магазинът бе претъпкан с различни по големина икони, иконостаси, гладки и с „лоза“, книги с църковнославянско писмо, с жълта кожена подвързия. До нашия магазин имаше друг, в него търгуваше също с икони и книги чернобрад търговец, сродник на староверски книжник, прочут отвъд Волга, в керженските краища; при търговеца работеше неговият син — мършав и пъргав, на моите години, с малко сиво личице на старец, с подвижни миши очи.

След като отворехме магазина, аз трябваше да изтичам за вряла вода в кръчмата; след като се напиехме с чай — да почистя магазина, да избърша прахта от стоката и после — да стърча на терасата и да дебна купувачите да не влизат в магазина на съседа.

— Купувачът е глупак — уверено ми казваше продавачът. — На него му е все едно откъде ще купи, само да е евтино, а от стоката не разбира!

Като почукваше бързо дъсчиците на иконите и се хвалеше със своето тънко познаване на занаята, той ме учеше:

— От Мстърорската школа са евтина стока, три вершка на четири — струва... шест вершка на седем — струва... Светците знаеш ли? Запомни: Бонифаций — против пиянство; великомъченица Варвара —

против зъбобол и внезапна смърт; Василий Блажени — против треска, против огненица... Богородиците знаеш ли? Ето: Скърбящата, Триръката, Абалацката-Знамение, Не ме оплаквай, майко, Успокой скръбта ми, Казанската, Покров, Седмострелната...

Бързо запомних цените на иконите според големината и школата, запомних различията в иконите на Богородиците, но ми бе трудно да запомня значението на светците.

Замислил съм се някой път за нещо, застанал пред вратата на магазина, а продавачът изведнъж почне да проверява знанията ми:

— Кой помага при тежко раждане?

Ако сбъркам, той презрително пита:

— За какво ти е тая глава?

Още по-трудно ми беше да каня купувачи; грозно нарисуваните икони не ми харесваха, неудобно ми беше да ги продавам. От разказите на баба аз си представях Богородица млада, хубава, добра; такава бе тя и по картинките в списанията, а иконите я изобразяваха стара, строга, с дълъг, крив нос и сковани ръчици.

В пазарните дни — сряда и петък — кипеше оживена търговия, на терасата непрекъснато идваха мъже и стари жени, понякога цели семейства все старообрядци от Заволжието, недоверчиви и навъсени горски хора. Често пъти видиш как бавно — сякаш го е страх да не се провали — крачи в галерията тронав човек, увит в овчи кожух и дебел домашен шаяк — стане ти стеснително пред него, досрамее те. С голямо усилие се изпречиш на пътя му, мотаеш се в краката му в тежки ботуши и бърмчиш като комар.

— Какво обичате, уважаеми? Псалтири с допълнения и с обяснения, книги от Ефрем Сирин, Кирилови, Устави, Часослови — заповядайте, хвърлете поглед! Всички икони, каквито желаете, на различни цени, от най-добри майстори, тъмни тонове! По поръчка рисуваме, когато речете; всички светци и Богородици! Може би желаете да поръчате поименна, семейна? Най-добрата работилница в Русия! Първата фирма в града!

Непроницаемият и загадъчен купувач дълго мълчи и ме гледа, сякаш съм куче, после изведнъж ме бутва встрани с непохватна ръка и отива в дюкяна на съседа, а моят продавач потрива големите си уши и мърмори сърдито:

— Изтърва го, тър-рговец!...

В дюкяна на съседа жужи мек, сладък глас, тече замайваща реч:

— Ний, драги, не търгуваме с овчи кожи или ботуши, а с божя благодат, която стои над сребро и злато и изобщо цена няма...

— Д-дявол! — шепне със завист и възхищение моят продавач — Майсторски хвърля прах в очите на селяндура! Учи се! Учи се!

Учех се добросъвестно — всяка работа трябва да се върши добре, щом си се заловил за нея. Ала не постигах големи успехи в примамването на купувачи и в търговията; тези навъсени, неприказливи селяни, старите жени, които приличаха на плъхове, всякога уплашени от нещо, оклюмали, будеха у мене жал, искаше ми се скришом да кажа на купувача истинската цена на иконата и да не му вземам добавъчни грошове. Всички те ми се струваха бедни, гладни и се чудех, като виждах, че тези хора плащат по три рубли и петдесет копейки за един псалтир — книгата, която купуваха най-често.

Те ме смайваха със своето познаване на книгите и достойнствата на рисунъка на иконите, а веднъж едно побеляло старче, което се мъчех да вкарам в дюкяна, кротко ми каза:

— Не ще е вярно, момко, че вашата работилница за икони била най-добрата в Русия — най-добрата е на Рогожин, в Москва!

Отдръпнах се посрамен, а той бавничко продължи нататък, без да се отбие и в дюкяна на съседа.

— Клъцна ли те? — ехидно попита продавачът.

— Вие не сте ми споменавали за работилницата на Рогожин...

Той почна да хока:

— Скитат се таквиз едни хрисими и всичко знаят проклетниците, всичко разбират, дъртите песове...

Хубавичък, охранен и самолюбив, той мразеше селяните и в добри моменти се оплакваше пред мене:

— Аз съм умен, обичам чистотата, хубавите миризми — тамян, одеколон, а при тези си качества съм длъжен да се кланям до пояс на смрадливите селяндури, за да дадат петаче печалба на господарката! Приятно ли ми е това? Какво представлява селянинът? Табашка вълна, земна въшка, а пък...

Той млъкваше огорчено.

На мене селяните ми харесваха, у всекиго от тях се чувствуваше нещо тайнствено, както у Яков.

Често пъти в магазина ще се намъкне тромава фигура с кафтан, облечен над полушубката, ще свали рунтавия си калпак, ще се прекръсти с два пръста, като гледа в ъгъла, където блещука кандило, и се старее да не достига с очи неосветените икони, после мълком ще поразучи с поглед наоколо си и ще рече:

— Я ми дай псалтир с обяснения!

Запретнал ръкавите на кафтана си, той дълго чете първата кола, като мърда бледите си, до кръв напукани устни.

— По-стар няма ли?

— Старите струват по хиляда рубли, както знаете...

— Знаем.

Наплюнчил пръст, селянинът обръща страницата и там, където я е докоснал, остава тъмен отпечатък от пръста му. Продавачът гледа със злобен поглед темето на купувача и казва:

— Светото писание е винаги еднакво старо, господ не е изменял словото си...

— Знаем, чували сме! Господ не го е изменял, ама Никон го е изменил.

И като затваря книгата, купувачът мълком си отива.

Понякога тези горски хора спореха с продавача и ми беше ясно, че те познават писанието по-добре от него.

— Езичници блатни — мърмореше продавачът.

Виждах също така, че макар новата книга да не е по сърце на селянина, той се отнася към нея с уважение, докосва я предпазливо, сякаш книгата може да изхвъркне като птица от ръцете му. Беше ми много приятно да виждам това, защото и за мене книгата е чудо — в нея е затворена душата на оня, който я е написал; когато отворя книгата, аз освобождавам тази душа и тя тайнствено говори с мене.

Твърде често старците и бабите донасяха за продан старопечатни книги от предниконови времена или преписи на такива книги, красиво изпипани от монахините по Иргиз и Керженец; преписи на минеи, непоправени от Дмитрий Ростовски; древни икони, кръстове и медни сгъваеми икони с емайл, поморийски отливки, сребърни канчета, подарени на механджии от московски князе; всичко това се предлагаше тайнствено, предпазливо, скришом.

И моят търговец, и нашият съсед много зорко дебнеха такива продавачи и се мъчеха да си ги отнемат един другиму; като купуваха

старините за рубли и десетки рубли, те ги продаваха на панаира на богати старообредци за стотици.

Продавачът ме учеше:

— Внимавай за тези върколаци, за магьосниците, отваряй си очите на четири! Те носят късмет.

Когато се появи такъв продавач, моят началник ме пращаше да повикам книжника Пьотр Василич, познавач на старопечатните книги, икони и всякакви старини.

Той беше висок старец с дълга брада като на Василий Блажени, с умни очи и симпатично лице. Стъпалото на единия му крак беше отсечено, та ходеше, накуцвайки, с дълга тояга в ръката, зиме и лете с леко, тънко палто, подобно на расо, и кадифен каскет със странна форма, приличащ на тенджера. Бодър, изправен, когато влезеше в магазина, той отпускате рамене, превиваше гръб, тихичко пъшкаше, кръстеше се често с два пръста и непрекъснато мънкаше молитви и псалми. Това благочестие и старческата му немош веднага вдъхваха на продавача на иконата доверие към книжника.

— Каква сте я оплескали? — питаше старецът.

— Ами продава се една икона, донесе я човекът, казва, че била строгановска.

— Какво?

— Строгановска.

— Аха... Не чувам добре, заслони господ слуха ми от мерзостта на никонианските думи...

Свалил каскета си, той държи иконата хоризонтално, гледа рисунката надлъж, отстрани, направо; гледа дървения клин в дъската, като присвива очи и мърка:

— Безбожниците никониани, забелязали нашата любов към древното благообразие и коварно учени от дявола на фалшове разни — днес и светите икони подправят изкусно, ох, изкусно! Наглед иконата божем наистина е от строгановската или устюжката школа или пък суздалската, а взреш ли се с вътрешно око — фалша!

Щом каже „фалша“, значи, иконата е скъпа и рядка. Множество условни изрази показват на търговеца колко може да даде за иконата, за книгата; зная, че думите „униние и скръб“ значат — десет рубли, „Никон-тигърът“ — двадесет и пет; срамно ми е, като виждам как измамват продавача, но умелата игра на книжника ме увлича.

— Та никонианите, черни чада на Никон-тигъра, всичко могат да сторят, ръководени от сатаната — виж, че и грундът негли е истински, и одеянието от една и съща ръка е рисувано, ала образът, на — не е от същата четка, не е от същата! Пък старите майстори като Пимен Ушаков — той макар да е бил еретик, сам е рисувал цялата икона, и одеянието, и образа, сам е рендосвал дъската и грундирал, а днешните богомерзки хорица не могат това! По-рано иконописът е бил свято нещо, а сега е само художество, така си е, божи люде!

Накрая той туря внимателно иконата на тезгяха, слага си каскета и казва:

— Грехове.

Това значи — купувай!

Затънал в реката на медените му думи, смаян от знанията на стареца, продавачът на иконата пита почтително.

— А какво ще кажеш за иконата, уважаеми?

— Иконата е никонианска работа.

— Не може да бъде! На нея са се молили дедите и прадедите ми...

— Ама Никон е живял преди працядо ти.

Старецът приближава иконата до лицето на собственика и вече строго му внушава:

— Виж я каква е весела, мигар това е икона? Това е картина, сляпо художество, никонианска забава — в това произведение няма душа! Ще говоря ли аз неверни неща? Аз съм стар човек, преследван заради истината, скоро ще трябва да ида при бога, нямам сметка да си кривя душата!

Той излиза от магазина на терасата, умиращ от старческа слабост, оскърбен от недоверието към неговата преценка. Търговецът плаща за иконата няколко рубли, продавачът си отива, като се покланя ниско на Пьотр Василич; изпращат ме в кръчмата да взема вряла вода за чай; когато се връщам, намирам книжника бодър и весел; той разглежда внимателно покупката и учи моя началник:

— Гледай: иконата е строга, изкусно рисувана, със страх божи, в нея човешкото е отхвърлено...

— Ами от коя школа е? — пита продавачът, като сияе и подрипва.

— Рано е за теб да, знаеш това.

— А колко ще дадат познавачите?

— Не зная. Нека да я покажа на тоз-онзи...

— Ох, Пьотр Василич...

— Пък ако я продам — за теб петдесет, а горницата е моя!

— Ох...

— Ама не охкай...

Те пият чай и се пазарят безсрамно, като се гледат с очи на измамници. Продавачът цял е в ръцете на стареца, това е ясно; а когато старецът си отиде, той ще ми каже:

— Внимавай да не се раздрънкаш пред господарката за тази покупка!

След като се споразумяват за продажбата на иконата, продавачът пита:

— Ами какво новичко в града, Пьотр Василич?

Старецът оглажда брадата си с жълтата си ръка и разкрил мазните си устни, разказва за живота на богатите търговци: за търговски успехи, за гуляи, за болести, сватби, за изневери на съпруги и съпрузи. Той нахвърля тези тлъсти разкази бързо и умело, както добра готвачка — блини, и ги полива със съскащ смях. Кръгличкото лице на продавача потъмнява от завист и възторг, очите му са премрежени от мечтателна влага; той въздъхва и казва жално:

— Живеят хората! Пък, виж, аз...

— Всеки с късмета си — тътне басчето на книжника. — На едного ангели коват съдбата със сребърни чукчета, на другиго — сатаната, с тъпото на бравата...

Този як, жилав старец знае всичко — целия живот на града, всички тайни на търговците, чиновниците, поповете и занаятчиите. Той е буден, като хищна птица, в него се е смесило нещо вълчо и лисичо; всякога ми се иска да го ядосам, но той ме гледа отдалеч и сякаш през мъгла. Струва ми се, че е обгърнат от бездънна пустота; ако пристъпиш по-близо до него, ще се сгромолясаш някъде. И чувствавам в него нещо сродно с огняря Шумов.

Макар че продавачът се възхищава в очите и зад гърба му от неговия ум, има моменти, когато и той, както и аз, иска да разсърди, да обиди стареца.

— Все пак ти си измамник за хората — неочаквано казва той и предизвикателно гледа стареца в лицето.

Старецът се подсмива лениво и отвърща:

— Само господ може без измама, а ний живеем между глупаци; ако не измамиш глупака — каква полза от него?

Продавачът се горещи:

— Та не всички селяни са глупаци, нали търговците произлизат от селяните!

— За търговците не говорим. Глупаците не живеят безчестно. Глупакът е свят, в него заложибите спят...

Старецът говори все по-лениво и това много ме дразни. Струва ми се, че е застанал на купчинка твърда земя, а около него е тресавище. Не можеш да го ядосаш, той е недостъпен за гнева или умее да го скрива дълбоко.

Но често се случваше той сам да почне да се закача с мене — ще пристъпи съвсем близо, ще се усмихне в брадата си и ще попита:

— Как го викаше ти френския съчинител — Подрисон ли?

Страшно ме ядосва този отворителен навик да се изопачават имената, но като се въздържа засега отговарям:

— Понсон-де-Терай.

— Не трай?

— Не говорете глупости, не сте малък.

— Вярно, не съм малък. Какво четеш?

— Ефрем Сирий.

— Ами кой пише по-добре: твоите светски или този?

Мълча.

— Светските главно за какво пишат? — не престава той.

— За всичко, което се среща в живота.

— Значи, за кучета, за коне — дето се свиват, нали?

Продавачът се смее с глас, аз се ядосвам. Много ми е тежко и неприятно, но ако направя опит да се махна, продавачът ще ме спре:

— Къде?

А старецът ме изпитва:

— Я, грамотнико, проумей задачата: пред теб стоят хиляда голи човеци, петстотин жени и петстотин мъже, а между тях са Адам и Ева — как ще откриеш Адам и Ева?

Той дълго ме разпитва и най-после тържествено обявява:

— Глупчо, ами че нали те не са родени, а са създадени, значи — нямат пъпове!

Старецът знае безброй такива „задачи“ и може да ти извади душата с тях.

През първите дни на дежурствата си в магазина бях разказвал на продавача съдържанието на няколко книги, които бях чел, и сега тези разкази се превърнаха в бич за мене: продавачът ги преразказваше на Пьотр Василиевич, като преднамерено ги преиначаваше и мръсно извращаваше. Старецът майсторски му помагаше в това с безсрамни въпроси; досадливите им езици заливаха с помия от срамни думи Евгения Гранде, Людмила, Хенрих IV.

Разбирах, че постъпват така не от злина, а от скука, ала от това не ми ставаше по-леко. Избълвали мръсотия, те се ровеха в нея като свини и грухтяха от наслада, че и петният и калят красивото — чуждо, странно и смешно за тях.

Цялата покрита чаршия, всичките ѝ обитатели, търговци и продавачи, живееха особен живот, пълен с детински глупави, но винаги жестоки забавления. Ако пристигнал от други краища селянин попиташе отде е по-близо да се иде на едно или друго място в града, винаги го пращаха в погрешна посока — това до такава степен бе станало навик на всички, че вече не доставяше удоволствие на измамниците. Ако хванеха два плъха, свързваха им опашките, пускаха ги на пътя и с удоволствие гледаха как се дърпат на различни страни и се хапят един друг; а някой път ще полеят плъха с газ и ще запалят. Връзваха за опашката на куче счупена желязна кофа; кучето в див страх, с вой и трясък лудо летеше нанякъде, а хората гледаха и примираха от смях.

Имаше много такива развлечения, като че ли всички хора — преди всичко селяните — съществуваха изключително за забава на покритата чаршия. В отношението към човека се чувствуваше постоянно желание да се подиграят с него, да му причинят болка, неудобство. И чудно бе, че книгите, прочетени от мене, мълчат за този непрестанен, остър стремеж на хората да се гаврят един с друг.

Едно такова забавление на покритата чаршия ми се струваше особено обидно и противно.

Долу, под нашия магазин, при търговеца на вълна и плъстени ботуши работеше продавач, който учудваше целия Долни пазар с лакомията си; неговият господар се хвалеше с това качество на своя

работник, както се хвалят със злината на куче или със силата на кон.
Често пъти той канеше съседите си търговци да се хванат на бас:

— Кой дава десет рубли? Обзалагам се, че за два часа Мишка ще излапа десет фунта бут!

Но всички знаеха, че Мишка е способен да направи това, и казваха:

— На бас не се хващаме, но шунка може да купим, нека плюска, ще погледаме.

— Само да дадат чисто месо, без кокали!

Ще поспорят малко и лениво и ето че от тъмния склад се измъква мършав, голобрад, скулест момък с дълго палто от дебело сукно, препасан с червен пояс, целият покрит с налепнали фъндъци вълна. Почтително свалил каскета от малката си глава, той мълчаливо е вперил мътния поглед на дълбоко хлътналите си очи в кръглото лице на господаря си, наляно с божурена кръв и обрасло с дебели, твърди косми.

— Ще изплюскаш ли три оки бут?

— За колко време? — пита делово, с тънък глас Мишка.

— За два часа.

— Мъчно!

— Ами — мъчно!

— Ако може, две бирички!

— Хайде — казва господарят му и се хвали: — Да не мислите, че той на празен стомах — не, заранта омете близо два фунта кравай и на пладне обядва, както си е редно...

Донесят шунка, събират се зрители, все здравеняци търговци, плътно увити в тежките си шуби, приличащи на огромни топузи; хора с големи шкембета, а очите на всички са малки, с отоци от тлъстина и премрежени от сънливата влага на непреодолима скука.

Пъхнали ръце в ръкавите си, те заобикалят в тесен кръг гладника, въоръжен с нож и голям комат ръжен хляб; той се кръсти усърдно, сяда на чувал вълна, слага бута на един сандък до себе си и го измерва с празните си очи.

Като си отрязва тънка филия хляб и дебела — месо, гладникът грижливо ги туря една върху друга, поднася ги с две ръце към устата си — устните му треперят, той ги облизва с дългия си кучешки език, виждат се ситните му остри зъби — и с кучешки похват накланя муцуната си над месото.

— Почна!

— Гледайте часовника!

Всички очи делово са насочени към лицето на гладника, към долната му челюст, към кръглите бучици край ушите му; гледат как острата му брадичка равномерно се спуска и вдига и мудно споделят мисли:

— Като мечка дъни!

— Че ти виждал ли си мечка, когато яде?

— Аз да не живея в гората? Така се казва — нагъва, като мечка.

— Казва се — като свиня.

— Свинята свиня не яде...

Смеят се неохотно и веднага някой вещ поправя:

— Свинята плюска всичко — и прасенцата си, и сестра си...

Лицето на гладника постепенно потъмнява, ушите му стават сивосинкави, хлътналите му очи изскачат от орбитите си, той диша тежко, но брадичката му се движи все тъй равномерно.

— Напъвай, Михайло, време е! — подтикват го. Той неспокойно измерва с очи останалото месо, пие бира и пак мляска. Публиката се оживява и като поглеждат все по-често часовника в ръцете на господаря на Мишка, хората се предупреждават взаимно:

— Да не върне часовника назад — вземете му го! — Следи Мишка: да не пуска парчета в ръкава си! — Няма да го изплюска за определеното време!

Господарят на Мишка вика разпалено:

— Обзалагам се за двайсет и пет рубли! Мишка, да не ме подхлъзнеш!

Публиката го подклажда, но никой не приема баса.

А Мишка непрекъснато дъвче, дъвче, лицето му е заприличало на шунка, острият му хрущялест нос жално свири. Страх ме е да го гледам, струва ми се, че той ей сега ще изкрещи, ще заплаче:

„Милост...“

Или — ще се натъпче с месо до гуша, ще забие глава в краката на зрителите и ще умре.

Най-после той изяде всичко, облеци пияните си очи и захъхри уморено:

— Дайте ми да пия...

А господарят му гледа часовника си и мърмори:

— Закъсня, подлецът, четири минути...

Публиката го дразни.

— Жалко, че не се хванахме на бас — щеше да загубиш!

— И все пак звяр момче!

— Н-да, мястото му е в цирка...

— Ама как може господ да обезобрази човека, а?

— Хайде да пием чай ли, какво ли?

И се понасят като шлепове към кръчмата.

Искам да разбера какво събра тези тежки, чугунени хора около клетия момък, защо болезнената му лакомия ги забавлява.

Мрачно и скучно е в тясната галерия, задръстена с вълна, овчи кожи, кълчища, въжета, плъстени ботуши и сарашки стоки. От тротоара я отделят тухлени колони; недодялано дебели, те са оглозгани от времето, изпръскани с кал от улицата. Всички тухли и пролуките между тях навярно мислено са преброени хиляди пъти и завинаги са легнали в паметта като тежка мрежа с безобразните си мотиви.

По тротоара бавно вървят минувачите; по улицата полека се движат файтони, шейни със стока; оттатък улицата, в червения тухлен квадрат на двуетажните магазини, се простира площад, затрупан със сандъци, слама, омачкана амбалажна хартия, покрита с кален, изпотъпкан сняг.

Всичко това, заедно с хората, с конете, въпреки движението, изглежда неподвижно, лениво се върти на едно място, привързано за него с невидими вериги. Внезапно усещаш, че този живот е почти беззвучен, до онемяване беден на звуци. Скърцат плазове на шейни, блъскат се вратите на магазините, викат продавачите на банички, на гореща медовина, ала гласовете на хората звучат невесело, без сърце, те са еднообразни, с тях бързо свикваш и преставаш да ги забелязваш.

Погребално бумтят камбаните на църквите — този унил звън завинаги е заседнал в ухото. Той сякаш неспирно плува във въздуха над пазара, от сутрин до късна вечер, напластява се във всички мисли и чувства, ляга като потискаща медна утайка върху всички впечатления.

Скука, студена и дотеглива, лъха отвсякъде: от земята, покрита с мръсен сняг, от сивите преспи по стрехите, от червените тухли на сградите; скука се вие от комините като сив пушек и пъпли в сивичкото, ниско, пусто небе; скука излъчват конете, дъхат хората. Тя има своя миризма — тежка и смътна миризма на пот, лой, конопено

масло, печен без тава пирог и дим; тази миризма стяга главата като топъл, тесен калпак и просмукала се в гърдите, поражда странно опиянение, смътно желание да затвориш очи, да закрешиш лудо, да хукнеш нанякъде и с все сила да блъснеш главата си в първата изпречила се стена.

Взира се в лицата на търговците, охранени, преливащи от гъста, мазна кръв, изпощипани от студа и неподвижни, като в сън. Хората често се прозяват, зяпайки като риби, изхвърлени на сухия пясък.

През зимата търговията е слаба и в очите на търгащите липсва напрегнатият, хищен блясък, който през лятото ги поразкрасява и оживява. Тежките шуби стесняват движенията и превиват хората към земята; търговците говорят лениво, а когато се ядосат — препират се; мисля, че правят това нарочно само за да си покажат един другиму — живи сме!

Напълно ясно ми е, че скуката ги потиска, убива и само като безуспешна борба против нейната всепоглъщаща сила мога да си обясня жестоките и глупави развлечения на хората.

Понякога разговарям за това с Пьотр Василиевич. Макар че, общо взето, той се отнася към мене насмешливо, с подигравка, моята страст към книгите му харесва и от време на време той си разрешава да ми приказва поучително и сериозно.

— Не ми харесва как живеят търговците — казвам аз.

Намотал кичур от брадата си на дългия си пръст, той пита:

— А отде знаеш как живеят те? Или често им ходиш на гости? Тук, момче, е улица, а на улицата хората не живеят, на улицата те търгуват, или пък — минеш набързо по нея и — пак в къщи! На улицата хората излизат облечени, а под дрехите не се знае какви са, открито човек живее у дома си, между своите четири стени, а как живее там — това ти не знаеш!

— Ами нали мислите им са едни и същи — каквито тук, такива и у дома?

— Че кой може да знае какви са мислите на съседа му? — казва старецът с не особено силен, внушителен бас и строго се ококорва. — Мислите са като рой въшки: нямат чет и брой — разправят старите. Може човек, като си дойде в къщи, да падне на колене, па да заплаче и бога да моли: „Прости ми, господи, съгреших на свят твой ден!“ Може

пък къщата му да е манастир за него и да си живее там само с бога едничък? Така си е! Всяко паяче да си знае къошенцето — плети си паяжината и умеи да си даваи сметка колко тежиш, че да те издържи...

Когато говори сериозно, гласът му звучи още по-ниско, побасово, сякаш съобщава важни тайни.

— Ето че ти разсъждаваш, а да разсъждаваш ти е рано, на твоите години не с ума се живее, а с очите! Следователно гледай, помни и си мълчи. Разумът е за делата, а вярата — за душата! Хубаво е, дето четеш книги, ала във всичко трябва да се знае мярка: някои стигат с четеното и до лудост, и до безбожие...

Струваше ми се, че той е безсмъртен — мъчно беше да си представя, че може да остарее, да се промени. Обичаше да разказва истории за търговци, за разбойници, за фалшификатори на пари, които са станали видни хора; аз вече бях чувал много такива истории от дядо, и дядо ги разказваше по-хубаво от книжника. Но смисълът на разказите беше един и същ — богатството винаги се е печелило с грях против хората и бога. Пьотр Василиев не жалеше хората, ала за бога говореше с топло чувство, като въздишаше и криеше очи.

— Та тъй и мамят бога, а пък той, божичко Исус, всичко вижда и плаче: люди мои, люди, злочести ми люди, ад ви чака!

Веднъж се реших да му напомня:

— Та нали и вие мамите селяните...

Това не го обиди.

— Какво е моето? — каза той. — Ще лапна три, пет рубли — и толкоз!

Когато ме завареше да чета, вземаше книгата от ръцете ми, придирчиво ме питаше за прочетеното и като се чудеше недоверчиво, казваше на продавача:

— Я го гледай — разбира книгите, дяволът!

И хубаво ме поучаваше:

— Слушай какво ти говоря, това ще ти е от полза! Кириловци е имало двама, и двамата — епископи; единият — александрийски, другият — ерусалимски. Първият е ратоборствувал против окаения еретик Несторий, който учел безсрамно, че Богородица била човек и затова не ще да е родила бог, а е родила пак човек, по име и по дела Христос; сиреч — спасител на света; следователно трябвало да я

казваме не Богородица, а христородица — разбра ли? Това е наречено ерес! А ерусалимският Кирил се е борил против Арий-еретика...

Много се възхищавах на познаването му на църковната история, а той подръпваше брадата си с изнежена попска ръка и се хвалеше:

— В тази работа аз съм генерал; ходил съм в Москва за Троица на словесно пререkanie с язвителни учени никониани, попове и светски; аз, момко, дори и с професори разговори съм водил, да! Един поп тъй го смазах със словесен бич, че чак кръв му потече от носа — така си е!

Страните му се покриваха с руменина, очите му светваха.

Както изглежда, той смяташе кръвотечението от носа на противника си за връхна точка на своя успех, най-ярък рубин в златния венец на своята слава, и разказваше за това с наслада:

— Ху-убав поп, планина човек! Стои той пред аналоя, а от носа му кап, кап! И не вижда срама си. Лют поп беше, яко лев пустинни, гласът му — камбана! Пък аз — кротичко, и все в душата, и все между ребрата: с думите си като с шила я бода!... А той просто като гореща печка се нажежава от злоба еретическа... Ех, минали работи-и!

Често идваха и други книжници: Пахомий, човек с голямо шкембе, с омазнено палто, сляп с едното око, подпухнал и грухтящ; Лукиан, мъничък старец, охранен като мишка, приветлив и енергичен, и с него — едър, навъсен човек, който приличаше на кочияш, черноброд, с безжизнено лице, неприятно, но красиво, с неподвижни очи.

Почти винаги те донасяха за продан стари книги, икони, кандилници, някакви чаши; понякога довеждаха продавачи — старица или старец отвъд Волга. Свършили работата си, те се настаняваха до тезгяха като гарги на синор, пиеха чай с колачета и бонбони и си разказваха за преследванията от страна на никонианската църква: тук — направили обиск, взели богослужебни книги; там — полицията закрила молитвен дом и дала под съд собствениците му по член 103. Този член 103 най-често беше тема на техните разговори, но те говореха за него спокойно, като за нещо неизбежно, подобно на студовете през зимата.

Думите — полиция, обиск, затвор, съд, Сибир — думи, които постоянно звучаха в разговорите им за преследването заради вярата, падаха на душата ми като горещи въглени и разпалваха симпатия и

съчувствие към тези старци; прочетените книги ме бяха научили да уважавам хората, които проявяват упоритост за постигането на своите цели, да ценя духовната твърдост.

Забравях всичко лошо, което виждах в тези учители за живота, чувствувах само спокойното им упорство, зад което — струваше ми се — е скрита непоколебимата вяра на учителите в тяхната правда, готовността им да понесат заради истината всички мъки.

По-късно, когато ми се случи да видя много такива и подобни пазители на старата вяра, и от народа, и от интелигенцията, разбрах, че това упорство е пасивност на хора, които няма къде да отидат, пък и не искат никъде да отидат, защото, здраво свързани с веригите на старите думи, на изживените понятия, те са се вцепенили в тези думи и понятия. Тяхната воля е неподвижна, неспособна да се развива с оглед на бъдещето и когато някакъв удар отвън ги събори от обичайното им място, те механично се търкалят надолу, както камък по стръмнина. Те се държат на своите постове край гробището на отживелите истини чрез мъртвата сила на спомените за миналото и болезнената си любов към страданието и гнета, но отнеме ли им се възможността да страдат, тогава те, опустошени, изчезват като облаци в прохладен ветровит ден.

Вярата, за която са готови с удоволствие и с огромно самолюбуване да пострадат, е безспорно силна вяра, но тя прилича на износена дреха — омазнена с всякакви нечистотии, тя само поради това е слабо достъпна за разрушителната работа на времето. Мисълта и чувствата са свикнали с тясната, тежка черупка на предразсъдъците и догмите и макар и обезкрилени, осакатени, те си живеят приятно и удобно.

Тази вяра по навик е едно от най-печалните и опасни явления в нашия живот; в сферата на тази вяра, както в сянката на каменна стена, всичко ново расте бавно, обезобразено и израства анемично. В тази мрачна вяра има твърде малко лъчи на любов, твърде много обида, озлобление и завист, винаги свързана с омраза. Огънят на тази вяра е фосфоресциращият блясък на гниенето.

Но за да се убедя в това, трябваше да изживея множество тежки години, много неща да срина в душата си, да изхвърля от паметта си. А по времето, когато за пръв път срещнах учителите за живота сред скучната и безсъвестна действителност, те ми се сториха хора с огромна духовна сила, най-добрите хора на земята. Почти всеки от тях

бе съден, бе лежал в затвора, бе изселван от различни градове, бе скитал по етапите с арестанти; всички те живееха предпазливо, всички се криеха.

Все пак аз виждах, че като се оплакват от „притеснение на духа“ от страна на никонианите, самите старци много охотно, дори с удоволствие се притесняват един друг.

Когато си пийнеше, едноокият Пахомий обичаше да се хвали със своята наистина поразителна памет — той знаеше някои книги „по пръст“, както евреинът-ешобитник знае талмуда — бутне с пръст на коя да е страница и от думата, върху която е попаднал пръстът му, Пахомий започва да казва по-нататък наизуст с мекичък, гъгнив глас. Той винаги гледа в земята и единственото му око шари по пода така тревожно, сякаш търси нещо загубено, много ценно. Най-често демонстрираше този номер с книгата на княз Мишецки „Руска лоза“ — особено добре знаеше „многогърпеливите и многомъжествени страдания на дивните и всехрабри мъченици“, а Пьотр Василиев непрекъснато се мъчеше да го хване в грешки.

— Глупости приказваш! Това не се е случило с Киприан Благоюродиви, а с Денис Целомудри.

— Какъв ти Денис! Дионисий се казва...

— Не се залавяй за думата!

— А ти не ме учи!

След малко двамата, подути от гняв, говорят, като се гледат втренчено:

— Чревоугодник си ти, дебелоока мутро, я какво чрево си пуснал...

Пахомий отговаря, сякаш смята на сметало.

— Пък ти си сластолюбец, козел, женкар.

Скрил ръце в ръкавите си, продавачът се усмихва ехидно и подстрекава пазителите на древното благочестие, като хлапаци:

— А така! Хайде пак!

Веднъж старците се сбиха. Пьотр Василиев с неочаквана сръчност наплеска другаря си по бузите, обърна го в бягство и като изтриваше уморено потта от лицето си, извика след бягащия:

— Мисли му — върху теб ще падне грехът! Ти, проклетнико, вкара в грях дланта ми, тю да ти се не види!

Той особено обичаше да укорява всички свои съмишленици, че не са достатъчно твърди във вярата и че непрекъснато изпадат в „нетовщина“.

— Абе вечно Алексаша ви мъти главите — то пък един петел запял!

Нетовщината го дразнеше и както изглежда, плашеше, но на въпроса: каква е същността на това учение! — той отговаряше твърде неясно:

— Нетовщината е най-черна ерес, в нея има само разум, а бог го няма! Ей на, както се чува, казаците вече не зачитали нищо освен библията, а библията е от саратовските немци, от Лютор, за когото е казано: „Името му е подобаващо: тъй като наистина — Лютор, лют който се казва, защото — люти, всичко е люто!“ Нетовците се наричат безделници, а също така штунда, и всичко това е дошло от Запад, от тамошните еретици.

Той потропваше със сакатия си крак и казваше студено и внушително:

— Ето кого трябва да преследва новобредствуващата църква, ето какво да руши и гори! А не нас — ние сме от крайвременната Рус, нашата вяра е истинската, източната, най-старата руска вяра, а всичко това е Запад, извратено свободомислие! От немците, от французите — какво хубаво има? Нали те през дванайсета година...

Той се увличаше и забравяше, че пред него стои хлапак, хващаше ме със здрава ръка за колана и като ту ме притегляше към себе си, ту ме отблъскваше, говореше красиво, развълнувано, пламенно и младежки:

— Лута се разумът човечески в дебрите на своите приумици, като свиреп вълк се лута той, покорен на дявола, и изтезава душицата човеческа, дар божи! Какво сте измислили, бесовски послушници! Богомилите, от които е наченала цялата нетовщина, са учили: сатаната бил син господен, по-стар брат на Исус Христос — виж докъде стигнали! Учили също: началството да се не слуша, работа да се не работи, жените и децата да се напуснат; на човека, казват, нищо му не трябва, никакъв ред, та нека човекът да живее както си иска, както му заповяда дяволът. Ей го, че пак е довтасал този Алексашка, о, червеи...

Случваше се в това време продавачът да ме накара да свърша нещо и аз оставях стареца, но той, седнал сам в галерията,

продължаваше да говори в празното пространство около себе си:

— О, безкрили души, о котета слепородени — камо бегу от вас?

И след това, отметнал глава, подпрял ръце на коленете си, дълго мълчеше и гледаше втренчено и неподвижно зимното сиво небе.

Той започна да се отнася към мене по-внимателно и нежно; когато ме завареше да чета, милваше ме по рамото и казваше:

— Чети, момче, чети, струва си! Мозъчец май имаш; жалко, че не зачиташ по-старите, на всички отвърщаш, мислиш ли, къде ще те докара това немирство? Това, момче, само в арестантските роти може да те закара. Чети книги, но помни — книгата си е книга, а ти мозъка си напъвай! Ето хлистовците имаха наставник Данило, та той стигнал до мисълта, че не били нужни нито старите, нито новите книги, събрал ги в един голям чувал и — във водата! Тъй... Това, разбира се, също е глупост! Ей го и Алексаша, кучешката глава, подстрекава...

Той все по-често споменаваеше този Алексаша и веднъж, като дойде в дюкяна угрижен, мрачен, съобщи на продавача:

— Александър Василиев е тук, в града, вчера пристигнал! Търсих го, търсих, ама не го намерих. Крие се! Ще поседя, сигурно ще се отбие тук...

Продавачът отвърна недружелюбно:

— Аз нищо не зная, никого!

Старецът кимна и каза:

— Така и трябва: за теб всички хора са купувачи и продавачи, а други няма! Я почерпи чаец...

Когато донесох голям бакърен чайник с вряла вода, намерих в магазина гости: старчето Лукиан, което се усмихваше весело, а зад вратата, в тъмното кьошенце, седеше нов човек, облечен с топло палто и високи плъстени ботуши, със зелен пояс и с калпак, неумело нахлупен до веждите. Лицето му беше неприятно, той изглеждаше тих и скромн, приличаше на търговски служещ, който току-що е загубил мястото си и е много угнетен от това.

Пьотр Василиев говореше нещо строго и убедително, без да гледа към него, а той непрекъснато местеше калпака си с конвулсивно движение на дясната си ръка: вдигне ръка, сякаш се готви да се прекръсти, и бутне калпака нагоре, после — пак и пак, а като го килне почти до темето, отново сковано и непохватно го дръпва до веждите.

Този конвулсивен жест ме накара да си спомня смахнатия Игоша Смърт в джоба.

— Плават в нашата мътна рекичка разни риби и все повече мътят водата — каза Пьотр Василиев.

Човекът, който приличаше на търговски служещ, попита тихо и спокойно:

— Да не би мен да имаш пред вид?

— Ами, да речем, и теб...

Тогава човекът попита пак с нисък глас, но много сърдечно:

— Е, ами за себе си какво ще кажеш, човече?

— За себе си само на бога ще кажа — то си е моя работа...

— Не, човече, и моя работа е също — рече новият тържествено и силно. — Не извърщай лицето си от правдата, не се заслепявай съзнателно, това е голям грях пред бога и пред хората!

Харесваше ми, че нарича Пьотр Василиев човек, и ме вълнуваше неговият тих, тържествен глас. Той говореше така, както добрите попове четат „господи, владико на моя живот“, и непрекъснато се навеждаше напред, като се смъкваше от стола и размахваше ръка пред лицето си...

— Не ме осъждай, не съм по-нечист от теб в греха...

— Завря самоварът, зафуча — пренебрежително изрече старият книжник, а оня продължаваше, без да се спира на думите му:

— Само бог знае кой повече мъти изворите на светия дух, може това да е ваш грях, книжни, хартиени хора, а аз не съм книжен, не съм хартиен, аз съм прост, жив човек...

— Зная ти аз простотата, доста съм слушал!

— Вий забърквате хората, вий изкълчвате правдивите мисли, вий книжници и фарисеи... Аз какво говоря, кажи?

— Ерес! — каза Пьотр Василиев, а човекът движеше длан пред лицето си, сякаш четеше нещо писано на нея, и говореше пламенно:

— Мислите, че като прекарате хората от една кошара в друга, ще им сторите добро? А аз казвам — не! Аз казвам — освободи се, човеко! За какво ти е дом, жена и всичко твоє пред господа? Освободи се, човеко, от всичко, заради което хората се бият и колят един друг — от злато, сребро и всякакво имущество, защото е тлен и гнусотия! Не по земните поля ще се спаси душата, а в райските долини! Отдръпнете се от всичко, казвам аз, скъсайте всички връзки и въжета, съдерете

мрежата на този свят — това плетиво антихристово... Аз вървя по прав път, не си кривя душата, не приемам тъмния свят...

— А хляб, вода, дрехи — приемаш? Ами че нали божем това е мирско! — ехидно каза старецът.

Но и тези думи не засегнаха Александър, той продължаваше все по-задушевно и макар че гласът му звучеше тихо, струваше ми се, че тръби с медна тръба.

— Какво е безценно за теб, човеко? Само бог единствен е безценен; та застани пред него — очистен от всичко, изтръгни оковите земни от душата си и ще види господ: ти си сам, и той е сам! Така ще се приближиш до бога, това е единственият път към него! Ето къде е посочено спасението — баща-майка напусни, казано е, всичко напусни и дори окото, което те изкушава — извади! Заради бога унищожи себе си във вещите и се съхрани като дух, и ще пламне душата ти во веки веков...

— Пръждосвай се по дяволите — каза Пьотр Василиев и стана. — Мислех, че от миналата година си поумнял, пък ти — по-лошо...

Поклащайки се, старецът излезе от магазина на терасата; това обезпокои Александър и той попита учудено и бързо:

— Отиваш ли си? Ами... как тъй?

Но благодущният Лукиан намигна успокоително и рече:

— Нищо... нищо...

Тогава Александър се нахвърли на него:

— Ето и ти, радетелю земни, също сееш скверни думи, а — какъв смисъл? Е да — трикратно алилуя, е да — удвоено...

Лукиан му се усмихна и също отиде на терасата, а той се обърна към продавача и каза уверено:

— Не могат да понасят моя дух, не могат! Изчезват яко дим от лицето на огъня...

Продавачът го погледна изпод вежди и отвърна сухо:

— Аз тези работи не ги проумявам.

Човекът като че ли се смути, нахлупи си калпака и измърмори:

— Че как може да не ги проумяваш? Това са такива работи... те искат да ги проумяваме...

Поседя малко мълчаливо, навел глава; после го извикаха старците и тримата си отидоха, без да се сбогуват.

Този човек пламна пред мене, подобно на огън в нощта, погоря ярко и угасна, като ме накара да почувствувам някаква правда в неговото отричане на живота.

Вечерта, издебнал сгодено време, с жар разказах за него на старши майстора в иконописната работилница, тихия и любезен Иван Ларионович; той ме изслуша и ми обясни:

— Бегун трябва да е, има такива сектари — нищо не признават.

— Ами как живеят?

— В бягство живеят, непрекъснато се скитат по земята, затова им е дадено името — бегуни. Земята и всичко отнасящо се към нея са ни чужди, казват те, а полицията ги смята опасни и ги преследва...

Макар че животът ми бе тежък, не можех да разбера: как е възможно да се бяга от всичко? В живота, който ме заобикаляше по това време, имаше много интересни, скъпи за мене неща и скоро Александър Василиев избледня в паметта ми.

Ала от време на време, в трудни моменти, той се явяваше пред мене: върви през полето, по сивия друм, към гората, отмята шапката си с конвулсивно движение на бялата си, несвикнала на работа ръка и бърбори:

— Аз вървя по правилен път, аз нищо не приемам! Връзките скъсай...

Заедно с него си спомнях баща си, както го беше сънувала баба: с орехова тояжка в ръката, а подире му тича пъстро куче и клати език...

Иконописната работилница се помещаваше в две стаи на голяма, до половината зидана къща; едната стая имаше три прозореца към двора и два — към градината; другата един прозорец към градината и един към улицата. Прозорците са малки, квадратни, стъклата им, шарени от старост, неохотно пропускат в работилницата оскъдната, разсеяна светлина на зимните дни.

Двете стаи са гъсто натъпкани с маси, на всяка маса работи приведен иконописец, на някои — по двама. От тавана се спускат на въженца стъклени кълба; напълнени с вода, те събират светлината на лампата и я отразяват върху квадратната дъска на иконата като бял, студен лъч.

В работилницата е горещо и задушно; работят двадесетина души „зографи“ от Палех, Холуй и Мстъора; всички са с басмени ризи с разкопчани яки, по дюшеклъчени гащи, боси или с лапатари. Над главите на майсторите се разстила сивосинкава пелена от изгоряла махорка, висне тежка миризма на безир, лак и развалени яйца. Бавно, като смола, се лее тъжна владимирска песен:

*Какви безсрамни са станали днес хората
пред хората момче девойче прелъсти...*

Пят и други песни, пак тъжни, но тази — най-често. Нейната привлечена мелодия не пречи да мислиш, не пречи да движиш тънката четчица от хермелинови косми по рисунката на иконата, да багриш диплите на „одеянието“ и да поставяш върху костеливите лица на светците тънките бръчици на страданието. Под прозорците чука с чукчето си гравьорът Гоголев — стар пияница с огромен син нос; в ленивата струя на песента непрекъснато се вмесва сухото чукане на чука — сякаш червей прояжда дърво.

Иконописът не увлича никого; някакъв лош мъдрец е раздробил работата на дълъг низ действия, лишени от красота, неспособни да събудят любов към работата, интерес към нея. Кривогледият дърводелец Панфил, зъл и язвителен, носи рендосаните от него и слепени кипарисови и липови дъски с различна големина; туберкулозният младеж Давидов ги грундира; другарят му Сорокин нанася „левкаса“ — основната боя; Миляшин прекопирва с молив рисуњка на оригинала; старият Гоголев позлатява и гравира винетки върху златото; майсторите по одеянието рисуват пейзажа и одеждите на иконата, след това тя, без лице и без ръце, стои до стената и чака работата на иконописците, които изографисват образа.

Много неприятно е да гледаш големите икони за иконостаси и олтарни двери, когато стоят до стената без лице, без ръце и крака — само металните обковки или броните и късичките ризки на архангелите. От тези пъстро изрисувани дъски вее мъртвило; липсва онова, което трябва да ги оживи, но то сякаш вече е съществувало и по чудо е изчезнало, като е оставило само тежките си обковки.

Когато „телцето“ е нарисувано от иконописеца на лицата, иконата се предава на майстора, който покрива с „глед“ релефните винетки; надписите се пишат пак от специален майстор, а лака слага лично управителят на работилницата Иван Ларионич, кротък човек.

Той има сиво лице, брадичката му е също сива, от тънки свилени косми, сивите му очи са някак особено дълбоки и печални. Усмивка се хубаво, ала на него не можеш да му се усмихнеш, стеснително ти е някак си. Прилича на иконата на Симеон Стълпник — също така сух и мършав е и неподвижните му очи гледат също тъй отвлечено някъде в далечината, през хората и стените.

Няколко дни след като бях постъпил в работилницата, майсторът по хоругвите, донският казак Капендюхин, хубав и много силен човек, си дойде пиан и здраво стиснал зъби, присвил сладникавите си женски очи, започна мълчаливо да бие всички с железните се пестници. Невисок, строен, той тичаше из работилницата като котарак между плъхове в изба: слисаните хора се криеха от него по ъглите и оттам си викаха един на друг:

— Удряй!

Иконописецът по лицата Евгений Ситанов успя да замае разлуделия се побойник, като го удари със столче по главата. Казакът

седна на пода и в миг го повалиха и вързаха с кърпи за лице, а той взе да ги гризе и къса със зъби на звяр. Тогава се вбеси Евгений — рипна на една маса и като притисна лакти до хълбоците си, пригответи се да скочи върху казака; висок, як, той неизбежно щеше да смачка със своя скок гръдния кош на Капендюхин, но в този момент до него изникна Ларионич с палто и калпак, закани се с пръст на Ситанов и каза на майсторите тихо и делово:

— Изнесете го в пруста, да изтрезнее...

Извлякоха казака от работилницата, подредиха масите и столовете и пак се заловиха за работа, като си подхвърляха кратки забележки за силата на другаря си и предричаха, че някой ден ще го убият при сбиване.

— Мъчно ще го убият — каза Ситанов много спокойно, както се говори за нещо добре познато.

Аз гледах Ларионич и смаян си мислех; защо тези силни, буйни хора тъй лесно му се покоряват?

Той показваше на всички как трябва да работят, дори най-добрите майстори на драго сърце слушаха съветите му; а Капендюхин учеше повече и по-словоохотливо от другите.

— Ти, Капендюхин, се наричаш живописец, това значи, че трябва да рисуваш живо, по италиански маниер. Живописца с блажни бои иска единство на топлите тонове, а пък ти ето че си сложил премного бяла боя и очите на Богородица са станали студени, зимни. Бузките са нарисувани румени като ябълки, а очите са им чужди. Пък и турени са неточно — едното е погледнало към носа, другото е бутнато към слепоочието и лицето станало не свято-чисто, а хитро, земно. Не мислиш ти за работата си, Капендюхин.

Казакът слуша, криви лице, после се усмихва безсрамно с женските си очи и казва с приятен глас, малко дрезгав от пианство:

— Ех, Ива-а-н Ларионич, бащице — не е това за мен работа. Аз съм роден музикант, а ме искат монах!

— С усърдие всяка работа може да се надмогне.

— Не, какво съм аз? За мен е кочияш да съм, па с вихрена тройка, ех...

И издал адамовата си ябълка, буйно подема:

*Ех, ще впрее-егна вихър тройка,
коне кестеняви,
па ще литна в нощта мразовита
право при свидна изгора!*

Иван Ларионович се усмихва покорно, намества очилата на сивия си, печален нос и се отстранява, а десетина гласа дружно подхващат песента, сливат се в мощен поток и сякаш вдигнали във въздуха цялата работилница, с отмерени тласъци я люлеят.

*Че конете сами знаят
либе де живее...*

Престанал да отделя жълтъците на яйцата, с по една черупка в ръцете, ученикът Пашка Одинцов приглася с великолепен дискант.

Опиянени от звуците, всички се прехласват, всички дишат с една гръд, живеят с едно чувство и под око наблюдават казака. Когато той пееше, работилницата го признаваше за свой властелин; всички се устремяваха към него и следяха широките му ръкомахания — той разперваше ръцете си, като че ли се готвеше да литне. Сигурен съм, че ако внезапно прекъснеше песента и викнеше: „Троши, чупи всичко!“ — всички, дори и най-солидните майстори, за няколко минути биха направили работилницата на трески.

Пееше рядко, ала властта на буйните му песни бе винаги еднакво замайваща и победна; колкото и мрачно да бе настроението на хората, той ги въодушевяваше и разпалваше, всички се напрягаха и в жарко сливане на силите се превръщаха в могъщ орган.

В мене тези песни будеха парещо чувство на завист към певеца, към неговата красива власт над хората; нещо ужасно вълнуващо нахлуваше в сърцето ми и го разширяваше до болка, искаше ми се да плача и да викам на пеещите хора:

„Обичам ви!“

Туберкулозният, жълт Давидов, целият обрасъл с кичури косми, също отваряше уста и странно заприличваше на току-що излюпено

гардже.

Весели, буйни песни се пееха само тогава, когато ги запяваше казакът, а по-често пееха унили и разлети за „безсрамните хора“, „А когато край гора-горица“ и за смъртта на Александър I: „Кога тръгна наш Лександра войската да си прегледа“.

Понякога по предложение на Жихарев, най-добрия иконописец по лицата в нашата работилница, правеха опит да пеят нещо църковно, ала това рядко излизаше сполучливо. Жихарев винаги се мъчеше да постигне някаква особена хармоничност, ясна само на него самия, и на всички пречеше да пеят.

Той беше човек на около четиридесет и пет години, слаб, плешив, с полувенец от черна, циганска къдрава коса, с дебели черни вежди, като мустаци. Острата гъста брадичка разхубавяваше много неговото изящно и мургаво, неруско лице, но под гърбавия му нос стърчаха твърди мустаци, излишни при неговите вежди. Сините му очи бяха различни: лявото — явно по-голямо от дясното.

— Пашка! — викаше той с теноров глас на другаря ми, ученика. — Я подкарай: „Хвалете!“ Народе, слушай!

Пашка избърсваше ръце в престилката си и започваше:

— „Хва-алете...“

— „... и-името господне“ — подемаха няколко гласа, а Жихарев тревожно викаше:

— Евгений — по-ниско! Пусни гласа си в самите недра на душата...

Ситанов зове глухо, сякаш бие бъчва:

— „Р-раби божи...“

— Не така-а! Тук трябва тъй да се изпее, че земята да се разтърси и вратите и прозорците сами да се разтворят!

Жихарев целият се гърчи в странна възбуда, чудноватите му вежди сноват нагоре-надолу по челото, гласът му прекъсва, а пръстите му свирят на невидими гусли.

— Раби божи — разбираш ли? — многозначително казва той. — Това трябва да се почувствува до ядката, през цялата люспа. Р-раби, хвалете господа! Как може вие, живи хора, да не го разбирате?

— Това ние никога не можем да го постигнем, както знаете — казва Ситанов вежливо.

— Абе да оставим!

Жихарев обидено се залавя за работа. Той е най-добрият майстор, може да рисува лица по византийски, по френски и „живописния“, по италиански маниер. Когато приема поръчки за иконостаси, Ларионич се съветва с него — той е тънък познавач на иконописните оригинали, всички скъпи копия на чудотворните икони — Фьодоровската, Смоленската, Казанската и други — минават през неговите ръце. Но като се рови в оригиналите, той роптае високо:

— Вързали са ни тези пусти първообрази... Правичката да си кажем: вързали са ни!...

Въпреки важното си положение в работилницата той е по-малко надменен от другите, отнася се любезно към учениците — към мене и към Павел, и иска да ни научи на занаята — с това не се занимава никой друг освен него.

Той мъчно може да бъде разбран; изобщо — тъжен човек, понякога по цяла седмица работи мълчаливо, като ням; гледа всички учудено и чуждо, сякаш за пръв път вижда хората, които познава. И макар че много обича пеенето, през тези дни не пее и дори като че ли не чува песните. Всички го наблюдават и си намигат към него. Той се е привел над полегато поставената икона, дъската ѝ стои в скута му, средата ѝ се опира на ръба на масата, тънката му четка грижливо изписва мрачното, затворено лице, самият той също е мрачен и затворен.

Внезапно заговаря ясно и обидено:

— Предтеча — какво значи това? Течъ по старому значи — вървя. Предтеча е предходник, а не нещо друго...

В работилницата става тихо, всички гледат под око Жихарев и се подсмиват, а в тишината звучат странни думи;

— Него трябва да го рисуваме не с овча кожа, а с крила...

— С кого говориш? — питат го.

Той мълчи, не чува въпроса или пък не желае да отговори, после — отново в изпълнената с очакване тишина се отронват думите му:

— Житията трябва да се знаят, а кой ги знае житията? Какво знаем ние? Живеем без криле... Къде е душата? Душата къде е? Първообразчета — да! — Има. А сърце — няма...

Тези гласно изречени мисли пораждат у всички, освен у Ситанов, подигравателни усмивки; почти винаги някой пошепва злорадо:

— В събота ще се запие...

Дългият, мършав Ситанов, младеж на двадесет и две години, с кръгло лице, без мустаци и вежди, печално и сериозно гледа в ъгъла.

Помня, след като свърши копието на Фьодоровската божа майка, струва ми се за Кунгур, Жихарев тури иконата на масата и каза високо, развълнувано:

— Завършена е майчицата! Яко чаша си ти — чаша бездънна, в която ще рухнат сега горчивите, сърдечни сълзи на света човешки...

И като метна на раменете си нечие палто, отиде в кръчмата. Младежите се разсмяха, засвиркаха; по-възрастните завистливо въздъхнаха след него, а Ситанов пристъпи до произведението му, погледна го внимателно и обясни:

— Разбира се, че ще се запие, защото му е жал да предаде работата си. Тази жалост не е достъпна за всички...

Пиянството на Жихарев започваше всякога в събота. Това като че ли не беше обикновената болест на работник-алкохолик; започваше така: сутринта той написваше писъмце и го изпращаше някъде по Павел, а преди обед казваше на Ларионич:

— Днес отивам на баня!

— За дълго ли?

— Е, господи...

— Ама моля ти се, най-късно до вторник!

Жихарев кимваше утвърдително с голия си череп, веждите му трепваха.

Дошъл си от баня, той се обличаше като франт, слагаше си бял нагръдник, кърпа на врата, спускаше над атлазената си жилетка дълга сребърна верижка и заминаваше мълчаливо, като заръчваше на мене и на Павел:

— За довечера разтребете работилницата по-хубаво; голямата маса да се измие и изтърка!

Настроението на всички ставаше празнично, всички се стягаха, четкаха, отиваха завчас на баня, вечеряха набързо; след вечеря идваше Жихарев с кесии мезета, бира и водка, а след него — една жена, почти уродливо едра във всичките си измерения. Висока беше към два метра, всички наши столове и столчета ставаха пред нея малки като играчки, дори дългият Ситанов изглеждаше момче до нея. Тя е много стройна, но гърдите ѝ се издигат като хълм към брадичката, движенията ѝ са бавни, несръчни. Надхвърлила е четиридесет години, ала кръглото ѝ,

неподвижно лице, с огромни конски очи, е свежо и гладко, малката ѝ уста е сякаш нарисувана, като у евтина кукла. С усмивка буташе на всички широката си, топла длан и говореше излишни думи:

— Здравейте. Студено е днес. Колко тежко мирише у вас. На боя мирише. Здравейте.

Приятно е да я гледаш — спокойна и силна като голяма пълноводна река, но в-думите ѝ има нещо сънотворно, всички те са ненужни и уморяват. Преди да изрече дума, тя се надуваше и още повече заобляше почти пурпурните си бузи.

Младежите се похилкват и шушукат:

— Ей, че великан!

— Камбанария!

Свила малките си уста, с ръце под гърдите, тя сяда до сложената маса, при самовара, и гледа всички поред с добрия поглед на конските си очи.

Всички се отнасят към нея с уважение, младите дори малко се плашат от нея — гледа момчето с жадни очи това едро тяло, ала когато погледът му срещне нейния плътно обгръщащ взор — момчето смутено свежда очите си. Жихарев също е вежлив към гостенката си, говори ѝ на „вие“, нарича я кумичка и когато я черпи, покланя ѝ се ниско.

— Ама не се безпокойте — сладко провлича тя, — какъв неспокоен сте наистина!

Самата тя живее, без да бърза, ръцете и се движат само от лактите до китките, а лактите ѝ са здраво притиснати до хълбоците. От нея лъха спиртна миризма на горещ хляб.

Заеквайки от възторг, старият Гоголев хвали хубостта на жената — сякаш псалт пее акатист, тя слуша с благосклонна усмивка, а когато той оплете думите, тя говори за себе си:

— А като мома не бяхме никак хубава, всичко това от женския живот го придобихме. Към трийсет години станахме такава забележителна, че дори и дворяни се интересуваха, един околийски предводител ни беше обещал каляска с чифт коне...

Капендюхин, пийнал, разчорлен, я гледа с ненавистен поглед и пита грубо:

— Това — за какво именно го беше обещал?

— Заради нашата любов, то се знай — обяснява гостенката.

— Любов — мънка Капендюхин смутено, — каква ти любов?

— Вие, такъв прекрасен левент, много добре знаете любовта — казва жената просто.

Работилницата се тресе от смях, а Ситанов мърмори на Капендюхин:

— Глупачка, ако не по-лошо! Такава можеш да обичаш само от преголяма мъка, както е известно на всички...

Той бледнее от ракията, по слепите му очи като перли е избила пот, умните му очи тревожно блестят. А старият Гоголев поклаща уродливия си нос, избърсва с пръсти сълзите от очите си и пита:

— Колко дечица си имала?

— Дете имахме едно...

Над масата виси лампа, зад ъгъла на печката — друга. Те дават малко светлина, в ъглите на работилницата са се събрали гъсти сенки, откъдето гледат недорисуваните, обезглавени фигури. В гладките сиви петна на мястото на ръцете и главите се мержелее нещо зловещо; повече от всякога ми се струва, че телата на светците тайнствено са изчезнали от пъстрите одежди, от тази изба. Стъклените кълба са вдигнати чак до тавана, висят там на куките в облаче дим и блещукат синкаво.

Жихарев неспокойно обикаля масата, кани всички да ядат и пият, голият му череп се навежда ту към този, ту към онзи, тънките му пръсти непрекъснато играят. Той е отслабнал, хищният му нос е станал по-остър; когато стои ребром към светлината, върху страната му ляга черна сянка от носа.

— Пийте, яжте, приятели — казва със звънлив тенор.

А жената пее свойски:

— Защо си правите труд, куме? Всеки си има ръка, има си апетит, никой не може да яде повече, отколкото му се яде!

— Отпочивай си, народе! — възбудено вика Жихарев. — Приятели мои, всички ние сме раби божи, хайде да изпеем „Хвалете името“...

Пеенето не върви; вече всички са се отпуснали, опили от яденето и от водката. В ръцете на Капендюхин се появява хармоника, младият Виктор Салаутин, черен и сериозен като вранче, е взел дайретото, движи пръст по опънатата кожа, кожата глухо бумти, буйно дрънкат звънчетата.

— Р-руската! — командува Жихарев. — Кумичке, моля!

— Ах — въздъхва жената и става, — колко сте неспокоен!

Излиза на свободното място и застава там здраво, като параклис. Облечена е с широка кафява пола и жълта батистена блуза, с алена кърпа на главата.

Лудешки вие хармониката, звънтят камбанките й, дрънкат звънчетата, кожата на дайрето издава тежък, глухо въздишащ звук, неприятно е да слушаш това — сякаш човек се е побъркал и като пъшка и ридае, блъска чело в стената.

Жихарев не може да играе, той просто ситни с крака и потропва с токовете на силно лъснатите си ботуши, подскача като козел и все не в такт с увличащата музика. Краката му са като чужди, тялото му грозно се кълчи, той се мята като оса в паяжина или риба в мрежа — това е тъжно. Но всички, дори и пияните, внимателно гледат гърченето му, всички мълчаливо наблюдават лицето и ръцете му. Лицето на Жихарев изумително играе, става ту ласкаво и смутено, ту внезапно гордо и — сурово се въси; ето че той се учуди от нещо, ахна, затвори за миг очи, а като ги отвори, стана печален. Стиснал юмруци, промъква се към жената и неочаквано ударил крак, падна на колене пред нея, широко разперил ръце, вдигнал вежди, сърдечно усмихнат. Тя го гледа отгоре надолу с блакосклонна усмивка и спокойно го предупреждава:

— Ще се изморите, куме!

Тя се опитва нежно да притвори очи, ала тези очи, големи като пендари, не се затварят и сбърчено, лицето й добива неприятно изражение.

Тя също не може да танцува, само бавно люлее огромното си тяло и безшумно го мести от място на място. В лявата си ръка държи кърпа и лениво помахва с нея; дясната й ръка е опряна на хълбока — това я прави да прилича на огромна кана.

А Жихарев обикаля тази каменна жена и противоречиво мени лицето си — струва ти се, че играят не един, а десет души, всичките различни: един — тих и покорен; друг — сърдит, вдъхващ страх; трети — самият той се бои от нещо и като охка тихичко, иска незабелязано да избяга от едрата, неприятна жена. Ето че се появи още един — озъбен, конвулсивно се превива като ранено куче. Този скучен, грозен танц поражда у мене тежко униние, буди лоши спомени за войниците, перачките и готвачките, за кучешките сватби.

В паметта ми изплуват тихите думи на Сидоров:

„В това нещо всички лъжат, то затуй е такова нещо, че всичките ги е срам, никой никого не обича, а просто — игра...“

Не искам да вярвам, че „всички лъжат в това нещо“ — ами тогава Кралица Марго? И Жихарев не лъже, разбира се. Зная, че Ситанов е обикнал „флърца“, а тя го е заразила със срамна болест, но той не я бие за това, както го съветват другарите му, а ѝ е взел под наем стая, лекува я и винаги говори за нея някак особено топло и смутено.

Едрата жена непрекъснато се клати, като се усмихва безжизнено, и от време на време размахва кърпичката; Жихарев конвулсивно подскача около нея, аз гледам и си мисля: нима Ева, която е измамила бога, е приличала на този кон? В мене се поражда чувство на омраза към нея.

Безликите икони гледат от тъмните стени, до стъклата на прозорците се е прилепила тъмна нощ. Лампите горят мъждиво в задухата на работилницата; вслушвам се и — сред тежкия тропот и шума от гласовете се отделя бързото падане на капките вода от медния умивалник във ведрото с помията.

Колко различно е всичко това от живота, за който съм чел в книгите. Ужасно различно. Ето че най-послед на всички дотегна. Капендюхин бута хармониката в ръцете на Салаутин и вика:

— Карай! С пълна пара!

Той танцува като Ванка Циганина — сякаш лети във въздуха; после въодушевено и изкусно танцуват Павел Одинцов, Сорокин; туберкулозният Давидов също мести крака по пода и кашля от праха, дима, силната миризма на водка и пушен салам, който винаги дъха на щавена кожа.

Играят, пеят, викат, но всеки помни, че се весели, и всички като че ли държат изпит един пред друг — изпит за ловкост и неуморност.

Пийналият Ситанов пита ту този, ту онзи:

— Мигар може да се обича такава жена, а?

Изглежда, че ей сега ще заплаче.

Ларионич понадига остриите кости на раменете си и му отговаря:

— Жена като жена — какво искаш?

Онези, за които говорят, незабелязано са изчезнали. Жихарев ще дойде в работилницата след два-три дни, ще отиде на баня и около две седмици ще работи в своя кът мълчаливо, важен, чужд на всички.

— Отидоха ли си? — пита Ситанов сам себе си и оглежда работилницата с тъжни синкавосиви очи. Лицето му е грозно, някак старческо, ала очите са ясни и добри.

Ситанов се отнася към мене приятелски — това дължа на дебелата тетрадка, в която имам записани стихове. Той не вярва в бога, но много мъчно е да се разбере — кой в работилницата освен Ларионич обича бога и вярва в него: всички говорят за него лекомислено, подигравателно, така, както обичат да говорят за господарката. И все пак, когато сядат да обядват и да вечерят, всички се кръстят, когато си лягат да спят — молят се, в празник ходят на църква.

Ситанов не прави нищо от това и го смятат безбожник.

— Няма бог — казва той.

— Ами откъде е произлязло всичко?

— Не зная...

Когато го попитах: как може да няма бог? — той ми обясни:

— Виждаш ли: бог е висина!

И вдигна над главата си дългата ръка, а после я спусна на седемдесет-осемдесет сантиметра от пода и каза:

— Човекът е низост! Така ли е? А казано е: „Човекът е създаден по образ и подобие божие“, както знаеш! А на какво прилича Гоголев?

Това ме оборва: нечистият и пиян старец Гоголев, въпреки възрастта си, върши греха на Онан; спомням си вятския войник, Ермохин, бабината сестра — какво богоподобно има в тях?

— Хората са свини, както се знае — казва Ситанов и веднага почва да ме утешава:

— Нищо, Максимич, има и добри, има!

С него беше леко, просто. Когато не знаеше нещо, откровено казваше:

— Не зная, не съм мислил за това!

Това също бе необикновено: преди да го срещна, бях виждал само хора, които всичко знаеха, за всичко говореха.

Чудно ми беше, когато виждах в тетрадката му, покрай хубавите стихове, които вълнуваха душата, множество мръсни стихотворения, будещи само срам. Когато му говорех за Пушкин, той ми сочеше „Гаврилиадата“, преписана в тетрадката му...

— Какво е Пушкин? Просто — шегаджия, а виж, Бенедиктов — той, Максимич, заслужава внимание!

И затворил очи, тихичко декламираше:

*О, ето на жена прекрасна
очарователната гръд...*

И, кой знае защо, особено наблягаше на три реда, като ги казваше с горда радост:

*Ала не би могъл и орлов взор
през този пламнал жар заслон
да мине — и във сърцето да проникне...*

— Разбираш ли?

Беше ми много неудобно да призная, че не разбирам на какво се радва.

Задълженията ми в работилницата бяха доста прости: сутрин, когато още всички спят, аз трябваше да приготвя самовара за майсторите, а докато те пиеха чай в кухнята, ние с Павел разтребвахме работилницата и отделяхме за боите жълтъците от белтъците, след това отивах на дюкяна. Вечер ме караха да стривам бои и „да се вглеждам в занаята“. Отначало аз „се вглеждах“ с голям интерес, но скоро разбрах, че почти всички заети с този раздробен на късове занаят, не го обичат и страдат от мъчителна скука.

Вечерите ми бяха свободни, аз разказвах на хората за живота на парахода, разказвах им разни истории от книгите и без да усетя, заех в работилницата някакво особено място — на разказвач и четец.

Скоро разбрах, че всички тези хора са виждали и знаят по-малко от мене; почти всеки от тях от дете е бил затворен в тясната клетка на занаята и оттогава стои в нея. От цялата работилница само Жихарев бе ходил в Москва, за която говореше внушително и мрачно:

— Москва на сълзи не вярва, там трябва да си отваряш очите!

Всички останали бяха ходили само в Шуй и Владимир; когато говореха за Казан, питаха ме:

— Ами там има ли много руси? И църкви ли има?

За тях Перм беше в Сибир; те не вярваха, че Сибир се намира оттатък Урал.

— Абе уралските бели риби и есетрите оттам ли ги докарват, от Каспийско море? Значи — Урал е на морето!

Понякога ми се струваше, че се подиграват с мене, като твърдят, че Англия се намирала накрай света, а Бонапарт произхождал от калужките дворяни. Когато им разказвах за неща, които сам бях виждал, те много-много не ми вярваха, но всички обичаха страшните приказки, заплетените истории; дори възрастните явно предпочитаха измислицата пред истината; добре виждах, че колкото по-невероятни са събитията, колкото повече фантазия има в разказа, толкова по-внимателно ме слушат хората. Изобщо действителността не ги

интересуваше и всички мечтателно надзъртаха в бъдещето, като не искаха да виждат бедността и грозотата на настоящето.

Това ме учудваше още повече, понеже вече доста остро чувствах противоречието между живота и книгата; ето пред мене живи хора, а в книгите няма такива: няма ги Смурий, огняря Яков, бегуна Александър Василиев, Жихарев, перачката Наталия...

В сандъка на Давидов се намериха изпокъсани разкази от Голицински, „Иван Вижигин“ на Булгарин, едно томче от барон Брамбеус; аз прочетох всичко това на глас и то се хареса на всички, а Ларионич каза:

— Четенето отпъжда кавгите и врявата — това е хубаво!

Започнах ревностно да търся книги, намирах и почти всяка вечер четях. Това бяха хубави вечери; в работилницата е тихо, както нощем, над масите висят стъклени кълба — бели, студени звезди, лъчите им осветяват рошави и плешиви глави, сведени над масите; виждам спокойни, унесени лица, понякога прозвучава възглас за похвала на автора или героя на книгата. Внимателни и кротки, хората не приличат на себе си през тази часове; аз много ги обичам, и те също се отнасят добре към мене; чувствах се на мястото си.

— С книгите при нас стана, както през пролетта, когато извадят зимните рамки и за пръв път разтворят прозорците на воля — каза веднъж Ситанов.

Трудно беше да намираме книги; не ни идваше наум да се запишем в библиотека, но аз все пак съумявах някак да набавям книжки, като ги изпросвах отвсякъде като милостиня. Веднъж началникът на пожарната команда ми даде един том от Лермонтов и тогава почувствах силата на поезията, могъщото ѝ влияние върху хората.

Помня, още от първите редове на „Демон“ Ситанов погледна книгата, после — лицето ми, остави четката на масата и като мушна дългите си ръце между коленете, заклати се усмихнат. Столът под него заскърца.

— По-тихо, братлета — каза Ларионич, остави и той работата си и се приближи до масата на Ситанов, където четях.

Поемата ме вълнуваше мъчително и сладко, гласът ми пресекваше, не виждах добре редовете на стиховете, сълзи пълнеха очите ми. Ала още повече ме вълнуваше глухото, предпазливо

движение в работилницата, цялата тя бавно пъплеше и сякаш магнит привличаше хората към мене. Когато свърших първата част, почти всички стояха около масата, плътно притиснати един до друг, прегърнати, чумереха се и се усмихваха.

— Чети, чети — каза Жихарев и наведе главата ми над книгата.

Аз свърших книгата, той я взе, погледна заглавната ѝ страница, мушна я под мишницата си и заяви:

— Това трябва да се прочете още веднъж! Утре пак ще я прочетеш. Аз ще прибера книгата.

Отиде, заключи Лермонтов в чекмеджето на масата си и се залови за работа. В работилницата бе тихо, хората внимателно се разотиваха по масите си; Ситанов се приближи до прозореца, опря чело до стъклото и замря, а Жихарев, отново оставил четката, каза със строг глас:

— Виж, това е житие, раби божи... да!

Понадигна рамене, сви глава и продължи:

— Деймона аз мога даже да го нарисувам: в тяло — черен и космат, крилата му огненочервени — миний, а лицето, ръцете и нозете му — синкавобели, да речем, като сняг на месечина.

Чак до вечеря той се въртя на столчето си неспокойно и необичайно за него, движеше пръсти и говореше неясно за демона, за жените и за Ева, за рая и за това как са сгрешили светците.

— Всичко туй е истина! — твърдеше той. — Щом светците грешат с грешни жени, то се знай, демона го блазни да съгреши с чиста душа...

Слушаха го мълчаливо; навярно на всички, както и на мене, не им се приказваше. Работеха без сърце и поглеждаха към часовника, а когато удари девет, те дружно оставиха работата си.

Ситанов и Жихарев излязоха на двора и аз отидох с тях. Там Ситанов каза, като гледаше звездите:

*В простора хвърлени, се скитат
керваните от светила... —*

това не можеш да го измислиш!

— Никакви думи не помня — забеляза Жихарев, потрепервайки от острия студ. — Нищо не помня, а него го виждам! Чудно е — човек да ни накара дявола да съжалим? Нали ти е жал за него, а?

— Жал ми е — съгласи се Ситанов.

— Ето какво значи — човек! — незабравимо възкликна Жихарев.

В пруста той ме предупреди:

— Ти, Максимич, не казвай никому в магазина за тази книга; тя, не ще и дума, е забранена!

Зарадвах се: ето, значи, за какви книги ме е питал свещеникът на изповедта!

Вечеряха мудро, без обикновения шум и глъч, като че ли на всички се бе случило нещо важно, за което трябваше напрегнато да се помисли. А след вечеря, когато всички си легнаха, Жихарев извади книгата и ми каза:

— Я прочети това още веднъж! По-бавно, не бързай...

Няколко души мълчаливо станаха от леглата си, дойдоха при масата и насядаха около нея съблечени, подвили крака.

И пак, когато свърших четенето, Жихарев каза, като потропваше с пръсти по масата:

— Това е житие! Ах, демоне, демоне... виж ти, братко, а?

Ситанов се надвеси през рамото ми, прочете нещо, засмя се и каза:

— Ще си я препиша в тетрадката...

Жихарев стана и понесе книгата към масата си, но се спря и внезапно заговори обидено, с потрепващ глас:

— Живеем като слепи палета, не знаем кое за какво е — и на бога, и на демона непотребни! Какви раби божи сме. Йов е раб, а сам господ е говорил с него! Също и с Мойсей! На Мойсей дори името е дал той: Мой сей, значи — божи човек. А ние чии сме?...

Заклучи книгата и започна да се облича, като попита Ситанов:

— Ще дойдеш ли в кръчмата?

— Ще ида при моята — тихо отвърна Ситанов.

Когато те излязоха, легнах на пода при вратата, до Павел Одинцов. Той дълго се въртя, сумтя и изведнъж тихичко заплака.

— Какво ти е?

— Много ми е жал за всички — каза той, — та четвърта година живея с тях, познавам ги всичките...

На мене също ми беше мъчно за тези хора; ние дълго не заспахме и шепнешком приказвахме за тях, като откривахме у всекиго добри, хубави черти и във всички по нещо, което още повече засилваше детинската ни жал.

Ние с Павел Одинцов се разбирахме много добре; по-късно той стана добър майстор, но не за дълго — към тридесет години почна диво да пие, после го срещнах на Хитровия пазар в Москва като босяк и неотдавна научих, че умрял през време на тифуса. Ужас ме обзема, като си спомня колко добри хора загинаха глупаво през мое време! Всички хора се похабяват и — умират, това е естествено; но никъде те не се похабяват тъй страшно бързо, така безсмислено, както у нас, в Русия...

Тогава той беше хлапак с обла глава, една-две години по-голям от мене; чевръст, умничък и честен, даровит; добре рисуваше птици, котки и кучета и необикновено умело правеше карикатури на майсторите, като ги изобразяваше винаги пернати. Ситанов — като тъжен дъждосвирец на един крак, Жихарев — като петел с откъснат гребен, без перушина на темето, болния Давидов — като тревожна попадийка. Но най-добре му се удаваше старият гравьор Гоголев, като прилеп с големи уши, с иронична човка и малки крачета с по шест нокътя на всяко. От кръглото, тъмно лице гледаха белите кръгчета на очите, зениците приличаха на зърна леща и бяха поставени напреки на очите — това придаваше на лицето живо и много гнусно изражение.

Майсторите не се обиждаха, когато Павел им показваше карикатурите, но карикатурата на Гоголев правеше на всички неприятно впечатление и строго съветваха художника:

— Я по-добре я скъсай, че ще я види старецът и ще те смаже от бой!

Мръсен и прогнил, вечно пиян, старецът беше досадно благочестив, неизтощимо зъл и клеветеше цялата работилница пред продавача, когото господарката възнамеряваше да ожени за своята племенница и който поради това вече се чувствуваше господар на цялата къща и на хората. Работилницата го мразеше, но се страхуваше от него, затова се страхуваше и от Гоголев.

Павел бясно и всякак тормозеше гравьора, сякаш си бе поставил за цел да не дава на Гоголев нито минута покой. Аз също му помагах според силите си в това, работилницата се забавляваше с нашите немирства, почти винаги безмилостно груби, но ни предупреждаваха:

— Ще си изпатите, момчета! Ще ви изгони Кузка-бръмбарчето!

Кузка-бръмбарчето е прякорът на продавача, даден му от работилницата.

Предупрежденията не ни плашеха, ние боядисвахме лицето на заспалия гравьор; веднъж, когато спеше пиян, позлатихме носа му и той два-три дни не можа да изчисти златото от дупките на порестия си нос. Ала всеки път, когато успеехме да ядосаме стареца, аз си спомнях парахода, малкия вятски войник и ми ставаше тежко на душата. Въпреки възрастта си Гоголев беше все пак толкова силен, че често ни натупваше, нападнал ни неочаквано; ще ни набие, а после ще се оплаче на господарката.

Тя — също пияна всеки ден и поради това винаги добра и весела — се мъчеше да ни сплаши, тропаше с отеклите си ръце по масата и викаше:

— Пак ли вилнеете, дяволи? Той е старичък, трябва да го зачитате! Кой му е налял в чашата фотоген вместо ракия?

— Ние...

Господарката се чудеше:

— Ах, божичко, пък още и признават! Ах, проклетници... Старците трябва да се уважават!

Тя ни пъдеше, а вечерта се оплакваше на продавача и той ми казваше сърдито:

— Ама как може: книжки четеш, дори светото писание и — такива лудории, а? Внимавай, брат!

Господарката беше самотна и трогателно жалка; често пъти ще се напие с плодов ликьор, ще седне до прозореца и — пее:

*Не ще пожали никой мене,
на никого не му е жал,
тъгата ми не знае никой,
кому да кажа таз печал.*

И като хлипа, провлича с треперлив старчески глас:

— Ю-у-у...

Веднъж я видях как дойде при стълбата с гърне варено мляко в ръцете, но ненадейно краката ѝ се подвиха, тя седна и се понесе надолу по стълбата, като се тръскаше тежко от стъпало на стъпало и не изпускаше гърнето от ръцете си. Млякото се изплискваше по роклята ѝ, а тя, протегнала ръце, ядосано викаше на гърнето:

— Какво правиш, върколако? Къде отиваш?

Не дебела, но отпуснато мека, тя приличаше на стара котка, която вече не може да хваща мишки, а натежала от ситост, само мърка и сладко си спомня за своите победи и удоволствия.

— Ето — казваше Ситанов, като се мръщеше замислено, — имаше голямо предприятие, хубава работилница, залягаше за това предприятие умен човек, а сега всичко отива на вятъра, всичко ще влезе в лапите на Кузка! Работихме, работихме, ама всичко било за чужд, байно! Помислиш за това и току в тиквата ти се скъса някаква пружинка — нищо не ти се ще, да вземеш да плюеш на цялата работа, па да легнеш на покрива, да лежиш цяло лято и да гледаш небето...

Павел Одинцов също бе усвоил тези мисли на Ситанов и като палеше цигара с маниера на възрастен, философствуваше за бога, за пиянството, за жените и за това, че всяка работа изчезва, едни правят нещо, а други рушат направеното, понеже не го ценят и не го разбират.

В такива моменти неговото остро, мило лице се сбръчкваше, застаряваше, той сядаше върху постелките на пода и прегърнал колене, дълго гледаше сините квадрати на прозорците, стряхата на бараката, затисната от преспи сняг, звездите по зимното небе.

Майсторите хъркат, мучат в съня си, някой бълнува задъхано, на високия одър изхравва остатъците от живота си Давидов. В ъгъла, тяло до тяло, се търкалят, оковани от съня и алкохола, „рабите божи“ Капендюхин, Сорокин и Першин; от стените гледат икони без лица, без ръце и нозе. Души ни тежката миризма на безир, развалени яйца и нечистотия, вкиснала се в цепнатините на пода.

— Колко ми е мъчно за всички! — шепне Павел. — Господи!

Тази жалост към хората все повече тревожи и мене. На нас двамата, както споменах вече, всички майстори ни се струваха добри хора, а животът бе лош, недостоен за тях, непоносимо скучен. През дните на зимните бури, когато всичко по земята — къщи, дървета — се тресеше, виеше, плачеше и биеха великопостно унили камбани, скуката нахлуваше в работилницата на вълни, тежка като олово, потискаше хората и убиваше в тях всичко живо, гонеше ги в кръчмата, при жените, които бяха също такова средство за забрава, както водката.

В такива вечери книгите не помагаха и тогава ние с Павел се мъчехме да развлечем хората със свои средства: мажехме си мутрите със сажди, с бои, разкрасявахме се с кълчища, играехме разни комедии, съчинени от нас, и геройски се борехме със скуката, като карахме хората да се смеят. Припомнил си „Предание за това, как един войник отървал Петър Велики“, аз възпроизведох тази книжка в разговорна форма, качвахме се на одъра на Давидов и играехме там, като сечехме весело главите на въображаемите шведи; публиката се смееше гръмогласно.

Особено ѝ харесваше легендата за китайския дявол Цинг Ю-тонг; Пашка представяше нещастния дявол, който намислил да направи добро, а аз — всичко останало: хора от двата пола, предмети, добрия дух и дори камъка, на който си почивал китайският дявол в дълбоко униние след всеки от своите безплодни опити да стори добро.

Публиката се смееше с глас, а аз се чудех колко лесно човек можеше да я накара да се смее — тази леснина ме засягаше неприятно.

— Ах, палячовци! — викаха ни. — Ах, поразници!

Но колкото повече време минаваше, толкова по-натрапчиво ми се струваше, че за душите на тези хора тъгата е по-близка от радостта.

У нас веселието никога не съществува и не се цени само за себе си, а преднамерено го вадят изпод миндера като средство да се намали руската сънлива тъга. Подозрителна е вътрешната сила на веселието, което се поражда не от само себе си, не защото иска да се породи, а идва само по призива на горестни дни.

И много често руското веселие неочаквано и неуловимо преминава в жестока драма. Играе човек, сякаш разкъсва вериги, които го свързват, и внезапно освободил в себе си небивало жесток звяр, в животинска мъка се нахвърля на всички и всичко къса, хапе, съсипва...

Това пресилено веселие, родено по външен подтик, ме дразнеше и възбуден до самозабрава, започнах да разказвам и да представям внезапно създадени фантазии — премного ми се искаше до пробудя истинска, свободна и лека радост у хората! Постигах нещо, хвалеха ме, чудеха ми се, но мъката, която като че ли успях да разсея, отново бавно се съгъстяваше и засилваше, смазвайки хората.

Сивият Ларионич ласкаво казваше:

— Ама че шегаджия си, да те поживи господ!

— Смешник — подкрепяше го Жихарев. — Ти, Максимич, върви в цирка или в театъра, от теб сигур ще стане до-обър палячо!

От цялата работилница на театър ходеха — през коледните празници и на Сирница — само двама: Капендюхин и Ситанов; по-старите майстори сериозно ги съветваха да се очистят от този грях, като се окъпят на Богоявление в пробитата в леда дупка. Ситанов особено често ме убеждаваше:

— Зарежи всичко, учи се за актьор!

И развълнувано разказваше тъжния „Живот на актьора Яковлев“.

— Ето какво може да стане!

Той обичаше да разказва за кралица Мария Стюарт, като я наричаше „дяволица“, но най-много се възхищаваше от „Испанския благородник“.

— Дон Сезар де Базан е най-благородният човек, Максимич! Необикновен!

В самия него имаше нещо от „Испанския благородник“: веднъж на площада пред пожарната кула трима пожарникари биеха за развлечение един селянин; тълпа от тридесет-четиридесет души гледаше побоя и час по час хвалеше войниците. Ситанов се хвърли в боя, с юнашки удари на дългите си ръце изпосъбори пожарникарите, вдигна селянина и го бутна към хората, като извика:

— Отведете го!

А той остана, сам против трима; пожарната команда беше на десетина крачки, войниците можеха да повикат помощ и щяха да набият Ситанов, но за негов късмет пожарникарите се уплашиха и избягаха в двора.

— Кучета! — викна той след тях.

Всяка неделя младежите отиваха на юмручен бой при пазарището за дървен материал отвъд Петропавловските гробища, където се трупаха да се бият против работници от санитарния обоз и селяни от околните села. Работниците изправяха против града прославен боец — мордвин, великан с малка глава и болни очи, винаги в сълзи. Като бършеше сълзите си с мръсния ръкав на късия си кафтан, той стоеше пред своите, широко разкراчен, и добродушно подканяше:

— Ха излизайте, че е студено!

Против него от наша страна излизаше Капендюхин и мордвинът винаги го побеждаваше. Но окървавен, задъхан, казакът казваше:

— Да пукна, ама ще надвия мордвата!

В края на краищата това стана цел на живота му, той дори се отказа от водката, преди да си легне разтриваше със сняг тялото си, ядеше много месо и за да развие мускулите си, всяка вечер се кръстеше многократно с двупудова гира. Ала и това не му помагаше. Тогава зашил в ръкавиците си парчета олово и се похвалил на Ситанов:

— Сега — свършено е с мордвата!

Ситанов го предупредил строго:

— Махни ги, че инак ще те издам преди боя!

Капендюхин не му повярвал, но когато отидоха да се бият, Ситанов неочаквано каза на мордвина:

— Дръпни се, Василий Иванович, първо аз ще се счепкам с Капендюхин!

Казакът се изчерви силно и кресна:

— С теб няма да се бия, махай се!

— Ще се биеш — каза Ситанов и тръгна към него, като го гледаше в лицето със смазващ поглед.

Капендюхин запристъпва на място, свали ръкавиците от ръцете си, пхна ги в пазвата си и бързо напусна боя.

И нашата, и противниковата страна бяха неприятно учудени; един достолепен човек сърдито каза на Ситанов:

— Никак не е редно, братче, къщните работи да се решават на публичен бой!

От всички страни напиреха към Ситанов, хокаха го, той дълго мълча, ала най-после каза на достолепния човек:

— Ами ако съм предотвратил убийство?

Достолепният човек веднага се досети и дори свали каскета си, като каза:

— Тогава от наша страна — благодарим ти!

— Само че ти, байно, не го раздрънквай!

— Защо? Капендюхин е рядък боец, а неуспехите озлобяват човека, ние разбираме! Ама сега преди боя ще вземем да преглеждаме ръкавичките му.

— Ваша работа!

Когато достолепният човек се отдалечи, нашите почнаха да хокат Ситанов:

— Що ти трябваше, върлино! Казакът щеше да надвие, а сега ето че ний ще сме бити...

Хокаха го дълго, досадливо, с удоволствие.

Ситанов въздъхна и каза:

— Ама че сте и вие, непрокопсаници...

И неочаквано за всички извика мордвина на двубой — той зае позиция, като размахваше весело юмруци и бърбеше шеговито:

— Ще се побъхтим, ще се постолим...

Няколко души, хванати за ръце, изблъскаха с гърбовете си онези, които стояха зад тях — образува се широк, просторен кръг.

Бойците зорко се наблюдаваха и тъпчеха на място с десни ръце напред и леви — пред гърдите. Опитните хора веднага забелязаха, че Ситанов има по-дълга ръка от мордвина, стана тихо, от време на време изскърцваше снегът под краката на бойците. Някой не изтърпя напрежението и измънка жаловито и жадно:

— Че да бяха почнали...

Ситанов замаха с дясната ръка, мордвинът понадигна лявата си за защита и получи прав удар под лъжичката от лявата ръка на Ситанов, хлъцна, отстъпи и каза с удоволствие:

— Млад е, ама не е глупав!

Те заподскачаха един срещу друг и със замах стоварваха в гърдите си тежки пестници; след няколко минути и свои, и чужди възбудено викаха:

— По-живо, зографе! Нашари го, чекани!

Мордвинът беше много по-силен от Ситанов, но значително по-тежък от него, не можеше да удря така бързо и получаваше по два и три удара за един. Ала изглежда, че пребитото му тяло не страдеше много, той все подвикваше, подсмиваше се и неочаквано с тежък удар отдолу, под мишницата — изметна дясната ръка на Ситанов от рамото.

— Разтървавай — равен! — извикаха наведнъж няколко гласа и като развалиха кръга, хората разделиха бойците.

Мордвинът каза добродушно:

— Не е много силен, ама е сръчен зографът! Добър боец ще стане, казвам го пред всички.

Момчетата започнаха общ бой, а аз поведох Ситанов при фелдшера — специалист по наместване на кости; постъпката му го издигна още повече в очите ми, увеличи симпатията и уважението ми към него.

Изобщо той беше много правдив, честен и смяташе това като че ли за свое задължение, но разпуснатия Капендюхин майсторски му се присмиваше:

— Ех, Женья, живееш за пред хората! Лъснал си душата си, като самовар пред празник, и се хвалиш — я как ослепително блести! А пък душата ти е медна и с теб е много скучно...

Ситанов спокойно мълчеше и усърдно работеше или преписваше в тетрадката си стиховете на Лермонтов; за това преписване губеше всичкото си свободно време, но когато му предложих: „Нали имате пари, да бяхте си купили книгата!“ — той отговори:

— Не, по-добре да я препиша със собствената си ръка!

Написал страница с красивия си дребен почерк, със сложни завъртулки, докато чакаше да изсъхне мастилото, той тихичко четеше:

*Без съжаление, без жал
ще съзерцаваш ти света,
де няма щастие без печал,
ни дълготрайна красота...*

И казваше, примижал:

— Това е истина! Ех, че хубаво знае той истината!

Много ме учудваха отношенията между Ситанов и Капендюхин — когато си пийнеше, казакът винаги налиташе да се бие с другаря си, Ситанов дълго го придумваше:

— Махай се! Не налитай...

А после започваше да бие жестоко пияния, така жестоко, че майсторите, които се отнасяха към междуособните боеве като към зрелище, се намесваха в този бой и разтърваваха приятелите.

— Ако не спреш Евгений навреме, ще пребие човека, и себе си няма да пощади — казваха те.

Трезвен, Капендюхин също неуморно се подиграваше със Ситанов, като осмиваше страстта му към стиховете и нещастната му любов, като мръсно, но безуспешно се опитваше да събуди ревност. Ситанов слушаше подигравките на казака мълчаливо, безобидно, а понякога дори и сам се смееше заедно с Капендюхин.

Те спяха един до друг и нощем дълго си шепнеха за нещо.

Тези разговори не ми даваха мира — искаше ми се да знам за какво могат да приказват приятелски хора, които така не си приличат. Но когато се приближавах до тях, казакът ръмжеше:

— Какво искаш?

А Ситанов като че ли не ме виждаше.

Но веднъж ме повикаха и казакът попита:

— Максимич, ако беше богат, какво щеше да направиш?

— Щях да си купя книги.

— А после?

— Не зная.

— Ех! — ядосано ми обърна гръб Капендюхин, а Ситанов спокойно каза:

— Виждаш ли — никой не знае, ни старо, ни мало! Казвам ти: и богатството само за себе си е безполезно! Всичко иска някакво

приложение...

Попитах:

— За какво приказвате?

— Не ни се спи и на, приказваме — отговори казакът.

По-късно, вслушал се в техните разговори, разбрах, че те говорят нощем за същото, за което хората обичат да говорят и денем: за бога, за истината, за щастието, за глупостта и хитростта на жените, за алчността на богатите и за това, че целият живот е объркан и неразбираем.

Всякога жадно слушах тези разговори, те ме вълнуваха, харесваше ми, че почти всички хора говорят едно и също: животът е лош, трябва да се живее по-хубаво! Но същевременно виждах, че желанието да се живее по-хубаво не налага никакви задължения, не изменя нищо в живота на работилницата, в отношенията на майсторите помежду им. Всички тези приказки, като осветяваха пред мене живота, разкриваха зад него някаква унила пустота и в тази пустота сякаш пращинки във водата на езеро при вятър, безредно и възбудено плават хората, същите онези, които твърдят, че тази блъсканица е безсмислена и ги обижда.

Разсъждавайки много и на драго сърце, те винаги съдеха някого, разкайваха се, хвалеха се, предизвикваха зли разпри за дребни неща и жестоко се обиждаха един друг. Мъчеха се да отгатнат какво ще стане с тях след смъртта, а до прага на работилницата, където стоеше ведрото за помията, беше изгнила една дъска, изпод дъските в тази влажна, гнила, мокра дупка лъхаше студ и миризма на вкисната пръст, от това мръзнеха краката; ние с Павел запушвахме тази дупка със сено и парцали. Често казваха, че дъската трябва да се смени, но — дупката ставаше все по-широка, по време на виелиците от нея духаше като от комин, хората настиваха, кашляха. Тенекиената въртележка на прозорчето за проветряване отвратително скърцаше, псуваха я цинично, ала когато аз я намазах с олио, Жихарев се послуша и каза:

— Не скрибуца прозорчето и — стана по-скучно!

Когато си дойдеха от баня, лягаха си в прашните и нечисти легла — мръсотията и лошите миризми изобщо никого не възмущаваха. Имаше множество отвратителни дреболии, които пречеха да се живее, те можеха лесно да се премахнат, но никой не правеше това.

Често казваха:

— Никой не жали хората — нито бог, нито те сами себе си...

Ала когато ние, аз и Павел, изкъпахме разядения от нечистотия и насекоми умиращ Давидов, взеха ни на подбив, събличаха ризите си и ни предлагаха да ги опощем, наричаха ни теляци и изобщо ни подиграваха така, сякаш бяхме направили нещо срамно и много смешно.

От Коледа чак до велики пости Давидов лежеше на одъра, кашляше продължително, плюеше долу парчета миризлива кръв и когато не улучваше ведрото с помията, кръвта цопваше на пода; нощем будеше хората с несвестни викове.

Почти всеки ден казваха:

— Трябва да го закараме в болницата!

Но най-напред излезе, че паспортът му бил просрочен; после той се пооправил, а накрая решиха:

— Така или иначе, скоро ще умре!

И самият той обещавахе:

— Скоро!

Беше кротък шегаджия и също винаги се мъчеше да пропъди жестоката скука в работилницата с шегги — ще провеси надолу тъмното си, костеливо лице и със свирещ глас провъзгласява:

— Народе, чуй гласа на възнесения на одъра...

И казвахе в рими горчива безсмислица:

*Одърът е моят кът
и съм ранобудник пръв.
И насън, и наяве
на хлебарки съм мезе...*

— Не клюмва! — възхищаваше се публиката.

Понякога аз и Павел се качвахме при него — той се шегуваше пресилено:

— С какво да ви почерпя, скъпи гости? Пресничко паяче не желаете ли?

Умираще бавно и това много му бе дотегнало; казвахе с искрена досада:

— Не умирам, и това си е!

Безстрашието му пред смъртта много плашеше Павел, той ме будеше нощем и шепнеше:

— Максимич, май че е умрял... Ще вземе да умре някоя нощ, а ние ще лежим под него, ах, господи! Страх ме е от мъртъвци...

Или казваше:

— Е, защо е живял, за какво? Двайсет години няма, а вече умира...

През една лунна нощ ме събуди и като гледаше уплашено с ококорени очи, каза:

— Слушай!

На одъра хъркаше Давидов, като говореше бързо и ясно:

— Я дай насам, дай-ай...

После се разхълца.

— Умира, бога ми, ще видиш! — вълнуваше се Павел.

Аз цял ден бях мъкнал сняг от двора на полето, бях много уморен, спеше ми се, но Павел ме молеше:

— Не заспивай, моля ти се, за бога, не заспивай!

И неочаквано скочи на колене и закрепця диво:

— Ставай, Давидов умря!

Някои и други се събудиха, от леглата се надигнаха няколко фигури, прозвучаха сърдити въпроси.

Капендюхин се качи на одъра и каза учудено:

— Май че наистина е умрял... нищо, че е топличък...

Стана тихо. Жихарев се прекръсти, уви се с одеялото и рече:

— Е, няма какво, царство му небесно!

Някой предложи:

— Да го изнесем в пруста...

Капендюхин слезе от одъра, погледна през прозореца.

— Нека полежи до заранта, той и жив на никого не пречеше...

Скрил глава под възглавницата си, Павел ридаеше.

А Ситанов не се събуди.

Топяха се снеговете в полето, топяха се зимните облаци в небето и падаха на земята като мокър сняг и дъжд; все по-бавно изминаваше слънцето своя дневен път, по-топъл ставаше въздухът, изглеждаше, че вече е дошло пролетното веселие, крие се дяволито някъде извън града в полята и скоро ще рукне в града. По улиците — червеникава кал, край тротоарите струят потоци, на Арестантския площад по местата, където снегът се е стопил, весело подскачат врабци. И у хората се забелязва врабешка суетливост. Над пролетната врява, почти неспирно от сутрин до вечер, се лее великопостно биене на камбани, люлее сърцето с леки тласъци — в този звън, както в думите на старец, е стаена горчивина, сякаш камбаните говорят за всичко със студено униние:

„Беше-е, беше това, беше-е...“

На моя имен ден работилницата ми подари малка, красиво нарисувана икона на Алексей — божи човек, и Жихарев внушително произнесе дълга реч, врязала се дълбоко в паметта ми.

— Кой си ти? — каза той, като движеше пръстите си, вдигнал вежди. — Просто хлапак, сираче тринайсетгодишно, пък аз съм близо четири пъти по-стар от теб и те хваля, одобрявам те, защото стоиш с лице към всичко, а не ребром! Тъй и стой всякога, това е хубаво!

Той говори за рабите божи и за божите човеци, но разликата между човеците и рабите остана неясна за мене, а вероятно и на него не му бе ясна. Говореше скучно, работилницата му се подсмиваше, аз стоях с иконата в ръце, дълбоко трогнат и смутен, и не знаех какво да правя. Най-после Капендюхин отегчено извика на оратора:

— Бе стига си го опявал, я го виж, чак ушите му посиняха.

После ме тупна по рамото и също ме похвали:

— Хубаво ти е това, че на всички хора си близък — ето кое ти е хубаво! И не да те бие човек, ами и да те нахока е трудно, дори и да има за какво!

Всички ме гледаха с добри очи и ласкаво осмиваха смущението ми, още малко — и навярно щях да се разрева от неочакваната радост, че се чувствавах човек, потребен за тези хора. А тъкмо тази сутрин в дюкяна продавачът бе казал на Пьотр Василиев, като бе кимнал към мене:

— Противен хлапак и за нищо негоден!

Както винаги, сутринта бях отишъл в магазина, но след пладне продавачът ми каза:

— Иди в къщи, свали снега от покрива на склада и изпълни ледника...

Той не знаеше, че съм именник; и бях сигурен, че никой не знае това. Когато свърши церемонията с поздравленията в работилницата, преоблякох се, изтичах на двора и се качих на покрива на бараката да срина дебелия, тежък сняг, изобилен тази зима. Но развълнуван, забравих да отворя вратата на ледника и съм я затрупал със сняг. Когато скочих на земята и видях грешката си, веднага се залових да изривам снега от вратата; влажен, той се бе слегнал здраво; дървената лопата едва го загребваше, желязна нямаше и счупих лопатата точно в момента, когато на вратичката се появи продавачът; потвърди се руската пословица — „Бедата върви по петите на радостта“.

— Тъ-ъй — насмешливо, каза продавачът и се приближи до мене. — Ама си и ти работник, дявол да те вземе! Като ще те фрасна по празната тиква...

Той замахна срещу мене с дръжката на лопатата, аз се отдръпнах и казах сопнато:

— Че да не съм се главил портиер при вас...

Той запокити пръта в краката ми, аз грабнах буца сняг и го улучих в лицето; той избяга, като пръхтеше, а аз оставих работата и отидох в работилницата. След няколко минути отгоре дотича годеницата му, вятърничава мома с пъпки по безизразното лице.

— Максимич, горе!

— Няма да ида — казах аз.

Ларионич попита тихо и учудено:

— Как тъй няма да идеш?

Разказах му какво се бе случило; той се намръщи загрижено и тръгна да се качи горе, като ми рече тихо:

— Ех, че си дързък, братче...

Работилницата загълча, чуха се хули против продавача; Капендюхин каза:

— Е, сега ще те изхвърлят!

Това не ме плашеше. Отношенията ми с продавача отдавна вече бяха станали нетърпими — той ме мразеше упорито и все по-остро, аз също не можех да го понасям, но исках да разбера защо се отнася така глупаво с мене.

Той пръскаше монети по пода на магазина; като метях, аз ги намирах и слагах на тезгяха в паничката, където оставяха грошове и копейки за просяците. Когато се досетих какво значат тези чести находки, казах на продавача:

— Напразно ми подхвърляте пари!

Той кипна и се развика непредпазливо:

— Да не си посмял да ме учиш, аз зная какво правя!

Но веднага се поправи:

— Как тъй напразно подхвърлям? Те сами падат...

Забрани ми да чета книги в дюкяна, като каза:

— Това не е за твоята уста лъжица! Да не се тъкмиш книжник да ставаш, готованино?

Той не спираше опитите си да ме хване с грошове и разбирах, че ако при метенето някоя монета се търколи в пролуките, ще бъде убеден, че съм я откраднал аз. Тогава още веднъж му предложих да остави тази игра, но същия ден, когато се връщах с вряла вода от кръчмата, чух как внушава на постъпилия неотдавна продавач на съседа:

— Подучи го да открадне псалтир — ние скоро ще получим псалтири, три коша...

Разбрах, че говорят за мене — когато влязох в дюкяна, двамата се смутиха, но и без този знак имах основания да ги подозирам в глупав заговор против мене.

Продавачът на съседа вече не за пръв път работеше при него; той минаваше за добър търговец, но страдаше от алкохолизъм; когато се

запиеше, собственикът на магазина го изпъждаше, а след това пак вземаше на работа този изтощен и слаб човек с хитри очи. Наглед кротък, покорен на всеки жест на господаря си, той винаги се подсмиваше в брадичката си с умничка усмивчица, обичаше да каже остра думичка и от него лъхаше онази отвратителна миризма, която е присъща на хора с развалени зъби, макар че неговите зъби бяха бели и здрави.

Веднъж много ме учуди: приближи се до мене с приветлива усмивка, но внезапно блъсна шапката ми и ме сграбчи за косата. Сбихме се, от галерията той ме бутна в магазина и все се мъчеше да ме събори върху големите иконостаси, оставени на пода — ако беше сполучил в това, щях да изпочупя стъклата, да повредя резбите и навярно щях да издраця скъпите икони. Беше много слаб и успях да го надвия, ала тогава, за най-голямо мое учудване, брадатият мъж заплака горчиво, като седеше на пода и бършеше разбития си нос.

А на другата сутрин, когато господарите ни отидоха някъде и ние останахме сами, той ми каза приятелски, разтривайки с пръст подутината между веждите си и под самото око:

— Да не мислиш, че по своя воля и желание се нахвърлих върху теб? Не съм глупак, знаех си, че ще ме набиеш — аз съм слаб човек, пияница. Ама господарят ми заповяда: „Дръпни му един пердах, вика, и гледай, докато се биете, той да направи повече поразии в техния магазин, все пак — щета за тях!“ А сам аз не бих се захванал — я виж как ми разкраси мутрата...

Повярвах му и ми дожаля за него, знаех, че влачи полугладен живот с жена, която го бие. Ала при все това го попитах:

— Ами ако те накарат да отровиш човек — ще го отровиш ли?

— Той ще ме принуди — каза продавачът тихичко, с жалка усмивчица. — Той може...

Наскоро след това ме попита:

— Виж какво, без грош съм, в къщи няма какво да плюскаме, жената се дърли — отмъкни, приятелю, от вашия склад някоя иконка, пък аз ще я продам, а? Ще отмъкнеш ли? Или пък — псалтир?

Спомних си магазина за обувки, църковния пазач, помислих си: ще ме издаде този човек! Но трудно ми беше да откажа и му дадох една икона, ала не се реших да задигна псалтир, който струваше няколко рубли — това ми се стори голямо престъпление. Какво да се

прави? В морала винаги е скрита аритметика; свещената наивност на „Кодекса за углавните наказания“ много ясно издава тази малка тайна, зад която се притуля голямата лъжа на собствеността.

Когато чух, че моят началник втълпява на този жалък човек да ме подучи да открадна псалтир, аз се уплаших. Ясно беше, че той знае как проявявам добрина за негова сметка и че продавачът на съседа му е казал за иконата.

Мерзостта на добрината за чужда сметка и гнусният капан, който ми готвеха — всичко заедно будеше у мене чувство на негодувание, отвращение към себе си и към всички. Няколко дни жестоко се измъчвах и чаках да пристигнат кошовите с книги; най-после те пристигнаха, аз ги подреждам в склада, при мене идва продавачът на съседа и ме моли да му дам един псалтир.

Тогава аз го питам:

— Ами ти каза ли на моя за иконата?

— Казах му — отговори той с унил глас. — Аз, братче, нищо не мога да скрия...

Това ме слиса, седнах на пода и опулих очи, а той бързо замънка, посрамен, страшно жалък:

— Виждаш ли, твоят сам се досети, тоест моят господар се досети и казал на твоя...

Стори ми се, че съм загубен — направили ми бяха клопка тези хора и сега ме чака колонията за малолетни престъпници! Щом като е така — все едно! Давиш ли се, поне да е надълбоко. Бутнах в ръцете на продавача един псалтир, той го скри под палтото си и си тръгна, но веднага се обърна и — псалтирът падна в краката ми, а човекът се отдалечи, като каза:

— Няма да го взема! Ще загине човек с тебе...

Не разбрах тези думи — защо ще загине с мене? Но бях много доволен, че не взе книгата. След това моят малък продавач почна да ме гледа още по-сърдито и подозрително.

Спомних си всичко това, когато Ларионич тръгна горе; той стоя там малко и се върна още по-омърлушен и по-мълчалив от всякога, а преди вечеря ми каза между четири очи:

— Молих ги да те освободят от дюкяна, да те върнат в работилницата. Не стана! Кузма не иска. Никак не те обича...

В къщи също имах враг — годеницата на продавача, прекалено лекомислена мома; с нея се задяваха всички младежи от работилницата, като я причаквах в пруста и я прегръщаха; тя не се сърдеше, а само изскимтяваше тихичко, като малко кученце. От сутрин до вечер дъвчеше, джобовете ѝ винаги бяха натъпкани с бисквити, с питки, челюстите ѝ непрекъснато се движеха — противно беше да гледаш безизразното ѝ лице с неспокойни сиви очички. На мен и на Павел тя задаваше гатанки, които всякога криеха някакъв груб цинизъм, казваше ни скоропоговорки, които се сливаха в неприлична дума.

Веднъж един от възрастните майстори ѝ каза:

— Ама че безсрамница си, момиче!

Тя отвърна нахално с думите на срамна песен:

*Щом момата е срамлива,
за невеста я не бива...*

За пръв път виждах такава мома, беше ми противна и ме плашеше с грубото си задиряне, а като виждаше, че задевките ѝ не са ми приятни, ставаше все по-натрапчива.

Един ден в мазето, когато аз и Павел ѝ помагахме да изпарва качетата от квас и краставици, тя ни предложи:

— Искате ли да ви науча да се целувате, момчета!

— Аз зная по-добре от теб — отвърна ѝ Павел със смях, а аз и казах да върви да се целува с годеника си, и го казах не твърде любезно. Тя се ядоса:

— Ах, какъв грубиянин! Госпожица любезничи с него, а той вири нос; виж ти, каква важна персона!

И притури, като ми се закани с пръст:

— Ама почакай, ще ти го върна!

Павел ме подкрепи и също ѝ каза:

— Годеникът ти ще ти даде да разбереш, ако се научи за лудориите ти.

Тя презрително смръщи пъпчивото си лице.

— Не ме е страх от него! С моята зестра ще намеря десет, много по-добри. Момата само преди сватбата може да си полудува.

И започна да се занаяс с Павел, а оттогава аз си спечелих в нейно лице неуморима клеветница.

В магазина ставаше все по-трудно, прочел бях всички църковни книги, вече не ме увличаха споровете и разговорите на книжниците — те говореха все за едно и също. Само Пьотр Василиев както преди ме привличаше със своето познаване на тъмния човешки живот, с умението си да говори интересно и пламенно. Понякога ми се струваше, че точно такъв е обикалял по земята пророк Елисей, самотен и отмъстителен.

Но всеки път, когато говорех със стареца откровено за хората, за своите мисли, той, след като ме изслушваше доброжелателно, предаваше казаното от мене на продавача, който или обидно ми се присмиваше, или ядосано ме ругаеше.

Веднъж казах на стареца, че понякога си записвам думите му в една тетрадка, в която вече имам записани разни стихове и сентенции от книгите; това изплаши много книжника, той бързо се наведе към мене и ме заразително тревожно:

— Ама защо го правиш? Не бива така, момче! За спомен ли? Не, остави това! Виж какъв си бил! Я ми дай тези записки, а?

Той дълго и настойчиво ме убеждава да му дам тетрадката или да я изгоря, а после зашушука сърдито с продавача.

Когато си отивахме в къщи, продавачът строго ми каза:

— Водел си някакви записки — та да не правиш това! Чу ли? С това се занимават само агентите.

Попитах непредпазливо:

— Ами Ситанов? И той си взема бележки.

— И той ли? Дангалак глупав...

И след като мълча дълго, предложи ми необикновено меко:

— Слушай, покажи ми своята тетрадка, и на Ситанов също — ще ти дам половин рубла! Само че направи тъй, че Ситанов да не знае, тихомълком...

Вероятно бе сигурен, че ще изпълня желанието му, та без да каже нито дума повече, изтича пред мене с късите си крачета.

В къщи аз разказах на Ситанов за предложението на продавача. Евгений се намръщи!

— Не биваше да се издаваш... Сега той ще подучи някого да задигне тетрадките ни. Я ми дай своята, аз ще я скрия... А теб скоро

ще те изхвърли, имай пред вид!

Бях сигурен в това и реших да напусна, щом баба се върне в града — тя прекара цялата зима в Балахна, повикана от някого да учи момичетата да плетат дантели. Дядо отново живееше в Кунавино, аз не ходех при него, а и той, когато идваше в града, не ме посещаваше. Веднъж се срещнахме на улицата — вървеше с тежка енотова шуба, важно и бавно, като поп; аз го поздравих, той ме погледна изпод дланта си и продума замислено:

— А, ти ли си бил... сега си зограф, тъй, тъй... Е хайде, върви, върви!

Отстрани ме от пътя си и все така важно и бавно тръгна нататък.

Баба виждах рядко; тя работеше неуморно, за да храни дядо, който заболяваше от старческо слабоумие, разправяше се с децата на вуйчовците ми. Особено много грижи й създаваше Саша, синът на Михаил, хубав младеж, мечтател и любител на книгите. Той работеше по бояджийските работилници и често се местеше от един господар при друг, а в промеждутъците висеше на врата на баба и спокойно чакаше тя да му намери ново място. На нейния гръб живееше и сестрата на Саша, нещастно омъжена за работник-пияница, който я биеше и пъдеше от къщи.

Когато се виждах с баба, аз все по-съзнателно се възхищавах от душата ѝ, но — вече чувствавах, че тази прекрасна душа е заслепена от приказките, не е способна да вижда, не може да разбере явленията на горчивата действителност и моите тревоги, моите вълнения са ѝ чужди.

— Трябва да се търпи, Ольоша!

Това бе всичко, което можеше да ми каже в отговор на разказите ми за безобразията в живота, за мъките на хората, за тъгата — за всичко, което ме възмущаваше.

Аз бях зле нагоден за търпение и ако понякога проявявах тази добродетел на добичето, на дървото и камъка — проявявах я, за да се изпитам сам, за да зная своя запас от сили, степента на издръжливостта си на земята. Често пъти момчетата, поради глупаво юначество, от завист към силата на възрастните, се мъчат да вдигат и вдигат тежести, прекалено големи за техните мускули и кости, опитват се самохвално, като възрастни здравеняци, да се кръстят с двупудови гири.

Аз също правех всичко това в прекия и преносния смисъл, физически и духовно, и само по някаква случайност не се пресилях до смърт, не се осакатих за цял живот. Защото нищо не осакатява човека така страшно, както го осакатява търпението, покорството пред силата на външните условия.

И ако в края на краищата все пак легна в земята осакатен, ще кажа — с известна гордост — в последния си час, че добрите хора близо четиридесет години полагаха сериозни грижи да обезобразят душата ми, ала упоритият им труд не бе твърде успешен.

Все по-често ме обземаше буйно желание да лудувам, да развличам хората, да ги карам да се смеят. Това ми се удаваше, аз умеех да разказвам за търговците от Долния пазар, като ги изобразявах нагледно; представях как селяни и селянки продават и купуват икони, как изкусно ги мами продавачът, как спорят книжниците.

Работилницата се тресеше от смях, често пъти майсторите оставяха работата си и гледаха представленията ми, но винаги след това Ларионич ме съветваше:

— По-добре играй след вечеря, че пречиш на работата...

Свършил „представлението“, чувствавах лекота, сякаш бях хвърлил товар, който ме е обременявал; за половин, за един час главата ми приятно се изпразваше, а след това отново ми се струваше, че е пълна с остри, дребни гвоздеи, че те пъплят там и се нагорещават.

Около мен възвираше някаква мръсна каша и чувствавах, че полека-лека се разварявам в нея.

Мислех си:

„Нима целият живот е такъв? И аз ли ще живея така, както тези хора, не ще ли намеря, не ще ли видя нищо по-добро?“

— Сприхав ставаш, Максимич — казваше ми Жихарев, като ме поглеждаше внимателно.

Ситанов често ме питаше:

— Какво има?

Не можех да отговоря.

Животът упорито и грубо заличаваше в душата ми своите най-хубави писмена и злобно ги заменяше с някаква ненужна смет — аз ядовито и настойчиво се противях на неговото насилие, плавах по същата река, както всички, ала за мене водата беше по-студена и не ме

държеше така лесно, както другите — понякога ми се струваше, че потъвам в някаква дълбина.

Хората се отнасяха към мене все по-добре, не ми крещяха както на Павел, не ме командуваха, обръщаха се към мене с бащиното ми име, за да подчертаят уважението си. Това — хубаво, но мъчително беше да виждам колко много пият водка те, колко отвратителни са в пиянството си и колко болезнено е отношението им към жената, макар да разбирах, че водката и жената са единствените забавления в този живот.

Често си спомнях с тъга, че дори умната и смела Наталия Козловская също наричаше жената забавление.

Ала какво е тогава баба? И Кралица Марго?

За Кралицата си спомнях с чувство, близко до страх — тя бе така чужда на всичко, сякаш я бях сънувал.

Започнах премного да мисля за жените и вече решавах въпроса: дали пък да ида следващия празник там, където ходят всички? Това не беше физическо желание — бях здрав, и погнусен, но понякога до лудост ми се искаше да прегърна някое гальовно и умно същество и откровено, безкрайно дълго да говоря, както пред майка, за тревогите на душата си.

Завиждах на Павел, когато нощем ми говореше за любовта си с прислужницата от отсрещната къща.

— Чудна работа, братче: до преди един месец я замерях със сняг, тя не ми харесваше, а сега седиш на пейчицата, притиснеш се до нея — нямаш нищо по-мило!

— За какво приказвате?

— За всичко, разбира се. Тя на мен — за себе си, пък аз на нея — също за себе си. Е, целуваме се... Само че тя е честна... Тя, братче, е чудно хубава!... Ама ти пушиш като стар войник!

Пуших много; тютюнът ме опиваше и притъпяваше неспокойните мисли, тревожните чувства. Водката за мое щастие ме отвращаваше с миризмата и вкуса си, а Павел пиеше с удоволствие и когато се напиеше, плачеше жално:

— У дома искам, у дома! Пуснете ме да си ида...

Доколкото си спомням, той беше сирак; майка му и баща му бяха умрели отдавна, братя и сестри нямаше, от седем-осемгодишен живееше у чужди хора.

В това настроение на тревожна неудовлетвореност, разпалвана още повече от призивите на пролетта, реших отново да постъпя на параход и като сляза в Астрахан, да избягам в Персия.

Не помня защо именно в Персия, може би само защото много ми харесваха персийските търговци на нижегородския панаир: седят такива едни каменни идоли, изложили на слънце боядисаните си бради, и спокойно си пушат наргилетата, а очите им — големи, тъмни, всезнаещи.

И навярно щях да избягам някъде, но на Великден, когато една част от майсторите си бяха отишли по домовете, в своите села, а останалите пиянствуваха, като се разхождах в слънчевия ден из полето над Ока, срещнах моя господар, племенника на баба.

Той вървеше с леко сиво палто, с ръце в джобовете на панталоните си, с цигара в зъбите, килнал шапка на тила си; симпатичното му лице ми се усмихваше приятелски. Имаше подкупващия вид на свободен и весел човек и освен нас двамата в полето нямаше никого.

— А, Пешков, Христос възкресе!

Целунахме се три пъти, той ме попита как съм и аз откровено му разказах, че работилницата, градът и изобщо всичко ми е дотегнало и съм решил да замина за Персия.

— Зарежи — каза той сериозно. — Каква ти Персия, дявол да го вземе? Знам го аз това, братче, на твоите години и на мен ми се искаше да се запиля по дяволите...

Харесваше ми, че така юнашки се праща по дяволите; в него искреше нещо хубаво, пролетно, целият той беше шапка на тояга.

— Пушиш ли? — попита и ми поднесе сребърна табакера с дебели цигари.

Е, това вече ме победи окончателно!

— Виж какво, Пешков, я ела пак при мен! — предложи той. — Аз, братче, тази година имам договори за панаира за около четиридесет хиляди — разбираш ли? Та ще те настаня на панаира; ще ми бъдеш като десетник, ще приемаш всички материали, ще следиш всичко да пристига навреме и да не крадат работниците. Съгласен ли си? Заплата — пет месечно и петак за обед! Жените нямат нищо общо с теб, сутрин излизаш, вечер се връщаш; жените — настрана! Само не

им казвай, че сме се видели, а просто ела на Томина неделя и — толкоз!

Разделихме се като приятели, на прощаване той ми стисна ръката и дори, като си отиваше, отдалеч ми помахаша приветливо с шапката си.

Когато казах в работилницата, че напускам, това предизвика най-напред у повечето от майсторите ласкаещо ме съжаление, особено се развълнува Павел.

— Абе помисли — каза той с укор, — как ще живееш с разни селендури след нас? Дърводелци, бояджии... Ама си и ти! Това се казва — от кон, та на магаре...

Жихарев мърмореше:

— Рибата търси де е по-дълбоко, добрият юнак — де е по-лошо...

Изпращането, уредено ми от работилницата, бе тъжно и отегчително.

— Разбира се, трябва да се опита и едно, и друго — каза Жихарев, жълт след пиянството. — Ама по-добре веднага и по-здраво да се заловиш за нещо...

— И вече за цял живот — тихо добави Ларионич.

Но чувствавах, че говорят пресилено и като че ли по задължение — нишката, която ме свързваше с тях, някак изведнъж прогни и се скъса.

На одъра се въртеше пияният Гоголев и хъхреше:

— Р-река ли — всички ще пратя в затвора! Зная тайната! Кой тук вярва в бога? Аха-а...

Както винаги до стените са опрени безлики недовършени икони, до тавана са прилепнали стъклените кълба. Отдавна вече не работеха на лампа и не използваха кълбата, те бяха покрити от сив слой сажди и прах. Всичко наоколо се е врязало така дълбоко в паметта ми, че и със затворени очи виждам в мрака цялото мазе, всички тези маси, бурканчета с бои по первазите на прозореца, снопчета четки, иконите, ведрото с помията в ъгъла, под медния умивалник, приличащ на пожарникарска каска, и увисналия от одъра бос крак на Гоголев, син като крак на удавник.

Искаше ми се по-скоро да си отида, но в Русия обичат да удължават тъжните минути; когато се разделят, хората сякаш отслужват заупокойна литургия.

Жихарев сви вежди и ми каза:

— А тази книга, „Демон“, не мога да ти я върна — искаш ли да получиш дваисет копейки за нея?

Книгата беше моя собственост — старият началник на пожарната команда ми я бе подарил, свидно ми беше да дам Лермонтов. Но когато, малко обиден, отказах парите, Жихарев спокойно пхна монетата в кесията си и заяви твърдо:

— Както искаш, но книгата не давам! Тази книга не е за теб, тя е такава книга, че лесно може и в грях да те вкара...

— Ама тя се продава в книжарницата, аз видях! Но той ми каза извънредно убедително:

— Това нищо не значи, в магазините се продават и пистолети...

Така и не ми върна Лермонтов.

Когато се качих горе да се сбогувам с господарката, в пруста срещнах нейната племенница, тя попита:

— Разправят, че напускаш!

— Напускам.

— Да не беше напуснал, щяха да те изхвърлят — съобщи ми тя не твърде любезно, но съвсем искрено.

А пияната господарка каза:

— Сбогом, прави каквото знаеш! Ти си лошо момче, дръзко! Макар че аз нищо лошо не съм видяла от теб, всички казват, че си лош!

И неочаквано заплака и рече през сълзи:

— Да беше жив покойният, сладкото ми мъжленце, милата ми душичка, щеше да ти дръпне един пердах, да те набъхти, ама щеше да те остави, нямаше да те изпъди! А сега всичко е тръгнало другояче, за най-малко нещо — въ-ън, марш! Ох, а къде ли ще се денеш ти, момче, на какво ще се опреш?

Пътувам с господаря с лодка по улиците на панаира, между зидани дюкяни, залени от придошлите реки до втория етаж. Аз съм на греблата; седнал на кърмата, господарят управлява неумело, като потапя дълбоко във водата веслото; лодката трмаво лъкатуши и свива от една улица в друга по тихата, потънала в тежък размисъл вода.

— Ех, висока е сега водата, дявол да я вземе! Ще забави работата — мърмори господарят, като си пуши пурата; нейният дим мирише на изгоряло сукно.

— По-полека! — изплашено вика той. — Към фенера отиваме!

Оправи лодката и загълча:

— Ама че лодка са ми дали, негодниците!...

Той ми показва местата, където след спадането на водите ще започне работа по ремонта на магазините. Избръснат до синьо, с подстригани мустаци и пура в устата, той не прилича на предприемач. Облечен е с кожена куртка, високи до коленете ботуши, на рамото му виси ловджийска чанта, в краката му стърчи скъпа двуцевка „Лебел“. Час по час неспокойно мести кожената си фуражка — нахлупи я, издуе устни и загрижено се оглежда; килне я на тила си, подмлади се и се усмихва под мустак, мисли си нещо приятно — и не ти се вярва, че има много работа, че бавното спадане на водата го тревожи — в него се рее вълна от някакви явно неделови мисли.

А аз съм потиснат от тихо учудване: тъй странно е да виждам този мъртъв град, правите редици от сгради със затворени прозорци — град, целият залян от вода и плуващ сякаш край нашата лодка.

Небето е сиво. Слънцето се е залутало сред облаците и само от време на време прозира през тяхната мътилка като голямо, сребърно петно, както през зимата.

Водата също е сива и студена; не се чувствава, че тече; тя сякаш е замръзнала, заспала заедно с празните къщи, с редиците от магазини, боядисани в мръсножълт цвят. Когато през облаците надникне белезникавото слънце, всичко наоколо леко просветва, водата отразява

сивото платно на небето — нашата лодка виси във въздуха между две небеса; тухлените сгради също се поизправят и едва забележимо плуват към Волга, към Ока. Около лодката се люлеят изпочупени бъчви, сандъци, кошници, трески и слама, понякога като мъртва змия преминава върлина или греда.

Тук-там прозорците са отворени, по покривите на дюкяните съхне бельо, стърчат плъстени ботуши; от един прозорец жена гледа сивата вода, за върха на чугунения стълб на галерията е вързана лодка, водата отразява червените ѝ бордове мазно и месесто.

Господарят кимва към тези признаци на живот и ми обяснява:

— Тук живее пазачът на панаира. Измъкне се през прозореца на покрива, качи се в лодката и заминава, следи — няма ли някъде крадци? А ако няма крадци — той краде...

Говори лениво, спокойно, като мисли за нещо друго. Наоколо е тихо, пусто и невероятно, като насън, Волга и Ока са слети в огромно езеро; в далечината, върху рошава височина, пъстрее градът, потънал в градини, още тъмни, ала пъпките на дърветата вече са набъбнали и градините загръщат къщите и църквите в зеленикава топла шуба. Над водата се стеле плътен звън на великденски камбани, чува се как ехти градът, а тук сме като в изоставени гробища.

Лодката ни се върти между две редици черни дървета, носим се по Главната улица към Старата катедрала. Пурата дразни господаря, като застила очите му с лют дим, лодката непрекъснато се блъска с нос или борд в стъблата на дърветата — господарят ядосано се чуди:

— Такава мръсна лодка!

— Ами вие не управлявайте.

— Че как може? — мърмори той. — Щом в лодката са двама, винаги единият гребе, другият управлява. Ето — виж: Китайските магазини...

Аз отдавна зная панаира на пръсти; зная и тези смешни магазини със странни покриви; в ъглите на покривите седят, кръстосали нозе, гипсови фигури на китайци; едно време аз и другарите ми ги замеряхме с камъни и главите и ръцете на някои китайци са счупени именно от мене. Но аз вече не се гордея с това...

— Тъпотия — казва господарят, като сочи магазините. — Да бяха ми дали на мен да строя това...

Той свирка и отмества фуражката на тила си.

А на мене, кой знае защо, ми се струва, че той би построил този зидан град също тъй скучно, на същото ниско място, заливано всяка година от водите на двете реки. И би измислил и Китайските магазини...

Като хвърля пурата си във водата, той плюе с отвращение подир нея и казва:

— Скучно, Пешков! Скучно. Образовани хора няма, няма с кого да поговориш. Прииска ти се да се похвалиш, но пред кого? Няма хора. Все дърводелци, зидари, простаци, мошеници...

Той гледа вдясно, към бялата джамия, красиво извисила се от водата на хълма, и продължава, сякаш си спомня нещо забравено:

— Почнах да пия бира, пури пуша, живея като немец. Немците, братче, са делови хора. Бирата е приятно нещо, ама с пурите още не съм свикнал! Опушиш се, жената мрънка: „Какво вониш като сарач!“ Да, братче, живеем, извъртаме се... Я карай сам...

Сложил веслото на борда, той взема пушката и стреля в китаеца на един покрив — китаецът не пострада, сачмите поръсиха стряхата и стената и вдигнаха във въздуха облачета прах.

— Не уцелих — без съжаление признава стрелецът и отново поставя патрон в пушката.

— Как си с момичетата — отговя ли? Не? Пък аз на тринайсет години вече се влюбвах...

Той разказва подобно на сън историята на първата си любов към прислужницата на архитекта, у когото живеел като ученик. Тихичко плиска сивата вода, като мие ъглите на сградите, отвъд катедралата матово блести водната пустиня, тук-там над нея се издигат черните клони на върбалака.

В иконописната работилница често пееха семинарската песен:

*Море синьо,
море бурно...*

Страшно скучно трябва да е това синьо море...

— През нощта не спях — разправя господарят. — Често пъти вдигна се от леглото и застана пред вратата й, треперя като кученце —

къщата беше студена! Нощем я посещаваше господарят, можеше да ме завари, ама аз не се боях, да...

Той говори замислено, сякаш оглежда стара, износена дреха — може ли да се облече още веднъж, или не?

— Тя ме забеляза, смили се, отвори вратата и вика: „Ела, глупчо...“

Бях слушал много такива разкази, те ми бяха омръзнали, макар че в тях имаше приятна черта — за първата си „любов“ почти всички хора говореха без хвалба, не мръсно, а често така топло и тъжно, че аз разбирах: това е било най-хубавото в живота на разказвача. И за мнозина като че ли само това бе хубавото.

Като се смее и клати глава, господарят възкликва с почуда:

— А на жена си не можеш да кажеш това, в никой случай! Е, какво толкова има тук? А не можеш да й го разкажеш! Ама че работа...

Той разказва не на мене, а на самия себе си. Ако мълчеше той, щях да говоря аз — в тази тишина и пустота трябва да говориш, да пееш, да свириш на хармоника, инак завинаги ще потънеш в дълбок сън сред мъртвия град, удавен в сивата, студена вода.

— Преди всичко — не се жени рано! — поучава ме той. — Женитбата, братче, е извънредно сериозно нещо! Може да живееш където щеш и както щеш — твоя воля! Живей в Персия — като мюсюлманин, в Москва — като стражар, тегли, кради — всичко може да се поправи! А съпругата, братче, е като времето, нея не можеш да я поправиш... не! Тя, братче, не е ботуш да го събуеш и хвърлиш...

Лицето му се промени, той гледаше сивата вода, свъсил вежди, търкаше с пръст гърбавия си нос и мънкаше:

— Н-да, братче... Отваряй си очите! Да речем — ти на всички страни се огъваш, но всякога стоиш прав... ама все пак — за всекиго е поставен специален капан...

Влизаме в храсталака на Мешчерското езеро, то се е сляло с Волга.

— По-полека греби — шепне господарят и насочва пушката си към храстите.

Застрелял няколко мършави дъждосвирци, той командува:

— Да идем в Кунавино! Аз ще остана там до вечерта, а ти ще кажеш в къщи, че съм се забавил с доставчиците...

Свалям го на една улица в предградието, също наводнено от придошлите реки, връщам се през панаира на Стрелка, завързвам лодката и седнал в нея, гледам сливането на двете реки, града, параходите, небето. Небето, като пухкаво крило на огромна птица, е осеяно с бялата перушина на облаците. В сините бездни между облаците се появява златното слънце и с един поглед към земята променя всичко по нея. Всичко наоколо се движи бодро и сигурно, бързото течение на реката леко носи неизброимите звена на саловете; по саловете здраво стоят брадати селяни, движат дългите гребла и си крещят един на друг, към минаващия параход. Малкият параход влачи срещу течението празен шлеп, реката го отнася, клати го, той върти носа си като щука и пухти, упорито опрял колела във водата, която лети стремително срещу него. На шлепа, провесили крака през борда, седят рамо до рамо четирима селяни — единият с червена риза — и пеят песен; думите не се чуват, но аз зная песента.

Струва ми се, че тук, по живата река, аз зная всичко, всичко ми е близко и всичко мога да разбера. А наводнения град зад мене е лош сън, хрумване на господаря ми, също тъй необяснимо, както самият той.

Нагледал се до насита на всичко, аз се връщам в къщи с чувството, че съм възрастен човек, способен за всякаква работа. По пътя гледам Волга от възвишението на градската крепост — отдалеч, от височината, земята изглежда огромна и обещава да ти даде всичко, каквото пожелаеш.

У дома имам книги; в квартирата, където живееше Кралица Марго, сега се е настанило голямо семейство: пет госпожици, една от друга по-хубави, и двама гимназисти — тези хора ми дават книги. Аз жадно чета Тургенев и ми е чудно колко ясно, просто и прозрачно, както през есента, е всичко у него, колко чисти са неговите хора и колко хубаво е всичко, което той кротко възвестява.

Чета „Бурса“ от Помяловски и пак съм учуден: това странно прилича на живота в иконописната работилница; така добре познато ми е отчаянието на скуката, което прелива в диво буйство.

Обичах да чета руски книги, в тях винаги се чувствуваше нещо познато и скръбно, сякаш между страниците скрито е заглъхнал великопостен звън на камбани — едва отвориш книгата, и той вече звучи тихичко.

„Мъртви души“ прочетох без желание; „Записки от мъртвия дом“ — също; „Мъртви души“, „Мъртвият дом“, „Смърт“, „Три смърти“, „Живи мощи“ — това еднообразие в заглавията на книгите неволно правеше впечатление и будеше смътна неприязън към такива книги. „Знамение на времето“, „Стъпка по стъпка“, „Какво да се прави?“, „Хроника на село Смурино“ — също не ми харесаха, както и всички книги от този род.

Но много ми харесаха Дикенс и Валтер Скот, тези автори четях с невъобразима наслада, по два-три пъти една и съща книга. Книгите на Валтер Скот приличаха на празнична литургия в богата църква — малко дълго и скучно, но винаги тържествено; Дикенс е останал за мене писател, пред когото почтително се прекланям — този човек изумително е проумял най-трудното изкуство — да обичаш хората.

Всяка вечер на външната стълба на къщата се събираше голяма компания: братята К., техните сестри, дванадесет-петнадесет годишни момичета; чипоносият гимназист Вячеслав Семашко; понякога идваше госпожица Птицина, дъщеря на някакъв важен чиновник. Говореха за книги, за стихове — това беше близко и ясно и на мене, бях чел повече от всички тях. Но по-често си разказвах за гимназията, оплаквах се от учителите; като слушах разказите им, чувствавах се по-свободен от другарите си, много ме учудваше силата на тяхното търпение, ала все пак им завиждах — те се учат!

Другарите ми бяха по-големи от мене, но струваше ми се, че аз съм по-възрастен, по-зрял и по-опитен от тях; това ме смущаваше малко — искаше ми се да се чувствавам по-близък с тях. Идвах си в къщи късно вечер, потънал в прах и кал, пълен с впечатления, различни по характер от техните впечатления, всъщност — твърде еднообразни. Те много говореха за госпожици, влюбвах се ту в една, ту в друга, мъчеха се да съчиняват стихове; често пъти в тази работа имаха нужда от моята помощ, аз на драго сърце се упражнявах в стихоплетство, лесно намирах рими, но кой знае защо, стихотворенията ми винаги излизаха хумористични, а госпожица Птицина, за която най-често бяха предназначени стихотворенията, непременно сравнявах със зеленчуци — с глава лук.

Семашко ми казваше:

— Че какви стихове са това? Това са общарски пирони.

Като не исках в нищо да изоставам от тях, аз също се влюбих в госпожица Птицина. Не помня в какво се изразяваше това у мене, но свърши зле; по плесенясалата зелена вода на Звездни вир плуваше една дъска и аз поканих госпожицата да я повозя с нея. Тя се съгласи, аз докарах дъската до брега и се качих на нея — сам ме държеше добре. Но когато разкошно облечената госпожица, цялата в дантели и кордели, грациозно стъпи на другия край, а аз гордо се отблъснах с една тояга от земята, проклетата дъска заигра под нас и госпожицата цамбурна във вира. Аз рицарски се хвърлих след нея и бързо я измъкнах на брега — уплахата и зелената тиня на вира бяха унищожили красотата на моята дама!

Тя ми се заклани с мокро пестниче и викна:

— Ти нарочно ме събори във водата!

И като не повярва в искреността на оправданията ми, от този ден започна да се отнася враждебно към мене.

Изобщо животът ми в града не беше много интересен; старата господарка се отнасяше към мене неприязнено, както по-рано; младата ме гледаше подозрително; Викторушка, още повече поръждавял от луничките, се цупеше на всички, неизлечимо обиден от нещо.

Господарят имаше много чертожна работа, понеже не можеше да смогва само с брат си, той повика за помощник втория ми баща.

Един ден аз си дойдох от панаира рано, към пет часа, и като влязох в трапезарията, видях забравения от мене човек на масата, на която пиеха чай, до господаря. Той ми протегна ръка.

— Добър ден...

Слисах се от изненада, мигом като пожар лумна миналото, парна сърцето ми.

— Чак се уплаши — викна господарят...

Вторият ми баща ме гледаше с усмивка на страшно слабото си лице; тъмните му очи бяха станали още по-големи, целият той беше посърнал, смазан. Мушнах ръката си в тънките му, горещи пръсти.

— Ами ето че пак се срещнахме — каза той, като покашляше.

Излязох си отмалял, сякаш пребит.

Между нас се установиха някакви внимателни и неясни отношения — той ме назоваваше със собственото и бащиното ми име, говореше с мене като с равен.

— Когато идете в магазина, купете ми, моля, четвърт фунт тютюн „Лаферм“, сто гилзи „Викторсон“ и един фунт варен салам...

Парите, които ми даваше, винаги бяха неприятно стоплени от горещата му ръка. Ясно беше, че е туберкулозен и няма да го бъде. Той знаеше това и казваше със спокоен, слаб бас, като усукваше острата си черна брадичка:

— Аз страдам от почти неизлечима болест. Впрочем, ако консумираш много месо, може да оздравееш. Може би ще оздравея.

Ядеше невероятно много, ядеше и пушеше цигари, като ги махаше от устата си само когато се хранеше. Всеки ден му купувах салам, шунка, сардели, но сестрата на баба казваше уверено и, кой знае защо, злорадо:

— Смъртта с лакомства не можеш насити, тя се не лъже, не!

Господарите се отнасяха към втория ми баща с обидно внимание и настойчиво го съветваха да опита едно или друго лекарство, но зад гърба му го подиграваха.

— Дворянин! Трохите, вика, трябва по-често да се смятат от масите, мухите, значи, се развъждат от трохите — разправяше младата господарка, а бабата ѝ пригласяше:

— Как не, дворянин! Рединготчето му цялото се протрило, лъснало се, а той все още го бръска с четката. Префърцунен — да няма прашинка!

А господарят сякаш ги утешаваше:

— Потрайте, зверове-кокошки, той скоро ще умре!...

Това безсмислено враждебно отношение на еснафите към дворянина неволно ме сближаваше с втория ми баща. Мухоморката също е отровна гъба, но поне е красива!

Задушавайки се между тези хора, вторият ми баща приличаше на риба, случайно попаднала в курник — глупаво сравнение, както бе глупав целият този живот.

Започнах да откривам в него черти на Хубава работа — незабравим за мене човек; него и Кралицата аз кичех с всичко най-хубаво, което ми даваха книгите, на тях дарявах най-чистото в мене, всичките си фантазии, пораждани от четенето. Вторият ми баща беше също такъв чужд и необичан човек, както Хубава работа. Той се държеше с всички в къщи еднакво, никога не заговорваше пръв, отговаряше на въпросите някак особено вежливо и кратко. Много ми

харесваше, когато учеше господаря: стои до масата, превит на две, и като потропва със сухия си нокът по дебелия хартия, спокойно внушава:

— Тук ребрата трябва да се свържат с ключ. Това ще унищожи силата на налягането върху стените, иначе ребрата ще пропукват стените.

— Вярно, дявол да го вземе! — мърмореше господарят, а жена му казваше, когато вторият ми баща си отиде:

— Просто чудно ми е как му позволяваш да те учи!

Кой знае защо, тя особено много се дразнеше, когато след вечеря вторият ми баща чистеше зъбите си и се жабурише, издал острата си адамова ябълка.

— Според мен — с кисел глас казваше тя — за вас, Евгений Василич, е вредно така да извивате главата си!

Той питаше, вежливо усмихнат:

— Защо именно?

— Ами... просто тъй...

Той почваше да чисти с кокалена пръчица синкавите си нокти.

— Виж го ти, пък и ноктите си чисти! — вълнуваше се господарката. — Умира, ама и той барабар с всички...

— Ехе-хе! — въздишаше господарят. — Колко глупост се е насъбрала у вас, зверове-кокошки...

— Ама ти какви такива ги приказваш? — възмущаваше се съпругата му.

А бабата нощем пламенно се оплакваше на бога...

— Господи, ето че ми окачиха на врата този, гнилия, а Викторушка — пак настрана...

Викторушка бе започнал да подражава на втория ми баща — бавната му походка, сигурните движения на господарските му ръце, умението му някак особено пищно да връзва връзката си и да яде изкусно, без да мляска. Той час по час питаше грубо:

— Максимов, как е на френски — коляно?

— Аз се казвам Евгений Василиевич — спокойно припомняше вторият ми баща.

— Добре де! Ами — гърди!

На вечеря Викторушка командуваше майка си:

— Ма мер, доне муазанкор^[1] солено говеждо!

— Ах ти, французойче — изпадаше в умиление бабата.

Вторият ми баща невъзмутимо, като глухоням ядеше месо, без да поглежда никого.

Веднъж големият брат каза на по-малкия:

— Сега, Виктор, като научи френски, трябва да си вземеш любовница...

Помня, това беше единственият път, когато вторият ми баща се усмихна мълчаливо.

А господарката възмутено хвърли лъжицата на масата и викна на мъжа си:

— Как не те е срам пред мен да говориш мръсотии!

Понякога вторият ми баща идваше при мене в черното антре; там спях под стълбата за тавана; на стълбата, срещу прозореца, четях книги.

— Четете ли? — питаше той, като издишваше дим; в гърдите му съскаха главни. — Какво е това?

Показвах книгата.

— Ах — казваше той, хвърлил поглед върху заглавната страница, — струва ми се, че съм чел това! Ще запушите ли?

Пушихме и поглеждахме през прозореца мръсния двор; той казваше:

— Много жалко, че не можете да се учите, изглежда, че имате способности...

— Ето уча се, чета...

— Това е малко, нужни са училище, система...

Искаше ми се да му кажа:

„Вие, господине мой, сте имали и училище, и система, ала — каква полза?“

Но той, сякаш доловил мислите ми, добавяше:

— При наличие на характер училището възпитава добре. Само много подготвени хора могат да движат живота...

Неведнъж ме съветваше:

— По-добре да бяхте се махнали оттук, не виждам тук смисъл и полза за вас...

— Харесват ми работниците.

— А... Какво именно?

— С тях е интересно.

— Може би...

А веднъж каза:

— Какви гадини са всъщност тези наши господари, гадини...

Припомнил си как и кога бе изрекла тази дума майка ми, аз неволно се дръпнах от него — той се усмихна и попита:

— Не мислите ли така?

— Мисля.

— Е, да... Виждам.

— Господарят все пак ми харесва...

— Да, той като че ли е добър човек... Но — смешен.

Искаше ми се да говоря с него за книги, но той, както изглежда, не обичаше книгите и често ме съветваше:

— Не се увличайте, в книгите всичко е много преувеличено, изопачено по един или друг начин. Мнозинството от пишещите са хора като нашия господар — дребни хора.

Подобни съждения ми се струваха смели и ме подкупваха.

Един път той ме попита:

— Чели ли сте Гончаров?

— Фрегата „Палада“.

— „Палада“ е много скучна. Но изобщо Гончаров е най-умният писател в Русия. Съветвам ви да прочетете романа му „Обломов“. Това е най-правдивата и най-смелата му книга. И изобщо в руската литература — най-хубавата книга...

За Дикенс казваше:

— Това са бабини деветини, уверявам ви... Обаче в притурките на вестник „Новое время“ се помещава нещо много интересно — „Искушението на свети Антони“, — прочете го! Вие, струва ми се, обичате църквата и всичко това, църковно? „Искушението“ ще бъде полезно за вас...

Той сам ми донесе връзка притурки и аз прочетох мъдрото произведение на Флобер; то ми напомни безбройните жития на светци, някои неща от разказите на книжника, но не ми направи особено дълбоко впечатление; много повече ми харесаха поместените до него „Мемоари на звероукротителя Упилио Файмали“.

Когато признах това пред втория си баща, той спокойно забеляза:

— Значи, за вас е още рано да четете такива неща! Но — не забравяйте тази книга...

Понякога той седеше дълго с мене, без да продума нито дума, само покашлюваше и непрекъснато пушеше. Красивите му очи тревожно блестяха. Аз скришом го наблюдавах и забравях, че този човек, който умираше така честно и просто, без да се оплаква, някога беше близък на майка ми и я оскъряваше. Знаех, че живее с някаква шивачка, и мислех за нея с недоумение и съжаление: как не я е гнус да прегръща тези дълги коси, да целува тази уста, от която лъха тежка миризма на гнило? Също като едно време Хубава работа, вторият ми баща неочаквано казваше нещо много свое:

— Обичам хрътките, глупави са, но ги обичам. Много са хубави. Хубавите жени често са глупави...

С известна гордост си мислех:

„Ако познаваше Кралица Марго!“

— Лицата на всички хора, които живеят дълго в една къща, стават еднакви — каза веднъж той; записах това в тетрадката си.

Чаках тези сентенции като благодат — приятно ми беше да чувам необикновени словосъчетания в дом, където всички говореха с безцветен език, закостенял в изтъркани, еднообразни форми.

Вторият ми баща никога не говореше с мене за майка ми, дори като че ли никога не произнесе името ѝ, това много ми харесваше и пораждаше у мене чувство, близко до уважение към него.

Веднъж го попитах за бога — не помня какво именно; той ме погледна и каза много спокойно:

— Не зная. Аз не вярвам в бога.

Спомних си за Ситанов и му разказах за него, а вторият ми баща ме изслуша внимателно и забеляза все тъй спокойно:

— Той разсъждава, а който разсъждава, все пак вярва в нещо... Аз просто не вярвам!

— А нима това е възможно?

— Че защо не? Ето виждате — не вярвам...

Виждах едно — той умира. Едва ли изпитвах състрадание към него, но за пръв път почувствувах остър и естествен интерес към умиращ мой ближен, към тайната на смъртта.

Ето седи човек, докосва ме с коляното си, горещ, мислещ, уверено разпределя хората според отношението си към тях; говори за всичко, като че ли има власт да съди и решава — в него има нещо, което ми е нужно, или нещо, което откроява ненужното за мене. Той е неразгадаемо сложно същество, хранилище на безкраен вихър от мисли; както и да се отнасям аз към него, той е част от самия мене, живее някъде в мене, аз мисля за него и сянка от душата му пада върху моята душа. Утре той целият ще изчезне, целият с всичко, което е скрито в главата, в сърцето му, което — струва ми се, — мога да чета в хубавите му очи. Когато изчезне, ще се скъса една от живите нишки, които ме свързват със света, ще остане споменът, но — той цял е в мене, завинаги ограничен, неизменен. А живото, променливото — ще се изгуби...

Ала това са мисли, а зад тях лежи неизразимото с думи, което ги ражда и храни, което властно подбужда да се вглеждаш в явленията на живота и от всяко от тях иска отговор — защо?

— Струва ми се, че скоро ще легна, знаете ли — каза вторият ми баща в един дъжделив ден. — Такава глупава слабост! И нищо не ми се иска...

На другия ден през време на вечерния чай той особено старателно смяташе от масата и от коленете си трохите, отстраняваше нещо невидимо от себе си, а старата господарка го гледаше изпод вежди и шепнеше на снаха си:

— Гледай — пощи се, чисти се...

След два-три дни той не дойде на работа, а после старата господарка ми бутна голям бял плик и каза:

— Я дръж, още вчера го донесе една женица къде пладне, ама забравих да ти го дам. Хубава булчица, но каква ти се пада — не зная!

В плика на болнична бланка пишеше с едри букви:

„Ако ви остане свободно време, елате да се видим. Аз съм в Мартиновската. Е. М.“

На другия ден сутринта седях в болничната стая, на леглото на втория ми баща; той беше по-дълъг от леглото и краката му, в сиви смъкнати чорапи, стърчаха през пръчките на таблото. Хубавите му очи неспокойно блуждаеха по жълтите стени, спираха се върху лицето ми и върху малките ръце на девойката, която седеше на едно столче до леглото откъм главата му. Тя бе сложила ръцете си на възглавницата му и той, разтворил уста, търкаше страната си в тях. Девойката беше пълничка, с гладка тъмна рокля; по овалното ѝ лице бавно се стичаха сълзи; мокрите ѝ сини очи непрекъснато гледаха лицето на втория ми баща, остриите му кости, големия, изострен нос и тъмната му уста.

— Свещеник трябва — шепнеше тя, — ама той не иска... нищо не разбира...

И като махна ръцете си от възглавницата, притисна ги до гърдите си, сякаш за молитва.

За миг вторият ми баща се свести, погледна тавана, строго намръщен и като че ли си спомняше нещо, после помръдна към мене мършавата си ръка.

— Вие ли сте? Благодаря. Ето, виждате... Много глупаво се... чувствам...

Това го измори, той затвори очи; помилвах дългите му студени пръсти със сини нокти, девойката тихо помоли:

— Евгений Василиевич, съгласете се, моля ви!

— Ето — запознайте се — продума той, като я посочи с очи. — Мил човек.

Млъкна и все по-широко заразтваря уста и изведнъж нададе вик дрезгаво, като гарван; размърда се на леглото, събори одеялото, затършува около себе си с голите си ръце, девойката също извика и заби глава в измачканата възглавница.

Вторият ми баща умря бързо; умря и веднага се разхубави.

Излязох от болницата под ръка с девойката. Тя залиташе като болна, плачеше. В ръката си държеше смачкана на топка кърпичка; като я допираше ту до едното, ту до другото си око, свиваше

кърпичката все по-стегнато и я гледаше така, сякаш ѝ беше най-скъпото и последното.

Изведнъж се спря, притисна се до мене и каза с укор:

— И зимата не дочака... Ах, господи, господи, че какво е това?

После ми протегна ръката си, мокра от сълзи:

— Сбогом. Той много ви хвалеше. Погребението ще бъде утре.

— Да ви изпратя ли до къщи?

Тя се огледа.

— Че защо? Сега е ден, не е нощ.

От ъгъла на пресечката погледнах след нея — вървеше бавничко, като човек, който няма закъде да бърза.

Бе август, от дърветата вече капеха листа.

Нямах време да изпратя втория си баща на гробищата и никога вече не видях тази девойка...

[1] Майко, дайте ми още (изопачен френски). ↑

Всяка сутрин в шест часа отивах на работа, на панаира.

Там ме посрещаха интересни хора: дърводелецът Осип, белокос, приличащ на Николай Угодник, сръчен работник с остър език; гърбавият майстор на покривите Ефимушка; благочестивият зидар Пьотр, замислен човек, също подобен на светец; мазачът Григорий Шишлин, русобрад, синеок хубавец, който блестеше с тиха доброта.

Познавах тези хора от втория период на живота ми у чертожника; по-рано те идваха всяка неделя в кухнята, достолепни, важни, с приятен говор, с нови за мене, апетитни думи. Всички тези солидни селяци ми се струваха тогава изцяло добри; всеки беше своеобразно интересен, всички благоприятно се различаваха от злобните, лукави и пияни еснафи в предградието Кунавино.

Най-много ми харесваше тогава мазачът Шишлин, дори го помолих да ме вземе в своя артел, но той ми отказа меко, като почесваше златната си вежда с белия си пръст:

— Рано е за теб, нашата работа е трудна, почакай година, две...

После бързо вдигна хубавата си глава и попита:

— Или не ти е цвете животът? Е, нищо, потрай, свий се по-здраво в себе си и тогава — ще изтраеш!

Не знаей дали ми помогна този добър съвет, но го запомних с благодарност.

Те и сега идваха при моя господар всяка неделя сутрин, разполагаха се по пейките около кухненската маса и докато чакаха господаря, разговаряха интересно. Господарят шумно и весело се здрависваше с тях, стискаше яките им ръце и сядаше в почетния кът. Появяваше се сметало, пачка пари, мъжете слагаха на масата своите сметки, смачкани бележници — започваше разплащането за седмицата.

Като пускаше шеги и закачки, господарят се мъчеше да ги изиграе, а те — него; понякога люто се спречкваха, но по-често — дружно се смееха.

— Ех, мили човече, шмекер си се родил! — казваха селяците на господаря.

Той отговаряше, като се подсмиваше смутено:

— Ама и вие, зверове-кокошки, не сте малки ментарджии!

— Та как иначе, друже? — признаваше Ефимушка, а строгият Пьотр казваше:

— Каквото откраднеш — с това и поминуваш, а каквото изчукаш — то е за бога и царя...

— Ами затуй и на мен ми се ще да ви метна! — смееше се господарят.

Те го подкрепяха добродушно:

— Да ни замъкнеш, значи?

— Да ни хързулнеш?

Григорий Шишлин, притиснал с ръце на гърдите буйната си брада, молеше напевно:

— Братлета, абе хайде просто работа да вършим, без измама? Нали ако живеем честно — колко хубаво, спокойно е тогаз, а? Мили хора, а?

Сините му очи помръкваха и овлажняваха; в такива моменти той беше чудно хубав; молбата му като че ли смущаваше малко всички, всички засрамено извърщаха очи от него.

— Селянинът мами на дребно — мърмореше с въздишка благообразният Осип, сякаш оплакваше селянина.

Навъсеният зидар, привел над масата изгърбените си плещи, казваше дебело:

— Грехът е като блато: колкото по-навътре, толкова по-лесно затъваш!

И в тон с техните думи господарят мънка:

— Че аз какво толкова? Каквото повикало, такова се и обадило...

След като пофилософствуват, пак се опитват да се измамят един друг, а като уредят сметките си, потни и капнали от напрежение, отиват в кръчмата да пият чай и поканват и господаря да иде с тях.

На панаира аз трябваше да следя тези хора да не крадат пирони, тухли и дъски; всеки от тях, освен работата си при моя господар, имаше свои договори и всеки гледаше да отмъкне нещо под носа ми за частните си работи.

Посрещнаха ме приветливо, а Шишлин каза:

— Помниш ли, като искаше да те взема в моя артел? А сега — я какъв големец си станал, ще ми бъдеш началник, а?

— Хайде, хайде — задяваше ме Осип, — дебни и пази, боже помози!

Пьотр недружелюбно подметна:

— Пратили млад жерав да командува стари мишоци...

Моите задължения страшно ме смуцаваха; срамувах се от тези хора — те всички като че ли знаеха нещо особено, хубаво, което никой освен тях не знаеше, а аз трябва да се отнасям към тях като към крадци и измамници. Отначало ми беше трудно с тях, но Осип скоро забеляза това и веднъж ми каза между четири очи:

— Виж какво, момче, не се цупи, няма смисъл — разбра ли?

Естествено аз нищо не разбрах, но почувствувах, че старецът вижда колко глупаво е моето положение, и между нас бързо се създадоха откровени отношения.

Той ме поучаваше в някое кътче:

— Между нас, ако искаш да знаеш, главният крадец е зидарят Петруха; той е човек с голяма челяд, стръвен. За него си отваряй очите — нищо не подминава, всичко му влиза в работа: фунт пирони, десет тухли, чувал вар — всичко дай насам! Добър човек е, набожен, със строги възгледи и грамотен, ама обича да краде! Ефимушка — за жените живее, той е хрисим и за теб е безопасен. И той е умен, на гърбавите всякога им сече пипето! А, виж, Григорий Шишлин — той е малко смахнат, той не само чуждо няма да вземе, ами да би могъл своето да даде! Работи съвсем на вятъра, него всеки може да го излъже, а той — не може! Слепешката кара...

— Той добър ли е?

Осип ме погледна някак отдалеч и каза незабравими думи:

— Вярно, добър е! За ленивия най-лесното нещо е да бъде добър; добрината, момче, не ще ум...

— Е, ами ти самият? — попитах Осип.

Той се позасмя и отговори:

— Аз съм като мома — кога, стана стара жена, тогаз ще кажа за себе си, потрай засега! Ако ли не — с ума си подири де съм скрит — ха, подири де!

Той обръщаше надолу с главата всичките ми представи за него и за приятелите му. Мъчно можех да се съмнявам в истинността на

неговите отзиви — виждах, че Ефимушка, Пьотр, Григорий смятат благообразния старец за по-умен и по-вещ от самите тях във всички житейски работи. За всичко се съветваха с него, изслушваха съветите му внимателно, по всякакъв начин му засвидетелстваха почит.

— Бъди добър, посъветвай ни — молеха го те; но след една такава молба, когато Осип се отдалечи, зидарят тихо каза на Григорий:

— Еретик.

А Григорий се усмихна и добави:

— Палячо.

Мазачът приятелски ме предупреждаваше:

— Умната, Максимич, със стария трябва да бъдеш внимателен, той завчас ще те омотае! Такива едни зъбати старчета — какви са опасни, пазил те бог!

Аз нищо не разбирах.

Струваше ми се, че най-честният и благочестив човек е зидарят Пьотр; той говореше за всичко кратко и внушително, мисълта му най-често се спираше на бога, ада и смъртта.

— Ех, момчета-братлета, както щеш се бърхти, на каквото щеш се надявай, ала ковчега и гробищата никой не ще избегне!

Непрекъснато го болеше коремът и имаше дни, когато никак не можеше да яде; дори залъче хляб го караше да се гърчи от болки и предизвикваше мъчително гадене.

Гърбавият Ефимушка изглеждаше също много добър и честен, но винаги смешен, често пъти глуповат, дори побъркан, като обзет от тиха лудост. Той постоянно се влюбваше в различни жени и за всички говореше с едни и същи думи:

— Право да ви кажа: не е жена, ами цвете в сметана, бо-о-га ми!

Когато оперените кунавински еснафки идваха да мият пода в магазините, Ефимушка слизаше от покрива и застанал в някое къошенце, мъркаше, присвил сивите си живи очи и разтегнал голямата си уста до ушите.

— Я каква напращяла булчица ми е пратил господ; такава радост ме слетя; бре, че цвете в сметана — та как ли да благодаря на съдбата за този подарък? Ами че от такава красота аз жив ще изгоря!

Отначало жените му се присмиваха и си подвикваха:

— Я гледайте как се разтапя гърбавият, леле мале!

Подигравките ни най-малко не засягаха Ефимушка, скулестото му лице ставаше сънливо, той говореше, сякаш бълнува, сладки думи се лееха като опиващ поток и явно омайваха жените. Най-подир някоя по-стара смаяно казваше на другарките си:

— Вижте как чезне човекът — досущ млад момък!

— Като птица пее...

— Или като просяк в притвора — не отстъпваше вироглавата.

Но Ефимушка не приличаше на просяк; той стоеше здраво, като дълбоко вкоренен пън, гласът му звучеше все по-мамецо, думите ставаха по-съблазнителни, жените ги слушаха мълчаливо. Той наистина като че ли се разтапяше от нежни, упойващи слова.

Свършваше така, че на следобедната закуска или след работа той изумено казваше на другарите си, като поклащаше тежката си, груба глава:

— Брех, пък каква женичка сладка и мила — пръв път в живота си докосвам такава!

Когато разказваше за своите победи, Ефимушка не се хвалеше, не се подиграваше с победената, както правеха винаги другите, само радостно и благодарно изпадаше в умиление, а сивите му очи учудено се разширяваха.

Осип поклащаше глава и възкликваше:

— Ах ти, неизтощим мъж! Коя годинка подбра?

— А че къде четирийсе и четирите съм. Но това нищо не е! Днес станах с четири-пет години по-млад, като в река се окъпах, в жива вода, целият закрепнах, сърцето ми е спокойно! Ама все пак какви жени има, а?

Зидарят строго му казваше:

— Като минеш петдесетте, мисли му да не ти излязат горчиво-солени мръсните навици!

— Безсрамник си ти, Ефимушка — въздишаше Григорий Шишлин.

А на мене ми се струваше, че хубавецът ревнува успеха на гърбавия.

Осип гледаше всички изпод равничко извитите си сребърни вежди и се шегуваше:

— Всяка Машка си е бамбашка, една обича паници и тави, друга — чапрази, обици, ала всички Машки ще станат дъртляшки...

Шишлин беше женен, но невестата му бе останала на село и той също се заглеждаше в миячките. Те всички бяха лесно достъпни, всяка „припечелваше допълнително“; в гладното предградие се отнасяха към този род печалби също тъй просто, както към всяка друга работа. Но хубавият мъж не закачаше жените, а само ги гледаше отдалеч, с особен поглед, сякаш съжаляваше някого — себе си или тях. А когато те самите почваха да го задирят и да го съблазняват, той се подсмиваше смутено и се отдалечаваеше...

— Я се махайте...

— Какво правиш, особняко? — чудеше се Ефимушка. — Бива ли да изтърваваш случая?

— Аз съм женен — напомняше Григорий.

— Ама мигар жена ти ще научи?

— Жената всякога ще научи, ако си живял нечестно, нея, братче, не можеш да я излъжеш!

— Ама как ще научи?

— Не ми е известно как, но трябва да научи, ако самата тя живее честно. Пък ако аз живея честно, а тя съгреши — аз ще науча за нея...

— Ама как бе? — вика Ефимушка, но Григорий спокойно повтаря:

— Не ми е известно.

Майсторът на покриви възмутено разперва ръце.

— Виж, моля ти се! Честно, неизвестно... Ама си и ти, умник!

Работниците на Шишлин, седем души, се държаха с него просто и не го чувствуваха господар, а зад гърба му го наричаха теле. Когато дойдеше на работа и видеше, че те мързелуват, той грабваше маламашката и лопатата и сам майсторски се залавяше за работа, като подвикваше приветливо:

— По-чевръсто, момчета, по-чевръсто!

Веднъж, изпълнявайки гневната заръка на моя господар, аз казах на Григорий:

— Лоши работници имаш...

Той като че ли се учуди:

— Тъй ли?

— Тази работа трябваше да я свършат още вчера преди пладне, а те и днес няма да смогнат...

— Вярно, няма да смогнат — съгласи се той и като помълча, предпазливо каза:

— Аз, не ще и дума, виждам, ама ми е стеснително да ги тикам — нали са ми все свои, от едно село сме. Пък, помисли и това: заповядано е от бога — с пот на челото яж хляба, така че — за всички е заповядано, за теб, за мен. А ние с теб работим по-малко от тях, та май че е неудобно да ги тикаме...

Той живееше в унес; върви по пустите улици на панаира, и ненадейно се спира на някой мост по Околовръстния канал, дълго стои до парапета и гледа водата, небето, далечината отвъд Ока. Настигнеш го, запиташ:

— Какво правиш?

— А? — пробуден, смутено се усмихва той. — Нищо... поспрях, погледах малко...

— Хубаво е стъкмил бог всичко, братко — често казваше той. — Небенцето, земята, реки текат, параходи бързо плават. Качиш се на парахода и — където щеш: в Рязан или в Рибинск, в Перм, до Астрахан! В Рязан съм ходил, нищо особено — градче, ама скучно, по-скучно от Нижни; нашият Нижни е чудо град, весел! И Астрахан е по-скучен. В Астрахан, главно, има много калмици, пък аз не обичам това. Не обичам никакви мордвини, тези калмици, персийци, немци и разни нищо и никакви народи...

Той говори бавно, думите му внимателно търсят съмишленик и винаги го намират в зидаря Пьотр.

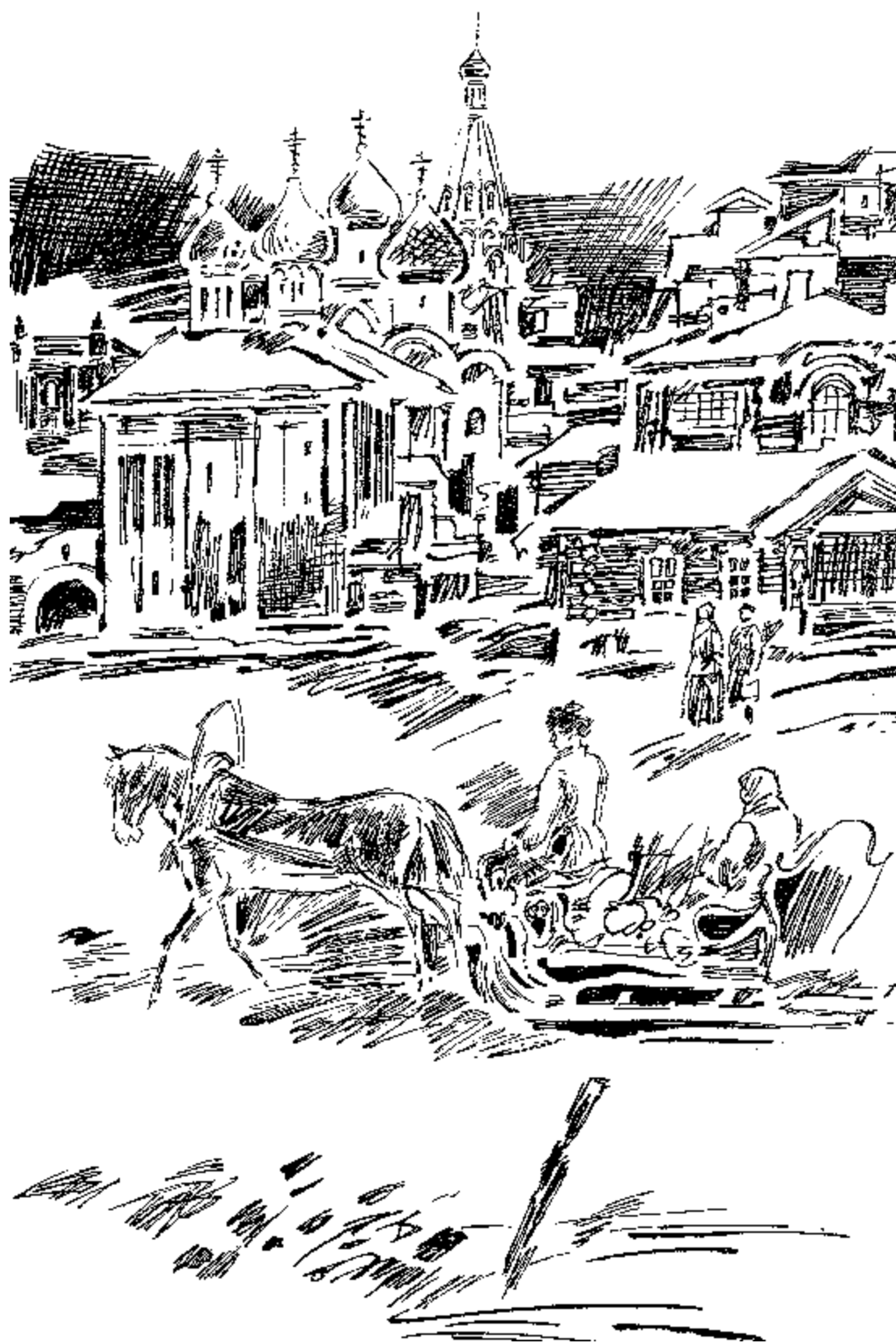
— Не са народи те, а извънроди — уверено и ядно говори Пьотр, — извън Христа са се родили, извън Христа вървят...

Григорий се оживява, сияе.

— Така ли е, не е ли, ама аз, братлета, обичам чистия народ, руския, та окото да е право! Чифутите също не ги обичам и дори не разбирам, за какво са му на бога тези нищо и никакви народи? Премъдро е стъкмено...

Зидарят мрачно прибавя:

— Премъдро, ама май има много излишно!...

Осип се вслушва в думите им и се намесва присмехулно и язвително:

— Има излишно, ей на — тези ви приказки са досущ излишни! Ама че сте и вие, секта! За бой сте всички вие.

Осип се държи настрана, но не може да се разбере с какво е съгласен и против какво ще спори. Понякога изглежда, че е равнодушно съгласен с всички хора, с всички техни възгледи; но по-често виждаш, че всички са му дотегнали, че гледа на хората като на слабоумни и казва на Пьотр, Григорий и Ефимушка:

— Ама че сте и вие, прасета гуреливи...

Те се позасмиват, не много весело и охотно, но все пак се засмиват.

Господарят ми плащаше за храна по пет копейки на ден; те не стигаха и аз гладувах по малко; като виждаха това, работниците ме канеха да закусам сутрин и следобед с тях, а от време на време и доставчиците ме викаха в кръчмата да пия чай. Приемах на драго сърце, беше ми приятно да седя между тях, да слушам бавния им говор, необикновените разкази; на тях им правеше удоволствие моята начетеност в църковните книги.

— Здравата си се накълвал от книжките, претъпкал си гушата — казваше Осип, загледал ме внимателно със сините си като метличина очи; тяхното изражение мъчно може да се долови — зениците му винаги като че ли се топят, чезнат.

— Пази го това, поприкътвай, ще ти послужи; когато пораснеш — стани монах, със слово да тешиш народа, или пък — милионер...

— Мисионер — поправи го зидарят, кой знае защо, с обиден глас.

— Какво? — пита Осип.

— Мисионер се вика, нали знаеш! И не си глух...

— Добре де, мисионер, с еретиците да спориш. Или пък направо пиши се еретик — и то е доходна професия! Имаш ли ум, и с ерес може да поминеш...

Григорий се смее смутено, а Пьотр казва в брадата си:

— Абе и магьосниците също не живеят зле, безбожници разни...

Но Осип веднага възразява:

— Няма грамотни магьосници, на магьосника грамотността не му върши работа...

И ми разказва:

— Ето, виж и чуй: имаше в нашата община един сиромаш, Тушка го викаха, западнал човечец, развей-плява; живееше като перо, насамнатам, дето го духне вятърът, и — нито работник, нито безделник! Та тръгна той еднъжка, от нямане какво да прави, на поклонение и се скита две години време, а после току цъфна в нов вид: косата му до раменете, на главата — калугерска шапчица, на снагата — избеляло памучно расо: гледа всички като риба и упорито предлага: покайте се, трижди проклети! Че защо да не се покаят хората, а най-вече — жените! И работата се нареди: Тушка — сит, Тушка — пиан, Тушка — предоволен от жените...

Зидарят троснато го прекъсна:

— Та мигар това е важното — че е сит и пиан?

— Какво друго?

— Важното е словото!

— Е, в словата му не съм вниквал — със слова и самият аз съм пребогат.

— Достатъчно добре го знаем ние Тушников, Дмитрий Василич — обидено казва Пьотр, а Григорий мълчаливо е навел глава и гледа чашата си.

— Аз не споря — примирително заявява Осип. — Всичко туй го разправам на нашия Максимич за различните друмища към кокала...

— Някои друмища и до затвора водят...

— Случва се! — съгласява се Осип. — Не по всяка пътека ще прокопса човекът — трябва да знае де да свие...

Той винаги лекичко дразни благочестивите люди — мазача и зидаря; може би не ги обича, но ловко прикрива това. Изобщо отношението му към хората е неуловимо.

С Ефимушка се държи като че ли по-меко, по-благо. Гърбавият не подхваща разговори за бога, за правдата, за сектите, за злочестината на човешкия живот — любими теми на неговите другари. Сложил стола си ребром към масата — за да не пречи облегалото на гърбицата му, той спокойно пие чай, чаша след чаша, но изведнъж наостря уши, оглежда задимената стая, вслушва се в несвързания глъч, скача и бързо изчезва. Това значи, че в кръчмата е дошъл някой, на когото Ефимушка е длъжник, а той има най-малко десет души кредитори и понеже някои го бият, бяга, та да му е мирна главата.

— Сърдят се, чешитите — недоумява той, — ами че аз да имам пари, мигар нямаше да им ги върна?

— Ах, клето дърво изсъхнало... — напътствува го Осип.

Понякога Ефимушка дълго седи замислен, нищо не вижда и не чува; скулестото му лице се смекчава, добрите му очи гледат още по-благо.

— За какво се замисли, момко? — питат го.

— Мисля си — де да бях богат, ех — щях да се ожения за най-чистокръвна дама, за дворянка, бога ми, за полковнишка щерка, да речем, господи, как щях да я обичам! Жив бих изгорял до нея... Защото, братлета, правех аз еднъжка покрива във вилата на един полковник...

— И той имал дъщеря вдовица — чували сме го това! — прекъсна го недружелюбно Пьотр.

Но Ефимушка разтърква с длани коленете си, поклаща се, като дълбае с гърбицата си въздуха, и продължава:

— Излезе тя някой път в градината, цялата бяла, снажна, гледам я аз от покрива и — за какво ми е слънчицето, и — за какво ми е белият свят? Ей тъй, като гълъб бих литнал в нозете ѝ! Просто — цветете небесно в сметана! Та с такваз госпожа — ако ще, цял живот нощ да е!

— А какво щяхте да плюскате? — строго пита Пьотр, но това не смущава Ефимушка.

— Господи! — възкликва той. — Че колко ли ни трябва? При това тя е богата...

Осип се смее:

— Кога бре, Ефимушка, ще се пряхосаш в тези работи пряхоснико?

Ефимушка не говори за нищо друго освен за жени и като работник не е еднакъв — ту работи отлично, спори му, ту работата не му върви, дървеният му чук съединява ламарината на билото лениво, небрежно и оставя дупки. Той винаги дъха на масло, на мас от морски животни; но си има своя миризма, силна и приятна, която напомня миризмата на току-що отсечено дърво.

С дърводелеца е интересно да говориш за всичко; интересно, но не много приятно — неговите думи винаги тревожат сърцето и мъчно може да се разбере кога говори сериозно и кога се шегува.

А с Григорий най-хубаво е да говориш за бога, той обича това и тук е упорит.

— Гриша — питам го, — ами знаеш ли, че има хора, които не вярват в бога?

Той спокойно се усмихва:

— Как тъй?

— Разправят: нямало бог!

— О! Виж какво било! Зная това.

И като отпъжда с ръка невидима муха, продумва:

— Помниш ли, още цар Давид е казал: „Рече безумецът в сърцето си: няма бог“ — виж кога още са говорели това безумните! Без бога никак не може да минем...

Осип като че ли е съгласен с него:

— Я отнеми на Петруха бога — ще ти даде да разбереш!

Хубавото лице на Шишлин става строго; като рови брадата си с пръсти със засъхнала по ноктите вар, той тайнствено казва:

— Бог е вселен във всяка плът; съвестта и цялото вътрешно ядро е дадено от бога!

— Ами греховете?

— Греховете са от плътта, от сатаната! Греховете са отвън, като шарката, нищо повече! Греси най-тежко онзи, който мисли много за греха; не споменавай греха — и няма да съгресиш! Мислите за греха ги внушава сатаната, стопанинът на плътта...

Зидарят се съмнява:

— Нещо като че ли не е така.

— Така е! Бог е безгрешен, а човекът е негов образ и подобие. Греси образът, плътта; а подобие то не може да греси, то е подобие, дух.

Той се усмихва победоносно, а Пьотр мърмори:

— Това май не е както трябва...

— А според теб — пита Осип зидаря, — ако не съгресиш, няма да се разкаеш, ако не се разкаеш, няма да се спасиш?

— Така май е по-сигурно! Дявола ако забравиш, от бога ще се откажеш, казваха старите...

Шишлин пие рядко и се напива от две чашки; тогава лицето му става розово, очите — детински, гласът му пее.

— Братленца, мои, колко хубаво е всичко! Ето че живеем, работим по малко, сити сме, слава богу — ах, колко е хубаво!

Той плачеше, сълзите се стичаха по брадата му и блещукаха върху свилата на космите като стъклени маниста.

Неговите чести хвалебствия на живота и тези стъклени сълзи ми бяха неприятни — моята баба хвалеше живота по-убедително, по-просто, не тъй дотегливо.

Всички подобни разговори ме държаха в постоянно напрежение и будеха смътна тревога. Вече бях прочел много разкази за селяни и виждах колко рязко се отличава книжният селянин от живия. В книжките всички селяни са нещастни; добри и лоши, те всички са победни на думи и мисли от живите. Книжният селянин говори по-малко за бога, за сектите, за църквата — повече за началството, за земята, за правдата и за теглилата на живота. За жените говори също по-малко, не толкова грубо, по-дружелюбно. За живия селянин жената е забавление, но опасно забавление, с жената винаги трябва да се хитрува, инак тя ще надделее и ще обърка целия живот. Селянинът от книжките е или лош, или добър, но всякога е целият тук, в книжката; а живите селяни са нито добри, нито лоши, те са необикновено интересни. Колкото и да се е изказал пред тебе живият селянин, винаги се чувствава, че в него е останало още нещо, но останалото е само за него и може би тъкмо това неизказаното, скритото е най-важното.

От всички книжни селяни най-много ми беше харесал Пьотр от „Дърводелският артел“; прииска ми се да прочета този разказ на моите приятели и занесох книгата на панаира. Често ми се случваше да нощувам в един или друг артел; понякога — защото не ми се искаше да се връщам в града по дъжд, по-често — понеже през деня се изморявах и не ми стигаха силите да си ида в къщи.

Когато казах, че имам една книга за дърводелци, това живо заинтересува всички, а особено Осип. Той взе книгата от ръцете ми и я прелисти, като поклащаше недоверчиво иконописната си глава.

— Бе май че наистина за нас пише! Виж ги, дяволите! Кой я е писал — някой господин ли? Е, тъй си и мислех. Господата и чиновниците за всичко ги бива! Дето господ не се усеща, там чиновникът ще го измисли; те затуй и съществуват...

— Непредпазливо говориш за бога, Осип — забеляза Пьотр.

— Няма значение! За господ моите думи са по-маловажни, отколкото за мен снежинка или дъждовна капка на голото ми теме. Ти не се кахъри, не можем ние с теб да досегнем бога...

Изведнъж той се разбесня, като пръскаше остри думички подобно на кремък — искри и сякаш с ножица режеше с тях всичко, което му противоречеше. Няколко пъти през деня питаше:

— Четем ли, Максимич? Е, хубаво, хубаво! Добре е измислено.

След работа отидохме да вечеряме в неговия артел, а след вечеря дойдоха Пьотр със своя работник Ардальон и Шишлин с момъка Тома. В бараката, където спяха хората от артела, запалиха лампа и аз зачетох; слушаха мълчаливо, без да помръдват, но скоро Ардальон каза сърдито:

— Е, стига ми толкова!

И си отиде. Пръв заспа Григорий, учудено отворил уста; след него заспаха дърводелците, но Пьотр, Осип и Тома се приближиха до мене и слушаха напрегнато.

Когато свърших четенето, Осип веднага загаси лампата — по звездите беше вече към полунощ.

Пьотр попита в тъмнината:

— Че за какво е написано това? Против кого?

— Сега — да спим! — каза Осип, като събуваше ботушите си.

Тома мълчаливо се отдалечи.

Пьотр повтори настойчиво:

— Казвам — срещу кого е написано това?

— Абе те си знаят! — продума Осип, като си лягаше на нара.

— Ако е против мащехите, тогава това е съвсем вятър работа: от това мащехите няма да станат по-добри — упорито говореше зидарят. — А против Пьотр — пак е нахалост: той е грешил, на него ще му се дири сметка! За убийство — в Сибир, и толкоз! Книжката е ненужна при такъв грях... ненужна е негли, а?

Осип мълчеше. Тогава зидарят добави:

— Нямаат си работа, та разнищват чуждите работи! Като жени на седянка. Хайде лека нощ, трябва да спим...

Той спря за миг в синия квадрат на отворената врата и попита:

— Осип, ти какво мислиш?

— Аха? — обади се сънено дърводелецът...

— Е, добре, спи...

Шишлин се бе повалил на едната си страна там, където седеше. Тома легна на смачканата слама до мене. Предградието спеше, отдалеч долитаха изсвирвания на локомотиви, тежък тътен на чугунени колела, дрънчене на буфери. В бараката хъркаха многогласно. Беше ми неприятно — очаквах някакви разговори, а нямаше нищо...

Но изведнъж Осип заговори тихо и ясно:

— Вие, момчета, не вярвайте на нищо от това, вие сте млади, дълго ще живеете, събирайте свой разум! Своят ум важи колко две чужди глави! Тома, спиш ли?

— Не — обади се веднага Тома.

— Това е то! И двамата сте грамотни, затова четете, ала на въдица се не ловете. Те всичко могат да напечатат, тази работа е в техни ръце!

Той спусна краката си от нара, подпря се с ръце на ръба на дъската и като се наведе към нас, продължи:

— Книжката как трябва да я разбираме? Книжката е донесение против хората! Гледайте, санким, какъв е човекът, дърводелец или друг някой, а виж, господарят — той е друг човек! Книжката не се пише току-тъй, а в нечия защита...

Тома каза дебело:

— Пьотр правилно е убил предприемача!

— Е, това не бива, никога не е правилно да се убива човек. Зная, ти не обичаш Григорий, само че остави тия мисли. Ние всички сме средна ръка хора, днес съм господар, утре — пак работник...

— Не го казах за теб, чичо Осип...

— Все едно...

— Ти си справедлив.

— Почакай, ще ти обясня за какво е написано съчинението — пресече Осип ядните думи на Тома, — това е много хитро съчинение! Ето на — помещика без селянина, ето — селянина без помещика! Сега гледай: и на помещика му е зле, ама и на селянина не му е добре. Помещикът е западнал, оглупял, а селянинът е станал самохвалко, пияница, хилав, чувствава се докачен — ето какво става! А в крепостно време с помещиците е било, значи, по-добре: господарят се е притулвал зад селянина, селянинът — зад господаря, и двамата си карали сито, спокойни... Не споря, вярно, при господарите се живееше по-спокойно — на господарите не им отърва, ако селянинът е беден; за

тях е добре, ако той е богат, ама да не е умен, ето какво им изнася на тях. Аз знаа това, зер самият аз съм прекарал близо четиридесет години в крепостничество, на моята кожа много е написано.

Спомнях си, че също така говореше за господарите коларят Пьотр, който се закла, и ми беше много неприятно, че мислите на Осип съвпадат с мислите на оня зъл старец.

Осип бутна с крак коляното ми и продължи:

— Книжките и разните съчинения трябва да се проумяват! Никой нищо не прави току-тъй, само изглежда, че уж е току-тъй. И книжките не ги пишат току-тъй, а за да мътят главите. Всичко се върши с ум, без ум ни брадва сече, ни терлик се плете...

Той говори дълго, лягаше си и пак скачаше, като сипеше тихичко римуваните си поговорки, в мрак и тишина.

— Говори се: за селяка господата са чужди хора. И това не е вярно. Ние сме също такива господа, ала от опаката страна; то се знай, господарят се учи от книжките, а аз — от грешките, и на господаря му е по-бял задникът, това е цялата разлика. Не-е, момчета, време е светът да заживее по нов начин, пък съчиненията трябва да ги зарежем, да ги оставим. Нека всеки да се попита: аз какво съм? Човек. А той какво е? Пак човек. Та какво сега: да не би бог да иска от него копейка повече? Не-е, по данъка и двамината сме равни пред бога...

Най-после, на разсъмване, когато зората угаси всички звезди, Осип ми каза:

— Видя ли как мога да съчинявам аз? Я какво наприказвах — дето никогъж не съм го и мислил! Вие, момчета, не ми хващайте вяра, това го разправях повече от безсънието, отколкото сериозно. Лежиш, лежиш, па току измислиш нещо за разговорка: „Имало едно време една врана, летяла тя от полето до планината, от синора до междата, живяла си тъй, докле взе господ, че я прокле: враната умряла и се скапала!“ Какъв е тук смисълът? Няма никакъв смисъл... Я да поспим: скоро ще трябва да ставаме...

Както на времето огнярят Яков, Осип се разрасна широко в очите ми и закри за мене всички хора. В него имаше нещо много сродно с огняря, но същевременно той ми напомняше дядо, книжника Пьотр Василиев, готвача Смурий и като приличаше на всички хора, здраво заседнали в паметта ми, оставяше в нея своя дълбока следа, вяждаше се там, както окис в медта на камбана. Явно беше, че той има два начина на мислене: денем, на работа, пред хората, неговите живи, прости мисли са делови и по-ясни, отколкото онези, които го спохождат през време на почивка, вечер, когато отива с мене в града, при кумата си, продавачка на палачинки, и нощем, когато не му се спи. Той има особени, нощни мисли, разностранни, като пламъка във фенер. Те хубаво блещукат, ала — къде е истинското им лице, коя страна на една или друга мисъл е по-близка и по-скъпа на Осип?

Той ми изглеждаше много по-умен от всички хора, които бях срещал някога, аз обикалях около него в същото настроение, както около огняря Яков — иска ми се да опозная, да разбера човека, но той се изплъзва, извърта се и е неуловим. В какво е скрита неговата правда! На какво може да му се вярва?

Спомням си, че ми бе казал:

„Сам подири де съм скрит, ха, подири де!“

Самолюбието ми е засегнато, но в мене е засегнато нещо повече от самолюбието — за мен е жизнено необходимо да разбера стареца.

Въпреки цялата си неуловимост той е неизменен. Струва ми се, че още сто години да живее, винаги ще си остане същият, непоклатимо ще се запази между поразително непостоянните хора. Книжникът пораждаше у мене също такава впечатление на устойчивост, но то не ми беше твърде приятно; устойчивостта на Осип е друга, тя е по-приятна.

Непостоянството на хората много силно бие на очи, техните акробатически скокове от едно положение в друго ме объркваха; вече се изморявах да се чудя на тези необясними скокове и малко по малко

те гасяха живия ми интерес към хората, смущаваха любовта ми към тях.

Веднъж, в началото на юли, на мястото, където работехме, стремглаво пристигна раздрънкана бричка; на капрата седеше и хълцаше мрачно пиян колар, брадат, без шапка и с разбита устна; в бричката се беше излегнал пиян Григорий Шишлин, държеше го под ръка дебела, румена мома със сламена шапка с яркочервена фльонга и стъклени вишни, с чадър в ръката и с галоши на бос крак. Като размахваше чадъра и се клатушкаше, тя се смееше високо и крещеше:

— Ама дяволи! Панаирът не е открит, няма панаир, а те ме карат на панаира!

Посърнал, раздърпан, Григорий се свлече от бричката, седна на земята и със сълзи заяви на нас, зрителите.

— Н-на колене стоя — премного съгреших! Помислих и съгреших — ето! Ефимушка казва: Гриша! Гриша, казва... Той вярно казва, а вие ми простете! Аз мога всички ви да нагостя. Той вярно казва: веднъж живеем... повече от веднъж не може...

Момата се заливаше от смях, тропаше с крака и галошите ѝ се изхлузваха, а коларят начумерено викаше:

— По-скоро да тръгваме нататък! Вряваджии, да тръгваме, коня не го сдържа!

Конят, стара, грохнала кранта, потънала в пяна, стоеше като закован, а всичко заедно бе непоносимо смешно. Работниците на Григорий просто примираха от смях, като гледаха драгоманина си, неговата гиздава дама и подлуделия колар.

Само Тома не се смееше, стоеше на вратата на магазина до мене и мърмореше:

— Пусна му края, свинята... А в село си има жена, ху-убава булка!

Коларят непрекъснато подканяше да тръгват, момата слезе от бричката, приповдигна Григорий, намести го в краката си, после махна с чадъра и викна:

— Карай!

Като се подиграваха добродушно с драгоманина си и му завиждаха, хората се заловиха за работа по команда на Тома; изглежда, че на него му бе неприятно да вижда Григорий смешен.

— И това ми било драгоманин! — мърмореше той. По-малко от месец остана да работим, ще си идем на село... Не изтрая...

Яд ме беше за Григорий — тази мома с вишните бе така обидно безсмислена до него.

Често си мислех: защо Григорий Шишлин е драгоманин, а Тома Тучков — работник?

Як, бял момък, къдрокос, с орлов нос и сиви, умни очи на кръглото лице, Тома не приличаше на селянин — ако се облечеше хубаво, би минал за търговски син от добро семейство. Беше навъсен човек, говореше малко и делово. Грамотен, той водеше сметките на предприемача, правеше ведомостите, умееше да накара другарите си да работят както трябва, ала самият той работеше без сърце.

— Всичката работа никога се не свършва — говореше той спокойно. За книгите се изказваше с пренебрежение: — Всичко може да се издаде, аз мога да ти съчиня каквото поискаш, това е празна работа...

Но във всичко се вслушваше внимателно и ако нещо го интересуваше, разпитваше подробно и настойчиво, като мислеше винаги за нещо свое и всичко мереше със своя мярка.

Веднъж казах на Тома, че би трябвало той да е предприемач, но той отвърна лениво:

— Да се боравеше с хиляди наведнъж, пак иди-дойди... Ама за грошове да се разправяш с хората — все едно да преливаш от пусто в празно. Не, аз ще погледам, погледам, па ще ида в манастир, в Оранки. Хубав съм, снажен, белки ме хареса някоя търговка, вдовица! Има такива случаи — на един момък сергачанин за две години му излезе късметът, па още и за мома се ожени, тукашна, от града; разнасяли икона по къщите и тя му хвърлила око...

Говореше обмислено — знаеше много разкази, как послушничеството в манастир е извеждало хората на лек път. Неговите разкази не ми харесваха, не ми харесваше и насоката на мислите му, но бях сигурен, че ще отиде в манастир.

Панаирът се откри и неочаквано за всички Тома постъпи келнер в една кръчма. Не може да се каже, че това зачуди другарите му, но всички те почнаха да се държат жестоко подигравателно с момъка: всеки празник, когато се канеха да пият чай, те си казваха един на друг и се подсмиваха:

— Хайде при нашето кръчмарче!

А дошли в кръчмата, викаха господарски:

— Ей, момче! Къдравия, ела насам!

Той идваше и питаше, поизправил глава:

— Какво ще заповядате?

— Не позна ли познатите си?

— Нямам време за познанства...

Той чувствуваше, че другарите му го презират, искат да си поиграят с него и ги гледаше с отегчено-очакващи очи; лицето му се сковаваше, но като че ли говореше:

„По-скоро де, присмивайте се или там...”

— Бакшиш да ти дадем ли? — питаха го; нарочно дълго тършуваха в кесиите си и не му даваха нито копейка.

Попитах Тома:

— Как тъй — тъкмеше се за монах, а стана слуга?

— Не съм се тъкмил за монах — отговори той, — а слуга няма да съм дълго...

След три-четири години го срещнах в Царицин, все още келнер в кръчма; а по-късно прочетох във вестника, че Тома Тучков е арестуван при опит за кражба чрез взлом.

Особено ме порази историята на зидаря Ардальон — най-стария и най-добрия работник в артела на Пьотр. Този четиридесетгодишен селянин, чернобрад и весел, също неволно пораждаше въпроса: защо не той, а Пьотр е драгоманин? Водка пиеше рядко и почти никога не се напиваше докрай; работата си познаваше прекрасно, работеше с любов, тухлите летяха в ръцете му като червени гълъби. До него болният и омърлушен Пьотр изглеждаше съвсем ненужен в артела; той казваше за работата:

— Строя за хората къщи тухлени, да се сдобия с ковчег дървен...

Ардальон редеше тухлите с весел жар и подвикваше:

— Де бре, юнаци, работете, за слава божия!

И разказваше на всички, че идната пролет щял да иде в Томск, там зет му бил сключил договор за голям строеж — да гради църква, та го викал за десетник.

— За мен въпросът е решен. Обичам да строя църкви! — казваше той и ми предлагаше: — Хайде с мен! В Сибир, братко, за грамотния е много лесно, там грамотността е коз!

Аз се съгласявах и Ардалъон викаше победоносно:

— На, виждаш ли! Голямо нещо е това, не е шега...

Към Пьотр и Григорий се отнасяше с добродушна насмешка, като възрастен към деца, и казваше на Осип:

— Перковци, все разума си показват един другиму като че ли играят на карти. Единият — виж, каже, каква карта имам аз, другият — пък у мен, дума, ето ги козовете!

Осип неопределено подмята:

— Че как иначе? Перченето е човешко, всички моми гърдите си пъчат...

— Все — ох, та ох, бог, та бог, ама си трупат парички! — не мирясваше Ардалъон.

— Абе Гриша няма да натрупа...

— Аз за моя говоря. Да беше се пръждосал с бога в гората, в пустинята... Ех, додея ми тук, ще ида пролетес в Сибир...

Работниците завиждаха на Ардалъон и казваха:

— Да имаме такъв застъпник, като зетя, и нас нямаше да ни дострашее от Сибир...

И внезапно Ардалъон изчезна. В неделя излезе от къщи и тричетири дни никой не знаеше къде е.

Правеха се тревожни предположения:

— Да не го е претрепал някой?

— Или да се е къпал и да се е удавил?

Но дойде Ефимушка и смутено съобщи:

— Удари го на живот Ардалъон!

— Защо лъжеш? — недоверчиво извика Пьотр.

— Удари го на живот, запи се. Просто като плевник пламна баш отвътре. Га че е умряла милата му невеста...

— Той е вдовец! Къде е?

Пьотр ядосано тръгна да спасява Ардалъон, но той го набил.

Тогава Осип силно сви устни, пхна ръце дълбоко в джобовите си и каза:

— Я аз да ида да видя — защо тъй? Свестен човек е...

Помъкнах се с него.

— Това е човекът — говореше Осип по пътя, — живее, живее, уж всичко е наред, па току навири опашка и запраши през просото. Гледай, Максимич, учи се...

Отидохме в един от евтините домове на „веселото село Кунавино“, посрещна ни хитра бабичка. Осип пошушука с нея и тя ни заведе в празна, малка стаичка, тъмна и мръсна като обор. На леглото спеше просната едра, дебела жена; бабата я бухна с юмрук по хълбока и каза:

— Излез! Ей, жабо, излез!

Жената уплашено скочи, като разтъркваше лицето си с длани и питаше:

— Господи! Кой е този? Какво става?

— Агенти дойдоха — строго каза Осип; жената охна и изчезна, а той плю след нея и ми обясни:

— От агентите се плашат повече от дявола...

Бабата свали от стената едно малко огледало и повдигна парче от тапетите.

— Вижте — този ли е?

Осип погледна през пролуката в стената.

— Същият! Изкарай момата оттам...

Погледнах и аз през пролуката: в също такава тясна дупка, като тази, в която се намирахме, на дъската на прозореца, плътно закрит в капаци, гореше тенекиена лампа и до нея стоеше гола татарка с полегати очи и скъсяваше ризата си. Зад нея, на две възглавници в леглото, се извишаваше подпухналото лице на Ардальон, стърчеше черната му, разрошена брада. Татарката трепна, навлече си ризата, мина покрай леглото и ненадейно се появи в нашата стая.

Осип я погледна и пак плю:

— У, безсрамница!

— Ти сама дърт глупак — отвърна тя, като се смееше.

И Осип се засмя и ѝ се закани с пръст.

Минахме в стаичката на татарката, старецът седна на леглото в краката на Ардальон и дълго го буди безуспешно, а той мънкаше:

— Добре де... почакай, ще вървим...

Най-после се събуди, диво изгледа Осип, мене и като затвори червените си очи, изломоти:

— Е, е...

— Какви ги вършиш? — каза Осип спокойно, без укор, но мрачно.

— Разпасах си пояса — обясни Ардальон, като хъркаше и кашляше.

— Защо тъй?

— Ами тъй...

— Не е хубаво невям...

— Какво ти хубаво...

Ардальон взе от масата начената бутилка водка и почна да пие направо от шишето, после предложи на Осип:

— Искаш ли? Тук сигур има и мезе...

Старецът сипа в устата си водка, глътна я, намръщи се и внимателно задъвка залък хляб, а помръкналият Ардальон редеше вяло:

— Ето, свързах се с една татарка. Ама за всичко е крив Ефимушка — татарката, вика, е млада, сираче от Касимов, тръгнала за панаира.

От стената весело казаха на изкълчен език:

— Татарка — чуду! Като млад кокоска. Изпъди му, то не е твойта баста...

— Ей тази е — промърмори Ардальон, като гледаше тъпо стената.

— Видях — каза Осип.

Ардальон се обърна към мене:

— Виж каква я свърших, братко...

Очаквах, че Осип ще вземе да кори Ардальон, да го учи, а той засрамено ще се разкайва. Но не се случи нищо подобно — те седяха един до друг, рамо до рамо и приказваха спокойно с кратки думи. Много мъчно ми беше да ги виждам в тази тъмна, мръсна дупка; татарката говореше през пролуката в стената смешни думи, но те не ги слушаха. Осип взе от масата една риба, поотупа я в ботуша си, почна да я бели старателно и попита:

— Всичките си пари ли пръсна?

— Петруха има да ми дава...

— Внимавай — ще се оправиш ли? Да можеш да заминеш сега за Томск...

— Абе, в Томск...

— Да не си се отказал?

— Да ме викаха чужди.

— Че какво?

— А то — сестра ми, зетят...

— Е?

— Не е твърде приятно да си подчинен на свои...

— Подчинението навред е еднакво.

— Все пак...

Те приказваха така приятелски сериозно, че татарката престана да ги закача, влезе в стаята, мълчаливо откачи роклята си от стената и изчезна.

— Млада е — каза Осип.

Ардальон го погледна и рече без яд:

— Всичко направи Ефимушка, размирникът. Само за жени мисли... А татарката е весела, все щуротии върши...

— Умната — да не се отплеснеш — предупреди го Осип и като дояде рибата, взе да се сбогува.

На връщане попитах Осип:

— Защо ходи при него?

— Ами да погледам. Познат човек. Много такива случаи съм виждал — живее, що живее човек, па току като от тъмница изхвъркне — повтори той вече казаното по-рано. Трябва да се пазим от водчицата!

Ала след малко каза:

— А без нея е скучно!

— Без водката ли?

— Ами да! Пийнеш, па сякаш по друга земя тръгнеш...

Ардальон се отплесна. След няколко дни той дойде на работа, но скоро пак изчезна, а през пролетта го срещнах между босяците — трошеше леда около шлеповете в залива. Срещнахме се приятелски и отидохме в кръчмата да пием чай, а докато пиехме, той се хвалеше:

— Помниш ли какъв работник бях, а? Право да си кажа — в работата си бях майстор! Стотици можех да изкарам...

— Ама — не изкара.

— А — не изкарах! — с гордост викна той. — Плюя аз на работата!

Държеше се разюздано, хората в кръчмата се вслушваха с внимание в хапливите му думи.

— Помниш ли какво казваше за работата кроткият крадец Петруха? За хората — къща тухлена, за себе си — ковчег дървен. Това ти е цялата работа!

Казах:

— Петруха е болен, плаши се от смъртта.

Но Ардальон извика:

— Аз също съм болен, на мен може би ми се стяга душата!

Често в празник аз слизах от града на улица Милионна, където намирах подслон босяците, и виждах колко бързо Ардальон става свой човек в „златната рота“. Само преди година весел и сериозен, сега той бе станал някак креслив, бе придобил особена, клатушкаща се походка, гледаше хората закачливо, сякаш предизвикваше всички на спор и бой, и непрекъснато се хвалеше:

— Виж как ме срещат хората — тук аз съм като атаман!

Той гощаваше босяците, без да му е свидно за спечелените пари, в свадите заставаше на страната на слабия и често се провикваше:

— Момчета, не е правилно! Трябва да постъпваме правилно!

Така го бяха и нарекли — Правилния, и това много му допадаше.

Аз усърдно се вглеждах в хората, гъсто натъпкани в стария и мръсен, зидан чувал на улицата. Всички бяха люде, откъснали се от живота, но като че ли те си бяха създали свой живот, независим от господари и весел. Безгрижни, смели, те ми напомняха дядовите разкази за бурлаците, които лесно ставали разбойници и отшелници. Когато нямаше работа, те не отбягваха дребните кражби от шлеповете и параходите, но това не ме смущаваше — виждах, че целият живот е прошит с кражба, както старият кафтан — със сиви конци, и същевременно виждах, че понякога тези хора работят с огромно увлечение, без да жалят сили, както се случваше при бързо товарене, при пожари, през време на ледохода. И изобщо те живееха по-празнично от всички други хора.

Но когато забеляза дружбата ми с Ардальон, Осип бащински ме предупреди:

— Виж какво, душо моя, клето дърво изсъхнало, ти какво толкова се сближи с Милионната? Внимавай да не си навредиш...

Обясних му, както можех, че тези хора ми харесват — живеят без работа, весело.

— Като птиците небесни — прекъсна ме той с присмехулна усмивка. — Така е затуй, защото са мързеливци, нищожества, за тях работата е мъка!

— Че пък какво е работата? Казва се: с труд от зори до мрак никой не е станал богат!

Лесно ми беше да кажа това — много често чувах тази поговорка и чувствувах колко вярна е тя. Но Осип се ядоса и ми кресна:

— Кой казва това? Глупаците и лентяите, а ти, пале, не трябва да ги слушаш! Я виж ти! Тези глупости се говорят от завистниците, несретниците, а ти първо чакай да ти пораснат крилата, че тогаз литни в небесата! Пък за твоята дружба ще прощаваш, ама ще обадя на господаря!

И му обади. Господарят ми каза още пред него:

— Остави я Милионната, Пешков! Там живеят крадци, проститутки и оттам се отива в затвора, в болницата. Зарежи я!

Започнах да крия посещенията си на Милионната, но скоро бях принуден да се откажа от тях.

Веднъж седях с Ардалъон и неговия другар Бебето на покрива на бараката в двора на един от нощните приюти; Бебето ни разказваше забавно как се е мъкнал пеш от Ростов на Дон за Москва. Той беше войник-сапъор, кавалер на Георгиевския кръст, сакат — през турската война му бяха строшили коляното. Нисък, широкоплещест, Бебето бе страшно силен в ръцете — безполезна за него сила, понеже не можеше да работи поради своята сакатост. Вследствие на някаква болест му бяха окапали космите по черепа и по лицето — главата му наистина приличаше на главата на новородено.

Като святкаше с ръждивите си очи, той разправяше:

— И ето: Серпухов; в градинката пред една къща седи поп; отче, думам, дайте нещичко на турския герой...

Ардалъон поклаща глава и казва:

— Карай, карай, лъжи...

— Че защо ще лъжа? — пита Бебето, без да се обижда, а моят приятел мърмори поучително и лениво:

— Неправилен човек си ти! Трябва да молиш да те назначат пазач, куците винаги са пазачи, а ти се шляеш залудо и все лъжеш...

— Ама аз лъжа, за да се посмеем бе, за развеселяване...

— Ти трябва на себе си да се смееш.

На двора, тъмен и мръсен, макар че времето бе сухо, слънчево, се появи жена и викна, като разтърсваше някаква дрипа:

— Кой ще купи една пола! Ей, приятелки...

От цепнатините на къщата се заизмъкваха жени и наобиколиха плътно продавачката; аз веднага я познах — беше перачката Наталия! Скочих от покрива, но тя, дала полата за първата цена, вече бавно си отиваше от двора.

— Здравей! — поздравих я радостно, като я настигнах на улицата.

— А друго какво ще кажеш? — попита тя и ме погледна под око — и изведнъж се спря и викна сърдито:

— Господи помилуй! Ти какво търсиш тук?...

Нейното изплашено възклицание ме трогна и смути; разбрах, че тя се изплаши за мене; страх и учудване така ясно се изписаха на умното ѝ лице. Обясних ѝ набързо, че не живея на тази улица, а само понякога идвам да погледам.

— Да погледаш ли?! — насмешливо и ядно извика тя. — Ами какво, къде гледаш! На минувачите в джобовете и на жените в пазвите ли?

Лицето ѝ бе посърнало, под очите ѝ лежаха плътни сенки, устните ѝ висяха вяло.

Тя се спря пред вратата на кръчмата и каза:

— Ела, ще те почерпя чай! Облечен си чистичко, не по тукашно, ама нещо не ти вярвам...

Но в кръчмата като че ли ми повярва и докато наливаше чай, унило заразправя, че се е събудила едва преди един час и още не е пила и не е яла.

— А вчера си легнах пияна-заляна, вече и не помня: къде съм пила, с кого?

Беше ми мъчно за нея, стеснително пред нея и ми се искаше да я попитам — къде е дъщеря ѝ? А тя, като си пийна водка и горещ чай, заговори познато оперено, грубо, както всички жени от тази улица; но когато я попитах за дъщеря ѝ, веднага изтрезня и кресна:

— А ти защо искаш да знаеш? Не, мили, дъщеря ми няма да докопаш, не!

Пи пак и ми разказа:

— Дъщеря ми няма какво да прави с мен. Аз какво съм? Перачка. Каква майка съм й? Тя е образована, учена. Това е то, братко! И замина при своя богата приятелка, уж за учителка...

После помълча и тихо попита:

— Виж ти! Перачката не ви е приятна, така ли? Ами флърцата приятна ли вие?

Че е „флърца“, аз естествено веднага бях разбрал — на улицата нямаше други жени. Но когато тя самата го каза, от срам и жал към нея сълзи бликнаха в очите ми, сякаш ме парна с това признание — тя, доскоро още такава смела, независима, умна!

— Ама че си и ти! — каза тя, като ме погледна и въздъхна. — Я си отивай оттук! И те моля, и те съветвам — не се ври тук, ще пропаднеш!

После тихичко и сякаш сама на себе си заговори рязко, наведена над масата и рисувайки нещо с пръст по таблата:

— Но, какво те интересуват теб моите молби и съвети? Щом родната ми дъщеря не ме послуша. Викам й: „Не можеш да зарежеш родната си майка, как може?“ А тя: „Ще се обеса“ — казва. Замина за Казан, искала да се учи за акушерка. Е, добре... Добре... Ами аз какво да правя? Ами аз — ей така... За какво да се лепна?... Ами — за случайния човек...

Млъкна и дълго мисли нещо, беззвучно мърдайки устни, и изглежда, че ме забрави. Ъглите на устните й увиснаха, устата й се изви като сърп и беше мъчително да гледаш как потръпва кожата на устните и трепетните бръчки безмълвно говорят нещо. Лицето й беше детинско, обидено. Изпод забрадката й бе изскочил кичур коса и легеше върху бузата, посвит зад малкото ухо. В чашата изстинала чай капна сълза; забелязала това, жената отмести чашата и силно стисна очи, изцеди още две сълзици, после избърса лицето си със забрадката.

Не ми стигна търпение да седя повече с нея и станах тихо.

— Сбогом!

— А? Върви, върви по дяволите! — махна с ръка тя, без да ме погледне, навярно забравила кой е с нея.

Върнах се на двора, при Ардальон — той искаше да идем да ловим раци, а на мене ми се искаше да му разкажа за тази жена. Но него и Бебето вече ги нямаше на покрива; докато ги търсех из

лабиринта на двора, на улицата екна врява от скандал, обикновен за нея.

Излязох навън и веднага се сблъсках с Наталия — като хълцаше, бършеше със забрадката разкървавеното си лице и с другата ръка оправяше разрошените си коси, тя вървеше слепешком по тротоара, а подире ѝ крачеха Ардалъон и Бебето; Бебето казваше:

— Прасни я още веднъж, прасни я!

Ардалъон настигна жената и размаха юмрук: тя се обърна с гърди към него; лицето ѝ бе страшно, очите ѝ пламтяха от омраза.

— Н-на, бий! — викна тя.

Вкопчих се в ръката на Ардалъон, той ме изгледа учудено.

— Какво искаш?

— Не я закачай — едва можах да му кажа.

Той се разсмя гръмогласно.

— Тя любовница ли ти е? Леле, леле, Наташче, лапна нашто монахче!

Бебето също се смееше с глас и се тупаше по бедрата; те дълго ме пържиха в гореща кал — това беше мъчително! Но докато правеха това, Наталия си отиде, а аз не изтърпях най-последно, ударих с глава Бебето в гърдите, съборих го и избягах.

От този ден дълго не се вестих на Милионната, но още веднъж видях Ардалъон — срещнах го на сала.

— Къде се загуби? — радостно попита той.

Когато му казах, че ми е противно да си спомня как би Наталия и ме обиди мръсно, Ардалъон се засмя добродушно.

— Та мигар това не беше наистина? Ами че ние на шега те миросахме! Пък нея — защо да не я бием, щом е флорца? Хората жените си бият, а таквиз хич ги и не жалят! Само че всичко това е празна работа! Нали знам — юмрукът не е наука!

— Че на какво ще я учиш ти? С какво си по-добър?...

Той ме прегърна през раменете, раздруса ме и каза присмехулно:

— Точно това е нашето безобразие — че никой от никого не е по-добър... Аз, братко, всичко разбирам — и от лицето, и от опакото, всичко! Не съм пън...

Беше малко пийнал, весел, гледаше ме с ласкавото съжаление на добър учител към несхватлив ученик...

От време на време срещях Павел Одинцов; той беше станал още по-оперен, обличаше се контешки, говореше с мене снизходително и непрекъснато ме упрекваше:

— За каква работа се залови — ще пропаднеш! Тези селяци...

После тъжно разказваше новини из живота на работилницата.

— Жихарев все върти любов с онази крава; Ситанов, види се, страда; взе да пие без мярка. А Гоголев го изядоха вълци; замина си за коледните празници на село, а там, пиян, вълците го излапали!

И като се заливаше от весел смях, Павел съчиняваше смешки:

— Изяли го и — също до един се напили! Станали весели — ходят из гората на задните си лапи, като дресирани кучета, и вият, а на другия ден — всички изпукали!...

Слушах и също се смеех, но чувствавах, че работилницата с всичко, което бях изживял там, е далеч от мене. Това беше малко тъжно.

През зимата на панаира почти нямаше работа; в къщи бях натоварен, както и преди, с многобройни дребни задължения; те ми поглъщаха целия ден, но вечерите оставаха свободни, пак четях на глас на господарите си неприятните ми романи от „Нива“, от „Московский листок“, а нощем се занимавах с четене на хубави книги и се опитвах да пиша стихове.

Веднъж, когато жените отидоха на църква, а господарят остана в къщи поради неразположение, той ме попита:

— Виктор разправя на смях, че уж ти, Пешков, си пишел стихове — да не би да е вярно? Я почети!

Беше ми неудобно да откажа и му прочетох няколко стихотворения; изглежда, че те не му харесаха, но все пак той каза:

— Карай, карай! Може да станеш Пушкин; чел ли си Пушкин?

*Таласъм ли тук погребват,
или вещица се жени?*

По негово време още са вярвали в таласъми, е, той самият сигурно не е вярвал, а просто се е шегувал! Да-а, братко — замислено провлече той, — би трябвало да се учиш, ама си закъснял! Дявол те знае как ще живееш... Пък тетрадката си крий по-дълбочко, че ще те емнат жените и ще се глумят... Жените, братче, обичат да те клъцнат в сърцето...

От известно време господарят бе станал тих, замислен и непрекъснато се озърташе плахо, а звънецът го плашеше; понякога неочаквано кипваше болезнено за дребни неща, крещеше на всички и бягаше от къщи, а късно през нощта се връщаше пиян... Чувствуваше се, че в живота му се е случило нещо, което никой, освен него, не знае, разстроило е сърцето му и сега той живее неуверено, без желание, а някак тъй, по навик.

Всеки празник от обед до девет часа отивах да се разхождам, а вечер седях в кръчмата на улица Ямская; собственикът на кръчмата, дебел и винаги потен човек, много обичаше пеенето, певците от почти всички църковни хорове знаеха това и се събираха при него; той ги черпеше заради песните с водка, бира и чай. Хористите са пияници и безинтересни хора; те пееха без сърце, само за почерпката, и почти винаги религиозни песни, а понеже благочестивите пияници смятаха, че кръчмата не е място за религиозни песни, кръчмарят ги канеше в стаята си, а аз можех да слушам пеенето само през вратата. Но в кръчмата често пееха селяни и работници — кръчмарят сам търсеше певци из града, разпитваше за тях пристигналите в пазарни дни селяни и ги канеше в кръчмата.

Певецът винаги сядаше на стол пред тезгяха на бюфета, под бурето с водка — главата му се очертаваше върху дъното на бурето, като в кръгла рамка.

Най-добре и всеки път някакви особено хубави песни пееше дребничкият, мършав сарач Клешчов, човек повехнал, смачкан, обрасъл с кичури червеникави косми; нослето му лъщеше като на мъртвец, малките му, сънливи очички бяха неподвижни.

Ще ги затвори той някой път, ще опре тил в дъното на бурето и изпъчил гърди, с тих и слаб, но всепобеждаващ тенор ще подкара ситно:

*Ех, паднала ми е мъгла над поле широко,
па ми е застлала друмища далечни...*

Тогава ставаше, облегал кръст на тезгяха, извит назад, и редеше сърдечно, вдигнал лице към тавана:

*Ех, къ-де, къде ли да отида,
пъ-ът просторен де ли да подиря?*

Гласът му бе малък, но — неуморен; той пронизваше глухия, смътен глъч на кръчмата като сребърна струна, горестните думи,

стонове и провиквания покоряваха всички — дори пияните ставаха смаяно сериозни и мълком гледаха масата пред себе си, а на мене сърцето ми се късаше, преливащо от онова могъщо чувство, което хубавата музика винаги буди, докоснала вълшебно гълбините на душата.

В кръчмата ставаше тихо, като в църква, а певецът е като добър свещеник. Той не проповядва, а наистина от все сърце честно се моли за целия човешки род; честно, на глас мисли за всички скърби в мизерния живот на хората. Отвсякъде го гледат брадати човеци, върху животинските лица унесено мигат детски очи; от време на време някой въздъхне и това добре подчертава победната сила на песента. В такива моменти винаги ми се струваше, че всички хора живеят фалшив, измислен живот, а истинският човешки живот е именно този!

Седи в къта дебеломутрестата продавачка Лисуха, пропаднала жена, отдала се на безсрамно блудство; скрила е глава в тлъстите си рамене и плаче, тихичко мие със сълзи наглите си очи. Близко до нея е отпуснал гърди на масата мрачният октавист Митрополски, космат мъжага, който прилича на лишен от званието си дякон, с огромни очи на пияното лице; той гледа чашата с водка пред себе си, взема я, поднася я към устата си и пак я оставя на масата, внимателно и безшумно — кой знае защо, не може да пие.

И всички хора в кръчмата са притаили дъх, сякаш се вслушват в нещо отдавна забравено, което им е било скъпо и близко.

Когато Клешчов свършеше песента и седнеше скромно на стола, кръчмарят му поднасяше чаша водка и казваше с усмивка на удоволствие:

— Абе не ще и дума — хубаво е! И макар че ти не толкова пееш, колкото разказваш, все пак — майстор си, няма що! Друго никой няма да рече...

Клешчов бавно изпиваше водката, покашляше се предпазливо и казваше тихо:

— Всеки, който има глас, може да пее, ала да покажеш каква душа се таи в песента — това само на мен е дадено!

— Е, все пак не се хвали!

— Не се хвали, който няма с какво — все тъй тихо, но още по-упорито казваше певецът.

— Нависоко се слагаш, Клешчов! — ядосано се провиква кръчмарят.

— По-високо от душата си не се слагам...

А в ъгъла ревеше мрачният октавист:

— Какво разбирате от пеенето на този безобразен ангел вий, червеи, вий, плесен?

Той винаги и с всички беше на различно мнение, с всички спореше, всички изобличаваше и за това почти всеки празник го биеха жестоко и хористите, и всеки, който можеше и който искаше.

Кръчмарят обича песните на Клешчов, но не може да понася самия певец; на всички се оплаква от него и явно се стреми да унижи сарача, да го подиграе; това знаят и постоянните посетители на кръчмата, и самият Клешчов.

— Добър певец е, ама горделив и трябва да му смачкаме фасона — казва той и някои гости се съгласяват с него.

— Вярно, надут човек е!

— За какво се надува? Гласът е от бога, не го е придобил сам! Пък и голям глас ли има? — упорито твърди кръчмарят.

Единодушната публика му приглася:

— Вярно, той глас няма, а повече умение.

Веднъж, когато певецът охладня и си отиде, кръчмарят почна да придумва Лисуха:

— Де да искаше, Мария Евдокимовна, да си поиграеш с Клешчов, да го повъртиш мъничко, а? Какво ти струва?

— Да бях по-млада — каза продавачката и се позасмя.

Кръчмарят викна разпалено и високо:

— Какво могат младите? А ти — заеми се! Да погледаме как ще се усуче около теб! Да го накараш да страда — ех, че ще запее, а? Заеми се, Евдокимовна, ще съм ти благодарен, е?

Но тя не се заемаше. Едра и дебела, свела очи и подръпвайки с пръсти ресните на шала върху гърдите си, казваше монотонно и лениво:

— За туй нещо трябва млада. Да бях по-млада, е — нямаше да му мисля...

Почти винаги кръчмарят се стараеше да напие Клешчов, но той, след като изпееше две-три песни и изпиеше за всяка по чаша,

грижливо увиваше гърлото си с плетен шал, нахлупваше здраво каскета върху щръкналите коси на главата си и си отиваше.

Често пъти кръчмарят търсеше съперници на Клещчов; ще изпее сарачът песента, а той ще го похвали и ще каже развълнувано:

— Впрочем тук е дошъл още един певец! Я, моля, проявете се!

Певецът понякога показваше хубав глас, но не зная случай някой от съперниците на Клещчов да е пял също така просто и от сърце, както можеше да пее този дребничък, невзрачен сарач...

— Н-нда — казваше кръчмарят с известно съжаление, — не ще и дума, хубава е-е! Главното тук е гласът, а колкото за душа...

Публиката се подсмиваше:

— Не, види се, никой не може да бие сарача!

А Клещчов поглеждаше всички изпод червеникавите кичури на веждите си и спокойно и вежливичко казваше на кръчмаря:

— Играете си. Като мен певец няма да намерите, защото моята дарба е от бога...

— Всички сме от бога!

— Ще се разорите да черпите ракия, но няма да намерите...

Кръчмарят почервявяваше и мърмореше:

— Нищо се не знае, нищо се не знае...

А Клещчов настойчиво му доказваше:

— Още ще ви кажа, че пеенето не е бой на петли например...

— Абе зная аз! Какво ми врънкаш?

— Не ви врънкам, а само доказвам: ако песента е забава, това е от лукавия!

— Стига де! По-добре изпей още нещо...

— Винаги мога да пея, па дори и когато спя — съгласяваше се Клещчов, окашляше се предпазливо и запяваше.

И всичко дребнаво, цялата смет от думи и намерения, всичко просташко, кръчмарско — изчезваше по чудо като дим; струя от друг живот — мечтателен, чист, пълен с любов и тъга — облъхваше всички.

Завиждах на този човек, страстно му завиждах за таланта, за властта му над хората — той така прекрасно използваше тази си власт! Искаше ми се да се запозная със сарача, дълго да говоря за нещо с него, ала не се решавах да се доближа — Клещчов гледаше всички с безличнава си очи така странно, сякаш не виждаше никого пред себе си.

И в него имаше нещо, което ми беше неприятно и ми пречеше да го обикна — а искаше ми се да обичам този човек не само тогава, когато, пееше. Беше ми неприятно да гледам как по старешки нахлупва каскета на главата си и как на показ пред всички увива врата си с червен плетен шал, за който казваше:

— Оплете ми го изгората, момиче едно...

Ако не пееше, той се надуваше важно, потриваше с пръст мъртвия си, измръзнал нос, а на въпросите отговаряше лаконично, без желание. Когато седнах веднъж до него и го попитах нещо, той каза, без да ме погледне:

— Махай се, момче!

Много повече ми харесваше октавистът Митрополски; когато дойдеше в кръчмата, той отиваше в ъгъла с походката на човек, който носи тежък товар, отместваше стола с ритник и сядаше, като разпростираше лакти на масата и слагаше голямата си, рошава глава върху дланите. Мълчаливо изпиваше две-три чаши и се изкашляше гръмко; всички трепваха и се обръщаха към него, а той, подпрял брадичка на дланите си, гледаше предизвикателно хората; гривата от нечесана коса обсипваше диво подпухналото му, кафяво лице.

— Какво гледате? Какво виждате? — запитваше изведнъж с ехтящи думи.

Понякога му отговаряха:

— Таласъм виждаме!

Имаше вечери, когато пиеше мълчаливо и мълчаливо си отиваше, като тътреше тежко краката си, но няколко пъти го чух да изобличава хората, имитирайки пророк:

— Аз съм на бога мой неподкупен слуга и изобличавам ви, яко Исая! Горко на града Ариил, дето мерзавци и мошеници и всякакъв измет безобразен пребивават в калта на низките си възжеления! Горко на корабните крила на земята, защото те носят по пътищата на вселената отвратителни хорица — разбирам ви, пияници, ненаситници, утайката на този свят — вие чет нямате, нечестивци, и не ще ви приеме земята в недрата свои!

Гласът му кънтеше така, че дори стъклата на прозорците звънтяха — това много се харесваше на публиката и тя често хвалеше пророка:

— Здравата дръсти, рунтавият пес!

С него беше лесно да се запознае човек — стига само да му предложи почерпка; той искаше шише водка и порция говежди чер дроб с червен пипер, любимото му ядене; то раздираше устата и всички вътрешности. Когато го помолих да ми каже какви книги трябва да чета, той ми отговори свирепо и направо с въпрос:

— Защо да четеш?

Но умиловителен от моето смущение, избоботи:

— Еклезиаста чел ли си?

— Чел съм го.

— Еклезиаста чети! Повече — нищо. Там е цялата мъдрост на света, само овните на квадрат не я разбират — сиреч никой не я разбира... Ти кой си — пееш ли?

— Не.

— Защо? Трябва да пееш. Това е най-глупавото занятие.

От съседната маса го попитаха:

— А ти самият пееш ли?

— Да, аз съм безделник! Е?

— Нищо.

— Не е ново. На всички е известно, че в тиквата ти няма нищо. И никога нищо няма да има. Край!

С този тон той говореше с всички и с мене, разбира се; макар че след две-три почерпвания почна да се държи с мене по-меко и дори веднъж каза с отсянка на учудване:

— Гледам те, и не разбирам: какво си, кой си и защо си? А впрочем — върви по дяволите!

Към Клещчов се отнасяше странно: слушаше песните му с несъмнена наслада, дори понякога с топла усмивка, но не завързваше познанство с певица и говореше за него грубо, презрително:

— Той е дръвник! Умее да диша, разбира какво пее, но все пак е магаре!

— Защо?

— По начало.

Искаше ми се да поприказвам с него, когато е трезвен, но трезвен той само мучеше и гледаше всички със замаяни, тъжни очи. Бях научил от някого, че този винаги пиян човек се е учил в казанската академия и можел да стане архиерей — не повярвах това. Ала веднъж,

когато му разказвах за себе си, споменах името на епископ Хрисант; октавистът тръсна глава и каза.

— Хрисант ли? Знам го. Мой учител и доброжелател. В Казан, в академията — помня! Хрисант значи — златен цвят, както вярно е казано у Памва Беринда. Да, той беше златоцветен, Хрисант!

— Ами кой е този Памва Беринда? — попитах, но Митрополски отвърна късо:

— Не е твоя работа.

В къщи записах в тетрадката си: „Непременно да прочета Памва Беринда“ — сторило ми се бе, че именно у този Беринда ще намеря отговор на многото въпроси, които ме тревожеха.

Хористът много обичаше да си служи с някакви неизвестни на мене имена, със странни съчетания от думи; това страшно ме дразнеше.

— Животът не е Анисия! — казваше той.

Питах:

— Коя е тази Анисия?

— Полезна — отговаряше той и недоумението ми го забавляваше.

Тези думички и това, че е учил в академията, ме караха да мисля, че знае много, и ми беше твърде обидно, дето не иска да говори за нищо, а ако говори — говори неразбрано. А може би аз не умеех да го попитам?

И все пак той оставяше нещо в душата ми: харесваше ми пиянската смелост на изобличенията му, изградени в духа на пророк Исая.

— О, сган и смрад на земята! — ревеше той. — Най-лошите между вас са на почит, а най-добрите — преследвани; ще дойде страшният ден и ще се каете за това, ала ще бъде късно, късно!

Като слушах този рев, спомних си Хубава работа, перачката Наталия, погинала така обидно и лесно, Кралица Марго сред рояк мръсни сплетни — вече имаше какво да си спомня...

Краткото ми познанство с този човек завърши смешно.

През пролетта го срещнах на полето, при лагерите — крачеше като камила, поклащайки глава, самотен, подпухнал.

— На разходка ли? — попита той дрезгаво. — Да вървим заедно. Аз също се разхождам. Аз, брайно, съм болен, да...

Изминахме няколко крачки мълчаливо и внезапно в един изкоп за палатка видяхме човек: той седеше на дъното на трапа, наведен в страни, облегал рамо на стената на изкопа, от едната страна палтото му се беше дръпнало над ушите, сякаш е искал да го съблече и не е могъл.

— Пиян — реши певецът и се спря.

Но под ръката на човека върху младата трева се търкаляше голям револвер, близо до него — фуражка, а до нея едва начената бутилка водка — празната ѝ шийка се бе заровила в зелените стръкчета трева. Лицето на човека бе свенливо скрито под палтото.

Около една минута стояхме мълчаливо, после Митрополски, широко разкراчен, каза:

— Застрелял се е.

Веднага бях разбрал, че човекът не е пиян, а мъртъв, но това бе така неочаквано, че не ми се искаше да вярвам. Помня, не чувствах нито страх, нито жал, като гледах големия, гладък череп, подал се изпод палтото, и синьото ухо — не ми се вярваше, че човек може да се самоубие в такъв ласкав пролетен ден.

Октавистът разтъркваше силно с длан небръснатите си бузи, сякаш му беше студено, и хъхреше:

— Възрастен. Избягала е жена му или е прахосал чужди пари...

Той ме изпрати в града да повикам полиция, а сам седна на ръба на изкопа и спусна крака в него, като се гушеше зиморничаво в изтърканото си палто. Съобщих за самоубиеца на един стражар и бързо се върнах обратно, но през това време октавистът бе доизпил водката на мъртвия и ме посрещна, размахал празната бутилка.

— Ето кое го е погубило! — ревеше той и като удари яростно бутилката в земята, строши я на парчета.

Подир мене дотича стражарят, надзърна в трапа, свали фуражката, прекръсти се нерешително и попита певеца:

— Ти кой си?

— Не е твоя работа...

Полицаят помисли и попита по-вежливо:

— Как може тъй — тук има мъртвец, а вие сте пиян?

— Аз двавет години съм пиян! — гордо каза певецът и се тупна с длан в гърдите.

Бях сигурен, че ще го арестуват за изпитата водка. От града тичаха хора, пристигна с кабриолет строгият квартален полицейски надзирател, слезе в изкопа и като понадигна палтото на самоубиеца, взря се в лицето му.

— Кой пръв го видя?

— Аз — каза Митрополски.

Кварталният го погледна и провлече зловещо:

— А-а, здрасти, господине мой!

Събрали се бяха зрители, десетина-петнадесет души; запъхтени, възбудени, надничаха в ямата, въртяха се над нея; някой извика:

— Той е чиновник от нашата улица, познавам го!

Октавистът стоеше пред кварталния, свалил каскета си, олюляваше се и спореше с него неясно, глухо подвиквайки някакви думи; после кварталният го блъсна в гърдите, той залитна и седна; тогава полицаят бавно извади от джоба си въженце и върза с него ръцете на певеца, които той привично и покорно бе прибрал зад гърба си, а кварталният завика сърдито на зрителите: — Марш! Обесници...

Дотича още един старичък стражар с мокри зачервени очи, зяпнал от умора, хвана края на въженцето, с което бе вързан октавистът, и полекичка го поведе към града.

Тръгнах си и аз от полето, угнетен; в паметта ми като звънко ехо кънтяха бичуващи думи:

„Горко на града Ариил!...“

А пред очите ми — потискаща картина: полицаят, без да бърза, измъква от джоба на шинела си въженце, а страшният пророк покорно е сложил червените си, космати ръце зад гърба и е скръстил китките им така привично, умело...

Скоро узнах, че пророкът е изселен от града по етапен ред. А след него изчезна Клешчов — оженил се изгодно и се преселил в провинцията, където отворил сарашка работилница.

... Аз така усърдно хвалех пред господаря си песните на сарача, че той каза веднъж:

— Трябва да идем, да послушаме...

И ето го, че седи на масата срещу мене, смаяно вдигнал вежди, широко разтворил очи.

По пътя към кръчмата ми се присмиваше и в кръчмата отначало непрекъснато се подиграваше на мене, на публиката и на задушливите миризми. Когато сарачът запя, той се усмихна насмешливо и взе да налива бира в чашата си, но я наля до половина, спря се и каза:

— Охо... поврага!

Ръката му затрепера, той бавно остави бутилката и заслуша напрегнато.

— Д-да, братче — каза той с въздишка, когато Клешчов свърши песента, — наистина — пее... дявол да го вземе! Дори ми стана горещо.

Сарачът запя пак, отметнал глава, загледан в тавана:

*Тръгнало е през поле широко
от село богато девойче сирото...*

— Пее — измърмори господарят, като клатеше глава и се подсмиваше.

А Клешчов кърши глас, като свирка:

*И му отговаря хубава мома:
— Никому ненужна, сама съм в света...*

— Хубаво — шепне господарят и мига със зачервени очи, т-тю, поврага... хубаво!

Гледам го и се радвам; а ридаещите думи на песента, победили шума в кръчмата, звучат все по-силно, по-красиво, по-сърдечно:

*В село саможиво животът тече,
никой на седенки мене не зове,
бедна съм и нямам гиздава премяна,
кой ли ще ме вземе майци си отмяна?
Иска ме вдовец, къщата му да въртя —
аз глава не скланям пред таз орис зла!...*

Господарят ми безсрамно заплака — седи, навел глава, и подсмърча с гърбавия си нос, а в скута му капят сълзи.

След третата песен той каза, развълнуван и сякаш смазан:

— Не мога повече да седя тук — задушавам се, пък и миризмите, поврага... Да си вървим!...

Но на улицата предложи:

— Хайде да идем в ресторант, Пешков, ще хапнем и изобщо... Не ми се прибира!...

Без да се пазари, качи се в една шейна и мълча по целия път, а в ресторанта зае маса в ъгъла и веднага започна тихо, като се озърташе, с ядна тъга:

— Попари ме този козел... Така ме разтъжи... Не, ето ти четеш, разсъждаваш, а кажи ми — каква е тази дяволщина? Живееш, живееш, четиридесет години си живял, жена, деца, пък няма с кого да поприказваш. Някой път така би разтворил душата си, така би заговорил за всичко, а — няма с кого! Заговориш с нея, с жена си — не разбира... А и на нея какво ѝ е? Има си децата... е, домакинството, работата! Тя е чужда на душата ми. Жената е приятел до първото дете... както му е редът. Пък и моята изобщо... ама ти сам виждаш... ни да посвири, ни да поиграе... неодушевено месо, дявол ви взел! Мъка, братче...

Той трескаво пи студена, горчива бира, помълча, като рошеше дългата си коса, и отново заговори:

— Изобщо, братче, хората са мръсни твари! Ето ти там приказваш със селяците, туй-онуй, разбирам, има твърде много неправилни, долни неща — така е, братче... Всички са крадци! Ама да не мислиш, че думите ти хващат място? Ни най-малко! Да. Те — Пьотр, Осип — са мошеници! Те всичко ми казват — и как ме хулиш, и всичко... Какво, братче?

Мълчах слисан.

— Това е то! — каза господарят и се усмихна под мустак. — Ти с право мислеше да заминеш в Персия, там поне нищо няма да разбереш — чужд език! А на родния ти език — само подлости!

— Осип ли ви разправя за мен? — попитах аз.

— Ами да! А ти какво си мислеше? Той разправя най-много, дрънкалото. Той, братче, е дявол... Не, Пешков, думите ти не хващат място. Правда ли? Че за какъв дявол ти е? Тя е също като есенен сняг

— падне върху калта и се стопи. Калта стане повече. По-добре си мълчи...

Той пиеше бира чаша след чаша и без да се напива, говореше все по-бързо, ядосано:

— Пословицата казва: думата не е длето, а мълчанието е злато. Ех, братче, мъка, мъка!... Той вярно пееше: „В село саможиво животът тече“. Сиротност човешка...

Озърна се, сниши глас и каза:

— Виж — намерил си бях комай... сърдечен приятел — една жена срещнах, вдовица, мъжът ѝ осъден на заточение в Сибир за фалшификация на пари — лежи тук, в затвора. Запознах се с нея... пукната пара няма, та такава, знаеш... сводницата ме запозна с нея... Вглеждам се — ама че мил човек! Хубавица, знаеш, млада... просто — чудо! Един път, два пъти... после ѝ казвам: „Как може тъй, казвам, мъжът ти — мошеник, самата ти живееш непочтено — пък защо си тръгнала за Сибир подире му?“ А тя, виждаш ли, отива подир него, на заселване, да-а... И виж, тя ми каза: „Какъвто ще да е, казва, аз го обичам, за мен е добър! Може зарад мен да е съгрешил? А аз греша с теб — зарад него, на него, казва, му трябват пари, той е дворянин и е свикнал да живее добре. Да бях, казва, сама, щях да живея честно. Вие, казва, също сте добър човек и много ми харесвате, само че не говорите с мен за това...“ Поврага!... Дадох ѝ всичко, каквото имах у себе си — осемдесет рубли и нещо, — и казвам: „Извинете, казвам... не мога повече с вас, не мога!“ Отидох си, да — виж...

Помълча и внезапно опил се, клюмнал, избърбори:

— Шест пъти бях при нея... Не можеш да си представиш какво е това! Може би още шест пъти отивах до квартирата ѝ... да вляза — не се решавах... не можах! Сега тя замина...

Той сложи ръце на масата и каза шепнешком, като мърдаше пръсти:

— Не дай боже пак да я срещна... не дай боже! Тогава — всичко по дяволите! Да си вървим... да си вървим!

Тръгнахме; той се олюляваше и мърмореше:

— Такива работи, братче...

Историята, която ми разказва, не ме учуди — отдавна ми се струваше, че ще му се случи нещо необикновено.

Но бях много угнетен от всичко, което той каза за живота, особено от думите му за Осип.

Три години прекарах като „десетник“ в мъртвия град, сред празните постройки и наблюдавах как работниците през есента рушат неугледните зидани дюкяни, а през пролетта градят също такива.

Господарят усърдно се грижеше да заслужи добре неговите пет рубли. Ако в магазина настилаха наново пода, аз трябваше да изгреба по цялата му площ пръстта на един аршин дълбочина; босяците вземаха за тази работа една рубла, аз не получавах нищо, но зает с това, не успях да следя дърводелците, а те отвинтваха бравите и дръжките на вратите и крадяха разни дреболии.

И работници, и доставчици всякак се мъчеха да ме измамат, да откраднат нещо, правеха това почти открито, сякаш се подчинявах на скучно задължение, и никак не се сърдеха, когато ги изобличавах, но като не се сърдеха, чудеха се:

— Стараеш се за някакви си пет рубли, колкото за дваисет, смешно е да те гледа човек!

Изтъквах пред господаря, че печелейки от моя труд рубла, винаги губи десет пъти повече, но той ми намигаше и казваше:

— Добре, добре, хитрувай!

Разбирах, че ме подозира като съучастник в кражбите, това пораждаше у мене отвращение към него, но не ме обиждаше; такъв е редът: всички крадат и сам господарят също обича за взема чуждото.

Когато оглеждаше след панаира магазините, които бе взел за ремонт, и видеше забравен самовар, съдове, килим, ножица, а понякога сандък или топ стока, господарят се подсмиваше и казваше:

— Направи списък на вещите и занеси всичко в склада!

А от склада закарваше вещите у дома си, като ме караше по няколко пъти да преправям описа им.

Аз не обичам вещите, нищо не ми се искаше да имам, дори книгите ме стесняваха. Не притежавах нищо освен малкото томче на Беранже и песните на Хайне; имах желание да си набавя Пушкин, но единственият букинист в града, зло старче, искаше за него прекалено

много. Мебелите, килимите, огледалата и всички неща, които задръстваха жилището на господаря, не ми харесваха, дразнеха ме с тежката си неугледност и с миризмите на боя и лак; изобщо стаите на господарите не ми харесваха, приличаха ми на сандъци, натъпкани с ненужни, излишни вещи. И ми беше противно, че господарят мъкне от склада чужди вещи и непрекъснато увеличава ненужното около себе си. В стаите на Кралица Марго също бе тясно, но затова пък — красиво.

Изобщо животът ми се струваше объркан, безсмислен, в него имаше премного глупави работи. Ето ние строим наново магазините, а през пролетта излезлите от бреговете си реки ще ги наводнят, ще изкорубят подовете, ще изпотрошат външните врати; ще спадне водата — ще загният гредите. Година след година десетилетия наред водата залива панаира, поврежда сградите, паважа, тези непрекъснати потоци нанасят огромни загуби на хората и всички знаят, че те няма да престанат от само себе си.

Всяка пролет ледоходът прерязва шлепове, десетки малки кораби — хората се потюхкат и — строят нови, а ледоходът отново ги руши. Какво безсмислено тъпчене на едно и също място!

Питам за това Осип, той се чуди и се смее с глас.

— А ти, драко, виж го за какво се хванал! Че теб какво ти влиза в работа всичко това? Теб какво те е грижа, а?

Но веднага казва по-сериозно, ала без да угаси насмешливото пламъче в сините си, не по старчески ясни очи:

— Ти уместно си забелязал това! Макар че нямаш полза от него, може пък да ти послужи! Ами забележи още нещо...

И разправя със сухички думи, като ги поръсва щедро с остроумни поговорки, неочаквани сравнения и всякакви шеги:

— Ето — хората се оплакват: земята е малко, а Волга през пролетта изтръгва бреговете, отнася земя, наслаява я в коритото си и образува плитчини; тогава други се оплакват: Волга става плитка! Пролетните потоци и летните дъждове изравят дерета — и пак земя отива в реката!

Той говори без съжаление, без яд, а сякаш наслаждавайки се, че познава оплакванията от живота, и макар думите му хармонично да пригласят на моите мисли — неприятно ми е да ги слушам.

— А още забележи — пожарите...

Спомням си, че май нямаше лято, през което да не горят горите отвъд Волга; всяка година през юли небето е забулено от мътножълт пушек; кървавочервеното слънце, изгубило лъчите си, гледа земята като болно око.

— Горите са нищо — казва Осип, — те са господарски, държавен имот; селянинът няма гори. Градове горят — това също не е кой знае какво: в градовете живеят богаташи, тях няма защо да ги жалим! Ами виж селата, селцата — колко села ще изгорят за едно лято! Може би най-малко сто — ей това е загуба!

Той тихичко се смее.

— Има блага, ама де ти вещина! И според двама ни излиза, че май човек работи не за себе си, не за земята, а за огъня и водата!

— Защо пък се смееш?

— Че какво от това? Пожар със сълза се не гаси, а от сълзите реките по-силно прииждат.

Зная, че този благообразен старец е най-умният човек от всички, които съм срещал, но какво именно обича той, какво мрази?

Мисля за това, а той продължава да притуря в моя огън сухи думички.

— Ами виж колко малко хора пазят силата — и своята, и чуждата, а? Я как те мори теб господарят? А водчицата колко струва на света? Невъзможно е да се пресметне, това е по-високо от всеки учен ум... Къща изгори — друга може да се построи, но когато добър човек погива нахалост — това не може да се поправи! Ардалъон, да речем, или пък Гриша — гледай как пламна човекът! Глуповат е, ама е сърдечен човек, Гриша де! Дими като сноп слама... Жените са го налетели, както червеи — убития в гората.

Питам го — безобидно, с любопитство:

— Защо обаждаш на господаря мислите ми?

Спокойно и дори ласкаво той ми обяснява:

— Ами за да знае какви пакостни мисли имаш; той трябва да те учи; кой ще те поучи, ако не господарят? Не му ги казвам от злина, а защото ми е жал за теб. Ти не си глупаво момче, ала дяволът ти мъти кратуната. Открадни — ще премълча, при уличниците ходи — пак ще премълча, и да си посръбнеш — няма да кажа! Но за твоите дързости винаги ще обадя на господаря, тъй да знаеш...

— Няма да приказвам с теб!

Той помълча, като чоплеше с нокът смолата от дланта си, после ме погледна с приветливи очи и каза:

— Лъжеш, все едно ще приказваш! С кого другиго ще приказваш? Та няма с кого...

Чистичък, спретнат, Осип изведнъж ми заприличва на огняря Яков, равнодушен към всичко.

Понякога той ми напомня книжника Пьотр Василиев, понякога — коларя Пьотр, от време на време у него се появява нещо общо с дядо ми — така или иначе, той прилича на всички старци, които съм срещал. Те всички бяха необикновено интересни старци, но аз чувствавах, че с тях не може да се живее — тежко и противно е. Те като че ли разяждат душата, умните им думи покриват сърцето с червеникава ръжда. Осип добър ли е? Не е. Лош ли е? Също не. Умен е — това ми е ясно. Но като ме учудваше със своята гъвкавост, този ум ме смразяваше и в края на краищата започнах да чувствавам, че какъвто и да е, той ми е враждебен.

В душата ми кипваха черни мисли:

„Всички хора са чужди един на друг, въпреки любезните думи и усмивки, а и на земята всички са чужди, като че ли никой не е свързан с нея със здраво чувство на любов. Едничка само баба обича да живее и всичко обича. Баба и чудесната Кралица Марго.“

Понякога тези и подобни мисли се сгъстяваха като тъмен облак, животът ми ставаше задушен и тежък, но — как иначе да живея, къде да отида? Дори нямаше с кого да говоря освен с Осип. И аз все по-често говорех с него.

Той изслушваше пламенните ми брътвежи с явен интерес, разпитваше ме, като се стремеше да разбере нещо, и казваше спокойно:

— Кълвачът е инат, ама не буди страх, никой не се плаши от него! От душа и сърце те съветвам: я иди в манастир, ще поживееш там, докато възмъжееш — ще тешиш богомолците с хубави беседи, ти ще си спокоен, а за монасите ще бъде доходно! От душа и сърце те съветвам! За мирските работи, види се, не си кадърен, знам ли...

В манастир не ми се отиваше, но чувствавах, че съм се объркал и се въртя в омагьосания кръг на необяснимото. Изпълваше ме тъга. Животът ми бе заприличал на есенна гора — гъбите са преминали вече, няма какво да правиш в пустата гора и струва ти се, че я познаваш из корен.

Не пиех водка, не ходех с момичета — книгите ми заменяха тези два вида опиянение на душата. Но колкото повече четях, толкова по-трудно ми бе да живея така безсмислено и ненужно, както ми се струваше, че живеят хората.

Току-що бях навършил петнадесет години, но понякога се чувствавах възрастен човек; вътрешно бях някак набъбнал и натежал от всичко, което бях преживял и прочел, за което мислех тревожно. Когато надзърнех в себе си, виждах своето хранилище на впечатления подобно на тъмен килер, нагъсто и как да е наблъскан с разни неща. Нямах нито сили, нито умение да ги сложа в ред.

И всички тежести, въпреки тяхното изобилие, бяха нестабилни, клатеха се и ме полюшваха, както водата люшка неустойчиво закрепен съд.

Гнусливо мразех нещастията, болестите, оплакванията; когато видех нещо жестоко — кръв, побои, дори когато с думи се гавреха с човек — това пораждаше у мене органическо отвращение; то бързо се

превръщаше в някаква студена ярост и самият аз се биех като звяр, след което ми ставаше срамно до болка.

Понякога така страстно ми се искаше да пребия мъчителя-човек и така безразсъдно се хвърлях в бой, че дори и сега си спомням за тези пристъпи на отчаяние, родено от безсилие, със срам и мъка.

В мене живееха двама души: единият, видял премного мръсотия и кал, бе станал малко плах от това и угнетен от познаването на делнично страшното, започваше да се отнася към живота, към хората недоверчиво, подозрително, с безсилна жал към всички, а също и към самия себе си. Този човек мечтаеше за тих, самотен живот с книгите, без хора, за манастир, за къщичка на горски пазач, за железопътен кантон, за Персия и за дължността нощен пазач някъде в покрайнините на града. По-малко хора, по-далеч от тях...

Другият, кръстен със светия дух на честни и мъдри книги, като наблюдаваше победната сила на делнично страшното, чувствуваше колко лесно тази сила може да му откъсне главата, да смачка сърцето му с мръсното си стъпало и усилено се отбраняваше, стиснал зъби, свил юмруци, винаги готов за всякакъв спор и бой. Той обичаше и съжеляваше активно и както подобаваше на храбрия герой от френските романи, на третата дума изваждаше шпагата си от ножницата и заставаеше в поза за бой.

По това време имах лют враг — вратаря на един от публичните домове по улица Малая Покровская. Бях се запознал с него една сутрин, когато отивах на панаира; той сваляше пред портата на дома от наемна бричка мъртвопияно момиче; сграбчил го за краката в смъкнати чорапи, разголил го до кръста, той го дърпаше безсрамно, като подвикуваше и се смееше, плюеше тялото му, а то, като се свличаше с тръскане от бричката, измачкано, сляпо, с отворена уста, отметнало над главата меките си и сякаш изкълчени ръце, блъскаше гърба, тила и синьото си лице в седалката на бричката, в стъпалото, най-после падна на паважа и удари глава в камъните.

Коларят шибна коня и потегли, а вратарят се впрегна в краката на момичето и го повлече заднишком към тротоара като мъртво. Аз полудях, втурнах се и за мой късмет при тичането съм захвърлил или случайно съм изтървал огромния нивелир, което спаси вратаря и мене от голяма неприятност. Ударих силно вратаря, съборих го, рипнах на стъпалата пред входа и бясно задърпах дръжката на звънеца; изскочиха

някакви диви хора, аз не можах да им обясня нищо, вдигнах нивелира и избягах.

При нанадолнището настигнах коларя; той ме погледна от високата капра и каза одобрително:

— Майсторски го халоса!

Попитах го сърдито: как можа да позволи на вратаря да се гаври с момичето — той каза спокойно, с погнуса:

— Че мен какво ме е грижа! Господата ми платиха, когато я качиха в кабриолета — какво ми влиза в работа кой кого бие?

— Ами ако я бяха убили?

— Аха — къде ще убиеш такава — каза коларят така, сякаш неведнъж бе правил опит да убива пияни момичета.

От този ден почти всяка сутрин виждах вратаря; вървя по улицата, а той мете настилката или седи на външната стълба, като че ли ме чака. Приближавам се към него, той става, запретва ръкави и любезно ме уведомява:

— Е, сега ще ти строша кокалите!

Беше на около четиридесет години и нещо; дребничък, кривокрак, с корем на бременна жена, той ме гледаше присмехулно усмихнат, с лъчезарни очи и беше до ужас странно да виждаш, че очите му са добри, весели. Не умееше да се бие, а и ръцете му бяха по-къси от моите — след две-три сблъсквания отстъпваше, притискаше гръб до портата и казваше учудено:

— Ха стига де! Юнак!...

Тези сражения ми омръзнаха и веднъж му казах:

— Слушай, глупако, остави ме на мира, моля ти се!

— А ти защо се биеш? — попита той с укор.

Аз също го попитах защо така гадно се гавреше с момичето.

— Че теб какво те е грижа? Жал ли ти е за нея?

— Жал ми е, разбира се.

Той помълча, избърса устните си и попита:

— Ами за котка жал ли ти е?

— Е да, и за котка ми е жал...

Тогава ми каза:

— Ти си щурак, шмекер! Почакай, ще те науча аз...

Не можех да не минавам по тази улица — това беше най-късият път. Но започнах да ставам по-рано, за да не срещам този човек, и все

пак след няколко дни го видях — седеше на външната стълба и милваше една пепелява котка, легнала на коленете му, а когато се приближих на две-три крачки, той скочи, сграбчи котката за краката и като замахна, удари главата ѝ в тумбата, така че ме пръсна нещо топло — удари, хвърли котката в краката ми, застана на вратичката и попита:

— Какво?

Е, какво можех да направя след това! Търкаляхме се из двора, като две кучета; а после, седнал в буренака на склона, обезумял от неизказана мъка, аз хапех устни, за да не рева, да не крещя. Ето, спомня си това и изтръпнал от мъчително отвращение, се чудя — как не съм се побъркал, не съм убил никого?

Защо разказвам тези мерзости? Ами за да ги знаете, уважаеми господа, защото това не е минало, не е минало! На вас ви харесват измислени страхотии, харесват ви ужаси, красиво разказани, фантастично страшното приятно ви вълнува. А ето че аз познавам действително страшното, делнично ужасното и имам право, което никой не може да ми отрече, да ви вълнувам неприятно с разкази за него, за да си припомните как живеете и в какво живеете.

Долен и мръсен живот живеем всички ние, това е главното!

Аз много обичам хората и не бих искал никого да измъчвам, но не бива да бъдем сантиментални и не бива да скриваме страшната истина в цветистите думи на хубавичката лъжа. Към живота, към живота! В него трябва да разтворим всичко хубаво, човешко, което се таи в нашите сърца и умове.

... Особено ме подлудяваше отношението към жената; прочел огромно количество романи, аз гледах на жената, като на най-доброто и най-значителното в живота. В това ме убеждава баба, нейните разкази за Богородица и за Василиса Премъдра, нещастната перачка Наталия и стотиците, хилядите, забелязани от мене погледи и усмивки, с които жените, майките на живота, украсяват него, този живот, оскъден на радости и любов.

Възхвала на жената пееха книгите на Тургенев и с всичко хубаво, което знаех за жените, аз обкичвах незабравимия за мене образ на Кралицата; Хайне и Тургенев даряваха особено много скъпоценности за това.

Когато се връщах вечер от панаира, аз се спирах на височината край стените на крепостта и гледах как отвъд Волга залязва слънцето,

леят се в небесата огнени реки, аленее и се синее земната, любима река. Понякога в такива моменти цялата земя ми се струваше като огромен затворнически шлеп; той прилича на свиня и невидим параход лениво го мъкне нанякъде.

Но по-често си мислех за големината на земята, за градовете, които познавах от книгите, за чуждите страни, където живеят иначе. В книгите на чуждите писатели животът се рисуваше по-чист, по-хубав, по-лесен от онзи, който бавно и еднообразно кипеше около мене. Това усмиряваше тревогата ми и будеше упорити мечти, че е Възможен друг живот.

И все ми се струваше, че в миг ще срещна някой откровен, мъдър човек, който ще ме изведе на широк, светъл път.

Веднъж, когато седях на една пейка край стената на крепостта, видях до себе си вуйчо Яков. Не бях забелязал кога е дошъл и не го познах веднага; макар че от няколко години живеехме в един град, срещяхме се рядко, случайно и набързо.

— Бре, че си се източил — каза той шеговито, като ме блъсна, и запrikaзвахме като чужди, но отдавна познати хора.

От разказите на баба знаех, че през тези години вуйчо Яков се е разорил напълно, всичко е изял и изпил; работил като помощник-надзирател в участъка за временен престой на заточеници, но службата му свършила зле: надзирателят се разболял, а вуйчо Яков почнал да урежда в квартирата си весели гуляи за затворниците. Това станало известно, уволнили го и го дали под съд, като го обвинили, че е пускал нощем затворниците „да се поразходят“ из града. Никой от тях не избягал, но един бил заловен точно в момента, когато усърдно душел някакъв дякон. Следствието продължило дълго, ала до съд не се стигнало — затворниците и надзирателите успели да отърват добрия ми вуйчо от тази история. Сега той живееше без работа, издържан от сина си, който пееше в църковния хор на Рукавишников, прочут по онова време. За сина си говореше чудновато:

— Станал ми е намусен, важен! Солист! Не смогнеш на време да приготиш самовара или да му почистиш дрехите — сърди се! Акуратен младеж. И чистоплътен...

Самият вуйчо беше много застарял, целият изцапан, оплешивял и разкиснат. Веселите му къдрици бяха силно оредели, ушите му — щръкнали, по бялото на очите и по марокенената кожа на бръснатите

му бузи се бе появила гъста мрежа от червени жилки. Той говореше шеговито, но като че ли в устата му имаше нещо, което пречеше на езика, макар че зъбите му бяха здрави.

Зарадвах се на възможността да поприказвам с човек, който умееше да живее весело, много е видял и много трябва да знае. Живо си спомних неговите буйни, смешни песни и в паметта ми прозвучаха дядовите думи за него:

„По песните е цар Давид, а по делата — Авесалом ядовит!“

По булеварда край нас се движеха спретнати хора: великолепни госпожи, чиновници, офицери; вуйчо беше облечен с излиняло есенно палто, омачкан каскет и почервенели ботуши и се свиваше, стеснявайки се, изглежда, от облеклото си. Отидохме в една кръчма в Почаинския дол и седнахме до прозореца с изглед към пазара.

— Помните ли как пеехте:

*Голтак навоя си просна да съхне,
а друг голтак му навоя отмъкна...*

Когато произнесох думите на песента, внезапно и за пръв път почувствувах нейния подигравателен смисъл и ми се стори, че веселият ми вуйчо е злюбен и умен.

Но като наливаше водка в чашата си, той каза замислено:

— Да, поживях си аз, щурях, ама не ми стига! Тази песен не е моя, беше я съчинил един учител от семинарията, как ли го викаха, покойния? Забравил съм. Бяхме приятели с него. Ерген. Пропи се и — умря, замръзна. Що хора се пропиха през мое време — трудно е да се преброят! Ти не пиеш ли? Не пий, не бързай. Виждаш ли често дядо си? Навъсено старче. Май че му се разхлопва дъската.

След като си посрѣбна, той се оживи, изправи се, подмлади се и заговори по-енергично.

Попитах го за историята със затворниците.

— Ти научи ли? — осведоми се той, озърна се и като сниши глас, каза:

— Какво толкова, затворниците? Ами че аз не съм им съдия. Виждам — хора като хора, па им думам братлета, хайде да живеем задружно, хайде да живеем весело; има, думам, такава песен:

*Не пречи зла съдба на веселби!
Макар и в обръч да ни свива тя,
смехът ни пак високо ще ехти,
глупакът сал презира радостта...*

Той се засмя, погледна през прозореца потъмнелия дол с дъно, осеяно с дюкянчета, и продължи, оправяйки мустаците си:

— Те, не ще и дума, веднага скланят, зер в затвора е скучно. И на, свършим проверката и начаса — при мен; водка, мезе; кога от мен, кога от тях — разлюля се, завилня майчица Рус! Аз обичам песните, танците, а между тях имаше прекрасни певци и играчи, чудо! Някой — в окови; е, с тях се не играе, та им позволявах да си свалят оковите, така си е. Те, да речем, могат да си ги махат сами, без ковач, сръчен народ, чудо! А че съм ги бил пускал в града на грабеж — вятър, това дори остана недоказано...

Той млькна и погледна през прозореца, в дола, където вехтошарите затваряха дюкянчетата си; там дрънчеше желязото на резета, скърцаха ръждясали панти, падаха някакви дъски и тракаха гръмко. После весело ми смигна и продължи тихо:

— Правичката да си кажа, един наистина излизаше нощем, само че той не беше в окови, а просто тукашен апаш нижнегородчанин; имаше наблизо, на Печорка, любовница. Пък и случката с дякона станала по погрешка: взели дякона за търговец. Беше зима, нощ, виелица, всички хора — с шуби, иди познай в бързината кой е търговец, кой дякон.

Това ми се видя смешно, той също се засмя и каза:

— Ами бога ми! Дяволът да ги познае...

След това вуйчо неочаквано и странно лесно се ядоса, бутна настрана чинията с мезето, гнусливо намръщи лице, запали цигара и измърмори глухо:

— Крадат се един друг, после се хващат един друг, натикват се в затвора, в Сибир, на каторга, добре, ама аз какво общо имам тук? Плюя на това... Аз си имам моя душа!

Пред мене застана косматият огняр — той също често казваше „плюя на това“. И се наричаше Яков.

— За какво мислиш? — меко попита вуйчо.

— Жал ли ви беше за затворниците?

— За тях лесно може да ти дожалее, има такива момчета — чудо! Гледаш ги понякога и си мислиш: та аз колкото кутрето му не струвам, нищо, че съм му началник! Умни, дяволите, похватни...

Водката и спомените отново приятно го възбудиха; облакът на прозоречната дъска, помахвайки жълтата си ръка с угарка между пръстите той заговори оживено:

— Един едноок, гравьор и часовникар, съден за фалшификация на пари и избягал — него да чуеш как говори! Огън! Просто като солист пее. „Обяснете ми, казва, защо държавата може да печата пари, а аз не мога? Обяснете ми!“ Никой не може да му обясни това. Никой, и аз също не мога. А съм му началник! Друг — прочут московски крадец, кротичък, такъв, конте, чистофайник, казваше вежливо: „Хората, дума, работят до затыпяване, пък аз не искам. Аз, дума, съм го вкусил това: работиш, работиш, изкуфееш от умора, напиеш се за грош, загубиш две пари на карти, дадеш на жена петаче за милувките, после — пак си гладен и беден. Не, дума, аз на таквоз хоро не се хващам...“

Вуйчо Яков се наведе над масата и продължи, зачервен до темето, възбуден така, че дори малките му уши потрепваха:

— Те, братче, не са глупави, правилно разсъждават! Ама по дяволите целият този въртел. Например: аз как съм живял? Срам ме е да си спомня — все между другото, крадешком, мъката си е твоя, а веселието — крадено! Ту баща ти вика — не смей, ту жената — недей, ту често пъти сам се боиш на една рубла да видиш сметката. И на, че си изтървах живота, а на стари години слугувам като лакей на сина си. Защо да крия? Слугувам му, братче, смиреничко, а той ми подвиква като някакъв господар. Казва — татко, а аз чувам — лакей! Че да не би за това да съм се родил, за това да съм се мъчил — да слугувам на сина си? Па дори да не беше туй — за какво съм живял, много ли удоволствия съм изпитал?

Слушах го разсеяно. Без желание и без да се надявам на отговор, все пак казах:

— Ето че и аз не зная как да живея...

Той се усмихна.

— Абе... Кой ли знае? Не съм виждал някой да знае! Просто живеят хората, кой както е свикнал...

И пак заговори обидено и сърдито:

— Имаше при мен, за изнасилване, един човек от Орел, дворянин, чудесен танцьор, та той понякога всички разсмиваше, пееше за Ванка.

*Ванка в гробищата броди,
тъжно свел глава.*

*— Ех, Ванюша, стига,
зарежи това...*

Ама аз мисля, че това не е никак смешно, а е истина! Каквото и да правиш, по-далеч от гробищата няма да идеш. Пък тогава — все ми е едно: затворник ли ще съм или затворнически надзирател...

Той се умори да говори, изпи водката, погледна по птичи, с едно око празното шише и мълчаливо запали още една цигара, като пускаше дима в мустаците си.

„Както щеш се бъхти, на каквото щеш се надявай, ала ковчега и гробищата никой не ще избегне“ — често казваше зидарят Пьотр, който никак не приличаше на вуйчо Яков. Колко такива и подобни поговорки знаех вече!

Нищо повече не ми се искаше да питам вуйчо. С него бе тъжно и ми беше мъчно за него; в ума ми неспирно звучаха буйните песни и оня звън на китара, който пръскаше радост през леката скръб. Не бях забравил и веселия Циганок, не бях го забравил, и като гледах смачканата фигура на вуйчо Яков, неволно си мислех:

„Помни ли той как смаза Циганок с кръста?“

Не ми се искаше да попитам.

Гледах дола, изпълнен догоре с малко влажен августовски мрак. От дола лъхаше миризма на ябълки и пъпеши. По тесния стръмен път към града пламваха фенерите, всичко ми беше познато на пръсти. Ето че свири параходът за Рибинск и другият — за Перм...

— Само че трябва да тръгвам — каза вуйчо.

Пред вратата на кръчмата той раздруса ръката ми и шеговито ме посъветва:

— Не падай духом; ти май си паднал духом, а? Пет пари не давай! Млад си още. Главно, помни: „Не пречи зла съдба на веселби!“

Хайде, сбогом, аз съм към Успение!

Веселият ми вуйчо си отиде, като ме остави още по-объркан от неговите думи.

Изкачих се в града, излязох на полето. Беше пълнолуние, по небето плуваха тежки облаци и с черните си сенки заличаваха от земята моята сянка. Избиколих града през полето и стигнах до Волга, на Склона, легнах там на прашната трева и дълго гледах оттатък реката, към ливадите, към тази неподвижна земя. През Волга бавно се влачеха сенките на облаците; прехвърлили се в ливадите, те стават по-светли, сякаш са се изкъпали във водите на реката. Всичко наоколо тъне в полусън, всичко е така приглъхнало, всичко се движи някак без желание, по тежка необходимост, а не от пламенна любов към движението, към живота.

И така ми се иска да шибна хубав ритник на цялата земя и на самия себе си, та всичко — и аз самият — да се извие в радостен вихър, в празнично хоро на човеци, влюбени един в друг и в този живот, наченат заради друг живот — красив, бодър, честен...

Мислех си:

„Трябва да направя нещо, инак съм загубен...“

В навъсени есенни дни, когато не само не виждаш, но и не чувствуваш, забравяш слънцето — в есенни дни неведнъж се случва да се залуташ в гората. Кривнеш от пътя, изгубиш всички пътеки, най-подир, уморен да ги търсиш, стиснеш зъби и удариш право през гъсталака, по гнилите съчки, по неустойчивите купчинки твърда земя сред блатото — в края на краищата винаги ще излезеш на път!

Така и реших.

Тази есен заминах за Казан с тайната надежда, че може би там ще се наредя да уча.

ИВАН ЦВЕТКОВ

УДИВИТЕЛНИТЕ КНИГИ НА АЛЪОША ПЕШКОВ

В един от своите спомени за гениалния създател на „Война и мир“ Горки казва, че Толстой е цяла вселена. Днес можем да отнесем тези думи и към автора на „Майка“ и „Врагове“, на чудните романтични приказки и легенди, слушани в знойните степи на Молдавия и на морския бряг. Към твореца на босйашките разкази, изумили цял свят и наложили името на новия световен писател Максим Горки. Съзнанието, че Горки е цяла вселена, и то съвсем нова, невиджана и непозната, е било присъщо на мнозина още в края на 19 век. Те са посрещали с изненада не само химните, прославящи човека, но и романите и пиесите му. В самата фигура на Максим Горки е имало нещо необичайно, характерно за писател, свързал своето дело с борбата на революционните маси. Подобно явление не е познавала предишната литература. Именно тази необичайност са отбелязвали повечето негови съвременници. Един от тях — Анатолий Луначарски по следния начин е изразил своето изумление пред необикновената творческа съдба на Горки: „Най-характерното и най-поразителното в съдбата на Алексей Максимович, в неговата фигура се състои в онази стремителна вертикална линия, която ни представя неговият живот, тя започва от низините, почти от дъното на нашето общество, каквото беше то преди революцията и се издига до такива върхове, до каквито са достигали малцина в световната история.“

Част от тази вертикална линия — най-трудната и мъчителната, преминаваща през великите горести на своето време, през безвремието на 80-те години, е показал Максим Горки в своята автобиографична трилогия „Детство“, „Сред хората“ и „Моите университети“. По аналогия с други подобни книги в руската литература той би могъл да озаглави трите части на своята художествена автобиография „Детство“, „Юношество“ и „Младост“. Но той е искал още в самото

заглавие да подчертае най-типичното и неповторимото именно в неговия живот, непрекъснато разширяващите се кръгове на общуването му с народа, своеобразните и единствените в световната литература „университети“, които следва той в шумния и пъстър град Казан.

Първите две повести, включени в настоящето издание обхващат времето от 1872 до 1884 година — около дванадесет години, прекарани в родния Нижний-Новгород. След тях идват пребиваването в Казан и скитанията из Бесарабия, Южна Украйна и Грузия. Горки пише „Детство“ и „Сред хората“ в твърде знаменателни години — от 1913 до 1915 год. — в навечерието на историческия октомврийски пожар. Тъкмо затова така леко и радостно са писани тези книги и толкова силно е чувството за историзъм, за движение, динамика в живота у пролетарския писател, а също така и вярата му в неизбежната победа над „оловните мерзости“. И трите части на автобиографичната трилогия представляват една мъдра и оптимистична книга, в която жизнеописанието и поуките са дадени в прозрачно пластично изображение. На всяка страница от тази книга усещаме силата на духа, присъствието на необятните простори на бъдещето, по-силни от скуката и паразитизма, от жестокия и зъл живот в Русия през 70-те и 80-те години.

Дълбоко в паметта на читателя се врязва още първата картина в повестта „Детство“ — смъртта на бащата Максим Саватейч. Тя действа като камертон за тоталността на повествованието, като тревожно подсеждане за безбройните горести и беди, които тепърва ще сполетят малкия Алексей. И само след няколко страници ще срещнем признанието, което напълно ще потвърди първите усещания:

„Започна и потече със страшна бързина гъстия, пъстър, неизразимо странен живот. Спомням си го като сурова приказка, хубаво разказана от добър, но мъчително правдив гений. Сега, като възкресявам миналото, аз сам понякога с мъка вярвам, че всичко е било именно така, както е било и много неща ми се иска да оспоря и отхвърля — твърде препълнен с жестокост е бил тъмният живот на «неумното племе».“

Картините от този необикновено жесток и душен, невероятно кошмарен живот заемат централно място в първата книга и затова толкова силно е винаги у нас удивлението как успява да се съхрани

малкият Алексей, как не го поглъщат мрака и тинята на този еснафски живот. Както всяко чудо има своите разгадки — така и тук разгадката е в добрия гений на бабата Акулина Ивановна, която замества и майчините ласки, и бащиното веселие и която изпълва внука си като пчелен кошер с меда на приказките и песните, с добрия вълшебен свят на народното творчество. Не случайно Горки се е колебал известно време как да озаглави първата част на трилогията си — „Детство“ или „Бабата“.

„Преди нея — пише в «Детство» Горки — аз като че ли спях, потопен в мрак, но яви се тя, разбуди ме, изведе ме на светло, свърза всичко около мен в една нишка, оплете всичко в разноцветна дантела и изведнъж ми стана приятел за цял живот, най-близък на сърцето ми, най-разбрания и скъп човек — именно нейната безкористна обич към света ме обогати и насити с крепка сила за тежкия живот.“

Бабата е единственият човек в семейството, който внася човечност в жестоките нрави, в света на собственическите страсти и взаимното преследване, на побоищата и скуката. Горки непрекъснато се връща към тази паяжина на скуката и невежеството, към калното безсрамие и потискащата религиозност, които са оплели всичко живо и само единици могат да съхранят в себе си нещо човешко и благородно. С особено горкиевско пристрастие са изобразени тези редки личности, каквито са Ваня Циганок, човекът с прозвището „Хубава работа“, готвачът на парахода Смурий, Яков Шумов, Никито Рубцов и др.

Силата на реалистичното майсторство на Горки в първата част на трилогията най-ярко е възплътена в образите на бабата и дядото, в тяхното противопоставяне и сближаване, в сложните им взаимоотношения. Нито бабата е идеализирана — в нея авторът подчертава пасивността и търпението, нито дядото е изобразен като отрицателен герой. Напротив — неговата фигура е дори по-сложна, трагична по своему и с някои черти напомня ситуацията в пиесата „Еснафи“ със стария Вессеменов. Дядото — Василий Каширин също е бил някога добър или е имал заложи за доброта и човечност. Но жестокият живот, вълчите закони на собственическия свят са изветрили всичко хубаво в него, обезверили са го и той си е изработил друга философия, друг бог: това е богът на недоверието, на суровите наказания за всеки нов грях, богът който бди и не прощава за нищо. В

него често пъти се преплита и трагикомичното — миналата слава и достояние със сегашното разорение и просешки живот.

Понякога усещаме, че авторът като че ли съгъства багрите, за да изпъкне по-силно картината на миналото, за да бъде по-дълбок процесът на пречистването от него. Към края на повестта „Детство“ Горки сам обяснява повода, причината да се върне към това минало:

„Спомняйки си всички тези оловни мерзости на дивия руски живот, аз понякога се питам: струва ли си да се говори за това! И с подновена увереност си отговарям — струва си, защото това е жилава, подла истина, тя не е издъхнала и до ден днешен.

Но има и друга, по-положителна причина, която ме накара да рисувам тези мерзости. Макар и те да са противни, макар и да ни потискат, смазвайки до смърт множество прекрасни души, — руският човек въпреки всичко е още толкова млад и здрав по душа, че ги преодолява и ще ги преодолее.

Не само с това е изумителен нашият живот, че в него е толкова плодовит и дебел пластът на всякакви скотски боклуци, но и с това, че през този пласт все пак победно си пробива път яркото, здравото и творческото, расте доброто — човешкото, възбуждайки несъкрушимата надежда за нашето възраждане към светъл и човешки живот.“

Всъщност това е лейтмотивът на Горкиевите книги: те носят печата на предреволюционното време и бодростта на годините, когато се е чувствувало вече приближаването на светлия човешки живот. Но не само с това публицистично отстъпление Горки ни внушава своята вяра, своите изстрадани мисли за старото време. Той прави това преди всичко с широката картина на народния живот, пренасяйки ни от едно място на друго и най-главното — срещайки ни постоянно със своите колоритни герои, търсачи на истината и справедливостта, които се съпротивляват на еснафската скука и обезличаване, които размишляват за света и за своята страна. Именно тези картини и герои ни убеждават, че не е всесилно злото, че в жестокото течение на живота има сили, които ще го взривят отвътре. Малкият Алексей среща на своя път и романтични личности като Кралица Марго, които укрепват вярата му в непобедимостта на красотата, и подхранват още повече неговата любознателност и духовното му развитие. Неговата страст към четене го тласка към най-различни приключения, съпроводена е с тежки

унижения и обиди и той всеки ден отбелязва разликата между героите от книгите и хората, които го обкръжават, които не живеят, а мъждукат и като къртици са свикнали с тъмното всекидневие. В този нелеп живот като проблясък действа изкуството — например пеенето на певеца Клещов, което разсейва крчмарската пошлост и дим и носи полъха на друг живот „неспокоен, чист, изпълнен с обич и тъга“

Както и в другите по-крупни произведения на Горки тук особено отчетливо се е изявила новата концепция за човека и средата, която е изцяло революционна по своя характер. Човекът се формира от съпротивата към обкръжаващата го среда, човек идва в този живот, за да не се съгласява с него — ето основното правило, към което се придържа Горки, ето главната изстрадана истина в цялото му творчество. Не се съгласяват с живота Рада и Лойко Зобар, Тома Гордеев, Коновалов, Иля Лунев — ранните герои на пролетарския писател, не се съгласяват и героите с революционно съзнание като Нил, Павел Власов и Синцов, предявяващи властно своите права, своята воля да месят по нов начин живота, да изменят разписанието му. Наистина в автобиографичната трилогия е намерила художествено потвърждение и реализация мисълта, че човекът от народа може да се развива духовно и интелектуално в борба със затъпяващата среда, в общуване с труда, с книгата, с изкуството, с всичко, което е в състояние да облагороди натурата, да я откъсне от грубото безсмислено съществуване, с всичко което оставя остри, парещи впечатления. Колко по-високо стои философията на един крадец Башкин, който провъзгласява „Живей влюбен, по-хубаво нещо от това не е измислено“ — от философията на многобройните собственици на общарски магазини, на хлебопекарни и др.

В световната литература са известни много автобиографични произведения, и на първо място тези на Русо, Гьоте, Толстой, Херцен. Всяко от тях носи чертите на своята епоха и замисъла на самия автор. Но за първи път у Горки главният герой е показан на широкия фон на народния живот, на народна Русия с нейните необятни простори, за първи път размишленията и търсенията на главния герой се сливат с онези мъчителни процеси на духовно пробуждане в самия трудов народ, които по-късно доведоха до революционното избухване. Руският народ е талантлив въпреки всичко, въпреки смазващото самодържавие, от него непрекъснато излизат самородни личности,

които търсят новите пътища и светят подобно огънчетата на Кароленко в мрака на далечните 70 — 80 години.

Още в 1916 година арменският писател А. Ширванзаде пише писмо на Горки, което най-пълно предава усещанията на съвременниците: „Аз не знам на какво повече да се удивлявам: на смелостта на автора ли, който в името на оздравяването на своя народ извършва такава тежка операция, на дълбокото познаване на човешкия живот и душата на човека ли, или на силата на неговото творчество и на художественото му изображение“. Като символ на руския народен живот се е възприемала още първата част на трилогията „Детство“, а след това и останалите части. Така се е възприемала автобиографичната трилогия и у нас в България — като покъртителен разказ за детството и младостта на великия писател, като една от най-правдивите, автентични книги в световната литература.

Иван Цветков

Издание:

Максим Горки. Детство. Сред хората

Художник: Христо Брайков

Редактор: Гюлчин Чешмеджиева

Редактор на издателството: Невена Златарева—Чичкова

Художествен редактор: Венелин Вълканов

Технически редактор: Петър Балавесов

Коректор: Иванка Кирова

Редакционна колегия: Ефрем Каранфилов, Иван Цветков, Йордан Милев, Камен Калчев

Отговорен редактор: Николай Янков

Библиотечно оформление: Стефан Груев

Издателство „Отечество“, София, 1981

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.